

**Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія: Філологія
(мовознавство)**

Випуск 20

Вінниця - 2014

УДК 80/82 (062.522)
ББК Я54 + 80/83я54
В 48

В 48 Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць / [гол. ред. Н.Л. Іваницька]. – Вінниця: ТОВ «фірма «Планер», 2014. – Вип. 20. – 311 с.

ISBN

Затверджено як фахове видання постановою Президії ВАК України
«Про внесення періодичних друкованих наукових фахових видань до нового переліку
наукових фахових видань України» (10.03.2010 № 1-05/2).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КБ № 8416 від 06.02.2004.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Іваницька Н.Л., доктор філологічних наук, професор (Вінниця) (головний редактор);

Павликівська Н.М., доктор філологічних наук, професор (Вінниця);

Завальнюк І.Я., доктор філологічних наук, професор (Вінниця);

Руснак І.Є., доктор філологічних наук, професор (Вінниця);

Слободинська Т.С., доктор філологічних наук, професор (Вінниця);

Іваницька Н.Б., доктор філологічних наук, професор (Вінниця);

Куцевол О.М., доктор педагогічних наук, професор (Вінниця);

Ямчинська Т.І., кандидат філологічних наук, доцент (Вінниця);

Німчук В.В., член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор (Київ);

Городенська К.Г., доктор філологічних наук, професор (Київ).

Рецензенти: **Баган М.П.**, доктор філологічних наук, професор (Київ);
Мізін К.І., доктор філологічних наук, професор (Кременчук).

Друкується за ухвалою вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 10 від 26.11.2014 р.).

Статті подано в авторській редакції.

При використанні матеріалів збірника покликання на «Наукові записки» є обов'язковим.

Адреса редакції:

Інститут філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21100; тел. (0432) 275-589.

ISBN

УДК 80/82 (062.522)
ББК Я54 + 80/83я54

© Автори статей, 2014

І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КАТЕГОРІЙНОЇ ГРАМАТИКИ

Олег Гурін
(Житомир)

УДК 811.111+ 81'36

ДЕГРАМАТИКАЛІЗАЦІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: СИНХРОННИЙ ТА ДІАХРОННИЙ АСПЕКТИ

У статті розглянуто явище деграматикалізації в англійській мові в синхронії та діахронії. Вихідним положенням статті є системність явища деграматикалізації. У розвідці встановлено основні типи деграматикалізації в сучасній англійській мові. Доведено, що у сучасній англійській мові деграматикалізація охоплює як морфологічний, так і синтаксичний рівні мови. Зменшення кількості граматичних рис у мовної одиниці може відбуватися під час таких змін: деафіксація, конверсійна та синтаксична деграматикалізація, деграматикалізація модальних дієслів та часових форм. Ці зміни можуть супроводжуватися супутніми процесами: категорійною та прагматико-семантичною реінтерпретацією, звуженням синтаксичного контексту, зменшенням частоти використання мовної одиниці, посиленням фонологічних позицій. У статті фіксуються явища деграматикалізації, що мали місце на попередніх етапах розвитку англійської мови: в середньоанглійській та ранньомовноанглійській мовах

Ключові слова: граматикалізація, лексикалізація, деграматикалізація, деафіксація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній англістиці питання граматикалізації отримують свою частку уваги дослідників, зокрема у численних публікаціях [1; 2; 4]. Термін “граматикалізація” у науковий обіг було введено А. Мейє у 1912 році. Його визначення, згідно з яким граматикалізація (набуття граматичних рис колись автономним словом), все ще є актуальним, хоч і в дещо видозміненій формі [5, с. 52, 6, с. vi., 7, р. 1].

Постановка проблеми. Наше визначення терміну «граматикалізація» - це історичний процес перетворення неграматичної одиниці мови в граматичну, а також поява в певній одиниці мови більшої кількості граматичних рис. Отже, граматикалізація – процес, напрям якого можна умовно відобразити так: ЛЕКСЕМА > ГРАМЕМА або МЕНШЕ ГРАМАТИЧНИХ РИС > БІЛЬШЕ ГРАМАТИЧНИХ РИС. Такий перехід супроводжується певними семантичними, синтаксичними та фонологічними процесами [6, с. x]. Однією із ключових тез стосовно граматикалізації є твердження про односпрямованість вищенаведених схем.

Водночас лінгвісти погоджуються, що існує процес деграматикалізації – ідеосинкретичні винятки, у яких відсутня будь-яка системність як у межах однієї мови, так і в декількох споріднених. Оскільки це явище вважається несистемним і спорадичним, воно не отримує цілісного висвітлення в лінгвістичній літературі. Разом з тим, в англійській мові засвідчуємо численні випадки втрати певною одиницею мови своїх граматичних рис. Такі приклади вимагають системного пояснення, що зумовило **актуальність** цієї теми.

Метою статті є підтвердити системність явища деграматикалізації в сучасній англійській мові та протягом попередніх періодів її розвитку, а також визначити основні її напрями. Для вирішення поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- визначити поняття «деграматикалізація» та окреслити її напрям;
- окреслити процеси, що супроводжують явище деграматикалізації;
- виокремити основні типи деграматикалізації;
- довести системність явища деграматикалізації в англійській мові в синхронії та діахронії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній англістиці випадки деграматикалізації радять розглядати кожен окремо [3], наприклад: *pros and cons*. Досить часто у лінгвістичній літературі стосовно прикладів такого типу зустрічаємо термін «лексикалізація», оскільки у цьому випадку прослідковується схема АФІКС > ЛЕКСЕМА.

Оскільки ми визначали напрям граматикалізації від лексеми до грамеми, то зворотний процес можна вважати як деграматикалізацією, так і лексикалізацією. Однак, граматикалізація передбачає також набуття граматичною одиницею більшої кількості граматичних рис. Натомість при втраті граматичних рис мовною одиницею, утворення нової лексичної одиниці не відбувається. Тому цей зворотний процес лексикалізацією назвати не можна, а лише деграматикалізацією. Тому для позначення втрати граматичних рис більше підходить термін «деграматикалізація», оскільки у цьому контексті він є більш широким. Це дозволяє визначити деграматикалізацію як історичний процес перетворення граматичної одиниці мови в неграматичну або втрату граматичною одиницею мови окремих граматичних рис.

На наш погляд, процес деграматикалізації характеризується принаймні одним із протилежних за напрямом порівняно з граматикалізацією процесів.

- (i) категорійна реінтерпретація;
- (ii) звуження синтаксичного контексту використання одиниці;
- (iii) семантико-прагматична реінтерпретація (абстрактне > конкретне);
- (iv) зменшення частоти використання;
- (v) посилення фонологічних позицій (наголос, у тому числі логічний).

Ключовими ознаками деграматикалізації вважаємо процеси i - iii.

Єдиним прикладом деграматикалізації, що визнається лінгвістами і часто називається лексикалізацією, є деафіксація, тобто перехід афіксальної морфеми у кореневу. Цей процес характеризується усіма названими ознаками деграматикалізації. При цьому зауважимо, що деграматикалізації піддаються як внутрішні (приклад (1)), так і зовнішні (приклад (2)) морфеми.

(1) *Isms and Ologies: All the Movements, Ideologies and Doctrines That Have Shaped Our World* [Goldwag]

(2) *it may sound like a do's and don'ts column, but these are important things to remember* [Rendle, 36]

Такий вид деграматикалізації і справді є спорадичним та суто авторським. Про це зокрема свідчить частота вживання таких лексем у сучасній англійській мові. Так словосполучення *do's and don'ts* у Британському Національному Корпусі (BNC) зафіксовано лише у 44 випадках, а *isms* – у 15. Водночас зменшення частоти використання одиниці після її категорійної реінтерпретації у напрямку від службових до самостійних частин мови є об'єктивним явищем.

Наступний вид деграматикалізації – конверсійна деграматикалізація – передбачає виникнення самостійних частин мови, зокрема іменників та дієслів зі службових: прийменників, часток, сполучників (приклади (3)-(5) відповідно) або прислівників (приклад (6)).

(3) *Olive took the glass of wine, ... and **downed** half in one go* [Rowe, 85].

(4) *If you can only store **yeses** and **noes*** [Deighton, 69]

(5) *That's a lot of **ifs** and **buts*** [Bawden, 23].

(6) *I only have to... see the **ups** and **downs** of my own struggle* [Potter, 87]

Конверсія – вид словотвору, при якому перехід частин мови одна в одну є суттєво полегшеним. Це обумовлює більшу кількість прикладів переходу службових частин у самостійні, порівняно із першим типом деграматикалізації. Так, дієслово *to down* у Британському Національному Корпусі зафіксовано у понад 1000 випадках. При конверсійній деграматикалізації реалізуються 4 із 5-ти наведених ознак (категорійна, та прагматико-семантична реінтерпретація, звуження синтаксичного контексту та зменшення частоти використання).

Оскільки внаслідок редукції ненаголошених складів конверсія як спосіб словотвору набула значного поширення у мові ранньоніованглійського періоду, то саме у пам'ятках писемності цього періоду фіксуємо перші випадки конверсійної деграматикалізації.

(7) *Now is it time to arm:/come, shall we **about** it?* [Henry V, АІІ]

До конверсійної деграматикалізації видається доцільним віднести виникнення іменника з модального дієслова (приклад (9)):

(8) *It's a **must**, I'm afraid- Madeleine* [Lorrimer, 300].

Третій вид деграматикалізації – деграматикалізація дієслів. Цей вид включає в себе декілька підвидів. Так, першим є деграматикалізація модальних дієслів, насамперед *need, dare* які

в сучасній англійській мові все частіше вживаються як смислові дієслова. При цьому спостерігається відмінність між британським та американським варіантами англійської мови. Так, в семи книгах англійської авторки Дж. Роулінг *need* як модальне дієслово у заперечних та питальних конструкціях вживається 5 разів, у той час як смисловим дієсловом воно є у 93х випадках, а у американського автора Д. Брауна – у всіх зафіксованих випадках у трьох книгах *need* є смисловим дієсловом.

(9) *we don't need to cast spells to use them* [Rowling, 27].

(10) *One does not need to have cancer to analyze its symptoms* [Brown, 15]

З позицій діакронії видається можливим стверджувати, що такий вид деграматикалізації є релевантним для деяких давньоанглійських претерито-презентних дієслів, наприклад: OE *witon* (*know*) > MdE *to wit*. Так у сучасному еквіваленті давньоанглійського претерито-презентного дієслова відсутня модальна семантика, тобто відбулася втрата граматичної ознаки.

При деграматикалізації модальних дієслів спостерігаємо їх прагматико-семантичну інтерпретацію, та зменшення частоти використання (2 ознаки).

Деграматикалізація дієслів включає також деграматикалізацію часових форм, зокрема форми Present Perfect на позначення одноразової дії у минулому, аналітичної форми Present Simple для розповідних стверджувальних речень, форми Present Perfect дієслів руху.

(11) ME *Whan that aprill with his shoures soote / The droghte of march hath perced to the roote* [Chauc., 1: 1-2].

(12) ENE *The king doth wake to-night and takes his rouse* [Hamlet, AISII].

(13) MdE *He is gone*.

Приклад (11) демонструє використання форми, яка у сучасній англійській мові на позначення одноразової минулої дії не вживається. Тобто форма Present Perfect втратила одну із своїх граматичних рис, що підпадає під наше визначення граматикизації. Приклади (12) і (13) демонструють також використання форм, які у сучасній англійській мові є переосмисленими з семантико-прагматичної, а також стилістичної точок зору. Окрім того, очевидним є зменшення частоти використання цих часових форм та, особливо у випадку із прикладом (13), – значне звуження контексту використання.

До цього підтипу деграматикалізації відносимо також часткову деграматикалізацію часової форми Future Simple, оскільки у сучасній англійській мові вираження незапланованої майбутньої дії відбувається за допомогою часових форм Present Simple і Present Continuous, а форма Future Simple набуває додаткового прагматичного змісту (обіцянка, погроза тощо).

Наступний підвид деграматикалізації дієслів – деграматикалізація форм непрямих способів, зокрема subjunctive II:

(14) *Harry connected these ... images ..., as if it was the blackthorn wand's fault*. [Rowling, 436]

У сучасній англійській мові спостерігаємо звуження сфери використання форми subjunctive II на користь часових форм дієслова дійсного способу, тобто форма subjunctive II втратила частину своїх граматичних властивостей, що підпадає під наше визначення деграматикалізації.

Останній тип деграматикалізації – синтаксичний – стосується одиниць, що використовуються у еліптичних реченнях.

(15) *(Are you going) down?*

(16) *(The player was) offside*.

Так, прислівники у прикладі (15) і (16) поряд із абстрактним значенням напрямку руху набуває конкретного значення і є легко упізнаваним поза ситуацією використання (у ліфті, на футбольному матчі відповідно). Окрім того, деграматикалізовані одиниці *down* та *offside* набувають дискурсивних властивостей, що не є притаманним для граматичних одиниць. У прикладі (15) і (16) фіксуємо 4 із 5 ознак, якими характеризується процес деграматикалізації (категорійна та прагматико-семантична ре інтерпретація, звуження синтаксичного контексту та зменшення частоти використання)

Висновки дослідження. Отже, на основі вищесказаного можна зробити висновок про системність деграматикалізації, оскільки цей процес стосується як морфологічного рівня

(афіксальні, кореневі морфеми), так і синтаксичного (словосполучення, речення). Стверджувати про таку системність можливо лише із зверненням до пам'яток літератури різних періодів історії англійської мови.

Перспективи подальших наукових розвідок. Перспективним можна вважати звернення до прикладів деграматикалізації у інших мовах та проведення паралелей та аналогій, що може підтвердити тезу про системність деграматикалізації мовних одиниць як лінгвістичного явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Givón T. Syntax: An Introduction. Volume 1 / Talmy Givón. – Amsterdam : John Benjamins, 2001. – 500 p.
2. Heine B. Grammaticalization: A conceptual framework / B. Heine, C. Ulrike, F. Hünemeyer. – Chicago : University of Chicago Press, 1991. – 328 p.
3. Haspelmath M. Coordinating constructions / M. Haspelmath. – Amsterdam : Benjamins, 2004. — 576 p.
4. Hopper P. J. Grammaticalization / P. J. Hopper, E. C. Traugott. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – 256 p.
5. Hopper P. The discourse basis for lexical categories in universal grammar / P. Hopper, S. Thompson // Language. – № 60. – 1984. – pp. 703-753.
6. Kurylowicz J. Esquisses Linguistiques II / Jerzy Kurylowicz. – München : Wilhelm Fink Verlag, 1975. – 483 S.
7. Lehmann Ch. Thoughts on Grammaticalization / Christian Lehmann. – München : LINCOM Europa, 1995. – 192 p.
8. Traugott E. C. Approaches to Grammaticalization. Volume 1 / B. Heine, E. C. Traugott. – Amsterdam : John Benjamins, 1991. – 360 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. Andrews L. Hospital circles / Lucilla Andrews. – Wallington : Severn House, 1986. – 152 p.
10. Bawden N. Tortoise by candlelight / Nina Bawden. – London : Virago Press Ltd, 1989. – 186 p.
11. Brown D. Angels and Demons / Dan Brown. – NY : Pocket Books, 2000. – 270 p.
12. Chaucer G. The Canterbury tales / G. Chaucer. – Electronic Text Center, University of Virginia Library. – Режим доступу: <http://etext.lib.virginia.edu/toc/modeng/public/Cha2Can>.
13. Goldwag A. Isms and Ologies: All the Movements, Ideologies and Doctrines That Have Shaped Our World / Arthur Goldwag. – London : Madison Park Press, 2007. – 388p.
14. Lorrimer C. The spinning wheel / Claire Lorrimer. – London : Corgi Books, 1993. – pp. 289-409.
15. Potter D. Hide and seek / Dennis Potter. – London: Faber & Faber Ltd, 1990. – 148 p.
16. Rendle A. So you want to be an actor? / Adrian Rendle London : A & C Black (Publishers) Ltd, 1991. – 107 p.
17. Rowe M. So very English. / Marsha Rowe. – London : Serpent's Tail, 1990. – 128 p.
18. Rowling J. K., Harry Potter and the Deathly Hallows / J. K. Rowling. London : Bloomsbury, 2007. – 607 p.
19. Shakespeare W. Hamlet / W. Shakespeare // Tragedies. – London : Everyman's Library, 1992. – Vol. I. – P. 1–151.
20. Shakespeare W. King Henry V / W. Shakespeare. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002 – 244 p.

Гурин О. Деграмматизация в английском языке: синхронный и диахронный аспекты.

В статье рассматривается процесс деграмматизации в английском языке в синхронии и диахронии. Исходным тезисом статьи является положение о системности деграмматизации. В исследовании выделяются основные типы деграмматизации в современном английском языке. Утверждается, что в современном английском языке деграмматизация охватывает как морфологический, так и синтаксический уровень языка. Уменьшение количества грамматических черт в языковой единице может происходить во время изменений следующего типа: деаффиксация, конверсионная и синтаксическая деграмматизация, деграмматизация модальных глаголов и временных форм. Эти изменения могут сопровождаться сопутствующими процессами: категориальной и прагматически-семантической реинтерпретацией, сужением синтаксического контекста, уменьшением частоты использования единицы, а также усилением фонологических позиций. В статье фиксируются примеры деграмматизации на предыдущих этапах развития языка: в средне- и ранненовоанглийском периодах.

Ключевые слова: *грамматикализация, лексикализация, деграмматизация, деаффиксация.*

Huryń O. Degrammatization in English: Synchronic and Diachronic Perspective.

The article touches upon degrammatization in English both in synchrony and diachrony. The paper underlines the systemic character of degrammatization. The article covers the main types of degrammatization in Present-day English. It argues that Present-day English observes degrammatization as

a systemic phenomenon which covers both morphological and syntactic levels of the language. The reduction of the grammatical features in the language unit happens while one of the following processes: deaffixation, conversional and syntactic degrammatization, degrammatization of modal verbs and tense forms of the verb. These changes may be accompanied by adjoining processes: categorical, pragmatic and semantic reinterpretation, syntactic context narrowing, decrease in the usage frequency, phonologic position strengthening. The article attests degrammatization in the history of English: in ME and ENE periods.

Key words: grammaticalization, lexicalization, degrammatization, deaffixation.

Юлія Лебедь
(Вінниця)

УДК 811.161.2'367.4'367.625

ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ПРИДІЄСЛІВНИЙ ІНФІНІТИВНИЙ КОМПОНЕНТ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ: ПАРАМЕТРИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ

Стаття присвячена розгляду основних закономірностей обов'язкових придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення. У статті розглянуто типові випадки вживання обов'язкових придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення. Охарактеризовано дієслівні семантичні єдності, в яких функціонують обов'язкові придієслівні інфінітивні компоненти формально-синтаксичної структури речення (двохелементні, трьохелементні семантичні єдності). Розглянуто особливості функціонування обов'язкових придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення. Крім того, у статті визначено умови обов'язковості придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення, а також умови граматикизації в аналітичну форму формально-синтаксичного компонента речення. Описано лексико-семантичні «зрушення», що впливають на утворення та структуру придієслівних інфінітивних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення. Визначено типове синтаксичне значення обов'язкових придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Ключові слова: синсемантичні дієслова, прислівний компонент, семантична єдність, денотат, синтаксичне значення

Постановка проблеми. Сучасний багатоаспектний підхід до вивчення синтаксичних одиниць дозволяє проникнути і дослідити структуру мови, а також проаналізувати її розвиток як складної системи. Використання семантико-синтаксичного і формально-синтаксичного аспектів при дослідженні реченнєвої структури а також його компонентів значною мірою поглибило теорію про сегментацію речення, зокрема посилило вивчення змістових і формальних критеріїв виокремлення компонентів речення. При цьому центром дослідження стає словосполучення як синтаксична структура, що її утворюють повнозначні слова на основі підрядних зв'язків [7, с. 192].

Природу компонентів речення досліджувало чимало вітчизняних та зарубіжних лінгвістів: В. В. Бабайцева, Г. О. Золотова, Т. П. Ломтєв, О. М. Мухін, Л. Д. Чеснокова, Н. Ю. Шведова, О. С. Мельничук, І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, І. І. Слинько, П. С. Дудик, Н. Л. Іваницька, Н. В. Гуйванюк, К. Г. Городенська, М. В. Мірченко, С. Я. Єрмоленко, М. Я. Плющ, Н. Б. Іваницька, Н. І. Кухар, О. І. Леута та ін.

Незважаючи на значну кількість досліджень сполучувальних властивостей дієслова, дотепер залишаються малодослідженими придієслівні інфінітивні компоненти формально-синтаксичної структури речення.

Мета статті – охарактеризувати основні параметри обов'язкових придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Предмет дослідження – обов'язкові придієслівні інфінітивні компоненти формально-синтаксичної структури речення.

Об'єкт дослідження – обов'язкові придієслівні компоненти формально-синтаксичної структури речення.

За компонент реченнєвої структури вважаємо «будь-який елемент синтаксичного членування, що являє собою повнозначне слово чи сполучення слів, які заповнюють одну із позицій у формально-граматичній (позиційній) структурі речення, і вступають у відповідні відношення з іншими компонентами синтаксичної структури [6, с. 17-18]». «Аналіз компонентного складу речень – це встановлення для кожної моделі речення її складових структурно-семантичних компонентів у їх конкретних типових формах», – пише Г.О. Золотова [4, с. 22-23].

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська мова багата на дієслівні словосполучення із залежними дієсловами: *мусити зізнатися, могли лікуватися, відмовитись відповідати, обіцяти прийти, наказувати стояти, прийти доповідати, дати припалити, дозволити запізнитися* і т.д. Формально-синтаксичну диференціацію таких структур зумовлює семантичний потенціал дієслова як опорного елемента семантичних єдностей. З-поміж дієслівних поєднань «дієслово + інфінітив» вилучаємо структури з інформативно недостатніми дієсловами, які на осі сполучуваностей виявили абсолютну синтагматику щодо поєднання з інфінітивними формами, а отже, граматикувалися в аналітичну форму формально-синтаксичного компонента речення (*могли, мусити, хотіти, стати, воліти, перестати + інфінітив*) [5].

Решту дієслівних конструкцій із залежним від дієслова інфінітивом поділяємо за ознакою виявлення в дієсловах ознак синсемантизму / автосемантизму. При цьому виявляємо структури з синсемантичними дієсловами, які разом із залежними від них інфінітивами утворюють семантичні єдності: *відмовитись відповідати, зобов'язатись виконувати, просити (когось) прийти, наполягати повернутись, наказувати (комусь) поводитись пристойно*. Такі структури аналізуємо через призму вияву ознак їхніх складових у семантичних єдностях із синсемантичними дієсловами.

Отже, об'єктом для дослідження придієслівних обов'язкових компонентів були структури типу «дієслово + інфінітив» із синсемантичними дієсловами в ролі опорних у семантичних єдностях дієслівного типу, в яких утворювалися придієслівні обов'язкові інфінітивні компоненти.

Інфінітивні обов'язкові компоненти в сильній придієслівній позиції, утворені на базі двохелементних семантичних єдностей, типово виражають об'єкти як функціональні кореляти певних предметних денотатів об'єктивної дійсності: *запізнитися вступити = запізнитися із вступом = запізнитися щодо вступу; відмовитися вступати = відмовитися щодо вступу; зобов'язатися вступати = зобов'язатися щодо вступу*.

Такі обов'язкові компоненти утворюються в двохелементних семантичних єдностях закритої (*Покаявся не **грішити** більше ніколи* (В. Барка)) та відкритої структури (*Викладач погодився **прийняти залік** у студента*). Нечастим, але можливим є уживання кількох придієслівних обов'язкових компонентів у вигляді ланцюгових рядів: *Він забув розпорядитися зібратися всім рівно о п'ятій* (З газ.) – *забув* (про що?) *розпорядитись, розпорядитись* (про що?) *зібратись*.

Придієслівні інфінітивні обов'язкові компоненти також утворюються в трьохелементних семантичних єдностях закритої та розширеної структури: *Учасники зборів одноставно погодились внести зміни до порядку денного* (З газ.). Закритість семантичних єдностей спричиняє автосемантизм інфінітивної форми, що являє собою (найчастіше) однослівні дієслівні номінації предметних (опредмечених) денотатів. Кожна семантична єдність, інтегрована синсемантичними дієсловами із залежними від них інфінітивними формами, є специфічною не лише щодо синтаксичної структури, але й щодо вияву семантичних особливостей синсемантичного дієслова, різних лексико-семантичних «зрушень», що так чи інакше впливають на утворення та структуру придієслівних інфінітивних обов'язкових компонентів. Прикладом може слугувати

синсемантичне дієслово *обіцяти* (*обіцяти комусь + зробити щось*): *обіцяти матері навідатися, обіцяти громаді вирішити проблему газифікації села*. Процесуальний денотат, номінований дієсловом *обіцяти*, стосується осіб (людей) із притаманною їм здатністю «діяти» (*обіцяти*). Водночас процесуальна властивість людини «діяти», зосереджена в сфері її розумово-психічних можливостей, і вербалізована дієсловом *обіцяти*, не концентрується в суб'єкті. Процесуальна сфера (*обіцяти*) поширюється на сферу залежних предметних денотатів, включаючи їх у комплекс (блок) залежностей: *Хтось обіцяє + зробити; Хтось обіцяє, що зробить; Хтось обіцяє: «Зроблю»*.

У таких і подібних трансформаціях виявляється синсемантизм дієслова *обіцяти* як такого, що здатне утворювати сильну позицію для обов'язкового придієслівного компонента. Онтологія діяча (суб'єкта) процесуальності при цьому залишається постійною (назва особи-людини). «Функціональні» об'єкти у сильній придієслівній позиції вербалізують можливі мовні варіанти вираження предметного денотата (об'єкта спрямованої процесуальної діяльності суб'єкта-людини).

Розглянемо дещо інше вживання цього дієслова, зокрема в реченнях із денотатами суб'єкта – назвами предметів: *Погода на наступний тиждень обіцяє бути прохолодною* (3 газ.). Або: *Жнива обіцяють наступити з запізненням* (3 газ.) Як і в попередніх уживаннях, дієслово *обіцяти* виявляє синсемантизм і здатність утворювати сильну придієслівну позицію для заповнення її прогнозованою цим дієсловом обов'язковою формою, хоча трансформаційні морфологічні варіанти можуть не збігатися. Такий лексико-семантичний «зсув», зумовлений онтологічними чинниками виражальних мовних можливостей, спричиняє перетворення семантичної єдності в граматикалізовану аналітичну структуру, а отже, й «позбавляє» інфінітив здатності виступати придієслівним обов'язковим компонентом формально-синтаксичної структури речення.

В окрему групу виділяються придієслівні обов'язкові інфінітивні компоненти з властивими їм кореляціями з іменниковими: *дай мені вечеряти = дай мені вечерю = принеси мені вечерю*. Такі компоненти є результатом транспонування в речення трьохелементних семантичних єдностей «дієслово + інфінітив», у яких денотативно-сигніфікативну природу інфінітивного члена розкриває лише взаємопов'язаний ланцюг повнозначних слів: *зроби (дай) + комусь (мені) + щось (вечеряти)*. Властива дієслову його універсальна ознака (процесуальність) у такому вживанні інфінітивної форми (*вечеряти*) послаблюється аж до повної втрати її онтологічної сутності (пор.: *Посідали вечеряти = посідали, щоб вечеряти = посідали і будуть вечеряти*), або: *Вечеряти в такий пізній час небажано*. Тому кореляцію «інфінітив + іменник» у сильній придієслівній позиції вважаємо типовою (хоча і не морфологізованою) формою придієслівного обов'язкового компонента формально-синтаксичної структури речення.

Аналіз семантичних єдностей із суб'єктними залежними придієслівними інфінітивами переконливо доводить обмежувальну спроможність останніх утворювати придієслівні інфінітивні обов'язкові компоненти. У реалізації змісту ситуації можуть брати участь предметні денотати, що входять у цю ситуацію, для яких відповідна процесуальність є природною. Обов'язкові процесуальні ознаки основного дієслова й залежного від нього інфінітива імплікують предметний денотат: *Хтось обіцяє зробити... – Хтось обіцяє - Хтось буде робити (робитиме, зробить)*. Але не може бути: *Хтось *обіцяє світати, Хтось *обіцяє збайдужити*.

У сильній придієслівній позиції ї часто вживаються інфінітивні форми, що їх традиційно потрактовують як «об'єктні інфінітиви», визначаючи тим самим їхню синтаксичну семантику – об'єктне значення. Такі обов'язкові придієслівні компоненти утворюються на базі трьохелементних семантичних єдностей «дієслово + іменник (займенник) у давальному відмінку + інфінітив»: *Подорожник великий допомагає нам зупинити кров чи позбутися болю* (3 журн.) – *допомагає (кому?) нам (в чому?) зупинити..., позбутися...*

У реченнях із придієслівним інфінітивним обов'язковим компонентом, утвореним на базі трьохелементної семантичної єдності (дієслово + іменник у давальному відмінку + інфінітив), іменниковий компонент часто опускається, натомість посилюється інформативна значимість інфінітивного компонента: *Хтось пропонує (кому? чому?) (що?) запланувати (що?) перевірити*

(що?) виконання заходів. Отже, для української мови є типовою формально-синтаксична модель придієслівного інфінітивного компонента. Синтаксичний статус цього обов'язкового компонента визначають два основні чинники: синсемантизм опорного дієслова в дієслівно-дієслівному словосполученні з його здатністю прогнозувати сильну дієслівну позицію та можливість інфінітивної словоформи номінувати відповідний опредмечений денотат у процесуальному відтворенні взаємопов'язаних фрагментів розчленованої дійсності.

Висновки дослідження. Отже, інфінітивний обов'язковий компонент виділяється у сильній придієслівній позиції. Цей компонент акумулює такі ознаки: (1) утворюється в структурі двохелементних та трьохелементних семантичних єдностей; (2) вживається в сильній позиції, утвореній синсемантичним дієсловом; (3) виражає об'єктне синтаксичне значення. **Перспектива** дослідження полягає у подальшому вивченні прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення та моделей вираження обов'язкових прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К. Інфінітив у функції другорядних членів речення / О. К. Безпояско // Українська мова і література в школі – 1984. – № 3. – С. 51-54.
2. Брицын В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке / Брицын В. М. – К.: Наук. думка, 1990. – 320 с.
3. Забродченко В. П. О синтагматической обусловленности семантики обстоятельственного инфинитива / В. П. Забродченко // Проблемы лексической и категориальной семантики. – Симферополь, 1982. – С. 90-96.
4. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Золотова Г. А. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
5. Іваницька Н. Л. Сучасні теорії категорійної граматики в лінгводидактиці: [науково-методичний посібник] / Іваницька Н. Л. – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2009. – 208 с.
6. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові / Іваницька Н. Л. – К.: Вища шк., 1986. – 167 с.
7. Курилович Е. Очерки о лингвистике / Курилович Е. – М.: Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.

Лебедь Ю. Обязательный приглагольный инфинитивный компонент формально-синтаксической структуры предложения: параметры и особенности употребления.

Статья посвящена рассмотрению основных закономерностей обязательных приглагольных инфинитивных компонентов формально-синтаксической структуры предложения. В статье рассмотрены типичные случаи употребления обязательных приглагольных инфинитивных компонентов формально-синтаксической структуры предложения. Охарактеризованы глагольные семантические единства, в которых функционируют обязательные приглагольные инфинитивные компоненты формально-синтаксической структуры предложения (двухэлементные, трехэлементные семантические единства). Рассмотрены особенности функционирования обязательных приглагольных инфинитивных компонентов формально синтаксической структуры предложения. Кроме того, в статье определены условия обязательности приглагольных инфинитивных компонентов формально-синтаксической структуры предложения, а также условия грамматикализации в аналитическую форму формально-синтаксического компонента предложения. Описаны лексико-семантические «сдвиги», которые влияют на образование и структуру приглагольных инфинитивных обязательных компонентов формально-синтаксической структуры предложения. А также определено типичное синтаксическое значение обязательных приглагольных инфинитивных компонентов формально-синтаксической структуры предложения.

Ключевые слова: синсемантические глаголы, присловный компонент, семантическое единство, денотат, синтаксическое значение.

Lebed Iulia. Obligatory Verb Infinitive Component of Formal Syntactical Structure of the Sentence.

The article is devoted to consideration of main fetchers of obligatory verb infinitive components of formal syntactic structure of a sentence. In the article the typical cases of the use of obligatory verb infinitive components of formal syntactic structure of a sentence are considered. The article shows the function of the obligatory verb infinitive components of formal syntactic structure of a sentence in the different verbal semantic unities (it may consist of two elements, three elements). The article gives the features of function of

obligatory verb infinitive components of formal syntactic structure of a sentence. In addition, in the article determinates the obligatoriness of verb infinitive components of formal syntactic structure of a sentence, it shows when the obligatory component can transform into the analytical form. Lexical semantic «changes» which influence on education and structure of obligatory verb infinitive components of formal syntactic structure of a sentence are described. The article describes the syntactic value of obligatory verb infinitive components of formal syntactic structure of a sentence.

Key words: *synsemantical verbs, word component, semantic unity, expression referents, syntactic value.*

Наталія Пишна
(Дрогобич)

УДК 811. 161. 2'373 : 783. 2

СУБСТАНТИВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ПІСНЕСПІВІВ РЕЛІГІЙНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ

Субстантиваци́я – вияв морфолого-синтаксичного способу словотвору, для якого характерне спеціальне граматико-лексичне переосмислення того чи іншого слова. У лексико-семантичній групі на позначення назв піснеспівів спостерігається явище субстантиваци́ї прикметників, яке залишилось поза увагою мовознавців через політичні, духовно-культурні й історичні причини. У статті визначено функціональні особливості граматичної субстантиваци́ї лексем на позначення назв піснеспівів конфесійного стилю, встановлено умови субстантиваци́ї. З'ясовано часові межі фіксації субстантивованих терміноназв (з XII ст. й до сьогодні), розглядаються особливі ознаки субстантивів. Простежено існування таких субстантивованих піснеспівів як: світильний, богородичний, сідальний, причасний з паралельними формами чоловічого і жіночого й чоловічого й середнього родів. Наведено посилання на джерела ілюстративного матеріалу.

Ключові слова: *піснеспів, субстантив, граматична субстантиваци́я, конфесійний стиль, релігійна термінолексика.*

Постановка проблеми. Явища переходу частин мови досліджували такі українські мовознавці: В. С. Ващенко („Явища переходу в системі частин мови”), І. Р. Вихованець („Частини мови в семантико-граматичному аспекті”), Д. Г. Гринчишин („Явище субстантиваци́ї в українській мові”), В. О. Горпинич („Морфологія української мови”), М. А. Жовтобрюх („Словотвір сучасної української літературної мови”) та ін. Поза увагою мовознавців залишились субстантиви на позначення назв піснеспівів релігійної термінолексики через політичні, духовно-культурні й історичні причини (стаття О. Антонів, присвячена особливостям субстантивантів у системі богословської лексики, окреслила цю проблему).

Дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка „Українська мовна картина світу: лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний та лінгвостилістичний аспекти”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лексико-семантичній групі на позначення назв піснеспівів спостерігається явище субстантиваци́ї прикметників. І. Кучеренко вважає, що явище переходу з одної частини мови в іншу й субстантиваци́я пізнається через зміни у значенні слова [11, с. 190]. О. Антонів у статті „Особливості субстантивантів у системі богословської лексики” виділяє такі субстантивовані підгрупи лексем, що називають: 1) Бога-Отця, 2) Бога-Духа Святого, 3) Матір Божу, 4) злого духа, нечисту силу, 5) осіб за їх індивідуальними ознаками: а) за фізичними вадами, б) за рисами характеру та психічним складом, г) різновиди богослужб, д) жанри й форми церковного співу. До жанрів й форм церковного співу авторка зараховує: тріочний, причасний, богородичний, хрестобогородичний, мертвен / покоїн, мученичен, подобен, самоподобен, самогласний, світильний, сідальний, степенні, трисвяте,

непорочни, многомилолюбиве [1, с. 114]. Особливості функціонування субстантивів на позначення назв піснеспівів конфесійного стилю не були об'єктом спеціального дослідження, тому стали предметом нашого наукового розгляду.

Мета статті – простежити особливості функціонування субстантивів на позначення назв піснеспівів релігійного стилю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Субстантивація – вияв морфолого-синтаксичного способу словотвору, для якого характерне спеціальне граматико-лексичне переосмислення того чи іншого слова. У монографії „Частини мови в семантико-граматичному аспекті” І. Вихованець розглядає три ступені: синтаксичний, морфологічний і семантичний у частиномовній транспозиції. «Відповідно до розрізнення трьох ступенів (синтаксичного, морфологічного і семантичного) переходу частин мови та концепції чотирикомпонентної системи частин мови (іменника, дієслова, прикметника і прислівника розрізняються три види субстантивації: віддієслівна субстантивація, відприкметникова субстантивація і відприслівникова субстантивація» [6, с. 76]. Автор стверджує, що проміжну ланку між вихідним прикметником і похідним іменником становить предикативний прикметник, тобто синтаксичне аналітичне дієслово, тому відприкметникова транспозиція не відбувається безпосередньо. «Таким чином, перетворення прикметника на морфологічний іменник відбувається за моделлю дієслова, пор.: Веселий хлопчик тішив нас своїми витівками. > Хлопчик був веселий. > Веселість хлопчика обернулася задумою» [6, с. 78]. У. Добосевич виділяє такі умови субстантивації: 1. здатність транспонованої одиниці набувати загальнокатегоріального значення предметності, що безпосередньо пов'язано із її семантичним наповненням; 2. необхідність виявлення морфологічних категорій, спільних чи суміжних з іменниковими, на основі яких ґрунтуються процеси субстантивації – насамперед, грами роду, а також числа й відмінка, які визначають за контекстом; 3. оказіональний чи закономірний характер субстантивації може виявити критерій частоти (регулярності) вживання транспозитів; 4. частиномовну транспозицію і самостійних частин мови, і службових слів можна виявити за особливостями їх графічного оформлення у тексті (спеціальне графічне виділення лапками, розміром літер, іншим шрифтом тощо вказує на контекстуально зумовлену субстантивацію). «Сукупність названих ознак, що реалізуються у слові, засвідчує його здатність субстантивуватися не лише на рівні мовлення, а потенційно переходити у статус міжчастиномовного омоніма. На цій базі достатньо прозоро інтерпретується продуктивна субстантивація прикметників, які, виражаючи атрибутивність (ознаку предмета), семантично тісно взаємозв'язані з предметністю як загальнокатегоріальним значенням, що реалізується у граматичних категоріях роду» [9, с. 92].

Транспозиція, де прикметник виконує функцію іменника, морфологічно переходить у категорію іменника, називається граматиною субстантивацією. Субстантивовані прикметники виконують ті ж самі синтаксичні функції, що й іменник : є підметами, додатками, іменними частинами складених присудків, мають при собі залежні слова. Вони можуть передавати значення або прикметника, або іменника, що визначається контекстом й береться до уваги їхня граматична роль у реченні. При субстантивації, яка здійснюється за схемою „словосполучення – субстантивований прикметник (або дієприкметник), (наприклад : *троїчний канон – троїчний, самогласна стихира – самогласна, покаянний тропар – покаянний*) фонетичне слово залишається формально незміненим, хоча отримує граматичні категорії роду, числа, відмінка іменника.

Подібні частиномовні перетворення не завжди закріплюються у мові, мають різну тривалість функціонування. Деякі субстантивовані терміноназви піснеспівів зафіксовані давньоукраїнською мовою з XII – XV ст.: *богородичнь, кр҃҃сто •во҃҃, трои҃чнь, блаженнь, свѣ҃тильна, покань҃ын, хер҃҃вїмскаа, похвальна, мо҃҃челничнь, непоро҃҃чна, причасть҃на, сѣ҃дальна, тр҃҃сьжтоє, степеннь*. Зареєстровані субстантиви набули ознак іменника й проявляються у особливостях семантики, словозміни, характеризуються незалежними граматицими категоріями роду, числа, відмінка. Особливою ознакою на позначення назв піснеспівів субстантивів є наявність повних і коротких форм (*самогласен – самогласний, подобен – подібний, самоподобен – самоподібний, сїдален – сїдальний, богородичен –*

богородичний, хрестобогородичен – хрестобогородичний, воскресен – воскресний, хрестовоскресен – хрестовоскресний, троїчен – троїчний, **благженьнѣ** – блаженний, світилен – світильний, мученичен – мученичний, причастен – причасний. О. Антонів зауважує, що Р. Головацький у праці „Пояснення Богослужень” паралельно використовує обидві словоформи (богородичен – богородичний), наприклад: «Це дуже величавий богородичний...» (7, с. 194); «Богородичен закликає нас ...» (7, с. 290).

Субстантиви на позначення назв піснеспівів вживаються як в однині, так і в множині (богородичний – богородичні, хрестобогородичний – хрестобогородичні, троїчний – троїчні, світильний – світильні, покаянний – покаянні, відпустовий – відпустові, мученичний – мученичні, причасний – причасні, самогласний – самогласні, подібний – подібні, самоподібний – самоподібні і т. д. Субстантивовані слова на позначення назв піснеспівів функціонують також як однинні іменники: *трисвяте, многомилостиве*, і як множинні іменники: *величальні, блаженні, непорочні, зображальні, похвальні, степенні*. Паралельні форми чоловічого і жіночого й чоловічого і середнього родів мають лексеми *світильний, богородичний, сідальний, причасний*. Терміноназва **світильний** засвідчена в XI ст. у формі жіночого роду **свѣтильна, (-ты)** зі значенням „світилен, піснеспів, який співається після канона на утрени” [16, с. 595 – 596], у XII ст. – у формі середнього роду свѣтильно зі семантикою «вірш, виконуваний у Чотиридесятницю на утрени після канона : – *Свѣтильно поеться праздъникоу* (15, Т. III, с. 292). „Требник” П. ; ексапостиларій» [14, с. 116]. Лексема **богородичний** на позначення богородичного піснеспіву Могили й „*Вечѣрна і утрена та інші богослуженна на всі неділі і свѣта цілого року*” зафіксували функціонування розглядуваної лексеми у короткій формі чоловічого роду – **свѣтиленѣ** : *Иб проічаа Пѣсни Канѣна. По совершеініи же Канѣна, чтеітса нблн2 полеть. Свѣтиленѣ* (12, Т. I, с. 671); *Свѣтиленѣ* (5, с. 1035). У сучасній церковно-богослужбовій літературі функціонує найменування **світильний**. Словник церковно-обрядової термінології Н. Пуряєвої реєструє «Світильний і заст. *світилен* ім. Тропар, який виконують замість ексапостиларія в усі дні, крім неділей та деяких свят, і змістом якого є прославлення Бога як Світла й Подателя Світлана честь Божої Матері у XII ст. подається давньоукраїнською як у формі чоловічого богородичьнѣ [15, Т. I, с. 135], так середнього богородичьно [17, с. 223] родів. В українській мові *богородичний* як тропар у формі чоловічого роду зафіксований з XII ст. зі значенням: «богородичьнѣ – тропарь на честь Богородиці. Таким тропарем закінчується кожна пісня кожного канону; перед ним тому ставиться знак: Б» [15, Т. I, с. 135]. У „Матеріалах для словаря древнерусского языка” І. Срезневського назва піснеспів *сідальний* подається у формі чоловічого, жіночого й середнього родів (*сѣдальнѣ, сѣдальна, сѣдильна, сѣдильно, сѣдѣльна*): *Сѣдильна (переправлено въ сѣдѣльна) гла аѣж. Спѣси Гнѣ люди своа и блжгослови достоаніе свок. Сѣдильна глаа дѣж. пое скоро вари. Ни на Свѣтъ тихѣ, ни на Бѣж Гѣж, ни трепаревѣ поюще, сѣдленѣ въскресенѣ. Аще по небреженію или по любви извода братѣ на сѣдланѣ ли на чтеніе, лиша дрѣгаго, точію сѣхо да гастѣ. Сѣдильно а сѣдаленѣ, то же что садильна : а Сѣтихоу реченоу ѿ пѣвца, ѿ людини сѣдильно покетьса* (15, Т. III, с. 888); *Пишатѣ ѿвъ канонты і ермосы, ѿвъ же мѣтвы и гранеса, сѣделны же и стѣхыры. а кафѣзма, дѣленіе псалтыри : а Двѣскаа подучашася писанія по едином сѣделнѣ* (15, Т. III, с. 889). Октоїх (XV ст.) реєструє форму жіночого роду *сідильна воскресна Сѣдѣльна въскрѣсна • на, а7 • стѣхологѣи гасѣ, а* (13, с. 15), а у Требнику П. Могили вжито форму чоловічого роду **сѣдакленѣ** : *Терелѣ же воглашб : Услыіши нѣ Бжже Спѣсикутелю нашб : Сѣдакленѣ Гласѣ, с7* (12, Т. III, с. 101); *Абіе же поукеть, Сѣдакленѣ Гласѣ, в7* (12, Т. III, с. 286). Найменування **причастьно** в XI зафіксовано у формі середнього роду зі семантикою «причастен, каноник, вид тропаря, церковного співу : *причастьно • чаша свѣтъ пѣмѣсеннѣ* [16, с. 515], а в XII ст. – у формі жіночого роду **причастьнага** зі значенням „причасний стих” [15, II, с. 1493]. За даними „Требника” П. Могили, в XV ст. функціонувала коротка форма досліджуваної лексеми у формі чоловічого роду *причастень* давньоруською мовою приміром *Прокліменѣ Храімсѣ и ѿ Днелви, Аѿпѣлѣ и ѿ Сѿпѣлѣ, такожде и ѿ Причѣстенѣ* (12, II, с. 90). У праці „Лексіконѣ славенорусскій и именѣ

Тлькованіє” П. Беринди вжито словоформи: „**причастно й съпричастна**” [2, с. 71]. У пам’ятці „Василіянські церковні напиви” використано обидві словоформи (*причастен – причастна*), наприклад: «*Причастен: (1. зразок)*» (3, с. 235); «*Замість: „Іже Херувими”, Причастна і „Да ісполняться)*» (3, с. 245). Опрацьовуючи чимало богослужбових джерел свідчимо про велику кількість субстантивованих прикметників на позначення назв піснеспівів, які характеризуються згаданими особливостями функціонування, а також зміною лексичного значення.

Висновки і перспективи подальших розвідок. У результаті здійсненого аналізу з’ясовано особливості відприкметникової субстантивації лексем на позначення назв піснеспівів релігійної термінології, простежено існування таких субстантивованих піснеспівів як: світильний, богородичний, сідалний, причасний з паралельними формами чоловічого і жіночого й чоловічого і середнього родів. Перспективи подальших досліджень убачаємо в порівняльних студіях субстантивованих прикметників на позначення назв піснеспівів української та інших слов’янських мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонів О. Особливості субстантивантів у системі богословської лексики // Християнство і українська мова. Матеріали наукової конференції. – Київ, 5 – 6 жовтня 2000 року.: Львів: Видавництво Львівської Богословської Академії. – 516 с.
2. Беринда П. Лексіконъ славеноросскій и именъ Тлькованіє. – Київ. – 1961. – 271 с. (Пам’ятки української мови XVII ст.).
3. Василіянські церковні напиви. На правах рукопису. – Рим: Накладом Генеральної Курії ЧСВВ у Римі, 1961. – 383 с.
4. Ващенко В. С. Явище переходу в системі частин мови // Українська мова в школі. – 1953. – № 6. – с. 14 – 15.
5. **Вечірнѧ і ўтрєнѧ та інші богослужєннѧ на всі недїлі і свѧта цілого року.** – Виннипе : вид. О. О. Василіян у Лондоні, 1945. – 1070 с.
6. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – Київ : Наукова думка, 1988. – 256 с.
7. Головацький Р. ЧСВВ Пояснення Богослужєнь. – Рим : Видавництво О. О. Василіян, 1979.
8. Гринчишин Д. Г. Явище субстантивації в українській мові (субстантивація прикметників) / Д.Г. Гринчишин – К. : Наук. думка, 1965. – 112 с.
9. Добосевич У. Субстантивація як вияв транспозитних можливостей різних частин мови. – Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2011. – Вип. 22. – С. 91 – 96.
10. Жовтобрюх М. А. Словотвір сучасної української літературної мови. – Монографія. – К. : Наукова думка, 1979. – 407 с.
11. Кучеренко І. Актуальні проблеми граматики [Текст] / Упорядник та автор передмови З. Терлак. – Львів : Видавництво «Світ», 2003. – 227 с.
12. Могила Петро. Евхологон, албо молитвослов, или требник. – К., 1646. – Ч. 1 – 3. – Ч. 1 – 860 с.; Ч. 2 – 376 с.; Ч. 3 – 436 с.
13. Октоїх. – Краків, 1491. – 345 с.
14. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. – Л. : Свічадо, 2001. – 156 с.
15. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. – СПб., 1893 – 1912. – Т. 1. - 3.
16. Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков) / под. ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. – М. : Русский язык, 1994. – 843 с.
17. Цейтлин Р. М. Лексика старославянского языка. Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X – XI вв. – Москва : Наука, 1977. – 336 с.
18. Часослов. – Краків, 1491. – 766 с.

Пышная Н. И. Субстантивы для обозначения названий песнопений религиозной терминологии.

Субстантивация – проявление морфолого-синтаксического способа словообразования, для которого характерно специальное грамматико-лексическое переосмысления того или иного слова. В лексико-семантической группе для обозначения названий песнопений наблюдается явление субстантивации прилагательных, которое осталось без внимания языковедов по политическим, духовно-культурным и историческим причинам. В статье определены функциональные особенности грамматической субстантивации лексем для обозначения названий песнопений конфессионального стиля, установлено условия субстантивации. Выяснено временные рамки фиксации субстантивированных названий (с XII в. и по настоящее время), рассматриваются особые признаки субстантивации. Прослежено существование таких субстантивированных песнопений как: светильный,

Богородичен, седален, причастен с паралельними формами мужского и женского и мужского и среднего родов. Приведены ссылки на источники иллюстративного материала.

Ключевые слова: песнопение, субстантив, грамматическая субстантивация, конфессиональный стиль, религиозная терминология.

Pyshna N. I. Transpositive Names on the Naming Chants of Religious Terminology.

Transpositive is the expression of morpho-syntactic method of derivation, which is characterized by a special grammar-lexical reconsideration of a word. In the lexical-semantic group on naming chants we observe the phenomenon transpositive adjectives that left unattended linguists through political, spiritual, cultural and historical reasons. The article defines the functional properties of the grammatical tokens on transpositive names on the naming chants confessional style, imposed transpositive conditions. It is shown timeframe fixing substantive names (from the XII century until today), considered special features transpositive adjectives. Traced the existence of such transpositive chants as: Exapostilarion, Mother of God, sidalnyu, communion with parallel forms of male and female and male and middle generations. Adduces references to sources of illustrations.

Key words: chant, transpositive, grammatical transpositive, confessional style, religious terminology.

Галина Пристай, Богдан Пристай
(Дрогобич)

УДК 811.161.2'366

**МОРФОНОЛОГІЯ СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД ПРИКМЕТНИКІВ
ІЗ ДВОЧЛЕННОЮ СУБМОРФЕМОЮ В ОСНОВІ**

Досліджено формально-граматичні характеристики прикметників із словотвірно неподільними, але морфонологічно членованими основами. Установлено, що вершини таких відприкметникових словотвірних гнізд містять у своєму складі субморфема – сегменти, що втратили словотвірне значення. З'ясовано, що морфемний склад субморфема впливає на морфологічну поведінку похідного за умов приєднання суфіксів різного морфологічного складу. Проаналізовано гнізда питомих прикметників з коренями, ускладненими двочленими субморфемами. Схарактеризовано роль морфологічного чинника при формуванні відповідних словотвірних гнізд: проаналізовано морфологічну структуру контактних зон – фінального сегменту мотивувальних основ і зачину словотвірних суфіксів, з'ясовано основні морфологічні перетворення та визначено морфологічні моделі відприкметникового словотворення.

Ключові слова: морфонологія, прикметник, словотвірне гніздо, морфологічна трансформація, усічення, палаталізація, альтернація наголосу, морфологічна модель.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Унаслідок поєднання двох сусідніх морфем – кореня мотивувального слова й дериваційного суфікса – часто виникають зміни їх звукового оформлення. Розгляд супутніх словотворенню морфологічних явищ дає змогу встановити причини, які стимулюють мовні зміни, й сприяє встановленню їхньої функціональної значущості. Субморфемізація – один із виявів динамізму в системі сучасного українського словотвору в структурі кореневих та афіксальних морфем. Субморфема – несамостійна асемантична частина морфема, омонімічна, як правило, сучасним афіксам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Причина субморфемізації – властива мові тенденція до більшої формальної виразності значущих одиниць. В академічній граматиці, скажімо, подається суфікс **-иц'** (кислиця) та його ускладнений варіант **-н-иц'** (попільниця), суфікс **-ик** (вулик) та **-ов-ик** (боровик), **-ен-ик** (вареник), **-н-ик** (словник), **-иль-н-ик** (холодильник) [8, 42]. Адже, зазначає В. Лопатін, більш довгий морф як носій певного значення формально виразніший, ніж короткий, особливо одно- чи двофемний [4, 51]. І. Ковалик називає такі

складові частини дериватів субморфами, або квазіморфами, і визначає їх як одиниці нижчого рівня, ніж морфеми. Мовознавець виділяє субморфи в основах з умовною подільністю [7, 22—24]. Н. Клименко вважає, що інтерфікси за фонетичним складом тотожні окремому афіксальному морфові, але позбавлені будь-якого самостійного значення. Вони полегшують сполучуваність службових морфем з твірними основами (*дв-(і)-чі*, *купе-(й)-н-ий*) чи тематичними суфіксами (*ста-(н)-уть*, *зна-(j)-уть*) і сприяють розширенню словотвірної потенції мови [3, 26].

Мета статті – з'ясувати роль морфонологічного чинника в структуруванні прикметникових гнізд із вершиною, ускладненою дво- або тричленною субморфемою. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати морфонологічно важливі ознаки аналізованих коренів та поєднаних з ними суфіксальних морфем;
- з'ясувати регулятори формальних перетворень у структурі деад'єктивів;
- описати визначальні морфонологічні трансформації й установити морфонологічні моделі, властиві різним ступеням похідності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як засвідчує обстежений матеріал, чимало непохідних ад'єктивів української мови в межах основ виділяють структурні сегменти: *глад/к(ий)*, *гір/к(ий)*, *мар/н(ий)*, *гір/ш(ий)*, *біль/ш(ий)*; *смаг/л(ий)*, *глиб/ок(ий)*, *дал/ек(ий)*, *капр/ав(ий)*, *від/ом(ий)* 'знайомий', *ваг/ом(ий)*; *влад/ив(ий)*, *почт/ив(ий)*; *важ/лив(ий)*, *кукіб/лив(ий)*, *натураль/н(ий)*. Причини цього процесу такі: 1) спрощення морфемної структури колись похідних питомих лексем; 2) необхідність пристосувати запозичені основи до норм української мови: *назаль/н(ий)*, *інтим/н(ий)*. Як наслідок, субморфемізація детермінує розширення класу непохідних лексем і формування нових словотвірних гнізд.

Для морфонологічного аналізу відприкметникових словотвірних гнізд (далі СГ) із морфонологічно членованою вершиною важливе значення має морфемний склад субморфем, морфонологічна поведінка якої впливає на умови приєднання суфіксів різного морфонологічного контексту. Так, у межах прикметникових основ виділено 9 субморфем: */ук-*, */ок-*, */ек-*, */ав-*, */ив-*, */ом-*, */ат-*, */лив-*, */ляв-* (*вел/ук(ий)*, *вис/ок(ий)*, *хир/яв(ий)*, *гарк/ав(ий)*, *сміл/ив(ий)*, *від/ом(ий)*, *строк/ат(ий)*, *ввіч/лив(ий)*, *смаг/ляв(ий)*). Зафіксовано 39 СГ з таким типом субморфем: „*ввічливий*”, „*великий*”, „*високий*”, „*відомий*”, „*гаркавий*”, „*глибокий*”, „*гугнявий*”, „*далекий*”, „*жвавий*”, „*каправий*”, „*клишавий*”, „*красивий*”, „*кукібливий*”, „*миршавий*”, „*навіжений*”, „*пинавий*”, „*пістрявий*”, „*плюгавий*”, „*почтивий*”, „*презирливий*”, „*рапавий*”, „*смаглявий*”, „*сміливий*”, „*спесивий*”, „*строкатий*”, „*таркатий*”, „*тужавий*”, „*хирявий*”, „*хупавий*”, „*широкий*”. Їхні вершини містять дво- й трискладові основи із зв'язаним коренем. Найпродуктивніший спосіб словотворення – суфіксальний. За приєднання суфіксів-дериваторів утворюються похідні прикметники, іменники, дієслова, прислівники. Деякі з вершин мають фонетичні варіанти етимологічного кореня: *гугн'/ав(ий)* – *гун'/ав(ий)*, *почт/ив(ий)* – *пошт/ив(ий)* – *учт/ив(ий)*, *хир'/ав(ий)* – *хир/н(ий)* чи субморфи: *пухн/ав(ий)* – *пухн/ат(ий)* – *пухн/аст(ий)*, *важ/л/ив(ий)* – *важ/н(ий)*.

Морфонологічна структура фіналі мотивувальної основи в аналізованих вершинах – **приголосна+голосна+приголосна** (*велик(ий)*, *пістряв(ий)*). Наголос падає на вокальну морфему {o}, {a} чи {u}. Словотвірні гнізда „*великий*”, „*високий*”, „*глибокий*”, „*широкий*”, „*далекий*” добре розбудовані до IV-ого ступеня похідності. Натомість СГ прикметників із субморфемами */ав-*, */ив-* обмежуються похідними II-ого дериваційного кроку. Семантично й формально периферійний прикметник *лягавий* не продукує похідних; у СГ ад'єктива „*клишавий*” немає прикметникового й дієслівного блоків, а в СГ „*каправий*” – прикметникового.

Прикметниковий блок I-ого ступеня деривації формують похідні з суфіксами суб'єктивної оцінки **-енн-**, **-езн-**, **-онн-**, **-озн-**, **-еньк-**, **-'узн-**: *вел/ук(ий)* → *велич-енн(ий)*, *велик-онн(ий)*, *велич-езн(ий)*, *велич-енн(ий)*, *велич-еньк(ий)*, *велич'-узн(ий)*, *велич'-озн(ий)*, *велич-еньк(ий)*; *дал/ек(ий)* → *далеч-езн(ий)*, *далеч-енн(ий)*, *далеч-еньк(ий)*; *глиб/ок(ий)* → *глибоч-енн(ий)*, *глибоч-еньк(ий)*; *шир-ок(ий)* → *широч-енн(ий)*, *широч-езн(ий)*. За участю суфіксів безвідносної міри якості (для вершин із субморфемами *-ав/*, *-ив/*, *-ов/* таке поєднання неможливе)

утворено похідні *велик-уват(ий)*, *далек-уват(ий)*, *широк-уват(ий)*. Вершинний ад'єктив *вел/ик(ий)* утворює компаративні форми суплетивним способом (*більший, більша, більше, більші*), тоді як прикметники *глиб/ок(ий)*, *шир/ок(ий)*, *дал/ек(ий)* використовують суфіксальний морф **-ш-** (*глиб-ш(ий)*, *шир-ш(ий)*, *даль-ш(ий)*), решта – морф **-іш-** (*жв/ав(ий)* → *жвав-іш(ий)*).

Субстантивну зону репрезентують деривати з суфіксами: 1) абстрактності **-інь, -ість, -ин-ом-, -є/ств-, -о** (*вел/ик(ий)* → *велич-інь, велик-ість, велич-єств(о), велич*; *дал/ек(ий)* → *далеч-інь, далек-ість*; *хуп/ав(ий)* → *хупав-ість*); 2) назв осіб за певними ознаками **-ан / -ань, -ень, -ець** (*вел/ик(ий)* → *велик-ан, велик-ань, велич-ень*; *плюг/ав(ий)* → *плюгав-ець*).

Вербативи до свого творення залучають одноморфонеми вокалічні суфікси **-и-, -і-, -а-**, триморфонеми **-ува-** (*глиб/ок(ий)* → *глибоч-и-ти*; *вис/ок(ий)* → *височ-и-ти*; *дал/ек(ий)* → *дале-н/і-ти* 'виднітися', *дал-и-ти*, *дал-і-ти* 'віддаляти(ся)'; *вел/ик(ий)* → *велич-а-ти, велич-и-ти*).

Адверби, як правило, утворюються за участю суфікса **-о** (*шир/ок(ий)* → *широк-о*; *дал/ек(ий)* → *далек-о*; *вис/ок(ий)* → *висок-о*; *вел/ик(ий)* → *велик-о* 'дуже багато, сильно', *вельо*; *хир/яв(ий)* → *хиряв-о*) чи конфіксів **від-...-ік, де-...-і, з-...-а, непо-...-у, напо-...-і** (*дал/ек(ий)* → *від-дал-ік, де-дал-і, з-далек-а, не-далек-о, непо-далек-у*; *вис/ок(ий)* → *з-висок-а*; *глиб/ок(ий)* → *з-глибок-а*).

Морфонологічна характеристика похідних СГ підтипу „високий”. Здатність субморфізованих основ усікатися – провідна морфонологічна особливість аналізованих СГ. Морфонологічна трансформація – палаталізація – маркує як елізовані (усічені), так і неелізовані твірні основи та зреалізована шляхом наступних морфонологічних моделей (далі – ММ): „К/Ї”: *вел/ік(ий)* → *велич-к(ий)*; „К/Ї + Нс”: *вел/ік(ий)* → *велич-є/ств(о)* (де Нс – нарощення словотвірного суфікса). Альтернація наголосу на суфікс чи в межах основи маркує обстежувані похідні самостійно або в супроводі палаталізації: ММ „Ас”: *вел/ік(ий)* → *велик-о́нн(ий)*, *велик-ува́т(ий)*, *велик-а́н*; ММ „К/Ї + Ас”: *вис/о́к(ий)* → *височ-е́нн(ий)*, *височ-е́ньк(ий)*, *височ-е́зн(ий)*, *височ-і́нь*; *вел/ік(ий)* → *велич-а́льн(ий)*, *велич-і́нь*, *велич-а́-ти*; *дал/е́к(ий)* → *далеч-е́ньк(ий)*, *далеч-і́нь*; ММ „К/Г' + Ас”: *вел/ік(ий)* → *велич'-озн(ий)*, *велич'-узн(ий)*. Морфонологічна позиція усічення детермінує перетворення в словотвірних гніздах з вершиною, що містить зв'язаний корінь із колишнім суфіксом вторинної прикметниковості (символ Уо використано на позначення усічення основи) й реалізується в неелементарних динамічних моделях: ММ „Уо + Ас”: *глиб/о́к(ий)* → *глиб-і́-ти*; *шир/о́к(ий)* → *шир-и-ти*; ММ „Уо + А {о-о}”: *глиб/о́к(ий)* → *глиб-ш(ий)*, *глиб-и-ти*; *шир/о́к(ий)* → *шир-ш(ий)*, *шир-и-ти*; ММ „Уо + С/С' + А {о-о}”: *дал/е́к(ий)* → *дал'-ш(ий)*; *вис-о́к(ий)* → *виш-ч(ий)*, *вис'-о*.

Складником дериваційних процесів наступних – II, III, IV кроків – є морфонологічна операція усічення дієслівної основи (*вел/ік(ий)* → *велич-і́-ти* → *велич-ник* 'шанувальник'; *шир/о́к(ий)* → *шир-и-ти* → *роз-ши́рити* → *розши́р-ен'н'(а)*, *розши́р-ен(ий)*, *розши́р-ник* і *розши́р'-ува-ти* → *розши́р'ув-ач*; *вис/о́к(ий)* → *виш-ч(ий)* → *пере-вищ-и-ти* → *перевищ-ен'н'(а)*, *перевищ-ен(ий)*). У словотвірному гнізді „глибокий” спостережено дію неелементарної ММ „Уо + С/С'”, де чергування С/С' презентує альтернація б//бл: *глиб/о́к(ий)* → *глиб-и-ти* → *за-гли́бити* → *загли́бл-ен'н'(а)*, *загли́бл-ен(ий)*.

Морфонологічний підтип „хирявий” із субморфемами /ав-, /ив-, /ом-, /ат-, /лив-, /ляв-. Обстежуваний підтип СГ налічує 35 одиниць. Морфонологічні трансформації на I-ому словотвірному кроці в аналізованих гніздах чисельно обмежені, що, як видається, детерміновано морфонологічною структурою мотивувальної прикметникової основи. Наголос зазвичай нерухомий, що можна пояснити дво- чи трискладовим характером основи (*спес/і́в(ий)* → *спесі́в-ець*, *спесив-о*; *вві́ч/л/ив(ий)* → *вві́члив-ість*, *вві́члив-о*; *пін'/ав(ий)* 'повільний' → *пін'яв-о*; *від/о́м(ий)* → *відом-ість*; *наві́ж/ен(ий)* → *наві́жен-ств(о)*, *строк/ат(ий)* → *строкат-енький*). Натомість односкладова основа вершини „жвавий” продукує похідні ад'єктиви за участю аутоакцентних суфіксів **-іш-, -еньк-** – ММ „Ас” (*жв/а́в(ий)* → *жвав-е́нький*, *жвав-і́ш(ий)*).

Визначальна морфонологічна операція цього підтипу – усічення основи – бере участь у творенні похідних іменникової, дієслівної, рідше – прислівникової зон. Іменникової – за взаємодії з суфіксами **-аш-, -ак-, -ач-, -ств-**, дієслівної – з дериваторами **-і-, -и-, -ува-**, прислівникової – **-ко**. Деривати можуть бути марковані операцією усічення основи самостійно

(*презир'/лив(ий)* → *презир'-ств(о)*, *кукіб'/лив(ий)* → *кукіб'-ник*) – ММ „Уо” чи в поєднанні з альтернацією наголосу – ММ „Уо + Ас” (*плюг/ав(ий)* → *плюг-а́ш*, *хир'/ав(ий)* → *хир'-а́к*, *пістр'/ав(ий)* → *пістр'-а́к*, *пістр'-а* 'груба тканина'; *ран/ав(ий)* → *ран-а́ч* 'держач'; *тарк/ат(ий)* 'строкатий' → *тарк-а́ч* 'білий кінь з чорними або рудими плямами'; *смагл'/ав(ий)* → *смагл'-а́ст(ий)*, *смагл'-ій*; *гугн'/ав(ий)* → *гугн'-і-ти*, *почт-ив(ий)* 'сповнений поваги' → *почт-и-ти*, *крас/ив(ий)* → *крас-ува́-ти-ся*, *крас-и-ти*); ММ „Уо + Аф” (*крас/ів(ий)* → *крас-а́*) чи ММ „Уо + А{о-о}” (*сміл/ив(ий)* → діал. *сміл-ко* 'сміливо', *смагл'/ав(ий)* → *смаг-ну-ти*). Суфіксальний морф **-и-** у дієслові *гугн-и-ти* 'говорити, співати нерозбірливо, у ніс', крім усічення субморфеми **-ав-**, детермінує ствердіння фінального консонанта – ММ „Уо + С'/С + Ас”. Поєднанням трьох трансформацій – усічення мотивувальної основи, нарощення дериваційного суфікса й альтернація наголосу з основи на суфікс – позначений деад'єктив *тарк-ан/іст(ий)* – ММ „Уо + Нс + Ас”.

Активність морфонологічної операції усічення спостережено на II-ому дериваційному ступені за творення фемінітивів на **-иц'** від маскулізмів на **-ець**: *плюг/ав(ий)* → *плюгав-ець* → *плюгав-иц'(а)*, *мири/ав(ий)* → *мириав-ець* → *мириав-иц'(а)*.

Чергування консонантів в обстежуваних гніздах не належать до продуктивних явищ. Моделі „K//Ĉ” та „Ø//V + K//Ĉ” супроводжують утворення субстантивів на **-к(а)** – назв осіб жіночої статі: *хир'/ав(ий)* → *хир'-а́к* → *хир'-а́ч-к(а)*; *хуп/ав(ий)* 'красивий' → *хупав-к(а)* → *хупавоч-к(а)*; *мири-ав(ий)* → *мириав-к(а)* → *мириавоч-к(а)*; *ран/ав(ий)* 'шорсткий, шершавий' → *ранав-к(а)* 'жаба' → *ранавоч-к(а)*.

Альтернацію *в//вл* (указане чергування маркує основи з субморфемами */ав-*, */ов-*, що, очевидно, пов'язано з вимогами евфонії. Інші СГ аналізованого підтипу цим чергуванням не послуговуються) у взаємодії з усіченням облігаторного елемента дієслівної основи зафіксовано у субстантивах перед **-ен'н'** на II-ому і III-ому дериваційному кроках – ММ „Уо + Р//РІ”: *гарк/ав(ий)* → *гаркав-и-ти* → *гаркавл-ен'н'(а)*, *туж/ав(ий)* → *тужав-и-ти* → *тужавл-ен'н'(а)*.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Отже, для морфонологічного аналізу СГ прикметників із морфонологічно членованою вершиною важливе значення має морфонемний склад субморфеми, її поведінка за умов приєднання суфіксів різного морфонологічного складу. У структурі відприкметникових похідних субморфеми детермінують морфонологічні модифікації: переміщення наголосу, чергування наголосу та фінальної приголосної за твердістю / м'якістю та усічення основи й альтернація наголосу. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні специфіки морфонологічних трансформацій у процесах деривації на матеріалі слов'янських мов у контрастивному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. — М. : Просвещение, 1973. — 304 с.
2. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація / Є. А. Карпіловська. — К. : [Б.В.], 1999. — 297 с.
3. Клименко Н. Ф. Основы морфеміки сучасної української мови / Н. Ф. Клименко. — К. : [Б.В.], 1998. — 182 с.
4. Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика : проблемы и принципы её описания / В. В. Лопатин. — М. : Наука, 1977. — 315 с.
5. Немченко В. Н. Современный русский язык. Словообразование / В. Н. Немченко. — М. : Высшая школа, 1984. — 255 с.
6. Никитевич А. В. Закономерности развития морфемных структур (к вопросу об интерфиксации) / А. В. Никитевич // III Международные Бодуэновские чтения: И. А. Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания : [сб. науч. трудов / ред. К. Р. Галиуллин, Г. А. Николаев]. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2006. — Т. 2. — С. 73—75.
7. Словотвір сучасної української літературної мови / [відпов. ред. М. А. Жовтобрюх]. — К. : Наук. думка, 1979. — С. 22—24.
8. Сучасна українська літературна мова. Фонетика / [за ред. І. К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1969. — 435 с.
9. Федурко М. Ю. Субморфемизация как одно из проявлений динамизма в системе морфем современного украинского словообразования / М. Ю. Федурко, Г. В. Прыстай // Язык и дискурс в статике и динамике : междунар. науч. конф., 14-15 нояб. 2008 г. : тезисы докл. — Мн. : МГЛУ, 2008. — С. 121—123.

Пристай Г., Пристай Б. Морфология словообразовательных гнезд прилагательных с двусложной субморфемой в основе.

Исследованы формально-грамматические характеристики прилагательных с морфологически делимыми, но целостными с точки зрения словообразования основами. Установлено, что вершины таких деадъективных словообразовательных гнезд содержат в своем составе субморфемы – сегменты, утратившие словообразовательное значение. В результате исследования было выяснено, что морфемный состав субморфемы влияет на морфологическое поведение производного при условии присоединения суффиксов различного морфологического состава. Проанализированы гнезда прилагательных с корнями, усложненными двучленными субморфемами. Охарактеризована роль морфологического фактора при формировании соответствующих словообразовательных гнезд: проанализированы морфологические структуры контактных зон – финального сегмента мотивированных основ и начала словообразовательных суффиксов; выяснены основные морфологические преобразования и определены морфологические модели отадъективного словообразования.

Ключевые слова: морфология, субморфема, словообразовательное гнездо, морфологическая операция, морфологическая модель.

Prystay H., Prystay B. . Morphology of the Adjectival Derivative Nests with the Two-part Submorpheme in the Stem.

This paper investigates formal and grammatical characteristics of the adjectives containing indivisible in terms of word formation stems but from the standpoint of morphonology they are considered to be divisible. The present study showed that the top of deadjectival word nests contains a submorpheme – segment that has lost its derivative meaning. This study seeks to understand how the phonemic structure of submorpheme affects the behaviour of the derived word under conditions of joining the suffixes of different phonological composition. It has been examined the nests of adjectives with the roots complicated by the two-part submorpheme. The data clarify the role of morphonological factor in the formation of the outlined derivational nests. This analysis shows the morphoneme structure of the derivational stems and suffixes, investigates the morphonological modifications and sets the main morphonological models.

Key words: morphonology, submorpheme, derivational nest, morphonological modification, truncation, palatalization, stress alternation, morphonological model.

Ирина Суима
(Днепропетровск)

УДК 802.0-56 (075.8)

**АКТУАЛИЗАЦИЯ ЧАСТИ АДРЕСОВАННОЙ ФРАЗЫ
В РЕСПОНСИВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ**

Статья посвящена рассмотрению респонсивных предложений как функционально значимых синтаксических единиц, которые противопоставлены коммуникативным единицам с другой целевой установкой. Частично исследуются лексические и семантические особенности актуализации части адресованной фразы в респонсивных предложениях. В статье описаны традиционные классификации предложений по цели высказывания и другие, которые в той или иной мере дополняют их или предлагают альтернативные варианты типологии. Указана также типология респонсивных предложений, в частности, внимание обращено на манипулирующие респонсивы, к которым отнесены и те предложения, которые представляют собой актуализацию части адресованной фразы. Отмечено, что лексика такого предложения в основном включает в себя лексический материал самого вопроса или выражения, но, в некоторых случаях, может быть расширена информативно или модально согласно специфике самого вопроса или выражения. Исследуемые предложения чрезвычайно интересны как в лексическом, так и в семантическом плане. Респонсивы, актуализирующие часть адресованного сообщения, часто являются приемом коммуникативного саботажа: ими можно как выразить

свое неудовольствие услышанной информацией или нежелание отвечать на вопрос, так и регулировать поведение собеседника.

Ключевые слова: *респонсивное предложение, актуализация части адресованного высказывания, классификация предложений по цели высказывания, манипулирующий респонсив, коммуникативный саботаж.*

Постановка проблемы. Вопросу классификации предложений по цели высказывания посвящен целый ряд лингвистических исследований. В метаязыке современного синтаксиса традиционно выделяют следующие типы предложений согласно их коммуникативной установке: повествовательные, вопросительные, побудительные. Наряду с установившейся типологией указанных речевых единиц, существуют и другие, дополняющие ее в той или иной мере или предлагающие альтернативные варианты классификации предложений по целенаправленности сообщения.

Анализ последних исследований и публикаций. Так, в энциклопедиях «The Cambridge encyclopedia of the English language» [6, с. 218], «Українська мова» [5, с. 442], кроме повествовательных, вопросительных и побудительных выделяют также оптативные предложения – со значением желания, выражением стремления к тому, чтобы что-либо осуществить; в работах Кварка [8], Редфорда [9] как особый тип рассматриваются также восклицательные предложения, выражающие эмоции.

Чарльз Фриз в своем исследовании «The Structure of English. An Introduction to the Construction of English Sentences» [7] подразделяет изучаемые нами коммуникативные единицы на два основных типа: ситуативные высказывания, требующие ответа (situation utterance), и респонсивные высказывания, собственно ответы (situation utterance). Т. Шоупен по коммуникативной установке классифицирует предложения как основные и второстепенные. Основные включают в себя традиционно выделяемые типы: повествовательные, вопросительные и побудительные. Второстепенные же классы представлены следующим образом: восклицательные предложения (exclamatives), эхо-вопросы (echo-questions), (nonfinite presentatives), ответы на вопросы (answers to questions) [10, с. 316-323].

Понятия «ответное предложение», «ответная реплика» присутствуют и в Словаре лингвистических терминов О.С. Ахмановой в словарной статье к термину «ответный», дефинируемому следующим образом: «*Определяемый (вызываемый) предыдущим членом сверхфразового единства, несамостоятельный. Ответное предложение. Ответная реплика*» [4, с. 668]. Обращаясь к предложениям, являющимся ответом на тот или иной вопрос или высказывание, мы вслед за И.И. Меньшиковым [1,2] и Е.А. Половинко [3] предпочитаем использовать термин «респонсивное предложение» или «респонсив» (от англ. *Response* – *ответ, отклик, реакция, ответное чувство*). Согласно Oxford Explanatory dictionary of English, слово «*responce*» определяется как «*verbal or written answer, reaction to something* (вербальный или невербальный ответ, реакция на что-то)» [11], т.е. значение слова «*response*» включает в себя значения слов *answer* и *reply*.

Цель статьи – рассмотреть особенности респонсивных предложений в современном английском языке, в частности синтаксических единиц, которые представляют собой актуализацию части адресованной фразы.

Основной материал исследования. Респонсивные предложения имеют дифференциальные признаки, отличающие их от синтаксических единиц с иным коммуникативным заданием, и свою классификацию. Респонсивы в первую очередь подразделяются на функциональные, когда есть прямой или косвенный ответ на заданный вопрос, и нефункциональные, игнорирующие коммуникативную цель собеседника. Одним из подтипов нефункциональных респонсивных предложений является манипулирующий респонсив – предложения, с помощью которых отвечающий пытается манипулировать вопросом. Такие синтаксические единицы не содержат ответа на вопрос и указывают на попытку говорящего поменять тему разговора или просто уйти от ответа. К манипулирующему респонсиву можно, по нашему мнению, отнести и респонсивные предложения, в которых

актуализируется часть адресованной фразы: *Have you broken this vase? – Vase? So, what is the problem? – Problem?!* или же переспрашивается все в высказывании собеседника: *Get upstairs now. – Why?!; You're what the French call les incompetents. – What?* Такого рода конструкции представляются нам чрезвычайно интересными в плане их лексического и семантического выражения, так как ответ такого типа, как правило, включает лексический материал самого вопроса, который иногда может расширяться несколькими речевыми единицами, затребованными характером вопроса или высказывания, но, при этом, дает возможность говорящему избежать ответа на вопрос или, по крайней мере, получить дополнительное время для того, чтобы обдумать адресованное ему высказывание или найти ответ, который удовлетворил бы спрашивающих.

Актуализация части адресованной фразы имеет место при различных коммуникативных установках отвечающего. Приведем несколько примеров:

- 1) *They are penguins in our zoo!*
*Penguins?!
Do you know we must go to the office today?
To the office?*
- 2) *Wash up the dishes!*
*Me?
Do you know something about that company?
Me?*
- 3) *Check the brakeline!*
*Check what?
Can you explain me the process of diffusion?
Explain what?*
- 4) *I will give you my book!*
*Your book?
Let's go to the cinema with us!
With you?*
- 5) *I will spend my holiday abroad?*
*Abroad?!
Our boss forgot his keys at home!
Our boss?!*

В первом случае реакция на высказывание указывает на удивление отвечающего, его желание убедиться, что он правильно понял услышанное и, возможно, получить какую-то дополнительную информацию или разъяснение от говорящего/спрашивающего. Следующие два примера иллюстрируют ситуацию, когда отвечающий не хочет или в силу каких-то обстоятельств не может что-то делать (в данном случае мыть посуду или рассказывать о компании). Респонсивное предложение в такого рода конструкциях это попытка регулировать поведение говорящего/спрашивающего и указание на установку говорящего по возможности уйти от вопроса.

Респонсивные предложения в конструкциях под номером три могут демонстрировать незнание отвечающим ответа на вопрос (говорящий не знает, что такое тормозная магистраль или диффузия) или же желание отвечающего подчеркнуть, что ответ не знает тот, кто спрашивает (говорящий знает ответ на вопрос, но пытается показать, что вопрос слишком легкий, чтобы на него отвечать). В первом примере коммуникативная установка говорящего – получить нужную информацию от собеседника, во втором – заставить собеседника еще раз переспрашивать.

Следующие два примера несколько перекликаются с первыми: в этих конструкциях также установка отвечающего на уточнение какой-то информации и возможность убедиться, правильно ли он понял сказанное, но, при этом, ожидаемая реакция спрашивающего/говорящего это, как правило, подтверждение уже сказанного ранее.

В последних двух примерах респонсивное предложение выражает удивление отвечающего, указывает на то, что он не ожидал такого вопроса/высказывания. Предполагается, что диалог будет продолжен и говорящий расскажет о сообщенном им факте более подробно.

В зависимости от того, какая часть фразы актуализируется, диалог может продолжаться по-разному. Скажем, для фразы: «*You will go to the conference in October instead of Mrs. Smith*» возможны разные варианты респонсивов в рамках актуализации части адресованной фразы в зависимости от коммуникативной установки отвечающего или в силу каких-то объективных причин: *Me?; To the conference?; In October?; instead of Mrs. Smith?*

К манипулирующему респонсиву отнесем также и респонсивные предложения, переспрашивающие всю адресованную фразу: *Don't touch that.- Why not?; You are fired! – What?!* Как видим из приведенных примеров, коммуникативная цель отвечающего заключается не в том, чтобы «переспросить, уточнить». В большинстве случаев, с помощью такого рода конструкций отвечающий пытается выразить свое несогласие с собеседником, желание получить от него какие-то объяснения: *Your translation is very poor! – What?!; Clean the room today! – Why!?*

В лексическом плане такие респонсивные предложения, кроме вопросительных слов *What? Why? How?* и т.д. могут содержать и другой лексический материал, быть дополненными модально или информативно: *Law school was a mistake. – What are you talking about?; He will never take part in that competition! – But why?*

Выводы исследования и перспективы дальнейших научных исследований. Таким образом, использование респонсивных предложений, в которых переспрашивается вся адресованная фраза или актуализируется ее часть, может также быть и приемом коммуникативного саботажа. Так, посредством такого рода респонсива вопрос игнорируется на эмоциональном уровне как неуместный или неприличный: *Your article is too simple for such a scientific journal! – What?! You will not go to the theatre today! – Why?!;* вопрос переадресовывается: *Write the report today! – Me?; Help me to fix the computer! – Me?* Вопрос не проигнорирован, но ответ построен так, чтобы можно было регулировать поведение спрашивающего и, по необходимости, получить от него дополнительную информацию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Меньшиков И.И. Латентный респонсив в современном русском языке / И.И. Меньшиков // Філологічні науки. Збірник наукових праць викладачів факультету/ Упорядник: О.І. Панченко. – Дніпропетровськ: Літограф, 2010. – С. 54-56.
2. Меньшиков И.И. Типология респонсивных предложений в современном русском языке / И.И. Меньшиков // Избранные труды по лингвистике. – Днепропетровск: Новая идеология, 2012. – С. 85-100.
3. Половинко Е.А. Типы отношений между репликами вопросно-ответных конструкций / Е.А. Половинко // Вісник Дніпропетровського університету. – 2007. – Вип. 10. – № 4/1. – С. 238-244.
4. Словарь русского языка: в 4-х т. / под ред. А.П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Рус.яз., 1981-1984. – Т. 2. К-О, 1982. – 736 с.
5. Українська мова. Енциклопедія / за ред. В.М. Русанівського, О.О. Тараненка. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
6. Crystal D. Cambridge Encyclopedia of the English language / D. Crystal. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 491 p.
7. Fries. Ch.C. The Structure of English: An Introduction to the Construction of English Sentences / Ch. C. Fries. – London : Longmans, Green and Co., 1957. – 304 p.
8. Quirk R., Greenbaum S. A university Grammar of English. – London : Longman, 1973. – 485 p.
9. Redford A. Syntactic Theory and the Structure of English. A Minimalist Approach / A. Redford. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – 572 p.
10. Shopen T. Language typology and syntactic description / T. Shopen. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 499 p.
11. Oxford dictionary. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.oxforddictionaries.com/>

Суїма І. Актуалізація частини адресованої фрази в респонсивних реченнях.

Стаття присвячена розгляду респонсивних речень як функціонально значущих синтаксичних одиниць, що протиставлені комунікативним одиницям з іншою цільовою установкою. Зокрема досліджуються лексичні та семантичні особливості актуалізації частини адресованого

висловлювання у респонсивних реченнях. В статті описані традиційні класифікації речень за метою висловлювання та інші, що певною мірою їх доповнюють або пропонують альтернативні варіанти типології. Вказана також типологія респонсивних речень, зокрема увага звернена на маніпулюючі респонсиви, до яких віднесено і респонсивні речення, що являють собою актуалізацію частини адресованого висловлювання. Відзначено, що лексика такого речення в основному включає в себе лексичний матеріал самого питання чи висловлювання, але, в деяких випадках, може розширятися інформативно чи модально згідно зі специфікою самого питання чи висловлювання. Речення, що досліджуються є цікавими як у лексичному, так і в семантичному плані. Респонсивні речення, що актуалізують частину адресованого висловлювання часто є прийомом комунікативного саботажу: ними можна як висловити своє невдоволення почутою інформацією чи небажання відповідати на питання, так і регулювати поведінку співбесідника.

Ключові слова: респонсивне речення, актуалізація частини адресованого висловлювання, класифікація речень за метою висловлювання, маніпулюючий респонсив, комунікативний саботаж.

Suima I. Actualization of the Part of Addressed Phrases in Responsive Sentences.

The article considers responsive sentences as functionally important syntactic units, which are opposed to communicative units with a different target setting. Particularly are explored lexical and semantic features of the actualization of the part of addressed phrases in responsive sentences. This article describes the traditional classification of sentences according to the aim of communication and other ones, which are to some extent complementary to traditional typologies or offer alternatives ones. The article contains typology of responsive sentences; in particular, attention is focused on manipulating responsives. It is noted that the lexical content of the sentence mainly includes lexical material of the question or expression, but, in some cases, can be expanded informatively or modal according to the specifics of the issue or expression. The responsive sentences are extremely interesting lexical as well as in semantic aspects. Responsives, actualizing of the addressed message, often present the communicative sabotage: they can both express the unwillingness to answer the question, and desire to regulate the behavior of the interlocutor.

Key words: responsive sentences, actualization of the part of addressed statement, classification of sentences according to the aim of communication, manipulative responsives, communicative sabotage.

II. ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ. ТЕОРІЯ НОМІНАЦІЇ.

Світлана Артюх
(Маріуполь)

УДК 81'0(477)

ДО ПИТАННЯ ПРО ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ТЕРМІНІВ-СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

У статті розглянуто основні ознаки фразеологічності мовної одиниці – відтворюваність, стійкість та семантичну нерозкладність. На базі термінології опору матеріалів, взятої як у сфері фіксації, так і у сфері функціонування, перевірено, яким чином ці ознаки виявляються в термінах-словосполученнях. З'ясувалося, що специфіка термінологічної номінації призводить до відмінної від загальномовних словосполучень реалізації категорій відтворюваності та стійкості, що, до того ж, значно відрізняється у сфері фіксації та у сфері функціонування. З-поміж усіх розглянутих критеріїв фразеологічної одиниці, для термінологічних словосполучень найбільш релевантним виявився семантичний, тобто наявність чи відсутність самостійного термінологічного значення у компонентів словосполучення. На основі цього критерію серед аналітичних термінів певної терміносистеми, що позначають поняття спеціальної галузі знань розчленовано, виокремлюється незначна група термінів-фразеологізмів, які є умовно розкладними, або ж розкладними нестійкими сполученнями слів.

Ключові слова: фразеологізм, термінологія опору матеріалів, термінологічні словосполучення, терміносистема.

Постановка проблеми. Серед мовознавців, що займаються дослідженням фразеології, до цього часу немає одностайності щодо того, які мовні явища можна кваліфікувати як фразеологічні одиниці, а які слід виводити за межі фразеології. Дискусії точаться навколо прислів'їв, приказок, крилатих висловів тощо. Так само проблемним є статус термінологічних словосполучень (терміносполук, аналітичних термінів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Від класичної статті В.В. Виноградова «Про основні типи фразеологічних одиниць у російській мові» йде традиція розглядати як фразеологізми «цілісні словесні групи, що є термінами, тобто виступають у функції називання» [4, с. 155]. Підставою виступає специфіка семантики та референції терміна.

М.М. Шанський, не заперечуючи фразеологічної природи складених термінів, указує на їхню неоднорідність із погляду семантичної злитості компонентів [16, с. 64]. Так само наполягають на фразеологічному статусі термінологічних словосполучень О.С. Ахманова, І.К. Кучеренко, Т.М. Горшкова та ін. М.М. Бондарчук, зазначаючи, що терміносполуки можуть або «мати особливий статус серед основних типів фразеологічних одиниць, або поєднувати в собі властивості фразеологічної одиниці та вільного словосполучення», всі терміносполуки, проте, називає «термінологічними фразеологізмами», вважаючи їх визначальною рисою «функцію називання» [3, с. 133].

Проте інші мовознавці наголошують на нефразеологічних властивостях термінів-словосполучень. О.І. Молотков пише про відсутність у них процесу лексикалізації, О.М. Кожин – про моделювання термінів, Є.Н. Толікіна – про наявність номінативної функції тощо. На лексичну членованість складених термінів вказує Т.І. Панько [2, с.85].

«Складність диференціації фразеологізмів, що виникли й функціонують у професійному середовищі», як і недостатня кількість наукових розвідок на цю тему, відзначаються і в працях останнього часу [6, с. 58].

Метою дослідження є виділення серед багатьох ознак фразеологічної одиниці тих, що можуть вважатися релевантними для визначення її фразеологічного статусу, для чого мають бути виконані завдання перевірки застосовності їх до аналітичних термінів (на матеріалі термінів-словосполучень терміносистеми опору матеріалів) і, таким чином, уточнено місце терміносполук стосовно фразеологічних одиниць мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку Л.Г. Авксентьєва, шлях до розв'язання проблеми фразеологічного статусу різних мовних явищ полягає у визначенні кола диференційних ознак фразеологізму та в чіткому розмежуванні їх з недиференційними, факультативними ознаками, оскільки останні, будучи притаманними фразеологізмам різною мірою, не визначають специфіки фразеологічних одиниць.

Сам Л.Г. Авксентьєв вважає такою ознакою відтворюваність, оскільки «стійкість і семантична цілісність у фразеологічних одиниць виявляються по-різному, а значить, вони не можуть бути їх релевантними ознаками, однаково притаманними для всіх фразеологічних одиниць мови» [1, с. 26]. Також на перше місце ставили відтворюваність М.М. Шанський [16, с. 20-21] та В.В.Виноградов, який визначає її так: «Одні синтаксичні відношення вільно творяться, інші лише за традицією відтворюються» [4, с. 142].

Проте, як слушно зауважують інші мовознавці, відтворюваність не є специфічною ознакою фразеологізмів, тому що притаманна усім мовним одиницям, на відміну від одиниць мовленнєвих [2, с. 85]. Оскільки термін створюється як номінат поняття певної галузі знань, то онтологічної різниці між номінацією поняття словом та номінацією поняття кількома словами немає, тобто відтворюваність та стійкість притаманні терміну-словосполученню так само, як і терміну-слову, просто тому що вони є необхідними членами певної усталеної терміносистеми. Якщо в терміносистемі опору матеріалів протиставлені терміни *розтягання* та *стискання* (що позначають різні види деформації), то цілком очікуваним буде протиставлення їй термінів *зусилля розтягальні* та *зусилля стискальні*. Спорідненість термінів *розтягання* – *розтягальний*, *стискання* – *стискальний*, їхня словотвірна похідність від одного твірного дієслова (*розтягання*, *розтягальний* від *розтягати*, *стискання*, *стискальний* від *стискати*) є свідченням їхньої системності, включеності в єдину, цілісну ієрархічну побудову; і системність мовна є відображенням системності поняттєвої. Таким чином, відтворюваність і стійкість словосполучень *зусилля розтягальні* та *зусилля стискальні* зумовлена виключно місцем їх у термінологічній системі даної галузі знань.

Тісно пов'язаний з відтворюваністю критерій стійкості. «Відтворюваність фразем забезпечується багатоярусною стійкістю елементів: лексичною стійкістю, яка полягає в збереженні інваріантного лексичного складу; синтаксичною стійкістю, що виявляється у незмінності фраземної моделі; семантичною стійкістю, яка зумовлюється ідіоматичністю фраземи; функціональною стійкістю – вона полягає у загальнонародній уживаності фразем» [2, с. 10]. Бачимо, що показником стійкості тут виступає відсутність варіантів у фразеологізованих словосполучень.

Проте виявляється, що така інваріантність притаманна не тільки термінам-словосполученням, а й термінам-словом: «З усіх можливих лексичних варіантів свідомо вибирається один (рідше два-три), який на основі своєї адекватності відповідному значенню – поняттю в системі понять – і стає постійним засобом вираження» [3, с. 48]. Візьмімо, наприклад, термін *пружність*; у терміносистемі опору матеріалів він є єдино можливим позначенням поняття «властивість матеріальних тіл відновлювати свою первісну форму і об'єм після припинення дії зовнішніх сил, які викликали деформацію» [13, с. 69]. Наявні в літературній українській мові синоніми до цього слова *пружкість*, *еластичність* [15, с. 501] у термінології опору матеріалів не вживаються. Так само на позначення поняття «теоретична пружність, незалежна від величини напруження та деформації» [13, с. 70] використовується тільки словосполучення *ідеальна пружність*, незважаючи на наявність у літературній мові синонімів до слова *ідеальний* (у значенні «який ґрунтується на теоретичних, відірваних від практики і досвіду міркуваннях, позбавлений конкретності») – *абстрактний*, *загальний*, *академічний*, *умоглядний*, *метафоричний*, *астральний*, *латонічний*, *книжний*, *книжковий* [15, с. 1]. Отже, відсутність варіантних способів номінації є властивістю термінології (терміносистеми) загалом, і для неоднослівних номінатів спеціальних понять є показником не фразеологічності, а термінологічності цієї мовної одиниці.

З іншого боку, не можна сказати, що варіантність зовсім не властива термінам-словосполученням (як і загальномовним фразеологізмам). Проте варіантність терміносполук кардинально відрізняється від варіантності фразеологізмів. Фразеологічним одиницям властиві і

синонімічні заміни окремих компонентів: *убиватися, убитися в силу (снагу, міць, потугу); набиратися, набратися сміливості (смілості, хоробрості, відваги); відрізана (відрізаний, відкраяна, відкраяний, обкраяна, обкраяний) скиба (скибка, шматок)* [1, с. 27]; і еліптичні скорочення за рахунок несуттєвих компонентів: *спіймати в (свої) тенета (сіті), надівати (собі) ярмо (хомут) на шию* тощо. У добре впорядкованих терміносистемах, де виконується основна вимога до терміна – бути єдиним позначенням поняття спеціальної галузі знань, – з усіх варіантів терміносполук будуть вживаними тільки так звані короткі форми термінів [8, с. 181], що утворюються за рахунок відкидання певних атрибутивних компонентів терміна [9, с. 87, 11, с. 129].

Ми розглянули главу «Визначення переміщень і розрахунок статично невизначних стержньових систем» із підручника С.Л. Посацького «Опір матеріалів» [12, с.228-259] і виділили в ній номінативний ланцюжок поняття «геометрично незмінювана система, у якій для визначення внутрішніх зусиль у її елементах та опорних реакцій недостатньо самих лише рівнянь статики», на позначення якого у сфері фіксації термінів опору матеріалів використовується неоднослівний термін **статично невизначна стержньова система**. У першому параграфі цієї глави номінативний ланцюжок має такий вигляд: *у статично невизначних стержньових системах – статично невизначною стержньовою системою – така система – у статично невизначній системі – системи – плоскі стержньові системи – плоских статично невизначних систем – у системі – у плоскій стержньовій системі*. Із дев'яти номінацій ланцюжка лише дві залишені інваріантними. Один раз, за рахунок опущення атрибутивного компонента *стержньова* базова номінація *статично невизначна стержньова система* замінюється родовим терміном *статично невизначна система*. Двічі в базовій номінації усічені обидва атрибутивних компоненти, залишаючи ще дальший гіперонім *система*. Один раз атрибутивні компоненти замінені займенниковим субституттом *така*. Тричі базова номінація замінена видовим терміном *плоска стержньова система* та *плоска статично невизначна система*, проте це не суто гіпонім, оскільки одночасно з додаванням означального компонента *плоска* відбувається відкидання одного з двох атрибутивних компонентів базової номінації (*статично невизначна* у першому випадку і *стержньова* у другому).

Отже, можна стверджувати, що у сфері функціонування термінів (тобто в науковому мовленні і спеціальній науковій літературі), на відміну від сфери фіксації (спеціальних словників, термінологічних стандартів, збірників рекомендованих термінів тощо) [8, с. 38-39], терміни-словосполучення не виявляють такої стійкості, яку демонструють у текстах загальнономовні фразеологізми. Тому критерій стійкості (і пов'язаний з ним критерій відтворюваності) не можна застосовувати до неоднослівних термінів на підтвердження їхнього фразеологічного статусу.

Проте не всі дослідники вважають основними критеріями фразеологічності мовної одиниці її стійкість та відтворюваність. Так, Т.М. Горшкова вважає їх похідними від семантичної цілісності: «Додаткова функція і повністю або частково змінений порівняно з вихідним сполученням зміст – ті основні чинники, що є основою відтворюваності та стійкості фразеологічної одиниці» [7, с. 57]. Проте в літературі неодноразово вказувалося на своєрідність семантики термінів-словосполучень порівняно з фразеологічними одиницями: «Слова-компоненти фразеологічної одиниці втрачають або частково, або повністю своє лексичне значення, утворюючи загальну метафоричну семантику фразеологізму. Словосполуки-терміни виражають певні термінологічні поняття, які за своєю суттю нічим не відрізняються від будь-якого однослівного терміна» [1, с. 35].

За своєю семантикою терміносполуки наближаються до вільних словосполучень, які, на відміну від фразеологізмів, виражають поняття розчленовано: головне слово – основне поняття, а підпорядковане обмежує його за певною актуалізованою ознакою. Так, у термінології опору матеріалів виділяють, залежно від його властивостей при деформації, **пружний матеріал, пластичний матеріал, крихкий матеріал** тощо. Опорним словом в усіх трьох наведених термінах є іменник **матеріал**; атрибутивні компоненти виражені прикметниками і позначають види матеріалу відповідно до його властивостей, які виявляються під час деформування, – при цьому ці прикметники-атрибути співвіднесені з термінами-іменниками, які в терміносистемі опору матеріалів позначають дані специфічні властивості матеріалу (*пружний – пружність,*

пластичний – *пластичність*, *крихкий* – *крихкість*). Кожен з наведених термінів-іменників має свою дефініцію: *пружність* – «властивість матеріальних тіл відновлювати свою первісну форму й об'єм після припинення дії зовнішніх сил, що викликали деформацію» [13, с. 69], *пластичність* – «властивість матеріальних тіл досягати великих пластичних деформацій під дією зовнішніх сил» [13, с. 70]. Отже, дефініція терміносполуки *пружний матеріал* – «матеріал, який має здатність пружно деформуватися» – легко розкладається на значення базового компонента «*матеріал*» та значення атрибутивного компонента «*пружний*», який, фактично, знаходиться з терміном «*пружність*» у словотвірних відношеннях конверсії. Аналогічно – *пластичний матеріал*, «матеріал, який має здатність пластично деформуватися» [13, с. 70]. Крім того, в обох дефініціях ми бачимо ще один конверсивний елемент – прислівник (*пружно* та *пластично*), що також є носієм того самого термінологічного значення і включається в систему понять даної термінології.

Таких семантично розчленованих терміносполук у терміносистемі опору матеріалів, як і в інших терміносистемах, – більшість. Інший різновид становлять терміни типу *зайва невідома, зайва в'язь (зайвий зв'язок)* – де компонент *зайва* є не терміном, а звичайним загальноживаним словом, до того ж вжитим не в прямому, а в переосмисленому значенні, що автори підручників навіть вважають за потрібне спеціально пояснювати: «Зайві» в'язі встановлюють для збільшення міцності і жорсткості конструкції. Термін «зайві» треба розуміти лише в тому смислі, що їхня відсутність не відбивається на геометричній незмінності і нерухомості системи. А по суті ці в'язі не тільки не надмірні, а й конче необхідні для нормальної роботи конструкції» [10, с. 121-122]. Це терміносполуки умовно розкладні (за термінологією Д.С. Лотте) або розкладні невідільні (за термінологією В.Д. Даниленко) [8, с. 105]. Розкладність / нерозкладність терміносполук зумовлена саме семантичними чинниками – наявністю в кожного з компонентів терміна-словосполучення прямого термінологічного значення [11, с. 79-80]. На нашу думку, саме такі терміносполуки і можна віднести до фразеологізмів: «термін-фразеологізм вербалізує комплексну інформацію про професійний об'єкт, сприйнятий номінатором в його нерозчленованій цілісності» [6, с. 59].

У літературі згадуються й інші ознаки фразеологічних одиниць: дослівна неперекладність, еквівалентність слову, метафоричність, експресивно-емоційне забарвлення тощо, але ними можна знехтувати, оскільки вони, як зазначає Л.Г. Скрипник, «по-перше, не притаманні усім фразеологічним зворотам, а по-друге, не допомагають розрізняти фразеологічні і нефразеологічні одиниці мови» [14, с. 11].

Висновки дослідження. З-поміж усіх розглянутих критеріїв фразеологічної одиниці, для термінологічних словосполучень найбільш релевантним є семантичний, тобто наявність самостійного термінологічного значення у компонентів словосполучення. На його основі серед аналітичних термінів опору матеріалів може бути виділена невелика група термінів-фразеологізмів. **Подальші дослідження** можуть бути спрямовані на розгляд семантичної структури термінів-фразем, семантичних зв'язків між їхніми компонентами тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев Л.Г. Современная украинская мова : Фразеология [Текст] / Л.Г. Авксентьев. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Харків : Вища школа, 1988. – 135 с. – ISBN 5-11-000657-1.
2. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології [Текст] / М.Ф. Алефіренко. – Харків : Вища школа, 1987. – 135 с.
3. Бондарчук М.Н. Терминологические фразеологизмы в авиационной лексике [Текст] / М.Н. Бондарчук // Система і структура східнослов'янських мов (до 70-річчя з дня народження д.ф.н., проф. М.М.Пилинського) : зб. наук. пр. – К., 2002. – С.132-136.
4. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке [Текст] / В.В. Виноградов // Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М. : Наука, 1977. - С. 140-161.
5. Гак В.Г., Лейчик В.М. Субституция терминов в синтагматическом аспекте [Текст] / В.Г. Гак, В.М. Лейчик // Терминология и культура речи : сб. науч. статей ; под науч. ред. Л.И. Скворцова. – М. : Наука, 1981. – С. 47-57.
6. Голованова Е.И. Фразеологизм как особый тип терминологической номинации [Текст] / Е.И. Голованова // Термінологічний вісник : зб. наук. пр. / Відп. ред. В.Л. Іващенко. – К.: Ін-т укр. мови НАНУ, 2013. – Вип. 2(1). – С. 56-66. — Бібліогр. : 19 назв. – ISSN 2221-8807.

7. Горшкова Т.М. К вопросу о природе терминологического словосочетания [Текст] / Т.М. Горшкова // Термин и слово : Предметная отнесенность и функционирование терминов / отв. ред. М. Б. Борисова. – Горький : Изд-во Горьковского гос. ун-та, 1983. – С.54-59.
8. Даниленко В.Д. Русская терминология : Опыт лингвистического описания [Текст] / В.Д. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 247 с.
9. Квитко И.С. Термин в научном документе [Текст] / И.С. Квитко. – Львов: Вища шк., 1976. – 127с.
10. Корнілов Олександр. Опір матеріалів : підруч. для студ. техн. спец. ВНЗ [Текст] / Корнілов О.А. – Вид. 4-е, перероб. і доп. – К. : Основа, 2005. – 552 с. : табл., іл. – Бібліогр. в тексті, 140 назв. – ISBN 966-699-118-7.
11. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики [Текст] / Д.С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 160 с.
12. Посацький С.Л. Опір матеріалів : підруч. для студ. загальнотехн. ф-тів вузів [Текст] / С.Л. Посацький. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1963. – 360 с.
13. Сборник терминов по классической механике : на 5 языках [рус., нем., англ., фр., польск.] : Группа 05 Теоретическая механика Группа 10 Сопrotивление материалов / под ред. проф. Е.Лейко. – Warszawa: Wydawnictwa naukowo-techniczne, 1965. – 192 с. – На рус., нем., англ., фр., польск. яз.
14. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови [Текст] / Л.Г. Скрипник ; Академія Наук Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1973. – 278 с. – Бібліогр.: с.275-278.
15. Словник синонімів української мови : в 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, Ін-т укр. мови. – К. : Наук. думка, 2001. – ISBN 966-00-0661-6.
16. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка [Текст] / Н.М. Шанский. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. школа, 1985. – 160 с.

Артюх С. К вопросу о фразеологическом статусе терминов-словосочетаний.

Рассмотрены основные признаки фразеологичности языковой единицы – воспроизводимость, устойчивость и семантическая неразложимость. На базе терминологии сопротивления материалов, взятой как в сфере фиксации, так и в сфере функционирования, проанализировано, как проявляются эти признаки в терминах-словосочетаниях. Выяснилось, что специфика терминологической номинации приводит к отличной от общезыковых словосочетаний реализации категорий воспроизводимости и устойчивости, различающейся также и в сфере фиксации и сфере функционирования терминов. Из всех рассмотренных критериев фразеологической единицы для терминологических словосочетаний наиболее релевантным оказался семантический, то есть наличие или отсутствие самостоятельного терминологического значения у компонентов словосочетания. На основе этого критерия среди аналитических терминов определённой терминосистемы, обозначающих понятия специальной отрасли знаний расчленённо, выделяется незначительная группа терминов-фразеологизмов, являющихся условно разложимыми, или разложимыми несвободными сочетаниями слов.

Ключевые слова: *фразеологизм, терминология сопротивления материалов, терминологические словосочетания, терминосистема.*

Artyukh S. The Question of Phraseological Status of Terminological Phrases.

The author examines the main features of idiom - reproducibility, stability, and semantic indecomposable. On the basis of the terminology of the strength of materials analyzed, as these attributes are manifested in terminological phrases (both in the locking in dictionaries and in the functioning in special text). It was found out that the specific terminology nomination leads to the realization of these categories, which is different from the realization of their in general language phrases. It also is different in the locking in dictionaries and in the functioning in special text of strength of materials. Of all the criteria of idiom for terminological phrases most relevant semantic appeared, i.e. the presence or absence of terminological lexical meaning in each phrase component. On the basis of this criterion of analytical terms a certain system of terms denoting concepts of science (for example, of the strength of materials) dissected, separated small group of terms-idioms that are conditionally decomposable or decomposable non-free combinations of words.

Key words: *idiom, terminology of strength of materials, terminological phrases, system of terms.*

УДК 811.161.2'373

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ВЖИВАННЯ АНГЛОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СУЧАСНИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Проаналізовано особливості вживання англomовних запозичень у сучасних засобах масової інформації. Автором опрацьовано статті сучасних періодичних видань та матеріали україномовних випусків телевізійних новин; зроблено порівняльний аналіз вживання різних видів англiцизмів; здійснено розподіл англiцизмів за лексико-семантичними групами та узагальнено функціональні характеристики англomовних запозичень у сучасних засобах масової інформації. Значну увагу приділено процесу адаптації англomовних запозичень в лексичі сучасної української мови. З'ясовано, що засвоєння новітніх англiцизмів здійснюється в межах визначених аспектів – набування ними звукових, морфологічних і семантичних рис слів мови-реципієнта. Зроблено висновок, що процес запозичення іношомовних слів неоднозначно впливає на розвиток української мови. З одного боку, відбувається її збагачення, але, з іншого боку, витісняються власні елементи, що замінюються на слова з подібним значенням.

Ключові слова: запозичення, англiцизм, компаративний аналіз, лексико-семантичні групи, мова-реципієнт, глобалізація.

Постановка проблеми. Відзначаючи глобальні зміни в сучасному інформаційному суспільстві з безліччю можливостей засобів масової комунікації, необхідно мати на увазі, що ці зміни впливають не тільки на умови життя, але і на спосіб мислення, систему сприйняття сучасної людини та її мову.

Засоби масової інформації описують нові соціальні і культурні явища життя і «впроваджують» у мову нові поняття, нові граматичні норми в осмисленні картини світу. При цьому всі нові поняття піддаються змінам, які залежать від суб'єктивного авторського сприйняття світу. Із набуттям англійською мовою статусу глобальної активізувався процес глобалізації української мови англomовною лексикою через засоби масової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах ряду вітчизняних і зарубіжних авторів розглядаються проблеми поширення різних мовних явищ за допомогою мови преси: Л. Амїрі, Е. Кара-Мурза, Я. Романенко, а також функціонування англiцизмів у дискурсі преси: Л. Копрева, Н. Тонкова та ін. З проблеми функціонування англiцизмів в україномовному дискурсі є лише нечисленні статті українських мовознавців: О. Потебні, І. Огієнка, С. Семчинського, Ю. Жлуктенка, Б. Ажнюка, О. Чередниченка та ін. Проте, на жаль, недостатньо вивченими є особливості використання англomовних запозичень у сучасних засобах масової інформації.

Мета статті – порівняти вживання різних лексико-семантичних груп англiцизмів у сучасних україномовних засобах масової інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки в мові засобів масової інформації, насамперед у рекламних і новинних текстах, стислість і підвищена інформативність тексту має велике значення, англiцизми зайняли провідне місце в сучасних засобах масової інформації. Англiцизми, потрапляючи в нашу мову, поступово асимілюються, пристосовуються до звукової системи української мови, підкоряються правилам українського словотвору й словозміни і певною мірою втрачають риси свого неукраїнського походження.

Мова засобів масової інформації належить до публіцистичного стилю. У цьому стилі використовують усі види лексики: розмовні, книжні слова, професіоналізми, варваризми, жаргонізми та ін. У публіцистичному стилі використовують також лексику, запозичену з інших мов. У ньому нерідко можна зустріти і терміни. Поряд з експресивно забарвленою лексикою в цьому стилі використовують наукову лексику. І все розмаїття лексики публіцистичного стилю тільки сприяє посиленню впливу слів автора на читача. Характерною особливістю сучасних публіцистичних текстів є поєднання книжкової і розмовної лексики [2]. Заміщення стилів нерідко зустрічається навіть в статтях на політичні та економічні теми. Іноді журналісти не

правильно вживають стилістично забарвлену лексику, а іноді спеціально змішують стилі для посилення іронії чи інших явищ [2].

Варто погодитись із думкою О. Чередниченка, що невиправдане вживання іншомовних слів-оказіоналізмів для вираження звичайних понять і власних реалій нічого, крім здивування, викликати не може [1].

Проте, будучи провідником нових соціальних і культурних явищ життя, мас-медіа запроваджують в мову нові поняття, нові граматичні норми необхідні для осмислення картини світу. Адже серед запозичень є й такі, які необхідні живій мові для розширення її виражальних можливостей, зокрема для концептуального розмежування двох споріднених понять (пор. вбивця – *кілер*, *серійний вбивця*), стилістичного увиразнення засобів номінації (голова парламенту – розм. *спікер*, популярна пісня – розм. *хіт*), позначення елементів чужої культури та інтернаціональних реалій (*ковбой*, *віскі*, *джинси*, *кока-кола*) [1].

Виходячи з важливості функціонування англіцизмів в сучасних засобах масової інформації, ми зробили спробу дослідити тексти українських періодичних видань «Голос України», «Урядовий кур'єр», «Бізнес», «Україна business», «Україна і світ сьогодні», «Молодь України», «Прикордонник України», матеріали україномовних випусків телевізійних новин (канали УТ-1, УТ-2, 1+1, ICTV, СТБ). Тематами статей, які ми обрали для дослідження, були: політика, економіка, спорт, інформаційні технології та суспільне життя.

У сучасній пресі та телевізійних новинах ми виявили більше 200 випадків уживання англіцизмів, що увійшли в мову за останні 20-30 років.

Для зручності проведення аналізу всі знайдені в опрацьованих статтях англіцизми ми розділили на лексико-семантичні групи: 1) економіка, фінанси (*банер*, *банерна мережа*, *стартап*, *провайдер*, *бізнес*); 2) культура, розваги (*тренд*, *мікс*, *міксувати*, *кежуал*, *хіпі*, *клуб*, *дизайнер*, *шоумен*); 3) інформаційні технології (*смартфон*, *фреймворк*, *сайт*, *файл*, *фішинг*, *IT-фахівець*, *інтерфейс*, *флешка*); 4) спорт (*бокс*, *чемпіон*, *ринг*, *форвард*, *хавбек*); 5) суспільно-політичне життя (*імпічмент*, *парламент*, *спікер*, *прем'єр-міністр*, *саміт*, *наблік*, *іміджмейкер*, *PR-менеджер*).

Слід зазначити, що англіцизми використовуються у всіх згаданих сферах, проте найбільшу кількість ми виявили в текстах статей, що стосуються комп'ютеризації (27,2%). Це зумовлено тим, що новітні технології стрімкіше розвиваються на Заході. Там винаходять нові програми, пристрої, нам же залишається запозичувати як пристрій, так і його назву: *смартфон*, *USB-флеш-накопичувач*, *USB-кабель*.

Англомовні слова в сфері інформаційних технологій використовуються також для позначення процесів (*клікнути*) чи видів діяльності (*фішинг*, *хостінг*, *електронна комерція*). Їх функції полягають у позначенні чогось нового у галузі комп'ютеризації. Таке використання англіцизмів є виправданим. Набагато зручніше використати слово *сайт*, ніж *сукупність веб-сторінок, доступних в Інтернеті, які об'єднані змістовно і навігаційно*. Причому лаконічність викладення матеріалу в мас-медіа високо цінується. До того ж новинами даної галузі цікавляться здебільшого люди, які, в певній мірі, знайомі з наведеною лексикою, тож сприйматись вона буде без труднощів. Участь запозиченої лексеми в словотворенні в системі української мови є ознакою найбільш успішної асиміляції. Так, деякі комп'ютерні англіцизми вже встигли освоїтись у мові реципієнта. Наприклад, англійське слово *кеш* має в українській мові такі похідні, як *кеш-пам'ять*, *кешування*; слово *клік* – деривативу *клікнути*. Деяка кількість англійських слів частково оформляється за допомогою засобів української мови (*веб-сторінка*, *кеш-пам'ять*). Все ж таки, більшість комп'ютерних англіцизмів ще не в повній мірі пристосувались в українській мові (*E-commerce*, *USB-кабель*, *IT-спеціаліст*).

Стрімкий технічний прогрес західних країн також є причиною того, що англіцизмів даної лексико-семантичної групи в українській мові ставатиме дедалі більше. Таке поповнення лексичного запасу, в свою чергу, відображає процеси комп'ютеризації, які проходять на території нашої держави.

Друге місце за кількістю запозичень з англійської мови займає сфера культури і розваг (22,4%). Слід зауважити, що в даній групі англіцизми мають дещо іншу функцію, в порівнянні з попередньою групою, де англійські запозичення вживаються для позначення нових пристроїв,

програм чи видів діяльності, пов'язаних із розвитком інформаційних технологій. Вживання англomовних слів у сфері культури, розваг – це в значній мірі данина моді. (*шоппінг, тренд, бренд*). Яскравим прикладом є вживання престижного слова *кежуал* для позначення стилю одягу замість українського *комфортний* або *повсякденний*, вживання англomовного слова *мікс* замість питомого *поєднання*.

Значну кількість англіцизмів ми виявили і в спортивних новинах (21,8%). Проте, на відміну від галузі інформаційних технологій, де англomовні слова запозичуються мало не щодня (*інтерфейс, фрейм, фреймворк*), більшість спортивних англіцизмів була запозичена вже досить давно і не викликає непорозуміння при сприйнятті (*футбол, бокс, ринг, чемпіон*).

10,6% від всіх знайдених нами англіцизмів належать до сфери економіки, фінансів та банківських послуг. Масова частка в загальній кількості значна через те, що Україна багато в чому орієнтується на Захід, зокрема в економічній діяльності та намагається перейняти у розвинутих країн їх передовий досвід у цій галузі. Разом із досвідом запозичуються і слова: *білінг, овердрафт, смерфінг, аутрайт, лістинг* та ін.

Таким чином, новітні англіцизми складають такі тематичні групи: економіка, банківська справа і фінанси (10,6%); культура: кіно, телебачення, музика, розваги (22,4%); комп'ютерна техніка й технологія (27,2%); спорт (21,8%); політика й суспільство (18%). У всіх групах досліджуваних англіцизмів було виявлено 14 назв осіб (19,2%).

Як показали результати аналізу, в сучасних умовах основним способом запозичення англіцизмів у систему української мови є безпосереднє запозичення (близько 80%), наприклад, *банкінг, драйвер, стенд-бай, геймер, айсбордінг, кікбоксінг, фітнес, бебі-бум, саміт, фастфуд, секонд-хенд, скринінг* та ін.

Іншим способом запозичення є використання англійської мови як мови-посередниці (20%). Серед англіцизмів цієї групи можна виділити такі структурні типи:

1) слова латинського або грецького походження, запозичені спочатку в англійську, а потім з неї – в українську мову (41%): *асистанс, ірейта, триплікат*;

2) слова, штучно створені в англійській мові з латинських або грецьких елементів (6,5%): *телепроект, трансген, парамедик*;

3) слова, які виникли в англійській мові на основі грецького або латинського елемента та англійської частини (30%): *суперхіт, телебос, мультилок, інтерфейс*;

4) слова інших мов (турецької, малайської, ірландської, шведської, арабської, французької, німецької, італійської), які спочатку були запозичені в англійську, а потім через її посередництво – в українську мову (14%): *франкування, кетчуп, зомбі, омбудсмен*;

5) слова, що з'явилися в англійській мові на основі англійського компонента й запозиченого з інших (не грецької та латинської) мов (8,5%): *айс-ревью, сафарі-парк*.

У ході нашого дослідження було з'ясовано, що новітні англіцизми є досить неоднорідними за своєю будовою. Серед проаналізованих англіцизмів можна виділити такі типи лексичних запозичень:

1) повні (80%) – слова безпосередньо англійського походження: англійська мова є мовою-джерелом і до їх складу входять лише власне англійські компоненти (*рентинг, димайз-чартер, ньюс-реліз, офшор, овертайм, кліп, плеєр, сингл, хіт, скотч, бультер'єр, топ, гейт-крешер* тощо);

2) часткові (20%): гібридні слова (*ноп-зірка, інтернет-послуги*) та слова з іншомовними основами й питомими афіксами (*канцелірування, спонсорство, постерний, дилерський, силіконовий*).

За способом творення новітні англіцизми також поділяються на кілька груп. Найчисленнішу з них (близько 91%) становлять лексеми, утворені морфологічним способом: наприклад, *спонсорувати, джінсовий, леді-бос, джентльмен-шоу, бізнес-програма*; внаслідок неморфологічного словотвору – поява нового значення (близько 9%): наприклад, *тендер, драйв, вінчестер, бустер*. Завдяки семантичній деривації в сучасний період розширила свій семантичний обсяг певна частина запозичених у попередні часи англіцизмів. Додаються нові запозичені значення – і розвивається або збільшується полісемія (*тендер, інтерв'ю, лабрадор, скутер, інсайд, кросінг, фрізер*). В існуючих значеннях запозичень також відбуваються

семантичні зрушення (*менеджер, спікер, трейдер, аутсайдер, брокер, бос, афіліація*) з одночасним зростанням частотності вживання таких лексем.

Структурний аналіз дозволив виявити слова з морфемно подільними іншомовними основами (49%). У досліджуваному матеріалі були виявлені постфікси: **-ер/-ор/-ур** на позначення осіб (*кілер, хакер, дистриб'ютор, спонсор, рекетир*); **-ер** з предметним значенням (*броузер, пейджер, плотер*); **-ер** на позначення абстрактного поняття чи явища (*трилер, бартер, тендер*); **-інг/-инг/-інг** для позначення процесу або заняття (*таймінг, інжиніринг, шоуїнг*); **-ація** – зі значенням абстрактного явища чи процесу (*апостиляція, левітація*); **-(м)ент** – зі значенням абстрактного поняття (*менеджмент*).

За частиномовною приналежністю англіцизми, запозичені в українську мову в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. у переважній більшості становлять іменники – (92%); прикметників та дієприкметників – 6%; дієслів – 1%. Ми виявили декілька випадків запозичення вигуків з англійської мови в українську: *бай!, вау!, о'кей!, супер!, унс!, хай!*, що становить близько 1% усіх досліджених нами англіцизмів.

Висновки дослідження. Отже, в сучасних засобах масової інформації динамічні лінгвальні процеси сприяють не тільки входженню нових англомовних запозичень у лексико-семантичну систему української мови, а й семантичним перетворенням запозичень попередніх років – уточненню, звуженню, розширенню семантики – зміні первинного значення, набуттю іншого, утворенню полісемічних номінацій. Важливими чинниками семантичних зрушень деяких англіцизмів є зміна сфери функціонування лексичних одиниць, що зумовлено частковою детермінологізацією (переважно в сфері економіки, банківської справи і фінансів, а також комп'ютерної техніки й технології) під впливом позамовних факторів. **Перспективами подальших наукових розвідок** є укладання словника найбільш вживаних англомовних запозичень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чередниченко О. І. Мова і культура у контексті глобалізації [Електронний ресурс] / О. І. Чередниченко // Українознавство : Електронне наукове фахове видання. – 2011. – Режим доступу : <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=493>. – Заголовок з екрана.
2. Чернікова Л. Ф. Англіцизми в сучасній українській мові / Чернікова Л. Ф., Смілик Т. І. // Филологические науки. – № 9. – К., 2008. – С. 129-133.

Багрий А. Компаративный анализ употребления англоязычных заимствований в современных средствах массовой информации.

В статье проанализированы особенности употребления англоязычных заимствований в современных средствах массовой информации. Автором обработаны статьи современных периодических изданий и материалы украиноязычных выпусков телевизионных новостей; сделан сравнительный анализ применения различных видов англицизмов; осуществлено распределение англицизмов на лексико-семантические группы и обобщены функциональные характеристики англоязычных заимствований в современных средствах массовой информации. Значительное внимание уделено процессу адаптации англоязычных заимствований в лексике современного украинского языка. Выяснено, что усвоение новейших англицизмов осуществляется в пределах определенных аспектов – приобретение ими звуковых, морфологических и семантических черт слов языка-реципиента. Сделан вывод, что процесс заимствования иностранных слов неоднозначно влияет на развитие украинского языка. С одной стороны, происходит ее обогащение, но, с другой стороны, вытесняются собственные элементы и меняются на слова с подобным значением.

Ключевые слова: заимствование, англицизм, компаративный анализ, лексико-семантические группы, язык-реципиент, глобализация.

Bahrii H. Comparative Analysis of the Use of the English Borrowings in the Modern Media.

The article analyzes the peculiarities of the English borrowings usage in the modern media. The author studied modern periodicals and materials of the Ukrainian television news; made a comparative analysis of different types of anglicisms; distributed anglicisms into lexical semantic groups and generalized functional characteristics of the English borrowings in the modern media. Considerable attention is drawn to the process of adaptation of the English borrowings in the modern Ukrainian. It has been found that the absorption of the latest anglicisms traditionally carried out within certain aspects – the acquisition of their sound, morphological and semantic characteristics of the words in the recipient language.

It is concluded that the process of borrowing has ambiguous effect on the development of Ukrainian. On the one hand, it enriches language, but, on the other hand, its own elements are being displaced by the words with similar meaning.

Key words: *borrowing, anglicism, comparative analysis, lexical and semantic groups, the recipient language, globalization.*

Ніна Іваницька
(Вінниця)

УДК: 37: 811:151.2

**РОЗШИРЕННЯ СЕМАНТИЧНОГО ОБСЯГУ ІМЕННИКОВИХ СЛОВОНАЗВ
ПРЕДМЕТНИХ ДЕНОТАТИВ¹**

Розглянуто проблемні питання, пов'язані з поглибленим вивченням природи повнозначного слова у його проекції на денотат. Уточнено зміст понять: «семантичний обсяг іменникової словоназви предметного денотата»; «розширення семантичного обсягу іменникової словоназви предметного денотата». Подано ієрархію маркерів у системі форм розширення семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів. Показано відмінність номінативного значення іменникової словоназви предметного денотата та нашарувань оцінних номінацій у сфері розширення семантичного обсягу деяких іменникових словоназв предметних денотатів. Основну увагу приділено аналізу прикметникових словоназв атрибутивних денотатів у сфері розширення семантичного обсягу предметних денотатів. Виділено низку проблемних питань, поданих у вигляді гіпотез, пов'язаних із головною проблемою – особливостями й умовами розширення семантичного обсягу словоназв відповідних денотатів.

Ключові слова: *повнозначне слово, денотат, предметний денотат, іменникова словоназва предметного денотата, семантичний обсяг іменникової словоназви предметного денотата.*

Постановка наукової проблеми. Іменникові словоназви предметних денотатів розглядаємо як сукупність мовних одиниць із властивою їм функцією номінування предметних денотатів. Водночас ці словоназви акумулюють досить складну наукову проблематику, що стосується повнозначного слова. Зрозуміла річ, усі іменникові словоназви номінують предметні денотати, хоча номінують по-різному. Достатньо вивченими й описаними є іменникові словоназви предметних денотатів у аспекті їхнього поділу на автосемантичні/синсемантичні. Виявлені відмінності цих словоназв у ракурсі теорії автосемантизму/синсемантизму все ж не вирішують проблеми семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів. Увага вчених була приділена дослідженню синтагматичних властивостей таких слів щодо вияву їхньої

¹ У наших попередніх публікаціях уже йшлося про результати дослідження повнозначних дієслівних та іменникових словоназв денотатів у ракурсі їхніх значеннєвих відмінностей категорії «автосемантизм/синсемантизм» [Див: Література: 5; 6; 7; 8]. Розглянуто також іменникові словоназви в аспекті вивчення їхньої номінативної природи й здатності називати денотат. Зокрема: з'ясовано зміст поняття «семантичний обсяг словоназви денотата»; встановлено ієрархію формальних вимірів семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів; доведено функціональні можливості прикметникових словоназв атрибутивних денотатів у процесах розширення семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів

здатності номінувати предметні денотати своїм власним фонемним складом. У певних контекстних умовах, незалежно від сили підрядного зв'язку, семантичний обсяг іменникових предметних денотатів може розширюватися. У цьому полягає проблематика статті.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Наукове підгрунття пропонованого дослідження склали праці наукових шкіл: празької (М. Трубецької, Р. Якобсон, В. Матезіус), копенгагенської (В. Брендаль), американської (Л. Блумфільд, Х. Харріс), російської (Л. Щерба, С. Поліванов, В. Виноградов). В Україні в цій галузі працювали Л. Булаховський, О. Мельничук, В. Русанівський, В. Перебийніс, М. Кочерган та ін. Саме повнозначне слово стало невід'ємною складовою усіх напрямків і галузей сучасної української граматичної науки (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, Н. Гуйванюк, М. Степаненко, В. Шинкарук, Г. Марчук, С. Соколова, М. Мірченко, М. Скаб, М. Баган, Н. Костусяк, Ф. Бацевич, Г. Вокальчук, Л. Струганець, Г. Мартинова, О. Селіванова, Н. Б. Іваницька, Т. Слободинська, Н. Павликівська, О. Тараненко, М. Вінтонів, О. Межов, С. Єрмоленко, О. Кульбабська, В. Кононенко та ін.)

Мета статті: з'ясувати умови розширення семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів.

Для реалізації мети були поставлені такі **завдання:**

- виявити й описати структури двослівної будови, зокрема іменниково-прикметникового типу, в яких залежні від іменникових словоназв елементи володіють високим потенціалом у розширенні семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів;
- зробити спробу розмежувати прикметникові словоназви атрибутивних денотатів за ознакою вияву ступеня обов'язковості їхньої участі в розширенні семантичного обсягу іменникових словоназв у номінуванні предметних денотатів;
- на конкретних прикладах довести лінгвальну спроможність переакцентації «смиислового навантаження» іменникових словоназв на користь прикметникових у іменниково-прикметникових структурах;
- виявити й обґрунтувати закономірності й зробити узагальнення щодо нормативності (ненормативності) уживань деяких структур із іменниковими словоназвами предметних денотатів у стилістично зумовлених різновидах мовлення.

Виклад основного матеріалу.

У сферу розширених номінацій денотатів входять семантичні єдності, у тому числі й граматиалізовані семантичні єдності, найчастіше трьох типів:

- а) дієслівного: *розв'язувати (що?) – проблему,*
укладати (що?) – словник,
не помічати (чого?) – помилок,
довіряти (кому?) – товаришу,
зарости (чим?) – бур'янами,
боротися (проти кого? з ким?) – проти ворога, з ворогом,
наполягати (на чому?) – на законі;
- б) іменникового: *розв'язання (чого?) – проблеми,*
укладання (чого?) – словника,
вивчення (чого?) – правил,
гама (чого?) – почуттів;
- в) прикметникового: *вищий (від кого?) – від батька,*
здатний (до чого?) – до науки,
повинен (зробити що?) – прийти;

У цих випадках розширена номінація денотата базується на синсемантизмі повнозначного слова, яке своїм власним фонемним складом не здатне номінувати денотати (вичленовувані практикою розумової здатності людини предмети, дії, стани, ознаки). Отже, в основі розширених номінацій, у тому числі й іменникових словоназв предметних денотатів, лежить синсемантизм: *підхід (до чого?) до вивчення, сутність (чого?) правил, розуміння (чого?) проблеми, спостереження (за чим?) за природою, втручання (в що?) в справу, уявлення (про що?) про події, низка (чого?) праць, кількість (чого?) публікацій, визнання (чого?) права, право (на що?)*

на лікування, *аналіз* (чого?) тексту, *відгук* (на що?) на дисертацію, *популяризація* (чого?) знань, *походження* (чого?) мови тощо.

Як відомо, усі структури такого типу об'єднує наявність між слово назвами сильного зв'язку, який є індикатором утворення на його основі семантичних єдностей іменникового типу. Практично такі структури легко й однозначно вичленовуються, а в теорії – більш-менш однозначно інтерпретуються як такі, в яких іменникові словоназви предметних денотатів виявляють розширення свого семантичного обсягу за експлікаторамисемантизму.

Зовсім іншу картину спостерігаємо в іменникових словоназвах предметних денотатів у структурах, складові яких не поєднуються сильним прислівним зв'язком, у той час як із погляду «важливості» (необхідності) залежні від іменникових словоназв слова є обов'язковими. Такими є високочастотні структури, що являють собою поєднання іменникових словоназв предметних денотатів із прикметниковими.

Розмежування прикметникових словоназв атрибутивних денотатів за ознакою вияву ступеня обов'язковості/факультативності їхньої участі в розширенні семантичного обсягу іменникових словоназв у номінуванні відповідних предметних денотатів є непростим завданням. Якщо ознака «обов'язковість» «спрацьовувала» при виокремленні повнозначних слів синсемантичної природи, у тому числі й прикметників, як і при виділенні обов'язкових прислівних компонентів у формально-синтаксичній структурі речення, то вирішення поставленого в дослідженні завдання з опорою на ознаку обов'язковості/факультативності позбавлене чітких і однозначних вимірів. У більшості прикладів натрапляємо на складні випадки аналізу, синкретизм із прихованими перевагами тих чи інших ознак.

Менш суперечливими в аспекті такого аналізу є прикметникові словоназви, які «спідаються» елімінуванню, виявляючи при цьому ознаки факультативності щодо участі в розширенні семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів: *Михайло косить на городі достиглу пшеницю.* → Пор.: *Михайло косить на городі пшеницю. Імпресіонізм – це художній напрям, заснований на принципі безпосередньої фіксації вражень, спостережень, співпереживань* (З журн.). → Пор.: *Імпресіонізм – це напрям, заснований на принципі фіксації...* Хоча, як засвідчує аналізований матеріал, ця процедура не завжди може слугувати адекватною ознакою факультативності: *Як психолог Коцюбинський найчастіше писав про людську та мистецьку роздвоєність, амбівалентно, свідомо чи підсвідомо відбиваючи свою письменницьку й людську драму* (З журн.). → Пор.: *Коцюбинський писав про роздвоєність, амбівалентно, ... відбиваючи свою драму.*

Як засвідчує аналізований матеріал, більшу закономірність у плані елімінації виявляють якісні прикметникові словоназви: *Природа відпочивала від спеки, а на чорному оксамитовому небі сяють величезні зірки* (М. Коцюбинський). → Пор.: *..., а на небі сяють зірки.*

Непоодинокими є реченнєві структури, в яких вилучення прикметникових словоназв видається зовсім не можливим, оскільки саме такі назви є не лише семантично вагомими в загальній канві речення, але й виражають у ньому основний зміст висловлювання. Так, у реченні *Історія дала нам, українцям, черговий урок* (З журн.) – прикметник *черговий*, здається поєднує в собі своєрідний ланцюг суттєвих подій у їхній ретроспекції. Або: *Дуже важливим психологічним завданням є виховання в дитині почуттів власної гідності, впевненості в собі, а разом з тим – доброго й позитивного ставлення до інших* (М. Степаненко) – у прикметникових словоназвах *доброго, позитивного* сконцентровано найважливіше, що його номінує іменник *ставлення*.

Не можна обійти увагою значення й соціальну вагу окремих словоназв у ролі суттєво важливих компонентів, які по-особливому розширюють семантичний обсяг іменникових словоназв. Наприклад, іменникова словоназва предметного денотата **прапор** тлумачиться як: «полотнище певного кольору чи поєднання кольорів, часто з певним зображенням... є офіційною емблемою держави, символом її суверенітету» (СУМ, Т. VII, С. 516). Якщо структура *білий прапор* являє собою стале словосполучення («знак капітуляції»), а в іменниково-іменникових поєднаннях: *прапор супротиву, прапор повстань, прапор перемоги* – залежні від «прапор» іменникові словоназви розширюють його семантичний обсяг, то на цьому фоні і в реаліях сьогодення в поєднаннях *український прапор, Державний прапор України* залежні від «прапор» прикметникові словоназви (*український, державний*) та іменникова словоназва

України посідають особливе місце. Для їхньої ідентифікації найважливіша буде увага до аксіологічних орієнтацій, що їх можна окреслити в мовних категоріях як носіях ціннісних характеристик, пов'язаних із станом розвитку соціально-політичних відносин.

Окремий статус у складному процесі розширення номінації денотатів посідають терміни (лат. *terminus* – рубіж, межа), що являють собою слова або словосполучення, які позначають поняття певної галузі науки, техніки тощо. Наголошуємо на тому, що з невинним і швидким розвитком різних галузей науки активізувалися процеси утворення кількаслівних номінацій у терміносистемах. Особливе місце щодо частотності займають терміни двослівної будови із стрижневим компонентом – іменниковою словоназвою предметного денотата в поєднанні з прикметниковою словоназвою, яка розширює семантичний обсяг номінації: *лінгвістика – лінгвістика ареальна, лінгвістика когнітивна, лінгвістика комунікативна, лінгвістика описова, лінгвістика структурна, лінгвістика прикладна* тощо.

Досить активними, зокрема в науковому стилі, постають двослівні номінації зі стрижневою автосемантичною іменниковою словоназвою предметного денотата типу: *розвивальне навчання, кооперативне навчання, проектне навчання, професійне навчання, поглиблене навчання, безперервне навчання, дистанційне навчання* та ін. Характерно, що в таких і подібних випадках відбувається деяке «зрушення» семантичних акцентів у сфері номінації денотатів: збільшення номінативної ваги іменникової словоназви й посилення акцентів на прикметникових словоназвах (*знання → сучасні знання, мислення → критичне мислення*).

Сферу розширення іменникових словоназв предметних денотатів активно поповнюють структури термінологічної сфери із стрижневою іменниковою словоназвою й залежними від неї двома прикметниковими словоназвами: *пільгове державне кредитування, типовий навчальний план, сучасні педагогічні ідеї, міжнародна економічна політика, авторська навчальна програма, міністерська освітня програма* і т.д.

Крім неоднослівних термінів із стрижневою іменниковою словоназвою, виокремлюємо також структури, що являють собою стійкі сполучення, в яких прикметникові словоназви позбавлені участі в розширенні семантичного обсягу іменникових словоназв типу: *вільні козаки* (ні від кого не залежні), *виборні козаки* (група українських козаків, яких вибирали на посади), *городові козаки* (козаки, що жили у містах і селах України, але не на Запоріжжі), *реєстрові козаки* (ті, що в 16 – першій половині 17 століття служили в реєстровому війську); *літня кухня* (окреме приміщення, де готують їжу влітку), *похідна кухня* (сукупність обладнання для приготування їжі чи віз із кухонним багажем, що супроводжує військо або похід); *легкий хліб* (заробіток без важкої праці), *тяжкий хліб* (заробіток великою працею), *хліб насущний* (необхідне для прожиття, існування). Принагідно зауважимо, що кожна названа вище іменникова словоназва (козак, кухня, хліб), поєднуючись із прикметниковими словоназвами, може розширювати свій семантичний обсяг: *козак + безстрашний, відважний, сміливий, справжній; кухня + затишна, мила, тепла, домашня; хліб + білий, весільний, житній, запашний, обрядовий, святий, чорний*.

Прикметникові словоназви атрибутивних денотатів виявляють активність в утворенні кількаслівних номінувань предметних денотатів, розширюючи в такий спосіб складні терміни в різних галузях знань. Так, наприклад, узвичаєними стали терміни *державна підсумкова атестація* (з прикметниками *державна, підсумкова*); *зовнішнє незалежне оцінювання* (з прикметниками *зовнішнє, незалежне*); *пенсійна платіжна картка* (з прикметниками *пенсійна, платіжна*); *регіональні мови* (з прикметником *регіональні*).

Аналіз іменниково-прикметникових словосполучень, дібраних із науково-методичних публікацій, тематика яких охоплює вивчення української мови та літератури в різних типах навчальних закладів, переконливо засвідчує неабияку роль прикметникових словоназв первинно атрибутивних денотатів в розширенні семантики іменникових словоназв предметних денотатів. Покажемо це на прикладі іменниково-прикметникового словосполучення із іменниковою словоназвою *подія*. Для розвитку зв'язного мовлення в методичній практиці вдаються до написання мікротворів на теми: «Дивна подія», «Приємна подія», «Жахлива подія», «Цікава подія», «Сумна подія», «Зворушлива подія» та ін.

Зрозуміла річ, прикметникові словоназви в таких уживаннях традиційно зараховують до епітетів як слів, що вказують на одну з ознак того предмета, який називають (предметного денотата) і має на меті конкретизувати уявлення про нього. У таких уживаннях шляхом підкреслення в предметному денотаті однієї з його ознак посилюється виразність уявлюваного денотата, привертається увага до такої ознаки. Особливо так зване «епітетування» масштабно пронизує художній епос та лірику: «... має трохи інші очі, ніж другі люди, і носить у душі сонце, яким обертає **дрібнідошові** краплі в веселку, витягує з **чорної** землі на світ **Божий** квіти і перетворює в золото **чорні** закутки мороку» (М. Коцюбинський). «Часто згадуватиме Олесь Терентійович ті **літнітеплі** вечори на Клубній, під її **тихими** зорями, де гомоніли допізна, співи **далекі** слухали...; Буваючи вже не раз на цьому дійстві, пересвідчуєшся, що тут якийсь **особливий простір, якась неповторна й незбагненна енергетика...**» (М. Степаненко). «Дивлюся на берізеньку в зажурі, що виросла самотньою на мурі. Їй теж потрібно **рідної** землі, бо так вона не витримає бурі» (Д. Павличко). «Ледве, ледве опівночі серцем прозираю **немоцну** мою душу, за світ посылаю – **зцілющої й живущої** води поцупити» (Т. Шевченко).

Навряд чи можна пояснити першопричини й закономірності багатьох усталених у мововжитку конструкцій із прикметниковими словоназвами атрибутивних денотатів при іменниках, які стали узвичаєними мовними штампами. Вживання іменникових словоназв відповідних предметних денотатів видається в таких структурах незавершеним: *голод – страшний голод, праця – важка праця, давнина – сива давнина, чесноти – людські чесноти, любов – материнська любов, молитва – щира молитва, хмара – чорна хмара, сни – пророчі сни, флейта – чарівна флейта і т.д.*

У сферу закономірного процесу розширення семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів входять словесні номінації, які за своєю первинною природою є син семантичними. Взяти хоча б іменникову словоназву **принцип** (– основа, вихідне положення наукової системи, теорії і правила, покладене в основу діяльності, внутрішнє переконання). В усіх уживаннях цю словоназву супроводжують відповідні словоформи різних частин мови, які засвідчують, по-перше, наявний у словоназві **принцип** потенціал розширення її семантичного обсягу, а , по-друге, здатність самої словоназви обмежувати й упорядковувати семантичні можливості словоназв, які забезпечують таке розширення її семантичного обсягу: *принцип (який?): загальний, основний, науковий, політичний, економічний...; принцип (який?): керівництва, мирного співіснування, толерантності, взаємодопомоги, невтручання, домовленості тощо.*

Як засвідчує аналізований матеріал, саме таку прогнозованість позицій (препозиція супроводження прикметниковими словоназвами чи постпозиція іменниковими словоназвами в родовому відмінку) є типовою у синтагматичній іменниковій словоназві **принцип** предметного денотата.

«Не зраджує» ця словоназва своєї основної лінгвальної сутності і в придієслівних позиціях: *захистити, відкидати, обстоювати, порушувати, застосовувати* і т.д. Її завжди супроводжують прикметникові чи іменникові словоназви. При цьому структури й семантика таких поширювань є загалом обмеженою. Найчастіше синтагматичну структуру семантичних єдностей із слово назвою **принцип** складають три елементи: прикметникова словоназва + принцип + іменникова словоназва: *непорушний принцип співробітництва, гуманний принцип поведінки.*

Зазначені вище процеси переакцентації смислового навантаження в іменниково-прикметникових структурах торкаються культури вислову, коли іменникові словоназви предметних денотатів поступово втрачають силу номінування, перетворюючись у формальні елементи у вираженні семантики іменниково-прикметникової структури загалом. Усе ж нерідко, всупереч всезагальним законам економії мовних ресурсів, простежується намагання мовців «окнижнити» висловлювання на зразок: «...готувати **радіо**програми **більш досконалого характеру**» (замість *досконаліші радіо*програми) або: «...виступи **добро**якісного **гатунку**» (замість *добро*якісніші виступи) чи: «...**доноси** **най**підлішого **гатунку**» (замість *най*підліші доноси).

Нерідко підтвердженням цього можуть слугувати трансформації, в яких іменникові словоназви зазнають повної нейтралізації, а прикметникові перетворюються в іменникові, зберігаючи при цьому повноцінну семантику трансформованої конструкції: *явище загадкове – загадка, явище рідкісне – рідкість, явище таємниче – таємниця, явище дивне – дивина, явище несподіване – несподіванка*.

Прозорими в плані вияву ознак розширення семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів виступають прикметники при так званих «інформативно недостатніх» іменниках. *Справді, ми всі зараз перебуваємо в шоковому стані* (О. Маленко). Розширення семантичного обсягу іменникової словоназви **стан** досягає максимуму, що підтверджує також трансформація *Ми перебуваємо в шоковому стані. → Ми шоковані*. Або: *Виховний процес має бути безперервним* (З газ.). → *Виховання має бути безперервним*.

Сферу прикметникових словоназв атрибутивних денотатів при іменникових словоназвах предметних денотатів розширюють прикметники, семантика яких є застарілою, новою чи оновленою через різні причини. Так, наприклад, іменникову словоназvu предметного денотата **рік** останнім часом почали «супроводжувати» такі прикметникові словоназви як: *важкий, нервовий*, а іменникова словоназва предметного денотата «**слово**» (Шевченка) отримує надзвичайно розширений склад прикметникових словоназв: *слово пророче, слово безсмертне, слово віще, слово Боже, слово вільне, слово невмируще, слово унікальне, слово мужнє, слово горде, слово величне, слово визначальне* і т.д.

Характерною для сучасного мовлення є досить багата палітра цілком оновлених конструкцій із прикметниковими словоназвами при іменниках, що сукупно утворюють розширені номінації предметних денотатів. Ми всі сьогодні вийшли з *ідеологічної тіні...* (З журн.); *величний духовний подвиг* Олесь Гончара (З журн.); *складний, розвихрений світ* (про сучасність) (З газ.); Миє свідками *небувалої агресії* (З газ.); *повноцінне місцеве самоврядування* (З газ.); програма *системних ліберальних реформ* (З газ.).

Нерідко в різних повідомленнях, оголошеннях, рекламах можна спостерігати вживання ненормативних виразів із погляду дотримання правил і законів літературного мовлення. Так, наприклад, ніхто не стане заперечувати неймовірне зростання частоти вживання в сучасному мовленні іменникової словоназви предметного денотата **телефон**, як і похідних від неї: дієслівної – *телефонувати* та прикметникової – *телефонний*. Очевидно, цим можна пояснити появу такого: *Телефонуйте за телефоном...* (замість *Телефонуйте за номером...* або хоча б *Телефонуйте за номеромтелефону...*). Зрозуміла річ, у всіх цих випадках наявне явище розширення семантичного обсягу іменникової номінації предметного денотата **телефон**, що його об'єктивують іменникові (*номер*) чи числівникові словоназви (№ 26 99 38), як і водночас результат дії Закону економії мовних засобів номінування, вираження й уживання в мовленні відповідних структур. Але ж структура «*телефонувати за телефоном*» з погляду нормативності є неприйнятною (тавтологічною). Другий компонент структури «*за телефоном*» мусить бути замінений відповідними словоназвами, здатними розширювати семантичний обсяг іменникової словоназви (*за відповідним номером..., за згаданим номером..., за оголошеним номером... + телефона*).

Досі йшлося про причини, умови й особливості розширення семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів прикметниковими словоназвами. Можна констатувати, що цей процес є досить показовим і активним у системі української мови і властивий усім стилям, хоча по-різному виявляє себе в кожному з них.

У ракурсі проведеного аналізу вважаємо необхідним бодай фрагментарно торкнутися також цього процесу в плані вияву особливостей деяких іменникових словоназв із властивими їм ознаками розширювати свій семантичний обсяг прикметниками, зазнаючи при цьому часткової чи повної нейтралізації своєї власної денотативної визначеності.

Особливої уваги потребують прикметникові словоназви атрибутивних денотатів, уживані при інформативно недостатніх іменникових слово назвах предметних денотатів типу: *спосіб, річ, процес* та ін. Саме іменники «збідненої семантики» (інформативно недостатні словоназви) займають присудкову позицію (є складеними іменними присудками). У таких присудках, як відомо, відбувається функціонально-семантичний перерозподіл елементів: іменникова

словоназва, залишаючись основною складовою структури, визначає семантичне навантаження, натомість прикметникова словоназва «перетягує» на себе семантику всього присудкового компонента. Це підтверджує також трансформація неможливого елімінування прикметникової словоназви: *Життя – це найцінніша річ.* → *Життя це річ.*

У процесі аналізу великого масиву іменникових словоназв предметних денотатів виявлено чимало таких, у яких у певних контекстних умовах відбувається абсолютна нейтралізація їхньої первинної семантичної природи. Наприклад, таку метаморфозу можна спостерігати із іменниковою словоназвою «**річ**» (*Цікава річ це й те, що...*), яка повністю нейтралізує значення, смислове навантаження на залежну від неї прикметникову словоназву *цікава*: *Цікава річ це й те, що...* → *Цікавим є це те, що...* Трапляються й такі випадки, коли (особливо в присудкових компонентах) дві іменникові словоназви предметних денотатів підпадають під умови нейтралізації: *Він – людина щасливої долі.* → *Він – щасливий.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ТОВ «ВКФ БАО», 2011. – 992с.
2. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни / А. П. Загнітко. – Донецьк: Дон НУ; 2012. – Т 1. – 402 с; Т 2. – 350 с; Т 3. – 370 с; Т 4. – 388 с.
3. Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика; синтагматика: [Монографія] / Н. Б. Іваницька. – Вінниця: СПД Главацька, 2011. – 636 с.
4. Іваницька Н. Б. Функціонально-семантична класифікація слів в українській та англійській мові: [Монографія] / Н. Б. Іваницька. – К.: КНТУ, 2004. – 194 с.
5. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в узагальненій мові: [Монографія] / Н. Л. Іваницька. – К.: Вища школа, 1986. – 167 с.
6. Іваницька Н. Л. Повнозначне слово в його проекції на денотат / Н. Л. Іваницька // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 48-57.
7. Іваницька Н. Л. Повнозначне слово в синтаксисі: традиція й оновлені підходи / Н. Л. Іваницька // Граматики слов'янських мов: основи типологій і характерологій. Тематичний блок: Матеріали XV Міжнародного з'їзду славістів (20. 08. – 27. 08. 2013 р.), Мінськ, Республіка Білорусь. – К, 2013. – С. 65-68.
8. Іваницька Н. Л. Семантичний обсяг іменникової словоназви предметного денотата / Н. Л. Іваницька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (Мовознавство): збірник наукових праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2014. – Вип. 19. – С. 126-133.

Иваницкая Нина. Расширение семантического объема субстантивного наименования предметного денотата.

В статье изложен материал исследования, касающегося проблем номинации. Рассмотрены вопросы сущности знаменательного слова в его проекции на денотат. Интерпретировано понятие: «семантический объем субстантивного наименования предметного денотата», «расширение семантического объема субстантивного наименования предметного денотата». Сделано описание отдельных маркеров как формальные показатели расширения семантического объема субстантивных наименований предметных денотатов. Продемонстрировано отличие номинативного значения субстантивного наименования предметных денотатов от разного рода дополнительных оценочных особенностей расширения семантического объема некоторых субстантивных наименований предметных денотатов. Расширен перечень задач, касающихся изучения причин, условий и способов расширения семантического объема субстантивных наименований предметных денотатов.

Ключевые слова: *знаменательное слово, денотат, предметный денотат, субстантивное словоименование предметного денотата, семантический объем субстантивного словоименования предметного денотата.*

Ivanytska Nina. The Semantic Capacity Expanding of Subject Referents Nominated by Nouns.

The article deals with the problems associated with intensive study of the nature of nominal words in their projection on the denotatum. The meaning of such notions as “semantic capacity subject referent nominated by noun”; “the semantic capacity expanding of subject referent nominated by noun” were clarified. The hierarchy of formal index in the system of semantic capacity expansion of subject referents nomination was presented. The difference between direct meaning of subject referents nominated by noun

and subject referent nomination with evaluative aspect was revealed. The article mainly focuses on the analysis of attributive adjectival nomination in the sphere of semantic capacity expanding of subject referents nominated by nouns. The number of problematic issues presented in the form of hypotheses related to the major problem - the features and conditions for the extension of the semantic capacity of referents nominations was pointed out.

***Key words:** nominal word, denotatum, subject denotatum, noun nomination of subject denotatum, semantic capacity of subject denotatum nominated by noun.*

Оксана Каліберда
(Бердянськ)

УДК 81'374(038)=11'04

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У статті проаналізовано західноєвропейську енциклопедичну лексикографію середньовіччя в аспекті її типологічних особливостей, структурних параметрів та підходів до розкриття значення вхідних слів. З'ясовано, що застосування етимологічної характеристики вхідного слова стало поштовхом для формування лінгвістичної лексикографії як окремого напрямку в подальшому. Поряд з універсальними енциклопедіями виникає гібридний тип лексикографічного довідника, що об'єднує лінгвістичну та енциклопедичну інформацію. Перехід до алфавітної систематизації вхідних слів сприяв появі енциклопедичного словника. А виведення тематично зв'язаних вхідних слів в один реєстр стало прообразом сучасних спеціальних енциклопедій.

***Ключові слова:** західноєвропейська енциклопедична лексикографія середньовіччя, тип словника, універсальна енциклопедія, спеціальна енциклопедія, семантизація, етимологічна інформація, вхідне слово.*

Постановка проблеми. Практична енциклопедична лексикографія існує вже понад дві тисячі років, але її теоретичні засади почали формуватися лише у другій половині ХХ століття. Одним з відкритих питань, що привертає увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, залишається проблема класифікації словникових довідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники [3, с. 135-140; 5, с. 18-19; 7, с. 278; 10, с. 5-17; 13, с. 337-376; 19, с. 343-357; 20, с. 217-227; 25, с. 198-217; 36, с. vii-viii] пропонують власні типології, що ґрунтуються на різноманітних критеріях, при цьому можуть враховуватися представлені мови, формат (паперовий, електронний), кількість лексикографічних параметрів застосованих для розкриття семантичної структури вхідного слова, принципи відбору вхідних слів, спрямованість словника на певну категорію потенційних користувачів. Традиційною тенденцією в сучасній лінгвістиці залишається розмежування лексикографічних довідників на лінгвістичні та енциклопедичні. Нинішня англомова енциклопедична лексикографія представлена досить широким спектром словників як універсального, так і спеціалізованого характеру, але її витоки сягають середньовічної західноєвропейської енциклопедичної традиції.

Отже, **мета статті** полягає в уточненні типологічних особливостей західноєвропейських енциклопедій середньовіччя, принципах відбору вхідних слів та виявленні підходів до тлумачення їх значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Середньовічна західноєвропейська енциклопедична лексикографія, особливо в своїй ранній формі, знаходилася під впливом ідей християнства, що спричинило новий поштовх в історії її розвитку. Релігійна тематика починає домінувати та все глибше проникати в зміст енциклопедій докорінно змінюючи принципи організації їх структури. Систематизація відібраних вхідних слів залишається тематичною, але виклад інформації ґрунтується на моделі «семи вільних мистецтв», ієрархії факультетів в університетах або космологічного ланцюга буття з божественним у найвищій точці [24, с. 22].

Відступ від греко-римської концепції та перехід до середньовічної вперше простежується в роботі «*Institutiones divinarum et humanarum lectionum*» («Повчання про духовне та світське читання») (VI ст.) Кассіодора [26]. В ній було чітко розмежовано знання «релігійне» та «світське», що позначилося на мегаструктурі. В першій книзі пріоритетне місце відводилося питанням релігії, а в другій – були представлені такі рубрики, як граматики, риторика, діалектика, арифметика, музика, геометрія, астрономія [15, с. 29]. У цій частині предмети світського навчання розбивалися ще на дві групи. Для першої, що охоплювала граматику, риторичку та діалектику, зберігається традиційна назва «мистецтва» (*artes*). Іншій групі, що об'єднувала геометрію, арифметику, музику та астрологію, дається назва «науки» (*disciplinae*) [9, с. 52].

У традиційній манері для середніх віків із розташуванням релігійних тем на початку було укладено низку енциклопедій: «*Originum seu etymologiarum libri XX*» або «*Etymologiae*» («Початки» або «Етимології» 20 книг) (636 р.) І. Севільського, «*De universe*» («Про всесвіт») (856 р.) Р. Мавра, «*De Omnifaria doctrina*» («Про всіляку науку») (XI ст.) М. Пселла, «*Didascalicon: de Studio Legendi*» («Дідакаліон: наставляння в навчанні читанню») (1120 р.) Г. Сент-Вікторського, «*Imago mundi*» («Картина світу») (1130 р.) Г. Інклюза, «*De naturis rerum*» («Про природу речей») (XII ст.) О. Неккама, «*De proprietatibus rerum*» («Про властивості речей») (1220 р.) В. Англійського [27], «*Speculum majus*» («Велике дзеркало») (1244 р.) В. де Бове, «*Li livres dou trésor*» («(Великий) скарб») (1264 р.) Б. Латіні, «*Compendium philosophiae*» («Компендіум філософії») (1315 р.) Х'ю зі Страсбурга, «*Reductorium, repertorium et dictionarium morale utriusque testament*» («Стисле повчання, перелік та словник до кожного з Заповітів») (1340 р.) П. Бершера, «*Fons memorabilium universi*» [33] («Джерело визначних фактів про всесвіт») (1410 р.) Д. Бандіні.

Особливу увагу серед цих праць привертає робота «*Originum seu etymologiarum libri XX*» або «*Etymologiae*» [35; 41] («Початки» або «Етимології» 20 книг) І. Севільського [26; 27]. Цей довідник поєднував ознаки енциклопедичної та лінгвістичної лексикографії [14, с. 17; 18, с. 10]. Енциклопедія мала універсальний характер, тому що охоплювала всі відомі знання на той період із граматики, риторики, логіки, арифметики, геометрії, музики, астрономії, медицини, права, хронології, богослов'я, анатомії та фізіології людини, зоології, космографії, фізичної географії, архітектури, мінералогії, сільського господарства, військового мистецтва.

Десята книга енциклопедії «*De vocabulis*» («Перелік слів») – це короткий одномовний латинський глосарій з алфавітною систематизацією вхідних слів за першою літерою. Він укладався з практичною та навчальною метою і пояснював незрозумілі лексичні одиниці з літературних джерел [23, с. 723]. У глосарії реєструвалися іменники та прикметники, що описували людину та її якості.

Будова «*Etymologiae*» значною мірою збігається з римськими енциклопедіями, в яких ще не використовувався метод уніфікованої стандартної організації тексту. У. Еко звертає увагу на те, що принцип розподілу матеріалу в енциклопедії, якщо не випадковий, то в усякому разі довільний [11, с. 39]. Спочатку структурна організація «*Etymologiae*» ґрунтується на концепції «тривіума та квадривіума», але потім додаються такі теми, як медицина, розглядаються закони та храми, книги та церковні служби, бог та янголи, мови, родинні зв'язки, чудернацькі слова, людина та чудовиська, тварини, частини світу, будівлі, поля, каміння, метали, землеробство, війни та ігри, кораблі, костюми, предмети домашнього вжитку, сільські знаряддя праці. Стає очевидним, що спосіб організації макроструктури змінився, і релігійні теми більше не вважаються пріоритетними при конструюванні ієрархії системи знань. Увага акцентується на предметах світського навчання, як істинної основи християнської освіти.

Ще однією особливістю «*Etymologiae*» є застосування етимологічної характеристики вхідних слів, що дещо зближує її з лінгвістичним словником. В енциклопедії зазначається, що назви деяких мір довжини в різних галузях походять від слова, що позначає ступню людини, або від імені винахідника чи кількості складів. Назви мазей походять від назв регіонів, матеріалів, з яких вони виготовлені або від імен їх винахідників. Назви деяких морів є дериватами імен людей, що в них загинули, а назви частин Середземного моря – від прилеглих територій. Назви хвороб пов'язані з фізичною схожістю з певними тваринами, тощо. Але, як вказує S.A. Varney

[21, с. 23-24], найпоширенішим типом етимологічної характеристики в «*Etymologiae*» є пояснення походження лексичної одиниці через інші лексичні одиниці, що подібні за звуковою будовою. Проте такі етимологічні зв'язки здебільшого були безпідставними та неточними. Інформація вказувалася не з метою відобразити справжнє походження лексичної одиниці, а як мнемонічний код (символ), що допомагав краще запам'ятати слово студенту, який вивчав латину.

«*Etymologiae*» об'єднувала лінгвістичну інформацію (семантичну, граматичну, етимологічну) з фактичною та століттями залишалася гібридним типом лексикографічного довідника. Вхідні слова пояснювалися не за допомогою інших лексичних одиниць, а за допомогою зв'язного тексту [18, с. 45]. Ідея енциклопедії полягала в тому, що шлях до знань проходить через слова, отже, повинна пояснюватися їх етимологія, а не значення.

Лексичні одиниці, в розумінні І. Севільського, є трансцендентальними субстанціями, тобто недосяжними для пізнання, які знаходяться за межами досвіду, і все, що необхідно з ними зробити, – це очистити від місконцептуальних значень та встановити істинний первісний сенс [22, с. 16]. Таким чином, концепція будови мікроструктури «*Etymologiae*» полягала в тому, що виклад будь-якої теми зводився до визначення основних лексичних одиниць, виявлення їх семантики та виділення тих первісних значень, які були контаміновані внаслідок неправильного слововживання поетами та іншими варварськими авторами [14, с. 18]. Цей підхід до лексикографічної обробки вхідних слів свідчить про наявність елементів лінгвістичного словника. Очевидно, що І. Севільський використовував такий принцип тлумачення понять не з позиції зручності обробки матеріалу, а з огляду на власні філософські переконання.

В енциклопедії «*De universe*» («Про всесвіт») (856 р.) Р. Мавра багато матеріалу запозичено з «*Etymologiae*», але в першій, як свідчить В.В. Зверева [4, с. 102], автора не задовольняло тільки етимологічне пояснення будь-якого слова. Етимологічна інформація відкривала шлях до розуміння поняття, оскільки поняття та лексична одиниця розглядалися в їх єдності, проте вона не надавала вичерпного знання про предмет.

Подальше формування енциклопедичної лексикографії відзначено появою на межі X–XI ст. нового типу енциклопедій – енциклопедичних словників. Цьому явищу, ймовірно, сприяла велика кількість глосаріїв, що уклалися для коментування слів із значущих релігійних текстів. Їх особливість полягала в алфавітній макроструктурі та наявності невеликих за обсягом статей.

Першим відомим довідником, що об'єднав у собі риси глосарія та енциклопедії, став візантійський енциклопедичний словник «*Suidas*» [45] («Свіда») (1080 р.). Його макроструктура повністю систематизована в алфавітному порядку з незначними відхиленнями. Розташування вхідних слів було фонетичним, згідно першого звуку слова. Реєстр нараховував близько 30000 одиниць, відібраних за принципом потенційної складності для розуміння.

Іншомовні лексичні одиниці семантизувалися за допомогою грецьких перекладних еквівалентів і супроводжувалися прикладами вживання у мовленні; пояснювалась етимологія та деривація слів на рівні тогочасної філології. Текст тлумачень містив велику кількість енциклопедичної інформації з античної історії та життя [22, с. 10]. У розгорнутих статтях детально описувалися та характеризувалися історичні персоналії, сусідні та віддалені народи, повідомлялися факти з інших культур, багато статей з філософії, природознавства, географії, медицини, літератури. Отже, в «*Suidas*» текст тлумачення об'єднував філологічну семантизацію вхідного слова та енциклопедичну інформацію про поняття.

Подальшим кроком стала відмова від розгляду релігійних тем як пріоритетних у змісті енциклопедії. З'являються праці, в яких домінують теми практичного змісту, як, наприклад, у «*Liber floridus*» [43] («Книга квітів») (1120 р.) Л. Сент-Омера. Отже, акценти переміщуються з метафізичної дискусії у бік практичних питань [8, с. 327; 16, с. 789]. В енциклопедії «*De diversis artibus*» [31; 46; 47] («Про різноманітні мистецтва») (1130 р.) Теофіля релігійна тематика відсутня, натомість докладно описується технологія різних ремесел, що було нетрадиційним для енциклопедичної лексикографії цього періоду.

Найбільш визначною працею, що увібрала в себе всю інформацію, відому в Західній Європі до XIII ст., вважається універсальна енциклопедія «*Speculum majus*» («Велике дзеркало») (1244 р.) В. де Бове [48]. Після її появи енциклопедії почали укладатися для більш широкої

аудиторії, а не лімітованої релігійної спільноти. Мегаструктура «*Speculum majus*» складалася з 32 книг, розподілених на чотири частини за такими тематичними рубриками: «*Speculum naturale*» («Дзеркало природи»), «*Speculum doctrinale*» («Дзеркало науки»), «*Speculum historiale*» («Дзеркало історії»), «*Speculum morale*» («Дзеркало моралі») [15, с. 60-61].

У «*Speculum naturale*», в традиційній манері для середніх віків, зібрані трактати з релігійної тематики. Особливої уваги заслуговує рубрика «Створення», яка є досить цікавим поєднанням природничо-наукової інформації з її богословським трактуванням. «*Speculum doctrinale*» став своєрідним підручником для студентів, що містив інформацію з граматики, риторики, логіки, етики, політики, права, архітектури, військової справи, спорту, навігації, ремесел, сільського господарства, родинного життя, економіки, практичної медицини, фізики, математики, метафізики. У «*Speculum historiale*» подається огляд всесвітньої історії до 1244 року. «*Speculum morale*» присвячена етиці, астрології та богослов'ю.

В усіх енциклопедіях до епохи Відродження вхідні одиниці та їх тлумачення подавалися латинською мовою, що робило інформацію більш доступною для широкого кола користувачів навіть у міжнародному масштабі. Така ситуація тривала приблизно до XII – XIII ст., коли латина залишалася єдиною літературною мовою, зняряддя художньої творчості та наукової думки, але, насамперед – мовою католицької релігії, що становила фундамент середньовічної ідеології [1, с. 70].

Проте, з іншого боку, використання латинської мови в енциклопедії робило її недосяжною для широких верств населення, які нею не володіли. Це спонукало до перекладу найбільш відомих видань середньовіччя різними національними мовами. «*Imago mundi*» була перекладена французькою, італійською та іспанською мовами; «*De proprietatibus rerum*» – англійською; «*De naturis rerum*» – фламандською та німецькою мовами; «*Speculum majus*» – французькою, іспанською, німецькою, голландською та каталонською мовами.

Після перекладних енциклопедій починають з'являтися довідники, написані національними мовами, що сприяло зародженню національних енциклопедичних лексикографічних традицій. Перехід до використання національних мов став ще одним кроком у формуванні та розвитку енциклопедичної лексикографії. У структурі енциклопедій все більше перевага надається темам практичного змісту [16, с. 789]. Релігійна тематика не домінує у класифікаційних схемах.

У період пізнього Середньовіччя поряд з універсальними енциклопедіями виникає декілька нових типів, так звані зеркала (*speculum*), компендіуми (*compendium*) та сумми (*summae*) [9, с. 54-55; 12, с. 79]. Їх основна відмінність полягала у принципах відбору реєстрових одиниць. Зеркала фіксували переважно вхідні слова, що позначали природничі поняття, але явища природи розглядалися в них з погляду релігійного світосприйняття. У своїх назвах вони часто мають слово «*res*» (лат. «рiч») у різних сполученнях. Серед них: «*De naturis rerum*» (XII ст.) О. Некама, «*De proprietatibus rerum*» [34] (1220 р.) В. Англійського, «*De natura rerum*» («Про природу речей») (1228 р.) Т. Кантемпре, «*De originibus rerum libellus*» [33] («Книжка про походження речей») (1350 р.) Г. Пастренго.

Компендіуми призначалися для широких верств населення та часто були укладені національними мовами. Вони прагнули спокусити читача своїми назвами та мали як пізнавальне, так і розважальне значення, виконуючи функції енциклопедій для дозвілля. Серед них: «*Hortus deliciarum*» [40] («Сад насолод») (1180 р.) абатиси Г. Ландсбергської, «*Mappe monde*» або «*L'Image du monde*» («Образ світу») (1246 р.) Г. де Меца [37], «*Li livres dou trésor*» [42] («(Великий) скарб») (1264 р.) Б. Латіні, «*Otia imperialia*» [38] («Розвага для імператора») (1211 р.) Г. Тільберійського, «*Visión delectable de la philosophía y artes liberales*» («Солодке бачення філософії та вільних мистецтв») (1485 р.) А. де ля Торре [17].

Сумми призначалися для слухачів факультетів мистецтв середньовічних університетів, наприклад, «*Compendium philosophiae*» («Посiбник з філософії») (1315 р.), авторство приписується Х'ю зі Страсбурга, «*Margarita philosophica*» [44] («Філософська перлина») (1520 р.) Г. Рейша. Сумми переважно використовувалися як навчальні посiбники, тому їх макроструктура відповідала концепції «тривіума» та «квадривіума». У середні віки «тривіум» та «квадривіум» в ієрархії знань підпорядковувалися ученню про Святе Письмо та богослов'я. Але

всі разом вони вважалися основними науками та належали до найвищого рівня у класифікації і розглядалися як невід'ємні компоненти будь-якої енциклопедії середніх віків.

Про навчальну функцію енциклопедій свідчить наявність у їхній структурі алфавітних глосаріїв, які реєстрували важкі для запам'ятовування та малозрозумілі лексичні одиниці із біблійських текстів, що використовувалися у процесі навчання [22, с. 20]. Це у свою чергу підвищувало дидактичну цінність енциклопедичних довідників. Удосконаленню макроструктури енциклопедій сприяло введення таких компонентів, як бібліографічний апарат в «*De originibus rerum libellus*» (1350 р.) Гілермо де Пастренго та перехресні посилання в «*Fons memorabilium universi*» (1410 р.) Д. Бандіні, особливо в розділах, присвячених історії та географії.

З початком епохи Відродження у XIV ст., коли загальна середньовічна культура починає набувати світського характеру та відносної автономності від релігії, не підпорядковуючись безпосередньо ні інтересам церкви як інституту, ні запитам богослов'я, енциклопедична лексикографія виходить на новий рівень свого розвитку [6, с. 8-9]. Це був переломний момент, коли в Західній Європі антропоцентризм, інтерес до людини та її діяльності стає визначальним. Такі культурні трансформації призвели до секуляризації енциклопедій, тобто до обмеження їх змісту світськими науками.

До того ж спостерігається прагнення до відображення знань практичного та прикладного характеру [15, с. 77]. Першими зразками, що віддзеркалили ці тенденції в енциклопедичній лексикографії, можуть служити «*De expetendis, et fugiendis rebus opus*» [32] («Про сутності, до яких треба прагнути та яких слід уникати») (1501 р.) Дж. Валла та «*Commentariorum urbanorum libri*» [30] («Коментарі») (1506 р.) Р. Маффеї.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, аналіз західноєвропейської середньовічної енциклопедичної традиції демонструє, що поряд з універсальним типом енциклопедії, яка висвітлює всі галузі знань відомі в певний період історичного розвитку суспільства, виникають нові форми. І в першу чергу це пов'язано з прагненням описати лексичну одиницю в словнику не тільки як поняття, що позначає певну річ, а й як об'єкт лінгвістичної системи. Цьому сприяло прагнення укладачів визначити етимологію вхідного слова, що призвело до появи гібридного типу словника, який об'єднував енциклопедичну та лінгвістичну інформацію про лексичну одиницю. Даний підхід свідчить про те, що різниця між двома типами словників (енциклопедичний та лінгвістичний) на практиці не усвідомлювалась на той час. Перехід від тематичної до алфавітної систематизації вхідних слів дав поштовх появі енциклопедичного словника в якому екстралінгвальна інформація поєднувалась з філологічною семантизацією вхідного слова. Зароджується тип енциклопедій, що мав вузьку спрямованість і в яких відбір вхідних слів здійснювався за критерієм приналежності до певної теми. Так, зеркала описували природничі поняття, компендіуми виконували функції енциклопедій для дозвілля, а суми – підручників. Тематична спрямованість енциклопедій періоду Середньовіччя зосереджувалась на висвітлюванні тем релігійного характеру, предметах світського навчання «тривіум та квадривіум» (граматика, логіка (діалектика, метафізика), риторика, арифметика, астрономія, геометрія, музика) та практичних питаннях (палітурна справа, освітлення, будівництво, таблиця мір і ваг, садівництво і т.д.).

Проведений аналіз допоможе у подальшій розробці теоретичних питань семантики, лексикографії та практичних основ укладання словників різних типів, зокрема в контексті укладання багатопараметрових словників, що об'єднують комплексну лінгвістичну та екстралінгвальну характеристику вхідного слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровский Я.М. Латинский язык как международный язык науки (к истории вопроса) / Я.М. Боровский // Проблемы международного вспомогательного языка. – М., 1991. – С. 70-76.
2. Верещагин Е.М. Лингвострановедческая теория слова / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1980. – 320 с.
3. Дубичинский В.В. Принципы лексикографирования и типология словарей / В.В. Дубичинский // Современные проблемы лексикографии. – Харьков, 1992. – С. 135-140.
4. Зверева В.В. Аллегории в Каролингской культуре (на примере сочинений Рабана Мавра) / В.В. Зверева // Карл Великий. Реалии и мифы: [сб. ст.] /
5. Ин-т всеобщ. истории РАН, Центр истории западноевроп. средневековья и раннего нового времени ; отв. ред. проф. А.А. Сванидзе. – М. : ИВИ, 2001. – С. 94-105.

6. Карпова О.М. О роли словарей в преподавании иностранных языков / О.М. Карпова // Вестник Ивановского государственного университета. Серия «Гуманитарные науки». «Филология. История. Философия». Вып. 3. / Ивановский государственный университет. – Иваново : ИвГУ, 2008. – С. 28-32.
  7. Косиков Г.К. Средние века и ренессанс. Теоретические проблемы / Г.К. Косиков // Зарубежная литература второго тысячелетия. 1000-2000: Учеб. пособие / Л.Г. Андреев, Г.К. Косиков, Н.Т. Пасхарьян и др. – М., 2001. – С. 8-39.
  8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
  9. Семенов В.Ф. История средних веков. Учебник для студентов ист. фак. пед. ин-тов. Изд. 4-е / В.Ф. Семенов. – М. : «Просвещение», 1975. – 590 с.
  10. Симон К.Р. Термины «энциклопедия» и «свободные искусства» в их историческом развитии / К.Р. Симон // Избранное / Сост. коммент. В.И. Гульчинского; Вступ. ст. Г.Г. Кричевського. – М. : Книга, 1984. – С. 45-67.
  11. Ступин Л.П. Словари современного английского языка / Л.П. Ступин. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – 67 с.
  12. Эко У. Искусство и красота в средневековой эстетике / Серия «Библиотека средних веков» / Пер. с итал. А.П. Шурбелева / У. Эко. – СПб. : «АЛТЕЙЯ», 2003. – 256 с.
  13. Якушева Г.В. Книга, у которой не будет конца. История энциклопедического жанра / Г.В. Якушева // «Книжное дело», 1993. – №4. – С. 78-83.
  14. Atkins V.T.S. Monitoring Dictionary Use / V.T.S. Atkins, K. Varantola // Practical lexicography: a reader / Edited by Thierry Fontenelle. – Oxford University Press, 2008. – P. 337-376.
  15. Brehaut E. An Encyclopedist of the Dark Ages: Isidore of Seville / E. Brehaut // Studies in History, Economics and Public Law. – New York : Columbia University, 1912. – 184 p. Режим доступа : <http://bestiary.ca/etexts/brehaut1912/brehaut1912.htm>
  16. Collison R.L. Encyclopaedias: their history throughout the ages. A bibliogr. guide with extensive hist. notes to the gen. encyclopaedias issued throughout the world from 350 b. c. to the present day / R.L. Collison. – New York and London : Hafner publ. Co., 1964. – 319 p.
  17. Encyclopaedia // The new Encyclopaedia Britannica: Macropaedia: Knowledge in Depth. – 15 ed. – Chi. etc.: Encyclopaedia Britannica, 1994. – Vol.6: Earth – Everglades. – 1142 p.
  18. Girón-Negrón L.M. Alfonso de la Torre's Visión Deleytable: philosophical rationalism and the religious imagination in 15th century Spain / L.M. Girón-Negrón. – Leiden; Boston; Köln : Brill, 2001. – 306 p.
  19. Hüllen W. English Dictionaries, 800-1700: the Topical Tradition / W. Hüllen. – Oxford University Press, 2006. – 544 p.
  20. Landau S.I. Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography / S.I. Landau. – (N.Y. : The Scribner Press, 1984) 2nd Edition. – Cambridge University Press, 2001. – 496 p.
  21. Malkiel Y. A Typological Classification of Dictionaries on Basis of Distinctive Features / Y. Malkiel // Problems in Lexicography / Ed. by F. Householder and S. Sapporta. – Bloomington, 1962. – P. 217-227.
  22. Saint Isidore (of Seville), Barney S.A. The Etymologies of Isidore of Seville / Translated, with introduction and notes, by Stephen A. Barney, W.J. Lewis, J.A. Beach, Oliver Berghof / Saint Isidore (of Seville), S.A. Barney. – Cambridge University Press, 2006. – 475 p.
  23. Shaw J.F. Contributions to a study of the printed dictionary in France before 1539 / J.F. Shaw. – Ottawa : National Library of Canada, Biblioteque nationale du Canada, 1997. – 264 p.
  24. Stathi S. Latin Lexicography / S. Stathi // Encyclopedia of Language and Linguistics. – 2nd ed. – Elsevier Science, 2006. – Vol.6: Inu-Lea. – P. 723-724.
  25. Yeo R.R. Encyclopaedic visions: Scientific Dictionaries and Enlightenment Culture / R.R. Yeo. – Cambridge University Press, 2001. – 336 p.
  26. Zgusta L. Manual of lexicography / In coop. with V. Cerný e. a. / L. Zgusta. – Praha : Academia, 1971. – 360 p.
- ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА**
27. Исидор Севильский. Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Исидор_Севильский
  28. Исидор Севильский. Этимологии, или Начала в XX книгах / Исидор Севильский / Кн. I-III: Семь свободных искусств / Пер. с латин., статья, примеч. и указатели Л.А. Харитонова. – СПб. : Евразия, 2006. – 352 с.
  29. Магн Аврелий Кассиодор. Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Магн_Аврелий_Кассиодор
  30. Bartholomaeus Anglicus. Режим доступа: <http://bestiary.ca/prisources/psdetail1611.htm>
  31. Commentariorum urbanorum libri. Режим доступа: http://books.google.co.uk/books/download/Commentariorum_urbanorum_octo_et_trigint.pdf?id=L6RCAAAAaAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE72Vey1TY4Efp1K27FuhNXQFUxhMu-57eG0Hv9SiBeH-uJQ7jR61-4Dkh8OUIXu95NExESYsQZfjDozmTeZuqAQzGsgl4Bfv_3wn4t-SR3Gr18j2M4&captcha=tosingi
  32. De diversis artibus. Режим доступа: http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost12/Theophilus/the_da00.html

33. De expetendis, et fugiendis rebus opus. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/De_expetendis_et_fugiendis_rebus_opus.pdf?id=2DIzmqj5yFJKLtg1NIQ3quE9vGBhQ0q2ytvBfQ6kXg77yNifpzTTCfd1BM&captcha=latiocris
34. e originibus rerum libellus. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/De_originibus_rerum_libellus.pdf?id=DB-LoaRMS4AC&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE73du59-PE4j4vEbyTRmytRTrb4ZhTKL5M3Y15g5SzYNQGisqFpb66hC9zIXgYedUEud2cCdUHft4FfAjALpyOUZnfBc38wHKwypmpzcpPyjaPqIFlnQ&captcha=thillen
35. De Proprietatibus Rerum. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/De_proprietatibus_rerum.pdf?id=Yn11Ymj_1GIC&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE73HK7X_YAsVnt_KjqY7RQ8UtSUUHCwdUCeZ9kDAgzobCdWPYVPAa1v8JkZpyGbT09yUTagk_R3RJJX5t5tdifpdKFNvHUhYWgDOoqVE0uG4wkesJo&captcha=bodine
36. Etymologiae. Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki/Etymologiae>
37. Fons memorabilium universi. Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Fons_memorabilium_universi
38. Gautier de Metz. Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Gautier_de_Metz
39. Gervase of Tilbury. Otia Imperialia: Recreation for an Emperor. (Oxford Medieval Texts) / Gervase of Tilbury / Ed. and tr. by S. E. Banks and J. W. Binns. – N. Y. : Clarendon Press of Oxford University Press, 2002. – 1112 p.
40. Hartman R. R. K. Dictionary of lexicography / R. R. K. Hartman, G. James. – London and New York : Routledge, 1998. – 176 p.
41. Hortus deliciarum. Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Hortus_deliciarum
42. Isidore of Seville: The Etymologies (or Origins). Режим доступу: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Isidore/home.html>
43. Li livres dou trésor. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/Li_livres_dou_tresor.pdf?id=NMVBAAAACAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE70bGvFLNsfskKsLxTZIPELtv99L7i5ZSjT2rM8S9YIoagK8IK9eRCjYlcf5dgLLoA24QTIP_0pZuiJfhhYwYhcB12xW4mAAYvIExhlZXHEevgba9b1H0&captcha=newerw
44. Liber floridus. Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Liber_Floridus
45. Margarita philosophica. Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Gregor_Reisch
46. Suda. Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki/Suda>
47. Theophilus and De Diversis Artibus. Режим доступу: http://www.mcah.columbia.edu/medmil/pages/non-mma-pages/text_links/theophilusandartibus.html
48. Theophilus. The Various Arts: (De Diversis Artibus). (Oxford Medieval Texts) / Theophilus / Ed. and tr. by C.R. Dodwell. – N. Y. : Clarendon Press of Oxford University Press, 1987. – 428 p.
49. Vincent of Beauvais. Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Speculum_Maius#Speculum_Maius

Калиберда О.А. Типологические особенности западноевропейской энциклопедической лексикографии средневековья.

В статье проанализировано западноевропейскую энциклопедическую лексикографию средневековья в аспекте ее типологических особенностей, структурных параметров и подходов к раскрытию значения входных слов. Выяснено, что применение этимологической характеристики входного слова стало толчком для формирования лингвистической лексикографии как отдельного направления в дальнейшем. Наряду с универсальными энциклопедиями возникает гибридный тип лексикографического справочника, объединивший лингвистическую и энциклопедическую информацию. Переход к алфавитной систематизации входных слов способствовал появлению энциклопедического словаря. А выведение тематически связанных входных слов в один реестр стало прообразом современных специальных энциклопедий.

Ключевые слова: западноевропейская энциклопедическая лексикография средневековья, тип словаря, универсальная энциклопедия, специальная энциклопедия, семантизация, этимологическая информация, входное слово.

Kaliberda O.A. Typological Features of Western European Medieval Encyclopaedic Lexicography.

The article analyzes the Western European medieval encyclopaedic lexicography in the aspect of its typological features, structural parameters and approaches to the semantization of headwords. It has been elucidated that the use of the etymological information to characterize the headword was the impetus for the formation of linguistic lexicography as a separate branch in the future. In addition to universal encyclopedias arises hybrid type of lexicographic reference books that joined linguistic and encyclopedic information. The transition to the alphabetical ordering of the headwords contributed to the emergence of an encyclopedic dictionary. A removal of thematically related headwords in one word list became a prototype of modern specialized encyclopedias.

Key words: Western European medieval encyclopaedic lexicography, dictionary type, general encyclopaedia, special encyclopaedia, semantization, etymological information, headword.

Лариса Корнієнко
(Київ)

УДК 811.161.2'421'373.7'374

ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ ПОЛІСЕМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОГРАФІЇ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті встановлено специфіку лексикографування полісемічних одиниць в українських фразеологічних словниках початку ХХІ ст. Розглянуто теоретичний аспект розрізнення багатозначності лексичних і фразеологічних одиниць, а також встановлено основні способи і засоби лексикографування полісемічних фразеологізмів в українській фразеографії початку ХХІ ст. Доведено, що лексикографування фразеологічної полісемії відбувається за основними принципами укладання словників певного типу чи виду, враховуючи необхідність відтворення системності української фразеології з дотриманням вимог до структури словникової статті, її семантичних, граматичних та стилістичних характеристик.

Ключові слова: лексикографія, фразеографія, фразеологізм, полісемія, діалектна фразеологія, спосіб, засіб, фразеологічний словник.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістичній науці одним із важливих напрямків дослідження мовних одиниць залишається вивчення специфіки фразеології у межах фразеосемантичних чи тематичних груп, що підтверджує необхідність фіксації явищ багатозначності, синонімії, антонімії у фразеологічних словниках.

В українському мовознавстві дослідження багатозначності фразеологізмів спостерігаємо з другої половини ХХ ст., коли було обґрунтовано засади розрізнення лексичної і фразеологічної полісемії та започатковано фіксацію цього явища у лексикографічних працях. Саме в українських фразеологічних словниках кінця ХХ – початку ХХІ ст. спостерігаємо намагання авторів враховувати специфіку словників і застосовувати різні принципи укладання таких праць, передусім добору реєстрових фразем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фразеологічної полісемії перебували у центрі уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема Л.Г.Авксентьева, Н.Д.Бабич, Л.Е.Бінович, Ю.Р.Гепнера, В.М.Глухова, М.Т.Демського, О.І.Єфімова, В.П.Жукова, О.В.Куніна, О.І.Молоткова, Л.Г.Скрипник, В.М.Телії та інших. Однак, поза межами спеціальної уваги вчених залишилися деякі проблеми, пов'язані із лексикографічною специфікою фразеологічних одиниць, зокрема, способи і засоби фіксації багатозначних фразем у сучасній фразеографії.

Метою цього дослідження є встановлення специфіки лексикографування полісемантичних одиниць в українських фразеологічних словниках початку ХХІ ст.

Об'єкт дослідження – українські фразеологічні словники досліджуваного періоду.

Предметом дослідження є багатозначні фразеологізми, зафіксовані в українській фразеографії початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, термін “полісемія” увів у лінгвістичну науку Мішель Бреаль, який у праці «Нарис семантики» зазначив: «У міру того, як слову надаються нові значення, воно ніби розмножується і породжує нові одиниці, подібні за формою, але відмінні за суттю» [26, с.143–144]. Класичне визначення поняття: “Полісемія, багатозначність, полісемантизм – наявність у семантичній структурі мовної одиниці двох і більше значень, тобто віднесеність її до двох чи більше об'єктів позначення”, подане в енциклопедії «Українська мова» [22, с. 524].

Відомо, що випадки семантичного розмежування деяких фразеологічних одиниць почали фіксуватися в українській лексикографії ХІХ – початку ХХ ст. Багатозначність окремих сталих зворотів спостерігаємо у «Словнику української мови» П. Білецького-Носенка, «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка, у збірці І. Я. Франка «Галицько-руські народні приповідки» та інших лексикографічних джерелах. Полісемічні фразеологізми зафіксовано і в академічному 11-томному тлумачному «Словнику української мови».

Треба відзначити, що поняття полісемії стосується як лексичного, так і фразеологічного рівнів мови. На сьогодні в східнослов'янському мовознавстві досить ґрунтовно досліджено полісемію лексичну (лексичне значення має конкретніший, індивідуальніший характер порівняно з іншими типами мовного значення, відповідно, їх більшою кількістю та різноманітністю) [22, с. 524]. Специфіка лексичної полісемії полягає у тому, що кожне значення багатозначного слова тією чи іншою мірою пов'язане з основним, первинним. І саме до основного, стрижневого значення полісемантичного слова тяжіють усі переносні, вторинні значення, хоч міра близькості їх, звичайно, не однакова [20, с. 38]. Тобто, лексична багатозначність передбачає єдність загального значення слова при наявності його семантичної різноманітності. Так, М. Бреаль вважає, що нове значення, яким би воно не було, не ліквідує старе, обидва вони існують поряд. Те саме слово може вживатися в прямому та переносному значенні, вузькому та більш широкому, абстрактному та конкретному значенні. Ці значення не суперечать одне одному [26, с. 154–157].

Проблема взаємозв'язків значень у структурі багатозначного слова залишається дискусійною. Зокрема, О.О. Потєбня вважав багатозначність «поняттям хибним: де два значення, там і два слова» [15, с. 33]. Таку ж точку зору на це явище мав Л.В. Щерба, відзначаючи: «Неправильно думати, що слова мають декілька значень. Це по суті формальна і навіть просто типографська точка зору. Насправді ми завжди маємо стільки слів, скільки дане слово має значень» [25, с. 290–291]. Їхні послідовники розглядають багатозначність як певну кількість незалежних, рівноправних лексико-семантичних варіантів. На думку А.П. Грищенка, кожне багатозначне слово становить сукупність кількох значеннєвих одиниць, або лексико-семантичних варіантів [21, с. 99]. У свою чергу В.А. Звягінцев стверджував, що лексичне значення у слові одне, але може являти собою сукупність лексико-семантичних варіантів [8, с. 125–126]. Сучасна українська дослідниця О.О. Селіванова полісемію розуміє як наявність в одній лексемі або одиниці будь-якого мовного рівня кількох значень (лексико-семантичних варіантів), які певним чином пов'язані одне з одним [17, с. 465].

Р.О. Будагов, В.В. Виноградов, В.П. Конєцька, В.В. Левицький, В. Шмідт та їх послідовники дотримуються іншої точки зору, вважаючи, що багатозначність існує об'єктивно. Значення багатозначного слова є одиницями мовної системи і знаходяться в складних ієрархічних відношеннях [11]. На думку В. Шмідта, існують головні та другорядні значення, причому головне значення є актуальним, «на рівні мови воно є суспільно найважливішим значенням у певний момент часу» [27, с. 26]. В.П. Конєцька вказувала на існування певної кореляції між типами значень, а саме: основне (головне) значення найчастіше виступає прямим, стилістично нейтральним, незв'язаним, натомість другорядні значення найчастіше є переносними, стилістично забарвленими, фразеологічно зв'язаними [10, с. 27].

Що стосується багатозначності фразеологізмів, то це питання також залишається дискусійним. Відомі лінгвісти Ю.Р. Гепнер, О.І. Єфімов, В.М. Телія та інші сумніваються у наявності кількох значень фразеологізму, стверджуючи, що образна семантика фразеологічної одиниці не допускає варіації значення.

У російській лінгвістиці деякі способи розрізнення значень полісемічних фразеологізмів було викладено у наукових працях В.М. Глухова [5], В.П. Жукова [7], М.І. Сидоренко [18], Д.І. Квеселевич [9] та ін. Дослідники відзначають, що на відміну від слова, фразеологізм рідше набуває нового значення, яке має бути більш метафоричним і мати вищу ступінь абстракції, ніж попереднє. Цю специфіку український фразеолог М.Т. Демський пояснює певною обмеженістю фраземної полісемії (як щодо загального обсягу, так і щодо кількості значень окремих фразем) тим, що природа фраземи (її здебільшого метафоричний характер, високий ступінь абстракції) перешкоджає перенесенню значення [6, с. 37]. Невизнання фраземної полісемії, продовжує думку М.Т. Демський, зумовлене, по-перше, тим, що в багатьох випадках значення багатозначних фразем, як і багатьох слів, має дифузний характер, по-друге, тим, що багатозначних фразем порівняно мало [6, с. 36]. На думку М.І. Сидоренка, розвиток полісемії у фраземі гальмується її структурно-граматичними особливостями, а також призначенням і вживанням у мовленні як засобу для вираження образно-експресивної характеристики предмета, що зумовлює меншу частоту вживання порівняно зі словом. Тому переважна більшість фразеологічних одиниць є

вільними словосполученнями, що дає змогу зрозуміти механізм розширення їх семантичного обсягу [18, с. 209].

В українському мовознавстві ця проблема докладно розглядалася Л.Г. Авксентьевим у наукових працях «Полісемія фразеологічних одиниць сучасної української літературної мови» (1972) [1], «До характеристики полісемічних фразеологічних одиниць в українській та російській мовах» (1982) [2], де зазначається, що проблема полісемії фразеологічних одиниць в сучасному мовознавстві є дуже актуальною і вимагає уточнення й спеціальної теорії, адже не з'ясовано відмінності між багатозначністю фразеологізмів і лексем, не вивчено питання про те, як пов'язана багатозначність з типами значень фразеологічних одиниць і у зв'язку з цим не встановлено, які ж існують визначальні фактори багатозначності стійких словосполук [2, с. 189].

У науковій літературі обґрунтовуються два основні шляхи набуття фразеологізмами багатозначності: 1) Семантичний процес, який включає в себе вторинну метафоризацію, тобто повторне переосмислення значення фразеологічної одиниці та; 2) Різні переосмислення вільного словосполучення, так зване "паралельне переосмислення" або "паралельна метафоризація" [19, с. 194]. На думку І.І. Чернишової, розвиток багатозначності у фразеологічних одиниць може виникати не обов'язково при вторинному переосмисленні фразеологічної одиниці. Іноді джерелом декількох значень може бути первинне переосмислення, яке виникає внаслідок різних асоціацій при метафоризації омонімічного вільного словосполучення [23, с. 107].

В.П. Жуков вважає, що серед значень фразеологізму є основне і похідне. Вчений зазначає, щосмислова структура багатозначного фразеологізму характеризується певноюоднорідністю, рівноцінністю своїх окремих значень, тому в більшості випадківважко або зовсім неможливо визначити,яке значення є основним, а яке похідним [7, с. 197]. На нашу думку, основні положення теорії В.П. Жукова підтверджуються наявністю чималою кількістю таких фразеологічних одиниць в основних фразеологічних словниках. Пор., наприклад: *заливати* [у всі] *баки*. 1. Обманювати, брехати. 2. Заморочувати, задурювати голову *кому*. 3. Пити горілку; пиячити. У слові *заливати* актуалізуються семи «говорити, мовити» і «брехати»[ФСССГД: 47], також у вислові *як миша в пастці*. 1. У безвихідному становищі; в небезпеці. 2. Безладно, розгублено, панічно і т. ін. семи «опинитися» та «метушитися» [СФУМ: 390]. Такими ж є і *пекти вогнем*. 1. Відчувати фізичний біль. 2. Відчувати провину, сором за щось [ФТБХ: 64]; *чого душа бажася (хоче, прагне)*. 1. Мати все в достатній кількості, доволі, без обмеження. 2. Хто-небудь має можливість задовольнити те, до чого має потяг, чого хоче досягти, хто-небудь не має обмежень ні в чому [ФТБЛ: 66].

Зауважимо, що поділ багатозначних фразем за типом утворення нових значень залишається певною мірою умовним, адже в деяких випадках спостерігаємо поєднання в одній фраземі різних типів переосмислення. Пор., наприклад: *збирати вершки*. 1. Поверхові знання. 2. Скористатися чужою працею[ФСГЖ: 26]; *турса летить*. 1. Старанно працювати. 2. Побити когось [ФСГЖ: 175]. А також *кидатися на всі (в усі) боки*. 1. Робити одночасно кілька справ. 2. Намагатися вийти зі складної ситуації, допомогти, зарадити комусь [ФТБХ: 39]; *вогнем палити*. 1. Безжалісно знищувати кого-, що-небудь. 2. Викликати значне підвищення температури тіла (про хворобу). 3. Завдавати морального страждання; дуже мучити [ФТБЛ: 30]; *альфа і омегачого*, книжн. 1. Початок і кінець чого-небудь. 2. Головне в чомусь, суть чого-небудь [СФСУМ: 31] та інші.

Такі випадки підтверджують положення теорії Л.Г. Скрипник, яка зазначає, що полісемію деяких фразеологізмів зумовлюють різні значення слів, які входять до їх складу, і саме це визначає семантичний обсяг фразеологізму [19, с. 206].

Обґрунтовуючи наявність фразеологічної полісемії, О.О. Селіванова вважає, що з'ясування суті проблемислід починати з вияву психокогнітивних зв'язків у структурі етносвідомості, що опосередковують наявність в одного звороту кількох концептуальних проєкцій. Дослідниця виділяє типи таких зв'язків: міжконцептуальний (метафоризація первинного змісту ґрунтується на поєднанні двох концептосфер, одна з яких є знаком на позначення іншої), і внутрішньоконцептуальний (розвиток значень фразеологізму відбувається в межах однієї концептосфери) [16, с. 23].

Хоча розвиток фразеологічної полісемії мало відрізняється від розвитку лексичної (при лексичній – утворення похідних значень слова відбувається на основі первинного значення, при фразеологічній – вільне словосполучення-прототип стає джерелом утворення метафоризованих сполук – фразеологізмів), полісемія фразеологічних одиниць менш поширена у східнослов'янських мовах порівняно з лексичною [5, с. 322]. Часто це залежить від типу словника, рідше – від принципів його укладання, іноді від авторського колективу.

Так, у «Фразеологічному словнику російської мови» О. І. Молоткова (1968) лише 17% становлять багатозначні фрази (за підрахунками В.М. Глухова) [5, с. 322]. За нашими підрахунками, у «Фразеологічному словнику української мови» В.Д. Ужченка та Д.В. Ужченка (1998) з реєстром 3227 фразеологізмів, багатозначність притаманна ~6% фраземам [ФСУМ2], а словник-довідник мови творів письменників «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша» О.І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк (2002), реєстр якого понад 6000 фразеологізмів, паремій, усталених порівнянь містить лише 4,5% полісемантичних фразеологізмів [ФПМЛ]. Двосторонній діалектний «Фразеологічний словник говірок Житомирщини» Г.М. Добролюжі (2010) з реєстром понад 7000 фразем, вміщує 12,14% багатозначних фразеологічних одиниць [ФСГЖ]. В академічному «Словнику фразеологізмів української мови» (2003) з реєстром 7922 фразеологізмів фіксуємо багатозначність 18,3% фразем [СФУМ].

Для виявлення і розмежування фразеологічних значень одного і того ж сталого словосполучення, які можуть відрізнитися одне від одного предметно-логічним змістом і різними граматичними характеристиками, фразеографи використовують різні способи і засоби фіксації диференційних ознак полісемічних фразеологізмів. Тому для розрізнення однозначних і багатозначних фразеологічних одиниць науковці пропонують використовувати: а) метод смислової підстановки (або метод підстановки смислового еквівалента); б) метод синонімічної субституції; в) метод підстановки антонімів під окремі значення фразеологізму; г) метод ідентифікації [5, с. 325–326]. Водночас важливими розрізнявальними значеннєвими ознаками виступають зв'язки із зовнішніми мовними елементами, “словами-супровідниками” певних семантичних груп, стилістична маркованість фразеологічних одиниць та ін. [3, с. 42].

Дослідники відзначають випадки, коли семемні відмінності багатозначного фразеологізму не можуть бути виявлені ні за одним із названих вище критеріїв, і тоді єдиним засобом їх виявлення і розмежування є широкий контекст [9, с.139; 26, с.154–157]. Саме контекст, тесловесне оточення, в якому може вживатися той чи інший фразеологізм, виступає основним критерієм, засобом виділення і актуалізації певного значення [2, с. 190; 3, с.33; 26, с.154–157]. В.П. Жуков, підкреслюючи важливість контексту для визначення полісемічних одиниць, наголошує на тому, що багатозначне слово потенційно містить в собі всі ті значення, які можуть бути виявлені в контексті [7, с. 196].

Серед найважливіших способів лексикографування багатозначних фразеологізмів можна виділити такі:

1. Використання супровідних слів. Дослідники кваліфікують їх як обов'язкове словесне оточення фразеологізму, наголошуючи, що із здатністю фразеологізму поєднуватися з тими чи іншими словами безпосередньо пов'язується визначення фразеологічного значення і розмежування значень багатозначного фразеологізму [3, с. 42; 12, с. 21].

У академічних фразеологічних словниках супровідні слова подаються поруч із фразеологізмом, фіксуються з наголосом, але не тлумачаться. Якщо ж фразеологізм функціонує з кількома супровідними словами, переважно одного семантичного ряду, подаються лише найуживаніші з них; замість усіх інших використовується ремарка *і т. ін.* або *і под.* Наприклад: *із кутка в кутік; із кута в кут*, зі сл. *т и н я т и с я, х о д и т и, б і г а т и і т. ін.* 1. У різних напрямках. – *Він ходив по кімнаті із кута в кут, про щось пильно думаючи* (В. Гжицький). 2. Усюди, скрізь. – *То був мовчущий, сердитий чоловік, якийсь невдачник, котрого доля весь вік гонила з кута в кут* (І. Франко) [СФУМ: 321]; *як млин при дорозі*, зі сл. *з а л и ш и т и с я, с т о я т и.* 1. Одинцем; самотній. – *І осталас' їжінка йак млин при дороз'ї / ч'олов'їк умер / їд'їти по с'в'їтах розле^тїлис'а* (Вес). 2. Зайвий. – *Шо ти тут стоїїш / йак млин при дороз'ї* (Підг) [ФСССГД: 335] та інші.

Зберігаючи своє лексичне значення і перебуваючи поза межами фразеологічної одиниці, супровідні слова виступають засобом розмежування фразеологічних значень і подаються укладачами до тлумачення кожного значення фрази, напр.: *на всю губу* (рідко *губу*). 1. *зі сл. пан, господар, п'яні і т. ін.* 2. *зі сл. жити, панувати і т. ін.* 4. *зі сл. лаятися, лаяти, верещати і т. ін.* 5. *зі сл. пити, запити і под.* [СФУМ: 173]; *у ноги*. 2. *зі сл. поклонитися, кланятися і под.* [СФУМ: 439]; *як з[порожньої]бочки*. 1. *з сл. говорити, гудіти і т. ін.* 2. *з сл. літи, їти і т. ін.* [ФСУМ2: 13]; *душа в душу*. 1. *з сл. жити, зажити і т. ін.* 2. *з сл. говорити, розмовляти і под.* [ФСУМ2: 54].

2. Використання синонімічної чи антонімічної субституції (заміни).

Такі способи лексикографування допомагають виявити системні зв'язки реєстрового вислову, заглибитися в його смислову структуру, уявити внутрішню форму виразу, при потребі замінити його близьким за значенням синонімом або відтінити фразеологічним антонімом. Наприклад, коли у контексті значення фразеологізму можна замінити синонімічним значенням: вислів *гарячий як циганський борщ* “швидкість у роботі”, в контексті замінюється синонімом “дуже поспішати в нагальній справі” [ЩСНС: 35]; словосполучення *хвоста крутити* “бути коханцями” синонімічне значенню “статеві взаємини між хлопцем і дівчиною” [ЩСНС: 35], яке відноситься до однієї тематичної групи «Інтимні стосунки»; *бабський валянок* “дівчачур”, у контексті можна замінити синонімічним значенням “підкаблучник” [ФСССГД: 81].

У аналізованих лексикографічних працях іноді фіксується здатність багатозначного фразеологізму вступати у певні антонімічні зв'язки. Укладачі констатують випадки, коли один і той самий фразеологічний вислів, що належить до кількох тематичних груп, функціонує із протилежним антонімічним значенням, напр.: *їдять <тебе (його і т. ін.)> мухи <з комарами>!* належить дотематичних груп «Гнів. Лють» та «Захоплення. Захват». У першій групі фразеологізм тлумачиться як “вираження незадоволення кимось, чимось, роздратування, досади і т. ін. з приводу чогось”: *А та грамота, їдять її мухи, не подається колишньому панському пастухові, хоч голову об стінку!..* (В. Бабяк); – *Максимо, як же ти двері навішувеш?! Без мене ви тут, хлопці, нічого не зробите, їдять його мухи з комарами* (М. Зарудний) [РУУРФТС: 106], у другій – вислів *їдять <тебе (його і т. ін.)>* з факультативним компонентом *мухи!*, вживається у значенні “вираження захоплення чим-небудь”: – *Рахубиста товарижа* [верблюд], – *засміявся Кузь. – Їсть і п'є раз на місяць. Отаку б, їдять його мухи, до нас в артіль!* (Григорій Тютюнник) [РУУРФТС: 125].

Так само, *чорт* (*чорти, чортяка*) *<тебе (його і т. ін.)> бери* (*забирай*) / *візьми* (*побери, забери*)! відноситься до тематичної групи «Гнів. Лють», тлумачиться як “вираження незадоволення, обурення і т. ін.”: *Все разом було... І чабанував... і бринзу робив... Дванадцять років відбатрачив. Дванадцять з дванадцяти! І круглий рік? Чорт візьми, це ж каторга!* (О. Гончар); *Кудись раптом поділася властива Харкевичу ввічливість, і він крикнув: – Чорт забери, що я тут маю ночувати?* (А. Головка); *То з якою метою приземлились? Кого шукали, чортяка вас забирай? Кого, кого, питаю* (А. Хорунжий) [РУУРФТС: 116] паралельно функціонує у групі «Захоплення. Захват» з протилежним значенням “вираження захоплення і т. ін. кимось, чимось”: – *Сев, а хороше море, чорт його забери?* – *Коли б тільки його не змальовували синьою фарбою і красивими епітетами* (Ю. Яновський); [Бугров:] *Я живий! Чорт забирай, як я здорово біг* (І. Микитенко) [РУУРФТС: 126].

Іноді у словнику вислови подаються з морфологічними видовими варіантами, які відокремлені скісною лінією. У дужках подаються морфологічні (крім видових), словотворчі, лексичні варіанти компонентів фразеологізму, а кутовими дужками – факультативні.

Зафіксовано випадки, коли до одного із тлумачень багатозначного фразеологізму подаються як синоніми так і антоніми, пов'язані із цим значенням: *давати / дати прочуханки* (*прочухана*) кому і б/д. 1. Громити, розправлятися з кимось. С и н о н і м и: *давати духу; давати перцю*. 2. Гостро критикувати, лаяти. С и н о н і м и: *давати нагілку; давати чортів* [ФСУМ2: 159]. А також: *душа (губа) не з лопуцька* в кого, чия. 2. Хто-небудь такий, як і всі інші, кому-небудь властиве те, що й іншим. А н т о н і м: *мотузьяна душа* [ФСУМ2: 54]; *високої* (*найвищої, чистої*) *проби*. 2. *хто*. Хто-небудь дуже обдарований, талановитий у чомусь. А н т о н і м: *низької проби* [ФСУМ2: 54]; *легкий хліб* (рідко *легкі хліба*). 1. Засоби до існування, здобуті без

важкої праці. С и н о н і м: *лежаний хліб*. 2. Перев. з сл. шукати, перейти і т. ін. Легка робота. А н т о н і м: *тяжкий хліб*[ФСУМ2: 210] та ін.

3. Використання стилістичних ремарок. Стилiстичне ремаркування багатозначних фразеологiзмiв вiдбувається за рахунок вiдповiдних позначок: *грубо, жарг., зневажл., лайл., заст., фам., iрон.* та iн., що характеризують фразеологiзм на стилiстичному рiвнi. Це переважно стосується академiчних фразеологiчних словникiв тлумачного типу та окремих статей у iнших словниках. Пор., напр.: *насипати солi на хвiст кому, грубо*[СФУМ: 425]; *гнилий базар (базарь), жарг.* [ФСССГД: 45]; *бабський валянок, зневажл.* [ФСССГД: 81]; *нi (анi) бе нi (анi) ме, зневажл.* [ФСУМ2: 9]; *сарафанне радiо (радiво) iрон., знев.* [ФСССГД: 416]; *врiжний син. 1. лайл.* [СФУМ: 646]; *пiд аришин, заст.* [СФУМ: 21]. А також *жарт.*, напр.: *Ваня Ветров, iрон.*[ФСССГД: 83]; *голий, босий, в рукавицях, iрон.* чи *жарт.* [ФСССГД:132]; *оглядатися / оглянутися на заднi колiса*, перев. *жарт.* [СФУМ: 458] та iншi.

В iнших випадках стилiстичнi позначки даються до одного з тлумачень фразеологiзму, напр.: *клацати зубами. 2. на кого, грубо.* Вороже, недобророзумно i т. iн. ставитися до когонебудь. 3. *фам.* Прагнути домогтися, досягти i т. iн. чого-небудь [СФУМ: 300]; *роззявити / роззявити рот* (рота). 2. *на кого i без додатка, грубо.* Починати ляяти когонебудь, кричати на когось. 7. Рватися, зношуватися (про взуття), *жарт.* [СФУМ: 609]. А також: *вiд горикi два вершкi* в ролi означ., прис. 2. *зневажл.* Про недосвiдчену людину [ФСУМ1 (I): 102]; *бикам хвосту крутити. 2. жарт.* або *iрон.* Байдикувати [ФСССГД: 57] та iн.

Висновки та перспективи подальших дослiджень. Отже, лексикографування фразеологiчної полiсемii вiдбувається за основними принципами укладання словникiв певного типу чи виду, враховуючи необхiднiсть вiдтворення системностi української фразеологiї з дотриманням вимог до структури словникової статтi, її семантичних, граматичних та стилiстичних характеристик. Спiввiдношення цих характеристик по-рiзному фiксується у проаналiзованих словниках, що вимагає подальшої унiфiкацiї принципiв лексикографування полiсемii в українській фразеологiї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев А.Г. Полiсемия фразеологических единиц современной украинской литературной речи / А.Г. Авксентьев // Питання фразеологiї схiднослов'янських мов: тези респ. наук. конф. – К.: Наук. думка, 1972. – С.108-109.
2. Авксентьев А.Г. До характеристики полiсемантичних фразеологических единиц в українській та російській мовах / А.Г. Авксентьев // Лексика української мови в її зв'язках з сусiдними слов'янськими i неслов'янськими мовами: тези доп. – Ужгород, 1982. – С. 189-190.
3. Білоноженко В.М. / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк // Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологiзмiв / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Відп. ред. Л.С. Паламарчук. – К.: Наук. думка, 1989. – 156 с.
4. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология: На материале французского и русского языков / В.Г. Гак. – М.: Международные отношения, 1977. – 264 с.
5. Глухов В.М. Вопросы многозначности фразеологических единиц и их решение в «Фразеологическом словаре русского языка» под ред. А.И. Молоткова. – «Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц» / В.М. Глухов // Материалы межвузовского симпозиума. – Тула, 1968. – С.321-330.
6. Демський М.Т. Системні зв'язки у сфері фраземіки / М.Т. Демський // Мовознавство. – 1991. – №2. – С.36-43.
7. Жуков В.П. О сопоставлении многозначности фразеологической единицы с многозначностью слова. – «Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц» / В.П. Жуков // Материалы межвузовского симпозиума. – Тула, 1968. – С. 195-202.
8. Звягинцев В.А. Семасиология / В.А. Звягинцев. – М.: Изд-во МГУ, 1957. – 323 с.
9. Квеселевич Д.І. О некоторых критериях выявления полiсемии и омонимии фразеологических единиц (ФЕ) в лексикографической практике (на материале русско-английского фразеологического словаря) / Д.І. Квеселевич // Питання фразеологiї схiднослов'янських мов: тези респ. наук. конференцiї. – К.: Наук. думка, 1972. – С.137-139.
10. Конечкая В.П. Принципы классификации лексических значений слова / В.П. Конечкая // Ученые записки МГПИ им. В.И. Ленина, 1956. – Т. ХС. – №1. – С. 11-27.
11. Левицкий В.В. Опыт экспериментального разграничения лексической полiсемии и омонимии / В.В. Левицкий // Психолингвистические исследования. Лексика. Фонетика. – Калинин, 1985. – С. 4-14.

12. Молотков А.И. Фразеологизмы русского языка и принципы их лексикографического описания / А.И. Молотков // Фразеологический словарь русского языка. – М.: Сов. энцикл., 1967. – С. 7–23.
13. Муравицька М.П. Психолінгвістичний аналіз лексичних омонімів / М.П. Муравицька // Мовознавство. – 1975. – №3. – С. 59–68.
14. Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании / М.В. Никитин. – Владимир : Владимир. пед. инст-т, 1974. – 222 с.
15. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – Т. 1–2. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536с.
16. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О.О. Селіванова. – К.; Черкаси: Брама, 2004. – 276.
17. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. - Полтава : Довкілля, 2006.
18. Сидоренко М.И. Типы различий между семемами многозначных фразеологических единиц.– «Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц» / М.И. Сидоренко // Материалы межвузовского симпозиума. – Тула, 1968. – с. 202–209.
19. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови /Л.Г. Скрипник.–К.: Наук. думка,1973.–280с.
20. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія. / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 439 с.
21. Сучасна українська літературна мова / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. – К., 1997. – 493 с.
22. Українська мова: енциклопедія / В. М. Русанівський (голова ред. кол.); НАН України. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні та ін. – вид. 3-тє, зі змінами і доп. – К.:«Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. – 856 с.
23. Чернышева И.И. Явление синонимии и полисемии в фразеологии немецкого языка // Иностр. яз. в шк. – 1960. – №6. – С. 100–107.
24. Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М.: Наука, 1973. – 280 с.
25. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.
26. M. Bréal. Éssai de sémantique: 7-e éd. – Paris, 1924. – Ch. XIV: L'apolysemie. – 372 s.
27. W. Schmidt. Lexikalische und aktuelle Bedeutung. 3. überarb. Aufl.-Berlin : Deutsche Akademieder Wissenschaftzu. - Berlin, 1966. – 73 p.

Словники

- РУУРФТС: Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь. Эмоции человека / Сост. Ю.Ф. Прадид. –Симферополь: Редотдел крымского комитета по печати, 1994. – 242 с.
- СФСУМ: Сучасний фразеологічний словник української мови / Уклад. Ярещенко А. П., Бездітко В.І., Козир О.В., Немировська Н. Г. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2011. – 640 с.
- СФУМ: Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с. – (Словники України).
- ФПМЛ: Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Слов.-довід. / Укл.: О. І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2003. – 735 с.
- ФСГЖ: Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Г.М. Добролюба. – Житомир : ПП Туловський, 2010. – 404 с.
- ФСССГД: Фразеологічний словник східнолобужанських і степових говірок Донбасу / Віктор Ужченко, Дмитро Ужченко. – Вид. 6-е, доповн. й переробл. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 552 с.
- ФСУМ1: Фразеологічний словник української мови: В 2 т. / Уклад.: Г.М. Удовиченко. – К.: Вища шк., 1984.
- ФСУМ2: Фразеологічний словник української мови / Уклад.:В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Освіта, 1998. – 224 с.
- ФТБЛ: Фразеологізми у творах Богдана Лепкого. Словник. Гол. ред. Панцьо С.Є. – Тернопіль: Джура, 2010. – 224 с.
- ФТБХ: Фразеологія творів Бориса Харчука. Словник / Гол. ред. Панцьо С.Є. – Тернопіль: Джура, 2012. – 748 с.
- ЩСНС: Що сільце, то нове слівце [Текст]: слов. фразеологізмів Західного Полісся / Зоряна Мацюк. – Луцьк: Вежа-Друк, 2013. – 476 с.

Корниенко Л. Лексикографічне полісеміє в українській фразеології початку ХХІ ст.

Стаття присвячена встановленню специфіки лексикографування полісемічних одиниць в українських фразеологічних словниках початку ХХІ в. Розглянуто теоретичний аспект розмежування багатозначності лексических і фразеологічних одиниць, а також встановлені основні прийоми і засоби лексикографування полісемічних фразеологізмів в українській фразеології початку ХХІ в.

Ключові слова: лексикографія, фразеологія, фразеологізм, полісемія, діалектна фразеологія, прийом, засіб, фразеологічний словник.

Kornienko L. Lexicography of Polysemic Units in the Ukrainian Phraseology of the beginning of the XXI century.

The article is devoted to establishment of specific of lexicography of polysemic units in the Ukrainian phraseological dictionaries beginning of the XXI century. The theoretical aspect of distinction of significance of lexical and phraseological units is considered, and also established the basic methods and means of lexicography of polysemic phraseological units in Ukrainian phraseology beginning of the XXI century.

Key words: lexicography, phraseology, phraseological unit, polysemy, dialect phraseology, method, mean, phraseological dictionary.

Татьяна Мельник
(Винница)

УДК 811.161.1'373

ПРОЗВИЩА КАК ОСОБЫЙ ТИП НОМИНАЦИИ ГЕРОЕВ В РАССКАЗАХ В. ШУКШИНА

В статье проанализированы прозвища как особый тип номинации героев в рассказах В. Шукшина. Выявлены особенности их происхождения и функционирования в малой прозе писателя. Прозвища в произведениях писателя образованы в результате трансформации особенностей внешнего вида, выделения главной черты характера человека, меткости и образности речи героев. Доказано, что основу языка рассказов В. Шукшина составляет народная лексика. Автор умело использует «говорящие» прозвища («сураз», «чудик», «залетный», «упорный»), таким образом достигается простота, доступность и доверительность повествования, что и создает эффект живого народного языка. В. Шукшин использует разные способы наррации (повествования), в том числе и разговорную речь, индикатором которой являются прозвища героев. Наличие такой художественной детали, как прозвище, в единстве с индивидуальными особенностями стиля В. Шукшина создает полную картину поэтики рассказов и является ключом к раскрытию внутреннего мира героев.

Ключевые слова: повествование, разговорная речь, сказ, прозвище, номинация, фольклор, стиль, поэтика.

Постановка научной проблемы. Хотя о В. Шукшине написано немало научных и критических работ, не все аспекты творчества писателя изучены в полной мере. Это касается, прежде всего, исследования функциональности прозвищ как особого типа номинации в рассказах В. Шукшина.

Анализ последних достижений и публикаций. Научное изучение творчества В. Шукшина имеет длительную историю. За это время появились монографии В. Горна, Л. Емельянова, В. Коробова, В. Карповой, А. Куляпина, О. Левашовой, О. Овчинниковой, Е. Черносивитова и др., а также кандидатские диссертации А. Дурова, Е. Кофановой, О. Тевс, Н. Захаровой, О. Илюшиной, Е. Московкиной и др. Исследователи уделяют большое внимание способам создания образов в произведениях В. Шукшина, особенностям языка и стиля писателя.

Цель статьи – проанализировать особенности прозвищ персонажей в рассказах В. Шукшина.

Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи: 1) определить, как образованы прозвища и какую функцию они выполняют в произведениях писателя; 2) раскрыть роль прозвищ как особого типа номинации в рассказах В. Шукшина.

Освещение основного материала исследования с полной аргументацией полученных научных результатов. Творчество В.М. Шукшина имеет тесную связь с фольклором, потому очень продуктивными в его произведениях являются формы разговорной речи, в том числе и использование прозвищ в качестве номинативной характеристики героев произведений. Основу повествовательной структуры рассказов писателя составляет сказ, сочетающийся с другими типами наррации (диалогом, несобственно-прямой речью, авторским повествованием). Сказ

ориентирован на устную речь, то есть создаваемую в момент рассказывания, что придает особую достоверность событиям и меткость оценкам героев.

М. Тупичекова объясняет интерес к сказовым формам в литературе тем, что «сказ является наиболее благоприятной формой и для самораскрытия персонажа, и для выхода к народному целому» [2, с. 19].

Образ рассказчика взят писателем из народной среды, рассказчик повествует о событиях, которые произошли у него на глазах или о которых он узнал доподлинно. Функция рассказчика в малой прозе В. Шукшина – не столько поведать о том или ином факте, сколько выразить народную (моральную) оценку происходящего. Индикаторами сказа являются прозвища. Прозвища как особый способ номинации дает возможность писателю наделить героев меткими характеристиками, которые раскрывают нравственную сущность персонажей.

Уже в названии рассказа «Упорный» (1973) подчеркивается главная черта характера главного героя, о ней говорит и рассказчик: «...непоседливому Митьке имя это, **Моня**, как-то больше шло, выделяло его среди других, подчеркивало как раз его непоседливость и строптивый характер» [3, с. 169]. Герой рассказа «Упорный» Моня Квасов прочитал в какой-то книжке, что вечный двигатель невозможен, и он решил сделать невозможное – изобрести вечный двигатель. Главным в произведении является не сама цель, которую Моня так и не достиг, а процесс изменения, преобразования человеческой души, в которой что-то невидимое для других происходит под влиянием творческого вдохновения. Показать духовное превращения героя В. Шукшину помогает прозвище героя и явления природы, которые соответствуют его душевному состоянию «В окно дул с улицы жаркий ветер, качались и шумели молодые березки возле штакетника; пахло пылью. Моня мысленно вообразил вдруг огромнейший простор своей родины, России, – как бесконечную равнину, и увидел себя на той равнине – идет спокойно по дороге, руки в карманах, поглядывает вокруг... И в этой ходьбе – ничего больше, идет и все – почудилось Моне собственное величие... Ничего вроде не изменилось, но какая желанная, дорогая сделалась жизнь. Ах, черт возьми, как, оказывается, не замечаешь, что все тут прекрасно, просто, бесконечно дорого» [3, с. 170-171].

Символ дороги в данном произведении помогает В. Шукшину показать чудо творчества, которое исходит из души человека и открывает ему весь мир. Небо и ветер воплощают добрые, благотворные силы, которые пробуждаются в человеческой душе. Пока Моня творил, черное, ночное небо стало бледнеть и стало похожим на «голубенький, застиранный ситчик». Главный герой произведения ощущает свою неразрывную связь с родиной, а истоками его творчества является его земля. Хотя Моне так и не удалось создать вечный двигатель, а люди так и не поняли его, но герой в рассказе В. Шукшина все же достигает важного результата. Этот результат нравственный: Моня открыл для себя мир и ощутил причастность к нему. Для него бесконечно родными стали обычные люди вокруг. Не случайно в финале произведения появляется символический образ солнца: «Солнце всходит и заходит, всходит и заходит – недостижимое, неистощимое, вечное. А тут себе шуруют: кричат, спешат, трудятся, поливают капусту... Радости подсчитывают, удачи. Хэх!.. Люди, милые люди... Здравствуйте!» [3, с. 183].

Выбор прозвищ в произведениях В. Шукшина и форма их подачи не случайны. Рассказ «Беспалый» (1972) назван по прозвищу героя. Так его называли односельчане после того, когда он отрубил себе пальцы: « – Да что же это такое-то! Что же делается? – подумал Серега... Положил на жердину левую руку и тянул топором по пальцам. Два пальца – указательный и средний – отпали. Серега бросил топор и пошел в больницу. Теперь хоть куда-то надо идти. Руку замотал рубахой, подолом. С тех пор его и прозвали на селе – **Беспалый**» [3, с. 186]. В начале рассказа узнаем настоящее имя героя – Серега Безменов. Фамилия героя и его прозвище созвучны не случайно. Они указывают на отсутствие чего-либо. Можно предположить, что это отсутствие пальцев и еще какого-то качества у героя. До встречи с Кларой автор называет его Серегой, затем он обретает новое имя – Серый. Серый – это цвет безликости, так Серега становится никаким. Прозвище в рассказе писателя имеет смысловую наполненность. Руки Сереги несколько раз упоминаются в рассказе: «большая рука», «руки-то какие надо», «руки-то выворачивает». Отсечение пальцев Серегой – это своеобразный ритуал искупления грехов. Но воскрешения героя так и не произошло.

В рассказе «Вянет, пропадает» (1966) звучит мелодия с одноименным названием в неумелом исполнении мальчика, которая становится лейтмотивом произведения и помогает понять смысл прозвища одного из главных героев. Речь идет о двух неполных семьях – мать со Славкой, которых бросил отец, и Владимир Николаевич, от которого ушла жена. Приходя к матери со Славкой, Владимир Николаевич пытался развеять свою тоску, но создавать новую семью не собирался, потому что не имел на то необходимых душевных качеств. Он привык жить один, привык жить лишь для себя, поэтому не случайно Славка называет его «Гусь-Хрустальный». В этом прозвище скрыто неуважительное отношение к человеку эгоистическому, не умеющему заботиться о других. Устами ребенка выражена главная тема рассказа – тоска одиночества. «– Руть, – с досадой сказала мать, глядя в окно. – Чего ходит?.. – Тоска, – сказал Славка. – Тоже ж один кукует. Мать вздохнула и пошла в куть готовить ужин. – Чего ходит тогда? – еще раз сказала она и сердито чиркнула спичкой по коробку. – Нечего и ходить тогда. Правда что Гусь-Хрустальный» [3, с. 169].

В контексте содержания рассказа его название приобретает глубокий символический смысл: «вянет, пропадает» от одиночества еще молодая женщина – мать Славки. Т. Свербилова отмечает: «Шукшин более, чем достижения науки, ценил способность людей к преодолению одиночества, к установлению взаимопонимания, диалога» [1, с. 33].

Художественным открытием В. Шукшина является образ Чудика, генезис которого восходит к устному народному творчеству. В народных сказках, легендах, преданиях и других жанрах фольклора присутствовал странный герой, воплощающий поиски народного идеала (Иван-дурак). Этот образ претерпевает трансформацию в прозе писателя.

Чудик в рассказах В. Шукшина («Сураз», «Обида», «Чудик», «Непротивленец Макар Жеребцов» и др.) – это герой, резко отличающийся от других своими нравственными качествами. Он не думает о материальной выгоде, его волнуют вопросы духовного порядка. Чудик наделен В. Шукшиным искренностью, добротой, открытостью, но эти качества оказываются ненужными в обществе, в котором утрачиваются этические ценности. Поэтому Чудик переживает настоящую трагедию: он лишний в мире, никому нет дела до его высоких стремлений.

Василий Егорыч Князев, герой рассказа «Чудик» (1967), «обладал одной особенностью: с ним постоянно что-нибудь случалось. Он не хотел этого, страдал, но то и дело вливал в какие-нибудь истории» [3, с. 223]. Чудик не такой, как все. И это является главной чертой его характера. Он не так мыслит, не так чувствует, не так относится к миру, как остальные обыватели. Ярким примером несоответствия Чудика окружающему миру является эпизод на почте. В аэропорту Чудик написал телеграмму жене: «Приземлились. Ветка сирени упала на грудь, милая Груша, меня не забудь. Васятка» [3, с. 227]. Телеграфистка заставила его переписать текст, потому что в телеграммах «так не пишут». В итоге получилось: «Приземлились. Все в порядке. Васятка». Телеграфистка сама исправила два слова: «приземлились» и «Васятка». Стало: «долетели», «Василий» [3, с. 227].

Особенностью рассказов В. Шукшина является то, что герой, добрый и совестливый от природы (как, например, Василий Князев из рассказа «Чудик» или Сашка Ермолаев из рассказа «Обида»), не вписывается в действительность. Его нормальное стремление к добру и свету воспринимается окружающими как нечто аномальное, выходящее за рамки привычных представлений. Поэтому с прозвищем Чудик в рассказах В. Шукшина тесно связан мотив «чуждества». Нашедший яркое выражение в рассказе «Чудик», этот мотив присутствует и в других произведениях. Например, в рассказе «Непротивленец Макар Жеребцов» (1969) создан образ странного почтальона, любящего всем давать советы и поучать. В деревне его не любили, не прислушивались к нему, но он все равно чувствовал свою необходимость, не отгораживался от людей, всей душой был открыт большому миру, в котором он жил со светлой мечтой о всеобщем добре и счастье.

В рассказе «Залетный» (1970) изображен образ народного чудака-философа Сани Неверова, который внезапно задумался о смысле жизни и о человеке. Он вдруг понял, что «человек – это... нечаянная, прекрасная, мучительная попытка Природы осознать самое себя» [3, с. 399]. Тайну жизни он постигает через смерть. «Да здравствует смерть! – восклицает

герой. – *Если мы не в состоянии постичь ее, то зато смерть позволяет понять нам, что жизнь – прекрасна. И это совсем не грустно, нет...*» [3, с. 399]. Смирившись с тем, что скоро умрет, Саня Неверов просит у смерти отсрочки: *«Еще год... полгода! Больше не надо»* [3, с. 400]. Ощувив близость смерти, герой остро осознал ценность жизни: *«Ничего не надо, буду смотреть на солнце... Ни одну травинку не помну...»* [3, с. 400]. Последним желанием Сани было увидеть ветку малины с пылью на ней.

«Чудаковатый» герой появляется и в рассказе «Сураз» (1970). В. Шукшин дает пояснение к прозвищу: «Сураз – 1) внебрачно рожденный; 2) бедовый случай, удар и огорчение» [3, с. 186]. Жизнь Спирьки Расторгуева, который был поразительно красив, не удалась. С ним, как и с другими «странными» героями В. Шукшина, случались «всякие истории». С детства Спирька отличался от других. Учительница немецкого языка называла его «маленький Байрон». Эта характеристика подчеркивает мотив одиночества и «выламывания» героя из окружающей его действительности.

В рассказе «Мастер» (1971) повествуется о талантливом мастере Семке Рыси, непревзойденном столяре. В создании портретной характеристики и в подборе прозвища герою автор использует фольклорный мотив богатырства, но он получает у него необычную трактовку. Герой внешне не был богатырем, но когда он начинал работать, то никто не сомневался в его недоужинной силе. *«Длинный, худой, носатый – совсем не богатырь на вид. Но вот Семка снимает рубаху, остается в одной майке, выгоревшей на солнце... И тогда-то, когда он, поигрывая топориком, весело лаетя с бригадиром, тогда-то видна вся устрашающая сила и мощь Семки. Она в руках»* [3, с. 422]. Оказывается красота, которую внезапно открыл для себя Семка, не нужна людям. И это определяет его конфликт с миром.

Часто В. Шукшин выносит в заголовок рассказа прозвище героя: «Гринька Малюгин», «Артист Федор Грай», «Три грации», «Генерал Малафейкин», «Мужик Дерябин», «Алеша Бесконвойный», «Свояк Сергей Сергеевич», «Упорный», «Рыжий», «Сураз», «Залетный», «Беспалый». Такой способ номинации акцентирует внимание читателя на образе главного героя и на проблемах, затронутых в рассказах. Иногда писатель использует «говорящие» фамилии, которые сами по себе воспринимаются как прозвища: Филипп Тюрин («Осенью»), Кондрат Лютаев («И разыгрались же кони в поле»), пимокат Валиков («Суд»), Макар Жеребцов («Непротивленец Макар Жеребцов»), Саня Неверов («Залетный»), Баев («Беседы при ясной луне») и др.

Выводы исследования и перспективы дальнейшего научного анализа. Прозвища являются средством выразительности и актуализации ключевых черт героев рассказов В. Шукшина, а также активного влияния на читательское восприятие. Данный тип номинации героев создает эмоциональное напряжение в произведениях писателя, определяет полифонизм рассказов, которые лишены однозначности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Свербилова Т.Г. Деревенские мечтатели: «Чудаки» Василия Шукшина в поисках смысла жизни / Т.Г.Свербилова // Русская словесность в школах Украины. – 1999. – № 1. – С. 31-33.
2. Тупичекова М.П. Сказ в прозе В.Шукшина и В.Белова / М.П. Тупичекова // Вестник Московского университета. – Серия 9. – Филология. – 1987. – № 2. – С. 19-24.
3. Шукшин В.М. Собрание сочинений: В 5-ти тт. / В.М. Шукшин – Т. 5. – Бишкек: Венда, 1992. – 512с.

Мельник Т. Прізвиська як особливий тип номінації героїв в оповіданнях В.Шукшина.

У статті проаналізовані прізвиська як особливий тип номінації героїв в оповіданнях В.Шукшина. З'ясовані особливості їхнього походження й функціонування в малій прозі письменника. Прізвиська в творах письменника утворені внаслідок трансформації особливостей зовнішнього вигляду, виділення головної риси характеру героя, влучності та образності мовлення героїв. Доведено, що основу мови оповідань В.Шукшина складає народна лексика. Автор вміло використовує «промовисті» прізвиська («сураз», «чудик», «зальотний», «упорний»), таким чином досягається простота, доступність і довірливість оповіді, що й створює ефект живої народної мови. В. Шукшин використовує різні способи нарації, в тому числі й розмовне мовлення, індикатором якого є прізвиська героїв. Наявність такої художньої деталі, як прізвисько, в поєднанні з індивідуальними

особливостями стилю В.Шукишина створює повну картину поетики оповідань і є ключем до розкриття внутрішнього світу героїв.

Ключові слова: оповідь, розмовне мовлення, сказ, прізвисько, номінація, фольклор, стиль, поетика.

Melnyk T. Nicknames as a Special Type of Heroes in Shukshyn's Stories.

Nicknames are analysed in the scientific article as a special type of heroes' nomination in Shukshyn's stories. Peculiarities of their origin and functioning are exposed in the writer's small prose. Nicknames are formed in the writer's works as a result of the transformation of peculiarities of the outward appearance, the apportionment of the man's main feature, the precision and the figurativeness of heroes' speech. It is proven that the basis of the language of Shukshyn's stories forms folk vocabulary. The writer makes the best use of spoken nicknames (such as: "softhead", "natural child", "oddity", "stray", "persistent"), thus simplicity, accessibility and trustfulness of the narration are achieved. It creates an effect of the folk living language. Shukshyn uses different ways of the narration including spoken speech. Heroes' nicknames are given as an indicator. Having such an artistic detail as nicknames, in the unity with individual peculiarities of Shukshyn's style, creates a complete picture of the poetics of stories and it is a key to the opening of the inner world of heroes.

Key words: narration, spoken speech, tale, nickname, nomination, folklore, style, poetics.

Валентина Тимкова
(Вінниця)

УДК 81'271:378

**РОЛЬ КНИЖНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ФОРМУВАННІ
ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ МЕНЕДЖЕРІВ**

У статті досліджено особливості функціонування фразеологізмів у офіційно-діловому стилі української мови та в професійному мовленні сучасних менеджерів. Проаналізовано роль стилістично нейтральних фразеологічних одиниць, що характеризуються міжстильовим уживанням як в усному мовленні, так і в текстах ділових паперів, що є невіддільною складовою успішного професійного зростання менеджерів. Актуальність дослідження зумовлена не лише його зверненням до надзвичайно популярної нині в лінгвістиці теми фразеології, а й необхідністю виховувати свідоме прагнення до вивчення мовного надбання рідної держави в офіційно-діловому мовленні. Важливим аспектом фахової мовної підготовки студентів-менеджерів є знання ними фразеологічних норм сучасної української літературної мови під час вивчення української мови за професійним спрямуванням.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, фразеологізми, книжні фразеологізми, усталені звороти, офіційно-діловий стиль, професійна культура, мовлення менеджерів, культура мовлення, фразеологічні норми, мовна підготовка студентів.

Постановка проблеми. Вивчення фразеологізмів у офіційно-діловому стилі переконує в тому, що вони, попри свою стійкість у всенародному мовленні, усе ж підлягають певним, навіть досить розгалуженим змінам – структурно-семантичним і стильовим, адже цього вимагають реалії нашого українського сьогодення. Найбільш яскраве своє виявлення фразеологізми знаходять у живому мовленні народу як в усній, так і в писемній формі, адже справжнє життя слова здійснюється тільки в мові.

Нині демократичний поступ українського суспільства потребує особистостей, здатних творчо мислити, швидко реагувати на нестандартні ситуації, віднаходити правильні шляхи для розв'язання питань, тому необхідно формувати ці якості у майбутніх менеджерів, зокрема на заняттях з української мови за професійним спрямуванням під час опрацювання фразеології обраного фаху. Професійна культура менеджера – це не тільки все те, що створено руками й розумом людини, а й вироблений роками спосіб суспільного поведіння, що відтворюється в конкретних ділових ситуаціях, де культура мовлення менеджера виступає його духовним обличчям.

Фразеологія виросла на міцному фундаменті фольклористичних, етнографічних, особливо етнолінгвістичних, ґрунтовних філологічних дослідженнях О.О. Потебні, М.Ф. Сумцова, І. Я. Франка, М.І. Костомарова, П.П. Чубинського, П.О. Куліша, Б.О. Ларіна. Іван Франко вважав фразеологію скарбом мови й народного досвіду, називав її “народним добром”, “коштовними перлинами”, цінував у ній здатність узагальнювати, часом дотепно і влучно, найсуттєвіше, бачив у ній уміння народу “об-разового мислення і висловлювання” своїх думок. Підґрунтя вичення надслівних утворень – “нерозкладних сполук” (як вдало зазначив О.О. Шахматов – було закладене в працях О.О. Потебні, І.І. Срезневського. Вони дослідили синтаксичну природу словосполучень та стилістичні особливості стійких комплексів слів.

Актуальність дослідження зумовлена не лише його зверненням до надзвичайно популярної нині в лінгвістиці теми фразеології, а й, необхідністю виховувати свідоме прагнення до вивчення мовного надбання рідної держави в офіційно-діловому стилі.

Метою науково-дослідницької розвідки є встановлення особливостей функціонування фразеологізмів у офіційно-діловому стилі української мови та їхня роль у формуванні професійної культури мовлення менеджерів. Семантично фразеологічні одиниці, що набули широкого вжитку, дозволяє залучити їх до офіційно-ділового стилю української мови: *забезпечити розвиток, заявити свою волю, знайти спільну мову, зовнішній чинник, компетентна особа, надання чинності, накласти дисциплінарну кару, повести масову роботу* тощо.

Фразеологізовані утворення суспільно-політичного дискурсу в тексті службового документа виконують не тільки комунікативну функцію, але також виступають одним із засобів впливу, а точніше – маніпулятивного впливу, який передбачає не лише повідомлення про політичну дійсність, а й її інтерпретацію, зокрема, її явну та приховану оцінку.

Культура мовлення тісно пов’язана й з культурою мислення. Адже якщо менеджер чітко, логічно мислить, тоді й мовлення у нього зрозуміле, логічне. Якщо у людини немає логічної думки, якщо вона говорить про те, чого не розуміє або не знає, тоді й мовлення в неї плутане, беззмістовне, захаращене зайвими словами [5, 37].

На жаль, при використанні усталених зворотів трапляється чимало недоречностей. Часто-густо мовці не завдають собі клопоту відшукати в скарбниці української фразеології найкращий варіант, а вдаються до першого-ліпшого, що спаде їм на думку. Найчастіше це буває неоковирна калька з російської мови. Скажімо, журналіст однієї з телепередач говорить: “Питання між кандидатами в депутати розподілилися *слідуючим чином*” (тобто дослівно перекладає рос. *следующим образом*). За лексико-фразеологічними нормами української мови треба казати: “*Запитання між кандидатами в депутати розподілено так*”.

Ситуацію, коли людина вважає, начебто досить змінити зовнішній вигляд або навіть поміняти вбрання – і відразу зміниться її суть, росіяни характеризують приказкою *ворона в павлиньих перьях*. Невибагливі мовці і собі вживають *ворона в павиному пір’ї*, а тим часом українська мова на цей випадок має свою оригінальну приказку: *убрався в жупан – і дума, що пан*.

Фразеологічні одиниці є дуже важливим семантичним та стилістичним засобом. Одні фразеологізми спільні для багатьох мов. До таких належать вислови давньогрецькі (*ріг Амальтеї, яблуко розбрату*), євангельські (*шлях на Голготу, біблійні (дух і буква)*), літературні цитати (“*Спинись, хвилино, гарна ти!*”). Є фразеологічні звороти, належні тільки одній мові, і для відтворення позначуваних ними понять в інших мовах слід шукати рівноцінних відповідників.

В українських текстах можна прочитати: *задаватись метою, знищувати під корені* й под. Ніякого стосунку до української фразеології такі синтаксичні побудови не мають, оскільки в нашій мові їм відповідають – *ставити собі за мету, знищувати на пні*.

У царині фразеології, як і на рівні лексики, виявляється синонімічне багатство української мови. Скажімо, на позначення поняття “*людина невизначених здібностей, невиразної вдачі*” існують такі фразеологізми: *ні се ні те, ні риба ні м’ясо, ні рак ні риба, ні пес ні баран, ні пава ні тава, ні два ні півтора, ні Богові свічка ні чортові кочерга, ні швець ні жнець, ні грач ні помагач*. До слів *тікати* є ціла низка фразеологічних висловів: *увіритися ногам, кидатися навіткіача, намазати п’яти салом, накивати п’ятами, дати ходу, дати тягу, взяти ноги на плечі* тощо.

На жаль, у численних засобах масової інформації вживана досить обмежена кількість

фразеологічних зворотів. Нерідко оригінальних українських фразеологізмів не використовують зовсім, віддаючи перевагу калькованим з російської мови зворотам.

Поєднання однокореневих слів (тавтологія) широко вживається як стилістичний засіб. Це здебільшого фразеологічні одиниці на зразок *сила-силенна, рано-вранці, вільна воля, любий-любесенький, милий-милесенький*. Коли нагромадження в тому самому вислові однокореневих слів не викликане ні стилістичними, ні значеннєвими міркуваннями, тавтологія стає вадою тексту. До появи тавтологічних словосполучень, що знижують мовленнєвий рівень викладу, призводить бездумне калькування російських висловів: *совершить преступление – вчинити злочин, обеспечить безопасность – забезпечити безпеку*. Цього можна і треба уникати, замінюючи один із компонентів синонімічним відповідником: *скоїти злочин, гарантувати безпеку*.

Ретельне вивчення багатой синоніміки української мови дає змогу якнайточніше висловлювати думку, втілювати її в довершену форму.

І в офіційно-діловому, і в розмовному мовленні зловживають висловом *давати добро*. Напр.: “Президент *дав добро* на підготовку проекту указу про створення вільної економічної зони в Трускавці” (Газ.).

Із погляду лексико-семантичних норм української мови можна подумати, начебто президент віддав на цю справу частину свого майна, бо іменник *добро* означає “сукупність належних комусь речей, предметів, цінностей”, а також “благо”. Протилежне до “лихо, зло”. Напр.: “А корабель був повний добра. Було там і золото” (П. Панч). Отож некритичне використання розмовного російського вислову *давать добро* (де добро є субстантивованим прислівником) в українській мові призводить до затемнення змісту висловлювання. Адже насправді йдеться про те, що Президент *дав згоду на підготовку (погодився з підготовкою, схвалив підготовку) проекту*.

Слід зазначити, що фразеологізми мають різну стилістичну вагу. Частина з них не має виражених експресивно-оцінних супровідних значень і тому характеризується міжстильовим уживанням. Відповідну групу утворюють стилістично нейтральні фразеологічні одиниці. До них належать звороти на зразок: *піднімати завісу, сходити зі сцени, слушний час, спинитися на піддорозі, піднятися на ноги, опустити руки, наставити на добрий шлях (на добру путь), без зайвих слів, перша ластівка* тощо [1].

Разом з тим, на відміну від лексичних одиниць, у складі української фразеології переважають звороти з виразним експресивно-оцінним значенням, унаслідок чого вони використовуються для створення експресивного фону як в усному, так і писемному мовленні.

Книжні фразеологізми виникли на писемній основі і найчастіше використовуються в книжних стилях. До книжних фразеологізмів належать термінологічні словосполучення, поява яких зумовлена постійним розвитком різних галузей науки, культури, техніки. Ці фразеологізми найчастіше використовуються в науковому, діловому і публіцистичному стилях. У творах художньої літератури вони вживаються рідко. Фразеологізми можуть перебувати в синонімічних зв'язках як з окремими словами, так і між собою. Фразеологізми є одним з невичерпних джерел багатства і виразності мовлення, але вимагають доречного вживання. Тому треба уникати помилок типу *мати роль* (треба – *відігравати роль*), *вантаж спогадів* (треба – *тягар спогадів*), *приймати участь* (треба – *брати участь*), *втирати очі* (треба – *замилувати очі*). Запас фразеологізмів й уміле їх використання робить наше мовлення багатим, виразним й оригінальним [6].

Важливим аспектом фахової мовної підготовки студентів є знання ними фразеологічних норм сучасної української літературної мови, коли не спотворюється зміст і граматична будова фразеологічних одиниць. Необхідно відрізнити фразеологізми від вільних словосполучень. Однак у мовленні носіїв часто порушується граматична будова усталених мовних зворотів. Низька культура мовлення менеджера характеризується порушенням правил слововживання, граматики, вимови та наголошення, написання. Наприклад, помилково вживають вислови *добро пожалувати* замість *ласкаво просимо*, *приводити приклад* замість *наводити приклад*; *приймати (прийняти) міри* замість *вживати (вжити) заходів*; *прикладати зусилля* замість *докладати зусиль*; *поправити положення* замість *виправити становище*; *становити собою* замість *являти*

собою, становити, бути; ні в якому випадку замість ні в якому разі, в жодному разі; приймати до уваги замість брати (взяти) до уваги; приймати до відома замість брати (взяти) до відома; підняти (підіймати) питання замість порушити (порушувати) питання; підняти справу замість порушити справу; скрутне положення замість скрутне становище тощо. Цілісність значення, відтворюваність, відносна постійність компонентного складу та структури, а також експресивність дозволяють окреслити межі фразеологічного складу. Ця категорія усталених зворотів посідає значне місце у фразеології української мови, а тому студентам на практичних заняттях з української мови подаємо найбільш вживані з них у професійній мовній практиці і пояснюємо денотативні відмінності у їх лексичних значеннях.

Кожна освічена людина має дотримуватись культури своєї мови, а особливо це стосується спеціалістів, які повинні не допускати мовних помилок у сфері їхньої діяльності.

Правильна вимова, вільне, невимушене оперування словом, уникнення вульгаризмів, архаїзмів, слів-паразитів, зайвих іншомовних слів, наголо-шування на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, розмірений темп мовлення, правильне використання логічних наголосів і психологічних пауз, взаємовідповідність між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою – необхідні елементи мовної культури менеджера.

Мовлення майбутніх менеджерів є невіддільною складовою їх успішного зростання. Курс української мови (за професійним спрямуванням) є нормативною навчальною дисципліною, яка вивчає норми сучасної української літературної мови з метою їх подальшого застосування у професійній діяльності менеджера. Передбачається, що в процесі вивчення згаданої дисципліни студенти-менеджери не лише заповнять лакуни, що утворилися під час вивчення української мови у загальноосвітній школі, але й удосконалюватимуть уміння і навички щодо вироблення культури фахового мовлення, зокрема свідомого використання стійких зворотів мови (фразеологізмів) в управлінських текстах.

Тому-то сучасний менеджер має йти в ногу з часом, стежити за змінами та тенденціями мовної норми, він повинен знати, яка реальна практика вживання, наскільки вона відповідає загальним законам мови і тенденціям її сучасного розвитку. Не можна проходити повз мовні покручі, неприродне, невинуватне і незрозуміле вживання мовних норм. В умовах масової українсько-російської двомовності лексика є тим рівнем, на якому найвиразніше виявляється так звана негативна інтерференція, тобто суміш елементів лексичних систем української та російської мов. Унаслідок масового, безсистемного проникнення російськомовних елементів у структуру української мови, в умовах тривалого нерівноправного їх контактування виникло явище українсько-російського мовного “суржику” як однієї з форм українського просторіччя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, культура мовлення – це частка загальної професійної культури менеджера, а її відсутність – свідчення бездуховності і безграмотності людини. Мистецтво спілкування завжди вважалося органічною складовою професіоналізму ділової людини, менеджера нового типу, який повинен мати нестандартний погляд на речі, відзначатися високою етикою у спілкуванні, гнучко розподіляти обов’язки, володіти Божим даром – харизматичним вмінням подобатися людям, надихати їх, вести за собою не силою наказу, а силою аргументів, переконливого слова, яке з давніх часів вважалося божественним даром. Реформування вищої школи, та ті вимоги які висуваються до фахівця з менеджменту, вимагають змін методик вищої школи. Сучасні тенденції характеризуються переходом до гуманістичного розвитку особистості. Ефективність реформування системи освіти і фахової підготовки будуть залежати від того, як швидко вища школа зможе звільнитися від старих ідей та почне використовувати нові ідеї й концепції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології / М.Ф. Алефіренко. – Х., 1987. – 217 с.
2. Медведєв Ф.П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо/ Ф.П. Медведєв. – Харків: Думка, 1982. – 232 с.
3. Морозюк В.М. Джерела української фразеології. Роль фразеологізмів у мовленні // Вивчаємо українську мову та літературу / В.М. Морозюк. – 2010. – № 33. – С. 15–18.
4. Олійник І.С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І.С. Олійник, М.М. Сидоренко. – Х.: Прапор, 1977. – 462 с.

5. Пелепейченко Л.М. Порівняльна лексикологія української, російської та англійської мови / Л.М. Пелепейченко, Н.В. Тучина. – Х.: ВІВВ МВСУ, 2003. – 110 с.
6. Скрипник Л.П. Фразеологія української мови / Л.П. Скрипник. – К.: Перун, 1973. – 280 с.

Тымкова В. Роль книжних фразеологізмів у формуванні професійної культури речі менеджерів.

В статті досліджено особливості функціонування фразеологізмів в офіційно-деловому стилі українського мовлення та в професійній мові сучасних менеджерів. Проаналізовано роль стилістично нейтральних фразеологічних одиниць, які характеризуються міжстилістичним використанням як в усній мові, так і в текстах документів, що в свою чергу є невіддільною частиною успішного професійного зростання менеджерів. Актуальність дослідження обумовлена не тільки його зверненням до особливо важливої в сучасній лінгвістиці теми фразеології, а й необхідністю виховувати свідоме прагнення до вивчення мовної спадщини рідної держави в офіційно-деловій мові. Важливим аспектом професійної мовної підготовки студентів-менеджерів є введення фразеологічних норм сучасного українського літературного мовлення в процес навчання української мови в професійній мовній підготовці.

Ключеві слова: фразеологічні одиниці, фразеологізми, книжні фразеологізми, стійкі обороти, офіційно-деловий стиль, професійна культура, мовна культура менеджерів, мовна культура речі, фразеологічні норми, мовна підготовка студентів.

Tymkova V. The role of book phraseological units in the professional language training of managers.

This article examines peculiarities of phraseological units functioning in the Ukrainian official style and in the professional language of modern managers. It analyzes the role of the stylistically neutral phraseological units which are used interstylistically both in oral speech and in documents and in its turn it becomes an inseparable part of the successful professional growth of a manager. Relevance of the research is conditioned not only by its dealing with particularly important topic such as phraseology in modern linguistics but also with the necessity to bring up conscientious aspiration to make use of the language heritage of our homeland in the official style. The important aspect of professional language training of students-managers is introduction of phraseological standards of modern Ukrainian literary language in the course of Ukrainian of professional skills language.

Key words: phraseological units, fixed phrases, book phraseological units, collocations, official style, professional culture, managers' language, speech culture, phraseological standards, language training of students.

Людмила Чередник
(Полтава)

УДК 81.373.232(477)

ОНОМАСТИЧНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ»

У статті проаналізовано онімій роману у віршах відомої української письменниці Ліни Костенко «Маруся Чурай», розглянуто способи введення власних імен в художній текст та досліджено особливості художнього мовлення автора. У науковій розвідці аналізуються роботи дослідників з даної проблеми й окреслюються важливі питання лінгвопоетики роману, пов'язані із встановленням семантики онімів у контексті твору. У процесі дослідження встановлено, що у романі авторка широко використовує різні види онімів (антропоніми, топоніми, гідроніми, ойконіми, теоніми, космоніми), які допомагають втілити творчий задум твору. Розкриття функціонального навантаження і механізмів дії власних назв у романі сприятиме уточненню та поглибленню теоретичних засад літературної ономастики в аспектах, причетних до ономастичного компоненту художнього твору, глибшому пізнанню творчості Ліни Костенко та розбудові теорії літературної ономастики.

Ключові слова: ономастичний простір, авторський неологізм, антропомодель.

Постановка проблеми. Як відомо, становлення української ономастики починається ще в другій половині ХХ століття і пов'язано з діяльністю таких визначних учених, як К.Цілуйко, О.Стрижак, А. Непокупний, І.Желєзняк, Л.Масенко, В.Німчук, А.Корепапова та багатьох інших. У сфері уваги науковців – вивчення складу українського онімікону з погляду його походження, закономірностей розвитку, функціонування в сучасній мові.

Аналіз останніх досягнень і публікацій. У 60-80-х роках минулого століття розпочато вивчення літературних онімів. Учених цікавлять проблеми визначення структурно-семантичного складу літературних онімів, особливостей їхнього функціонування у літературному тексті, виявлення символічності власних назв, порівняння антропонімів творів окремих письменників, дослідження фонетичних та словотворчих рис, варіативність використовуваних найменувань тощо.

Упродовж ХХ-ХХІ ст. активізувалася розробка української літературної ономастики. Відомо, що оніми відіграють важливу роль у художньому просторі твору та створюють неповторність авторського стилю майстрів красного письменства.

Останнім часом з'являються наукові дослідження ономастичної лексики, які являють собою інтерес для нашої роботи. Цікавими з цього питання є монографії Ю.Карпенка «О специфике литературной ономастики в художественной литературе» (1986), Л.Белея «Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ–ХХ ст.» (1995), В.Калінкіна «Теория и практика лексикографии поэтонимов (на материале творчества А. С. Пушкина)» (1999), його ж «Поэтика онимов» (1999), «Теоретичні основи поетичної ономастики» (2000) та ін. Окрім того, заслуговують уваги з цього питання праці В.Михайлова, Є.Отіна, Г.Лукаш, О.Немировської та багатьох інших. Виникли нові перспективні напрями дослідження: ономастика сатиричного роману (Л.Кричун), драматичних творів (Т.Крупеньова), поезії (М.Мельник), оніми у фольклорі (Н.Колесник, О.Порпуліт). У наш час активно розвиваються дослідження власних імен у творах багатьох відомих українських письменників, серед яких слід назвати М.Коцюбинського, В.Винниченка, О.Гончара, П.Загребельного, Є.Гуцала, Л.Костенко та ін.

Вивчення функціонування власних імен у художньому тексті сьогодні залишається актуальним, оскільки вписується в загальну проблематику такої молоді галузі мовознавства як лінгвопоетика, допомагає розкривати специфічні особливості художньо-літературного мовлення та стилеві особливості творчості письменника.

Мета статті. Творчість Л.Костенко, видатної української поетеси, завжди привертала увагу багатьох дослідників. Свої наукові студії присвячували їй як відомі літературознавці (Г.Ключек, Л.Краснова, В.Панченко, Є.Прісовський, М.Найдан та ін.), так і знані мовознавці (Т.Іванова, Н.Дзюбак, Л.Семенко та ін.).

Оніми в поезії Л.Костенко посідають досить помітне місце, хоча досі ономастичні дослідження творчості поетеси були сконцентровані здебільшого на розгляді антропонімів та топонімів, що вживаються в її ідіолекті.

Метою нашого дослідження є виявлення власних назв різних ономастичних розрядів, ужитих у романі «Маруся Чурай», встановлення тих семантичних варіацій, що з'являються в даному вжиткові і зумовлені контекстом твору, висвітлення стилістичного, функціонального навантаження ужитих відомою українською поетесою Ліною Костенко онімів у романі в віршах «Маруся Чурай» у межах загальних особливостей власних назв.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку дослідників, «предметом дослідження в поетиці оніма є поетонім – ім'я в літературному творі (у художньому мовленні, а не у мові), що виконує, крім номінативної, характеризуючи, ідеологічну і стилістичну функції, вторинне (фіктивні) у відношенні до реальної онімії, з притаманною йому рухомою семантикою» [2, с. 54]. У поезії оніми, на відміну від прози і драматургії, переважно виконують роль позасюжетних елементів, чим і зумовлений більший ступінь їхньої свободи вжитку. Учені виділяють від п'яти (Ю.Карпенко) до восьми (О.Фонякова) особливостей, що відрізняють ужиток власних назв у поезії від інших родів літератури.

Щодо ономастичного простору поезії Л.Костенко, то він «характеризується динамізмом: від казкових найменувань апелювативного походження ранніх творів до широкої палітри топонімікону України у віршах і поемах більш зрілого періоду» [1, с. 37].

Відомо, що власні назви у художньому творі підпорядковуються його жанровим особливостям, і тому їхнє вивчення також передбачає глибоке проникнення у художню тканину, виявлення функціональних ознак того чи іншого оніма (зокрема, інформаційно-стилістичні та емоційно-стилістичні риси та ін.). Вибір імені, як відомо, пов'язаний з художнім задумом, жанром, художньою школою і стилем. Іноді ім'я може сказати більше, ніж задумав письменник. Узагалі, ономастика художнього твору «говорить» досить красномовно, але що саме і як вона говорить, можна зрозуміти по-різному, так само як читачі по-різному тлумачать один і той самий твір. Імена і назви, що мають подвійний або навіть потрійний сенс, викликають підсвідомі асоціації.

У своїй монографії «Літературна ономастика Ліни Костенко» (2004) дослідники О. Карпенко та М. Мельник, аналізуючи поетичну мову поетеси, наголошують на тому, що письменниця «1) тонко відчуває і адекватно відтворює, плекає (але при потребі сміливо й свідомо трансформує) національно-культурну семантику онімів, вироблену функціонуванням віками в українській мові; 2) широко вживає найрізноманітніші власні назви з усього світу, тяжіючи до ононімічної глобальності» [3, с.7].

Окрім того, слід зазначити, що дуже часто Ліна Костенко вимальовує потужний асоціативний ряд навколо імені, особливо у перших поетичних збірках, і прив'язує ці асоціації до окремих явищ чи подій світової та української культури.

Твори Л.Костенко відзначаються довершеною побудовою. Як уважають літературознавці Ю. Карпенко та М.Мельник, «поетеса добре розуміє, як багато важить для досконалого твору досконалий добір власних назв» [3, с.130].

Це стосується і роману у віршах «Маруся Чурай», в якому Л.Костенко відтворила життя України XVII ст.

Роман у віршах «Маруся Чурай» – це художня трансформація відомого сюжету про нещасливе кохання дівчини до хлопця, якого вона отруїла за те, що той, зрадивши їхнє кохання, пішов до іншої. Цей твір невичерпний за своїм змістом, багатством поетичних тем, філософсько-моральних колізій, загальнолюдською та національною проблематикою.

Як відомо, постать легендарної дівчини, трагічна історія її кохання приваблювали багатьох митців. Серед них слід назвати Л. Боровиковського («Чарівниця»), С.Руданського («Розмай»), В.Самійленка («Чураївна»), М.Старицького («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці»), О. Кобилянську («У неділю рано зілля копала»). Та найбільш психологічно вмотивовано долю Марусі Чурай вдалося змалювати саме Л.Костенко.

Найбільшу частину становлять імена, по батькові та прізвища героїв роману. Слід зазначити, що в «антропоніміці роману можна виділити три кола: полтавське, загальноукраїнське і вороже» [6, с. 44]. Перше з них об'єднує майже усіх героїв роману, останнє – мотивується ситуацією оповіді.

Найчастіше у тексті вживаються імена головних героїв *Гриця* та *Марусі*, що створюють такі синонімічні ряди: *Гриць, Грицько, Григорій; Маруся, Марусенька, Марія*. Не менш важливе місце у романі займає ім'я *Галя*, що вживається найчастіше нейтрально забарвлено, зрідка *Галька, Гальці*. Рідше використовуються такі імена як *Лесько, Семен, Іван, Ярема, Богдан, Мардарій, Нестор, Яга, Таця, Настя, Ликера*.

Часто імена героїв поєднуються з прізвищами: «*Може там була і права Марусі Чурай?*» [5, с.25]; «*Тож Галя Вишняківна підійшла...*» [5, с.12]. Зазначимо, що дані прізвища у XVII ст. такими не були, а тлумачилися як найменуваннями доньок та синів за батьком (*Чураївна, Вишняківна, Пушкаренко, Горбенко, Іскренко, Бобренко*). Наприклад:

*Козак Бобренко, на ім'я Григорій,
Єдиний син достойної вдови* [5, с. 11].

У романі активно використовуються типові для української народної антропосистеми іменування жінок за чоловіком (*Чураїха, Бобренчиха, Яциха, Вишнячка*): «*Тоді устала мати,*

Чураїха...» [5, с.17], «*Вишняк ішов угору все та вгору. Вишнячка йшла ушир усе та вишир*» [5, с. 46] тощо.

Часто вживаються назви цілих родів – *Чураї, Вишняки, Гуки, Шибилести, Бобренки: От ми, Бобренки, живемо, пручаємось. А хто, Бобренки, є на світі ми? От з Вишняками як породичаємось, Увійдеш в значність між людьми* [5, с. 63].

Узагалі, полтавська антропонімія роману – жива народна стихія – майстерно й точно відбита поетесою, й використана нею як потужний засіб художнього мовлення. Порівняймо в афористичних опозиціях: «*І чураївські голови на палях, | і вишняківські голови на плечах*» [5, с. 41]; «*А він Бобренко. Він же не Чурай*» [5, с. 37].

Окрім того, досить часто вживаються прізвиська *Пушкарь, Іскра, Черкес, Горбаль*.

Оскільки роман «Маруся Чурай» історичний, у творі вживаються прізвиська відомих діячів того часу, які відтворюють колорит зображуваної доби. Авторка часто згадує про *Байдю, Богдана Хмельницького, Остряницю, Вишневецького*, значно рідше – *Павлюка, Потоцького, Виговського, Радзивілла*, поодинокі зустрічаються імена *Мономаха, Разіна, Сигізмунда, Батія*. Іноді поетеса використовує антропоніми як сатиричний засіб, особливо це стосується представників польської шляхти:

Які шляхетні прізвиська тут польські! – Бидловські, Козобродські, Себастьянські. Яка в них гідність чується велика! – Рох Яблоновський і Тадеуш Пика! [5, с. 97].

Як бачимо, Л.Костенко утворює авторські неологізми від слів «*бидло*», «*коза*», використовуючи польські імена та прізвиська і поєднуючи їх зі стилістично забарвленою лексикою (*пика, роха*) з метою висміювання польських шляхтичів.

Поетеса висміює також і українців, що добровільно ополячувалися, зрікаючись своєї нації, мови, релігії:

Любив я панну, Птимченко-Заглобську. Уже й надхмарні замки будував. «О рани Єзу, пан муві по-хлопську!» – Сказала панна. Я зрезигнував [5, с. 109].

Зазначимо, що антропомодель «ім'я + прізвище» є характерною для офіційного стилю, але відсутня у козацькому та селянському середовищі.

Окрему групу становлять власні назви біблійних персонажів: *Ірод, Юда, Ісав, Даниїл, Павло, Пафнутій, Соломон, Давид, Саул* («*Сам цар Давид жону свою отверг*» [5, с. 64], «*Як голову криваву Іоанна над білим світом Іроду несе*» [5, с. 40]).

Часто у романі згадується ім'я *Господа* та *Матері Божої*:

Світає, Господи, світає... Земля у росах, як в парчі. Маріє, Діво Пресвятая, Це ти так плакала вночі? [5, с.81].

Ім'я *Господа* та *Матері Божої* слугують на визначення глибокої релігійності українців, що сягає сивої давнини. У різних життєвих обставинах люди завжди зверталися до Бога як до найвищого мірила совісті: «*Мовчить, бо стидно. Бачить Бог із неба...*» [5, с. 13], «*Хай Бог почує сльози удовині...*» [5, с.19], «*Любив же він Марусю, не дай Боже!*» [5, с.21], «*Сказали райці: – Дійся воля Божа! – і запосіли місце за столом*» [5, с. 27], «*Хіба то дівка? То ж таки ледащо. Усе б співала. Боже упаси!*» [5, с. 63], «*Побійся Бога, вона йде не смерть!*» [5, с. 86] тощо.

Незначну групу становлять власні назви релігійних свят, які вживаються для підкреслення емоційної забарвленості та перебігу часу: «*То було на Дмитра десь..*», «*А вже десь на Варвари прийшов Бобренко...*» [5, с. 58], «*Але я з церкви йшла на Маковея, і засміялась вслід мені вона*» [5, с. 59], «*Чомусь згадалися ночі на Купала...*» [5, с. 39], «*Ой да на Івана, ой да на Купала котилася моя зірка да із неба впала*» [5, с.40], «*Ой на річці, на Йордані, Там пречиста ризи прала*» [5, с. 41], «*Тріпоче стяг нерукотворним Спасом. Свята вода об кригу шурхотить*»

[5, с. 48], «...Про батька звістки не було з півгоду, уже й Кузьма з Дем'яном розминувсь» [5, с. 41], «А що скажу?! Свою пригаслу душу чи донесу, як свічку на Стрась» [5, с.69] тощо.

Зустрічаються також назви релігійних понять та ікон (*Суд Страшний*, «*Усіх Скорблящих Радості*»), назви релігійних книг («*Читає піп з Євангелія. Млосно...*» [5, с. 128]), які не тільки несуть на собі виразове навантаження, а й виконують певні стилістичні функції.

У романі багато топонімів, які набувають у процесі розвитку сюжету певного стилістичного забарвлення. Найчастіше уживаною у цій групі є назва рідного міста Марусі Чурай – *Полтави*. У романі ойконім *Полтава* часто персоніфікується, виконуючи роль риторичного звертання і підносячи цей онім до рівня живої особи та емоційно забарвлюючи текст. Стилiстичне навантаження онiма збiльшується ще й завдяки використанню зменшувально – пестливої форми та семантичного обiгрування – *Полтавонько, Олтава*. Усе це є свiдченням того, що зберiгаючи номiнатиwну функцiю як найбільш загальну, ойконiм *Полтава* залежно від контексту та емоційного забарвлення виконує й інші семантично-стилістичні функції, і насамперед – підвищено-ліричну, поетичну. Окрім того, цей топонім набуває ознак символу малої батьківщини.

До частотних належать також макротопонім *Україна*, ойконім *Київ*, гідронім *Ворскла*. Як й у випадку з *Полтавою*, їхні функції виходять за межі суто номінативних. Особливо сильні стилістичні позиції у топонімів *Україна* і *Київ*, які уособлюють образ вітчизни.

У романі також згадуються такі міста, як *Біла Церква, Дубно, Берестечко, Золотоноша, Кафа, Корсунь, Збараж, Пилява, Жовті Води, Лубни, Чернігів, Хвастів, Царград* тощо. Слід зазначити, що власні географічні назви використовуються для зображення певних історичних подій.

Поодинокі вживаються назви річок (*Дніпро, Дунай, Йордань*), архітектурних пам'яток (*Курилівська брама, Київських Воріт*), назви сіл (*Кривохатки, Темногайці*), полтавських вулиць (*Гончарні, Ковальські, Чоботарні*), низки місцевих об'єктів (*Дідова балка, Старі Млини, Замкова гора*). Зазначимо, що топоніми виконують різну роль у розвитку сюжету та композиції твору. Одні з них (*Полтава, Київ, Біла Церква, Кривохатки, Темногайці, Семенівка*) створюють реальний фон для розвитку сюжету, інші (макротопоніми *Литва, Брацлавщина, Волинь, Варшава, Збараж, Корсунь*; гідроніми *Пилява, Солонця*) – об'єднані навколо теми визвольної боротьби українського народу.

Окрему групу становлять топоніми, які знаходяться зовсім на периферії сюжету і називають об'єкти, пов'язані з біографією другорядних та епізодичних персонажів. Зокрема, чимало географічних іменувань тяжіє до особи мандрівного дяка. Так дорога Марусі Чурай і мандрівного дяка до Києва стала символом трагічної історії українського народу, тим «*Апіївим шляхом*» (з історії відомо, що Апіїва дорога – найважливіша з античних доріг, уздовж якої було розташовано безліч пам'ятників та гробниць), яким нашій країні довелося пройти. І дорога ця була усіяна хрестами, на яких розпинали борців за свободу.

Окрему групу в романі у віршах «Маруся Чурай» становлять назви небесних тіл, космоніми, серед яких найчастіше вживається *сонце* і *місяць* (у романі пишуться з маленької літери). Уживання назв денного і нічного світил виявляється розрізненістю опозитивною: так у творі зображено чергування дня і ночі, тобто добовий цикл.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Отже, у романі у віршах «Маруся Чурай» Л.Костенко широко використовує різноманітні власні назви, які є поліфункціональними. Їхня розмаїтість зумовлена історичним жанром твору, загальними принципами використання власних назв у різних контекстах та типах літературної мови та, що не менш важливо, особливостями індивідуального стилю Ліни Костенко, який відзначається оригінальністю та неповторністю. Оніми у творі стають могутнім текстоутворюючим чинником, зосереджуючи навколо себе чи не всі образи поезії, стають підкресленими мовними знаками неповторності — характерної прикмети творів поетеси. Вони виконують найрізноманітніші функції у творі: номінативну, хронотопічну, характеризуючу та функції виразовості, образності, експресивну й текстотвірну. За своїм складом ономастикон творів Ліни Костенко характеризується всеосяжністю, глобальністю, за стилістичним забарвленням — високою експресивністю, за способом використання — національним

осмисленням. Уживання власних назв у поетичній мові роману надає їм неповторного метафоричного звучання, а інколи – символічного.

Л.Костенко відкриває для широкого кола читачів дивовижний мовний світ українців, у якому розкривається їхнє світосприйняття. Ономастична лексика, крім номінацій, створює історичний, культурний фон текстових подій, наповнює його різнохарактерним образним змістом і сприяє реалізації творчого задуму митця. Слід зазначити, що літературна ономастика твору не тільки легко вплітається у мікросвіт української культури, а й відкриває мовний світ українців, їхнє ставлення до минулого та майбутнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ключек Г. Історичний роман Ліни Костенко «Маруся Чурай» [Текст]: навч. Посібник / Г.Ключек – Кіровоград: Степова Еллада, 1998. – 52 с.
2. Калинин В.М. Поэтика онима/ В.М.Калинкин – Донецк: Юго-Восток, 1999. – 408 с.
3. Карпенко Ю.О., Мельник М.Р. Літературна ономастика Ліни Костенко / Ю.О.Карпенко, М.Р.Мельник – Одеса: Астропринт, 2004. – 216 с.
4. Ковалевський О. Ліна Костенко: Нарис творчо-світоглядної біографії / О.Ковалевський – Харків : Прапор, 2004. – 192 с.
5. Костенко Л. Маруся Чурай: Історичний роман у віршах / Л.Костенко – К.: Дніпро, 1982. – 136 с.
6. Поезія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних : матеріали круглого столу / ред.-упоряд. Т.В. Шаповаленко. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 105 с.

Чередник Л. Ономастическое пространство романа Лины Костенко «Маруся Чурай».

В статье проанализировано онимию романа в стихах известной украинской писательницы Лины Костенко «Маруся Чурай», рассмотрены способы введения собственных имен в художественный текст и исследованы особенности художественной речи автора. В научном исследовании анализируются работы ученых по данной проблеме и намечаются важные проблемы лингвопоэтики романа, связанные с установлением семантики онимов в контексте произведения. В процессе работы установлено, что автор широко использует разные виды онимов (антропонимы, топонимы, гидронимы, ойконимы, теонимы, космонимы), помогающие воплотить творческий задум произведения. Раскрытие функциональной нагрузки и механизмов действия имен в романе способствует уточнению и углублению теоретических основ литературной ономастики, в аспектах, причастных к ономастическому компоненту художественного произведения, более глубокому пониманию творчества Лины Костенко и развитию теории литературной ономастики.

Ключевые слова: ономастическое пространство, авторський неологізм, антропомодель.

Ljudmila Cherednyk. Onomastic Space of Lins Kostenko's Novel «Marussia Churay».

The article has analyzed the onoma of novel in poems «Marussia Churay» of famous Ukrainian writer Lina Kostenko, looked through the ways of proper names entering in artistic article and probed the peculiarities of author artistic speech. The scientific exploration analyzes of researchers on this issue and outlines important issues linhvopoetyky novel related to the installation dumb semantics in the context of the work. The study found that in the novel, the author makes extensive use of various kinds of dumb (anthroponomy, place names, hydronyms, oykonimy, Theon, kosmonimy) that help reveal the creative vision of the work. Disclosure of functional load and mechanisms of proper names in the novel contribute to the refinement and deepening of theoretical principles of literary onomastics, in the aspects involved in the onomastic component of a work of art, a deeper understanding.

Key words: onomastic space, author neologism, anthropomical model.

УДК:811.161.2'373'276.6:61

ВТОРИННА НОМІНАЦІЯ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО ТЕОРЕТИЧНОГО МОВОЗНАВСТВА

У статті проаналізовано вторинну номінацію як проблему теоретичного мовознавства. Розмежовано зміст понять „первинна” і „вторинна”, „пряма” і „непряма (опосередкована)”, „автономна” і „неавтономна” номінації. Узагальнено причини, що зумовлюють творення вторинних назв, визначено роль вторинної номінації у процесі поповнення лексики сучасної української мови. Окреслено способи творення вторинних назв залежно від використаних мовних засобів, а також від характеру відношення „ім'я – реальність”. З'ясовано суть вторинної номінації як текстової категорії, визначено її вияви в бінарних протиставленнях. Обґрунтовано спрощення вузькоспеціальної термінології як одну із тенденцій у розвитку вторинної номінації в українській мові.

Ключові слова: вторинна номінація, „первинна” і „вторинна”, „пряма” і „непряма (опосередкована)”, „автономна” і „неавтономна” номінації, текстова категорія.

Постановка проблеми. Однією з вузлових проблем сучасного теоретичного мовознавства є дослідження номінативного аспекту мови й мовлення, адже називання будь-якого предмета чи явища – це результат пізнавальної діяльності людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія номінації пов'язана насамперед із з'ясуванням того, як співвідносяться між собою поняттєві форми мислення, як створюються, закріплюються та розподіляються найменування між різними фрагментами об'єктивної дійсності. Проблемі вивчення номінативного значення слова присвячені численні наукові праці, зокрема О.А. Габинської [6], В.Г. Гака [7], О.А. Земської [10], Є.А. Карпіловської [12], Г.В. Колшанського [13], О.С. Кубрякової [14], В.М. Телії [16; 17] та інших, у яких досліджено природу називання та мотивованість мовних знаків, лінгвістичну сутність та аспекти номінації, типологію найменувань тощо.

Мета статті – проаналізувати особливості творення вторинних назв, визначити роль вторинної номінації у процесі поповнення лексики сучасної української мови, обґрунтувати спрощення вузькоспеціальної термінології як одну із тенденцій у розвитку вторинної номінації в українській мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найменування тривалий час вивчали з парадигматичного погляду. Античні мислителі дотримувалися матеріалістичної теорії у витлумаченні механізму номінації, обґрунтували складні співвідношення між словом, предметом та поняттям. У період визнання ономазіологічного та семасіологічного підходів до вивчення найменування особливої уваги набула теза про визнання умовної межі між «значенням» і «позначенням» за відсутності цілісного системного опису слів. Представники Празького лінгвістичного гуртка доповнили теорію номінації тим, що визначили мову як систему знаків, що використовується для реалізації конкретної мети [22, с. 424]. Об'єктом номінативного аспекту знакової теорії мови є всі номінативні засоби мови, утворені різноманітними способами. У теорії номінації досліджують питання системності слів не тільки в прямому, а й у переносному значеннях.

Незважаючи на те, що термін «номінація» в сучасній лінгвістичній літературі широко вживаний, його зміст досі однозначно не витлумачений. Терміном «номінація» і його синонімами «називання», «найменування» позначають «процес утворення мовних одиниць, що характеризуються номінативною функцією, тобто слугують для називання й розчленування фрагментів дійсності та формування відповідних понять про них у формі слів, поєднань слів, фразеологізмів та речень» [16, с. 33]. Номінацію визначають також як процес добору зі словникового складу мови лексичних засобів, що задовольняють задум мовця, тобто таких слів, сталих словосполучень та фразеологізмів, значення яких відповідає його особистісним уподобанням [5, с. 138]. «Номінація, – за визначенням Г.В. Колшанського, – це закріплене за

мовним знаком поняття – сигніфікат, що відображає характерні ознаки денотата – властивості, якості й відносини – предметів і процесів матеріальної та духовної сфери, завдяки чому мовні одиниці утворюють змістові елементи вербальної комунікації» [13, с. 101].

Чимало лінгвістів тлумачать номінацію як одну з форм реалізації когнітивної функції мови, розглядаючи засоби номінації як елементи, що закріплюють у своєму значенні узагальнений образ, створений на основі одиничних об'єктів [12; 13; 15]. Якщо ж словниковому складу мови бракує лексем, що задовольняють комунікативні потреби мовця, то за словотвірними чи синтаксичними моделями на основі узуальної лексики створюються нові номінативні одиниці.

Розвиток та збагачення словникового складу мови, що забезпечує мовну форму людського мислення в усіх комунікативних процесах, триває безперервно. Нині однією з особливостей цього процесу є вироблена тривалою номінативною практикою можливість виражати невідоме, нове через відоме, позначати те, що знову утворилося, за допомогою наявних у мові знаків, лексем, удаючись лише до мінімальних модифікацій словесного коду, переосмислюючи те, що вже давно вживане в мовленні. Такі процеси «засвідчують спроможність мови задовольнити нові когнітивні та комунікативні потреби спільноти за рахунок своїх внутрішніх ресурсів» [12, с. 29]. Ідеться насамперед про вторинну номінацію. Явище вторинної номінації досить складне, оскільки відповідні мовні одиниці не є результатом прямого відображення дійсності, а спираються на значення вихідного слова. Варто зазначити, що процеси первинної лексичної номінації – досить рідкісне явище в сучасній мові у зв'язку з інтенсивним розвитком суспільства, до того ж «економність» мови як одна з істотних її властивостей змушує уникати кількісного зростання лексичних одиниць. Натомість активно вживаються номінативні одиниці, що виконують функцію вторинного найменування. Така тенденція спонукає мовців утворювати вторинні лексеми, тобто переосмислювати наявні в мові номінативні засоби. Явища вторинної номінації широко представлені в мові завдяки своєму важливому функціональному призначенню. Лексичні одиниці, що беруть участь у процесах вторинної номінації, збагачують мову, позначають нові реалії, явища, поняття суспільного життя, спрощують процес професійного спілкування тощо.

Відомо, що внаслідок вторинної номінації основна ознака, а також деякі другорядні, переносять на новий об'єкт номінації. У цьому перенесенні властивостей первинно названого об'єкта на вторинний об'єкт номінації і полягає суть процесу вторинного позначення, оскільки для такої номінації здебільшого є логічні підстави.

Використання відомого слова для називання нового предмета або явища об'єктивної дійсності значно розширює зміст висловлювання, оскільки звукова оболонка слугує своєрідним сигналом для сприйняття суб'єктом нового значення в уже вживаній формі.

Для найменування різновидів номінації в лінгвістичній літературі використано низку термінів, зокрема «пряма» і «непряма» [17, с. 114], «первинна» і «вторинна» [1, с. 25; 14, с. 113; 17, с. 36; 21, с. 44], «автономна» і «неавтономна» [18, с. 337], «основна» і «модифікована» [7, с. 243], «глибока» і «поверхнева» [7, с. 274], «синтаксична та семантична транспозиція» [4, с. 29; 12, с. 28; 15, с. 76], «неологізм-значення», « неосемантизм» [12, с. 28 – 29] тощо. На думку В.М. Телії, «вона (тобто „вторинна номінація – автор) наявна скрізь, де відбувалося переосмислення мовної сутності – автономної чи неавтономної» [16, с. 336].

Вторинна номінація може виявлятися як у мові, так і в мовленні. Виокремлюють два принципово різних способи творення вторинних назв. Суть першого полягає в тому, що відбувається непряме відображення позамовного об'єкта, що має безпосередній стосунок до первинного значення слова, тобто внутрішня форма отримує нове значення. Другий спосіб вторинної номінації ускладнюється тим, що до процесу найменування додається «комбінаторно-синтезувальна діяльність свідомості та відповідної мовної дійсності» [17, с. 119]. У зв'язку з цим виокремлюють «непряму» і «опосередковану» номінації. В основі «непрямой» номінації лежить номінативно-похідне значення слова, що має автономний характер, щодо «опосередкованої» номінації, то вона відображена в несамостійній номінативній функції «опосередковано-похідних» значень слів і виявляється в синтагматичній зумовленості їхнього вибору й комбінації в процесі побудови речення [17, с. 120].

Як зазначає В.М. Телія, «лексична номінація – це не лише створення самого слова, одиничний і разовий акт найменування якогось елемента дійсності, але й повторюваний щоразу в актах спілкування процес найменування словом дійсності – процес, у якому номінативні засоби ніби заново розгортаються у тричленні відносини найменування, завдяки чому в мові постійно формуються вторинні назви» [17, с. 97]. Вторинна лексична номінація є результатом природного розвитку мови, зумовленого пізнавальною і комунікативною потребами людини в її соціально-історичній практиці. Поява нових соціальних зв'язків спричинює перетворення сконцентрованої в словесному знакові інформації. Співвідношення об'єктів пізнання відбувається за допомогою засвоєних у процесі соціалізації мовних одиниць унаслідок прирощування значень, появи конотацій, оскільки кожна лексема має здатність вступати в семантичні зв'язки з іншими словами.

Основними причинами творення вторинних назв вважають зміни в житті суспільства, що сприяють поглибленню знань про предмети та явища реального світу, економія мовних засобів для творення нових слів, емоційно-експресивні чинники. Якщо первинна номінація, ґрунтуючись на предметно-чуттєвому сприйманні, є узагальненням передусім суспільного досвіду й витворення поняттєвого рівня пізнання, то вторинна узагальнює ще й мовний досвід.

У теорії номінації розрізняють способи творення вторинних назв залежно від використаних мовних засобів, а також від характеру відношення «ім'я – реальність». До основних способів творення вторинних назв зараховують:

1. Словотворення. У процесі утворення вторинної лексеми використовують різноманітні афіксальні засоби, осново-, словоскладання (композиції, юкстапозиції, аббревіатури) як результат морфологічного словотворення, тобто акту творення нового слова за допомогою певного формального засобу, спеціальної моделі словотворення [4, с. 29; 23, с. 32].

2. Морфемно-семантичну дивергенцію, коли в цілих групах слів можлива мотивація, пов'язана з перенесенням назви за відсутності характерної словотвірної моделі, наприклад, *стіл* як різновид меблів і *стіл* як престол, князювання [15, с. 76].

3. Синтаксичну транспозицію, за якої морфологічні засоби вказують на зміну синтаксичної функції за умови збереження лексичного значення [7, с. 30].

4. Семантичну транспозицію та семантичну деривацію, яка не змінює матеріального вигляду переосмисленої одиниці і спричинює утворення багатозначних слів, а також різних типів фразеологізмів [12, с. 31].

Формування нового значення лексеми, за спостереженнями науковців, може відбуватися в межах слова і породжувати так звану автономну номінацію, або ж у межах словосполучки завдяки контексту й створювати так звану неавтономну номінацію. Сучасні лінгвістичні дослідження засвідчують активні процеси творення обох названих типів вторинних номінацій [12; 14].

Автономна номінація – це вторинні значення слів, що виконують самостійну номінативну функцію і називають певний фрагмент об'єктивної дійсності. За допомогою автономної номінації нові імена постають унаслідок прямого відображення особливостей об'єкта дійсності. Це утворення вторинного значення слова, що має самостійну номінативну функцію і називає будь-який фрагмент об'єктивної дійсності, його ознаку чи дію автономно, на основі одного найменування. Тоді «закономірності вибору й комбінації лексичних одиниць залежать... тільки від властивого їм значення, яке визначається як вільне [18, с. 336 – 337]. Однослівна, чи автономна номінація, – менш продуктивна, ніж неавтономна номінація. Що стосується питомої лексики, то автономній вторинній номінації, внутрішня форма якої є прозорою для носіїв мови, передують вторинна, неавтономна, контекстуально залежна номінація.

За неавтономної (непрямої) номінації новий мовний сенс «завжди співвідноситься зі своїм означуванним опосередковано, через посередництво семантично опорного для цієї комбінації найменування» [Там само]. Зауважимо, що з поняттям неавтономної номінації пов'язане семантичне значення слова. Цей термін передбачає здатність указувати на компоненти позначуваної словом дійсності тільки спільно з вказівкою на неї іншим визначеним словом чи групою слів [9, с. 93]. Наприклад, у словосполученні *важкий характер* прикметник *важкий* співвідноситься зі значенням „неприємний у спілкуванні, нелагідний” тільки за допомогою опорного найменування осіб. Такі вторинні значення отримали назву неавтономних, оскільки

«вони позбавлені здатності вказувати на світ автономно і реалізуються тільки в поєднанні з іншими словами» [18, с. 337]. Прикметник *легкий* у первинному значенні – «не важкий», а в значеннях: а) «спритний, витончений, швидкий» (про ходу, рухи), б) «простий для засвоєння, доступний для розуміння»; в) «незначний, невеликий, слабкий»; г) «поверхневий, неглибокий, несерйозний»; д) «поступливий»; е) «без важкого озброєння, рухливий» – приклад вторинної неавтономної номінації, тому що реалізується тільки в поєднанні зі словами: а) хода, метелик; б) урок, завдання, робота; в) мороз, туман, вітер, запах, печаль, посмішка, зітхання; г) ставлення, розмова; д) людина; е) артилерія, кавалерія.

Оснoву неавтономної (непрямої) номінації становить низка лексико-семантичних процесів – метафоризація, метонімія, перифраз, фразеологічна сполука, образне порівняння, оксиморон, евфемізм тощо. Основний механізм такого когнітивного прийому здійснюється за допомогою асоціативного комбінування загальних ознак двох різних об'єктів. Змістові компоненти, що, переосмислюючись, отримують вторинні значення, формують внутрішню форму цих значень, а залежно від того, чи збережене внутрішнє значення, чи воно втрачене, розрізняють мотивовані чи немотивовані значення слів або словосполучень. Що більше необхідної інформації міститься в слові, то вірогіднішим є те, що воно буде використане для вторинної номінації.

Неабиякого значення у творенні вторинних назв набуває аналогія. На думку Д.М. Шмельова, «будь-яке новоутворення в мові може бути пояснене аналогією в широкому витлумаченні цього терміна. За аналогією до іменників *лошата*, *віслучата* та ін. з плином часу з'явилися іменники на позначення дітей тварин, утворені тим самим способом. Одні з них здаються цілком звичайними, інші трапляються значно рідше, проте і безпосереднє «чуття мови», і лексикографічна практика не дають якихось застережень щодо цього явища. Будь-яке з названих новоутворень може виявитися для мовця... таким, що трапилося вперше, проте воно не викликає застережень» [23, с. 13].

Цікавою є думка Є.А. Карпіловської щодо сучасного розвитку вторинної номінації. Спираючись на дослідження польських лінгвістів, вона пропонує «розглядати нові значення слів, що становлять наслідок прихованого запозичення і виявляють у такий спосіб не протиставлення, взаємозаперечення питомого й запозиченого ресурсів оновлення лексику, а як їх взаємодію, виявлену у вторинній номінації на базі вже засвоєної запозиченої одиниці» [12, с. 28]. Для позначення таких одиниць у лінгвістиці використовували термін «неосемантизм» [24, с. 24]. Якщо нове слово створено на основі запозичення, то точнішим є термін «чужосемантизм». Для називання новотворів, запозичених з англійської мови, запропоновано вживати термін «англосемантизм» [24, с. 102].

Вторинну номінацію деякі дослідники, зокрема Т.В. Булигіна [5], В.Г. Гак [7], О.С. Кубрякова [14], Г.А. Уфимцева [21], розглядали як текстову категорію, тобто як функціональний елемент мови. Первинну номінацію вони трактували як мовну номінацію за допомогою слів і словосполучень, а вторинну – за допомогою речень. Ці дослідники розмежовують два типи мовних найменувань у бінарних протиставленнях:

1) як два види знаків – номінативні і предикативні, знаки-найменування і знаки-повідомлення [5], часткові і повні знаки [7; 21];

2) як два види семасіологічних значень – значення і сенс, номінативна та синтагматична цінність знака [7; 21];

3) як два принципи номінації системних засобів – семасіологічний та семантичний [9, с. 102].

На думку Г.А. Уфимцевої, «уже сама назва знаків первинної номінації – слів і словосполучень як номінативних, а знаків вторинного найменування – повідомлень і висловлювань як предикативних – розмежує їх не тільки за сферою функціонування, а й за своїм основним значенням. Номінативні знаки обслуговують класифікаційно-номінативну сферу і, виконуючи репрезентативну функцію, позначають як одиничні предмети і факти, так і дають назву класу предметів або серії фактів, оскільки вони висловлюють узагальнені уявлення та поняття про різноманітний «світ речей та ідей». Предикативні знаки обслуговують сферу комунікацій, тому ядром цих своєрідних знаків є комунікативне завдання, модальність

висловлення, щось нове, заради чого створюється певна мовна одиниця» [21, с. 8]. О.С. Кубрякова, досліджуючи первинні і вторинні номінації в реченні, зауважує, що номінативний потенціал підмета значно більший та вагоміший, ніж номінативні можливості другорядних членів речення, що відіграють тут другорядну, допоміжну роль. У зв'язку із цим дослідниця вважає, що первинна номінація реалізується через мовний знак, який виконує синтаксичну функцію підмета, а вторинна номінація реалізується завдяки словам, що використовуються як другорядні члени речення – предикати, означення, додатки, обставини [14, с. 122].

Цікавою щодо використання первинних і вторинних номінацій у межах тексту є думка В.Г. Гака. Він трактує первинні та вторинні назви як «основні» й «модифіковані», «глибокі» і «поверхневі». Зокрема, зазначає, що первинне позначування слів, тобто первинна номінація, є основною та глибокою, характеризує насамперед мову, вторинна номінація є модифікованою, поверхневою, вона характерна для мовлення, причому основна та глибока номінації реалізуються в слові чи словосполученні, а модифікована та поверхнева – у реченні [7, с. 243].

Отже, належність термінів «первинна номінація» до слів і словосполучень, а «вторинна номінація» – до речень обґрунтована зіставленням слів у системі мови і речень як мовних одиниць до мови.

Відома також інша думка щодо витлумачення первинної та вторинної номінації в реченні (тексті). Суть її полягає насамперед у реалізації мовним знаком свого узуального, звичного значення або ж отримання словом нового, okazіонального значення на основі контексту. Таку номінацію називають також опосередкованою, контекстуально-залежною, контекстуально-пов'язаною вторинною номінацією [19, с. 96].

Вторинні назви, що відповідають внутрішнім закономірностям розвитку мови та задовольняють потреби мовленнєвого колективу в нових номінативних засобах, можуть поповнювати загальноживану лексику. Особливої уваги потребують вторинні назви, що є наслідком спрощення вузькоспеціальної термінології. Для позначення предметів і явищ, що з'являються у вузькоспеціальних термінологіях, використовують новотвори (одно- чи багатоконпонентні), що внаслідок абсолютизації перетворюються в самостійні слова, словосполучення чи навіть речення. Характерною ознакою таких вторинних номінацій є асоціативний характер людського мислення, мотивованість переосмислених словесних знаків, функціональна подібність, зовнішні збіги тощо. Вторинні назви, що з'являються для спрощення процесу професійного спілкування, уникнення складної, переважно іншомовної, галузевої термінології, економії часу, а також у зв'язку з необхідністю швидко й доступно передати потрібну інформацію, а нерідко й пом'якшити її, останнім часом все частіше функціонують у мовленні фахівців різних галузей знань, пор.: *мишка, комп, гаймер, закачати, висить рядок* (комп'ютерна справа); *медійник, телевізійник* (телебачення); *гастритик, пневматик, клініка, відпустити хворого* (медицина); *сірий піар, смажені факти, темники, летючка* (публіцистика) тощо. Такі вторинні номінації називають ще професіоналізмами [22, с. 18], професійними жаргонізмами [22, с. 19], жаргонізмами [22, с. 19], соціолектом [11, с. 16]. Вони засвідчують можливість утворення нових вторинних лексем в усному мовленні представниками різних професійних термінологій. Такі лексеми поповнюють насамперед розмовне професійне мовлення.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, вторинна номінація – досить складна, багатоаспектна, однозначно не розв'язана проблема сучасного теоретичного мовознавства. Процеси вторинної номінації істотно переважають над процесами первинної номінації, що зумовлено насамперед такою визначальною рисою мови, як економність засобів, тривалою, історично сформованою практикою виражати невідоме, нове через відоме, позначати те, що знову утворилося, за допомогою наявних у мові лексичних одиниць, удаючись лише до незначних модифікацій словесного коду, переосмислюючи те, що вже давно вживане в мовленні. Такі процеси забезпечують когнітивні та комунікативні потреби людей за рахунок внутрішніх ресурсів мови. Явища вторинної номінації широко представлені в мові завдяки своєму важливому функціональному призначенню. Вони сприяють поповненню

словникового складу мови, дають назви новим реаліям, явищам, поняттям суспільного життя, спрощують процес професійного спілкування тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азнаурова Э.С. Прагматика художественного слова / Э.С. Азнаурова. – М.: Наука, 1988. – 126 с.
2. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5 – 32.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
4. Білецький А.О. Програма курсу „Загальне мовознавство” [Текст] / А.О. Білецький. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1962. – 50 с.
5. Булыгина Т.В. Особенности структурной организации языка как системы и методы ее исследования / Т.В. Булыгина. – М.: Наука, 1991. – 216 с.
6. Габинская О.А. О понятии новизны лексической единицы в ономаσιологическом исследовании [Текст] / О.А. Габинская // Закономерности словопроизводственного процесса в ономаσιологическом аспекте. – Курск, 1980. – С. 6 – 24.
7. Гак В.Г. К типологии лингвистических номинаций / В.Г. Гак // Языковая номинация : Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С. 230 – 293.
8. Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г. Гак. – М., 1998. – 97с.
9. Гульга Е.В. Семантия и синсемантия как признаки смысловой структуры слова / Е.В. Гульга // Филологические науки. – 1967. – № 2. – С. 93 – 104.
10. Земская Е.А. Активные процессы современного словопроизводства [Текст] / Е.А. Земская // Русский язык конца XX ст. – М.: Наука, 1996. – 232 с.
11. Ерофеева О.В. Социолект: стратификационное исследование: автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.01. „Русский язык” / О.В. Ерофеева. – СПб, 1995. – 46 с.
12. Карпіловська Є.А. Вторинна номінація в сучасній українській мові: тенденції розвитку / Є.А. Карпіловська // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – К, 2010. – Вип. 20. – С. 28 – 32.
13. Колшанский Г.В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации / Г.В. Колшанский // Языковая номинация: Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С. 101–168 .
14. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира: [монография] / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
15. Соколов О.М. Вопросы морфемно-семантической соотносительности в лексике русского языка : Материалы для спецкурса [Текст] / О.М. Соколов. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1972. – 218 с.
16. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды / В.Н. Телия // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129 – 221.
17. Телия В.Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке / В.Н. Телия. – М.: Наука, 1981. – 269 с.
18. Телия В.Н. Номинация / В.Н. Телия // Энциклопедический лингвистический словарь. – М.: Большая российская энциклопедия, 1990. – С. 336 – 337.
19. Тураева З.Я. Лингвистика текста. Текст : структура и семантика / З.Я. Тураева. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
20. Уфимцева А.А. Лексическое значение, принцип семиологического описания лексики / А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1986. – С. 41 – 42.
21. Хмара Г.В. Номінація як об’єкт лінгвістичних досліджень: історія становлення і сучасність / Г.В. Хмара // Вісник Львівського університету. – 2004. – Вип. 34. – С. 423–427.
22. Шевчук С.В., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням: Підручник. – 2-ге вид, випр. і доп. / С.В. Шевчук, І.В. Клименко – К.: Алерта, 2011. – 696с.
23. Шмелев Д.Н. Спробы номинации в современном русском языке / Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1982. – 483 с.
24. Markowski A. Jawne i ukryte nowe zapożyczenia leksykalne w mediach [Text] / A. Markowski // Język w mediach masowych / J. Bralczyk, K. Mosiołek-Kłosińska (red.). – Warszawa : Upowszechnianie Nauki-Oświata “UN-O”, 2000. – S. 6 – 111.
25. Waszakowa K. Przejawy internacjonalizacji w słowotwyrstwie współczesnej polszczyzny [Text] / K. Waszakowa. – Warszawa : WUW, 2005. – 265 s.

Шутак Л. Вторичная номинация как проблема современного украинского языкознания.

Статья посвящена анализу вторичной номинации как проблемы теоретического языкознания. Разграничены понятия „первичная” и „вторичная”, „прямая” и „непрямая (опосредствованная)”, „автономная” и „неавтономная” номинации. Обобщенно причины, обуславливающие формирование вторичных наименований, определена роль вторичной номинации в процессе пополнения лексики современного украинского языка. Определены способы создания вторичных наименований в зависимости от использованных языковых средств, а также от

характера отношения „имя – реальность”. Выявлена сущность вторичной номинации как текстовой категории, определены ее проявления в бинарных противопоставлениях. Обосновано упрощение узкоспециальной терминологии как тенденции в развитии вторичной номинации в украинском языке.

Ключевые слова: вторичная номинация, „первичная” и „вторичная”, „прямая” и „непрямая (опосредствованная)”, „автономная” и „неавтономная” номинации, текстовая категория.

Shutak L. Secondary Nomination as a Problem of Modern Theoretical Linguistics.

The article analyzes the problem of second nomination as theoretical linguistics. The author distinguishes the meaning of „primary” and „secondary”, „direct” and „indirect” (mediated), „autonomous” and „non-autonomous” categories. It also summarizes the reasons that lead to the creation of secondary names, the role of second category in the replenishment of the vocabulary of the modern Ukrainian language. The article outlines ways of creating secondary names depending on the language used as well as the nature of the relationship „name – reality”. The essence of secondary nomination as textual categories to its manifestations in binary oppositions is shown. The author proved highly specialized terminology simplification as one of the trends in the development of second category in Ukrainian language.

Key words: secondary nomination, „primary” and „secondary”, „direct” and „indirect” (mediated), „autonomous” and „non-autonomous” category, text category.

Христина Януш
(Івано-Франківськ)

УДК 811.112.2'373.7

**ВПЛИВ СПЕЦИФІЧНИХ КОМПОНЕНТІВ НА РОЗУМІННЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО АСПЕКТУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
НІМЕЦЬКОЇ МОВИ: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

У статті розглянуто питання національно-культурного аспекту фразеології, досліджено роль унікальних компонентів у сприйнятті ідіом і їхньої класифікації як національно специфічних. Для кращого розуміння досліджуваної проблематики здійснено демаркацію між культурною і національною специфікою ідіом. Цьому сприяють також різні методи: зіставний метод допоможе у виявленні своєрідних відмінних рис у плані культури, інтроспективний метод базується на інтуїції носіїв мови. Проведене соціолінгвістичне опитування дало можливість верифікувати первинну гіпотезу про те, що не всі фразеологічні одиниці є національно забарвленими або не вважаються такими носіями мови.

Ключові слова: національно-культурна специфіка, зіставний метод, інтроспективний метод, соціолінгвістичне опитування.

Постановка проблеми. Постулюючи думку, яка кочує із роботи в роботу про те, що абсолютно вся ідіоматика є національно забарвленою, багато науковців потрапляють у полон самообману. Цьому сприяють складнощі перекладу фразеологічних одиниць із однієї мови на іншу, практична відсутність або нечисельність цілковитих еквівалентів для більшості ідіом. Проте проблеми такого роду аж ніяк не можуть бути свідченням національно-культурної специфіки ідіоматики в цілому, а лиш вказівкою на принципові відмінності у техніці номінації, які притаманні тій чи іншій мові. Окрім того, концептуально-ціннісна картина світу є одним із ключів розуміння того, чому одні фразеологічні одиниці є легкими для розуміння у двох чи інших мовах і часто запозичуються, а інші живуть виключно в ареалі однієї мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи актуальність і зростання популярності даного аспекту фразеології, дослідженням подібних питань займається багато науковців. Особливу увагу слід приділити працям А.М. Баранова та Д.О. Добровольського [1].

Метою статті є спроба верифікації гіпотези Баранова-Добровольського про ключову роль унікальних чи квазіунікальних компонентів у сприйнятті ідіом і їх класифікації як національно специфічних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бінарність світосприйняття, поділ світу на СВОЄ і ЧУЖЕ прослідковується практично у всіх сферах життя людини. Таке двоїсте і, певною мірою, наївно-примітивне розуміння навколишньої дійсності допомагає розставити життєво ціннісні орієнтири. Фразеології, яка є одним із ключових "мостів", що з'єднує полярні світи – наївний, донауковий і власне сучасність, також притаманна така двоїстість.

Теоретичною основою для нашого дослідження ми обрали гіпотези, висловлені А.М. Барановим та Д.О. Добровольським про те, що:

"... 1). не будь-яка відмінність у способах мовного позначення (кодування) дійсності є когнітивно-релевантною;

2). не будь-яка когнітивно-релевантна відмінність значуща в аспекті національної культури;

3). культурна релевантність мовних одиниць може бути зумовлена їх співставленням із іншими семіотичними кодами (в першу чергу із фольклором, міфами, віруваннями), що в одних випадках усвідомлюється носіями мови, а в інших – ні" [1, с. 272].

Окрім того, автори вважають доцільним здійснити демаркацію між культурною і національною специфікою ідіом. Цьому сприятимуть різні методи їх виявлення. Якщо визначення своєрідних рис вестиметься у контексті співставлення з іншими мовами, то такий метод називатиметься **зіставним** і допоможе при виявленні своєрідних відмінних рис у плані культури. Проте слід наголосити, що не всі так звані міжмовні відмінності можуть бути культурно значущими. Автори пропонують вважати такими ті "... які мають відповідності в декількох культурних кодах" [1, с. 258], а також можуть "... відображати специфіку наївної свідомості певної культури у порівнянні із наївною свідомістю носіїв інших культур" [1, с. 267].

Інтроспективний підхід "базується на уявленні про наявність "іманентних" національно-культурних характеристик безвідносно до специфіки інших мов і культур" [1, с. 259]. Тобто важливою в даному випадку є інтуїція носіїв мови, які складають оцінкову шкалу в залежності від власних національних суб'єктивних уявлень, що базуються на протиставленні бінарних опозицій СВОЄ – ЧУЖЕ.

Враховуючи наведені методи і принципи визначення специфічних національно-культурних рис, притаманних певним фразеологізмам, ми вирішили провести власне дослідження фразеологічних одиниць, які, на нашу думку, входять до концептуального поля "Батьківщина" в німецькій ідіоматиці.

Для цього ми обрали групи синонімічних фразеологізмів, обмеження вживання яких не зумовлене виключно семантичними параметрами.

Нас зацікавив інтроспективний підхід, що базується на так званій "внутрішній інтуїції", яка притаманна лише носіям конкретної нації.

Для проведення експерименту ми обрали декілька фразеологізмів, які, на нашу думку, відносяться до тематичного поля "БАТЬКІВЩИНА" в німецькій ідіоматиці. Для того, щоб визначити належність тієї чи іншої фразеологічної одиниці до двох із запропонованих категорій, а саме – **виключно німецьких** чи **нейтральних**, ми провели інтернет-опитування, в якому взяли участь 217 респондентів віком від 18 до 39 років.

Учасникам опитування були запропоновані наступні фразеологічні одиниці:

aus Buxtehude sein – розм. бути родом невідомо звідки.

Вислів *in Buxtehude* вживається лише в розмовній мові і означає дуже далеко, "у чорта на болоті". Проте цікавим є той факт, що місто Buxtehude не є вигаданим, а насправді існує, знаходиться в Нижній Саксонії. Своєрідний ландшафт місцевості (місто оточене лісами і болотом) міг стати причиною виникнення даного фразеологізму. 195, що становить 89.9% респондентів вважають, що даний фразеологізм є власне німецьким і лиш 16 (7%) – нейтральним. 6 респондентів не знайомі зі значенням запропонованого фразеологізму.

das ist bei uns Stil – у нас так заведено. 31 (14%) вважають цю ідіому німецькою і 186 (86%) – нейтральною.

das ist bei uns so Usus – розм. такий у нас звичай, так у нас заведено 127(59%) – німецька, 90 (41%) – нейтральна.

mit Kind und Kegel – зі всією сім'єю. 196 (90%) респондентів схильні вважати її німецькою і лише 21 (10%) – нейтральною.

Коли хтось говорить: "*Er reist mit Kind und Kegel*", то це означає, що він подорожує з усією сім'єю. Проте це вислів має дещо іронічне значення. Схожим до даного фразеологізму є "*mit Sack und Pack*". Але тут є певна різниця: перша ФО вживається лише тоді, коли мова йде про живих осіб, а друга – коли ми говоримо про речі.

Що стосується походження цього фразеологізму, то джерела вказують на те, що виник він у часи Середньовіччя. У словнику братів Грімм вказується точніша дата, а саме – XIII ст. "*diesz zeugnis reicht übrigens wol ins 13. jh. zurück*" (Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm).

Слово *Kegel* походить від давньовірхньонімецького *kegil*, що означало "дрюк", "ломака". Але в розмовній мові воно вживалося в значенні "позашлюбна дитина" ("*uneheliches oder lediges Kind*, „*Kind einer Kebse*"). На відміну від дітей, народжених в законному шлюбі, вона (*ein uneheliches Kind*) була безправною. Слід зазначити, що в той час слово "Kind" вживалося не для всіх дітей, а лише для законних і вказувало на високий соціальний статус (подібно до "*Herr*"). З часом відбулася генералізація значення і тепер слово "Kind" вживається для всіх дітей без винятку, а таке поняття як *Kegel* (у значенні *ein uneheliches Kind*) майже повністю зникло у мові. Єдиним винятком є Тюрингія, де активно вживається слово "*Keschel*", що означає "нечемна, невихована, неслухняна дитина".

У середньовічній поезії знаходимо такий приклад:

"nun hört ir herren alle gemain,

paide grosz und auch klain,

alt, jung, kegel und kind,

alle die hie gesamlet sind"(Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm).

У цьому випадку під висловом "*kegel und kind*" розуміємо "усі".

Mit Kind und Kegel, mit... Kinderwagen, Betten und kleinen Koffern... hasteten die Familien in panischem Schrecken durch die finsternen Straßen (D. Kellermann "Totentanz").

Weib und Kind – дружина і діти, сім'я. 43 (20%) – за її належність до виключно німецької ідвоматики і 174 (80%) – за її інтернаціональність.

За переказами, в битві при Зеппаху в 1386 році Арнольд Вінкельрід, зібравши списи габсбурзьких лицарів, ціною власного життя допоміг своїм побратимам прорвати оборону супротивників. В легенді мова йде про те, що перед смертю він вигукнув : "*Sorget für mein Weib und Kind!*".

eigen Brot nährt am besten – присл. свій хліб ліпший. 25 (12%) – німецька ідіома, 192 (88%) - нейтральна.

eigen was, wie gut ist das – присл. свій хліб ліпший. 118 54%) – німецька, 99 (46%) – нейтральна.

"*Egen Wat, wo gut is dat; is et wat beknepen, so is et doch unverweten*" (Deutsches Sprichwörter-Lexicon von Karl Friedrich Wilhelm Wander).

eigen Brot nährt am besten є усиченою формою прислів'я, повний варіант якого гласить: "*Eigenes Brot nährt und eigene Kraft stützt am meisten*".

unser Kohl schmeckt wohl – присл. свої сухарі кращі за чужі пироги. 199 осіб, що становить 92% респондентів вважають, що даний фразеологізм є власне німецьким і лиш 18 (8%) – нейтральним.

Однією із традиційних святкових страв у Німеччині була свинина із квашеною капустою, яка за повір'ям мала цілющі властивості – для того, щоб бути здоровим протягом цілого року, люди вживали цю страву на Новий рік. Коли ж хтось хоче побажати щастя, кажуть : "*Leben Sie wohl und essen Sie Kohl!*". У Різдва ну ніч листками зеленої капусти "пригощали" також тварин [2, с. 151].

Результати опитування наведені у таблиці.

№	Фразеологічні одиниці	Кількісний показник		Процентне співвідношення	
		Німецька ідіома	Нейтральна ідіома	Німецька ідіома	Нейтральна ідіома
1.	<i>aus Buxtehude sein</i> – розм. бути родом невідомо звідки.	198	19	91.24%	8.76%
		6 респондентів не знайомі зі значенням фразеологічної одиниці			
2.	<i>das ist bei uns Stil</i> – у нас так заведено	31	186	14.29%	85.71%
3.	<i>das ist bei uns so Usus</i> – розм. такий у нас звичай, так у нас заведено	127	90	58.53%	41.47%
4.	<i>mit Kind und Kegel</i> – зі всією сім'єю	196	21	90.32%	9.68%
5.	<i>Weib und Kind</i> – дружина і діти, сім'я	43	174	19.82%	80.18%
6.	<i>eigen Brot nährt am besten</i> – присл. свій хліб ліпший	25	192	11.5%	88.48%
7.	<i>eigen was, wie gut ist das</i> – присл. свій хліб ліпший	118	99	54.38%	45.62%
8.	<i>unser Kohl schmeckt wohl</i> – присл. свої сухарі кращі за чужі пироги	199	18	91.7%	8.29%
9.	<i>Überall gut, zu Hause am Besten</i> – у гостях добре, а вдома ще краще	15	202	6.9%	93.09%
10.	Trautes Heim, Glück allein – у гостях добре, а вдома ще краще	201	16	92.63%	7.37%
11.	<i>Ost, Süd, West – daheim ist's am best'</i> – у гостях добре, а вдома ще краще	116	101	53.46%	46.54%

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Таким чином, дані проведеного опитування верифікували гіпотезу про те, що не всі фразеологічні одиниці є національно-забарвленими або не вважаються такими носіями мови. У запропонованому варіанті опитування (який був другим) ми навмисне підібрали близькі за значенням або синонімічні фразеологізми, щоб визначити чи наявність так званих специфічних національних маркерів слугує своєрідним каталізатором для їх сприйняття і віднесення носіями мови до категорії СВОЄ. Так, наприклад, назва міста у 1 фразеологізмі; лексема *Kegel*, яка втратила актуальність і змінила значення у 4 ідіомі. Окрім того, важливу роль відіграли засоби ускладнення форми, в даних випадках – римування, як у 7, 8, а також у 10-11 прикладах.

Перший варіант дослідження не включав синоніми. Інформанти відповідали на запитання, чи фразеологічні одиниці (*aus Buxtehude sein*, *das ist bei uns so Usus*, *mit Kind und Kegel*, *unser Kohl schmeckt wohl*, **Trautes Heim, Glück allein**) можна віднести до власне німецьких.

№	Фразеологічні одиниці	Так		Ні		Не визначились із відповіддю	
		Кількість	Відсотки	Кількість	Відсотки	Кількість	Відсотки
1.	<i>aus Buxtehude sein</i>	163	75.1 %	40	18.4%	14	6.5%
2.	<i>das ist bei uns so Usus</i>	112	51.61%	103	47.47%	2	0.92%
3.	<i>mit Kind und Kegel</i>	154	70.97%	63	29.03%	–	–
4.	<i>unser Kohl schmeckt wohl</i>	144	66.35%	73	33.65%	–	–
5.	Trautes Heim, Glück allein	136	62.67%	74	34.1%	7	3.23%

Як бачимо, без фразеологізмів-синонімів інформанти не так впевнено відповідали на поставлене запитання, про що свідчать статистичні дані:

aus Buxtehude sein – при першому опитуванні 75% інформантів віднести даний фразеологізм до німецьких, у другому випадку –70%;

das ist bei uns so Usus – 51% і 59% відповідно;

mit Kind und Kegel – 71% і 90%;

unser Kohl schmeckt wohl – 66% і 91%;

Trautes Heim, Glück allein –63% і 92%.

Наше дослідження не претендує на вичерпність, а є лиш першою сходинкою до подальшого більш ґрунтовного емпіричного вивчення цього аспекту фразеології. Перспективними, на нашу думку, є дослідження фразеологічних одиниць за допомогою зіставного методу для виявлення їх культурних відмінностей, а також більш детальне текстуальне вивчення і опрацювання даних електронних корпусів німецької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А.Н. Аспекты теории фразеологии. / А. Баранов, Д. Добровольский. – М.: Знак, 2008. – 656с. – (Studia philologica).
2. Токарев С.А. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы XIX-начало XX в. Зимние праздники / отв. ред.: С. А. Токарев ; ред. кол.: О.А. Ганцкая ; ред. кол.: [и др.] . – М. : Наука, 1973 . – 351 с.
3. Deutsches Sprichwörter-Lexicon von Karl Friedrich Wilhelm Wander. Режим доступу: <http://woerterbuchnetz.de/Wander/?sigle=Wander&mode=Vernetzung&hitlist=&patternlist=&lemid=WW00201>.
4. Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm im Internet. Режим доступу: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GK03004#XGK03004>.

Януш К. Влияние специфических компонентов на понимание национального аспекта фразеологических единиц немецкого языка: эмпирическое исследование.

В статье рассмотрены вопросы национально-культурного аспекта фразеологии, исследована роль уникальных компонентов в восприятии идиом и их классификации как национально-специфических. Для лучшего понимания исследуемой проблематики осуществлена демаркация между культурной и национальной спецификой идиом. Этому способствуют также различные методы их исследования: сопоставительный метод поможет в выявлении своеобразных отличительных особенностей в плане культуры, интроспективный метод базируется на интуиции носителей языка. Проведенный социолингвистический опрос дал возможность верифицировать первичную гипотезу о том, что не все фразеологические единицы являются национально окрашенными либо не считаются таковыми носителями языка.

Ключевые слова: национально-культурная специфика, сопоставительный метод, интроспективный метод, социолингвистический опрос.

Yanush Kh. The Impact of Specific Components on the Understanding of the National Aspect of Phraseological Units of the German Language. An Empirical Study.

The article deals with questions of national and cultural aspects of phraseology, investigated the role of the unique components in the perception of idioms and their classification as a nationally specific. For a better understanding of the problems under study carried out demarcation between cultural and national characteristics of idioms. This is promoted by various methods of detection: the comparative method will help in the identification of unique distinguishing features in terms of culture, the introspective method is based on the intuition of native speakers. Sociolinguistic survey made it possible to verify the hypothesis that not all language units are nationally specific or not considered as such by native speakers.

Key words: cultural specificity, the comparative method, the introspective method, sociolinguistic survey.

III. КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ

Тетяна Гузій
(Київ)

УДК 811.111:39

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ БОГ/GOD У РЕЛІГІЙНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ДРЕВНІХ АНГЛОСАКСОНЦІВ

У статті розглядається лінгвокультурний концепт у релігійній картині світу, що включає в себе культурні уявлення, предмети, явища або ознаки певної культури. Автор досліджує концепт БОГ/GOD в релігійній картині світу древніх англосаксонців. БОГ/GOD є культурним концептом, що сприяє культурно-історичному розвитку та є центральним в релігійній картині світу, адже саме він є основою для формування духовно-моральних цінностей певного суспільства. Кожна спільнота має свої релігійні символи, створює свою релігійну картину світу у залежності від суспільно-історичних умов, від віросповідання. Специфікою релігійної картини світу давніх англосаксонців є те, що вона поєднує міфологічний та християнський світогляди. У статті аналізуються засоби вербалізації цього концепту на основі пам'яток давньої писемності. Увага автора зосереджується на виявленні основних номінацій концепту БОГ/GOD, які поєднують язичницькі та християнські мотиви.

Ключові слова: *концепт, релігійна картина світу, язичництво, християнство.*

Постановка проблеми. У центрі антропологічної лінгвістики перебуває вивчення картин світу древніх людей на основі концептів, які є їх невід'ємною частиною. Концепти зберігають знання, досвід лінгвоспільнот і процесів пізнання світу. Вивчення концептів на основі пам'яток давньої писемності древніх германців, що дійшли до нашого часу, дозволяють реконструювати англосаксонську картину світу. Уважаємо доцільним уточнити, що англосаксонцями є древні племена англів, саксів та ютів, що в першому столітті проживали на Ютландському півострові та поблизу нього, і в середині V століття прийшли на Британські острови та почали освоювати дану територію, вступивши в боротьбу з корінним населенням – кельтами. До середини VI ст. англосаксонцями був зайнятий увесь південь, центр та північний схід Англії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У центрі актуальних завдань лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики перебувають дослідження таких концептів, як *БОГ* (М.В. Аникушина, О.В. Елисеєва, Л.Г. Панова, Г.В. Поліна), *ДОЛЯ* (Т.В. Радзієвська, Г.І. Урбанович, О.Д. Шмельов, О.В. Троць), *КОХАННЯ*, *ЩАСТЯ* (С.Г. Воркачов), *ДУША* (А. Вежбицька, Т.В. Булигіна, О.Д. Шмельов), *ІСТИНА* (Н.Д. Арутюнова, В.Г. Гак, Ю.С. Степанов) та ін.

Серед ключових концептів англосаксонської картини світу можна виділити такі, як *БОГ*, *БАГАТСТВО*, *ДОЛЯ*, *СМЕРТЬ*, *СЛАВА*. На нашу думку, *БОГ* є загальним універсальним концептом, що проявляється в кожній окремій лінгвоспільноті по-своєму й відповідно має як спільні властивості для всіх народів, так і свої етнічні вияви.

Мета статті. Метою нашого дослідження є аналіз засобів вербалізації концепту *БОГ/GOD* в релігійній картині світу англосаксонців на основі пам'яток давньої писемності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Релігійна картина світу містить певним чином упорядковану у свідомості інформацію про взаємодію людини з релігійним середовищем, його уявлення про релігію. Оскільки необхідними й достатніми елементами картини світу виступають знання або уявлення суб'єкта про навколишню дійсність, пізнавальну діяльність суб'єкта, можна стверджувати, що релігійна картина світу виступає безпосереднім конституентом картини світу [1, с. 29]. Вона містить уявлення про світ, його закони, будову, які визначаються та керуються вищими силами.

Між релігією й мовою як формами суспільної свідомості існує складний взаємозв'язок, у якій релігія виступає як джерело життєво важливих смислів, а мова – як семантична оболонка цих сенсів [5]. Завдяки мові, релігійні смисли доносяться до людей, торкають найтонші струни їхньої душі, допомагають зберегти та передати важливу інформацію.

Релігійні символічні системи забезпечують осмисленість людської поведінки, співвідносячи її із загальним розумінням сенсу життя в контексті світобудови й загального порядку буття. Релігія займається не стільки конкретними питаннями повсякденного існування, скільки розумінням самого життя, його сенсу перед лицем смерті, страждань, несправедливості. Релігійні символи пропонують осмислений контекст – модель світу, що допомагає релігійним людям зрозуміти природу світу і сенсу людського життя [2, с. 101]. Кожна спільнота має свої релігійні символи, створює свою релігійну картину світу у залежності від суспільно-історичних умов, від віросповідання. Специфікою релігійної картини світу давніх англосаксонців є те, що вона поєднує міфологічний та християнський світогляди.

Язичницький пантеон англосаксонців характеризувався політеїзмом, тобто поклонінням різним богам.

Тацит писав про германців, що серед усіх богів вони найбільше поважають Меркурія і вважають за потрібне приносити йому по відомих днях у жертву також людей. Але якщо звернутися до більш пізньої, записаної в середні віки скандинавської традиції, то виявиться, що верховним вождем у скандинавів був Один, германський Вотан (Воден), що відрізнявся здатністю проникати в усі галузі світотворення і тому нагадував вісника богів в античній традиції, йому дійсно приносили в жертву людей [6, с. 26].

Найповажнішим богом війни у стародавніх германців був Тіваз або Тів, якого Снорри та інші пізніші автори називають Тюрор. Поряд із Тівазом і Воденом германці шанували ще й третього бога війни – Донара, Тора або Тунара (двн.-англ. - unop), який був ще й богом грому (герм. - unraz “грим” походить від іє. (s) ten-/ton – “гриміти, гуркотати” [4, с. 67].

Розповсюдження християнства серед германських племен – між IV і V ст. – завдало удару древнім віруванням та вплинуло на формування загальної релігійної картини світу. Народні маси довго чинили опір уведенню нової релігії, нав'язуваної їм феодальною аристократією християнськими проповідниками. Щоб послабити цей опір, християнське духовенство йшло на поступки, узаконювало деякі старі звичаї і повір'я, намагаючись надати їм християнське обличчя, але дохристиянські пережитки утримувалися довго [9, с. 225], одна релігійна парадигма накладалася на іншу, відбувся перехід від політеїзму до монотеїзму.

У листі Папи Григорія до короля Кент згадує такі ключові моменти язичництва, як поклоніння ідолам та існування храмів, які повинні бути знищені. Уже в другому листі до абата Мелітусу він пропонує не знищувати храми, а тільки знищити ідолів, а жертвоприношення богам, до якого англосакси були привчені, можуть проводитися, але в рамках святкування християнських фестивалів, для того, щоб перетворити акт демонічного поклоніння в акт божественного свята [11, с. 164-165]. Такі послаблення в релігійній атрибутиці з боку духовенства мали сприяти поступовому наверненню язичників у християнство.

Пізніше значний вплив на церковну організацію мало вторгнення в 865 р. армії вікінгів. Принесені скандинавами дохристиянські культу залишили значний слід в англійській топоніміці (частково в склад деяких північно-англійських топонімів увійшли імена Тора та Одіна), а окремі християнські пам'ятники 8-9 ст. зберегли зображення самих вікінгів (наприклад, кам'яний хрест Мідлтона, графство Йоркшир. Однак відданість скандинавів їх язичницьким богам, очевидно, була не настільки сильною, щоб пробудити в них активну ненависть до християнства [3, с. 87].

У V ст. у англосаксів ще не було писемності, але була розвинута усна творчість у вигляді пісень, язичницьких замовлянь, заклинань, із якими церква боролася після введення християнства. Найперша школа давньоанглійської літератури була створена в Нортумбрії, але вона занепадала після набігів вікінгів.

Слід зазначити, що для давньоанглійського періоду характерно існування чотирьох діалектів: нортумбрійський, мерсійський, уссекський, кентський.

У мові більшості поетичних пам'яток діалектні особливості носять змішаний характер, у них виявляються риси як уссекського, так і англських діалектів. Це прийнято пояснювати тим, що хоча всі збережені поетичні пам'ятки відносяться до 10-11 ст., коли на основі уссекського діалекту склалася по суті загальна письмова мова, вони створювалися і вперше записувалися в Нортумбрії, а пізніше переписувалися в Уссексі. Існують й інші пояснення змішаного характеру

поетичних пам'яток. Уважають, що існувала загальна літературна мова давньоанглійської поезії і що ця мова відрізнялася від прозової мови наявністю в ній різнодіалектних рис [7].

Для більш детального розгляду концепту *БОГ* у релігійній картині світу англосаксонців ми звернулися до найдавніших пам'яток англосаксів, до героїчних епічних творів: “Beowulf” (VII-XI ст.), “The Battle of Maldon” (X-XI ст.), “Judith” (X ст.), “The Seafarer” (VI-VII ст.), “Genesis” (VII ст.), “Dream of the Rood” (VIII ст.), “The Gifts of Men” (VIII ст.) та виокремити номінації (експлікатори концепту), що вербалізують концепт *БОГ/GOD*.

У християнському суспільстві однією з найперших обов'язкових догм було Боже створення світу з нічого, і, таким чином, створення трансцендентного бога проти гностичних припущень інтелігенції [14, с. 43].

У першу чергу Бог є творцем всього сушого, у “Beowulf” зустрічаємо такі рядки:

БОГ – ТВОРЕЦЬ:

двн.-англ. *Sægde se þe cūþe frumsceaft fira feorran reccan, cwæð þæt se ælmihtiga eorðan worhte, wlitebeorhtne wang, swa wæter bebugeð, gesette sigehreþig sunnan ond monan* (Beowulf 90) – “Співав він про те, як Творець улаштував сушу-рівнину, обмиту морем, про те, як Зиждитель зміцнив сонце”.

Це є типовий приклад пісні на християнський сюжет та нагадує переказ перших розділів “Нового Заповіту”.

БОГ – БАТЬКО:

двн.-англ. *Mæl is me to feras; fæder alwalda mid arstafum eowic gehealde* (Beowulf 316-317) – “Мені вже пора йти; нехай батько всемогутній із прихильністю береже тебе”.

БОГ – СИН БОЖИЙ:

двн.-англ. *Se sunu wæs sigorfæst on þam siðfate, mihtig ond spedig* (Dream of the Rood 150-151) – “Син з перемогою вийшов із тієї битви, могутий та успішний”.

БОГ – СВЯТІСТЬ:

двн.-англ. *...wig ofer wæpen, ond siþðan witig god on swa hwæþere hond, halig dryhten, mærdō deme* (Beowulf 685-687) – “відкинув зброю, скоро мудрий Бог явиться, над нами здійсниться суд святого Правителя”.

БОГ – ІСУС ХРИСТОС:

двн.-англ. *Weop eal gesceaft, cwiðdon cyninges fyll. Crist wæs on rode* (Dream of the Rood 55-56) – “Весь світ заплакав, горюючи за смертю короля, Христос був на хресті”.

У давньоанглійській поемі “Dream of the Rood” автор зображує видіння, у якому йдеться мова про хрест, Христова проповідь та звеличення Христа. Хрест постає в поемі і як символ торжества Бога, і як Боже оруддя карі, і як хрест поруганий і возвеличений, дерево, що з'єднує небо і землю. Христос тут і жертва, і цар, і смерть його виявляється разом із тим найвищою перемогою [8, с. 289].

БОГ-ТРОЙЦЯ:

двн.-англ. *Ic ðe, frymða god ond frofre gæst, bearn alwaldan, biddan wylle miltse þinre me þearfendre, ðrynesse ðrym* (Judith 83-86) – “Я прошу тебе, Господа всього начала, духа спокою, сина повелителя всього, милувати мене, бідного, Велична Тройце”.

БОГ – СУДДЯ:

двн.-англ. *...metod hie ne cūþon, dæda demend, ne wiston hie drihten god, ne hie huru heofena helm herian ne cūþon, wuldres waldend* (Beowulf 180) – “був їм невідомий Суддя Діянь, Даритель Слави, Правитель Неба, не знали Бога, не боялися Всевишнього”.

У наступних номінаціях концепту *БОГ* простежується гуманізація Бога з людською поведінкою; як зазначає Вебер, Бог може також приймати форму могутнього земного повелителя, чю дискреційну прихильність можна отримати благаннями, подарунками, послугами, даниною, лестощами і хабарами. Або Божа милість може бути зароблена внаслідок слухняного ставлення відповідно до його волі. Таким чином, боги мисляться за аналогією із земними правителям: могутніми істотами, чий сили відрізняється лише ступенем [14, с. 16].

У давньоанглійських творах писемності Бог часто порівнюється з королем, володарем, що управляє на небі та на землі:

БОГ ЯК ВОЛОДАР:

двн.-англ. *...ne his gifena þæs god, ne in geogube to þæs hwæt, ne in his dædum to þæs deor, ne him his dryhten to þæs hold, þæt he a his sæfore sorge næbbe, to hwon hine dryhten gedon wille* (Seafarer 40) – “настільки тороватого і відважного змолоду, у справі настільки доблесного, государем настільки обласканого, щоб він ніколи не думав про дальню морську дорогу, про шляхи, що уготовані всевластителем людині”.

Давні англійці вбачають у Богові всемогутнього володаря, якому належить усе, що є на землі.

БОГ – КОРОЛЬ НЕБЕС / ПРАВИТЕЛЬ / ЦАР:

двн.-англ. *Hnigon þa mid heafdum heofoncynge georne togenes and sædon ealles þanc, lista and þara lara* (Genesis 237-239) – “Вони схилили голови перед Королем Небес та подякували за знання та закони”.

БОГ-ПОВЕЛИТЕЛЬ АНГЕЛІВ:

двн.-англ. *Nu ic ah, milde Metod, mæste þearfe þæt þu minum gaste godes geunne, þæt min sawul to ðe siðian mote on þin geweald, þeoden engla...* (The Battle of Maldon 175-178) – “Зараз я питаю милостивого Творця, щоб він нагородив мій дух спасінням, нехай моя душа до нього поспішає, у твоє володіння, повелитель ангелів”.

Християнський світогляд із визнанням справедливого Бога, який керує справами людей і обіцяє радісне життя після смерті для всіх віруючих і слухняних християн, не було близьким по духу до героїчної розповіді світоглядом [12, с. 426]. У героїчному епосі йде постійна боротьба з ворогами, природними силами, і для головного героя є честю загинути в битві. У цьому її близькість до язичницького світогляду, де возвеличувався героїзм як культ і героїчним вчинкам надавалося божественного значення.

БОГ-ЗАХИСНИК:

двн.-англ. *Ic wat hwæt he me self bebed, nergend user, þa ic hine nehst geseah* (Genesis 535-536) – “Я знаю, що він сам себе возвисив, наш захисник, коли він з'явився поруч мене”.

БОГ-ПРАВИТЕЛЬ СЛАВИ:

Слава була дуже важливою для англосаксонців, заради якої вони могли пожертвувати навіть життям.

БОГ-БАТЬКО:

двн.-англ. *Mæl is me to feras; fæder alwalda mid arstafum eowic gehealde* (Beowulf 316-317) – “Мені вже пора йти; нехай батько всемогутній із прихильністю береже тебе”.

У поемі “The Gifts of Men”, яка поєднує як героїчну, так і духовну тематику, Бог представлений як щедрий правитель.

БОГ-ДАРИТЕЛЬ:

двн.-англ. *Ne bið ænig þæs earfoðsælig mon on moldan, ne þæs medspedig, lytelhydig, ne þæs læthydig, þæt hine se argifa ealles biscyrge modes cræfta* (The Gifts of Men 8-12) – “Нема жодної людини на землі такої нещасливої або так безчесно обдарованої, кого б даритель не нагородив би зовсім силою розуму”.

Як і належить королю, правителю, Бог є милостивим, який щедро роздає дари. Однак, О. А. Смирницька зауважує, що дари, які тут перераховуються, не заслужені людьми, у порівнянні з воїном, який повинен був їх заслужити, а блага отримані не возвищують одного над іншим, а посилаються Господом, милостивим до кожного [8, с. 271].

Дані номінації на позначення Бога в давньоанглійській літературі можуть поєднувати в собі як язичницькі, так і християнські мотиви, у залежності від контексту, який укладений авторами давніх поем у бачення Бога, однак, на нашу думку, можна виділити ще й номінації, які несуть в собі світогляд, притаманний лише язичництву.

Відомо, що язичники обожнювали природу, надавали їй сакрального містичного значення.

БОГ ЯК НОСІЙ ПРИРОДНИХ ЯВИЩ (СВІТЛО, ГРОЗА):

двн.-англ. *Micel biþ se meotudes egsa, forþon hi seo molde oncyrred; se gestapelade stiþe grundas* (Seafarer 100) – “Божа гроза настане, земля перевернеться; господь зміцнив іспод світу”.

Усі природні явища, яким герой радів або, навпаки, боявся, посилалися Богом.

БОГ ЯК ТКАЧ УДАЧІ:

двн.-англ. *Ac him dryhten forgeaf wigspeda gewiofu, wedera leodum, frofor ond fultum, þæt hie feond heora ðurh anes cræft ealle ofercomon* (Beowulf 695) – “Але Бог-заступник, ткач удачі, над раттю гаутською вождем поставив героя, чия сила гору одержала над вражою міццю”.

Ці рядки вказують на те, що саме Бог є носієм удачі, яка була дуже важливою для англосаксонського суспільства, так як сприяла перемозі в битвах.

БОГ як ВЛАДИКА ДОЛІ:

двн.-англ. *...onwinded wælrapas, se gewæld hafað sæla ond mæla; þæt is soð metod* (Beowulf 1610) – “зими на морі трощить Творець, Долі Владика, Повелитель Часу”.

Зауважимо, що в християнському світогляді відсутнє поняття доля, це язичницький термін. Давні германці не надавали подіям логічного, раціонального бачення, натомість вони сліпо виконували присуд долі, пояснюючи та описуючи все, що відбувалося з ними, як її вирок [10, с. 69]. Із запровадженням християнства доля продовжила визначати дії людей, але вже за Божою волею.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Проаналізувавши номінації на позначення концепту *БОГ/GOD* в давньоанглійській мові на основі пам'яток давньої писемності, ми прийшли до висновку, що Бог у релігійній картині світу давніх англосаксонців вербалізується як концепт, що поєднує в собі два світогляди: язичницький та християнський. Це можна пояснити тим, що на момент написання героїчних епічних творів англійці, хоча і були вже християнами, але язичницькі вірування ще довгий час існували й накладали відбиток на розуміння поняття Бог та відображення його в релігійній картині світу давніх англосаксонців. У поемах згадується єдиний Бог, який містить різні номінації, але незважаючи на християнські мотиви, які присутні в героїчному епосі, язичницькі уявлення ще не були викорінені остаточно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананченко О.С. Лінгвокультурний концепт *РЕЛІГІЯ* в англійській та українській мовах: дис ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Олена Сергіївна Ананченко. – Донецьк, 2013. – 240 с.
2. Гараджа В.И. Социология религии / В.И. Гараджа. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 348 с.
3. Глебов А.Г. Англия в раннее средневековье / А.Г. Глебов. – СПб.: Евразия, 2007. – 288 с.
4. Левицький В.В. Основы германистики / В.В. Левицький. – Вінниця: Нова Книга, 2006. – 528 с.
5. Мечковская Н. Язык и религия. Лекции по филологии и истории религий / Н. Мечковская. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 352 с.
6. Петрухин В.Я. Мифы древней Скандинавии / В.Я. Петрухин. – М.: АСТ, Астрель, 2011. – 464с.
7. Письменные памятники древнеанглийского периода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yazykoznanie.ru/content/view/53/242/>
8. Смирницкая О.А. Древнеанглийская поэзия / Смирницкая О.А., Тихомиров В.Г. – Москва: Наука, 1982. – 330 с.
9. Токарев С.А. Религия в истории народов мира / С.А. Токарев. М.: Политиздат, 1986. – 576 с.
10. Троць О. В. Вербалізація концепту ДОЛЯ у давньогерманських мовах : етнокультурний аспект: автореф. дис.. ...канд. філол. наук: 10.02.04 / Олена Володимирівна Троць; КНЛУ. – К., 2008. – 200 с.
11. Church S.D. University of East Anglia Paganism in Conversion-Age Anglo-Saxon England: The Evidence of Bede's Ecclesiastical History Reconsidered / S.D. Church // The Journal of the Historian Assosiation, Volume 93, Issue 310, p.162-180, April 2008.
12. Robinson F. Old English literature // F.Robinson // Critical essays edited by R.M. Liuzza. – Yale University Press New Haven & London. – 2002. – p. 425-444.
13. The Complete Corpus of Anglo-Saxon Poetry [Online] Available: <http://www.sacred-texts.com/neu/ascp>.
14. Weber M. The Sociology of Religion / M. Weber. – Beacon Press, 1993 – 304 p.

Гузій Т. Вербалізація концепта *БОГ/GOD* в релігійній картині світу давніх англосаксов.

В данній статтє рассматриваетсє лінгвокультурний концепт в релігійній картині світу, которий включає в себя культурные представления, предметы, явления или признаки определенной культуры. Автор исследует концепт БОГ/GOD в релігійній картині світу давніх англосаксов. БОГ/GOD является культурным концептом, что определяет и способствует культурно-историческому развитию и является центральным в релігійній картині світу, ведь именно он является основой для формирования духовно-нравственных ценностей определенного общества. Каждое общество имеет свои религиозные символы, создает свою религиозную картину мира в

зависимости от общественно-исторических условий, от вероисповедания. Спецификой религиозной картины мира древних англосаксонцев является то, что она объединяет мифологический и христианский мировоззрения. В статье анализируются средства вербализации данного концепта на основе памятников древней письменности. Внимание автора сосредоточено на выявлении основных номинаций концепта БОГ, которые сочетают в себе языческие и христианские мотивы.

Ключевые слова: концепт, религиозная картина мира, язычество, христианство.

Guzii T. Concept GOD Verbalization in the Ancient Anglo-Saxon Religious Image of the World.

In this article the notion of linguocultural concept in the religious image of the world, that includes cultural views, objects, phenomena or characteristics of a particular culture is examined. The author investigates the concept GOD in the religious image of the world of ancient Anglo-Saxons. GOD is a cultural concept that defines and promotes the cultural and historical development and it is central in the religious image of the world, because it is the basis for the formation of spiritual and moral values of a given society. Each community has its own religious symbols, creates a religious image of the world, depending on the socio-historical conditions of religion. The specificity of Anglo-Saxon religious image of the world is that it combines mythological and Christian worldviews. In this article means of verbalization of this concept based on the ancient monuments writing are analysed. Attention is focused on the identification of the main designations of concept GOD, which combines pagan and Christian motives.

Key words: concept, religious image of the world, paganism, Christianity.

*Ірина Гумовська,
(Тернопіль)*

УДК 81'37

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОРЕЛЯЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
У ТЕРМІНОЗНАВСТВІ (НА ПРИКЛАДІ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В
ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ)**

У статті досліджуються основні концептуальні засади функціонування сучасної юридичної термінології в економічному дискурсі. У дослідженні аналізуються роботи вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, які займалися вивченням різних аспектів термінознавства, теоретичних засад проблеми, концептуальних питань, визначенню поняття та інших. У роботі визначені поняття «термін», «термінологія», «професійна лексика», «термінологічне поле» та «юридична термінологія». Ми звертаємо увагу на поняття «підмова», оскільки наше дослідження присвячене процесам інтеграції лексики двох підмов — економічної та юридичної. У статті також пропонуються власні визначення ключових понять термінознавства. Результати нашого дослідження будуть корисними для молодих науковців, що займатимуться аналізом теоретичних аспектів кореляційних процесів та функціонування термінів в дискурсах з економіки, правознавства, історії тощо.

Ключові слова: загальна лексика, економічний дискурс, правничий дискурс, підмова, термін, термінологія.

Постановка проблеми У сучасних працях з лінгвістики вчені приділяють велику увагу вивченню термінів та термінологічних систем. Аналіз теоретичних концепцій з проблеми термінознавства показав, що єдиного та адекватного визначення поняття «термін» не існує. Це слово прийшло до нас ще з античних часів. У латинській мові воно означало «рубіж», «межу». У середньовіччі воно набуло значення «позначення», «визначення». Номінацію слова *terme* — «слово» знаходимо у старофранцузькій мові [див.24, с.143].

Аналіз останніх досліджень і публікацій Дослідженням різних аспектів термінознавства, теоретичних засад проблеми, концептуальних питань, визначенню поняття та інших присвячено низку праць Т.Панько, Т.Кияка, В.Лейчика, Ф.Циткіної, Р.Іваницького, О.Іващишин, Л.Мисик, а також праці зарубіжних учених Р. де Богранда, Г.Фелбера, Ж.Рондо, А.Вовка та інших. У працях Т.Кияка простежуємо прагнення до стандартизації та уніфікації

термінів [14–16]. В. Лейчик досліджує теоретичні аспекти терміносистем [18]. Г.Винокур аналізує питання лінгвістичної суті терміна, природу та організацію термінологій, співвідношення між номенклатурою та термінологією [6]. О. Іващишин аналізує переважно структурні особливості та семантичну диференціацію термінів-словосполучень на матеріалі лексики сірчаного виробництва [11;12]. Проблема становлення англійської юридичної термінології присвячено статті Л.Мисик [20;21]. Сучасну міжнародну термінологію та перспективи її розвитку досліджує Р. де Богранд (Австрія) [2]. Термінологічні проблеми кібернетики висвітлено у праці вченого, інженера-хіміка А.Вовка (США) [7].

Мета статті — здійснити науковий аналіз сучасних теоретичних аспектів термінології **Завданням** нашої статті є визначення ключових понять у сфері термінознавства, зокрема тих, які будуть важливими для нашої роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження У працях Г.Винокура, а також у багатьох лексикографічних джерелах визначається термін на основі експлікації його основної диференціальної ознаки — функції реалізації спеціального професійного поняття. В одній зі статей Г.Винокур тлумачить терміни як слова в особливій функції, функції назви [6]. З деякими його висновками погоджується О.Реформатський: висуваючи на перший план дефінітивну функцію терміна, він вважає термін одиницею термінологічного поля, в якому той моносемічний, точний, стилістично нейтральний та позбавлений експресії [17].

Думки іншого плану висловлює Д.Ушаков. Він визначає термін як поняття, виражене словом, або слово, що є назвою строго визначеного поняття; спеціальне слово чи вираз, прийняте для позначення чого-небудь в тому чи іншому середовищі, професії [30, с.689]. В цьому тлумаченні простежуємо певне нерозуміння різниці між терміном, номенклатурним позначенням слів, фразеологізмами професійної мови.

Т.Канделакі розуміє термін як слово чи словосполучення, що вимагає для встановлення свого значення в певній системі понять побудови дефініцій [13]. У «Логічному словнику» М.Кондакова термін визначається як слово чи словосполучення, що є точною назвою строго визначеного поняття [17, с.594].

Прагненням до адекватної детермінації поняття керується і О.Суперанська, яка кваліфікує термін як спеціальне слово (чи словосполучення), що є прийнятним в професійній діяльності та вживається в особливих умовах. Це словесне позначення поняття, яке входить у систему понять певної галузі професійних знань; це також основний понятійний елемент мови для спеціальної мети [29, с.14].

У деяких монографічних дослідженнях, зокрема у праці А.Крижанівської та Л.Симоненко, терміни визначаються як номінанти системи понять науки, техніки, офіційної мови та їх відображення у виробництві, суспільному житті чи їх окремих сферах [24, с.15]. Згідно з думкою авторів, кожний термін у конкретній галузі має суспільно усвідомлене значення. М.Зарицький вважає, що терміни як інструменти наукового мислення є основною структурною одиницею, яка втілює результати теоретико-пізнавальної діяльності людини [24, с.16].

Інакше тлумачить термін М.Мостовий, визначаючи його як слово або словосполучення з історично умотивованим чи умовно закріпленим значенням, що відбиває одне поняття у спеціалізованій галузі знання чи виробництва [22, с.191]. На його думку, сукупність термінів як лексичних засобів найменування становить термінологію.

В українському мовознавстві підхід до терміна на теоретичному рівні знаходимо у працях НТШ. Зокрема Т.Секунда зазначає, що термін: 1) легко зрозумілий; 2) точно відповідає суті наукового об'єкта; 3) недвозначний (з кожним терміном має бути пов'язане тільки одне значення); 4) гнучкий, тобто дає змогу легко творити від нього похідні терміни; 5) «доброзвучний» [24, с.145].

У зарубіжному термінознавстві термін також тлумачиться неоднозначно. Англійські дослідники Гринаф та Катридж порівнюють термін з математичними знаками та формулами, що не входять до словникового складу мови. Про терміни як про елементи особливої наукової мови, яким не властива чіткість та логічність, писав французький учений Е. Жильбер. Ж. Вандрієс та Й.Сміт ототожнюють терміни з жаргонами [24, с.144]. Л.Дьодерлайн дав таку цікаву характеристику терміна: Finis «кінець» (das Ende) — це границя як ознака кінця; а Terminus — це

штучно встановлена, де дещо повинно бути закінченим [36, с.359–360]. Таке визначення допомагає розрізнити окремі дисципліни в континуумі наукових знань та встановлювати термінологію кожної науки під певним кутом зору, напрямом думки.

Проблема визначення поняття є також актуальною для нашого дослідження. Б.Головін вважає поняття елементом думки, що відображає загальні та суттєві ознаки, властивості і відносини предметів та явища дійсності, які відображають та виділяють предмети і явища як самостійні. Термін завжди пов'язаний з поняттям. Але поняття можуть виражатися загальноживаними словами [9, с.35–36]. Загальні поняття, побутові поняття та спеціальні поняття можна розділити з точки зору значущості ознак, що відображаються [9, с.40].

Термін будь-якої галузі знання виражає спеціальне професійне поняття, якщо воно вживається в умовах спеціальної професійної комунікації.

Систему термінів у літературі кваліфікують як термінологію. Це слово утворене від латинського *terminus* та старогрецького *logos*. Щодо диференціації змісту в понятті «термінологія», то заслуговують на увагу концептуальні положення, сформульовані Б.Головіним та Р.Кобріним. Вони розглядають термінологію як: 1) сукупність слів та словосполучень, що називають спеціальні об'єкти і виражають спеціально-професійні поняття; 2) розділ мовознавства, що вивчає сукупності термінів, їх граматичну організацію та закони функціонування [9, с.7]. О.Реформатський під термінологією розуміє науку про терміни [27; 28]. На думку Т.Панько, термінологія — категорія змінна. Вона залежна від відповідної науки, її розвитку, через те постійно повинна переглядатися для того, щоб термін найточніше передавав суть понять, їх місце у системі, а водночас щоб новостворені чи запозичені терміни органічно пов'язувалися з наявними, не порушуючи структури кожної конкретно взятої терміносистеми [24].

Практичного значення для нашого дослідження набуває теорія про терміни В.Даниленко [10, с.19–20]. Згідно з думкою автора, терміни становлять головну специфіку лексики мови науки і є інформативною її частиною. Вони роблять лексичний склад мови науки принципово відмінним від загальноживаної лексики за такими напрямками: семантично (терміни називають тільки спеціальні поняття, кожен з них унікальний за своїм змістом); функціонально (терміни виконують не тільки номінативну, а й дефінітивну функцію); у сфері поширення (терміни у своїй прямій функції є засобами тільки професійного спілкування); за джерелами, способами та засобами утворення; за семіотичним складом одиниць найменування.

Теоретичні роздуми над працями з питань розуміння і тлумачення понять «термін», «термінологія», «терміносистема», «термінологічне словосполучення», а також аналіз фактологічного текстового фахового матеріалу дали нам підстави здійснити робочу детермінацію деяких з цих понять. Концептуально вона представлена в наступних дефініціях.

Під *поняттям* ми розуміємо компонент думки, що відображає загальні та суттєві ознаки, властивості та відношення предметів і явищ як самостійних об'єктів.

Під *терміном* в даній праці ми розуміємо слово чи словосполучення, що має спеціальне значення, виражає і формує професійне поняття, застосовується в процесі засвоєння наукових та професійних об'єктів і кореляції між ними.

Зазначимо, що термін, як правило, виконує дві функції — номінативну (тобто називає поняття) та функцію відображення змісту поняття. Будь-який термін у певній системі понять, на противагу звичайному слову (чи словосполученню), повинен мати обмежений, чітко зафіксований зміст.

Багатоаспектним виявилось в науковій літературі і тлумачення поняття «термінологія». Корисними та цікавими для нашого дослідження є сім визначень дослідника термінології Р. де Богранда [2, с.29], які ми беремо до уваги, аналізуючи юридичну термінологію в економічному дискурсі :

- 1) термінологія є спеціалізованим лексичним складом;
- 2) термінологія — інструмент для втручання у звичайне спілкування;
- 3) термінологія дає ключові слова для розширення спеціалізованих рамок знань про певну галузь;

- 4) термінологія претендує на дозвіл, тобто на думку автора, вибір термінології часто є двостороннім жестом довір'я до одного підходу і недовір'я до інших;
- 5) термінологія є системою сигналів для того, щоб відрізнити «своїх» від «сторонніх»;
- 6) термінологія є організаційним і педагогічним інститутом для пропонування чи одержання компетентності та досвіду в певній галузі;
- 7) термінологія називає контрольні центри в межах специфічних знань у певній галузі.

У словнику лінгвістичних термінів О.Ахманової термінологія кваліфікується як сукупність термінів певної галузі виробництва, діяльності, знання, що утворює особливий пласт лексики, який найлегше піддається упорядкуванню [1, с. 474]. Т.Панько, І.Кочан та Г.Мацюк вважають термінологію не системою, а сукупністю термінів, що входять у певну термінологічну систему [24, с. 148]. Про два значення слова «термінологія» згадує у своїй статті А.Вовк. У першому значенні — це сукупність термінів якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва. Автор називає таку сукупність термінологією. У другому значенні термінологія — це галузь мовознавства (лексикології) — термінознавство [7, с. 23].

На нашу думку, ознаками термінології є:

- 1) сукупність чи множина термінів-слів взагалі;
- 2) сукупність термінів (понять чи назв) будь-якої галузі науки (юридична термінологія, хімічна термінологія, економічна термінологія).

У цій роботі ми визначаємо термінологію як сукупність термінів, співвідносних з професійною сферою діяльності та пов'язаних один з одним на понятійному, лексико-семантичному, словотворчому та граматичному рівнях. Вона об'єднує найменування категорій понять: об'єктів, явищ та їх закономірних зв'язків, відношень; властивостей, ознак, якостей; процесів, станів, осіб, наук тощо.

Важливим при дослідженні термінів та термінологій є питання відмежування термінології від професійної лексики. Одиницею професійної лексики є професіоналізми, які позначають спеціальні поняття, знаряддя чи продукти праці. Спорідненість між професіоналізмами та термінами полягає в тому, що і ті і інші входять до складу галузевої, чи спеціальної лексики. Подібне використання для позначення предметів та понять спеціальної лексики та входження до її прошарку, з розмежування слів-професіоналізмів та слів-термінів є важливим питанням для багатьох лінгвістів. Відокремити професіоналізми від термінів, на думку В.Прохорової, неможливо, бо наука нерозривно пов'язана з технікою, промисловістю, сільським господарством [25;26]. Але тепер дослідники галузевої лексики намагаються провести межу між поняттями «професіоналізм» та «термін». Т.Панько вважає, що різниця між терміном та професіоналізмом полягає в тому, що термін — це цілком офіційна, узаконена назва певного поняття, а професіоналізм — напівофіційне слово, сферою вживання якого є мовлення [24, с.148]. Згідно з теорією С. Шелова, професіоналізмам властива функціонально-стильова обмеженість вживання та наявність емоційно-експресивних конотацій [31]. З цією думкою погоджується В.Бондалетов [3, с.132]. Він вважає, що багато термінологій формуються на базі професійної лексики і в процесі подальшого розвитку можуть включати в свою систему професіоналізми. Професійне слово відрізняється від терміна і тому не може відразу увійти в терміносистему. Професіоналізм повинен набути деяких структурних, семантичних та функціональних ознак, які дозволять йому стати терміном.

Серед інших термінологічних понять звернемо увагу на поняття «підмова» («субмова»), оскільки наше дослідження присвячене процесам інтеграції лексики двох підмов — економічної та юридичної. Важливо визначити поняття кожної з цих підмов, щоб в подальшому адекватніше представити і дослідити юридичну термінологію економічного дискурсу, юридичну термінологію економіки.

До юридичної підмови входять, крім юридичних термінів, ще економічна, загальнонаукова лексика, лексика інших підмов та слова загального вжитку. Аналогічно до підмови економіки входять економічні, юридичні терміни, загальнонаукова лексика та лексика інших підмов, загальнонавчани слова.

Під поняттям *юридична термінологія* ми розуміємо прошарок лексики, яка обслуговує правознавство і пов'язана з юриспруденцією як наукою, як фахом, як галуззю професійної

діяльності. Особливість юридичної термінології порівняно з іншими термінологічними системами проявляється, на думку дослідників, у своєрідних словотворчих моделях, у характерному для неї співвідношенні іншомовних та національних елементів, у специфіці її становлення та розвитку. До юридичної термінології ми відносимо назви предметів, дій, явищ, осіб тощо, безпосередньо пов'язаних з юриспруденцією та її функціонуванням в суспільстві.

Вимагають інтерпретації та уточнення також такі поняття, як «термінологічне поле» і «дискурс». О.Реформатський вважає, що термін є членом будь-якої термінології, в межах якої він однозначний. Термінологічне поле, на думку лінгвіста, заміняє йому контекст. В своєму термінологічному полі термін-слово набуває точності та однозначності, а за його межами — може втратити ознаки терміна [27, с.103]. Отже, термін парадигматичний семантично, тобто в кожній термінології він співвідноситься з тими чи іншими поняттями.

Під термінологічним полем у нашій роботі ми розуміємо своєрідну область існування терміна, всередині якої він має ознаки та певні властивості, притаманні й іншим термінам, з якими цей термін перебуває в певній кореляції в межах даної підмови. Будь-який термін може вживатися та вживається в термінологічному контексті. Але це є сфера його вживання, а поле — сфера існування його як терміна. Мова певної галузі науки є тим контекстом, до якого входить термін і де уточнюється його значення.

Роль дискурсу для правильного розуміння терміна має велике значення. Визначення та прагматичні його функції наведені у працях Г.Кука, Д.Нунана, Е.Хетч та ін. Деякі аспекти юридичного дискурсу проаналізовано у дослідженні Т.Бібі [32]. Важливим та цікавим для нашої роботи є визначення дискурсу Г.Кука, під яким він розуміє мову з практичної точки зору завдяки комунікації [34, с.6]. Дискурс у нашому дослідженні кваліфікується як текст чи його сегмент, ознакою якого є логічне поєднання та взаємодія мовних форм на різних лінгвістичних рівнях, між котрими існують корелятивні зв'язки лінгвістичного та екстралінгвістичного змісту і, як наслідок, має місце логічність і змістовність структурної будови, яка здатна реалізувати прагматику аргументації, полеміки, наукового доведення тощо.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок Врахувавши думку дослідників і дослідивши аналізований матеріал, ми дійшли висновку, що *термін* повинен: 1) бути однозначним. Багатозначність терміна можна виявити тоді, коли зіставляються терміни певної галузі з термінами сусідніх галузей наук; 2) не мати синонімів; 3) відображати необхідні та достатні ознаки поняття, які створюють, з одного боку, узагальнення понять, а з іншого — їхню специфіку; 4) проявляти ознаку системності. Згідно сучасних наукових праць ми також можемо виділити такі ознаки *термінології*, як: сукупність чи множина термінів-слів взагалі; сукупність термінів (понять чи назв) будь-якої галузі науки (юридична термінологія, хімічна термінологія, економічна термінологія). В статті ми розглянули різні концептуальні підходи до базових понять у термінології, дали визначення таким поняттям, як «термін», «термінологія», «термінологічне поле», «дискурс», «термінологічне поле» та «підмова». Результати нашого дослідження можуть бути використані у наукових роботах, присвячених функціонуванню, наприклад, юридичних термінів в економічних текстах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – 2-е изд. – М.: Сов энциклопедия, 1969. – 607 с.
2. Богранд Р. де. Міжнародна термінологія: перспективи для нового порядку денного / де Р. Богранд // Науково-технічне слово. – 1993. – №1. – С. 23–34.
3. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика / В.Д. Бондалетов. – М.: Просвещение, 1987. – 160 с.
4. Будагов Р. А. Борьба идей и направлений в языкознании нашего времени. / Р.А. Будагов // АН СССР; Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1978. – 248 с.
5. Будагов Р. А. Введение в науку о языке: Учеб. пособие для филол. фак. ун-тов и пед. ин-тов. / Р. А. Будагов. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1965. – 492 с.
6. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г.О. Винокур // Тр. МИИФЛ. – 1939. – Т.5. – С.5–6.
7. Вовк А. Термінологічні проблеми кібернетики / А. Вовк // Науково-технічне слово. – 1995. – №1. – С. 23 – 30.
8. Вовк Л. Німецька термінологічна лексика в галузі банківської та біржової діяльності: теоретичні та лексикографічні аспекти / Л. Вовк // Матеріали 2-ї західно-регіон. наук.-метод. конф. викладачів іноз. мов

- вищих навч. закладів «Лінгво–дидактичний плюралізм навчального процесу з іноземних мов у вищих навчальних закладах». – Тернопіль. – 1999. – С. 130–133.
9. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах: Учеб. пособие./ Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М.: Высшая школа, 1987. – 103 с.
  10. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 248с.
  11. Іващишин О.М. Прагматичні функції термінів–словосполучень в заголовках англomовних науково–технічних текстів з проблем екології та сірчаного виробництва / О.М. Іващишин // Матеріали 2–ї західно–регіон. наук.–метод. конф. викладачів іноз. мов вищих навч. закладів «Лінгво–дидактичний плюралізм навчального процесу з іноземних мов у вищих навчальних закладах». – Тернопіль. – 1999. – С. 129–130.
  12. Іващишин О.М. Структурні особливості та семантична диференціація термінів–словосполучень у науково–технічних текстах / О.М. Іващишин // Іноземна філологія. – 1996. – Вип.109. – С. 41–44
  13. Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность терминов / Т.Л. Канделаки. – М., 1977. – 134 с.. – К., 1989. – 103 с.
  14. Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения: Учеб. пособие / Т.Р.Кияк. – К.: УМКВО, 1989. – 104 с.
  15. Кияк Т.Р. Мотивированность лексических единиц: (Количественные и качественные характеристики) / Т.Р.Кияк. – Львов: Вища школа, 1988. – 160 с.
  16. Кияк Т.Р. Науково–технічний переклад (теоретичні та прикладні аспекти) / Т.Р.Кияк // Іноземна філологія. – 1992. – Вип. 104. – С.141–150.
  17. Кондаков Н.И. Логический словарь / Н.И. Кондаков. – М.: Наука, 1971. – 658 с.
  18. Лейчик В.М. Люди и слова / В.М. Лейчик. – М.: Наука, 1982. – 177 с.
  19. Лотте Д.С. Основы построения научно–технической терминологии / Д.С. Лотте. – М.: Изд–во АН СССР, 1961. – 158 с.
  20. Мисик Л.В. Генезис та функціонування термінологічних словосполучень в англійській науковій юридичній літературі / Л.В. Мисик // Іноземна філологія. – 1993. – Вип. 105. – С. 97–102.
  21. Мисик Л.В. Лінгвостилістичні особливості англomовних текстів у галузі юриспруденції / Л.В. Мисик // Іноземна філологія. – 1992. – Вип. 103. – С. 116–122.
  22. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови: Підручник для ін–тів і фак. іноз. мов / М.І. Мостовий. – Харків: Основа, 1993. – 256 с.
  23. Овчаренко В.М. Структура і семантика науково–технічного терміна / В.М. Овчаренко. – Харків, 1968. – 72 с.
  24. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
  25. Прохорова В.Н. Об эмоциональности термина / В.Н. Прохорова // Лингвистические проблемы научно–технической терминологии.– М., 1970. – С. 153.
  26. Прохорова В.Н. О сходствах и различиях терминологической и жаргонной лексики / В.Н. Прохорова // Исследования по современному русскому языку: Сб. статей, посв. памяти проф. Е. М. Галкиной–Федорук. – М.: Изд–во Моск. ун–та, 1970. – С. 206–207.
  27. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка / А.А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики 1967. – М., 1967. – С. 101–105.
  28. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология / А.А. Реформатский // Вопросы терминологии. – М., 1961.– С. 46–55.
  29. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. Вопросы теории / А.В.Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
  30. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка / Д.Н. Ушаков. – Т.4. – М., 1940. – 959 с.
  31. Шелов С.Д. Терминология, профессиональная лексика и профессионализмы / С.Д. Шелов // Вопросы языкознания. – 1984. – №5. – С. 76–87.
  32. Beebe T. The Ideology of genre / T. Beebe. – the Pennsylvania: State University Press, 1994.
  33. Bordiuk L. The Pragmatic aspect of discourse in teaching English for science and technology / L.Bordiuk // Programme of the International Linguistic and Methodological Conference: «English Language in Ukraine: Past – Imperfect, Present – Indefinite, Future – ?». – Lviv, 1995.
  34. Cook G. Discourse / G. Cook.– Oxford: Oxford University Press, 1989.
  35. Cook G. Discourse and literature / G. Cook. – Oxford: Oxford University Press, 1995.
  36. Doederlein L. Lateinsche synonyme und etymologien / L. Doederlein. – Leipzig, 1831.

Гумовская И. Концептуальные основы корреляционных процессов в терминоведении (на примере юридической терминологии в экономическом дискурсе).

В статье исследуются основные концептуальные основы функционирования современной юридической терминологии в экономическом дискурсе. В исследовании анализируются работы отечественных и зарубежных лингвистов, занимавшихся изучением различных аспектов терминоведения, теоретических основ проблемы, концептуальных вопросов, определению понятия и других. В работе определены понятия «термин», «терминология», «профессиональная лексика», «терминологическое поле» и «юридическая терминология». Мы обращаем внимание на понятие

«подъязык», поскольку наше исследование посвящено процессам интеграции лексики двух подъязыков - экономического и юридического. В статье также предлагаются собственные определения ключевых понятий в сфере терминоведения. Результаты нашего исследования будут полезными для молодых ученых, которые будут заниматься анализом теоретических аспектов корреляционных процессов и функционирования терминов в дискурсах по экономике, правоведению, истории и т.д.

Ключевые слова: общая лексика, экономический дискурс, юридический дискурс, подъязык, термин, терминология.

Gumovska I. Basic Conceptual Principles of Correlation Processes in Terminology (on the Basis of Legal Terminology in Economic Discourse).

The article deals with the basic conceptual principles of modern legal terminology functioning in economic discourse. The research analyzes scientific works of native and foreign linguists who studied various aspects of terminology, theoretical principles of the problem, conceptual issues, definitions, etc. The paper analyzes the definition of "term", "terminology", "professional vocabulary", "terminological field" and "legal terminology". We pay attention to the concept of "sublanguage" as our research is devoted to the process of lexical integration of both economic and legal sublanguages. The work also offers own definitions of the key concepts in the field of terminology. The results of the article will be useful for young researchers dealing with the theoretical aspects analysis of both correlation processes and terms functioning in discourses on economics, law, history, etc.

Key words: general vocabulary, economic discourse, legal discourse, sublanguage, term, terminology.

Оксана Дзюбіна
(Львів)

УДК 81'373.43=111

КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА АНГЛОМОВНИХ НЕОЛОГІЗМІВ

У статті визначено основні підходи до розуміння таких понять як «концепт» та «концептуалізація» та їх роль в появі нових лексичних одиниць сучасної англійської мови. Розглядається поняття концептуальної картини світу як динамічної системи інформації про об'єкти, актуально і потенційно представленої в діяльності індивіда. З'ясовано специфіку базової категорії концептуальної семантики. Окреслено основні функції концептів у формуванні концептуальної картини світу та розглянуто їх детальну структуру. Встановлено основні відмінності між концептуальною та мовною картиною світу. Розглянуто особливо значимі для англійської картини світу слова – культурні концепти та важливі елементи англійської національної концептосфери. З'ясовано умови необхідні для утворення концептуальної системи. Зазначено, що процес концептуалізації є досить складним, поетапним і динамічним процесом в сучасній англійській мові.

Ключові слова: концепт, номінація, семантика, концептуальна картина світу.

Постановка проблеми. Розвиваючи думку про концептуальну основу значення нового слова, слід було б більш ретельно розглянути такі ключові поняття як концептуалізація і концепт. Ф. Кліке визначає концептуалізацію як понятійну класифікацію. У Короткому словнику когнітивних термінів ми знаходимо таке визначення: «концептуалізація – один з найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні інформації, що надходить до неї та призводить до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи». Характеризуючись багатоканальністю й цілісністю отримання та переробки інформації, концептуалізація спрямована на виділення у свідомості суб'єкта пізнання мінімальних змістових одиниць досвіду (наносмислів), які піддаються омовленню. Процес концептуалізації є досить складним, поетапним і динамічним процесом в сучасній англійській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню таких понять як «концепт» та «концептуалізація» та їх ролі в появі нових лексичних одиниць присвячені численні праці вітчизняних і зарубіжних лінгвістів (Д.С. Лихачев, Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, А. Вежбицкая, А. П. Бабушкин, Н.Н. Болдырев, Г. Г. Слышкин, Damasio A., Johnson M., Lakoff G.). Історично вчення про концепт сходиться до П'єра Абеляра, що розглядав концепт як форму «схоплювання» сенсу. У сучасній науці концепт розглядається як філософське і як лінгвістичне поняття. Н.Д. Арутюнова, наприклад, трактує концепт як поняття, що є результатом взаємодії ряду факторів, таких як національна традиція, фольклор, релігія, ідеологія, життєвий досвід, образи мистецтва, відчуття й система цінностей. В.Н. Телія визначає концепт як «все те, що ми знаємо про об'єкту всій екстензії» [4]. С.Х. Ляпін трактує концепт як «варіант відображення значення» [1, с. 19]. На думку лінгвокультуролога А. Вежбицкої, концепт – це об'єкт зі світу «Ідеальне», який має ім'я і відображає певні культурно зумовлені уявлення людини про світ «Дійсність» [2, с. 54].

Мета статті – визначити роль концептів в утворенні нових лексичних одиниць. Для досягнення поставленої мети ми виконуємо такі завдання: розглядаємо основні підходи до розуміння понять як «концепт» та «концептуалізація»; визначаємо функції концептів у формуванні концептуальної картини світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуалізація знаходиться у тісному зв'язку з культурними схемами, які були сформовані етносом у процесі його історичного розвитку. Це обумовлено такими факторами як образне сприйняття, фізична взаємодія, ментальні образи та роль реалій у культурі. Все це забезпечується роботою сенсорно-рецептивної, логіко-поняттєвої, емоційно-оцінної та ціннісно-моральної сфер свідомості [3 с. 34].

Процес концептуалізації тісно пов'язаний з процесом категоризації. Під категоризацією розуміють поділ зовнішнього та внутрішнього світів людини на категорії, які відображають знання про сутність її існування, а також віднесення до сформованих категорій явищ, об'єктів та процесів, що мають певні схожості [3, с. 39]. Процес концептуалізації розрізняються з процесом категоризації за кінцевим результатом і цілями діяльності. Перший спрямований на виділення деяких мінімальних одиниць людського досвіду, інший – на об'єднання одиниць, які входять в більші розряди.

Базова категорія концептуальної семантики – концепт трактується як ідеальна сутність, що формується в свідомості людини у вигляді глобальної, певним чином організованої, різнооб'єктної розумової одиниці, багатомірне ідеалізоване утворення, яке втілює культурно зумовлені уявлення етносу про світ та може опредметнюватись системою мовних засобів. Концепт розглядається як репрезентант інформації – досвідно-енергетичного кванту, який надходить до свідомості людини у вигляді різного роду інформаційних енергем, із яких він формується.

Семантично концепт є деякою абстракцією, що узагальнює значення ряду своїх реалізацій. До семантичної структури концепту належать усі ознаки поняття (ядро концепту), а також його вихідна форма (етимологія), стиснена до основних ознак змісту історія, сучасні асоціації, уявлення, оцінки, переживання тощо. Така ментальна структура включає також усю комунікативно значущу інформацію, когнітивну пам'ять слова (його смислова наповненість, яка корелює з першопризначенням знаку і ціннісними орієнтирами етносу), які пов'язані з ілюктивною та експресивною функціями мови.

Цей термін є родовим по відношенню до його видових одиниць (зоровий образ, вербальний знак, знак). В ієрархії одиниць оперативної свідомості він займає найвище місце. Концепт корелює з терміном «поняття», бо знання людини, закріплені в понятійній формі, що представляють репрезентацію об'єкта через поняття – це відпрацьований наукою концепт. Концепт отримує точну дефініцію, закріплену на даному рівні свідомості. Мозок оперує концептами різної складності. Тому можливо говорити про концепт *суміжності*, *близькості*, *роз'єднання*, *сприйняття*, *простору*.

Концепти зводять різноманітність уявних явищ до чогось єдиного. Вони дозволяють зберігати знання про світ і є будівельними елементами концептуальної системи, сприяють обробці суб'єктивного досвіду шляхом підведення інформації під певні створені суспільством

категорії і класи. Кращий доступ до опису та визначення природи концептів забезпечує мова [3, с. 43]. Наприклад, у ситуації номінації, коли мовець іменує об'єкт, не вдаючись до інвентаря існуючих найменувань, а створює нове позначення для такого поняття як агенс за допомогою словотвірних засобів, підведення під категорію вимагає використання універсального концепту – категоризатора, якими, відповідно до думки Е.М. Позднякової, в англійській мові слід вважати слова

«*person*», «*someone*», «*one*».

Деякі вчені вважають, що в якості найпростіших концептів слід розглядати ті, які представлені одним словом, а в якості складніших – ті, які представлені у словосполученнях і реченнях. А. Вежбицка вважає, що аналіз лексичних систем мов може зумовити невелике число «примітивів», комбінацією яких описують весь словниковий склад мови. У своїх роботах А. Вежбицка представляє самий останній варіант лексику ПСМ (природної семантичної мови), застерігає однак, що «незважаючи на наявність універсалій, в цілому семантичні системи, втілені в різних мовах, унікальні і культуроспецифічні». Монографія А. Вежбицкої служить яскравим доказом того, як певні загальнолюдські (якщо і не універсальні) концепти по-різному групуються і по-різному вербалізуються в різних мовах в тісній залежності від власне мовних, прагматичних і культурологічних факторів [4].

Існує припущення, згідно з яким частина концептуальної інформації має мовну «прив'язку» – способи її мовного вираження. Проте, є інформації, які представляються у психіці принципово іншим способом, тобто ментальними репрезентаціями іншого типу – образами, малюнками, таблицями, схемами. Ми знаємо різницю між слоном і жирафою не стільки тому, що можемо представити їх як сукупність різних ознак або ж як різні концептуальні об'єднання, а передусім тому, що легко розрізняємо їх візуально і що концепти цих тварин дані передусім образно [5, с. 95].

Не підлягає, однак, сумніву той факт, що найважливіші концепти кодуються в мові. Для утворення концептуальної системи необхідно припустити існування деяких вихідних або первинних концептів, з яких потім розвиваються всі інші. Концепти як інтерпретатори смислів весь час піддаються подальшому уточненню. Концепти є неаналізовані «сутності» і тільки на початку своєї появи, з часом, як частина системи, потрапляють під вплив інших. Наприклад, слово «*blue*» інтерпретується з одного боку як ознака кольору, а, з іншого, дробиться шляхом вказівки на його інтенсивність і відтінки – *midnight-blue* (темно-синій), *aquamarine* (аквамарин, зеленувато-голубий), *skyblue* (блакитний), *greyish-blue* (попелясто-синій), *indigo blue* (синьо-фіолетовий), *steel blue* (синювато-сталевий), *turquoise* (бірюзовий). Можливість інтерпретувати різні концепти в різних відношеннях свідчить про те, що і число концептів і обсяг їх змісту постійно підлягають змінам. «Люди постійно пізнають нові речі». Світ є динамічним, людське знання швидко пристосовується до цих змін. Основна одиниця передання та збереження такого знання повинна бути досить гнучкою і рухомою.

Предметом пошуків в семантиці часто є концепти, які є істотніші для побудови всієї концептуальної системи: це ті, які організують саме концептуальний простір і виступають як головні категорії його дискретизації. Цей критерій Р. Джекендофа поділяють дослідники, тобто основними складовими концептуальної системи є концепти, близькі «семантичним частинам мови» – *концепти об'єкта і його частин, руху, дії, зміни, концепти місця або простору, часу, ознаки*. Саме ці приблизні концепти ми кладемо в основу опису конкретного мовного пласта – нових слів сучасної англійської мови.

В якості складових нашої понятійної системи розглядаються концепти, сформовані в процесі пізнання світу і відображають інформацію про цей світ. Концепти беруть свій початок безпосередньо в нашому досвіді. Формування певних структур понять слід розглядати як послідовний, поетапний процес становлення концептуальної структури людини. Спочатку, вважає Дж. Лакофф, відбувається осмислення людиною її тілесної організації, моторних дій і чуттєвого досвіду взаємодії з фізичними об'єктами навколишнього світу. Надалі повсякденні дії і результати пізнавальної діяльності відповідним чином структуруються в наступні концепти:

1) просторові орієнтації - верх - низ , всередині - зовні , близько - далеко , попереду, - позаду , ці орієнтаційні подання є наслідком того , що наше тіло має певні властивості і функціонує певним чином в навколишньому світі .

2) онтологічні поняття, що відображають загальні уявлення про категоріальні властивості об'єктів і речовин, на основі яких відбувається їх ідентифікація

3) структурні поняття, що дозволяють чітко представити внутрішню логіку повсякденно дій (наприклад, прийняття їжі , рух , переміщення об'єктів і т.д.) і сутність виокремлених в процесі діяльності об'єктів.

Поняття концепту використовується для опису семантики мови, бо значення мовних виразів прирівнюються до концептів або концептуальних структур, які виражаються в них. З цього погляду, дослідження процесу появи і утворення нових слів і нових значень , аналіз процедури передачі значень може надати можливість побачити як концепти (як інтерпретатори смислів) весь час піддаються подальшим модифікаціям, як число концептів і обсяг змісту багатьох з них піддаються змінам , і від чого залежать ці зміни [2 с. 19] .

Однією з головних функцій концептів є інтерпретація отримуваних даних. Концепти утворюють інформаційну базу мислення, певний концептуальний каркас свідомості, що уможливує подальший процес когнітивного опанування дійсності. Світ «фільтрується» у свідомості мовців крізь концептуальні площини – «згустки» структурованої інформації, що стосуються окремих ділянок досвіду про світоустрій та місце людини у ньому [2 с. 34]. Результатом такої фільтрації стає упорядкована у вигляді системи взаємопов'язаних змістів свідомості носіїв мови концептуальна картина світу (ККС) [1, с. 7]. Концептуальна картина світу засобами мови перетворюється у мовну. Концептуальна картина світу і мовна різняться засобами створення: перша використовує поняття і уявлення, а друга – мовні одиниці. Таким чином, наявність невербальних засобів вираження в концептуальній картині світу і лінгвістичних засобів творення загальних рис та національних особливостей мовної картини світу є принциповою відмінністю між ними.

Кожна мовна одиниця зорієнтована на концептуальний простір довкілля і стає мовленнєвим виявом того чи іншого фрагмента. Та оскільки концептуальна картина світу (а отже і її фрагменти) – явище динамічне, а не статичне, то мовні одиниці, що її відображають, зазнають усіляких перетворень і набувають концептуальних значень, що розширюють семантичне поле того чи іншого мовного знака. У результаті останній функціонує часто не просто як словомінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово –культурний концепт. Наприклад, до особливо значимих для англійської картини світу концептів належить концепт «*gentleman – джентльмен*», який був запозичений з французької «*gentilhomme*» і з'явився у XIII столітті. У Середні віки словом джентльмен називали членів нетитулованого дворянства – «*Gentry*», до якого належали лицарі і нащадки молодших синів феодалів. Однак у XVI столітті цей концепт набуває іншого значення: “цивілізована, овічена людина, котра уміє себе поводити спокійно, стримано, з повагою до оточуючих”, походження вже не є обов'язковим атрибутом. Значущим є збереження такої характеристики образу джентльмена, як «*манери*», «*цивілізованість*» та «*культурність*», які представлені в усіх вивчених варіантах образу джентльмена, незалежно від історичного періоду часу і стали важливими елементами англійської національної концептосфери. Виявлення додаткових характеристик образу джентльмена, його основних варіантів існування в мові і культурі розкриває національно-культурну специфіку образу, особливості динаміки його розвитку і сприйняття в нових культурно-історичних умовах, в яких формувалася англійська національна самосвідомість. Важливо відзначити, що відображення образу через концепт дозволило виявити його найбільш значущі характеристики, які мали місце протягом усього часу його існування

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, ККС є системою інформації про дійсний чи можливий світи, яка постійно розвивається та оперативної мобільності за рахунок безперервного пізнання індивідом об'єктивної реальності [2 с. 26]. Одиницею інформації такої системи є концепт, функція якого полягає у фіксації та актуалізації понятійного, емоційного, асоціативного, вербального, культурологічного та іншого змісту об'єктів дійсності, включених в структуру ККС . Незважаючи на різноманітність тлумачення

концепту, дослідники єдині в думці, що концепт – це умовна ментальна структура, яка не існує поза мисленням. У наших подальших дослідженнях ми маємо намір зосередитись на дослідженні прагматики нових лексичних одиниць сучасної англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляевская Е.Г. Семантика слова / Е.Г. Беляевская.- М. : ВШ, 1987.- 27 с.
2. Семантика и категоризация. - М. : Наука, 1991. - 164 с.
3. Семантика слова в контексте высказывания : Межвуз. сб. статей. - М., 1996. - 116 с.
4. Фрумкина Р.М. Концепт, категория, прототип / Р.М. Фрумкина // Лингвистическая и экстралингвистическая семантика / Сб. обзоров. - М.; 1992. - С. 28-44.
5. Goddard C. Semantic analysis // A practical introduction. Oxford University Press, 1998. 378 p.

Дзюбина О. Концептуальная основа англоязычных неологизмов.

В статье определены основные подходы к пониманию таких понятий как «концепт» и «концептуализация» и их роль в появлении новых лексических единиц современного английского языка. Рассматривается понятие концептуальной картины мира как динамической системы информации об объектах, актуально и потенциально представленной в деятельности индивида. Выяснена специфика базовой категории концептуальной семантики. Определены основные функции концептов в формировании концептуальной картины мира и рассмотрено их детальную структуру. Установлены основные различия между концептуальной и языковой картиной мира. Рассмотрены особенно значимы для английского картины мира слова – культурные концепты и важные элементы английской национальной концептосферы. Выяснены условия необходимы для образования концептуальной системы. Отмечено, что процесс концептуализации является достаточно сложным, поэтапным и динамичным процессом в современном английском языке.

Ключевые слова: концепт, номинация, семантика, концептуальная картина мира.

Dziubina O. The Conceptual Basis of English Neologisms.

The basic approaches to understanding such notions as «concept», «conceptualization» and their role in the emergence of new lexical items are determined in the article. The notion of conceptual world view as a dynamic system of information about objects, relevantly and potentially represented in the activities of the individual is considered. The specificity of the basic categories of conceptual semantics is determined. The basic functions of concepts in the formation of conceptual world view are considered and their detailed structure is looked into. The basic distinctions between conceptual and language world view are defined. The most important for the English word world view words - cultural concepts and important elements of the English national conceptual sphere are considered. The conditions necessary for the formation of a conceptual system are determined. It is indicated that the conceptualization process is quite complex, gradual and dynamic process in modern English.

Key words: concept, nomination, semantics, conceptual world view.

Інна Доля
(Вінниця)

УДК 811.111'342.9

КОГНІТИВНИЙ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОЦІНКИ

У статті з'ясовано особливості взаємодії ментальних процесів, які впливають на формування оцінки мовців. Описано проблему взаємозв'язків між ціннісною картиною світу мовця та його мовними і позамовними знаннями. Розглянуто оцінку як лінгвістичну категорію, яка має когнітивну природу та формується як результат взаємодії мислення – мови – мовлення. Дослідження когнітивних процесів дає можливість зрозуміти ментальні процеси сприйняття, обробки, зберігання та декодування знань, які впливають на мовленнєву поведінку співрозмовників. Вивчення когнітивних та комунікативно-прагматичних процесів формування оцінки здійснюється не лише з огляду на мовні особливості, але й, з точки зору цілісної взаємодії мовця та слухача. Аналіз

когнітивних та комунікативно-прагматичних аспектів свідчить про те, що оцінка – це лінгвістична категорія з когнітивно-прагматичним потенціалом.

Ключові слова: комунікація, когнітивний аспект, оцінка, інтерпретація, мовні знання, комунікативно-прагматичний, інтенція.

Постановка проблеми. У 70-ті роки ХХ ст. відбулось становлення когнітивної лінгвістики, що є однією з дисциплін, яка вивчає людську свідомість. У фокус когнітивної науки потрапляють численні проблеми, пов'язані з «отриманням, обробкою, зберіганням, добуванням та оперуванням знаннями, що належать до їх накопичення та систематизації, їх зростання, до всіх процедур, що характеризують використання знань у поведінці людини і, головне, в її мисленні та процесах комунікації» [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення теоретичних проблем когнітології здійснили українські та російські вчені, а саме: О. П. Воробйова [3] (когнітивна поетика), С. А. Жаботинська [7], О. М. Кагановська [8], О. С. Кубрякова [12], О. О. Селіванова [18], (когнітивна лінгвістика), В. З. Дем'янков [6], С. І. Потапенко [15] (когнітивна лексикологія) та ін. Вивчення знань, що використовуються в процесі мовного спілкування, розглядається як один з провідних напрямків когнітивної науки. Термін «когнітивна наука» став вживатися для позначення області, в межах якої досліджуються процеси засвоєння, накопичення та використання інформації людиною [2].

Метою статті є опис процесу взаємодії когнітивних та комунікативно-прагматичних чинників на формування оцінки в мовця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Когнітологія репрезентує знання людини у вигляді інтелектуальних структур, які наповнені змістовим навантаженням (мають певний зміст, значення, володіють певною семантикою) та реалізуються і функціонують певним чином у процесі здійснення людиною того чи іншого виду діяльності. Саме тому дослідження пізнання й знання когнітивними методами здійснюється в комплексній тріаді «структура – зміст – функція». Досліджуючи когнітивну спрямованість оцінних висловлень слід враховувати всі аспекти (психологічний, мовний, соціальний, культурний та ін.) формування, зберігання та функціонування людського знання [10].

Філософським підґрунтям когнітивно-комунікативних досліджень служить провідне положення когнітивної науки – «Світ не відображається, а інтерпретується, <...> людина не просто сприймає світ, а конструює його» [20, с. 90]. Для дослідника зрозуміти мовну структуру рівнозначно, що проінтерпретувати зміст того, що втілене в мовленні. Інтерпретація базується на структурах людського досвіду, які відіграють роль суб'єктивного чинника такої реконструкції, під час якої індивідуальні значення – результат власного досвіду індивіда – додаються до об'єктивно існуючих речей та подій [5, с. 253]. Розуміння нової ситуації зводиться, перш за все, до спроби віднайти в пам'яті знайому ситуацію, найбільш подібну до нової. Ми можемо обробляти нові дані не інакше, як звернувшись до пам'яті про раніше накопичений досвід [4, с. 8].

Когнітивний підхід до тлумачення функціонування мовної системи – це інтерпретація фактів мови у єдності її структурних (формальних), змістовних (семантичних) і функціональних (комунікативно-прагматичних) ознак з урахуванням різноманітних аспектів (соціального, психологічного, культурологічного та ін.) та їх використання у мовленні. Формування такої тріади є результатом триєдності словесного знаку в мовленні. Сума знань та уявлень про світ упорядкована у свідомості людини та об'єднана в інтегральну систему, що формує картину світу, організовує, перш за все, концептуальну систему, субстратами якої є концепти, образи, поняття [17].

Ціннісна картина світу є фрагментом більш загальної системи уявлень мовців про світ відображений у мові. Вона є впорядкованою множиною оцінних суджень, які відображають ціннісні орієнтири соціуму. В ціннісній картині світу найбільш яскраво відображаються специфічні риси національного менталітету. Цінності діляться на зовнішні та внутрішні (соціально та персонально обумовлені), між ними не існує чіткої межі [16]. Вивчення знань, що використовуються в процесі мовного спілкування, розглядається як один з провідних напрямків когнітивної науки.

Проте, недостатньо вивченим та актуальним є дослідження взаємозалежності ментальних (когнітивних) і функціональних (прагматичних) основ дискурсивної діяльності людини. Когнітивна прагматика сфокусована на ментальних операціях, пов'язаних з передачею в дискурсивних ситуаціях змісту висловлення. В її предметі акцентовано породження і роз'яснення змістів ментальних / розумових феноменів в мовленнєвій діяльності суб'єктів [23].

Когнітивно-прагматичні характеристики оцінних висловлень розкривають єдність когнітивного (визначається базовими концептами) і взаємодіючого (прагматичного, мовленнєво-актового, дискурсивного) початків у мовленнєвій комунікації [24].

Особливої актуальності набуває вивчення взаємодії мови, мислення, пізнання та сприйняття з точки зору когнітивної фонетики [1]. Особливістю когнітивної фонетики є те, що процес мовлення розглядається в ній з погляду цілісності комунікативного каналу, тобто звернення не лише до самого процесу мовлення як такого, а до мовця та слухача у їх взаємодії [14, с. 113]. Інтонація слугує допоміжним каналом у процесі сприйняття та подальшої репрезентації інформації. Слід відмітити, що когнітивні структури посідають важливе місце у формуванні просодичних маркерів, а тому здійснювати просодичні дослідження мови доцільно з урахуванням когнітивних та комунікативно-прагматичних аспектів.

Основне завдання когнітивної лінгвістики полягає в описі та поясненні мовних здібностей особистості, знання мови як її внутрішньої когнітивної структури, а також динаміки взаємодії між мовцем та слухачем, які розглядаються як єдина система переробки інформації, що складається з когнітивного, комунікативного, прагматичного та мовного модулів [25]. Дослідження комунікативно-прагматичного модуля оцінних висловлень зосереджене на вивченні взаємозв'язку між мисленням – мовою – комунікацією. Г. В. Колшанський [9, с. 21] вказує на нерозривний зв'язок мислення та мови, зазначаючи, що мова передає мислення, а мислення виражається у мові.

Когнітивний підхід дослідження мови вивчає мовні процеси і явища, одиниці і категорії у взаємозв'язку з іншими когнітивними процесами, а саме: із сприйняттям, пам'яттю, уявленням, емоціями та мисленням людини. О. С. Кубрякова [11, с. 11] говорить про те, що будь-яке мовне явище можна ґрунтовно описати і пояснити, якщо його розглядати на перехресті когніції і комунікації.

Цікавим є бачення О. В. Тарасової [19, с. 175], яка пропонує розглядати проблему зв'язків між мовою та мисленням у таких категоріях когнітивної та лінгвокогнітивної природи як знання, його мовні різновиди, мовні способи репрезентації знань, мовні процедури оперування знаннями. Взаємозв'язок знань про світ та знань мови передбачає розгляд питання про їх співвідношення. За будь-яким мовним знаком (морфема, слово, висловлення, текст) прихована позамовна дійсність і усвідомлена, цілеспрямована мовленнєва діяльність, яка має когнітивну інфраструктуру.

З іншого боку, когнітивна характеристика мовної особистості пов'язана з її інтелектуальними здібностями, її пізнавальною діяльністю, яка зумовлює розумові процеси та національно-специфічну сукупність понять, ідей, концептів. Вона складається у певну картину світу і привласнена особистістю у даному соціокультурному середовищі, що реалізується нею у мовленнєвому спілкуванні. У процесі розвитку в кожного індивіда створюються ідеї, концепти, які відображають його бачення картини світу. У його свідомості вони представлені як певна ієрархія – система соціальних і культурних цінностей, сформованих у конкретних умовах соціального досвіду і діяльності [13].

Окрім знання принципів успішного спілкування, для здійснення своїх намірів комуніканти повинні також володіти мовними знаннями як основою для успішної взаємодії [21]. До складу бази знань, що використовуються в процесах мовленнєвої комунікації, відносять наступні компоненти: 1) мовні знання: а) знання мови – граматики (з фонетикою і фонологією), додаткові знання композиційної і лексичної семантики; б) знання вживання мови; в) знання принципів спілкування; 2) позамовні знання: а) контекст і ситуація спілкування, володіння інформацією про адресата (намічені адресатом цілі та плани, його уявлення про мовця та про оточуючу ситуацію і т.п.); загальні знання (тобто знання про світ), знання про події, стан, дії, процеси і т.д. [4, с. 7].

Вслід за Л. В. Цуриковою [22] ми зазначаємо те, що когнітивна модель будь-якої дискурсивної події включає: 1) мовні знання (знання фонетики, лексики та граматики мови спілкування; знання конвенцій та норм вживання мови спілкування; знання конвенційних мовних засобів реалізації мовленнєвих актів поточної дискурсивної події); 2) контекстуальні знання (знання, пов'язані з визначенням місця та обставин спілкування і міри його формальності; з визначенням комунікативного статусу учасників спілкування, обумовленого соціальними, комунікативно-рольовими та дистанційними відношеннями між ними; з темою / предметом спілкування); 3) інтерактивні знання (знання принципів успішного мовленнєвого спілкування; знання інтерактивних моделей реалізації дискурсивних подій і мовленнєвих актів, що їх складають; знання інтерактивної моделі актуалізованої дискурсивної події, що передбачає знання типів мовленнєвих актів, які входять до нього; знання послідовності їх виконання в даній дискурсивній події). Для повноцінного та успішного спілкування учасникам комунікації необхідно володіти всіма перерахованими видами знань.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Безсумнівно, оцінка когнітивна по своїй природі, оскільки вона відноситься до, власне, людських категорій і пов'язана з відображенням усіх явищ навколишньої дійсності через призму сприйняття їх людиною та актуалізацію за допомогою семантичного змісту мови в різноманітних типах висловлень [10, с. 73-74]. Саме тому, дослідження просодичної організації оцінних висловлень не було б повним, якби ми не звернули увагу на їх когнітивну природу.

Перспективи подальшого дослідження оцінки на когнітивному та комунікативно-прагматичному рівнях полягають у вивченні впливу мовних та позамовних чинників на її формування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валігура О. Р. Лінгвокогнітивні і комунікативні основи фонетичної інтерференції (експериментально-фонетичне дослідження англійського мовлення українців): автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04, Київ. нац. лінгвістичний ун-т / Валігура Ольга Романівна. – К., 2010. – 32 с.
2. Величковский Б. М. Когнитивная наука. Основы психологии познания: учеб. пособие [для студ. вузов, обуч. по направлению и спец. психол.]: В 2 т. / Величковский Борис Митрофанович. – М.: Академия, 2006. – 430 с.
3. Воробьева О. П. Эмотивность художественного текста и читательская рефлексия / Воробьева Ольга Петровна // Язык и эмоции: Сб. науч. тр. Волгоград. гос. пед. ун-та. – Волгоград: Перемена. – 1995. – С. 240–247.
4. Герасимов В. И. На пути к когнитивной модели языка / В. И. Герасимов, В. В. Петров // Новое в зарубежной лингвистике, Вып. XXIII, М., 1988. – С. 5 – 11.
5. Демьянков В. З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века / В. З. Демьянков // Язык и наука конца 20 века. / Под ред. Ю. С. Степанова. – М.: Рос. гуман. ун-т, 1995. – С. 239 – 320.
6. Демьянков В. З. О некоторых результатах эмпирических исследований в области когнитивной лингвистики / В. З. Демьянков // Когнитивные исследования языка: Выпуск XIV. Когнитивная лингвистика: Итоги, перспективы. Материалы Всероссийской научной конференции 11–12 апреля 2013 года. – М.: Институт языкознания РАН; Тамбов: Тамбовский гос. университет им. Г. Р. Державина, 2013. С. 74–75.
7. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С.А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. Вип. 2. Черкаси, 2009. – С. 137 – 144.
8. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини XX сторіччя): автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.05 / Київський національний лінгвістичний ун-т / Кагановська Олена Марківна. – К., 2003. – 32 с.
9. Колшанский Г. В. Логика и структура языка / Г. В. Колшанский. – М.: Высш. шк., 1965. – 240 с.
10. КСКТ Краткий словарь когнитивных терминов / Сост. Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина – М.: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, 1996. – 241 с.
11. Кубрякова Е. С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем / Е. С. Кубрякова // Язык и структура представления знаний. М., 2009. -С. 4 – 38.
12. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Кубрякова Елена Самойловна. – М.: РАН, 1997. – 331 с.
13. Пожидаєва О. А. Щодо проблеми мовної особистості у сучасній лінгвістиці / О. А. Пожидаєва // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – № 39. – 160 – 165 с.
14. Полеева Ю. С. Когнітивна фонетика: постановка проблеми / Ю. С. Полеева // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія: Філологія. – К. – 2005. – Том 8. – № 2. – С. 111 – 115.

15. Потапенко С. І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу: досвід лінгвокогнітивного аналізу / Потапенко Сергій Іванович; Київський національний лінгвістичний ун-т. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2004. – 359 с.
16. Приходько А. И. Роль и место эмоций в формировании картины мира / А. И. Приходько. – Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. № 37. – 52 – 55 с.
17. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – Москва: Наука, 1988. – 216 с.
18. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология (монография) / Селиванова Елена Александровна. – К.: Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
19. Тарасова Е. В. Когнитивные основания системной организации речи / Е. В. Тарасова // Вісник Харківського держ. ун-ту. – 1999. – № 424. – С. 174 – 183.
20. Фрумкина Р. М. Когнитивная лингвистика или «психолінгвистика наоборот» / Фрумкина Ревекка Марковна // Язык и речевая деятельность. – СПб.: СПбГУ, 1999. – С. 80 – 93.
21. Цурикова Л. В. Анализ межкультурной коммуникации: когнитивно-прагматический подход / Л.В. Цурикова // Вестник ВГУ. Серия „Гуманитарные науки”. – 2003. – № 2. – С. 162 – 182.
22. Цурикова Л. В. Межкультурное взаимодействие с позиций когнитивно-дискурсивного подхода / Л.В. Цурикова // Вопросы когнитивной лингвистики, 2006. – № 1 (007). – С. 5 – 15.
23. Шевченко И. С. Абрис когнитивного вектора прагмалингвистики / И. С. Шевченко, И. П. Сусов, Л.Р. Безугла // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2008. – № 811. – С. 3 – 7.
24. Шевченко И. С. Гибридные речевые акты: когнитивно-прагматический анализ // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Харків. – Константа, 2009. – № 837. Вип. 56. – С. 18 – 23.
25. Ярошук І. П. Комунікативно-прагматичні особливості утворення оказіональних антрополексем в сучасній англійській мові / І. П. Ярошук // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Харків. – Константа. 2007. – № 782. Вип. 53. – 62 – 65 с.

Доля И. Когнитивный и коммуникативно-прагматический аспекты формирования оценки.

В статье установлено особенности взаимодействия ментальных процессов, которые воздействуют на формирование оценки говорящего. Описано проблему взаимосвязи между ценностной картиной мира говорящего и его языковыми и не языковыми знаниями. Рассмотрено оценку как лингвистическую категорию, которая имеет когнитивную природу и формируется как результат взаимодействия мышления – языка – общения. Исследование когнитивных процессов дало возможность понять ментальные процессы восприятия, обработки, сохранения и декодирования знаний, которые воздействуют на речевое поведение собеседников. Изучение когнитивных и коммуникативно-прагматических процессов формирования оценки осуществляется не только с помощью языковых особенностей, но и сточки зрения целостного взаимодействия говорящего и слушающего. Анализ когнитивных и коммуникативных аспектов свидетельствует о том, что оценка – это лингвистическая категория с когнитивно-дискурсивным потенциалом.

Ключевые слова: коммуникация, когнитивный аспект, оценка, интерпретация, языковые знания, коммуникативно-прагматический.

Dolia Inna. Cognitive, Communicative and Pragmatic Aspects of Forming Evaluation.

The article describes the peculiarities of mental processes which influence on the formation of evaluation of the speaker. The problem of cooperation between evaluative picture of the speaker`s world and his language and extra-language knowledge is also shown. The article gives a review of the evaluation as linguistic category with cognitive nature and is formed as the result of an interaction of mentation – language – speech. Investigation of cognitive processes gives the opportunity to understand mental processes of perception, processing, storage and decoding of the knowledge which influence on the interlocutors` communicative behavior. Study of cognitive, communicative and pragmatic processes which form the evaluation is done not only on the basis of language peculiarities but from the point of view of the solid reaction of the speaker and listener. Analysis of cognitive, communicative and pragmatic aspects attests that evaluation is linguistic category with cognitive and pragmatic potential.

Key words: communication, cognitive aspect, evaluation, interpretation, language knowledge, communicative and pragmatic.

Інна Забужанська
(Київ)

УДК 801.613.

БАЗОВІ ОРІЄНТИРИ ДОСЛІДЖЕННЯ РИТМО-ІНТОНАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ В ЛІНГВОКОГНІТИВНІЙ ПАРАДИГМІ

Статтю присвячено проблемі новочасних лінгвістичних пошуків – дослідженню супрасегментних фонетичних одиниць із позицій когнітивної лінгвістики, яка відноситься до найактуальніших у сучасному мовознавстві. Зокрема, йдеться про вивчення ритмо-інтонаційного комплексу в межах лінгвокогнітивної парадигми. Розв'язано низку завдань, а саме: охарактеризовано сутність ритмо-інтонаційної організації мовлення, а також у науковій розвідці здійснюється спроба виокремити та схарактеризувати базові постулати когнітивної лінгвістики, необхідні для вивчення ритмо-інтонаційної організації поетичного мовлення. У статті також проаналізовано ступінь кореляції ритмо-інтонаційної організації мовлення із когнітивною діяльністю мовця, а також зазначено особливу роль ритмо-інтонаційної організації мовлення у процесі породження мовлення. Не менш значущим є окреслення подальших перспектив дослідження супрасегментних фонетичних одиниць у руслі когнітивної лінгвістики на матеріалі англомовних віршованих текстів епохи постмодернізму.

Ключові слова: *ритм, ритмо-інтонаційний комплекс, когнітивні операції гештальт, фонологічне кодування, фонологічна репрезентація.*

Постановка проблеми. Вивчення мови не лише як унікального об'єкту, що розглядається в ізоляції, а й як засобу доступу до ментальних процесів, що відбуваються у людському мозку, змінило вектор лінгвістичних пошуків. Відтепер помітним стала перевага процедурного знання («знання, як...») над декларативним («знання, що...»). Більш того, по-новому усвідомилася роль мови, мовлення і писемності у якості каталізаторів людських пізнавальних досягнень, а людина зі своїм мисленням, знанням та свідомістю почала розглядатися у якості медіума для проникнення у мову. Когнітивний вектор розвитку лінгвістики охопив практично усі галузі вивчення: семасіологію, ономасіологію, граматику, лінгвістику тексту та ін. Когнітивна наука як наука про знання та пізнання, про результати сприйняття світу та предметно-пізнавальної діяльності людей, накопичені у вигляді осмислених і приведених у систему даних, певним чином репрезентованих у нашій свідомості, які становлять основу ментальних, або когнітивних, процесів [11, с. 34], сформувала когнітивну (у деяких джерелах когнітивно-дискурсивну) наукову парадигму. У цьому контексті доречно зауважити недостатньо всебічне висвітлення та експериментальну верифікацію лінгвокогнітивної природи ритмо-інтонаційної організації поетичного мовлення на матеріалі англомовних віршованих текстів, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Лінгвокогнітивний вектор дослідження фонетичних одиниць сегментного та супрасегментного рівнів був помічений задовго до формування когнітивної лінгвістики. Дослідження фонетичних одиниць крізь призму когнітивної парадигми було закладено ще в античні часи. Стоїки, наприклад, уважали, що у світі все взаємопов'язано і навіть звуковий склад слова зумовлений його значенням [4, с. 384]. Плеяда таких видатних мовознавців XIX-XX століть як І.О. Бодуен де Куртене, О.О. Потебня, Ф. де Соссюр, Л.В. Щерба заклали солідне теоретичне та методологічне підґрунтя лінгвокогнітивних досліджень фонетики. З того часу інтерес до вивчення різнорівневих фонетичних одиниць у лінгвокогнітивному аспекті не зникає. Сучасні фонетисти акцентують увагу, перш за все, на статусі когнітивної фонетики (М. Tatham 1990), когнітивній фонології (S. Eliasson 2000), фоноконцептах (А.А. Калита 2011), лінгвокогнітивних основах фонетичної інтерференції (О.Р. Валігура 2010), лінгвокогнітивних особливостях просодичного оформлення англійських висловлень (І.В. Красовська 2009), когнітивній силабіці (С.В. Дечева 1998, В.В. Красних), когнітивній метриці (Е. Lilja 2007). Дослідженням ритмо-інтонаційної організації поетичного мовлення з позицій лінгвокогнітивної парадигми займалися переважно провідні зарубіжні лінгвісти (Е. Lilja, R. Tsur).

Мета нашої статті полягає у тому, щоб визначити та схарактеризувати базові постулати когнітивної лінгвістики для вивчення ритмо-інтонаційної організації поетичного мовлення.

Поставлена мета вимагає розв'язання наступних завдань:

- 1) охарактеризувати сутність ритмо-інтонаційної організації мовлення;
- 2) виокремити та описати базові постулати дослідження ритмо-інтонаційного комплексу організації поетичного мовлення у лінгвокогнітивній парадигмі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під ритмо-інтонаційним комплексом загалом розуміють сукупність супrasegmentних властивостей мовлення, до яких входять мелодика, гучність, темп, ритм, наголос, паузація та тембр. Ритмо-інтонаційна організація мовлення, безсумнівно, тісно пов'язана із когнітивною діяльністю мовця. Вирішуючи цю проблему, ми глибоко переконані у доцільності залучення комплексного міждисциплінарного підходу, адже використання методів і результатів суміжних сфер знання впливає з того, що, як переконливо стверджує О.Р. Валігура, жодна галузь наук пізнання не може претендувати на абсолютну автономність у вирішенні своїх завдань [3, с. 198]. Теоретично прийняті багатьма фонетистами положення про відображення у ритміко-інтонаційному членуванні тексту особливостей мисленнево-мовленневої діяльності людини [10, с. 15] не викликають сумнівів.

Відтак, ми схильні до думки, що загальні методологічні засади когнітивної лінгвістики уможливають дослідження когнітивних особливостей фонетичних явищ, зокрема дозволять аналізувати та інтерпретувати ритмо-інтонаційну організацію англomовних віршованих текстів.

Базовим для дослідження фонетичних одиниць у лінгвокогнітивному ключі вбачається твердження про те, по-перше, фонетична система мови розглядається як невід'ємний складник мисленневої діяльності людини, що тісно пов'язана з когнітивними процесами [2, с. 24]. По-друге, звукові репрезентації, будучи складником мисленневої діяльності людини, виникають унаслідок взаємодії з когнітивними процесами мовця, а застосування когнітивного підходу до фонетичних і фонологічних досліджень дає можливість виявити когнітивні основи мовлення [12, с. 34].

Зокрема, О.Р. Валігура дотримується думки, що «ритмічний компонент відноситься до інтонаційного інваріанта, але знаходиться на вищому рівні акустичної ієрархії, оскільки є консонантним ядром фонетичної системи в цілому, яке відображає характерний незмінний ритмічний рисунок у мовленні. Це пояснюється тим, що ритмогрупи зафіксовані в нейродинамічних структурах головного мозку. Підсвідомо людина сприймає мовлення ритмічними групами, які містять в собі смислову єдність» [2, с. 230]. У той же час, О.Р. Валігура розглядає ритміко-інтонаційні особливості фрази проявом явища фонетичної інтерференції [див. там само, с. 135] у контексті білінгвізму, зазначаючи, що «інтонаційна інтерференція як наслідок двомовності виявляється у тональній, часовій та ритмічній організації фрази» [див. там само, с. 183]. У цьому розумінні, опанування іноземною мовою, її вимовними та змістовими аспектами неможливе без урахування таких когнітивних процесів мовця, як-от пам'ять, сприйняття, уява, емоції, мислення, а також без інформації щодо ознак формування мовленнєвого ритму зокрема. Усе це свідчить про те, що у процес формування навички правильної ритмізації однаковою мірою задіяні артикуляторні та когнітивні процеси [19, с. 14]. Саме у цьому полягає так званий фонетичний метод, про який говорив ще Л.В. Щерба, сутність якого полягає у свідомому опануванні іноземною мовою. Існує припущення, що ритмізація мовлення пов'язана зі створенням абстрактних когнітивних схем, які виконують управляючу функцію по відношенню до етапу артикуляції [10, с. 15]. Варто зазначити, що, попри позитивний досвід вищезазначених досліджень, у контексті українських реалій дослідженню проблеми когнітивного у поетичному ритмі на матеріалі англomовних віршованих текстів епохи постмодернізму, на жаль, не приділено достатньо уваги.

Продовжуючи роздуми про базові орієнтири дослідження ритмо-інтонаційної організації мовлення у лінгвокогнітивному ключі, згадаймо, що об'єктом вивчення у когнітивній лінгвістиці є значення одиниць мови і мовлення, які формують систему наших знань про мову і про світ. Значення – це ментальна сутність – концепт, який виступає у якості родового поняття до таких ментальних сутностей як гештальт, поняття, уявлення, схема дій. У сучасних лінгвістичних дослідженнях когнітологічного напрямку значна увага приділяється проблемам організації та

представлення знань як гештальтних структур. Під гештальтом розуміється комплексна, цілісна функціональна структура, яка поєднує чуттєві і раціональні елементи. Це своєрідна одиниця оперативної свідомості [6, с. 81]. З точки зору ритмічної організації поетичного мовлення, ритм уважається також гештальтом [14, с. 82; 17]. Існує думка, що розуміння ритму як специфічного гештальту сягає ще кінця XVIII ст., коли відомий фахівець із просодії (віршознавства) того часу Вальтер Янг (Walter Young) здійснив дослідження ритмічної організації англійського мовлення. Основна цінність його роботи полягає у психологічній інформації, отриманій шляхом спостережень, яка передвістила гештальт-підхід до дослідження мовленнєвого ритму [16, с. 28].

Із погляду засновника когнітивної граматики Р. Ленекера, ті процеси є когнітивними, до яких можна застосувати когнітивні операції, а саме фокусування, специфікацію, висвітлення та перспективізацію. Вище зазначені операції були виявлені у психологічних дослідженнях. Їх перелік залишається відкритим і потребує подальшого дослідження. За нашими переконаннями, організовуючи мовлення ритмічно та надаючи йому певного інтонаційного малюнку, ми застосовуємо такі когнітивні операції як висвітлення та фокусування. Фокусування співвідноситься із відомими у психології поняттями «фону» і «фігури», і передбачає акцентуацію того, що повинно бути на передньому та задньому планах. Результатом фокусування є темарематичне членування інформації, яка представляється одиницями дискурсу [7, с. 66]. Інтонаційне оформлення темарематичного членування також перебуває у центрі уваги сучасних фонетистів.

Висвітлення (у деяких джерелах термін отримав назву «промінантність») як когнітивна операція безпосередньо пов'язана з фокусуванням, а відтак із ритмізацією мовлення. Це пояснюється тим, що все, що виділене увагою, є «висвітленим». Д. Кристал, наприклад, так трактує поняття ритму у лінгвістиці: «Ритм – фонологічний термін, що стосується усвідомленої, відчутної регулярності помітних (промінантних) одиниць у мовленні» [15, с. 417]. Крім цього, промінантність, яку деякі фонетисти ототожнюють із силою звуку, виступає, на думку Д. Кристала, основою сутності ритму в англійській мові [19, с. 7].

Ще одним постулатом ідейної платформи когнітивної лінгвістики є її спрямованість на розгляд мови як пізнавального механізму кодування і трансформації знань. Експериментальні результати [див. праці Fodor, 2002] дають можливість припустити, що фонологічне кодування відіграє першорядну роль у розумінні письмової мови [18, с. 53].

Ідея фонологічного кодування отримала свій розвиток з активним пануванням когнітивних принципів на терені лінгвістики. Однак, ще на початку XX ст. Дж. Сіверс висунув ідею щодо можливості просодичних засобів мови брати участь у мовному кодуванні. Він стверджував, що автори віршованих текстів (поети) імпліцитно усвідомлюють просодичні аспекти їх творів, хоча лише володіють недостатніми засобами їх кодування у відповідну графічну репрезентацію [18, с. 51]. Відомий теоретик віршознавства М. Гіршман стверджував, що якщо створення тексту йде від думки-тону до слів, то його інтерпретація характеризується зворотним напрямом – вона йде від слів до тону з його множинними смислами та їх розгадуванню [5, с. 9].

Відтак, розглядаючи актуалізацію будь-якого тексту (у нашому випадку віршованого) як явища мовленнєво-розумового процесу, завдяки якому відбувається перехід від орфографічного до орфоепічного коду, вважається за необхідне акцентувати увагу на його сприйнятті та декодуванні закладеної у мовленнєвому потоці інформації, яка передається не лише на лексичному та синтаксичному рівнях, а й на рівні фонетичному [13, с. 136]. Науковці пояснюють це тим, що для правильної інтерпретації смислової інформації тексту важливе розуміння як лексико-граматичної, так і просодичної його організації [13, с. 136]. Це видається цілком логічним, адже процеси як розуміння так і сприйняття є процесами декодування, яке здійснюється завдяки володінню системою мови [8, с. 33]. Більш того, ми, услід за А.А. Калитою, І.В. Красовською, Ю.А. Мусієнко, схильні до думки, що ритмо-інтонаційна структура тексту служить своєрідним кодом, який здатний передавати інформацію емоційного змісту. Зокрема, мається на увазі здатність просодичних засобів кодувати емоційний досвід у свідомості мовця. Поряд із цим стверджується, що когнітивні операції декодують диференційні ознаки та активують їх за допомогою акустичних ключів (N. Cook, R. Jackendorf). Такий підхід,

на нашу думку, дозволяє стверджувати наявність поряд з фізіологічним та когнітивними факторами ритмізації віршованих текстів ще й третій компонент – емоційний, який здатний керувати ритмікою тексту.

Незважаючи на те, що ряд фонетистів неохоче визнає те, що об'єкти, які вони описують і досліджують, в остаточному підсумку сконструйовані у людській пізнавальній діяльності [14, с. 6], репрезентація концептуальних структур засобами фонологічних одиниць все-таки можлива і на наш час досить аргументована. Можливість фонологічних репрезентацій концептуального змісту виходить із здатності фонологічної структури передавати власну інформацію. Це підтверджується тим, що у нашій свідомості фонологічні сегменти представлені не лише у вигляді коливань повітря певної частоти та тембру, а й як ментальні сутності [1, с. 4]. Більш того, емпіричними індикаторами нашої свідомості слугує вербальна реакція людини, складовою частиною якої є просодія, тому, опираючись на ефекти просодичної діяльності, можливо отримати певне уявлення про роботу свідомості [9, с. 120].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, фонетика розширює свої межі і проявляє тенденцію до виходу за рубежі, які спочатку були встановлені винятково лінгвістичним застосуванням. За нашими переконаннями, фонетичні одиниці супрасегментного рівня можна досліджувати із залученням базових постулатів ідейної платформи когнітивної лінгвістики. Перспективним надалі убачаємо дослідження ритмо-інтонаційної організації поетичного мовлення на матеріалі англійських віршованих текстів епохи постмодернізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Н.Н. О диалектном концепте в когнитивной системе языка / Н.Н. Болдырев, В.Г. Куликов // Известия РАН. Серия литературы и языка. – Том 65. – № 3. – 2006, С. 3–13.
2. Валігура О.Р. Лінгвокогнітивні і комунікативні основи фонетичної інтерференції (експериментально-фонетичне дослідження англійського мовлення українців) [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови», 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Валігура Ольга Романівна; Київ. нац. лінгвістичний ун-т. – К., 2010. – 484 с.
3. Валігура О.Р. Фонетична інтерференція в англійському мовленні українських білінгвів: Монографія / О.Р. Валігура – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 288 с.
4. Гаспаров М.Л. Об античной поэзии; Поэты. Поэтика. Риторика / М.Л. Гаспаров. – СПб.: Азбука, 2000 – 481 с.
5. Гиршман М.М. Ритм художественной прозы / М.М. Гиршман. – М.: Советский писатель, 1982. – 366 с.
6. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: фреймворк-сети. / С.А. Жаботинская // Мова. Науко-во-теоретичний часопис з мовознавства. – 2004. – № 9 : Проблеми прикладної лінгвістики. – С. 81–92.
7. Жаботинская С.А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный поход / С.А. Жаботинская // Когнитивные исследования языка. Вып. Ш. Типы знаний и проблемы их классификации: Сб. науч. трудов / Ред. Е.С. Кубрякова, Н.Н. Болдырев. – М.-Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2008. – С. 61–74.
8. Зиндер Л.Р. Общая фонетика / Л.Р. Зиндер. – М.: Высшая школа, 1979. – 312 с.
9. Коваленко Н.А. Просодия и сознание: системно-синергетический поход / Н.А. Коваленко // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Сер: Филология. – Иркутск, 2011. – т.№ 2 (14). – С. 120–126.
10. Кривнова О.Ф. Ритмизация и интонационное членение текста в «процессе речи-мысли»: опыт теоретико-экспериментального исследования. автореферат дис. ... доктора филологических наук : 10.02.19 / Кривнова Ольга Фёдоровна; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – Москва, 2007. – 30 с.
11. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
12. Мусієнко Ю.А. Лінгвокогнітивні і прагматичні особливості просодичного оформлення англійських притч (експериментально-фонетичне дослідження) [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Мусієнко Юлія Анаголіївна; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2014. – 249 с.
13. Рибіна Н.В., Кошіль Н.С. Особливості актуалізації ритмічної структури англійського мовлення українських білінгвів. // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острів: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 23. – 2012. – С. 134–136.
14. Couper-Kuhlen, E. English Speech Rhythm: Form and Function in Everyday Verbal Interaction / E. Couper-Kuhlen. – John Benjamins Publishing, 1993. – 346 p.
15. Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics / D. Crystal – Oxford: Blackwell, 2002. – 522 p.

16. Gibbon, D. Intonation, Accent, Rhythm: Studies in Discourse Phonology / D. Gibbon. – Berlin-New-York: De Gruyter Incorporated, Walter, 1984. – 359 p.
17. Lilja, E. Towards a Theory of Aesthetic Rhythm [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gu.se> (01.01.2007) – Назва з екрану.
18. Schlüter, J. Rhythmic grammar: The influence of rhythm on grammatical variation and change in English / J. Schlüter – Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 2005. – 393 p.
19. Vrabel, T. Lectures in Theoretical Phonetics of the English Language and Method Guides for Seminars / T. Vrabel. – Ungvar: PoliPrint, 2009. – 176 p.

Забужанская И. Базовые ориентиры исследования ритмо-интонационного комплекса поэтической речи в лингвокогнитивный парадигме.

Статья посвящена проблеме современных лингвистических поисков - исследованию супraseгментных фонетических единиц с позиций когнитивной лингвистики, которая относится к числу наиболее актуальных в современном языкознании. В частности, речь идет об изучении ритмо-интонационного комплекса в рамках лингвокогнитивный парадигмы. Развязано ряд задач, а именно: охарактеризована сущность ритмо-интонационной организации речи, а также в научной разведке осуществляется попытка выделить и охарактеризовать базовые постулаты когнитивной лингвистики, необходимые для изучения ритмо-интонационной организации поэтической речи. В статье также проанализированы степень корреляции ритмо-интонационной организации речи с когнитивной деятельностью говорящего, а также указано особую роль ритмо-интонационной организации речи в процессе порождения речи. Не менее значимым является определение дальнейших перспектив исследования супraseгментных фонетических единиц в русле когнитивной лингвистики на материале англоязычных стихотворных текстов эпохи постмодернизма.

Ключевые слова: ритм, ритмо-интонационный комплекс, когнитивные операции, гештальт, фонологическое кодирования, фонологическая репрезентация.

Zabuzhanska I. Basic Guidelines of the Research of the Rhythmic and Intonation Complex of the Poetic Speech in the Lingocognitive Paradigm.

The article deals with the problem of modern linguistic research - the study of suprasegmental phonetic units from the standpoint of cognitive linguistics, which is among the most pressing problems in modern linguistics. In particular, it is mentioned that a rhythm-intonation complex within the lingocognitive paradigm is the focus of the research. A series of tasks is unleashed, namely, the essence of a rhythm and intonation organization of speech is described, as well as in the scientific exploration there is an attempt to define and characterize the basic tenets of cognitive linguistics needed to explore the rhythm and intonation organization of poetic speech. The degree of correlation of rhythmic organization of speech-intonation with the cognitive activity of the speaker is analyzed in the scientific article, as well as the specified special role of rhythm and intonation organization of speech in the process of speech production is pointed out. No less important is the determination of the future prospects of research of suprasegmental phonetic units in the mainstream of cognitive linguistics based the material of English poetic texts of the postmodern epoch.

Ke ywords: rhythm, rhythm and intonation complex, cognitive operations, Gestalt, phonological coding, phonological representation.

Аркадій Кабов
(Львів)

УДК 811.133.1'367.2'366.59:070

**ЛІНГВОПРАГМАТИКА ТА ПОЛІФОНІЯ СУБ'ЄКТИВНОГО СПОСОБУ
ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ В СУЧАСНІЙ ПРЕСІ
(НА МАТЕРІАЛІ ВИДАНЬ LE FIGARO, LE MONDE, LA LIBÉRATION)**

У статті представлено лінгвопрагматику та поліфонію суб'єктивного способу французької мови в сучасній пресі на матеріалі видань Le Figaro, Le Monde, La Libération. Розглянуто попередні наукові розвідки щодо проявів поліфонічності та тенденцій розвитку мас-медійного дискурсу Франції. На основі теорії М.Л. Донер проаналізовано поліфонічний потенціал суб'єктивного способу

в сучасному французькому мас-медійному дискурсі. Встановлено, що найчастотнішим типом підрядних речень є підрядні додаткові речення з волюнтативними дієсловами, дієсловами на позначення емоцій та почуттів, дієсловами точки зору, тоді як найчастотнішими селекторами прихильної або неприхильної точок зору є дієслова головних речень, вжиті в дійсному способі, іменники та відсутність заперечних часток. Виявлено меншу частотність застосування французького суб'єктивного способу у порівнянні з іспанським відповідником та наведено чинники, які її зумовлюють. Вказано на необхідність залучення до дослідження латиноамериканського іспаномовного мас-медійного дискурсу та його поліфонічного вивчення.

Ключові слова: суб'єктивний спосіб, лінгвопрагматика, мас-медійний дискурс, французька мова, поліфонія, селектор точки зору.

Постановка проблеми. Дослідження лінгвопрагматики та поліфонічних особливостей дієслівних способів романських мов є актуальним питанням серед мовознавців. Чільне місце займає вивчення особливостей функціонування французьких та іспанських суб'єктивних способів в різних стилях мови. У запропонованій статті до аналізу залучено французький мас-медійний дискурс, суб'єктивний спосіб французької мови, його поліфонічне функціонування і проаналізовано частотність застосування у порівнянні з іспанським відповідником.

Суб'єктивний спосіб французької мови продуктивно застосовується в сучасному художньому мовленні (стилістичних фігурах, літературних тропях, прислів'ях, приказках, сталих виразах тощо). На нашу думку, аналогічна тенденція повинна спостерігатися в мас-медійному дискурсі сучасної французької мови. Як достеменно відомо, лінгвопрагматика суб'єктивного способу не обмежується художнім стилем мови, поширюючись також на офіційно-діловий (законодавчі, адміністративні тексти) та публіцистичний (публікації в різноманітних періодичних виданнях) стилі. Як і його іспанський відповідник, суб'єктивний спосіб французької мови володіє значним прагматичним потенціалом, який пояснюється його поліфонічністю та представленням на суд читачів різних точок зору на різноманітні події в сучасному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання поліфонічного функціонування та прагматики публіцистичних текстів в сучасній французькій пресі розглядалося багатьма романістами.

Зокрема, український романіст Л.В. Кіяшко в статті «Метафора в сучасному французькому газетно-публіцистичному дискурсі» [2] описує основні риси публіцистичного стилю та виокремлює такі його функції: інформаційна, коментуюча-оцінна, популяризаторська, впливаюча. Автор наводить класифікації метафор у сучасній лінгвістиці та подає приклади їх застосування в текстах сучасних французьких газет.

Гапотченко Надія Євгенівна в статті «Сучасні тенденції розвитку дискурсу французьких ЗМІ» [1] розглядає основні тенденції формування та функціонування дискурсу у сучасних франкомовних ЗМІ, аналізує чинники, які тісно пов'язані з авторським баченням дискурсу та добору засобів різної природи для їхньої актуалізації у повідомленнях ЗМІ, функціональні та комунікативні чинники дискурсу ЗМІ, які стосуються його функціонування у соціумі. Матеріалом дослідження слугують сучасні французькі газетні та журнальні публікації.

Французька дослідниця Марі-Крістін Фло (Marie-Christine Flaux) у публікації «Approche de l'expression du futur dans la presse française» [5] аналізує різні дієслівні способи вираження майбутності в мові французької преси. Серед них: Futur de l'Indicatif, Périphrase Verbale, Présent de l'Indicatif, Présent du Subjonctif, Futur Antérieur de l'Indicatif, Conditionnel. На основі досліджень сучасної французької преси автор приходиться до висновку, що саме майбутній час дійсного способу є найчастотнішим виразником майбутності.

Іспанський дослідник Хуан Ерреро Сесілья (Juan Herrero Cecilia) в статті «Le jeu de la polyphonie dans le texte de la nouvelle de la presse française écrite» [8] розглядає поліфонічні особливості непрямої мови журналіста. Автор наголошує на різних методах привернення уваги читача до свого повідомлення та вказанні на його правдивість, серед яких наводиться метод дослівного цитування.

В іншій своїй публікації «Estrategias enunciativas y orientación argumentativa en el texto publicitario de la prensa semanal francesa: análisis de pragmática discursiva y textual» [7] автор аналізує французький рекламний дискурс, зосереджуючись на рекламних оголошеннях в

щотижневих французьких виданнях. Вчений наводить різні способи, до яких вдаються рекламодавці, щоб переконати споживача в якості свого товару.

Надя Дюшен (Nadia Duchêne) в дослідженні «*Stéréotypes, regards croisés et identité dans le discours médiatique*» [4] дає визначення поняття «стереотип» та аналізує його використання в сучасному французькому мас-медійному дискурсі на матеріалі публікацій, що стосуються кримінальної справи проти відомого французького політика Домініка Строс-Кана. Базуючись на цих статтях, автор перераховує стереотипи про Францію та французів, які притаманні європейцям та американцям.

Ще один іспанський дослідник Луїс Гастон Елдуайен (Luis Gastón Elduayen) в розвідці «*Introduire le discours d'autrui. Actes de parole et verbes «secondaires» dans la presse franco-espagnole*» [6] проводить логіко-семантичний аналіз функцій «нетипових» дієслів, які передають пряму мову, в конкретних висловленнях. Матеріалом дослідження слугували французькі та іспанські газети різної ідеологічної та соціальної спрямованості. Автор підкреслює посередницьку позицію журналістів, які покликані передати широкому загалу своїх читачів позицію того чи іншого державного діяча. На думку дослідниці, найголовнішою метою журналіста є неупереджена, нейтральна, об'єктивна та правдива передача інформації від джерела до читачів.

Проаналізувавши вищенаведені статті вчених-романістів, можна зробити висновок про те, що питання поліфонії та поліфонічного функціонування дієслівних форм у сучасному французькому мас-медійному дискурсі не розглядалися в достатній мірі.

Метою статті є поліфонічний аналіз, дослідження лінгвопрагматики та частотності вживання суб'єктивного способу французької мови на матеріалі видань *Le Figaro*, *Le Monde*, *La Libération* та її порівняння з іспанським відповідником.

Завданням запропонованої статті є поліфонічний аналіз прикладів із французького мас-медійного дискурсу, які містять суб'єктивний спосіб, для вираження різноманітних аргументативних задумів мовця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважаємо за необхідне відзначити, що обрані періодичні видання представляють широкий спектр політичних та суспільних поглядів французів. Газета «*Le Figaro*» виражає прагнення прибічників помірковано правого напрямку політичного спектру. Натомість, видання «*Le Monde*» дотримується «лівих» поглядів. Що ж до «*La Libération*», то вона перейшла від ліворадикальної спрямованості до соціал-ліберальної. За допомогою методу суцільної вибірки, з метою поліфонічного аналізу застосування суб'єктивного способу французької мови було обрано по 4 статті різної тематики з кожного видання, зважаючи на обмежений обсяг запропонованої публікації.

Парадигма суб'єктивного способу французької мови в публіцистичному стилі сучасної преси обмежується теперішньою та минулою формами. Як достеменно відомо, минулий недоконаний та давноминулий суб'єктивні способи використовувалися переважно в художньому мовленні попередніх століть. В ХХ та на початку ХХІ століття мовці майже не використовують ці дієслівні форми через складність їхнього утворення та семантичну специфіку їхньої прагматики.

Методологічним підґрунтям запропонованої статті є поліфонічна теорія О. Дюкро, розвинена та доповнена іспанською вченою М.Л. Донер. Згідно з нею, форми суб'єктивного способу є показниками поліфонії. Поліфонічна аргументація може базуватися на обраній або недопустимій точці зору. Отже, мовознавець виділяє прихильну точку зору, яка аргументує на користь змісту певної мовної одиниці, що вказує спрямування, і неприхильну, яка аргументує проти цього спрямування. Саме мовець започатковує полеміку і вирішує, які точки зору мають втрутитися в неї. Таким чином, мовець спочатку може висловити три різні точки зору, але згодом однаково відкине дві з них, залишивши лише одну. «Суб'єктивний спосіб сприяє утворенню підрядних речень, оскільки він лише породжує полеміку точок зору, а членом речення, який обирає одну з них, найчастіше є дієслово у формі дійсного способу» [3, с. 83]. Препозитивні дієслова, заперечення, прислівники, іменники здатні обирати одну з двох запропонованих точок зору і називаються селекторами.

Проведемо поліфонічний аналіз виявлених прикладів із французького мас-медійного дискурсу, які містять форми суб'єктивного способу. Було відзначено наявність таких видів підрядних речень – підрядні додаткові речення з волюнтативними дієсловами, дієсловами на позначення емоцій та почуттів, дієсловами точки зору, підрядне підметове речення, обставинні допустові, способу дії.

Підрядні додаткові речення з волюнтативними дієсловами, дієсловами на позначення емоцій та почуттів, дієсловами точки зору, підрядне підметове речення: 1) «*J'aurais aimé qu'il annonce une mesure de justice fiscale, un plan d'urgence contre la récession.*» [14], 2) «*«Ce dont a besoin notre pays, c'est de la responsabilité des uns et des autres», a dit Laurent Berger, satisfait que Manuel Valls ait parlé dans sa déclaration de son «exigence» en termes de création d'emplois*» [16], 3) «*A l'origine du conflit, le développement de Transavia, la filiale low cost d'Air France : le SNPL, principal syndicat, craint que le projet en l'état de la direction n'entraîne un «pillage de l'emploi français»*» [15], 4) «*Il n'est pas exclu que les banques utilisent ces sommes pour acheter des obligations publiques plutôt que pour prêter aux PME*» [12], 5) «*Cela pourrait expliquer que le nombre de travailleurs détachés soit passé en France de 7500 en 2000 à 170.000 en 2012, suggèrent les Sages de la Rue Cambon.*» [13]. Вищенаведені види підрядних додаткових речень є в нашій вибірці найчастотнішими. Поліфонічний аналіз першого висловлення свідчить про те, що журналіст передає жалкування мовця, а отже і неприхильну точку зору за допомогою минулого кондиціонального способу, який вжито як її селектор. В другому прикладі роль селекторів прихильної точки зору відіграють стверджувальна форма дієслова в дійсному способі (*a dit*), форма дієприкметника (*satisfait*) та відсутність заперечних часток перед формою суб'єктивного способу (*ait parlé*). Третє речення висловлює побоювання зі сторони мовця щодо здійснення певної дії (*pillage de l'emploi français*). Саме іменник «*pillage*» виступає селектором негативної точки зору мовця, яка підсилюється семантичним стереотипом дієслова «*entraîner*». В четвертому прикладі селектором неприхильної точки зору є стверджувальна форма дієслова «*utiliser*» та заперечна форма безособового виразу «*il n'est pas exclu*». В п'ятому прикладі має місце еліпсис прямого додатка «*le fait*» перед початком підрядного підметового речення (*que le nombre de travailleurs . . .*). Важко визначити селектор точки зору, оскільки підрядне підметове речення лише наводить факт, а точка зору мовця щодо нього та її селектор знаходяться в попередньому контексті.

Підрядні обставинні допустові: 1) «*Cependant, certains internautes ont testé Netflix et se sont montrés peu convaincus, voire mécontents (bien que le premier mois d'essai soit gratuit)*» [19], 2) «*Le groupe rejette la principale revendication des syndicats de réserver aux pilotes d'Air France les avions de plus de 100/110 places, quelle que soit la compagnie du groupe (Air France, Transavia, Hop!)*» [15]. У першому прикладі селектором неприхильної точки зору на висловлення є дієслово в дійсному способі з дієприкметником («*se sont montrés peu convaincus*»). Наявність підрядного допустового речення жодним чином не може змінити семантичне спрямування висловлення. В другому реченні селектором неприхильної точки зору є дієслово головного речення «*rejette*», семантичний стереотип якого не сприймає жодних допустів щодо можливості виконання певної дії.

Підрядне обставинне способу дії: 1) «*Des anomalies qui «étaient connues de la SNCF ou de ses agents, sans pour autant qu'il y soit remédié de façon adéquate.*» [9]. Підрядне обставинне речення з формою суб'єктивного способу та заперечним сполучником «*sans que*» не впливає на вибір неприхильної точки зору головного речення за допомогою селектора, яким виступає іменник «*anomalies*» із чітко вираженим негативним семантичним стереотипом. Неприхильну точку зору підсилює стверджувальна форма дієслова «*étaient connues*».

Отже, словами-селекторами як прихильної так і неприхильної точок зору у матеріалі дослідження були дієслова головних речень, вжиті в дійсному способі, стверджувальні форми суб'єктивного та дійсного способів, іменники. Підсумовуючи наше дослідження, зазначимо, що в 12 статтях вищенаведених періодичних видань за допомогою методу суцільної вибірки було знайдено лише 8 речень із формами суб'єктивного способу. Це засвідчує той факт, що французькі журналісти рідко вдаються до вживання цієї дієслівної форми, щоб ввести полеміку різних точок

зору у висловленні щодо подій, які описуються, або використовують для цього інші граматичні конструкції та дієслівні способи (наприклад, дійсний).

Висновки дослідження. Якщо провести порівняння частотності вживання форми суб'єктивного способу французької мови та його іспанського відповідника, згідно з даними дослідження в попередній публікації, то результати будуть наступними: в 12 статтях трьох національних іспанських газет («El País», «ABC», «El Mundo») було знайдено 20 прикладів речень з формами суб'єктивного способу, тоді як в аналогічному обсязі статей французьких видань («Le Figaro», «Le Monde», «La Libération») їх було нараховано лише 8. Довільний вибір рубрик статей газет для поліфонічного аналізу підкреслює неупередженість проведеного дослідження. Отже, лінгвопрагматика та частотність французького суб'єктивного способу в сучасній пресі в 2,5 рази нижча, ніж у іспанського відповідника. Ці дані підкреслюють більшу поліфонічність іспанської мови в цілому та вищий ступінь використання суб'єктивного способу з метою введення полеміки різних точок зору на події, що висвітлюються, зокрема, журналістами, в текстах газетних публікацій. Низька частотність вживання французького суб'єктивного способу в порівнянні з іспанським відповідником може пояснюватися раціональним впорядкуванням мови, особливостями національного менталітету (переважання раціонального над емоційним) та характером суспільної комунікації.

Перспективою подальших наукових розвідок цієї теми є залучення до аналізу латиноамериканського іспаномовного мас-медійного дискурсу, його поліфонічне вивчення і порівняння частотності застосування суб'єктивного способу латиноамериканських національних та європейського варіанту іспанської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гапотченко Н.Є. Сучасні тенденції розвитку дискурсу французьких ЗМІ / Н.Є. Гапотченко // Збірник наукових праць STUDIA LINGUISTICA. – К.: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – Вип. 2. – С. 105–109.
2. Кіяшко Л.В. Метафора в сучасному французькому газетно-публіцистичному дискурсі / Л.В. Кіяшко // Нова філологія: збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2009. – № 35. – С. 90–95.
3. Donaire M.L. Subjuntivo y polifonía (español, francés) / María Luisa Donaire. – Madrid: Arrecife, 2001. – 112 p.
4. Duchêne N. Stéréotypes, regards croisés et identité dans le discours médiatique / N. Duchêne // Thélème. Revista Complutense de Estudios Franceses. – 2013. – Vol. 28. – p. 91–104.
5. Flaux M.- C. Approche de l'expression du futur dans la presse française / M.- C. Flaux // La linguística francesa en España camino del siglo XXI. – 2000. – p. 481–493.
6. Gastón Elduayen L. Introduire le discours d'autrui. Actes de parole et verbes «secondaires» dans la presse franco-espagnole / L. Gastón Elduayen // RESLA. – 2007. – № 20. – p. 37–58.
7. Herrero Cecilia J. Estrategias enunciativas y orientación argumentativa en el texto publicitario de la prensa semanal francesa: análisis de pragmática discursiva y textual / J. Herrero Cecilia // Actas del II Coloquio sobre los estudios de filología francesa en la Universidad española. – 1994. – p. 127–140.
8. Herrero Cecilia J. Le jeu de la polyphonie dans le texte de la nouvelle de la presse française écrite / J. Herrero Cecilia // Le français face aux défis actuels. – 2004. – Vol. I. – p. 649 – 659.
9. Accident de Brétigny: RFF mis en examen [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lemonde.fr/societe/article/2014/09/16/accident-de-bretigny-rff-mis-en-examen_4488213_3224.html
10. Climat: août au plus chaud selon la NASA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sciences.blogs.liberation.fr/home/2014/09/climat-août-au-plus-chaud-selon-la-nasa.html>
11. Jihad: l'interdiction de sortir du territoire votée à l'Assemblée [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.liberation.fr/politiques/2014/09/17/jihad-l-interdiction-de-sortir-du-territoire-votee-a-l-assemblee_1102144
12. La BCE lance des mégaprets aux banques pour relancer l'économie [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lemonde.fr/economie/article/2014/09/17/la-bce-lance-des-megas-prets-aux-banques-pour-relancer-l-economie_4488709_3234.html
13. La fraude aux cotisations sociales dépasse 20 milliards par an [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lefigaro.fr/conjoncture/2014/09/16/20002-20140916ARTFIG00312-la-fraude-aux-cotisations-sociales-depasse-20-milliards-par-an.php>
14. La fronde s'affirme de plus en plus dans la majorité socialiste [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lefigaro.fr/politique/2014/09/16/01002-20140916ARTFIG00365-la-fronde-s-affirme-de-plus-en-plus-dans-la-majorite-socialiste.php>
15. La grève des pilotes se prolonge à Air France [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.liberation.fr/economie/2014/09/17/la-greve-des-pilotes-se-prolonge-a-air-france_1102257

16. Laurent Berger voit du positif dans la déclaration de Valls [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lemonde.fr/politique/article/2014/09/17/laurent-berger-voit-du-positif-dans-la-declaration-de-valls_4488708_823448.html
17. Monaco, une chance de déclic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sport24.lefigaro.fr/football/ligue-des-champions/actualites/monaco-une-chance-de-declic-714221>
18. Natation : Yannick Agnel rentre en France et rejoint Lionel Horter [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lemonde.fr/sport/article/2014/09/16/natation-yannick-agnel-rentre-en-france-et-rejoint-lionel-horter_4488140_3242.html
19. Vous avez testé Netflix : voici ce que vous en pensez [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tvmag.lefigaro.fr/programme-tv/article/television/83891/vous-avez-teste-netflix-voici-ce-que-vous-en-pensez.html>
20. Xynthia : le maire a la mémoire qui flanche [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.liberation.fr/societe/2014/09/16/xynthia-la-tempete-le-maire-et-sa-memoire-qui-flanche_1101960

Кабов А. Лингвопрагматика и полифония субъективного наклонения французского языка в современной прессе (на материале изданий Le Figaro, Le Monde, La Libération).

В статье представлена лингвопрагматика субъективного наклонения французского языка в современной прессе на материале изданий Le Figaro, Le Monde, La Libération. Рассмотрены предыдущие научные изыскания касательно проявлений полифоничности и тенденций развития масс-медийного дискурса Франции. На основании теории М.Л. Донер проанализирован полифонический потенциал субъективного наклонения в современном французском масс-медийном дискурсе. Установлено, что наиболее частотным типом придаточных предложений являются придаточные изъяснительные с волюнтактивными глаголами, глаголами, обозначающими чувства и эмоции, глаголами точки зрения, в то время, как наиболее частотными селекторами благосклонной и неблагосклонной точек зрения являются глаголы главных предложений, употреблённых в изъявительном наклонении, существительные и отсутствие отрицательных частиц. Выявлено меньшую частотность употребления французского субъективного наклонения по сравнению с испанским аналогом и приведены факторы, которые её обуславливают. Указано на необходимость привлечения к исследованию латиноамериканского испаноязычного масс-медийного дискурса и его полифонического изучения.

Ключевые слова: субъективное наклонение, лингвопрагматика, масс-медийный дискурс, французский язык, полифония, селектор точки зрения.

Kabov A. Linguopragmatics and Polyphony of the french Subjunctive Mood in the contemporary Press (on the Material of Newspapers Le Figaro, Le Monde, La Libération).

The research deals with linguopragmatics and polyphony of the french subjunctive mood in the contemporary press. The articles from the french newspapers Le Figaro, Le Monde, La Libération serve as research material. The previous scientific researches concerning the polyphonic manifestations and the trends of the evolution of the french mass media discourse have been analysed. The polyphonic potential of french subjunctive mood in mass media discourse has been analysed by means of the theory of M.L. Donaire. It was pointed out that the most frequent subordinate clauses are object clauses with volitive verbs, verbs that express feelings and emotions, points of view meanwhile the most frequent selectors of the favourable and unfavourable points of view are following: main clause verbs, used in the indicative mood, nouns, absence of negative particles. It was found out that the french subjunctive mood is much less frequent in comparison with the spanish form. The factors that cause this process are enumerated in the article. The necessity of the polyphonic study of the Spanish-speaking mass media discourse of the Latin America has been pointed out.

Key words: subjunctive mood, linguopragmatics, mass media discourse, french language, polyphony, selector of the point of view.

УДК 811.111'25

КОНЦЕПТ «ЖІНКА» В ДРАМАТУРГІЧНОМУ ДИСКУРСІ ВЕНДІ ВАССЕРШТАЙН

У статті проаналізовано концепт ЖІНКА у драматургічному дискурсі Венді Вассерштайн. Здійснено аналітичний огляд основних праць мовознавців з когнітивної лінгвістики, зокрема такої її галузі, як лінгвоконцептології. Суттєву увагу приділено характеристиці культурного концепту та його структурі. Наукова розвідка репрезентує культурний концепт ЖІНКА у творчості американського драматурга, який знаходить своє повне втілення майже у всіх її драмах. Визначено, що культурний концепт, будучи трьохмірним утворенням, включає предметно-образну, понятійну та ціннісну складові. Виявлено низку лексем-репрезентантів концепту ЖІНКА, що свідчить про значущість відповідного фрагменту у свідомості драматурга. Зміст концепту реалізують мовні засоби на позначення зовнішніх та внутрішніх характеристик жінки. Увага автора зосереджена на аналізі мікроконцептів які вербалізують концепт ЖІНКА: незалежна, рівна чоловікові та освічена.

Ключові слова: концепт, мікроконцепт, когнітивна лінгвістика, ЖІНКА, драматургічний дискурс.

Постановка проблеми. Останнім часом у мовознавчих дослідженнях все частіше з'являється поняття «концепт». Концепт має логічно організовану динамічну структуру, що складається з базового елементу і пов'язаних з ним через прототипічне значення похідні елементів. Структура концепту може бути виявленою через засоби його репрезентації у мові. Базою концепту є первинна прототипічна модель основного значення слова [5, с. 633].

Концепт є цілісним утворенням, здатним розвиватися, змінюватися і відображати досвід людей. Питання шляхів репрезентації концептів у мові, відслідкування відмінностей між мовним значенням і концептом, вплив менталітету етносу на формування картини світу залишаються актуальними для сучасної лінгвістичної науки. Одним із ключових концептів будь-якої культури є гендерний концепт *ЖІНКА*, тобто «багатомірне культурно-значиме соціопсихологічне утворення в колективній свідомості, опредметнене в мовній формі» [1]. Г.Г. Слишкін виділяє гендерні концепти («жінка», «чоловік»).

Попри посилену увагу до концепту з боку представників різних галузей знань, сам термін «концепт» ще не набув однозначного трактування. Ми поділяємо позицію О. Селіванової, яка обстоює концепт як інформаційну когнітивну структуру свідомості, певним чином організовану та вбудовану до колективної чи індивідуальної концептосистеми [7, с. 297].

Дослідження концепту *ЖІНКА* на матеріалі п'єс сучасного американського драматурга Венді Вассерштайн є вкрай необхідним, адже жінка відіграє надзвичайно важливу роль у суспільстві. Намагаючись представити обсяг та структуру концепту *ЖІНКА* у драматургічному дискурсі В. Вассерштайн, ми спираємося, головним чином, на тезу В. І. Карасика про те, що культурний концепт, будучи трьохмірним (як мінімум) утворенням, включає предметно-образну, понятійну та ціннісну складові [1].

Зростаюча роль жінки у сучасному світі, розширення сфери її залучення до соціально-політичного життя суспільства також обумовлює актуальність дослідження. Відображення концепту *ЖІНКА* у творчості В. Вассерштайн досить багатогранно, виходячи з визнання того факту, що письменник мислить концептами, комбінуючи їх і здійснюючи в рамках концептів та їх поєднань глибинні предикації, формуючи нові концепти в ході мислення. Мислення є оперування концептами як глобальними одиницями структурованого знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст структури концепту залежить від умов його формування та функціонування у кожної особистості, тому перелік концептуальних ознак (власне зміст концепту) є складним та надзвичайно актуальним завданням, розв'язання якого займаються чимало вітчизняних та зарубіжних учених (Дж. Лакофф, О.С. Кубрякова, Ю.С. Степанов, В. І. Карасик, М.М. Болдирев, З.Д. Попова, Й.А. Стернін, С.А. Жаботинська та ін.). Концепт як лінгвокогнітивне явище, згідно з визначенням О.С. Кубрякової, – це «одиниця ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відбиває

знання та досвід людини, й оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку». За В.В. Красних, культурні концепти – це колективні змістові ментальні утворення, що фіксують своєрідність певної культури [3, с. 12].

Мета статті – змоделювати концепт *ЖІНКА* у драматургічному дискурсі В. Вассерштайн на матеріалі п'єс: “UncommonWoman” (1977), “Isn't it Romantic?” (1983), “The Heidi Chronicles” (1988), “The Sisters Rosensweig” (1993), “An American Daughter” (1997).

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепт має двоїсту сутність – психічну та мовну. З одного боку, це – прообраз, що уособлює культурно зумовлені уявлення мовця про світ, з іншого – у концепта є певне ім'я у мові. Це поняття є однією із структур репрезентації знань, одержаних людиною при відображенні дійсності та закодованих завдяки мові. Концепти – посередники між словами і дійсністю, які реалізуються у мовній формі, перш за все за допомогою лексем. Слово – це така сутність, де перетинаються мовні та позамовні знання про світ. Адже форма слова оптимальна для того, щоб зафіксувати соціально значущий набір значень і сукупність знань про предмет, явище чи процес [4].

Стать є однією із найважливіших характеристик особистості, яка багато в чому визначає її соціальну, культурну та когнітивну орієнтацію у світі, у тому числі з посередництвом мови.

Культурні концепти, займаючи важливе місце в колективній мовній свідомості, представляють істотну значущість як для окремої мовної особистості, так і для всього суспільства в цілому. Тому вивчення концептів культури (серед яких в будь-якій мові можна виділити велику кількість культурно-специфічних) стає надзвичайно актуальною проблемою.

П'єси В. Вассерштайн демонструють складні жіночі характери, сімейні клопоти, проблеми шлюбного життя, взаємини з чоловіками, роль матері у родині, які трактуються на рівні соціальних проблем та чітко відображають концепт *ЖІНКА*.

У дискурсі В. Вассерштайн виявляємо низку лексем-репрезентантів концепту *ЖІНКА*, що свідчить про значущість відповідного фрагменту у свідомості драматурга. Концепт *ЖІНКА* в драматургічному дискурсі розкривається через численні описи психічних та емоційних станів жінок, шляхом описів їх комунікації та ін. Окрім того, зміст концепту реалізують мовні засоби на позначення зовнішніх характеристик жінки, що функціонують також із метою відображення її внутрішнього портрета.

Аналізуючи структуру концепту, М.М. Болдирев доходить висновку, що поза концептом знаходяться знання різного ступеня абстракції та різних форматів, серед яких він виділяє: конкретно-чуттєвий образ; уявлення (мисленнєву картину як узагальнений чуттєвий образ); схему (мисленнєвий зразок предмета чи явища, що має просторово-контурний характер); поняття (концепт, що має найзагальніші ознаки предмета чи явища, його об'єктивні, логічні, структурні характеристики); прототип (категоріальний концепт, що дає уявлення про типовий член певної категорії); пропозиційну структуру чи пропозицію (модель певної сфери досвіду, де вичленовуються елементи, аргументи та зв'язки між ними).

Одним із сучасних методів концептуального аналізу є вивчення концепту через лексико-семантичний апарат, на який він спирається. Згідно з розповсюдженою думкою серед сучасних лінгвістів концепти організовані за принципом ядро (центр) – поле (периферія): структура концепту складається з ядра та широкого інтерпретаційного поля, у якому виділяється ближня та дальня периферія (Й.А. Стернін, З.Д. Попова [5; 8]).

Ядро концепту є його базовим шаром та сукупністю когнітивних шарів і когнітивних сегментів з когнітивними ознаками, що їх формують. Інтерпретаційне поле концепту складає його периферію. На периферії концепту знаходяться різні визначення, тлумачення, відображені в пареміях, афоризмах, крилатих виразах. Власне ці поверхні нашарування на базовий шар концепту відображає процес та результат світопізнання [5, с. 58-60].

Концепт *ЖІНКА* знаходить своє повне втілення майже у всіх драмах В. Вассерштайн. У драматургічному дискурсі В. Вассерштайн ми сформуваємо такі мікроконцепти концепту *woman*:

Незалежна жінка (independentwoman)

У драмі “The Heidi Chronicles”, де персонаж Хайдідемонструє своє небажання одружитися з Пітером, в той же час, коливони кохають один одного, лексема *independence* реалізує значення незалежною жінки через МА ЕКСПРЕСИВИ, яка цінує свою незалежність

більше ніж кохання. На першому місці для Хайді – самоосвіта та особистісний розвиток. Пітер не розуміє цього і гадає, що у таких жінок, як Хайді, існує комплекс неповноцінності.

PETER: Will you marry me?

*HEIDI: I covet my **independence*** [W.Wasserstein, c.12].

*HEIDI: I mean, why should some **well-educated woman** waste her life making you and your children tuna fish sandwiches?*

SCOOP: You know, you really have one hell of an inferiority complex [W.Wasserstein, c.12].

У п'єсі "Isn't it Romantic?" лексема *independent* втілена в МА ЕКСПРЕСИВИ, вона реалізує гордість Таши, котра відповідає своїй матері, що вона незалежна і це її особистий вибір. Модифікатором іллокутивної сили виступає концептуальна метафора *a person in my own right*, що підсилює значення незалежної жінки:

*TASHA: I'm **independent woman** – a person in my own right* [W.Wasserstein, c.150].

У цій же п'єсі почуття незалежної жінки у Джейн реалізується відповідно своїй матері, що вона бажає досягти кар'єрних успіхів, а для цього їй потрібно бути без чоловіка. І це виражається дуже категорично лексемами *live alone* та *put off marriage* :

*JANIE: **Women should live alone and find out what they can do, put off marriage, establish a vertical career track*** [W.Wasserstein, c. 144].

Мікроконцепт *independent woman* у драмі "Isn't it Romantic?" використано у ситуації, де спілкування відбувається між персонажами Харріет та Джейн, яка, намагається довести подрузі, щоне поважає жінок, які дозволяють на себе платити чоловікам:

HARRIET: I never respected women who didn't learn to live alone and pay their own rent [W.Wasserstein, c. 104].

З глибокої давнини пішло те, проти чого зараз борються сучасні жінки: нерівність статей. Так як творчість Венді Вассерштайн відноситься до гілки ліберального фемінізму, драматург неодноразово показує рівність між чоловіком і жінкою, тому наступним мікроконцептом у драматургічному дискурсі В. Вассерштайн ми виділяємо *жінка рівна чоловікові (equal to man)*.

У тексті п'єси "The Heidi Chronicles" мікроконцепт *equal to man* використовується у ситуації, коли подружки організували марш «Жінки у мистецтві», але Хайді вважає, що якщо чоловік хоче взяти участь, то це можливо, навіть, якщо цей марш для жінок. *DEBBIE (Stops): I find you ironic tone both paternal and caustic. I'm sorry. I can't permit you to join us. This is a women's march.*

HEIDI: But I thought that our point was that this is our cultural institution. "Our" meaning everybody's. Men and women. Him included [W.Wasserstein, c.30].

У цій самій драмі лексема *equal* реалізує словникове визначення, а саме *like for each member of a group, class, or society*. Тут Хайді знову наголошує, що «наше» означає в рівній кількості як жінок так і чоловіків, але більшість відвідувачів – жінки, що також акцентує Хайді. Для підсилення використовується парцеляція.

*DEBBIE: At two o'clock this afternoon, my sisters and I plan to march on the curator's office and demand **equal** representation for our vision.*

HEIDI: This museum is publicly funded by our tax dollars. "Our" means both men and women. The weekly attendance at this institution is sixty percent female. The painting and appreciation classes are seventy percent female [W.Wasserstein, c.25].

Лексема *equal* в драмі "The Heidi Chronicles" використана в МА РЕПРЕЗЕНТАТИВИ, у ситуації, де Хайді вимагає від Марка однаково рівної думки та часу зі всіма жінками.

*HEIDI: Mark, I am demanding you **equal time and consideration*** [W.Wasserstein, c. 30].

Ідеал В. Вассерштайн — жінка освічена, інтелігентна, прогресивних поглядів, з високими духовними запитами та вільна у виборі роду занять. Тому виокремлюємо третій мікроконцепт *освічена жінка (well-educated woman)*.

Хайді планує отримати грант Фулбрайта, досягнути успіхів в кар'єрі та науці на противагу заміжжю.

*HEIDI: This is all irrelevant. I'm **thinking of writing my book in England. I applied for a Fulbright*** [W.Wasserstein, c. 37].

Деякі героїні п'єс планують мати сім'ю, коли досягнуть успіхів у кар'єрі і неважливо скільки їм буде років. Хайді говорить з іронією, що коли вона реалізує свої кар'єрні плани, то навіть і у 60 років можна одружитися. Очевидно, що успіхи у науці, для героїні є першочерговими. Вираз *planning to start my family at sixty* виражає гіпер-самовпевненість жінки.

HEIDI: I'm planning to start my family at sixty. I hear there's hormone in Brazil.

У проаналізованих п'єсах "Uncommon Woman", "Isn't it Romantic?", "The Heidi Chronicles", "The Sisters Rosensweig", "An American Daughter" частим є вживання слів з префіксом *self* як феномену особистісного саморозвитку жінки:

HEIDI: Susan is very committed. She is thinking of going to business school so the collective can become self-sufficient [W. Wasserstein, с.31].

QUINCY: I'll say that the future Surgeon General is one of the truly empowered, self-actualized real women [W. Wasserstein, с. 5].

SCOOP: Self-fulfillment, self-determination, self-exaggeration [11, p.30].

Особливість драматургічного дискурсу В. Вассерштайн це використання таких прикметників як *handsome, hard, brave* для опису жінки, хоча частіше вони вживаються для опису чоловіка:

GORGEOUS: Merlin here was just telling me what a handsome woman you are. I believe that men really are looking for strong women these days.

PETER: You're a brave and remarkable woman. A proud pioneer.

PAUL: C'mre. Deal from strength, Harriet. Men really like strong women.

GORGEOUS: You've become a hard woman, Sara.

LISA: Scoop says that you're the most handsome woman he knows.

SUSAN: Handsome meanstruck [W. Wasserstein].

У наведених прикладах жіночі персонажі наділені надзвичайною вродою, але краса носить дещо чоловічий характер. Отже, вживання «чоловічих» якостей стає унормованим для драматургічного дискурсу В. Вассерштайн.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, виокремивши основні концептуальні ознаки у структурі мікроконцептів *independent woman, equal to man, well-educated woman*, постає чіткий концепт *ЖІНКА* в драматургічному дискурсі Венді Вассерштайн. У перспективі нами буде вивчено концептосферу фемінізму у драматургічному дискурсі В. Вассерштайн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
2. Костомаров В.Г., Верещагин Е.М. Лингвострановедческая теория слова / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров — М.: Русский язык, 1980. — 320 с.
3. Красних В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология: курс лекцій / В. В. Красних. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
4. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учебн. пособие / Валентина Аврамовна Маслова. – Минск : Тетрасистемс, 2004. – 256 с.
5. Попова З.Д. Понятие "концепт" в лингвистических исследованиях / Попова З.Д., Стернин И.А. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 2000. – 130 с.
6. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / Попова З.Д., Стернин И.А. – Воронеж: Истоки, 2001. – 192 с.
7. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Дозвілля-К, 2010. – 843 с.
8. Стернин И.А. Введение в речевое воздействие / Иосиф Абрамович Стернин. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 2001. – 252 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. Wasserstein, W. An American daughter. – N.Y., San Diego, L., Harcourt Brace and Company, 1998. – 105 p.
10. Wasserstein W. Isn't it Romantic? / The Heidi Chronicles and Other Plays (Foreword by Andre Bishop). – N.Y.: Harcourt Brace Jovanovich, 1990. – P. 73-153.
11. Wasserstein W. The Heidi Chronicles. – DPS, 1990. – 81 p.
12. Wasserstein W. The Sisters Rosensweig. – N.Y., San Diego, L.: Harcourt Brace and Company, 1993. – 109 p.

Климчук Ю. Концепт ЖЕНЩИНА в драматургическом дискурсе Венди Вассерштайн.

В статье проанализирован концепт ЖЕНЩИНА в драматургическом дискурсе Венди Вассерштайн. Осуществлен аналитический обзор основных работ языковедов в области когнитивной лингвистики, в частности такой ее отрасли, как лингвоконцептология. Существенное внимание уделено характеристике культурного концепта и его структуре. Научное исследование представляет культурный концепт ЖЕНЩИНА в творчестве американского драматурга, который находит свое полное воплощение почти во всех ее драмах. Определено, что культурный концепт, будучи трехмерным образованием, включает предметно-образную, понятийную и ценностную составляющие. Проанализировано ряд лексем-репрезентантов концепта ЖЕНЩИНА, что свидетельствует о значимости соответствующего фрагмента в сознании драматурга. Содержание концепта реализуют языковые средства для обозначения внешних и внутренних характеристик женщины. Внимание автора сосредоточено на анализе микроконцептов которые вербализуют концепт ЖЕНЩИНА: независимая, равна мужчине и образованная.

Ключевые слова: концепт, микроконцепт, когнитивная лингвистика, ЖЕНЩИНА, драматургический дискурс.

Klymchuk Y. Concept WOMAN in Dramaturgical Discourse of Wendy Wasserstein.

The article deals with the concept of WOMAN in dramaturgical discourse of Wendy Wasserstein. The analytical review of the major linguists' works from cognitive linguistics, including its branches such as linguoconceptology is analyzed. Particular attention is paid to the characteristics of cultural concepts and its structure. Scientific exploration represents cultural concept WOMAN in the works of American playwright who finds its full realization in almost all her dramas. The cultural concept being three-dimensional form includes subject-figurative, conceptual and value components. A number of lexemes-representants of concept WOMAN are analyzed, indicating the importance of the corresponding fragment in the mind of the playwright. The content of the conceptis realized by linguistic means to indicate external and internal characteristics of woman. Attention is focused on the analysis of microconceptswhich are verbalized the concept WOMAN: independent, equal to man and educated.

Key words: concept, microconcept, cognitive linguistics, woman, dramatic discourse.

Олеся Лященко
(Київ)

УДК 821.03/01

РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАГМАТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ

У статті проаналізовано особливості вживання фразеологізмів у газетно-публіцистичному стилі. Виявлено, що загальна ідеологічна спрямованість періодичного видання і жанри текстів детермінують вибір фразеологічних одиниць. Стилістично нейтральні (стандартні кліше) фразеологізми здебільшого використовуються в короткому огляді новин з метою реалізації інформативної функції комунікативного повідомлення. Вони конституюють зв'язний текст і організують його у смислові блоки. У свою чергу, конотативні фразеологічні одиниці застосовуються в головних новинах, колонці редактора, дебатах, есе для підвищення прагматичного впливу тексту на реципієнта, відповідають за експресивні та оцінні елементи комунікативного повідомлення, зокрема допомагають моделювати позитивні й негативні поглядів стосовно концептів та проблем, порушених у газетній статті. Конотативні слова і словосполучення допомагають привернути увагу читача до ключових ідей тексту та в деяких випадках навіть переконати в істинності точки зору його автора.

Ключові слова: газетно-публіцистичний стиль, прагматичний вплив, «The Economist», фразеологізм.

Постановка проблеми. Основними функціями газетно-публіцистичного стилю виступають інформативна і прагматична. Сучасні ЗМІ висвітлюють коло питань, актуальне для

окремої соціальної групи або суспільства в цілому і водночас поширюють певну систему цінностей і стереотипів, а також пропонують інтерпретацію соціально значимих подій і явищ. Важлива роль друкованих періодичних видань у формуванні масової свідомості у ключових сферах людської діяльності (культури, політиці, релігії) зумовила підвищений інтерес лінгвістів до проблем масового мовленнєвого впливу. Серед інших причин підвищеної уваги мовознавців до газетно-публіцистичного стилю стала загальна тенденція до лібералізації газетного мовлення та залучення різностильових елементів. Вивчення прагматичного потенціалу публіцистичних матеріалів суголосне загальному антропологічному підходу до вивчення мови у тісному зв'язку з духовно-практичною діяльністю людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми масової комунікації з позицій психолінгвістики висвітлювали такі науковці, як Ш. Баллі, Е. Бернейс, А.Н. Васильєва, Л.А. Гаврілов, І.Р. Гальперин, В.Г. Гак, О.А. Земська, В.Г. Костомаров, Дж. Лакофф, М.К. Морен, Г.Я. Солганик, Н.Н. Тетеревнікова, Т.В. Юдіна та ін. Питання функцій фразеологізмів у газетно-публіцистичному стилі розглядалися в працях І.В. Арнольд, Н.Н. Амосової, С.Г. Гаврина, О.В. Куніна, Л.І. Молдаванової, А.І. Смирницького, В.Н. Телії, А.В. Швеця, Н.М. Шанського та ін. Незаперечним залишається той факт, що в умовах інформаційного суспільства та глобалізації ЗМІ постійно розвиваються, реагують на потреби і запити суспільства, відповідно змінюються застосовувані ними комунікативні технології впливу на читача. Ця обставина зумовлює актуальність нашого дослідження. **Мета статті** - проаналізувати особливості вживання фразеологізмів для створення прагматичного впливу в структурі таких публіцистичних жанрів, як аналітична стаття, інформативна стаття, есе, дебати. Відповідно завдання дослідження полягають у визначенні типів використовуваних у газетному тексті фразеологічних одиниць та їхньої ролі в прагматичному аспекті. Джерельною базою стала низка матеріалів обговорення економічних і суспільно-політичних проблем Китайської Народної Республіки на сторінках англійського періодичного видання «*The Economist*» у 2012-2014 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізація суспільно-політичних процесів, швидкий обмін інформацією внутрішнього вжитку та міжнародного значення, різке зростання кількості і, відповідно, конкуренції, паперових та електронних ЗМІ обумовили появу нових підходів до викладу інформації, а саме відмову від сухої мови, позбавленої емоційності, пошуку яскравих експресивних засобів для привернення уваги читача та впливу на його систему цінностей. Один з перших дослідників формування і маніпуляції суспільною думкою Е. Бернейс зазначав, що односторонній потік інформації ЗМІ дозволяє «контролювати суспільну свідомість так само ефективно, як і армія контролює своїх солдат» [2, с. 20]. На думку А.Д. Швейцера, посилення експресивності текстів ЗМІ відбиває їхнє бажання ідеологічно впливати і формувати суспільну думку, а також необхідність зробити продукцію яскравою і конкурентноспроможною. [6, с. 122]. Результатом взаємодії інформативної та прагматичної функцій газетного стилю стало, як вважає В.Г. Костомаров, поєднання експресії та стандарту, іншими словами, стилістично маркованої та нейтральної лексики [3, с. 7]. Вживання елементів розмовної мови (напр., сленгу, діалектизмів), яскравих образів, порівнянь та алегорій створює модель неформальної бесіди з читачем з метою викликати його довіру і переконати в поглядах, постульованих у комунікативному повідомленні. Серед засобів, які допомагають надати тексту експресії, повторити одну й ту саму думку іншими словами, фразеологізми відіграють хоч і не головну, однак досить важливу роль. Їх часто вживають у заголовках, інкорпорує у висновки аналітичних статей тощо.

За експресивним навантаженням серед фразеологізмів як конститутивних елементів газетного тексту можна вирізнити 2 групи. Першу складають стандартні штампи і кліше, які виконують насамперед текстотвірну функцію, допомагають організувати текст у смислові блоки, наприклад: «*The key drivers of the innovation process can be classified in three major categories and one can picture them as three concentric circles.*» (Ключові фактори процесу інновації можна розподілити у три основні категорії, котрі можна уявити як концентричні кола), (*The Economist*, Nov 12th 2013), «*It is important to note that Apple did not invent the mobile phone or even the smartphone*» (Важливо відзначити, що «Apple» не винайшов ні мобільного телефону, ні навіть смартфон), (*The Economist*, Nov 12th 2013).

Іншу складають стилістично забарвлені ФО, які слугують для акцентуації експліцитних та імпліцитних аксіологічних смислів, наприклад: «*Are worries about the health of democracy today overblown?*» (Чи дійсно хвилювання про здоров'я демократії сьогодні перебільшене?), (*The Economist*, Jan 21th 2014), «*And in other respects, too, the land of the free, which should be setting an example to the rest of the world, is instead showing the world what gridlock looks like.*» (І так само в інших аспектах земля вільних людей, котра повинна бути зразком для всього світу, натомість показує світу, що таке безвихідь), (*The Economist*, Jan 21th 2014), «*Democracy has enjoyed a good run over the past 60 years.*» (Демократія швидко просувалася вперед впродовж останніх 60 років), (*The Economist*, Jan 21th 2014).

Частота використання фразеологізмів другої групи, які власне й допомагають реалізувати прагматичний потенціал комунікативного повідомлення, залежить від загальної спрямованості видання і конкретного газетного жанру. Так, в інформаційній статті іпостасі суб'єкта мовлення і адресата не акцентуються, натомість основне завдання полягає у всебічному висвітленні референтного елемента (наприклад, соціально значимої події), а оцінка явища носить імпліцитний характер, тому для такого жанру притаманне використання стилістично нейтральної лексики, зокрема і фразеологізмів. На сторінках газети «*The Economist*» до інформаційного блоку відноситься рубрика «*The world this week*». Для жанрів на зразок аналітична стаття, стаття редактора, есе на передній план виступає авторська риторика, експліцитна спрямованість на адресата і його реакцію, високий ступінь оціночності аналізованих подій та явищ. Сміслові варіації оцінки мають широку амплітуду: від позитивної, іронічної, саркастичної до підкреслено негативної. Вони слугують для деавтоматизації читацького сприйняття, підвищення експресивності висловлювання, ускладнення змісту. При цьому «ускладненість способу викладу змісту «полягає не в сенсі максимального ускладнення мовних форм як таких, а в «сконцентрованості» висловлювання і складності розуміння» [1, с. 51]. Заміна, умовно кажучи, простих відповідників на ідіоматичні вирази підвищує увагу читача і змушує його декодувати експліцитні й імпліцитні смисли, закладені в тексті, бути співавтором комунікативного повідомлення. Аналіз функцій ФО в публіцистичних текстах з експліцитною оцінкою ми здійснили на основі теорії семантичних полів фразеологічних одиниць у текстах, об'єднаних тематикою «політика й економіка Китаю». «У сучасній лінгвістиці для семантичного поля постулюється наявність спільної семантичної ознаки, що об'єднує всі одиниці поля і виражається семою з узагальненим значенням (архісемою), а також наявність диференціальних ознак (від одного і більше), за якими одиниці поля відрізняються один від одного.» [5, с. 14]. Такими архісемами стали поняття, які ми об'єднали в бінарні опозиції за логікою і частотою їхньої появи в газетних текстах. Серед найчастіше вживаних виявились пари семантичних значень «розвиток-занепад» (економічний, політичний культурний), «минуле-сьогодення-майбутнє», «піднесення-розчарування» (в суспільстві). Відповідно функції цих ФО на текстотвірному рівні полягають у протиставленні та аналізі аргументів «за» і «проти», у плані стилістики важливе значення має реалізація оцінного ставлення, від позитивного, іронічного до підкреслено негативного. Найпростіше таку амплітуду оцінювання можна простежити у термінологічних фразеологізмах на позначення прихильників та критиків державного та економічного ладу в Китаї: *a government think tank, a party's mouthpiece, a rightist, a leftist, colonial-era elite*, відповідно простежується різновекторне ставлення до звичайних людей, котрі теж мусять зробити свій вибір: *tech-savvy youth, barbarians before the gate*. Варто зазначити, що видання «*The Economist*» виявляє виразну тенденцію до негативного висвітлення суспільно-політичного життя Китаю та його чільних представників. При цьому в жанрі «дебати» в оцінюванні економічного поступу й політичного ладу КНР наявне і позитивне, й негативне ставлення низки учасників дискусії. У свою чергу, для редакторської та аналітичної статті характерне підкреслено критичне оцінювання. Звернемося до конкретних прикладів. У дебатах «Інновації в Китаї. Чи є Китай світовим генератором інновацій?», розгорнутих у 2013 році, відзначаємо позитивні й негативні погляди, виражені, зокрема, й за допомогою яскравих і точних ФО.

Загалом позитивну оцінність диференціюють групи на позначення:

а) розвитку: «*They are explicitly targeting innovation as a national priority, in the hope of speeding the shift from brawn to brain that is required to prosper in this new century's ideas economy.*»

(Вони ставлять за мету зробити інновації національним пріоритетом, сподіваючись прискорити перехід від фізичної сили до інтелекту), (*The Economist*, Nov 12th 2013), «*China today is filled with start-ups, so it already has a head start*» (У Китаї сьогодні багато підприємців-початківців, тож країна уже дає фору), (*The Economist*, Nov 12th 2013).

б) суспільного піднесення: «*With limited resources and even less to lose, they are often more risk-tolerant and ready to make tough decisions with short notice, believing that even if these turn out to be suboptimal, they can always change paths and try something else.*» (Не маючи достатньо ресурсів і не маючи що втрачати, вони часто готові до ризику і прийняття важких рішень в короткі строки, до того ж вони вважають, що й у випадку невдачі вони зможуть змінити курс і спробувати щось нове), (*The Economist*, Nov 12th 2013).

в) оцінки ситуації в часі: «*We must also remember that the previous two decades of transformation are only a small blip in the thousands of years of China's history. (Ми повинні пам'ятати, що попередні два десятиліття років – це крапля в океані порівняно з тисячолітньою історією Китаю), (The Economist, Nov 15th 2013). In addition to the «four greats» –gunpowder, the compass, paper and printing—China has been the source of inventions ranging from the ploughshare and the stirrup to cast iron and clockwork escapements. (Окрім «великої четвірки» - пороху, компасу, паперу і друкарства, Китай був джерелом інновацій починаючи від плугу і стремени і закінчуючи чавуном і заводними механізмами), (The Economist, Nov 19th 2013).*

Негативна оцінка реалізується через уживання фразеологічних одиниць на позначення:

г) занепаду: «*China's challenge as a nation is to redirect its entrepreneurial energy away from this sort of «window dressing» innovation and towards new value creation.*» (Китай як нація стоїть перед випробуванням переорієнтувати підприємницьку діяльність від подібних окомілювальних інновацій до створення реальних цінностей.), (*The Economist*, Nov 12th 2013).

д) суспільного розчарування: «*And they have to stay below the radar so as not to attract too much attention and have demands placed on them by corrupt government officials.*» (Вони (підприємці – прим. авт.) змушені залишатися в тіні, щоб не привертати занадто багато уваги і не отримувати вимог від корумпованих чиновників), (*The Economist*, Nov 14th 2013).

е) оцінки ситуації в часі: «*Markets start to mature through time and the market leaders often start to decline as they continue to bask in the glory of yesteryear and miss the early signs of change.*» (Ринок визріває з часом, і лідери ринку часто починають занепадати, оскільки вони продовжують купатися у славі минулих днів і не звертають уваги на перші ознаки змін), (*The Economist*, Nov 12th 2013). *It can be argued that the speed of change is still at a snail's pace, but China's IP protection is improving and in recent years [...]. (Можна дорікнути, що темпи змін дорівнюють швидкості равлика, але захист інформаційних технологій покращився впродовж останніх років), (The Economist, Nov 15th 2013).*

Кількість матеріалу, в якому критично розглядаються діяльність чільних представників і загального політичного курсу КНР, на сторінках «*The Economist*» дозволяє зробити висновок про домінуюче негативне ставлення видання до сучасного Китаю. Аналітичні статті, присвячені цій темі, не містять, як правило, схвальних оцінок, натомість думка читача формується за допомогою різних мовних ресурсів, зокрема і ФО, які негативно характеризують:

а) державних діячів і політиків: «*Mr Xi comes at a crucial moment for China, when hardliners deny the need for political change and insist that the state can put down dissent with force*» (Пан Ксі приходить у важливий момент для Китаю, коли прихильники жорсткого курсу заперечують потребу політичних змін і наполягають, що держава може вирішувати проблеми силою), (*The Economist*, Oct 27th 2012, P. 10).

б) життя і свободи звичайних людей: «*Chinese microbloggers [...] help scattered, disaffected individuals feel a common bond*» (Китайські мікроблогери допомагають розрізненим, незадоволеним людям відчувати себе спільнотою), (*The Economist*, Oct 27th 2012, P. 22).

в) сучасні суспільно-політичні тенденції: «*Scholars at a recent government conference summed up it well: China is «unstable at the grassroots, dejected at the middle strata and out of control at the top» (На нещодавній урядовій конференції науковці зробили вдалий висновок: Китай «нестабільний у своїй основі, пригнічений серед верств середнього класу і неконтрольований на верхах»)* (*The Economist*, Oct 27th 2012, P. 9).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Проаналізувавши загальну ідеологічну спрямованість видання «The Economist» у висвітленні політичного й економічного життя Китайської Народної Республіки, частотність та специфіку вживання фразеологізмів у відповідних текстах, ми дійшли таких висновків: більшість рубрик журналу пропонує комунікативні повідомлення з виразним емотивним ставленням до суспільно значимих фактів, подій, особистостей, мета яких полягає у формуванні в читача певної системи цінностей та моделей сприйняття глобальних геополітичних процесів. Тексти з переважаючою інформативною складовою наповнюють рубрику «The world this week», для них характерне незначне вживання ФО, більшість з них стандартні кліше та штампи. Що ж до дебатів, аналітичних статей та есе з виразною авторською позицією та експліцитним оцінюванням референтних елементів (фактів, подій, особистостей), варто зазначити зважене вживання конотативних фразеологізмів. У форматі «дебати» застосовано ФО на позначення бінарних смислових опозицій за логікою обміну протилежними поглядами в ході дискусії, серед них найчастіше вживаними стали фразеологізми із смисловим навантаженням «розвиток-занепад» (економічний, політичний культурний), «минуле-сьогодення-майбутнє», «піднесення-розчарування» (в суспільстві). Інші жанри – аналітична стаття, стаття редактора та есе – здебільшого зосереджені на негативному висвітленні суспільно-політичного та економічного ладу Китаю, для них характерне вживання ФО на позначення критичного ставлення до державних діячів і політиків, рівня життя звичайних людей, сучасних глобальних тенденцій у країні. Перспективним напрямом дослідження видається аналіз мовних ресурсів лексичного і синтаксичного рівня для визначення механізмів масового впливу і формування громадської думки в друкованому англомовному виданні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Аспекты теории фразеологии (часть 1) / Анатолий Баранов, Дмитрий Добровольский. – М.: Знак, 2008. – 656 с.
2. Бернейс Э. Пропаганда / Эдвард Бернейс. – М.: Ниппо Publishing, 2010. – 176 с.
3. Костомаров В.Г. Русский язык на газетной полосе / Виталий Костомаров. – МГУ, 1971. – 266с.
4. Пономаренко В. А. Фразеологические единицы в деловом дискурсе (на материале английского и русского языков). – Автореф. дис. на соиск. науч. ст. канд. филол. н. / Валентина Пономаренко. – Краснодар, 2007. – 26 с.
5. Швейцер А. Д. Социальная дифференциация английского языка в США / Альберт Швейцер. – М.: Изд-во «Наука», 1983. – 211с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Democracy. Are Worries about the Health of Democracy Today Overblown? // The Economist. – January 21th. – 2014. – точка доступу – <http://www.economist.com/debate/days/view/1055>
2. The Man who Must Change China // The Economist. – October 27th. – 2012. – Pp. 9-10.2.
3. Tse, E. The proposer's opening remarks // The Economist. – November 12th. – 2013. – точка доступу – <http://www.economist.com/debate/days/view/1037>
4. Tse, E. The Proposer's Rebuttal Remarks // The Economist. – November 15th. – 2013. – точка доступу – <http://www.economist.com/debate/days/view/1038>.
5. Stevenson-Yang, A. The opposition's opening remarks // The Economist. – November 12th. – 2013. – точка доступу – <http://www.economist.com/debate/days/view/1037>
6. Vaitheeswaran, V.V. The moderator's opening remarks // The Economist. – November 12th. – 2013. – точка доступу – <http://www.economist.com/debate/days/view/1037>
7. Vaunting the Best, Fearing the Worst // The Economist. – October 27th. – 2012. – Pp. 21-24.
8. Wadhwa, V. Audience Participation // The Economist. – November 14th. – 2013. – точка доступу – <http://www.economist.com/debate/days/view/1041>
9. Williamson, P. Audience Participation // The Economist. – November 19th. – 2013. – точка доступу – <http://www.economist.com/debate/days/view/1043>

Лященко О. Роль фразеологизмов в реализации прагматической функции публицистического текста.

В статье проанализированы особенности употребления фразеологизмов в газетно-публицистическом стиле. Выявлено, что общая идеологическая направленность периодического издания и жанры текстов детерминируют выбор фразеологических единиц. Стилистически нейтральные (стандартные клише) фразеологизмы основном используются в кратком обзоре новостей с целью реализации информативной функции коммуникативного сообщения. Они

конституируют связный текст и организуют его в смысловые блоки. В свою очередь, конотативные фразеологические единицы применяются в главных новостях, колонке редактора, дебатах, эссе для повышения прагматического воздействия текста на реципиента, отвечают за экспрессивные и оценочные элементы коммуникативного сообщения, в частности помогают моделировать положительные и отрицательные взгляды относительно концептов и проблем, затронутых в газетной статье. Конотативные слова и словосочетания помогают привлечь внимание читателя к ключевым идеям текста и в некоторых случаях даже убедить в истинности точки зрения его автора.

Ключевые слова: газетно-публицистический стиль, прагматическое воздействие, «The Economist», фразеологизм.

Liaschenko O. The Role of Phraseology in the Implementation of Pragmatic Function in a Publicistic Text.

The article analyzes the specific usage of phraseology in a newspaper style. It was found that a general ideological orientation of periodical along with genres of texts determine a selection of phraseological units. Stylistically neutral (standard cliché) phraseological units are commonly used in Brief News in order to implement an informative function of communicative message. They help constitute a coherent text and arrange it into conceptual blocks. In their turn, connotative phraseological units are mainly used in Headlines articles, Editor's column, Debates, Essays in order to increase a pragmatic impact of text on its recipient, they are responsible for expressive and evaluative components of communicative message and help shape different, either negative or positive, views concerning the key concepts and problems raised in a newspaper article. The connotative words and word combinations help attract the recipients' attention to the key points in a text and sometimes even convince a reader of the truth of the author's views.

Key words: newspaper style, pragmatic impact, «The Economist», phraseologism.

Ірина Місягіна
(Івано-Франківськ)

УДК 811.111'42:316.77

СПІВВІДНОШЕННЯ УХИЛЬНОСТІ ТА СУМІЖНИХ ПОНЯТЬ

У статті здійснено спробу уточнити лінгвістичне визначення поняття «ухильність» шляхом його протиставлення іншим суміжним явищам. На основі порівняння понять «ухильність» та геджсинг було визначено, що термін „ухильність” є ширшим поняттям відносно геджсингу, оскільки охоплює також спосіб демонстративної ухильності. Поняття некатегоричності та ухильності були протиставлені на основі їх прагматичної спрямованості. Поля гіпотетичності й ухильності були ототоженені на основі операції верифікації гіпотетичного судження. Визначено, що межі поля ухильності та мітигації перехрещуються при необхідності уникнення критики співрозмовника та збереження його комунікативного статусу. Дистанціювання може слугувати одним із способів реалізації ухильності як стратегії. Толерантність та ухильність співвідносяться у тих аспектах, коли остання орієнтована на адресата і реалізується з метою підтримання його комунікативного статусу і як складові входять до гіперкатегорії ввічливості.

Ключові слова: ухильність, стратегія, категорія, геджсинг, невпевненість, толерантність, ввічливість, мітигація, гіпотетичність, дистанціювання, некатегоричність.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що термін «ухильність» отримав своє висвітлення у вітчизняних лінгвістичних розвідках, можна стверджувати про факт неоднозначного трактування цього поняття різними науковцями та відносну неоднорідність класифікації суміжних із ухильністю понять: деякі з них трактуються в межах лінгвопрагматичної, комунікативної, етнокультурної або функціонально-семантичної категорії (некатегоричність [9], евіденційність [2], пом'якшення [15]), гіперкатегорії (ввічливість [15]),

стратегії (невпевненість [18], мітигація [17], ввічливість [11], дистанціювання [7]). Одним і тим самим поняттям приписується приналежність як до категорій, так і до стратегій, іншим – до категорій або стратегій, а деякі розглядаються лише як стилістичний прийом або засіб експресії [16]. Таким чином, для уточнення понятійних меж явища “ухильність” актуально співвіднести його із суміжними поняттями гіпотетичності, некатегоричності, мітигації, ввічливості, толерантності, дистанціювання, невпевненості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище ухильності вітчизняними лінгвістами досліджувалось мало: здебільшого розглядалися споріднені з ухильністю явища – некатегоричність [6], апроксимація [1], мітигація [12], хезитація [4], девіація [3], категорія визначеності-невизначеності [13], багатозначність [5] тощо.

Зарубіжними науковцями також досліджувались суміжні з ухильністю категорії ввічливості (politeness) [20], евіденційності (evidentiality) [24], непрямоти (indirectness) [21], неточності (imprecision) [25], невизначеності (vagueness) [26], двозначності (ambiguity) [27], мітигації [23].

Мета статті. Метою статті є уточнити визначення терміну “ухильність” шляхом його протиставлення із такими суміжними явищами як некатегоричність, геджинг, дистанціювання, гіпотетичність, толерантність та ввічливість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лексема „ухильність” є абстрактним іменником до прикметника „ухильний”, тобто такий, який не висловлює своїх думок, переконань відверто; який не виражає відвертості, щирості [14, с. 527-528]. Оскільки утворення з суфіксом -ість українською мовою опредмечують абстрактну ознаку, виражену прикметником, термін „ухильність” у роботі вважається ключовим. На позначення явища ухильності англійськими науковцями переважно використовується термін „геджинг”. Вперше термін „гедж” (hedge) застосований Дж. Лакоффом для позначення слів, завдання яких полягає робити речі більш або менш чіткими [28, с. 195]. „Геджинг” означає намагання мовця ухилитися від повідомлення інформації за допомогою вживання обережних, непрямих, невизначених та двозначних висловлень, які дають можливість уникнути відповідальності за твердження та залишити шлях для відступу. У деяких випадках „ухильність” та „геджинг” можна вважати взаємозамінними, коли йдеться про намагання уникнути надання інформації через непряме недемонстративне ухилення, реалізоване вербально.

Термін „ухильність” трактується значно ширше, оскільки охоплює не лише випадки недемонстративної ухильності, а й такі, коли мовець прямо відмовляється надавати інформацію або ухиляється невербально за допомогою екстралінгвістичних чи кінестетичних засобів.

Некатегоричність висловлення трактується як лінгвопрагматичну категорію, що реалізує комунікативно-мовленнєву тактику мовця, у рамках якої він експліцитно / імпліцитно інформує адресата мовлення про те, що представлена ним думка не є єдиною можливою, кінцевою, беззаперечною [8].

Зіставити поняття некатегоричності та ухильності можна на основі протиставлення їхньої прагматичної спрямованості. Прагматична ціль некатегоричності полягає у стриманому, обережному, некритичному представленні інформації, а ухильності – уникненні представлення інформації. Ухильність та категоричність співвідносяться в тому аспекті, коли йдеться про явище ухильності як уникнення надання інформації категорично або передачі її некатегорично.

Гіпотетичність як функціональна семантико-стилістична категорія виражає неперевірений на момент мовлення, але потенційно перевірений у майбутньому об’єктивний стан речей [9].

Поля гіпотетичності й ухильності перетинаються в тих аспектах, коли за допомогою гіпотетичного судження стає можливим уникнення відповідальності за ступінь достовірності певного твердження, яке на цей момент не може бути перевіраним. Гіпотетичність не передбачає варіювання ілюктивної сили висловлення (як у випадку некатегоричності).

Мітигація трактується як „комунікативна категорія, основним змістом якої є стратегії інтенціонального пом’якшення, що слугують для оптимізації мовленнєвого контакту” [15, с. 56]. Ця категорія містить у собі стратегію пом’якшення інтеракціональних конфліктів і скерована на зменшення можливих ризиків їх виникнення у процесі комунікації.

Мітигація також описується як стратегія скерована на послаблення ілокутивної сили мовленнєвого акту [17]. Вона використовується адресантом для пом'якшення потенційно негативного перлокутивного ефекту на адресата і зниження „загрози” вторгнення в межі його „особистого простору” [17].

Межі поля ухильності та мітигації перехрещуються, коли виникає необхідність уникнути критики співрозмовника, зберегти його комунікативний статус, пом'якшити перлокутивний ефект висловлень.

Дистанціювання мовця можна визначити як комунікативну стратегію (КС), спрямовану на „зменшення ступеня його включення до комунікативної ситуації” [10, с. 28].

Дистанціювання мовця від інформації трактується, передусім, як спосіб ухилення від відповідальності за сказане. Дистанціюючись від інформації, мовець виключає можливість притягнення себе до відповідальності у тому випадку, якщо повідомлення виявиться недостовірним, неправильним або неправдивим.

Оскільки уникнення відповідальності за надану інформацію належить до основних цілей ухильності, поряд із уникненням надання інформації та наданням її в імпліцитній формі, вважаємо, що дистанціювання може слугувати одним із способів реалізації ухильності як стратегії.

Невпевненість [19] є КС скерованою на мітигацію ілокутивної сили або пропозиційного змісту висловлення. А.В. Ярхо ухильність поряд з іншими стратегіями розглядає як субстратегію стратегії невпевненості [19].

На нашу думку, ухильність не є субстратегією глобальної стратегії невпевненості. Якщо протиставити ці стратегії на основі способу вираження інтенції уникнення відповідальності за сказане, то виявиться, що невпевненість зумовлена інтенцією мовця уникнути відповідальності за надання інформації, продемонструвавши відсутність впевненості у її достовірності. Ухильність зумовлена інтенцією мовця уникнути відповідальності за надання інформації, і відсутність впевненості у її достовірності не обов'язково демонструється мовцем. Таким чином, на основі визначеної інтенції, невпевненість можна вважати субстратегією стратегії ухильності тоді, коли мовець ухиляється від відповідальності за інформацію, подаючи її невпевнено і демонструючи незнання.

Толерантність є категорією, що охоплює стратегії використання мовцем засобів у процесі комунікації, що найбільш співвідносяться із особою співрозмовника. Потребою толерантної комунікації є намагання отримання взаєморозуміння, згоди. Толерантність означає ставлення з увагою, доброзичливістю та розумінням до співрозмовника, відсутність критики та вербальної агресії.

Очевидно, толерантність та ухильність співвідносяться у тих аспектах, коли остання орієнтована на адресата і реалізується з метою підтримання його комунікативного статусу (щоб уникнути критики адресата, не образити його, поставитись із розумінням та терплячістю до його слів тощо). У такому випадку ухильність та толерантність як складові входять до гіперкатегорії ввічливості.

Ввічливість трактується як принцип поведінки, спрямований на збереження позитивного / негативного „обличчя” учасників комунікативної взаємодії [11]. Ввічливість передбачає співвіднесення поведінки із ситуацією спілкування та уважне ставлення до співрозмовників.

Ввічливість як категорія охоплює систему КС, що спрямовані на те, щоб не осоромити, не зганьбити репутації співрозмовників (збереження позитивного / негативного „обличчя” та нейтралізація потенційної загрози „обличчю”). Стратегії позитивної ввічливості слугують зближенню з адресатом та вираженню з ним солідарності. Стратегії негативної ввічливості полягають у наданні свободи дій та збереженню дистанції між співрозмовниками [22].

Ухильність як КС належить до негативних стратегій гіперкатегорії ввічливості і реалізується задля збереження репутації співрозмовника. У такому аспекті ухильність вживається для уникнення образи та критики адресата та підтримання його комунікативного статусу (йдеться лише про недемонстративну ухильність).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, ухильність можна трактувати як комунікативну категорію, основним утіленням якої є

комунікативна стратегія ухильності, що слугує для уникнення надання інформації. Понятійні межі комунікативної категорії ухильності перехрещуються із категоріями гіпотетичності, некатегоричності, мітигації, ввічливості, толерантності, а стратегія ухильності охоплює субстратегії дистанціювання, мітигації та невпевненості.

Перспективою подальших досліджень могла б стати побудова моделі, що відображатиме гіперо-гіпонімічні зв'язки феномену ухильності та суміжних із ним понять.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуленко Л.Г. Выражение определенно большого и неопределенно малого количества в немецком языке : автореф. дис. на соискание учен. Степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 „Германские языки” / Л.Г. Акуленко. – К., 1984. – 25 с.
2. Алиева Э.Н. Категория эвиденциальности в русском, английском и лезгинском языках / Э.Н. Алиева // Филологические науки. – 2008. – №1. – С. 78–84.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної девіатології / Ф.С. Бацевич. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – 236 с.
4. Бубнова Г.И. Речевая хезитация / Г.И. Бубнова // Грамматические явления в ракурсе семантики и прагматики (на материале французского языка). – М. : МГПИИЯ им. М. Тореца, 1988. – Вып.314. – С.120–128.
5. Дребет В. Багатозначність та морфологічний статус іменника / В. Дребет // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія : германська філологія. – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. 114. – С. 7–11.
6. Жуковець Г.Л. Елементи категоричності в ідіостилі Прем'єр – міністра Великої Британії Тоні Блера (на матеріалі промов з 1996 по 2001 роки) / Г.Л. Жуковець // Проблеми семантики слова . – 2002. – № 8. – С.115–119.
7. Кузьменкова Ю.Б. Стратегии речевого поведения в англоязычной прессе : курс лекций / Ю.Б. Кузьменкова // Педагогический университет „Первое сентября”. – 2006. – 44 с.
8. Лукашенко Н. Стратегії ввічливості іспаномовного Інтернет–дискурсу / Н. Лукашенко // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2004. – № 11, ч. 1. – С. 276–280.
9. Миялнчук Н.С. Лингвопрагматическая категория некатегоричности высказывания в научном стиле современного русского языка : дис. канд. филолог. наук : 10.02.01 / Миялнчук Наталья Сергеевна. – Владивосток, 2005. – 214 с.
10. Морозова Е.И. О знаковой функции высказываний, дистанцирующих говорящего субъекта / Е.И. Морозова // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Х. : Константа, 2005. – № 649. – С. 27–30.
11. Морозова И.И. Коммуникативные стратеги вежливости в стереотипном речевом поведении викторианской женщины : дис... канд. филол. наук : 10.02.04 / Морозова Ирина Игоревна – Х., 2004. – 208 с.
12. Поспелова А.Г. О средствах смягчения коммуникативного намерения в современном английском языке / А.Г. Поспелова // Вестник ЛГУ. Серия : история, язык и литература. – Л., 1985. – Вып. 3. – № 16. – С. 67–71.
13. Ревзина О.Г. Функциональный подход к языку и категория определенности – неопределенности / О.Г. Ревзина // Категория определенности – неопределенности в славянских и балканских языках / [отв. ред. Т.М. Николаева.] – М. : Наука, 1978. – С. 64–89.
14. Словник української мови. [У 11 т.] – Київ : Наукова думка, 1979. – Т. 10. – 658с.
15. Тахтарова С.С. Этнокультурная категория смягчения в коммуникативном аспекте / С.С.Тахтарова // Филологические науки. – 2008. – №4. – С. 55 – 61.
16. Щукарева Н.С. Способы выражения некатегоричности высказывания в английском языке (на материале научной дискуссии) / Н.С.Щукарева // Функциональный стиль научной прозы. – М.: Наука, 1980. – С. 198–206.
17. Ярхо А.В. Смягчение (митигация) как когнитивный компонент модели реализации неуверенности в речи / А.В.Ярхо // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна., 2000. – №500. – С. 140–145.
18. Ярхо А.В. Стратегия неуверенности и динамика статуса в ассиметричных коммуникативных ситуациях / А.В. Ярхо // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: романо–германська філологія. Комунікативні та когнітивні проблеми дискурсу. – Х.: Константа, 2001. – №537. –С. 116–121.
19. Ярхо А.В. Коммуникативная стратегия неуверенности в современном англоязычном диалогическом дискурсе: дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Ярхо Алина Викторовна – Х., 2004. – 249 с.
20. Bargiela–Chiappini F. Face and politeness: new (insights) forold (concepts) / Francesca Bargiela–Chiappini // Journal of Pragmatics. – 2003. – V.35, issue 10–11. – P. 1453–1469.
21. Blum-Kulka S. Indirectness and Politeness in requests : same or different? / Shoshana Blum-Kulka // Journal of Pragmatics. – 1987. – V. 11, # 2. – P. 131–146.
22. Brown P. Politeness. Some universals in language usage / Penelope Brown, Stephen Levinson. – Cambridge: CUP, 1987. – 345 p.
23. Caffi C. On mitigation / Claudia Caffi // Journal of Pragmatics. – 1999. – V. 31. – P. 881–909.
24. Chafe W. Evidentiality in English conversation and academic writing / William Chafe // Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology. – Norwood, N.J.:Ablex, 1986. – P. 261–272.

25. Dines E. Variation in discourse – „and stuff like that” / Elizabeth Dines // University of Melbourne, Australia ; Language Society 9 / Cambridge University Press; printed in the United States of America. – 1980. – P.13–31.
26. Jucker A. Interactive aspects of vagueness in conversation / Andreas Jucker, Sara Smith, Tanja Lüdge // Journal of Pragmatics. – 2003. – № 35. – P. 1737–1769.
27. Kjellmer G. Polysemy and Ambiguity / Göran Kjellmer // Proceedings from the 8th Nordic Conference on English studies. – Goteborg, Sweden, 2003. – 345 p.
28. Lakoff G. Hedges: a study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts / George Lakoff // Chicago Linguistic Society Papers. – Chicago : Chicago Linguistic Society, 1972. – P. 183–228.

Мисягина И. Соотношение уклончивости и смежных понятий.

В статье осуществлена попытка уточнить лингвистическое определение понятия «уклончивость» путем его противопоставления другим смежным явлениям. На основе сравнения понятий «уклончивость» и хеджинг было определено, что термин „уклончивость” является более широким понятием относительно хеджинга, поскольку охватывает также способ демонстративной уклончивости. Понятия некатегоричности и уклончивости противопоставлены на основе их прагматичной направленности. Поля гипотетичности и уклончивости были отождествлены на основе операции верификации гипотетического суждения. Определено, что границы поля уклончивости и митигации перекрещиваются при необходимости избегания критики собеседника и сохранения его коммуникативного статуса. Дистанционирование может служить одним из способов реализации уклончивости как стратегии. Толерантность и уклончивость соотносятся в тех аспектах, когда последняя ориентирована на адресата и реализуется с целью поддержания его коммуникативного статуса и как составляющая входят в гиперкатегорию вежливости.

Ключевые слова: уклончивость, стратегия, категория, хеджинг, неуверенность, толерантность, вежливость, митигация, гипотетичность, дистанционирование, некатегоричность.

Misiagina I. Correlation of hedging and other related notions.

An effort is made to provide linguistic definition of evasion by opposing it to other correlating phenomena. On the basis of comparison of evasion and hedging the latter was defined as a wider concept than hedging since it covers demonstrative evasion from reply. Non-categoricity and hedging (evasion) are opposed on the basis of their pragmatic orientation. Hypothesis and hedging are compared on the basis of verification of hypothetical statement. The limits of the fields of evasion and mitigation are crossed when it is necessary to avoid a communicator’s criticism and save his communicative status. Distancing can serve as a means of hedging. Tolerance and evasion (hedging) correlate when the latter is directed to the addressee and realized with the aim of saving his communicative status and belongs to the category of politeness as components.

Key words: evasion, strategy, category, hedging, uncertainty, tolerance, politeness, mitigation, hypothesis, distancing, non-categoricity.

Катерина Никитченко
(Київ)

УДК 811.111’373.611’42

**СПОСОБИ ОКАЗІОНАЛЬНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ
КРІЗЬ ПРИЗМУ КОГНІТИВНОЇ СЕМАНТИКИ**

Стаття присвячена систематизації наукових розвідок про okazіональне словотворення у рамках когнітивної парадигми (теорія іконічності, концептуальної інтеграції та фреймової пропозиційно-семантичної організації). Проаналізовано відмінності між традиційним словотвором та когнітивним та запропоноване власне трактування когнітивного словотвору. Виявлено, що семантика okazіональних одиниць у традиційному розумінні протиставляється кванту знання у когнітивній лінгвістиці. У праці розглянуто основні підходи до тлумачення когнітивного словотворення загалом та okazіонального зокрема. Доведено необхідність звернення до когнітивної

семантики під час аналізу оказіональних способів словотворення, що продемонстровано на прикладі англomовного постмодерністського художнього тексту.

Ключові слова: *оказіональне словотворення, когнітивна семантика, фрейм, прототип, теорія концептуальної інтеграції, іконічність.*

Постановка проблеми. Проблеми словотвору були й залишаються актуальними у сучасному мовознавстві [10, с. 153]. Нові одиниці, створені внаслідок словотворчих процесів, є результатом розвитку, прогресу мови, яка в «своєму існуючому стані ніколи не може відбити всю безмежність людського досвіду, безмежність навколишнього світу» [6, с.126].

Важливе місце в системі словотвору посідає й оказіональне словотворення, якому притаманна власна сукупність способів і засобів творення номінацій.

Оказіональний словотвір — процес (чи результат) творення нових слів за малопродуктивною або непродуктивною моделлю, а також за продуктивною моделлю на певний випадок. У результаті утворюються нестандартні слова, в яких типові закони словотворення порушені.

З появою когнітивної парадигми лінгвістичних досліджень, яка розглядає функціонування мови як різновид пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджує через мовні явища та спрямована на «отримання знань про знання» [9, с. 41], питання оказіонального словотворення набувають новітнього бачення і осмислення. Це і зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Способи оказіонального словотворення неодноразово ставали предметом дослідження лінгвістів, проте, попри значну кількість ґрунтовних праць, присвячених вивченню оказіонального словотворення (В. Д. Бялик, І.В. Євсєєва, О. С. Кубрякова, О.Тупахіна, М. М. Полюжин, О. В. Ребрій), семантико-когнітивний потенціал оказіоналізмів сучасної англійської мови і досі не зазнав комплексного висвітлення.

Мета статті полягає у системному обґрунтуванні наукових напрацювань щодо когнітивної природи способів оказіонального словотворення у сучасній когнітивній семантиці.

Для досягнення поставленої мети слід виконати наступні **завдання**:

- диференціювати принципи традиційного та когнітивного словотворення;
- розкрити сутність когнітивного підходу до оказіонального словотвору;
- систематизувати когнітивні аспекти вивчення оказіонального словотворення в рамках когнітивної лінгвістики;

Виклад основного матеріалу дослідження. Когнітивна лінгвістика сьогодення невпинно зміщує акцент з системоцентризму на «людський фактор у мові» [5, с. 3], тобто на те, як людина пізнає й осмислює названі нею явища навколишнього світу. У рамках когнітивної лінгвістики, яка досліджує пізнання і пов'язані з ним процеси і структури, саме пізнання слугує виходом за межі спостережуваного, способом відтворення світу не «як він є», а світу «спроектованого» у нашій свідомості [17, с. 62]. Результати ж пізнання та осмислення об'єктів, предметів дійсності відтворюються різними мовними засобами і засобами словотвору у тому числі.

Предметом когнітивної лінгвістики є людська когніція, тому людина, як її носій, виступає генератором значень слів, вона сама обирає власний спосіб інтерпретації дійсності та власний спосіб представлення результатів пізнання, що виявляється у способах оказіонального словотворення, що виступають засобами доступу до ментальних процесів, які відбуваються в мозку людини.

Тож когнітивну семантику, услід за Р.Шепардом, можна визначити як науку про загальні принципи керування ментальними процесами [19, с. 45], про способи пізнання навколишнього світу та про роль мови у їх застосуванні [11, с. 109].

Перед тим, як з'ясувати суть когнітивного підходу до словотвору спершу розглянемо як трактується словотворення у рамках класичної (таксономічної) парадигми лінгвістичного знання.

Традиційно словотворення тлумачиться як (індивідуально-авторський) процес творення нових слів з новим лексичним значенням. З позицій цього підходу дослідження зі словотвору (що ґрунтуються в основному на морфемному та словотвірному аналізі) стосуються насамперед

семантичного та структурного опису похідних слів, виокремленні словотвірних типів та моделей, уточнення класифікації способів словотворення.

Словотворення, з когнітивної точки зору, слід розглядати у зв'язку з проблемами «вивчення і моделювання структур знань людини, на підставі яких і відбувається вибір певної номінативної структури похідних слів» [12, с. 670]. Дослідження когнітивних характеристик словотворення дає можливість вирішити завдання, розв'язання яких було раніше неможливим: дослідити взаємодію мислення, мови і дійсності у номінативному акті; які когнітивні механізми лежать в основі позначення різних фрагментів оточуючого світу та які мовні засоби і способи для цього використовуються.

Мету когнітивних процесів словотворення можна охарактеризувати як «зв'язок наявного досвіду з новим» [1, с. 45], як «спосіб категоризації навколишньої дійсності й практичної діяльності людини» [3, с. 228], як відбиття в словотворчих одиницях когнітивних підсумків осмислення світу. Саме на основі оперування попереднім досвідом і знаннями про світ відбувається процес категоризації, де афікси, за М. М. Полужиним, виступають як «категоризатори». У словотворенні афікси або словотворчі форманти є тими когнітивними стрижнями, що забезпечують включення слова до певного класу та його правильну інтерпретацію [11, с. 151], сам же словотворчий акт виступає актом категоризації.

З викладеного вище можна зробити висновок, що семантика мовних одиниць (у царині традиційного розуміння словотворення) протиставляється «кванту знання» (за термінологією О. С. Кубрякової та В. Д. Бялика) (у когнітивному словотворі).

Різні підходи до вивчення словотворення позначаються і на тлумаченні похідного слова як центральної одиниці словотвірної системи. Виходячи з традиційної теорії словотвору під похідним словом розуміють слово, утворене від іншого слова чи словосполучення, яке характеризується семантичним виведенням із твірного та подвійною референцією.

Засадничою ж у когнітивному підході є думка про те, що похідне слово це «одиниця зберігання, вилучення, отримання і систематизації нового знання» [9, с. 56]. У контексті когнітивного підходу до способів okazіонального словотворення значення похідного okazіонального слова не завжди можна вивести із твірного. Прозорість внутрішньої форми okazіоналізму у більшості випадків не веде безпосередньо до його розуміння, а отже, можемо констатувати, що застосування традиційного підходу до словотворення не є достатньо дієвим та вимагає пошуку нових рішень поставленої проблеми.

Крім того, крізь призму когнітивної лінгвістики повинна бути осмислена і така властивість похідного слова як подвійна референція, тобто «здібність людини характеризувати нове знання за допомогою вже відомого, комбінувати готові й відпрацьовані структури знання з метою вираження нового, використовувати знання словотвірних моделей як готових форм представлення знань про світ» [9, с.407].

Слід зазначити, що когнітивний підхід до способів okazіонального словотворення був застосований в рамках Кемеровської дериватологічної школи, під керівництвом проф. Л.О.Арасвої. Науковцями (на чолі з Е.С.Денисовою) здійснені розвідки щодо *іконічності* словотвірної форми похідного слова як асоціативної домінанти okazіонального слова.

На протигагу звичайним похідним словам, okazіональні є своєрідними «словотвірними аномаліями» [7, с. 318] у системі дериваційних правил породження слів, що призводить до зниження рівня вмотивованості та іконічності похідного слова. Проте окремі лінгвісти [7, с. 374] дотримуються думки про те, що okazіональне похідне слово у процесі функціонування у тексті продовжує зберігати експресивний заряд, який з самого початку закладений автором у його словотвірну структуру, а тому закономірним стає розгляд категорії іконічності словотвірної форми okazіоналізму як прояву тенденції до експресивності контексту, в якому він вжитий.

У цьому зв'язку способи okazіонального словотворення виявляють різний ступінь вмотивованості похідного знаку: афіксальні способи деривації характеризуються найвищим ступенем іконічності, у той час, як меншу ступінь прозорості okazіональних знаків демонструють аббревіація та каламбурні ігри зі словом, які сприяють «розширенню набору актуальних пропозиціональних ситуацій для реципієнта» [7, с. 346], що пов'язано, перш за все, із ускладненням поверхневої структури похідного слова.

Пояснити когнітивний механізм словотворчих процесів можна і шляхом звернення до *теорії концептуальної інтеграції* (блендінгу, у теорії *ментальних просторів*, розробленою Ж. Фоконьє і М. Тернером). Суть концептуальної інтеграції полягає у змішуванні двох увідних ментальних просторів, результатом якого є простір-бленд, який об'єднує елементи, частково запозичені з увідних просторів і має власну емерджентну структуру [15; 16]. Саме ця теорія, на думку М. М. Четіної, лежить в основі тлумачення способів okazіонального словотворення як когнітивного процесу, у якому спрацьовує механізм інтегрування із обов'язковими складниками (простір-реципієнт, простір-донор, бленд, смислороджувальний оператор) [13]. Прихильниками розглянутого підходу є також Н. І. Коробкіна, яка ілюструє когнітивний потенціал компресивних okazіоналізмів на ментальному рівні та О. Г. Баталов, що вивчає okazіональне словотворення шляхом конструювання моделей інтеграції ментальних просторів та взаємодії з контекстом.

Можемо стверджувати, що саме звернення до блендінгу, до контексту та до прагматичної настанови адресанта дає можливість правильно інтерпретувати okazіоналізм.

Про явну необхідність задіяння правил інференції у тлумаченні okazіоналізмів зазначав ще Л. В. Щерба, говорячи про проблему «складання смислів» [14, с. 302]. Адже значення похідного okazіонального слова не дорівнює сумі смислів його складників, а є новим, що і вимагає застосування особливих когнітивних процесів отримання вивідних знань.

Когнітивні аспекти словотворення у взаємозв'язку з правилами інференції (семантичного виведення) та номінації розглядає О. С. Кубрякова. У процесі створення нового слова чи значення за допомогою словотворчих засобів на першому місці знаходяться когнітивні чинники, адже «формування лексичного значення слова відбувається на основі словотворчого, а значить, на базі вже наявної когнітивної структури з деякими заданими концептами (предметністю, ознаковістю, процесуальністю)» [8, с. 13].

Когнітивний підхід до словотвору передбачає вивчення специфіки виділеного об'єкта навколишньої дійсності, його адекватну концептуалізацію і перетворення складного концепту в однослівну номінацію, яка має розчленоване значення [2, с. 31].

Оскільки когнітивні характеристики — це концепти, які слугують організації досвіду людини у всій його різноманітності [9, с. 238], здійснені наукові розвідки концептів різних типів (образи, представлення, поняття) та їх об'єднання (схеми, фрейми, слоти (як елементи фрейму), діаграми, пропозиції, гештальти, картинки, сценарії) допомагають зрозуміти яким чином репрезентовані мовні знання словотвірними засобами.

Одним із різновидів концептуального аналізу є *прототипний аналіз* (Дж.Лакофф, Е. Рош, А. Вежбицька, Р. Фрумкіна), в основі якого лежить теорія «родинної подібності», запропонована Л. Вітгенштейном. Зasadничою тут є концепція прототипу як представника певної категорії.

Цікавим щодо вивчення когнітивного словотвору є наукові напрацювання в царині *теорії фреймової семантики* (Ч. Філлмор, Р. Лангакр, У. Чейф), де під фреймом, услід за М. Мінським, ми розуміємо структуру мовного знання, організованого навколо певного поняття. Дослідження І.В.Євсєєвої, виконане в рамках Кемеровської дериватологічної школи, спрямоване на аналіз комплексних одиниць словотворення (словотвірного типу і гнізда) представлено у вигляді *фреймової пропозиційно-семантичної організації*. Слід зауважити, що пропозиційна модель представлення знань передбачає такий підхід до деривації, за якого похідне слово виступає не просто результатом додавання словотвірних формантів до твірної основи або складання основ, а «є результатом перетворення описового словосполучення чи речення в однослівну номінацію <...> як компресія поверхневої структури описової номінації» [4, с.58], що є результатом загальної тенденції до економії мовних засобів у словотворенні.

Отже, специфіка когнітивного словотвору полягає у тому, що у ньому :

1) трансформуються не частини слова, а фрагменти знання; 2) сам словотвір характеризується гібридністю, тобто поєднанням непоєднаних раніше традиційних способів (лінгвокогнітивних процедур) словотворення в окремий когнітивний механізм. Серед лінгвокогнітивних механізмів услід за Дж.Лакоффом та М. Тернером [18], виділяємо: розширення, звуження, нарощування, поєднання, перегляд, переосмислення.

До лінгвокогнітивних процедур (услід за Дж. Лакофом та М. Тернером), що часто застосовуються у когнітивному оказіональному словотворенні, відносимо: процедури компресії, комбінації, перехрещення, зіштовхування, протиставлення, відхилення, розширення, заміщення, накладання, перспективізації, узагальнення.

Розглянемо крізь призму когнітивної семантики такий спосіб оказіонального словотворення як поєднання:

*Francis, her partner in evil, was like an egg on legs: all his weight was piled on his stomach, but his pins were **Kate Moss-skinny** (M. Keyes).*

Лінгвокогнітивна процедура комбінації, яка лежить в основі творення оказіонального слова **Kate Moss-skinny**, демонструє зрощення двох слів: власної назви *Kate Moss* та прикметника *skinny* в один квант знання. Слово *skinny* поряд з усталеною інформацією, котра передається семою «худий, худючий» у поєднанні з власним ім'ям (Кейт Мосс — британська супермодель і акторка) додатково розвиває й нове, прирощене знання «такий худий, як і Кейт Мосс». Завдяки дії лінгвокогнітивного механізму поєднання (combination) виникає нетипова структура оказіонального слова, що виявляється саме у включенні власного імені до складу складного слова.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, традиційний словотвір займається вивченням семантики та структури похідних слів, у той час, як у рамках когнітивного словотвору основна увага звернена на репрезентацію знань як результату пізнавальної діяльності людини. Когнітивний підхід до вивчення способів оказіонального словотворення дозволяє показати індивідуальну інтерпретацію навколишнього світу (як результат пізнавальної діяльності людини), що відображається в семантиці оказіональних похідних слів та словотвірних формантів. Результати дослідження відкривають перспективи подальшого вивчення проблем розвитку словотвірної системи. Перспективний напрям подальших досліджень убачається в дослідженні когнітивних механізмів та процедур оказіонального словотворення, що відображають його характер, а також виокремлення прототипних форм представлення нових знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баталов О. Г. Когнитивно-функциональный аспект окказионального словообразования в художественном тексте : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / Олег Геннадьевич Баталов. — Нижний Новгород, 2004. — 242 с.
2. Бялик В. Д. Лексичний квантор в англomовному публіцистичному дискурсі : автореферат дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Василь Дмитрович Бялик ; Київ. нац. лінгв. ун-т. — Київ, 2013. — 32с.
3. Бялик В. Д. Лексичний квантор як об'єкт дослідження в когнітивному словотворі / Василь Дмитрович Бялик // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки. — 2012. — № 22. — С. 28 – 33.
4. Евсева И. В. Комплексные единицы русского словообразования: Когнитивный подход / Ирина Владимировна Евсева. — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. — 312 с.
5. Жаботинская С. А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка). — М. : ИЯ РАН, 1992. — 216 с.
6. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия / Юрий Алексеевич Жлуктенко. — К. : Изд-во при КГУ, 1974. — 176с.
7. Кемеровская дериватологическая школа : Традиции и новаторство / Под ред. Л.А. Араевой, Э.С. Денисовой, С.В. Оленева, Ю.С. Паули; Предисл. И.А.Свиридовой, К.Е. Афанасьева. — М. : ЛЕНАНД, 2011. — 400 с.
8. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Елена Самуиловна Кубрякова. — М., 1997. — 327 с.
9. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. академия наук. Ин-т языкознания. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 560 с. — (Язык. Семиотика. Культура).
10. Левицький А. Е., Шелудько А. В. Функціонування композит української та англійської мов: зіставний аспект / А.Е.Левицький, А. В. Шелудько. — Studia Linguistica. — Випуск 3, 2009. — С. 153-161.
11. Полюжин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення / Михайло Михайлович Полюжин. — Ужгород : Закарпаття, 1999. — 240 с.
12. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2011. — 716 с.

13. Четина М. М. Когнитивный анализ актов окказиональной номинации (на материале прозы Дж. Фаулза) // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. — № 6. 2010. — С. 162-165.
14. Щерба Л. В. О трояком аспекте яз. явлений и об эксперименте в языкознании // Звегинцев В.А. История языкознания XIX – XX вв. в очерках и извлечениях. Ч.2. — М. : Просвещение, 1960. — С. 301-312.
15. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. — New York : Basic Books, 2002.
16. Fauconnier G., Turner M. Principles of conceptual integration// Discourse and cognition: bridging the gap. — Stanford, Calif. : CSLI Publications, 1998. — Pp.269-284.
17. Jackendoff R. Sense and reference in a psychologically based semantics // Talking minds. — Cambridge (Mass.), 1984. — P. 49-72.
18. Lakoff G. More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor / G.Lakoff, M. Turner. — Chicago, L. : The University of Chicago Press, 1989. — 230 p.
19. Shepard R. N. George Miller's data and the development of methods for representing cognitive structures / R. N. Shepard // The making of cognitive science : Essays in honor of George Miller. — Cambridge (Mass), 1988. — P. 45–70.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Keyes M. The Other Side of the Story / Marian Keyes. — Penguin Books Ltd, 2004. — 648 p.

Никитченко Е.П. Способы окказионального словообразования сквозь призму когнитивной семантики.

Статья посвящена научным изысканиям по окказиональному словообразованию в рамках когнитивной парадигмы (теория иконичности, концептуальной интеграции и фреймовой пропозициональной-семантической организации). Проанализированы отличия традиционного словообразования от когнитивного и предложено собственную трактовку когнитивного словообразования. Обнаружено, что семантика окказиональных единиц в традиционном понимании противопоставляется кванту знания в когнитивной лингвистике. В работе рассмотрены основные подходы к толкованию когнитивного словообразования вообще и окказионального в частности. Доказана необходимость обращения к когнитивной семантике при анализе окказиональных способов словообразования, что продемонстрировано на примере англоязычного постмодернистского художественного текста.

Ключевые слова: окказиональное словообразование, когнитивная семантика, фрейм, прототип, теория концептуальной интеграции, иконичность.

Nykytchenko K.P. Occasional Word-Formation in the Light of Cognitive Semantics.

The article deals with scientific research on the occasional word-formation in the light of cognitive paradigm (theory of iconicity, conceptual integration and framing propositional-semantic organization). The difference between traditional and cognitive word-formation is analyzed and our own interpretation of cognitive word formation is proposed. It was revealed that the semantics of occasional units in the traditional sense is opposed to quantum of knowledge in cognitive linguistics. The paper discusses the main approaches to the interpretation of cognitive word formation in general and occasional in particular. The necessity of appealing to cognitive semantics in the analysis of occasional word formation methods is proved that is demonstrated by the English postmodern literary text.

Key words: occasional word-formation, cognitive semantics, frame, protototype, conceptual blending theory, iconicity.

Ольга Норенко
(Київ)

УДК 811.1 11'37

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

У статті розглянуто антропоцентризм як один з основних параметрів сучасної лінгвістики, проаналізовані сучасні підходи і трактування принципів антропоцентризму. Показано, що в антропоцентричному підході мова інтерпретується як конструктивна властивість людини, а також те, що при застосуванні антропологічного підходу до вивчення мови експліцитно проголошується принцип осягнення мови в тісному зв'язку з буттям людини. Представлена думка, що антропоцентричний підхід до мови стає базою для природної лінгвістичної експансії, він зближує лінгвістику з психологією, соціологією, філософією і культурологією. Показано важливе значення порівняльного вивчення фразеології різносистемних мов, оскільки саме фразеологія є найціннішим джерелом відомостей про культуру, стереотипи народної мовної свідомості. Людина визначається як людина саме через посередництво мови. Простежено формування лінгвокультурології як нового напрямку в мовознавстві. Зроблено наголос на мультидисциплінарності та системності сучасної лінгвістики.

Ключові слова: антропоцентризм, лінгвокультурологія, антропоцентричний принцип.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика зазнає значних змін: від всебічного вивчення системи мови лінгвістика звертається до людини, суб'єкту письменномовленевої діяльності. Усе актуальнішими стають дослідження антропоцентричного характеру – в рамках діади «мова – людина».

Як відзначає О. С. Кубрякова, антропоцентризм – це «один із головних параметрів сучасної лінгвістики» поряд з такими установчо-пізнавальними принципами, як експансіонізм, функціоналізм (або неофункціоналізм) і експланаторність [12, с. 5]. Зараз антропоцентричні дослідження мови так чи інакше здійснюються в усіх галузях мовознавства: в граматиці, лексикології та лексикографії, в фонетиці, семантиці і т. д. Для всебічного вивчення мовних явищ залучаються дані інших областей наукового знання, в результаті чого з'являються суміжні науки, такі як психолінгвістика, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, соціолінгвістика, лінгвосоціоніка, еколінгвістика, юрислінгвістика.

Антропоцентризм став одним із провідних напрямків лінгвістичних досліджень на рубежі ХХ–ХХІ століть, оскільки в мовознавстві вже було достатньо яскраво представлено становлення когнітивно-дискурсивної парадигми. У рамках цієї парадигми дослідниками вирішувалися питання, пов'язані з отриманням, кодуванням, зберіганням і передачею інформації різними засобами, у тому числі і лінгвістичними, що забезпечувалося інтеграцією різних областей знання, що ведуть до гуманізації наукових дисциплін. Одним з аспектів дослідження гуманізації явився антропоцентризм, під яким розумілося насамперед положення про людину як центр і вищу мету світобудови «всіх подій що відбуваються у світі».

Незважаючи на існуючі різні підходи і трактування принципів антропоцентризму, цілком очевидно, що вітчизняна та зарубіжна лінгвістика в останні десятиліття змінила вектор, парадигму розвитку, поставивши в центр уваги людину, що творить мову і яку творить мова. Інакше кажучи, оголосила новий – антропоцентричний – підхід до вивчення мови.

Останні роки позначені появою великої кількості робіт у галузі теоретичної та практичної лінгвістики, де ті чи інші питання розробки, створення словника вирішуються з використанням понять антропоцентризм, антропоцентричний принцип. Саме явище багатозначності в галузі термінології оцінюється негативно, в галузі ж лексикографії щодо терміна антропоцентризм ситуація посилюється тим, що далеко не всі окремі його значення визначені. Необхідність термінологічної рефлексії в цьому питанні зумовлює актуальність здійснення комплексного системного аналізу антропоцентричних і лінгвокультурологічних параметрів граматичних категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний антропоцентричний підхід, будучи яскравою прикметою лінгвістики кінця ХХ століття, в той же час втілює глибоку традицію

європейського мовознавства. Тому методологічною базою можуть бути роботи, в яких обґрунтовується антропоцентричний підхід до мови загалом і її категорій зокрема (В. М. Алпатов, Ю. Д. Апресян, Е. Бенвеніст, Г. Гійом, В. фон Гумбольдт, В. З. Дем'янков, Ю. М. Караулов, О. А. Потєбня, Р. М. Фрумкіна та ін.), праці з граматичної семантики О. В. Бондарко, А. Вежицької, О. Є. Кібрика, М. В. Панова, Д. І. Руденко та ін., а також дослідження, присвячені конкретним морфологічним категоріям: категорії числа (роботи Л. О. Брусенської, В. І. Дягтерьова, О. М. Ляшевської, та ін.); категорії роду і гендерного конструкту (праці С. Г. Айвазової, О. А. Здравомислової, Г. М. Карелової, А. В. Кириліної, Н. Л. Пушкарьової, О. І. Трофімової, М. Є. Федотової, Д. Хубер, В. Штадлер, та ін.).

Основоположним стало відоме положення Г. Гійома про те, що мова не має іншої об'єктивності, крім тієї, яка встановлюється в самих глибинах суб'єктивного, а також положення А. Вежицької про те, що граматику становить концентрована семантика: вона втілює систему значень, що розглядаються в конкретній мові як особливо важливі, дійсно суттєво необхідні при інтерпретації та концептуалізації дійсності і людського життя в цій дійсності [14, с. 24].

Ми виходимо з того, що теоретичні положення різного рівня узагальнення повинні спиратися на різноплановий лінгвістичний матеріал, який служить для доведення або для ілюстрації, а також дозволяє спостерігати співвідношення і взаємодію випадкового і закономірного в граматичному кодуванні значимого елемента.

Мета статті. Основна мета статті полягає в дослідженні співвідношення лінгвістичних і екстралінгвістичних смислів антропоцентричної фразеології.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Суб'єктивність у мові є здатність мовця засвоювати собі мову в процесі її застосування, що відбивається в самій мові у вигляді особливої риси її устрою: у тому, що цілі класи мовних елементів – займенники першої особи, названі дієслова та ін. – мають особливу референтну співвіднесеність, або, якщо користуватися спеціальним терміном, є «аутореферентними» [17]. У своїй концепції «людини в мові» [7] Е. Бенвеніст втілює певну і глибоку традицію європейського мовознавства, особливо виразну у французькій і російській лінгвістичних школах. У Франції антропоцентричний принцип з великою визначеністю ще раніше стверджував, наприклад, видатний учений Густав Гійом, значення робіт якого тільки зараз починає усвідомлюватися у всій повноті. На необхідність враховувати в лінгвістичних дослідженнях людський фактор, міжособистісні відносини між учасниками комунікації, установку на партнера мовлення вже давно звертав увагу М. М. Бахтін: «... мова, щоб стати художнім образом, повинна стати промовою в устах, що говорять, поєднуючись з образом людини, що говорить ... В філологічних же дисциплінах людина що провіщає і її слово є основним об'єктом пізнання» [7, с. 332]. Однак сам термін «антропоцентризм» з'явився в лінгвістичній науці відносно нещодавно. Цей термін був спочатку введений стосовно до кібернетики. Ю. С. Степанов вперше застосовує термін «антропоцентризм» до філософії мови: «За суб'єктивністю розкривається ще більш загальна властивість мови: мова є семіотична система, основні референтні точки якої безпосередньо співвіднесені з індивідом що промовляє. Е. Бенвеніст називає це властивістю «людина в мові» ... Інакше всю цю рису лінгвістичної концепції можна назвати «антропоцентричним принципом».

У теперішній час принцип антропоцентризму міститься практично у всіх лінгвістичних концепціях і вважається одним з основних методологічних принципів сучасної лінгвістики.

Пронизуючи всі форми духовної культури людства, в художньому творі антропоцентричність реалізується особливим специфічним чином. Специфічною рисою художнього тексту як одиниці естетичної комунікації є його абсолютна антропоцентричність – пізнання та відображення світу тут направлено в першу чергу на пізнання людини, а всі зображувані мистецькі події є засіб його всебічного показу [11]. Однак детального розгляду категорія антропоцентричності поки не отримала, її зміст по-різному трактується в сучасних дослідженнях. В. А. Кухаренко, характеризуючи зміст категорії антропоцентричності в художньому тексті, має на увазі в основному і передусім людину – героя, персонажа [13]. А. І. Домашнев, І. П. Шишкіна, Є. О. Гончарова визначають антропоцентричність як взаємодію автора художнього твору через систему дійових осіб із читачем. Свої ціннісні уявлення про

людину письменник – як центральний суб'єкт художньо-пізнавальної діяльності – розвиває насамперед у системі образів, створених ним дійових осіб. Читач як завершальна ланка духовно-практичної діяльності з естетичного оволодіння дійсністю сприймає ці образи і збагачує їх суб'єктивним змістом залежно від власних взаємин з дійсністю. Категорії автор-персонаж-читач є смисловими центрами антропометричної структури літературного твору. Очевидно, першу з названих точок зору на зміст категорії антропоцентричності можна визначити як антропоцентричність у вузькому сенсі, а другу – як антропоцентричність в широкому сенсі. Друге розуміння змісту категорії антропоцентричності в художньому тексті представляється нам більш повним і правомірним, особливо в світлі вирішення актуальних на сучасному етапі досліджень лінгвістики тексту. Під лінгвістикою тексту розуміється наукова дисципліна, мета якої – описати суть і організацію передумов і умов людської комунікації [16], а текст визначається як «фрагмент комунікації, її засіб», «організація мовних елементів, які опосередковують відносини того, хто говорить і слухача» [1, с. 90].

При антропологічному підході до вивчення мови експліцитно проголошується принцип осягнення мови в тісному зв'язку з буттям людини. Мова інтерпретується як конструктивна властивість людини, а людина визначається як людина саме через посередництво мови. Таке вирішення питання було запропоновано видатним німецьким лінгвістом XIX століття Вільгельмом фон Гумбольдтом, який розглядав розроблювану їм лінгвофілософську концепцію мови як ядро формування теорії людини в рамках філософсько-практичного людинознавства. Вивчення мови, за В. Гумбольдтом «не укладає в собі кінцевої мети, а разом з усіма іншими областями служить вищій і спільній мети спільних устремлінь людського духу, мети пізнання людством самого себе і свого ставлення до всього видимого і прихованого навколо себе» [9, с. 32].

За суб'єктивністю розкривається ще більш загальна властивість мови: мова є семіотична система, основні референційні точки якої безпосередньо співвіднесені з індивідом що промовляє. Еміль Бенвеніст називає цю властивість «людина в мові» [7]. Інакше всі ці риси лінгвістичної концепції, як вже було зазначено, можна назвати антропоцентричним принципом.

Багато відомих дослідників фразеології підкреслювали важливість дослідження системи образів, закріплених у фразеологічному складі мови, оскільки «в образній підставі фразеологізмів різних типів особливо кондесовано втілюються характерні риси світопізнання лінгвокультурної спільності» [5, с. 72].

Порівняльне вивчення фразеології різносистемних мов видається надзвичайно важливим, оскільки саме фразеологія є найціннішим джерелом відомостей про культуру, стереотипи народної свідомості, що відбивають уявлення того чи іншого народу про мораль, звички, обряди, своєрідність навколишнього світу і т. д., стаючи надбанням мовної свідомості.

Образи антропоцентричних фразеологізмів є відображенням способу світобачення і можуть бути визначені в рамках наступних культурних кодів: а) антропоморфного культурного коду, який репрезентує людину і частини її тіла; б) біоморфного культурного коду, який репрезентує образи тварин, птахів, комах, рослин; в) об'єктного культурного коду, який репрезентує образи предметів ужитку: будівель, житла, його деталей і т.д.; г) анімичного культурного коду, який репрезентує образи явищ природи; д) міфологічного культурного коду, який репрезентує образи релігійних та надприродних уявлень людини, казкових персонажів і т. п.; е) темпорального культурного коду, який репрезентує у фразеологізмах уявлення про час; ж) просторового (географічного) культурного коду; з) колоративного культурного коду, який репрезентує образи, пов'язані з символікою кольору; і) квантитативного культурного коду, який репрезентує образи через одиниці виміру, і т. д.

Культурні коди образів антропоцентричних фразеологізмів є універсальними, тим не менш, внутрішня форма фразеологізмів (їх образи, лінгвокультуреми), розкриваючи самобутність духовної культури народу, специфіку мови, відображає і унікальність образів.

При визначенні унікальності образів антропоцентричних фразеологізмів необхідно спиратися на дефініцію унікальності, розуміючи під лінгвістичною унікальністю «ознаки, властивості, внутрішньосистемні мовні кореляції, закономірності і т. д., які володіють параметром обмеженості, одиничності, винятковості і специфічності» [6, с. 36].

Антропоцентрична переорієнтація лінгвістики дозволяє істотно трансформувати лексикографію (граматикографію). У рамках нового лексикографічного напрямку – концептографії – цілком можливо і бажано уявлення і граматичних відомостей, а саме – матеріалів, що стосуються можливостей граматичної репрезентації найважливіших для певної лінгвокультури концептів. Такий нетрадиційний напрямок словникового опису, як граматикографія концептів, сприяє «збільшенню» об'єкта лінгвістичного осмислення. В лінгвокультурологічних рамках цілком правомірно ставити і вирішувати питання про лексикографічну кодифікацію антропоцентричних і культурологічних параметрів граматичних (морфологічних) категорій.

Антропоцентричний підхід до мови стає базою для природної лінгвістичної експансії, він зближує лінгвістику з психологією, соціологією, філософією і культурологією. Специфічною одиницею, що інтегрує в собі мову і культуру, виступає концепт, котрий поєднує комплекс національно значущих смислів. Концепту властиво поєднання в своїй структурі лексичних і категоріальних граматичних значень. Денотативний простір, охоплюваний концептом, множинний. Можна вказати концепти, які мають не тільки лексичне, фразеологічне, а й граматичне (морфологічне) втілення. Це концепт «свої/чужі», експлікація якого спирається на категорію числа.

Фразеологія, як і вся мова, антропоцентрична за своєю суттю. Ідіомоутворення, будучи одним із способів вторинної номінації, прагне виразити оцінне і емоційне ставлення до того, що саме позначається, з метою впливати на адресата, спонукати його до аналогічних оцінок і переживань. Сенс будь-якої фразеологічної одиниці являє собою інформацію, що вимагає розкодування. Розуміння смислу фразеологізму не повинно бути буквальним, навіть при визначенні частин цього смислу повинна враховуватися мовна ситуація, а також раціональна й емоційна оцінка того, що відбувається [20]. Ідіома, на відміну від слова і словосполучення, дає уявлення не тільки про те, що відбувається у внутрішньому світі суб'єкта, але також і про те, як сам суб'єкт говорить і його оточення оцінює цей емоційний стан. Н. Д. Арутюнова вважає, що ідіоми – це одна з форм аномалій мови, які зберігали свою стійкість в силу цієї своєї «аномальності» [3, с. 16].

Поняття системи в теорії інформації визначається через поняття середовища: «множина утворює систему, якщо зв'язки певного типу між елементами цієї множини (внутрішні зв'язки) переважають над аналогічного виду зв'язками між елементами цієї множини і навколишнім середовищем (зовнішні зв'язки)» [2, с. 93]. Відповідно до цієї теорії, фразеологічні одиниці представляють собою систему, яка виступає як єдине ціле по відношенню до навколишнього її контексту (середовища), вступаючи, таким чином, в синтагматичні відношення з оточуючими одиницями.

Фразеологія кожної мови вносить істотний вклад у формування образної картини світу. Спосіб бачення через мовні образи, зафіксовані у фразеологічній системі різних мов, будучи глибоко національним, заснований, проте, на спільних для всіх людей (універсальних, логіко-психологічних і власне лінгвістичних) підставах. У сучасному мовознавстві існує поняття «фразеологічна картина світу», яке являє собою частину мовної картини світу, описаної засобами фразеології, в якій кожен фразеологічний зворот є елементом суворої системи і виконує певні функції в описі реалій навколишньої дійсності. Розгляд фразеологічної картини світу (ФКС) стало однією з важливих подій в гуманітарних науках. Розробка ФКС з урахуванням людського фактора стає «пріоритетним напрямком антропологічної лінгвістики, що об'єднує дані соціолінгвістики, психолінгвістики, етнолінгвістики та покликаною стати єдиною теорією мови і людини» [15, с. 69].

Сучасна лінгвістика в цілому і фразеологія зокрема прагнуть до створення максимально достовірної картини функціонування мови як соціально-психічного явища. Наука про мову та її приватні області, використовуючи накопичений досвід, шукає і апробує нові підходи до пізнавасомого предмету. У сучасному науковому пізнанні той чи інший підхід до досліджуваного об'єкта, стаючи пріоритетним, вибудовує певні парадигми дослідницького пошуку. У 80 - і роки ХХ сторіччя в мовознавстві сформувалася мультідисципліна комунікативно-прагматичного спрямування, яка і є пріоритетною на сучасному етапі [10, с. 6]. Важливою є та обставина, що

комунікативно-прагматична парадигма лінгвістичних досліджень інтегрує дані самих різних наукових дисциплін: соціальної філософії, психології, психолінгвістики, соціолінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики.

У лінгвістичному співтоваристві простежується все більша орієнтація на дослідження людського фактора в мові. У зв'язку з появою нових концепцій, орієнтованих на вивчення фразеологічного корпусу мови в рамках проблеми «людина в мові» [18], спостерігається значний інтерес фразеології до виявлення комунікативної специфіки і прагматичних властивостей фразеологічних одиниць. У комунікативно-прагматичній парадигмі мова трактується як таке соціальне явище, яке дає можливість членам відповідного мовного суспільства вступати в контакт і досягати певних цілей у конкретних ситуаціях мовного спілкування. У цій концепції визначення мови фразеологічна одиниця є специфічним засобом комунікації, що має певну комунікативну і прагматичну значущість. Фразеологічна одиниця в мовній свідомості являє собою вербалізованій продукт вторинного відображення картини світу. Ця онтологічна властивість фразеологічних одиниць забезпечує їм високий комунікативно-прагматичний потенціал. У зв'язку з цим фразеологічні одиниці мають здатність сигналізувати про ціннісне відношенні мовця до пізнаваного світу, про його емоційний стан і створювати необхідний для реалізації комунікативного задуму прагматичний ефект.

Загально визнаним є той факт, що фразеологічний фонд мови є носієм і джерелом національно-культурної інформації. За спостереженнями вчених, національно-культурну семантику слід шукати переважно в словах, фразеологізмах і афоризмах, при цьому саме у фразеологічному фонді національна самобутність мови отримує яскравий і безпосередній прояв [8, с. 100-101]. У створенні фразеологізмів велику роль відіграють екстралінгвістичні чинники, через те що фразеологічні одиниці пов'язані з історією, матеріальною і духовною культурою соціуму, тому багато з них створені на образному переосмисленні національно-специфічних ситуацій, побуту, вірувань народу. В основі екстралінгвістичних джерел лежать зміни в реальному світі, що ведуть до фразеологізації змінних поєднань, пов'язаних з актуальними в певний історичний період явищами з різних областей людської діяльності [4, с. 106–110]. Фразеологізми є лінгвокультурологічними одиницями, тобто «одиницями, в яких відображено світогляд того чи іншого лінгвокультурного суспільства. Оскільки для ідіом характерна образна вмотивованість, «яка на пряму пов'язана із світобаченням народу – носія мови», ідіоми в принципі мають культурно-національну конотацію [19, с. 214–215]. Національно-культурна специфіка фразеологічних одиниць виявляється як в плані вираження, так і в плані змісту. У плані вираження – в наявності в їх складі особливих культурних ознак – маркерів (безеквівалентної предметної лексики, етнонімів, топонімів, архаїзмів і т. д.), що вимагають етимологічного або історико-культурного коментаря при перекладі. У плані змісту – в денотативній співвіднесеності образу порівняння і супутніх йому коннотацій, які і відображають «національний колорит» порівняння.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, зміна наукової парадигми в лінгвістиці кінця 20 століття була зумовлена висуненням на перший план антропоцентричного принципу в теоретичних і прикладних дослідженнях усіх боків мовної системи і ознаменувалася формуванням нового напрямку в мовознавстві – лінгвокультурології. Антропоцентрична парадигма переводить інтереси дослідника з об'єкта пізнання на його суб'єкт, тобто аналізує людину в мові і мову в людині. Лінгвокультурологічне дослідження відповідає загальній тенденції сучасної лінгвістики – переходу від лінгвістики «внутрішньої», «іманентної», структурної, до лінгвістики «зовнішньої», антропологічної, що розглядає явища мови в тісному зв'язку з людиною, її мисленням, духовно-практичною діяльністю, і відповідно визначає мультидисциплінарність і системність сучасної лінгвістики як напрямку її подальшого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антипов Г.А., Донских О.А., Марковина И.Ю., Сорокин Ю.А. Текст как явление культуры. –Новосибирск: Наука, 1989.– 195 с.
2. Артемова А.Ф. Значение ФЕ и их прагматический потенциал: Дис. ... д-ра филол. наук. – Пятигорск, 1991. – 308с.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. М.: Языки рус. культуры, 1999. – 895 с.

4. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. – 104с.
5. Багаутдинова Г.А. Социолингвистический мониторинг как выражение аксиологического плюрализма / Г.А.Багаутдинова // Вестник КГТУ им. А.Н.Туполева. – Казань, 2006. – №3. – С. 71 – 74.
6. Байрамова Л.К. Введение в контрастивную лингвистику: учеб. пособие для студ. вузов / Л. К. Байрамова. 2-е изд., доп. и перераб. –Казань: Изд-во Казан, ун-та, 2004. – 112 с.
7. Бенвенист Э. Общая лингвистика. –М.: Прогресс, 1974.– 447 с.
8. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Русский язык, 1980. – 320с.
9. Гумбольдт В. Избранные статьи по языкознанию. – М., 1984. – С. 119.
10. Добрыднева Е.А. Коммуникативно-прагматическая парадигма русской фразеологии: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Волгоград, 2000. – 38с.
11. Домашнев А.И., Шишкина И.П., Гончарова Е.А. Интерпретация художественного текста.– М.: Просвещение, 1989.– 208 с.
12. Кубрякова Е.С. Парадигмы научного знания в лингвистике и ее современный статус // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. М., 1994. Т. 53. №2. С. 5.
13. Кухаренко В.А. Интерпретация текста.– М.: Просвещение, 1988.– 192 с.
14. Лазарев, В.А. Лексикализованные формы в обобщенно-собирательном значении / В.А.Лазарев // Словарное наследие В.П. Жукова и пути развития и общей лексикографии. Третьи Жуковские чтения: Материалы Международного научно симпозиума. – Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2004.
15. Никитина Т.Г. К вопросу о классификационной схеме фразеологического словаря // Вопросы языкознания. – 1995. – № 2. – С. 68–82.
16. Николаева Т.М. Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы: Новое в зарубежной лингвистике, Вып. 8, Лингвистика текста.– М.: Прогресс, 1978.– С. 5–39.
17. Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики. –М.: Наука, 1975.– 312 с.
18. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление. – М.: Наука, 1988. – 242с.
19. Телия В.Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. – М.: Наука, 1981. – 269с.
20. Шенделеват Е.А. Полевая организация образной лексики и фразеологии / Е. А. Шенделева // Фразеология в контексте культуры. М., 1999.–С. 74–79.

Норенко О. Антропоцентризм как вектор развития современного языкознания.

В статье рассмотрен антропоцентризм как один из основных параметров современной лингвистики, проанализированы современные подходы и трактовки принципов антропоцентризма. Показано, что в антропоцентрическом подходе язык интерпретируется как конструктивная свойство человека, а также то, что при применении антропологического подхода к изучению языка эксплицитно провозглашается принцип постижения языка в тесной связи с бытием человека. Представлено мнение, что антропоцентрический подход к языку становится базой для естественной лингвистической экспансии, он сближает лингвистику с психологией, социологией, философией и культурологией. Показано важное значение сравнительного изучения фразеологии разноразличных языков, поскольку именно фразеология является ценнейшим источником сведений о культуре, стереотипах народного языкового сознания. Человек определяется как человек именно посредством языка. Прослежено формирование лингвокультурологии как нового направления в языкознании. Сделано ударение на мультидисциплинарности и системности современной лингвистики.

Ключевые слова: антропоцентризм, лингвокультурология, антропоцентрический принцип.

Norenko O. Anthropocentrism as Vector of Modern Linguistics Development.

In the article anthropocentrism is considered to be one of the main parameters of modern linguistics. Current approaches and treatment principles of anthropocentrism are analyzed. It is shown that anthropocentric approach is interpreted as a structural feature of human being. Besides, the application of an anthropological approach to the study of language explicitly proclaimed the principle of comprehension language closely related to human existence. The idea that anthropocentric approach to language is the basis for natural linguistic expansion is presented. As the phraseology is a valuable source of information about the culture, the language of popular stereotypes of consciousness. the importance of a comparative study of phraseology of different systematic languages is shown,. The human being is defined as a human through the language. The formation of cultural linguistics as a new trend in linguistics is traced. Emphasis is made on multidisciplinary and consistency of modern linguistics.

Keywords: anthropocentrism, cultural linguistics, anthropocentric principle.

УДК 811.11'42:159.946.3

ЩИРІСТЬ У СУЧАСНІЙ ПЕРСУАЗИВНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

У статті на основі комунікативної лінгвістики здійснено спробу визначення поняття "щирість" та її ролі в сучасній персуазивній комунікації. Розглянуто проблему розпізнавання щирості, встановлено специфіку її вираження в персуазивній комунікації. Обговорюється персуазивний потенціал мовних засобів інтимізації та діалогізації, що маркують щирість повідомлення, а отже сприяють встановленню довіри між співрозмовниками. Виокремлено низку мовних і мовленнєвих засобів вираження щирості, які включають акцентовані звертання, ідентифікацію і емпатію, службові слова тощо. З'ясовано роль невербального компоненту як обов'язкового каналу для ретрансляції щирості у персуазивній комунікації.

Ключові слова: щирість, успішність мовленнєвого акту, розпізнавання щирості, персуазивна комунікація, засоби інтимізації і діалогізації, акцентовані звертання, ідентифікація, емпатія.

Постановка проблеми. Для сучасної лінгвістики є характерним інтерес до соціально-філософських понять та їх зв'язку з мовознавством. Щирість, згідно з Дж. Остіном і Дж. Серлем, є невід'ємною властивістю і умовою успішної комунікації (*felicity conditions*) [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен щирості належить до міждисциплінарних об'єктів дослідження, що цікавить філософів, психологів, соціологів і лінгвістів. Зокрема, категорію брехні як лінгвістичне явище розглядали Л. Колаковський, Дж.Л. Адлер, категорію ввічливості – В.М. Алпатов, Й. Макларен, особливості дискурсивної поведінки обманника – М. М.-О. Рибалко, проблему нещирості – С.М. Плотнікова, В.С. Манн, Д. Едвардс, Дж. Месіп, проблему щирості – Л. Тріллінг.

Про активну роль мовця в створенні істинних значень у процесі спілкування одним з перших писав П. Грайс [7, с. 27]. Серед запропонованих ним максимум Кооперативного Принципу є супермаксима якості, згідно якої мовець в спілкуванні повинен намагатися говорити тільки те, що відповідає істині (*Try to make your contribution one that is true*). Роль мовця в створенні істини акцентується двома іншими максимами:

1. Не кажи те, що, на твою думку, є невірним. (*Do not say what you believe to be false*).
2. Не кажи те, чому не маєш відповідних доказів. (*Do not say that for which you lack adequate evidence*) [7, с. 27].

Актуальність цієї статті визначається відсутністю комплексних досліджень поняття "щирість" як однієї з умов успішної персуазивної комунікації та підвищенням інтересом до проблем мовленнєвого впливу.

Мета статті. Мета нашої наукової розвідки – встановити роль щирості в сучасній персуазивній комунікації та визначити вербальні і невербальні способи її реалізації на матеріалі сучасної англійської художньої прози.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Щирість* – щиросердна, нелицемірна комунікативна поведінка суб'єкта, що характеризується певною відвертістю, емоційністю і позитивно налаштовує співрозмовника [12] – є перспективним об'єктом дослідження сучасної комунікативної лінгвістики.

Етимологічне значення англійського слова *sincere* відображає характерну для поняття щирості сему правдивості. Лексема, запозичена в XVI ст. англійською мовою з французької, походить від латинського *sincerus* – істинний, відвертий, прямий, чистий. За іншою версією, слово походить від латинського *sin-* (один) і *cerus* (рости), що значить "без домішки, чистий". Існує також думка, згідно з якою, лексема *sincere* (від латинського *sine-* (без) і *cera* (воск)) з'явилася в часи Римської імперії, коли грецькі скульптори намагалися приховати недоліки своїх творів за допомогою воску. Таким чином, скульптури без воску були зразком абсолютної чесності, або щирості.

Проте дослідження присвячені проблемам істинності / щирості комунікації [1, с. 4] переконливо доводять факт комунікативної обумовленості щирості висловлювання,

підпорядкованості його прагматичним параметрам інтеракції. Так, думки різних мовних особистостей стосовно однієї й тієї ж події чи факту рідко збігаються повністю. Кожен з нас вважає істинним тільки власний погляд, власне сприйняття і розуміння, власну інтерпретацію дійсності. Окрім того, в реальному спілкуванні об'єктивна істина найчастіше виявляється недоречною, нерелевантною, не відповідає конкретним цілям мовця. «Істина живе в постійній боротьбі ... Її ворог не тільки прагматика земного буття, а й прагматика повсякденного спілкування між людьми» [2, с. 21]. Особливо це проявляється в тих ситуаціях, коли доводиться повідомляти неприємну для адресата інформацію, критикувати співрозмовника. У таких випадках перед адресантом постає дилема – бути об'єктивним і вірним істині чи пожертвувати останньою заради збереження хороших стосунків з партнером по спілкуванню. Істина, як об'єктивний абсолют утворює дихотомію зі щирістю, цілеустановкою мовця говорити правду. Тому переконуючи співрозмовника, пропонуючи йому свою оцінку певного явища чи факту, мовець має враховувати не стільки істинність своїх оцінок, скільки реакцію адресата на спосіб їх вербалізації.

Комунікативні цілі індивіда не завжди утворюють єдиний вектор спілкування, іноді конкурують між собою і навіть вступають в опозицію [8]. Так, наприклад, найбільш часто зустрічається конфлікт між прагненням до щирості (бажанням бути чесним) і персуазивною стратегією самопрезентації (бажанням справити хороше враження) [8].

Окрім того, існує постійне протиріччя між щирістю та куртуазністю, правдивістю і тактом. З одного боку, відповідно до максими якості, необхідно говорити правду, з іншого, згідно з вимогами ввічливості і такту, треба дбайливо ставитися до почуттів співрозмовника. У такому випадку зазвичай перемагає останнє: краще бути нещирим, аніж неввічливим [9, с. 167].

Таким чином, у лінгвістиці постає проблема **розпізнавання щирості** (*recognition of sincerity*), яку, на думку А.М. Баранова, важко визначити за допомогою лінгвістичних методів, і яку можна перевірити лише враховуючи екстралінгвістичні фактори [3, с. 445-446]. Адже щирість висловлень рідко експліцитно підкреслюється у спілкуванні, натомість яскраво виражена мовна емфаза викликає недовіру у співрозмовника.

Щирість відіграє ключову роль у будь-якій комунікації. Ця якість є ціннісною характеристикою мовної особистості, її також визнають умовою успішної персуазивної комунікації.

Персуазивна комунікація є особливим типом ментально-мовної взаємодії комунікантів, при якому адресат за допомогою комунікативних стратегій переконання і зваблювання реалізує спробу переважно вербального впливу на свідомість адресата. [5, с. 45]. Така комунікація здійснюється на основі певних типів тексту і є історично сформованою, закріпленою в суспільній практиці формою взаємодії людей [5, с. 46–47].

Вирішальним фактором, що визначає успіх персуазивної комунікації, є довіра реципієнта до адресанта. У свідомості кожної людини існує стійке ідеалізоване уявлення про щирість як про комунікативний орієнтир, зумовлене потребою у відкритому контакті з іншими без соціальних ролей і масок. Натомість, нещирість постає як ігнорування норм правдивості, що порушує довіру між співрозмовниками і приводить до дисгармонії в комунікації.

При цьому адресант персуазивного повідомлення прогнозує і моделює вербальні і невербальні дії реципієнта, використовуючи широкий спектр лінгвістичних засобів, що включають не лише засоби образності, смислового і структурного виділення. Потенційною персуазивною силою володіють засоби **діалогізації** і **інтимізації**, що сприяють встановленню контакту з адресатом, скороченню дистанції між відправником та одержувачем повідомлення.

Одним з таких засобів є **акцентовані звертання**:

1) звертання на ім'я, особливо димінутивні форми власних імен (*Bridge* від *Bridget*, *Gav* від *Gavin* тощо). Димінутивні імена маркують близькі, щирі стосунки між співрозмовниками, особливе відношення до адресата і здійснюють позитивний вплив на емоційну сферу реципієнта;

2) оцінні номінації: *'Where are you going, Pretty?'* (D. Steel);

3) звертання, що акцентують позитивну зарядженість стилю, манери спілкування комунікантів: *'My name's Paul Browne. What's yours, Cinderella?'* (D. Steel).

Звертання по імені свідчить про увагу до співрозмовника, щирість, позитивні емоції, атракцію і допомагає завоювати прихильність партнера по спілкуванню, а отже переконати.

До засобів інтимізації відносимо також ідентифікацію [10] та емпатію [11]. **Ідентифікація** – це уподібнення себе партнеру по спілкуванню з метою пізнати і зрозуміти його [10, с. 174]: *'I understand this trip is really important for you?' – 'Yes, I always wanted to go to Indonesia. I liked the word Indonesia. It sounded like somewhere I would never go'* (E. Barr).

Під **емпатією** розуміють уподібнення себе іншій людині, проте з метою зрозуміти переживання і почуття людини. Слово "розуміння" тут використовується в метафоричному сенсі – емпатія є "афективним розумінням" [11, с. 25]: *'I understand. I've been there too'* (D. Steel).

Мовними засобами ідентифікації та емпатії у наведених вище фрагментах виступають: відкрите запитання (*I understand this trip is really important for you?*), дієслово *understand* та ідіоматичний вираз *I've been there too*, які виражають розуміння та співчуття.

Маркерами щирості у персуазивному мовленні, відповідно до досліджень зарубіжних лінгвістів, можуть виступати службові слова (артиклі, частки, займенники, прийменники) [15]. Наприклад, щирі мовці частіше використовують особові займенники *I, me, you* тощо.

'I've just driven halfway across London, to pick you up from a party of people I've never met before, to be told that you've already left. Which is, of course, frustrating and humiliating for me – but I don't really mind because I love you and I know that you're overworked and distracted' (S. Bates).

Про щирість персонажа у наведеному вище фрагменті свідчить наявність у мовленні оцінних (*frustrating, humiliating, etc.*) і епістемних слів (*mind, know, etc.*). Оскільки, на думку науковців, нещирість вимагає більшої розумової напруги і таким чином мовець не здатний формулювати складні оцінні висловлення [15].

У засобах вираження щирості виділяють вербальні і невербальні ознаки. Невербальний спосіб передачі інформації довго вважали допоміжним у комунікації; статус головного каналу обміну інформацією був закріплений за вербальним способом, але останнім часом ця його роль зазнала перегляду. Психолінгвісти звернули увагу на те, що невербальний мовний компонент надзвичайно багатий, а до його базових характеристик належить універсальність [6, с. 88].

Невербальні сигнали розгортаються в персуазивній комунікації раніше за власне вербальну частину висловлення. Наприклад, обличчя мовця, здебільшого звернене до співбесідника і доступне його сприйняттю, становить значний інтерес для дослідників як канал невербальної комунікації. За ним визнають потенціал інформативності щодо особистісних якостей людини, а також щодо її характеристик, важливих для встановлення і підтримання міжособистісної та суспільно значущої комунікації. Риси обличчя, зокрема його форма, впливають на рішення щодо прийняття на роботу, підтримку кандидата під час голосування, на вибір лідера за різних соціальних умов (у мирний і воєнний час) тощо [14, с. 26]. Таким чином, невербальний компонент – не допоміжний, а обов'язковий для спілкування [6, с. 88]. Тому у вивченні персуазивного аспекту щирості з огляду на мотиви, рушії комунікативної поведінки й чинники, що зумовлюють вибір певних засобів експлікації, не можна оминати невербальні засоби спілкування.

Невербальний знак є рівноправним з вербальним, а в емоціогенних ситуаціях персуазивності може бути промовистішим, ніж перший. Дослідники вказують, що щирість легко розпізнати в супрасегментних компонентах мови: в інтонації, тоні голосу, а також невербальній поведінці, наприклад в жестах [3]. Зокрема щирий мовець підтримує невимушений, тривалий і спокійний зоровий контакт зі співрозмовником, спокійно витримує його допитливий погляд, може притискати руки до серця [12].

'Kate, listen to me, will you? I don't know you very well. I've got no idea if this is going to work, or if it will be a disaster – but I think we'd be mad not to try. Don't you?'

And he'd meant it. Catching the sincerity in his tone, and finding it impossible to reject, Kate had turned to him (S. Bates).

Окрім того, мовленнєві характеристики персонажів художніх творів можуть включати лексичні ознаки щирості: авторські ремарки, авторську експлікацію внутрішнього мовлення персонажів.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, щирість як основа успішної персуазивної комунікації – комплексне поняття, обумовлене прагматикою ситуації інтеракції. Персуазивними засобами, що сприяють вираженню щирості та встановленню довіри між співрозмовниками можуть бути не лише мовні засоби образності, а й засоби діалогізації й інтимізації. Вираження та розпізнавання щирості у персуазивній комунікації залежить від різноманітних лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів.

Перспективним вважаємо вивчення стратегій щирості у персуазивній міжособистісній комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Истина: фон и коннотация / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – С. 21–30.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М. : «Языки русской культуры», 1999. – 896 с.
3. Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста : теория и практика : учеб. пособие / А.Н. Баранов. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 592 с.
4. Болинджер Д. Истина – проблема лингвистическая / Д. Болинджер // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М. : Прогресс, 1987. – С. 3–43.
5. Голоднов А.В. Лингвопрагматические особенности персуазивной коммуникации (на примере современной немецкоязычной рекламы) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Голоднов Антон Владимирович. – Санкт-Петербург, 2003. – 247 с.
6. Горелов И. Язык без слов? / И. Горелов, Л. Фирсов // Наука и жизнь. – М. : Правда, 1987. – № 4. – С. 86–89.
7. Грайс Г.П. Логика и речевое общение / Г.П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. – М. : Прогресс, 1985. – С. 222.
8. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М. : КомКнига, 2006. – 288 с.
9. Кита М. Невыразимое, невыражаемое и невыраженное для носителя языка / М. Кита // Прямая и непрямая коммуникация : сб. науч. ст. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 2003. – С. 159–177.
10. Козляковський П.А. Загальна психологія / П.А. Козляковський. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – 240 с.
11. Козяревич Л.В. Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискусю (на матеріалі англійської прози ХХ століття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Л.В. Козяревич. – К., 2006. – 191 с.
12. Романова Н.Н. Словарь. Культура речевого общения : этика, прагматика, психология / Романова Н.Н., Филиппов А.В. – М. : Наука, 2010. – 304 с.
13. Остин Дж. Чужое сознание / Дж. Остин // Философия. Логика, язык / Общ.ред. Д.П. Горского, В.В. Петрова. – М. : Прогресс, 1987. – С. 76.
14. Little A.C. Attribution to Red Suggests Special Role in Dominance Signalling / A.C. Little, R.A. Hill // Journal of Evolutionary Psychology. – 2007. – №1–4. – P. 161–168.
15. Matthew L. Lying Words : Predicting Deception From Linguistic Styles / Matthew L. & al. // Personality and Social Psychology Bulletin. – Vol. 29. – No. 5, 2003. – P. 665–675.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Barr E. The Sisterhood / E. Barr. – L.: Headline review, 2008. – 439 p.
2. Bates S. Charmed Lives / S. Bates. – L. : Arrow Books, 2001. – 519 p.
3. Steel D. Dating Game / Danielle Steel. – L.: Corgi, 2003. – 464 p.

Скрябина В. Искренность в современной персуазивной коммуникации.

В статье на базе коммуникативной лингвистики осуществлена попытка дать определение понятию "искренность" и её роли в современной персуазивной коммуникации. Рассматривается проблема распознавания искренности, выявлена специфика её выражения в персуазивной коммуникации. Обсуждается персуазивный потенциал языковых средств интимизации и диалогизации, маркирующих искренность сообщения, а значит способствующих установлению доверия между коммуникантами. Выделено ряд языковых и речевых средств выражения искренности, включающих акцентированные обращения, идентификацию и эмпатию, служебные слова и т.п. Выявлена роль невербального компонента как обязательного канала ретрансляции искренности в персуазивной коммуникации.

Ключевые слова: искренность, успешность речевого акта, распознавание искренности, персуазивная коммуникация, средства интимизации и диалогизации, акцентированные обращения, идентификация, эмпатия.

Skryabina V. Sincerity in Modern Persuasive Communication.

The article deals with the notion of sincerity in communicative linguistics and its role in modern persuasive communication. The problem of sincerity recognition is analyzed and the specificity of its expression in persuasive communication is established. The persuasive potential of language means of intimation and dialogization that mark a sincere message and therefore help to build trust between interlocutors is discussed. Some linguistic means of sincerity such as emphatic address, identification and empathy, function words have been singled out. The role of non-verbal component as an indispensable channel of rendering sincerity in persuasive communication has been identified.

Key words: sincerity, felicity conditions, sincerity recognition, persuasive communication, means of intimation and dialogization, emphatic address, identification, empathy.

Тетяна Сукаленко
(Київ)

УДК 811.161. 2. 276.1”18”

ТИПАЖ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРАГМАЛІНГВІСТИКИ

У статті розроблено модель опису лінгвокультурного типажу «панич», зафіксованого в українському художньому дискурсі ХІХ століття з урахуванням його поняттєвих, образно-перцептивних, оцінних і ціннісних характеристик. У роботі пропонується новий підхід до мовного моделювання національного характеру – опис лінгвокультурних типажів, що представляють собою впізнавані узагальнені образи представників певних соціальних груп, чия поведінка була обумовлена загальними етнокультурними домінантами і мала значний вплив на формування колективного світосприйняття в Україні. Ця стаття подає проміжні результати дослідження типажу «панич», що виконується в руслі лінгвокультурології. Автор статті досліджує поведінкові характеристики типізованої особистості панича через призму української літератури ХІХ століття, спираючись на теоретичні напрацювання, викладені в низці публікацій професора В.І. Карасика, присвячених новому напрямку в лінгвокультурології – теорії лінгвокультурних типажів. У структурі типажу «панич» виокремлено 4 основні фрейми: «Зовнішні характеристики» (слоти: «Одяг», «Вік»), «Внутрішні моральні характеристики», «Дозвілля», «Соціальний стан».

Ключові слова: лінгвокультурний типаж «панич», поняттєві, перцептивно-образні і ціннісні характеристики, фрейм, слот.

Постановка проблеми. Підвищенню уваги дослідників до взаємозв'язку ментальних, мовних та культурних чинників у процесі осмислення людиною певних фрагментів реальної дійсності сприяє антропологічна парадигма. Як зазначає О.В. Малікова, «Окреслена проблема належить до предметного кола багатьох наук, зокрема й лінгвокультурології, яка покликана вивчати вербалізовані одиниці концептуальної картини світу, які визначають особливості менталітету певної спільноти» [4, с. 54]. Ці міжпредметні зв'язки роблять можливими і актуальними лінгвістичні дослідження, побудовані на фреймовому представленні знань.

В останні десятиліття теорія фреймової семантики є доволі популярною. Це пояснюється тим, що «вона носить міжпредметний характер і, об'єднуючи різні ділянки лінгвістичних та нелінгвістичних знань, дає змогу пояснити багато мовних явищ з позиції когнітивного аналізу» [9, с. 392]. Як зауважують О.В. Тишко, Л.М. Коцюк, «звертаючись до історії фреймової семантики, знаходимо інформацію, що існує принаймні два першоджерела цієї теорії, одне з яких лінгвістичне, синтаксис і семантика, зокрема відмінкова граматики Ч. Філлмора, а інше пов'язане зі сферою штучного інтелекту і поняттям фрейм, представленим Марвіном Мінським» [9, с. 392].

Позитивними рисами застосування теорії фреймового аналізу є те, що такий підхід відкриває широкі можливості для дуже різноманітних за своїм спрямуванням лінгвістичних праць. Зокрема, він може бути застосованим при аналізі дискурсу, під час укладання тезауруса окремого письменника чи певного художнього твору, може виступати одним з можливих підходів до організації лексики у словниках і для порівняння матеріалу кількох мов, включаючи

в себе аналіз певних чинників, зокрема, психологічних, соціальних, культурологічних, які мають вплив на будову і наповнення фрейму [9, с. 396-397].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві не існує єдиного визначення поняття «фрейм», хоча наявна велика кількість концепцій, споріднених із теорією фреймів. Слід відзначити, що першим лінгвістом, який звернувся до поняття фрейму в лінгвістичному контексті і здійснив ряд досліджень з теорії фреймової семантики був Ч. Філлмор.

Фрейм у лінгвістиці має такі дефініції: 1) «фрейм як система вибору мовних засобів – граматичних правил, лексичних одиниць, мовних категорій, – пов'язаних із прототипом сцени (Ч. Філлмор); 2) фрейм – сукупність стандартизованих дійсних і потенційних знань про явища, що мають складну багатокомпонентну структуру, цілісне уявлення про багаторівневий концепт (З. Д. Попова, Й. А. Стернін, А. П. Бабушкін); 3) фрейм – когнітивна модель, що репрезентує знання й оцінки, пов'язані з конкретними, часто повторюваними ситуаціями (Ф. Унгерер, Х.-Й. Шмідт); 4) фрейм як одиниця знань, організована навколо концепту, що містить відомості про суттєве, типові та можливі для цього концепту в межах певної культури (Т. А. Ван Дейк, Р. Богранд, В. Дреслер)» [3, с. 140]. О.Селіванова в термінологічній енциклопедії «Сучасна лінгвістика» подає таке визначення фрейму: «це структура репрезентації знань, у якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що її описує, а також інструкцію з її використання» [6, с. 645].

Процес ментальної репрезентації знань, пише М.В. Піменова, виявляється і закріплюється у вигляді когнітивної моделі (або фрейму). Під когнітивною моделлю (фреймом) дослідниця розуміє «структуру даних, що зберігаються в пам'яті людини для подання стереотипних ситуацій, які конкретизуються, зокрема, що є для певної культури характерним і типовим». У вузькому сенсі М.В. Піменова поняття «фрейм» витлумачує так: «це базисні елементи, які носій мови в змозі ідентифікувати в рамках ситуацій» [5, с. 177].

Як слушно зауважують О.В. Тишко, Л.М. Коцюк: «у процесі вербалізації когнітивної структури її об'єм і зміст фокусується у фреймі, як змістовому каркасі майбутнього висловлювання. Суть багатовимірної об'ємної одиниці усвідомленні здійснюється в слотах (вузлах) фрейму як когнітивній проміжній структурі, що є тим “містком”, що дозволяє пов'язати когнітивний і мовний рівень, поєднуючи вузли фрейму з компонентами структури (пропозиції) вербальної структури. Фрейм, який можемо уявити як сукупність вузлів змісту вербальної структури, що породжується, з'єднується слотами з когнітивною структурою з одного боку, та з компонентами значення вербальної форми, з іншого» [9, с. 398].

Отже, фрейм – «багатоаспектний когнітивний феномен, безпосередньо пов'язаний із процесами мовної категоризації, зберігання та представлення інформації, а також із продукуванням мовлення та організацією дискурсу» [3, с. 142].

Мета статті: визначити фреймову структуру типу «паніч» з урахуванням його поняттєвих, образно-перцептивних, оцінних і ціннісних характеристик.

Матеріалом дослідження слугували різноманітні словники української мови і художні дискурси XIX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо зазначений типаж з позицій методики опису, яка включає встановлення його поняттєвих, образно-перцептивних і ціннісних характеристик (в основу статті покладені теоретичні напрацювання і схеми, запропоновані О.О. Дмитрієвою і В.І. Карасиком).

Проаналізуємо поняттєві характеристики зазначеного концепту, які є «смысловим каркасом лінгвокультурного типу» і наділені важливими ознаками, зафіксованими у словникових дефініціях і певних контекстах [1, с. 42].

У тлумачних словниках української мови концепт «паніч» одержує таку інтерпретацію: «1. Молодий неодружений син пана, пані (у 1 знач.). / перен., ірон., зневажл. Молода людина, яка виділяється розбещеною поведінкою, нетрудовими звичками, надто витонченими манерами і т. ін. 2. Неодружений молодий чоловік, що належав до привілейованих верств населення. / Зніжений, розпещений молодий чоловік; білоручка» [8, т. 6, с. 44]; [7, т. 2, с. 119].

Такі ж значення дає художній дискурс ХІХ ст.: *Вернувшись у хутір, він незабаром розворушив усю околицю й розвеселив її. На хуторянських вечорах, де було по кілька десятків паннів і ні **одного панича**, його ждали, як бог зна кого* (І.С. Нечуй-Левицький, Хмари, с.214-215); *В гостинній між паннами та **паничами** розпочалась така голосна розмова, як і в столовій між старими* (І.С. Нечуй-Левицький, Поміж ворогами, с.74); *– А я люблю побалакати й з сільськими дядьками: між ними трапляються веселі гумористи. – Бо ви **панич**, а паннам це якось не пристав: та й поведінці такої в нас вдома нема, щоб куматься з молодіцями... – сказала Ватя* (І.С. Нечуй-Левицький, Поміж ворогами, с.118); *– А я переписала для вас «Азру». Пам'ятаєте? Цей романс дуже припав вам до вподоби, – помовчавши обізвалась Ватя. – От і спасибі вам! Це занадто багато честі задля мене! – аж крикнув **панич*** (І.С. Нечуй-Левицький, Поміж ворогами, с.118).

У словнику Б.Д. Грінченка лексема *панич* вживається на позначення «1. Баричь, барчукъ; б□лоручка. 2. Холостякъ» [2, т. 3, с. 92].

Зменшено-пестливою формою до слова *панич* є *паничик*, яка також представлена в творчості І.С. Нечуя-Левицького: *В гостинну вступили **два паничики** <...>* (І.С. Нечуй-Левицький, Поміж ворогами, с. 119).

Таким чином, аналіз словникових матеріалів показує багатозначність слова «панич», воно вживалося для позначення молодого неодруженого сина пана, використовувалося для називання осіб привілейованого становища, а також на позначення молодої людини з розбещеною поведінкою, нетрудовими звичками, надто витонченими манерами тощо.

Крім зазначених характеристик типажу «панич», відбитих у словниках, важливі цікаві перцептивно-образні, оцінні характеристики *панича* дає художній дискурс ХІХ ст., з якого виникають типізовані уявлення про зовнішність, вік, стать, соціальне походження, місце проживання, мовні особливості, манери поведінки, види діяльності, дозвілля *паничів* тощо.

За частотністю вживання у структурі типажу «панич» виокремлено 4 основні фрейми: 1. «Зовнішні характеристики» (слоти: «Одяг», «Вік»). 2. «Внутрішні моральні характеристики». 3. «Дозвілля». 4. «Соціальний стан».

За творами української літератури ХІХ ст., основне ядро типажу «панич» складають фрейми «Зовнішні характеристики» і «Внутрішні моральні характеристики», які ми розглянемо детально.

1.Фрейм «Зовнішні характеристики» (слоти: «Одяг», «Вік»).

У повісті І.С. Нечуя-Левицького фрейм «Зовнішні характеристики» стосовно типажу *панич* не має однозначної вираженості. Один із зображуваних персонажів, що має такі риси, як **високий, тонкий, маленька голова, видовжене лице, тонкі губи і брови, ясно-сірі очі, маленькі вуса, рідка борода** викликає антипатію, про що свідчить такий приклад: *В Василю це й досі гуло в голові од чарки горілки. Вона махнула на **панича** рукою і зачепила його рукавом по лиці. Ще зроду Василю не бачила такого недоладного лица, яке мав молодий Хшановський. Перед нею стояв молодий **панич, високий, як очеретина, тонкий, як дошка, з маленькою головою, з довгеньким лицем, таким блідим та жовтим, як у слабій панни. Бліді рожеві губи були тонесенькі. З-під тонких руденьких брів насилу були примітні ясно-сірі очі, такі сірі, неначе Хшановський був зовсім без очей. Над губами стриміли, неначе позасмоктувані, маленькі вусики, а руденька рідка борідка розділялася на два довгі клиночки і вся світилась наскрізь. Через бороду було видно всі щелепи й підборіддя і навіть комірчики*** (І.С. Нечуй-Левицький, Бурлачка, с.37).

Цьому персонажеві протиставляється портрет не дуже молодого *панича* – вродливого чоловіка, міцної статури (**велика голова, густе волосся, чорні брови, високе чоло**): *Не встигла Василю одвести очі од Хшановського, а до неї приступив з свічкою пан Прушинський, вже не дуже молодий **панич, здоровий, широкоплечий, з великою головою, з цілою гривною міцного волосся на голові, з розкішними чорними бровами на високому лобі. Все його лице дихало силою, мужньою красою*** (І.С. Нечуй-Левицький, Бурлачка, с.38).

Ця ж лінія на змалювання вродливого персонажа *панич* продовжена в романі Панаса Мирного «Повія»: ***Панич** сидів коло столу трохи боком, обперившись ліктем на стіл, піддержував рукою голову. На столі горіло дві свічки; перед ним лежала книжка; він читав. Певно, читав, бо*

його очі, як миші, бігали по книжці. Ясний світ од свічок прямо падав на його лице, біле, свіже; красиве, воно ще здавалося красивішим при тому світі. Лоб широкий, високий – з мармуру виточений, і на йому, над очима, неначе дві бархатки, чорніло дві брови. Уста зціплені, прикриті тінню від шовкових усів. Він ними не дихав; се видно було по носу, рівному, з стесаним кінчиком, ніздрі котрого стиха то розширялись, то улягались. Чорна борода укривала його підборіддя і віддавала цілим пучком непримітних іскорок, що загорялися при кожному тихому повороті голови... Христя аж лицем припала до щілини, щоб краще бачити його. Потайно. З другої хати вона роздивлялася його, бо до сього соромилася глянути прямо у вічі. Тепер вона побачила красу його пишну, вроду молоду, маніру не просту, так присталу до його... (Панас Мирний, Повія, с. 212).

У зображенні Панаса Мирного найхарактернішими ознаками типу панич є **міцна статура, здоровий колір обличчя:**

–Паничі були високі на зріст, кремезні, широкоплечі й русяві. Їх рум'яні, повні щоки були здорові якось по-сільській; жиливими руками, кремезними плечима й шиями вони скидалися на великоруських робітників або крамарів-коробейників, Між ними один був вищий од усіх цілою головою: то був їх поводитар, Степан Воздвиженський. Це були тульські семінаристи. Вони йшли до Києва. Деякі були послані на скарбові гроші в Київську духовну академію, деякі були прості семінаристи, що, скінчивши курс, йшли до Києва на прощу (І.С. Нечуй-Левицький, Хмари, с. 101); Перед Василюю, як з землі, виріс панич, високий, плечистий, з рум'яними щоками, з повною шиєю. Вона неначе почувила на своїх щоках м'які, як шовк, пахучі вуса, почувла чудові гарячі уста й заплакала (І.С. Нечуй-Левицький, Бурлачка, с.41).

Рідше, коли йдеться про зовсім юних паничів, спостерігається трансформація ознаки високий зріст. Зокрема, стосовно паничика Нечуй-Левицький зазначає: *В гостинну вступили два панички: один, височенький, гімназист, другий невеличкий, семінарист. Вони поздоровкались з Леонідом Семеновичем і посідали (І.С. Нечуй-Левицький, Поміж ворогами, с.119).*

Важливою характеристикою зовнішнього опису типу панич є його одяг. За творами І.С. Нечуя-Левицького паничі вдягалися в сюртуки («чоловічий верхній двобортний одяг з довгими полами, відкладним коміром і широкими лацканами») [8, т. 9, с. 909], головним убором панича був суконний картуз: *На молодих паничах були сіртуки з темної парусини з чорними роговими гудзиками, суконні широкі й круглі картузи. Кожний мав за плечима торбу з одежею, книжками й харчами; кожний держав у руці палицю (І.С. Нечуй-Левицький, Хмари, с. 101).* У Панаса Мирного типаж «панич» вдягнений у білу вишивану сорочку: *– Чого се Мар'я Іванівна так зажурилася? – роздалося тихе питання ззаду Христі, аж вона злякалася. Зирк! – на кухонних дверях стоїть панич. Його голова й борода закустрані, його очі заспані, біла вишивана сорочка розхристана і з-під неї виглядає тендітніша від рожевого лепесточка грудина (Панас Мирний, Повія с.205).*

Паничі мали на собі балахони («просторий і довгий одяг, що надівається поверх усього для захисту від пилу») [8, т. 1, с. 95], голови захищали каптурами: *Ватя з приятельками перешіптувались і все поглядала в вікна на двір. Коли це в одчинену браму вбігла пара коней, а на повозці забілили дві паничівські фігури в білих дорожніх балахонах, з головами, напнутими відлогами. То приїхали два молоді паничі, скінчивши семінарію; вони служили за вчителів в народних школах в недалеких селах (І.С. Нечуй-Левицький, Поміж ворогами, с. 63).*

Для характеристики персонажів важливою є вікова ознака. Тлумачні словники української мови засвідчують вік панича – переважно молода людина. У художніх дискурсах ХІХ ст. найчастіше вживаною залишається ознака віку – **молодий панич:** *<...> То приїхали два молоді паничі, скінчивши семінарію; вони служили за вчителів в народних школах в недалеких селах (І.С. Нечуй-Левицький, Поміж ворогами, с. 63); Вже надходило й різдво. О. Артемій прочув, що Леонід Семенович вже приїхав до батька з Києва. Він ждав молодого панича до себе в гості, а він не приїздив. Вже й різдво настало. Вже минув перший і другий день святка, а панич не хапався з візитом (І.С. Нечуй-Левицький, Поміж ворогами, с.126); Молоді паничі з східців сміливо оглядали паннів, котрі проходили повз їх (І.С. Нечуй-Левицький, Хмари, с.205); Молодий панич побіг до неї назустріч, подав руку й легесенько зсадив її додолу. Ольга*

подякувала йому й почула його чудовий голос, свіжий, дзвінкий. Цей голос довго після того вона все ніби чула в своєму серці (І.С. Нечуй-Левицький, Хмари, с.207); *Вже після чаю почали приходити молоді паничі: прийшов один чорнявий і негарний урядовець, прийшло кілька купчиків з товстими червоними щоками, потім увійшли в залу зо три серби-студенти. Пізніше прийшли ще три молоді студенти* (І.С. Нечуй-Левицький, Хмари, с. 211); *Вона [Ватя] ніби трохи лежала на канані. Очевидячки вона позувала перед молодим паничем і вдавала з себе сучасну панну, навіть дуже ліберальну* (І.С. Нечуй-Левицький, Поміж ворогами, с.116-117); *Панський економ, молоденький, загорілий панич, показав політникам постаті на буряках. Дівчата й хлопці стали довгими рядками, і почалася робота. Лейба й Сруль, котрих хлопці продражнили панськими осавулами, пішли виносити з куреня харч: пшоно, сіль, хліб, цибулю і навіть сало* (І.С. Нечуй-Левицький, Бурлачка, с.11); *Раз в Білій Церкві вночі зібралась весела компанія молодих паничів-гімназистів і зайшла в винарню до жида* (І.С. Нечуй-Левицький, Бурлачка, с. 18).

У повісті І.С. Нечуя-Левицького також представлений підстаркуватий панич гарної зовнішності: *Обидві панни дуже любили Прушинського, вже доходжало панича, але гарного, здорового й веселого. Кожна з них мала надію вийти за його заміж* (І.С. Нечуй-Левицький, Бурлачка, с. 50).

Зазначене свідчить про стабільність таких характеристик зовнішності як: високий зріст, міцна статура, здоровий колір обличчя, чорні брови, вуса, борода тощо.

2. Фрейм «Внутрішні моральні характеристики».

Важливою ознакою опису типажу «панич» є манери поведінки.

Серед позитивних рис характеру, пов'язаних з проявом сутності типажу «панич», виділимо такі:

- **ввічливість, люб'язність, делікатність:** *Хшановський і Мошицький поспускали очі додолу. Їм було дуже сором перед паннами. Вони були з лучних сімей і знали, що ці панни порозказують всім у цілому повіті за дикий бал. Одначе всі паничі були дуже звичайні й делікатні, як аглицькі джентльмени. Ніхто не подумав би, що вона за годину перед тим обходились з молодіцями з замахами й мінами щирих українських парубків. <...> Вони з диких паничів поставали зовсім свійськими, зовсім європейськими паничами, підносили потраву паннам, подавали тарілки, наливали вино. Юзефа дала собі слово запазубити навіть гарно Прушинського, а Ядвіга була ладна вдоволитись і тоненьким Хшановським* (І.С.Нечуй-Левицький, Бурлачка, с.54);

- **залицання до жінок:**

Василина проти волі підняла віка й одслонила чудові круглі, веселі очі. Ястшембський вхопив її однією рукою за шию й поцілував в око.

– *Які в тебе, Василю, очі! Які брови! Де ти взяла такі чудові карі очі?*

– *У комарівських садках знайшла, – сказала Василина й вже не пручалась.*

– *От тепер ти стала гарна дівчина: вже не брикаєшся. Як будеш мене любити, то я привезу тобі з Києва таких квіток та золотих стрічок, яких ти зроду не бачила. Чи любиш мене, га? – спитав панич в Василини, ласкаво заглядаючи їй в вічі* (І.С. Нечуй-Левицький, Бурлачка, с.40);

- **схильність до того, щоб смачно поїсти і випити:**

<...> Апетит в панича розходився, як на злість. В його перед очима манячів стіл з усякими потравами, з гарячими пирогами на закуску. Він йшов мовчки (І.С. Нечуй-Левицький, Поміж ворогами, с. 121); *Паничі їли й випивали добре й стали веселіші й сміливіші* (І.С. Нечуй-Левицький, Хмари, с. 126); *Передніше випили по чарці паничі й закусили, а за паничами ковтнули по чарці молодіці* (І.С. Нечуй-Левицький, Бурлачка, с.47); – *Увечері панич пішов до його, та вернувся аж світом – п'яний-п'янючий!* (Панас Мирний, Повія, с. 226).

Серед негативних рис характеру, пов'язаних з проявом сутності типажу «панич» виділимо такі:

- **позбавлений моральних засад:**

– *Не плач, нерозсудлива дівчино! Покинь пана та вертайся додому. Ти не знаєш, що то за люди паничі. Коли не знаєш, то розпитай людей. Панич тебе зведе з розуму і прожжене з свого дому, як прогнав вже не одну дівчину. – Ні, панич цього не зробить зо мною* (І.С. Нечуй-

Левицький, Бурлачка, с. 41); *Проста дівка з села... Хто такий Довбня? Панич, хоч і зламаний... Гриць навіть одмічує його, як розумного чоловіка... І от він жениться, жениться на Марині... Чудно, дивно... Що ж тут дивного? Подобалася йому Марина, а він Марині, ну й поженяться. І нема нічого чудного. **Що панич?** Так хіба, як він **панич**, то йому і можна простих дівчат дурити, з ума зводити?..* (Панас Мирний, Повія, с. 336);

–Поки вони змагались, Христя принесла воду.

– Неси сюди, Христіно, – махнувши на Мар'ю рукою, мовив **панич**, указуючи на свою хату. – Сюди, сюди!.. **Ти ще не була у моїх покоях?** <...> (Панас Мирний, Повія, с. 207); **До панича**, бачиш, ходила, **Поки дитину привела** Та у криниці й затопила (Т.Г. Шевченко, Не спалося, – а ніч, як море, с. 317);

●не здатний відповідати за свої вчинки, дії, контролювати їх :

*Аж там **панич несамовитий**, Недоліток, таке творить, Сердешну дівчину мордує* (Т.Г. Шевченко, Якби тобі довелося, в нас попанувати, с. 455);

●підлий, брехливий, жорстокий:

*А то верзе біси зна що Та й думає: «Ми то! Ми то людям покажемо Оцих безталанних Та навчимо шануватись **Паничів поганих!**»* (Т.Г. Шевченко, Якби тобі довелося, в нас попанувати, с. 454); *Того дня і на службу не ходив, а ввечері каже: «Знаєш, Мар'є, що? Дає тобі пан вільну та двісті карбованців: сто зараз, а другу сотню – як прошеніє подаси... Мирися!»* А я: «А мати ж як? Хай хоч матір одкупе». *Зяротався панич. «Матір? – перепитує. – Ну, нащо тобі мати? Ти ж у мене будеш жити. Адже вона, як вільна буде, до тебе прийде. Що ж тоді? похвалить і погладить вона тебе?»* Думаю: справді так; жалко і матір, шкода й себе... *Що його робити? А він одно: мирися! І дає мені бумажку. «Оце тобі, – каже, – і гроші. Хоч у тебе будуть, а ні, то я заховаю». – «Сховайте, – кажу. – Де я їх у себе схочу? Ще хто-небудь украде». Так уже йому **вірила, дурна**. Потім я дізналася, що **панич потяг з пана аж дві тисячі**, а мені сказав – **двісті карбованців...** (Панас Мирний, Повія, с. 226).*

3. Фрейм «Дозвілля».

Дозвілля вказує на ціннісну шкалу пріоритетів і спосіб життя типажу.

Паничі любили грати в карти, танцювати, слухати музику: *Ястшембський написвся чаю, звелів запрягти коні і поїхав до сусід **паничів на карти*** (І.С. Нечуй-Левицький, Бурлачка, с.31); *Повбирані панни й **паничі танцювали*** (І.С. Нечуй-Левицький, Бурлачка, с.68); *Матушки сиділи поважно і навіть з пихою та гордовито позирали одна на одну. Панни й **паничі стовпились коло піаніна в кутку** і більше перешіптувались між собою, ніж говорили, неначе боялись говорити голосно* (І.С. Нечуй-Левицький, Поміж ворогами, с. 65).

Також паничі за творами І.С. Нечуя-Левицького полюбили їздити в гості, на бали:

*Настала зима. Випав великий сніг. Почалась надворі завірюха. **Ястшембський нудився в своїх покоях, частенько їздив до сусід в гості, їздив з сусідами на влови, але все-таки його брала нудьга. Сільське життя давило його в зимній час, як лиха година.***

*Раз зимою сусіди панича намоглися до Ястшембського на **дикий бал**.*

–Пане Ястшембський! Наші вельможні панни такі манірні, такі тонні та скучні! Попроси нас ще до своїх одалисок на дикий бал, – просили Ястшембського **веселі паничі Хиановський, Прушинський та Мошицький**.

–Добре, приїжджайте в суботу ввечері. Я не звелю нікого приймати. Розкажіть всім, що я виїхав до Києва, – сказав Ястшембський (І.С. Нечуй-Левицький, Бурлачка, с. 44).

4. Фрейм «Соціальний стан».

У художньому дискурсі XIX ст. представлені як неможливі, так і можливі паничі. Приміром, у Нечуя-Левицького панич був з бідної родини, але освічений:

*Кажуть, що той **панич був з бідної сім'ї**, але скінчив науки в університеті, скрізь напитував місця, ніде не напивав, та й почав з горя пити. Попротивав усе до решти, що мав, та й пішов з торбами шукати хліба в Лаврі... (І.С. Нечуй-Левицький, Київські прохачі, с. 302).*

За уявленнями І.С. Нечуя-Левицького, панич обіймав невисоке суспільне і службове становище: *Незбаром у дворі знов загуркотіла бричка і в покої ввійшли близькі сусіди Ястшембського, **молоді паничі з дрібних дідичів**, пан Хиановський та пан Прушинський* (І.С. Нечуй-Левицький, Бурлачка, с. 36).

У творчому доробку І.Я. Франка панич – багата людина, яка має певні амбіції і шляхетські манери: *В багатстві колись був се звичайний собі панич, з підданими обходився не гірше і не ліпше, як найбільша часть його сусідів-панів, духовими інтересами, політикою і патріотизмом займався мало, ба навіть до повстання потягли його різні сусідські згляди і особиста амбіція та гаряча шляхетська кров. Аж огонь повстання, а опісля перебута на еміграції тяжка школа нужди, унижень та безцільної блуканини переробили його. Він набрався доволі ширших і свободніших поглядів на світ і життя людське, позбувся многих шляхетських пересудів, навчився більше гуманного і людського обходження з простими та бідними людьми, ніж колись було в його звичаї, познайомився також з многими заграничними та еміграційними теоріями, котрі у околичних шляхтичів в Галичині з'єднали йому назву фармазона, демократа і навіть комуніста ...* (І.Я. Франко, Не спитавши броду, с. 331-332).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, аналіз особливостей фреймової структури типажу «панич» у розмаїтті дискурсивних контекстів було здійснено з використанням дискурсивних методик, зокрема, методики когнітивної інтерпретації значення, за допомогою якої нам вдалося розкрити не лише поняттєвий зміст лінгвокультурного типажу, але й інтерпретувати образно-перцептивні, оцінні та ціннісні характеристики. Типаж «панич» в українському художньому дискурсі ХІХ ст. одержує переважно позитивну оцінку, хоча в аналізованих творах спостерігається і деякі негативні характеристики, зокрема: позбавленість моральних засад; нездатність відповідати за свої вчинки, дії, контролювати їх; підлість, брехливість, жорстокість. Запропонована модель аналізу лінгвокультурного типажу «панич» може бути застосована для більш детального дослідження типажу на ширшому текстовому матеріалі чи матеріалі певного історичного періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильева Л.А. Лингвокультурный типаж «британский премьер-министр»: дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.04 – «Германские языки» / Л.А. Васильева. – Нижний Новгород, 2010. – 145 с.
2. Грінченко Б.Д. Словарь української мови. – т. 1-4 / Б.Д. Грінченко. – К., 1958–1959 (перевиданий).
3. Коляденко О.О. Термін фрейм у лінгвістиці / О.О. Коляденко // Термінологічний вісник. – К., 2013. – Вип. 2 (1). – С. 139-144.
4. Малікова О.В. Семантичне наповнення акціонального фрейму лінгвокультурного релігійного концепту DIVINE LOVE / О.В. Малікова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://philology.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2013_43_3/054_064.pdf
5. Пименова М.В. Концептосфера внутрішнього миру человека / М.В. Пименова // Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие / Отв. ред. М.В. Пименова. – Кемерово: Комплекс «Графика», 2004. – С. 130-179. (Серия «Концептуальные исследования. Выпуск 4).
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
7. Словник синонімів української мови: в 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – (Словники України). – Т.1. – 1040 с. ; Т.2. – 960 с.
8. Словник української мови: у 11 т. / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
9. Тишко О.В. Лінгвістичний аналіз поняття фрейму / О.В. Тишко, Л.М. Коцюк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна», – Острог, 2009. – Вип.11. – С. 391-399.

Сукаленко Т. Типаж через призму прагмалінгвістики.

В статтє разработана модель описания лингвокультурного типажа «паныч», зафиксированного в украинском художественном дискурсе ХІХ века с учетом его понятийных, образно-перцептивных, оценочных и ценностных характеристик. В работе предлагается новый подход к языковому моделированию национального характера – описание лингвокультурных типажей, представляющие собой узнаваемые обобщенные образы представителей определенных социальных групп, чье поведение было обусловлено общими этнокультурными доминантами и оказала значительное влияние на формирование коллективного мировосприятия в Украине. Эта статья представляет промежуточные результаты исследования типажа «паныч», выполняемой в русле лингвокультурологии. Автор статьи исследует поведенческие характеристики типизированной личности «паныча» через призму украинской литературы ХІХ века, опираясь на теоретические наработки, изложенные в ряде публикаций профессора В.И. Карасика, посвященных

новому напрямку в лінгвокультурології – теорії лінгвокультурних типажів. В структурі типажу «паныч» виділені 4 основні фрейми: «Внешние характеристики» (слоти: «Одежда», «Возраст»), «Внутренние моральные характеристики», «Досуг», «Социальное положение».

Ключевые слова: лінгвокультурний типаж «паныч», понятійні, перцептивно-образні і ціннісні характеристики, фрейм, слот.

Sukalenko T. The Linguistic-Cultural Type in the Light of Pragmalinguistics.

The article suggests the model of description of the linguistic-cultural type «a young nobleman» introduced in the Ukrainian artistic discourse of the XIXth century with due regard to its conceptual, perceptual-pictorial and evaluative characteristics. The research work introduces a new approach to linguistic modeling of the national character through the description of linguistic-cultural types as recognizable generalized images of representatives from certain social groups, whose conduct was preconditioned by common ethnical-cultural dominants and affected the process of formation of collective mentality in Ukraine. The present report shows the intermediate results of the analysis of the type «a young nobleman» in the linguistic-cultural aspect. The author considers behavioristic parameters of the typified individuality of the «a young nobleman» in Ukrainian literature of the XIX century guided by the ideas, suggested in several publications of prof. V.I. Karasik, devoted to the new trend in linguistic-cultural studies – the theory of linguistic-cultural types. In the structure of the type «a young nobleman» the author of the article singles out 4 basic frames: «Outward characteristics» (slots: «Dress», «Age»), «Inner moral characteristics», «Leisure», «Social status».

Key words: the linguistic-cultural type «a young nobleman», conceptual, perceptual-pictorial and evaluative characteristics, frame, slot.

Сергій Топачевський
(Житомир)

УДК 81'367.335.3:659.131.1

**МАНІПУЛЯТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕТИКЕТИЗОВАНИХ СИНТАКСИЧНИХ
КОНСТРУКЦІЙ У ТЕКСТАХ АНГЛОМОВНОЇ РЕКЛАМИ**

У статті розглянуто етикетизовані синтаксичні конструкції як засоби реалізації маніпулятивного впливу в англomовному рекламному дискурсі. Етикетизованими у рекламному дискурсі є синтаксичні побудови, характерні для рекламних текстів, які стають такими внаслідок ергономічності структурної організації й адресатно-бенефактивної спрямованості. На основі функціональних властивостей синтаксичних конструкцій виокремлено дві тактики маніпулятивного впливу – діалогову й імперативну, пояснено маніпулятивний потенціал синтаксичних конструкцій. Синтаксичні конструкції також розглядаються як засоби реалізації інтерперсонального аспекту етикетизації, суть якого полягає у прагненні адресанта забезпечити ввічливий характер комунікації. Поєднання прагнення ввічливої взаємодії та спонукання до скористання рекламною пропозицією характеризує специфіку використання етикетизованих синтаксичних конструкцій у текстах англomовної реклами.

Ключові слова: маніпулятивність, рекламний текст, синтаксична конструкція, тактика.

Постановка проблеми. Мета рекламного дискурсу – спонукання адресата до виконання певної дії обумовлює маніпулятивність впливу у рекламі, і, зокрема, у реалізації ввічливості, оскільки першочерговим завданням реклами є сприяння реалізації інтересів адресанта, а не адресата. Таким чином, актуальність дослідження обумовлена необхідністю вивчення маніпулятивності впливу рекламних текстів, зокрема, маніпулятивного потенціалу синтаксичної організації рекламних текстів.

Аналіз останніх досліджень показує, що маніпулятивність розуміється як прихованість стратегії впливу [21, с. 361; 22, с. 5] при відкритості мети реклами – адресат розуміє, що мета реклами – змусити його скористатися рекламною пропозицією, проте він не усвідомлює характеру впливу, який спрямований на зміну його ставлення, зняття критичності сприйняття

повідомлення і встановлення позитивного ставлення до об'єкта рекламування [12, с. 16]. Услід за І. Є. Фроловою [17, с. 242-245], стратегію розуміємо як макроінтенцію адресанта, реалізовану у вербальній формі з метою досягнення цілі комунікації, а тактику – як добір вербальних засобів відповідно до їх функціональних властивостей у рамках певної стратегії.

Оскільки всі вербальні засоби, що використовуються в рекламних текстах, обираються з огляду на параметри адресата реклами, ми розглядаємо їх використання як прояв ввічливості у рекламному дискурсі. Вербальні елементи, що є частотними, розглядаються нами як етикетизовані, тобто – постійно відтворювані одиниці, які сприяють встановленню ввічливої взаємодії між адресантом і адресатом, а також – досягненню цілей в інституційній комунікації [15, с. 7]. Використання етикетизованих елементів у рекламному дискурсі є проявом категорії етикетизації, яку трактуємо як дискурсну категорію, що характеризує поліпшення перебігу англомовної рекламної комунікації та досягнення цілей колективного адресанта з огляду на фактор цільового адресата [15, с. 7]. Етикетизованими у рекламному дискурсі є синтаксичні побудови, характерні для рекламних текстів, які стають такими внаслідок ергономічності структурної організації й адресатно-бенефактивної спрямованості, а саме: еліптичні й номінативні речення, парцельовані, сегментовані і паралельні конструкції, побудови питання-відповідь та ін. [15, с. 8-11].

Таким чином, **об'єктом** дослідження є етикетизовані синтаксичні конструкції англомовного рекламного дискурсу; **предметом** виступають функціональні властивості цих конструкцій, які дозволяють виокремити маніпулятивні тактики етикетизації англомовного рекламного дискурсу.

Мета статті полягає у визначенні переліку синтаксичних побудов, які використовуються для реалізації маніпулятивного впливу у рекламних текстах, а також у розкритті їх маніпулятивного потенціалу.

Матеріалом дослідження є фрагменти текстів англомовної комерційної реклами дібрані з преси, телепередач та інтернет-джерел у період 2006-2010 рр., які містять етикетизовані синтаксичні побудови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтерперсональний аспект етикетизації рекламного дискурсу полягає у забезпеченні ввічливої взаємодії комунікантів, уникненні конфлікту, прагненні до солідарності, що проявляється, передусім, у способі встановлення контакту і способі його завершення. Важливість ініціації комунікації зумовлена необхідністю привернення уваги адресата, його зацікавленням, що видається проблемним з огляду на інституціональність рекламного дискурсу. Фаза завершення комунікації у рекламі передбачає спонукання адресата до скористання рекламною пропозицією і саме тут знаходять реалізацію модифікації категоричності впливу з тяжінням до її пом'якшення з огляду на принцип ввічливості. Модифікації пов'язані з підвищенням категоричності впливу спостерігаються на основній комунікативній стадії – стадії інформування і проявляються у використанні імперативних речень, що пов'язано з прагненням до компактного подання змісту рекламного тексту.

Аналіз матеріалу дослідження дозволяє виокремити дві маніпулятивні тактики, які реалізуються за допомогою етикетизованих синтаксичних конструкцій:

- 1) маніпулятивно-діалогова тактика;
- 2) маніпулятивно-імперативна тактика.

Модифікація інституційних параметрів рекламного дискурсу знаходить прояв, передусім, у реалізації маніпулятивно-діалогової тактики, суть якої полягає у активізації комунікації та залученні адресата до неї, а також у підтриманні контакту, моделюючи розмовно-побутове мовлення. Добір синтаксичних засобів, які моделюють щоденне спілкування адресата, розглядається нами як прихований, непрямий вплив на адресата, адже метою такої організації рекламних текстів є створити ілюзію живого спілкування, а отже – викликати у адресата відчуття невимушеності, що впливає на створення позитивного враження від повідомлення і підвищує шанси на скористання адресатом рекламною пропозицією.

Єдності “питання-відповідь” є дієвим засобом залучення адресата до комунікації та інтимізації рекламної комунікації, створення ефекту безпосереднього та зацікавленого спілкування з адресатом [5, с. 63-70; 8, с. 124, 125; 18, с. 67; 23, с. 110-111 та ін], тому їх

використання на початку рекламного тексту (у заголовку або на початку основного тексту) є цілком виправданим [2]. Вибір цієї синтаксичної конструкції з поміж інших синтаксичних варіантів є потужним фактором стимулювання активного сприйняття реклами, як от: *Have in-dash navigation? OnStar makes it even better. (www.onstar.com)* Адресат підсвідомо відповідає на запитання, якщо він продовжує сприймати рекламний текст, але відповідь залишається невираженою. Важливо зазначити, що функцію привернення уваги адресата можуть виконувати запитання, які у поєднанні з “відповіддю” не є варіантом реалізації синтаксичної моделі вищого рівня, тобто не можуть бути представлені як складнопідрядне речення, і є риторичними запитаннями, наприклад: *Is it absurd? Is it plain daft? No, it's a superfood. (Knorr Ragu, Red March '07: 196).*

Питальні речення використовуються у основному тексті, активізуючи сприйняття адресата, при чому запитання покликане відображати думки адресата, які виникають у нього при сприйнятті тексту, як от: *The innovative technology inside our revolutionary RunOnFlat tyres keep you going after a puncture. How? Well, reinforced sidewalls help to support the weight of the car when air pressure has been lost. <...> (Good Year, New Scientist Oct. 13, '07: 17).*

Використання єдностей “питання-відповідь” може характеризуватись поєднанням функцій залучення до комунікації і спрощення подання інформації, як у наступному прикладі, де запитанням до адресата починається рекламний текст відеоролика: *How do you make an instant coffee taste as great as freshly brewed Starbucks coffee? Let's find out. <...> (Starbucks Via, рекламне відео).*

Даний рекламний ролик повідомляє про способи виготовлення розчинної кави, стверджуючи переваги кави саме рекламованої марки. Питальне речення разом з наступним спонукальним створює надфразову єдність, метою якої є повідомлення загальної теми рекламного тексту. Функція залучення адресата до комунікації виконується у цьому випадку у етикетний, більш “м'який” спосіб за рахунок вибору двох висловлень – запитального і спонукального, замість використання одного складного спонукального речення (пор. **Let's find out how to make an instant coffee taste as great as freshly brewed Starbucks coffee.*). Вибір “розщепленої” структури є прагматично більш адекватним для ініціації комунікації, адже спрямований перш за все на зацікавлення адресата з наступним спонуканням його до сприйняття рекламного повідомлення (на відміну від складного спонукального речення, яке не оформлює мотив для адресата у окрему комунікативну одиницю). Окрім того, розщеплена структура є легшою для сприйняття. Таким чином, вибір розщепленої структури із питальним реченням має ефект створення мотиву сприйняття рекламного повідомлення. Прийом використання конструкцій “питання-відповідь” є характерним для інтродуктивного блоку рекламного тексту: *Sick of travelling for meetings? Tired of paying more and taking longer? Fed up with never getting enough work done? Then do more and travel less with GoToMeeting! GoToMeeting is the award-winning online service, that <...> (GoToMeeting, CNN).*

Як видно з наведених прикладів, моделювання діалогової взаємодії підкреслюється еліптичністю питальних речень, що максимально моделює розмовний характер комунікації, наприклад: *See something you like? Well just reach out and touch it. (Samsung, GQ Sept. '08: 171).* Використання імперативних речень також вважаємо прийомом реалізації маніпулятивно-діалогової тактики, оскільки вони найбільш відкрито демонструють спрямованість рекламного тексту на адресата.

Еліптичними можуть бути і розповідні речення, наприклад: *The best thing I have ever done! <...> (The Harley Medical Group, Cosmopolitan Sept. 2003: 213)* – еліптичне речення є заголовком рекламного тексту для мережі клінік косметичної хірургії. Невербальна частина містить фото молодої жінки, що зумовлює сприймання заголовку як репліки, спрямованої на адресата. Окрім того, еліптичність у інституційних типах дискурсу пов'язується з інтимізацією, тобто скороченням нарративної дистанції між автором і читачем [11, с. 73], а також реалізацією стратегії позитивної ввічливості у рекламному дискурсі [19, с. 173], що є, на нашу думку, реалізацією маніпулятивно-діалогової тактики в рамках етикетизації рекламного дискурсу.

Сегментовані конструкції у рекламному тексті здатні створювати комунікативне напруження завдяки вживанню у першій частині сегментованої конструкції лексичних елементів

з вузькою або широкою референційною співвіднесеністю. Ефектом використання таких лексичних елементів є неповне розуміння адресатом першої частини конструкції і обо'язкове звернення до змісту другої частини, яка, надаючи відсутню інформацію, знімає комунікативне напруження [1, с. 26]. Створення комунікативного напруження пов'язане з моделюванням розмовно-побутового характеру мовлення, зокрема – поетапної вербалізації думки, що сприяє ефективному утриманню уваги адресата.

Під лексичними одиницями з вузькою референційною співвіднесеністю розуміємо власні назви, які у тексті реклами є ідентифікаторами авторства і можуть бути незнайомі адресату. Сегментовані конструкції такого типу – це побудови з номінативом у препозиції і постпозитивним сегментованим компонентом тлумачення.

Лексичні одиниці з широкою референційною семантикою надають недостатньо інформації для повного розуміння сегментованої конструкції і є:

- займенниками: *Just what every home needs. Your very own 170,000 trillion watt power station. (GE, National Geographic Oct. '08: 17)*. Використання вказаних займенників порушує правила прономіналізації у тексті, адже слова з широкою референційною співвіднесеністю, як правило, використовуються у якості вторинних номінаторів [1, с. 26; 10, с. 41; 20, с. 292];

- іменниками дифузної семантики: *Whichever one of our 12 luxury Caribbean resorts you choose, you can be sure of one thing. That <...> there's nowhere else on earth that's been designed to make you both feel as good as this. (Sandals, Red March '07: 175)*;

- іменниками-загальними назвами: *Growing bigger than you ever imagined possible comes down to choosing the right partner. A partner that holds a solid position in the top 20 largest European financial institutions. (Fortis, Newsweek April 16-23 '07: 39)*.

Постпозитивні сегментовані компоненти у побудовах з лексичними одиницями широкої референційної співвіднесеності виконують функцію тлумачення (пояснення) або конкретизації.

Поєднання різних розмовних синтаксичних конструкцій вдало моделює розмовний характер у рекламних текстах, наприклад: *Are your people ready? Ready to work together? Across departments, companies, even continents? <...> (Microsoft, The New Yorker Aug. 28, '06: 29)*. Поєднання питальних речень, сегментації і парцеляції створює ефект безпосереднього звернення адресанта до адресата. Таким чином, сегментовані конструкції сприяють моделюванню розмовного характеру викладення інформації у рекламному тексті, а також утриманню уваги адресата.

Парцельовані синтаксичні конструкції створюють ефект поступового продукування висловлення в живому спілкуванні, що моделює вербалізацію думок по мірі того, як вони з'являються у адресанта, наприклад: *<...> There's also more kiosks for smoother check-in. An updated website. Flight-status text alerts. And shaken cocktails at 30,000 feet. <...> (Delta, The New Yorker June 11 & 18 '07: 31)*. У рекламному тексті відображено “пригадування” автором переваг рекламованої авіакомпанії, що проявляється у додаванні номінативних словополучень до базового речення, які потенційно утворюють синтаксичне ціле з однорідними членами. Парцеляція складного речення також відображає моделювання розмовного мовлення, яке тяжіє до простоти, наприклад: *Because of surging economies in the developing world and continued growth among the industrialized nations, global energy use is climbing. As a result, supplies are tight. Prices are rising. And energy users are calling for viable alternatives. <...> (Chevron, The New Yorker Sept. 11, '06: 5)*.

Таким чином, маніпулятивно-діалогова тактика проявляється у використанні єдностей “питання-відповідь”, еліптичних речень, сегментованих і парцельованих синтаксичних конструкцій у заголовку і основному тексті, що спрямоване на імітацію розмовного мовлення і живої взаємодії комунікантів. Маніпулятивність проявляється у прихованості впливу, оскільки адресатом може усвідомлюватись мета рекламного повідомлення, однак оформлення, яке покликане викликати відчуття безпосереднього спілкування комунікантів, сприйматиметься некрітично.

Суть **маніпулятивно-імперативної тактики** полягає у спонуканні адресата, однак спонукання може бути опосередкованим, що і складає маніпулятивний характер цієї тактики. У дослідженнях рекламного дискурсу відзначається частотність використання **імперативних**

конструкцій у рекламі [5, с. 54; 8, с. 264; 16, с. 168 та ін.], що пояснюється тим фактом, що імперативні речення є основним граматичним способом реалізації директивного мовленнєвого акту [6, с. 178], найбільш ергономічним засобом вираження модальності волевиявлення [3].

У рекламі вживання дієслова у формі імперативного стану вважається ефективним і дієвим з огляду на дефіцит часу, місця і екстралінгвальних перешкод з боку адресата, а саме: 1) ознайомлення з рекламним текстом за несприятливих обставин для сприйняття інформації; 2) недовіра до нових товарів; 3) інформація із конкурентних джерел [9, с. 15].

Головними дієсловами для вираження спонукання є акціональні дієслова, тобто дієслова дії [4, с. 277]. Як прояв етикетизації у рекламному тексті розглядаємо вибір форми імперативу для дієслів фізичного і чуттєвого сприйняття, стану, а також процесуальних дієслів, які позначають дії не підвладні повністю людині [9, с. 17], наприклад: <...> *Watch hundreds of movies instantly. Enjoy superrealistic cinema experience in the best quality possible. Study from home. Experience gaming at the speed of light together with a friend on the other side of the world.* <...> (KPN, відеоролик); <...> *Look years younger! From a brighter smile to a whole new look.* <...> (Transform Cosmetic Surgery Group, Red March '07: 271).

Вживання таких дієслів у спонукальних реченнях призводить до того, що спонукальні за формою речення розглядаються як засіб реалізації “хибних” директивних мовленнєвих актів [7, с. 103] або – непрямих промісивів. Вибір імперативного речення для вираження іллокутивної сили промісиву (*We promise that you will enjoy... *We promise that you will experience...) зумовлено часово-просторовими обмеженнями рекламної комунікації і бажанням компресовано надати адресатові головну інформацію. До засобів непрямого вираження промісиву відносяться також спонукальні речення з дієсловами, які позначають дію, виконання якої частково залежить і від адресанта або наданих ним умов. Реалізація такої дії можливе при скористанні адресатом рекламною пропозицією, як от: *Get noticeably thicker, healthier hair. Nexxus Diametress Shampoo takes bodybuilding to a new level, measurably increasing the diameter of hair.* <...> (Nexxus, Harper's Bazaar Oct. '08: 254); *Find travel packages for Japan and other romantic locales around the world at lifetakevisa.com/travel* (Visa, Harper's Bazaar Oct. '08: 219).

Іллокутивна сила промісиву характерна і для речень з дієсловами у наказовому способі, які репрезентують різні ситуації, поставлені у залежність одна від одної, що дозволяє розглядати ці речення як варіанти реалізації відношення умови між ситуаціями, наприклад: *Log on to 30DaysofBeauty.com and become the ultimate beauty insider.* (30DaysofBeauty.com, Harper's Bazaar Oct. '08: 250); *Sign up and learn more at www.pantene.co.uk/10daychallenge* (Pantene, Cosmopolitan Sept. '09: 20) – (пор. *If you log on to..., you will become... . *If you sign up..., you will learn... .)

Дослідники зазначають, що така транспозиція, окрім компактності форми, призводить до категоричності констатації умови [14, с. 85], яка таким чином набуває акцентуації у рекламному тексті, що розглядаємо як привернення уваги адресата до зумовленості директиву [13, с. 20] і, відповідно, етикетності спонукання.

Послідовність імперативних речень або вживання однорідних присудків у формі наказового способу є зручним засобом повідомлення послідовності дій: *Log on to www.ireport.com, upload your video or photos, then tune in to see what happens when you make the news. I report for CNN. Mondays, only on CNN.* <...> (iReport for CNN, анонс); *Fill & smooth lip contours* <...> *Intensely hydrate lips* <...> (L'Oreal, Cosmopolitan Sept. '09: 28).

Отже, причина вибору імперативного речення, за допомогою якого реалізується мовленнєвий акт промісив, полягає у ергономічності і компактності передачі інформації.

Етикетизованість імперативів у рекламному тексті проявляється також у виборі дії, до якої спонукає адресант: адресата стимулюють задовольнити свої потреби, отримати певну вигоду. Отримання вигоди адресантом повністю нівелюється, наприклад: <...> *Humans, you have a natural gift for playing. Don't lose it. Work less, play more.* (X Box, відеоролик); <...> *After all, it's knowledge that makes the change. Be in the know: www.knowledge.allianz.com* (Allianz, National Geographic Oct. '07: 9). Як свідчать наведені приклади, мотиви для виконання адресатом дії можуть бути гедоністичними (*Work less, play more.*), раціональними (*Be in the know*).

У імперативних конструкціях часто обирається дієслово, яке передбачає виконання дії, необхідної адресантові, наприклад: <...> *What is football to you? Predator F.C. VS F50 / Two teams,*

two arty cheats. / Choose your side! (Adidas, Predator F.C. VS F50, анонс футбольного матчу) – замість прямого спонукання *Watch the match..., адресант спонукає до вибору команди, що передбачає сам перегляд футбольного матчу, або: <...> Turn your idea into the next groundbreaking clean energy technology, by visiting our website, www.carbontrust.co.uk/appliedresearch (Carbon Trust, New Scientist March 1, '08: 17) – замість прямого спонукання *Submit your ideas... адресант пропонує перетворити ідею адресата на світове відкриття.

У таких випадках можна говорити про маніпулятивність в рекламі, оскільки непряме спонукання надає більше свободи адресату, створює ілюзію, що вибір, який він робить, є самостійним, а отже, розглядається як прояв поваги до адресата. Використання дієслів, які стверджують вигоду для адресанта і означають певні затрати для адресата (наприклад: buy, use), не надаючи мотивів для виконання дії, розглядається як неетикетне категоричне спонукання, ефективність якого може бути невисокою з огляду на те, що таке спонукання може сприйматись адресатом як прояв неповаги.

Таким чином, етикетизованість використання імперативних речень у рекламних текстах пояснюється їх формальною простотою і характерністю для рекламного дискурсу, а також здатністю акцентувати зумовленість імперативного характеру рекламного тексту. Маніпулятивність полягає у реалізації за допомогою імперативних конструкцій іллокутивної сили промісивного мовленнєвого акту, у вираженні спонукання, яке зумовлюється експлуатуванням мотивів задоволення потреб адресата.

Висновки дослідження полягають у тому, що маніпулятивний потенціал етикетизованих синтаксичних конструкцій дозволяє виокремити дві маніпулятивні тактики етикетизації англомовного рекламного дискурсу, а саме – діалогову й імперативну. Обидві тактики спрямовані на забезпечення інтерперсонального аспекту етикетизації взаємодії між адресантом рекламного дискурсу і масовим адресатом. Діалогова тактика спрямована на інтимізацію контакту між комунікантами, імперативна – на опосередковане, ввічливе спонукання до скористання рекламною пропозицією. **Перспективу подальших наукових розвідок** вбачаємо у дослідженні функціональних властивостей етикетизованих синтаксичних конструкцій і виокремленні кооперативних мітигаційних тактик англомовного рекламного дискурсу, а також у дослідженні україномовного рекламного дискурсу з метою порівняння синтаксичних засобів реалізації маніпулятивного впливу з тими, що використовуються в англомовних рекламних текстах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гурочкина А. Г. Взаимодействие номинативного и коммуникативного аспектов в парцелированных полипредикативных предложениях с отношением тождества / А. Г. Гурочкина, Н. К. Филонова // Слово и предложение в структурно-семантическом аспекте : межвузовский сборник. – Вып. 5. – Ленинград : Изд-во ленинградского университета, 1985. – С. 25-30.
2. Дмитриева Л. М. Что в заголовке твоём: рекомендации по созданию эффективных заголовков [Электронный ресурс] / Л. М. Дмитриева. – Режим доступа : http://www.elitarium.ru/2008/10/22/sozdaniye_zagolovkov.html. – Заголовок з екрану.
3. Ісакова Є. П. Ергономічні характеристики категорій англійського дієслова: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Є. П. Ісакова. – К., 2001. – 20 с.
4. Іванова Е. С. Коммуникативная эффективность англоязычной рекламы (когнитивно-семантические основания) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Е. С. Иванова. – М., 2002. – 24 с.
5. Кораблева Е. А. Экспрессивные синтаксические средства создания рекламного текста на английском языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Кораблева Екатерина Алексеевна. – М., 2008. – 201 с.
6. Лившиц Т. Н. Реклама в прагмалингвистическом аспекте / Т. Н. Лившиц. – Таганрог, 1999. – 214 с.
7. Мальшенко А. О. Іллокутивний потенціал рекламних висказуваних фемінінної і маскулінної адресації / А. О. Малишенко // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2006. – №741. – С. 103-105.
8. Медведева Е. В. Рекламная коммуникация / Е. В. Медведева. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 280 с.
9. Мойсеєнко І. П. Прагмалінгвістична організація рекламного тексту: макро- і мікроаналіз (на матеріалі англомовної побутової реклами) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / І. П. Мойсеєнко. – К., 1996. – 24 с.
10. Москальская О. И. Грамматика текста (пособие по грамматике немецкого языка для ин-тов и фак. иностр. яз.) : учеб. пособие / Москальская О. И. – М. : Высш. школа, 1981. – 183 с.

11. Палійчук А. Л. Інформаційна компресія у художньому тексті та її вплив на інтимізацію наративу / А. Л. Палійчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка : Філологічні науки. – Вип. 22. – Том. 2. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. – 263 с.
12. Попова Е. С. Рекламный текст и проблемы манипуляции : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Е. С. Попова. – Екатеринбург, 2005. – 25 с.
13. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові: синтактика, семантика, прагматика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / А. М. Приходько. – К., 2002. – 27 с.
14. Старикова Е. Н. Проблемы семантического синтаксиса : [монография] / Старикова Е. Н. – К. : Вища школа, 1985. – 122 с.
15. Топачевський С. К. Синтаксичні засоби етикетизації англомового рекламного дискурсу : автореф. дисс. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / С. К. Топачевський. – Х., 2011. – 20 с.
16. Федорець С. А. Реклама як специфічна сфера функціонування мови / С. А. Федорець // Проблеми та перспективи лінгвістичних досліджень в умовах глобалізаційних процесів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, ТНЕУ, 30-31 жовтня 2007 р.). – в 2-х частинах. – Частина 1. – Тернопіль : Економічна думка, 2007. – С. 167-169.
17. Фролова І. Є. Дискурсивна стратегія як організуючий конститuent вербально-соціальної інтеракції / І. Є. Фролова // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи / НАН України Центр наук. дослідж. і викладання інозем. мов ; [ред. кол.: А. Д. Белова (голов. ред.) та ін.]. – К. : Логос, 2009. – С. 242-249.
18. Caples J. Tested Advertising Methods / John Caples. – 5th ed., rev. and enl. – New Jersey : Prentice Hall, 1997. – 278 p.
19. Cook G. The Discourse of Advertising / Cook G. – 2nd ed. – London and New York : Routledge, 2006. – 256 p.
20. Dalrymple M. Lexical Functional Grammar [Електронний ресурс] / Mary Dalrymple // Syntax and Semantics. – Vol 34. – Academic Press, 2006. – 484 p. – Режим доступу : <http://www.englishtips.com>. – Заголовок з екрану.
21. Dijk T. A., van. Discourse and manipulation / T. A. van Dijk // Discourse & Society. – 2006. – Vol. 17(2). – P. 359–383.
22. Handelman S. Thought manipulation: the use and abuse of psychological trickery / Sapir Handelman. – ABC Clio, 2009. – 163 p.
23. Schwab V. O. How to Write a Good Advertisement. A Short Course in Copywriting / V. O. Schwab. – N.Y. : Harper & Row, 1961. – 227p.

Топачевський С. Манипулятивний потенціал етикетизованих синтаксических конструкцій в текстах англоязычної реклами.

В статье рассматриваются этикетизованные синтаксические конструкции как средства реализации манипулятивного воздействия в англоязычном рекламном дискурсе. Этикетизованными в рекламном дискурсе являются синтаксические конструкции, которые характерны для рекламных текстов и становятся такими вследствие эргономичности структурной организации и адресатно-бенефактивной направленности. На основе функциональных свойств синтаксических конструкций выделено две тактики манипулятивного воздействия – диалоговую и императивную, дано объяснение манипулятивного потенциала синтаксических конструкций. Синтаксические конструкции также рассматриваются как средства реализации интерперсонального аспекта этикетизации, суть которого заключается в стремлении адресанта обеспечить вежливый характер коммуникации. Объединение стремления к вежливости взаимодействия между коммуникантами и стремления к реализации побуждения характеризует специфику использования этикетизованных синтаксических конструкций в текстах англоязычной рекламы.

Ключевые слова: *манипулятивность, рекламный текст, синтаксическая конструкция, тактика.*

Topachevskiy S. Manipulative Potential of Etiquette Syntactic Constructions in English Advertising Texts.

The article investigates etiquette syntactic constructions as a means of manipulation in English advertising discourse. Such syntactic constructions are typical of advertising texts due to their ergonomic structure and benefaction for the addressee. With regard to functional properties of the syntactic constructions two manipulative tactics are identified – the dialogic and the imperative one. The manipulative potential of etiquette syntactic constructions is revealed. Syntactic constructions are also treated as means of interpersonal etiquettization, which reflects the addresser's tendency to ensure the polite character of communication. The combined effect of the addresser's wish for polite interaction and the wish to stimulate the addressee to purchase the advertised product is the distinctive feature in the functioning of etiquette syntactic constructions.

Key words: *manipulation, advertising text, syntactic construction, tactics.*

IV. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. СТИЛІСТИЧНІ ТА КОНТЕКСТУАЛЬНІ ВИЯВИ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Юлія Бабчук
(Житомир)

УДК 811.111'27'42:801.6

ОСОБЛИВОСТІ ТЕМБРАЛЬНОГО ЗАБАРВЛЕННЯ ВИГУКУ “ОН” У РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУПАХ

У статті з'ясовано вікові особливості звучання вигуку “ОН” як фактору впливу на просодичні характеристики вигуку у квазіспонтанному мовленні мовців різних вікових груп, а саме: до 20 років, 20-40 років, 40-60 років та старше 60 років. Основну увагу автор акцентує на ілюстрації спектральних картин формант для різних вікових категорій із залученням до експериментального аналізу багатофункціональної комп'ютерної програми Praat. Стаття пов'язана з аналізом тембру, як компонента просодії, за допомогою якого наочно продемонстровано посилення звучання у той чи інший форманті, показані значення вібрації частоти звучання, що були виміряні в герцах. Автор статті вказує на кількісний розподіл вживання вигуку “ОН” за формантною структурою звучання. Автором відзначено найбільш яскраво виражені вікові групи мовців у вікових межах від 20 до 40 років та від 40 до 60 років з відтворенням максимальних значень частоти та експресивності мовлення вказаних вікових категорій мовців.

Ключові слова: тембр, форманта, спектральна картина, вигук, звучання, вікова група.

Постановка проблеми. Серед різноманітних факторів екстралінгвістичного характеру, що обумовлюють специфіку мовлення, одне з провідних місць посідає фізіологічний фактор диференціації за віком [3]. Одним з перших на це звернув увагу Н.С.Трубецкой: «У мовних спільнотах особливого значення набувають відмінності за віком»[5]. Вік складає основу людського буття та визначає межі фізичного розвитку і соціальні можливості особистості, поступове набуття статусу і примноження частки особистісної значущості в суспільстві [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій У сучасному суспільстві вік є однією з найважливіших категорій соціальної взаємодії та соціальної організації суспільства. Оскільки значна частина соціальної взаємодії представлена вербальними контактами, можна передбачити, що вік як соціальна категорія знаходить своє відображення і в мовній поведінці того, хто говорить. Так, мовні особливості, які розмежовують одну вікову групу від іншої, отримали назву «вікових маркерів» мови, які можуть розглядатися на фонологічному рівні [6].

Мета статті є комплексний аналіз особливостей тембрального забарвлення вигуку “ОН” у різних вікових категоріях мовців. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань:** провести електроакустичний аналіз просодичних характеристик вигуку ОН у різних вікових групах; з'ясувати вплив тембральних особливостей на реалізацію вигуку ОН у різних вікових групах.

Різнманіття тембрального забарвлення умовно розділяє мовлення на емоційне та неемоційне. Тембр мовлення слугує засобом індивідуальної ідентифікації мовця, а також відображає широкий спектр емоційних відтінків мовлення [2]. Тембр є елементом просодії, що сприймається з першого моменту вимовляння вигуку та передає його емоційну складову [1].

Тембр або спектр є одним із основних засобів просодії, що характеризує, в основному, відрізок мовлення. Акустичні особливості оцінки якості тембру визначаються за допомогою формантної структури звучання. Для визначення цієї структури нами використано спектральний аналіз та залучено комп'ютерну програму Praat. В процесі дослідження було визначено вікові особливості тембральної забарвлення вигуку Oh.

Для відображення результатів дослідження проілюструємо проведення аналізу вигуків на прикладі вигуку Oh.

Проілюструємо найбільш характерні спектральні картини формант для вигуку Oh, які визначено у групі мовці молодше 20 років.

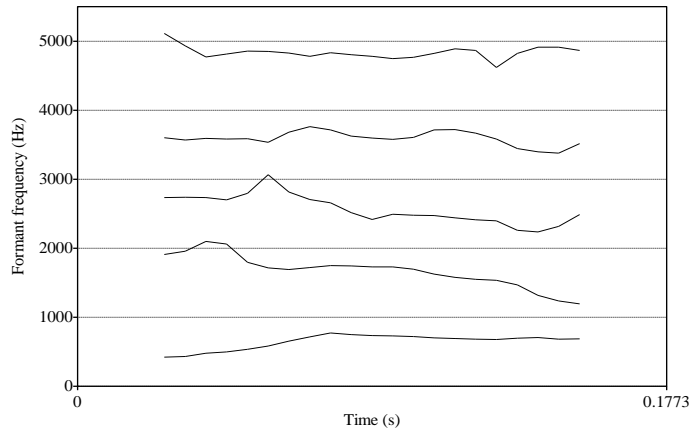

Рис.1 Спектральна картина формант для вигуку *Oh* у групі мовців віком до двадцяти років.

Після проведеного аналізу вигуку *Oh*, який було вжито мовцями до 20 років, слід зазначити, що посилення звучання відбувається у п'ятій форманті з ймовірністю 81,8% (тобто у 81,8% від всіх вживаних вигуків посилення звуку відбувається у п'ятій форманті, та у 18,2% посилення звуку спостерігається у четвертій форманті). Значення частоти варіюється від 69,6 Hz до 378,8 Hz. Кількісне вживання вигуку *Oh* в групі мовців молодше 20 років та їх кількісний розподіл за формантною структурою відображено в Табл.2

Кількісне вживання вигуку *Oh* досліджуваними з групи мовців до 20 років.

Таблиця 2

Кількісне вживання вигуку *Oh* досліджуваними з групи мовців віком до 20 років

ОН	
Форманти	
f4	f5
2	9

Для вигуку *Oh* у групі з віковими межами від двадцяти до сорока років характерна така спектральна картина формант.

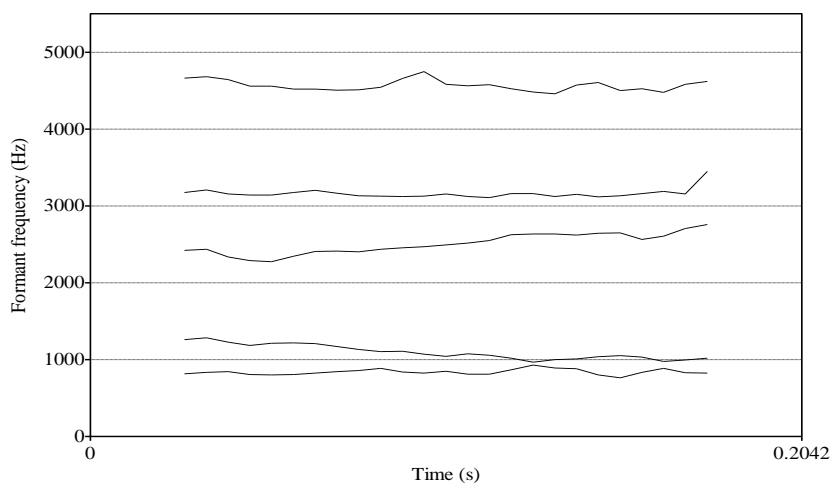

Рис 2. Спектральна картина формант для вигуку *Oh* у групі мовців віком від двадцяти до сорока років

Після проведеного аналізу вигуку *Oh*, в групі мовців від 20 до 40 років, слід відзначити той факт, що посилення звучання відбувається у п'ятій форманті з ймовірністю 62,6% (тобто у 62,6% від всіх вживаних вигуків посилення звучання відбувається у п'ятій форманті, а в інших

випадках вживання вигуку *Oh* виявлено посилення звучання у четвертій форманті) Значення частоти варіюється від 41,6 Hz до 490,0 Hz. Кількісне вживання вигуку *Oh* у групі мовців віком від 20 до 40 років та їх кількісний розподіл за формантною структурою відображено в Табл. 2

Кількісне вживання вигуку *Oh* досліджуваними з групи мовців віком від 20 до 40 років.

Таблиця 3.

Кількісне вживання вигуку *Oh* досліджуваними з групи мовців віком від 20 до 40 років

ОН	
Форманти	
f4	f5
68	114

Для вигуку *Oh* у групі з віковими межами від 40 до 60 років характерна така спектральна картина формант.

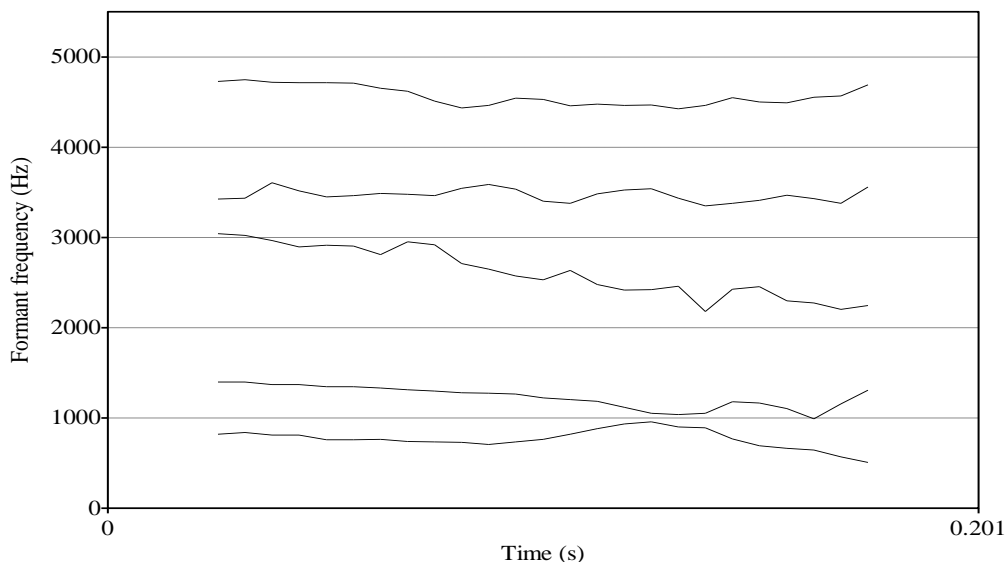

Рис.3. Спектральна картина формант для вигуку *Oh* у групі мовців віком від 40 до 60 років

Після проведеного аналізу вигуку *Oh*, у групі мовців віком від 40 до 60 років, можна стверджувати, що посилення звучання відбувається у п'ятій форманті з ймовірністю 70,0% (тобто у 70,0% від всіх вживаних вигуків посилення звучання відбувається у п'ятій форманті, а в інших випадках (30,0%) вживання вигуку *Oh* посилення звучання визначено у четвертій форманті) Значення частоти варіюється від 55,9 Hz до 490,0 Hz. Кількісне вживання вигуку *Oh* у групі мовців віком від 40 до 60 років та їх кількісний розподіл за формантною структурою відображено в Табл. 4

Таблиця 4

Кількісне вживання вигуку *Oh* досліджуваними з групи мовців віком від 40 до 60 років

ОН	
Форманти	
f4	f5
44	103

Для вигуку *Oh*, у групі мовців з віковими межами від 60 років і понад характерна така спектральна картина формант.

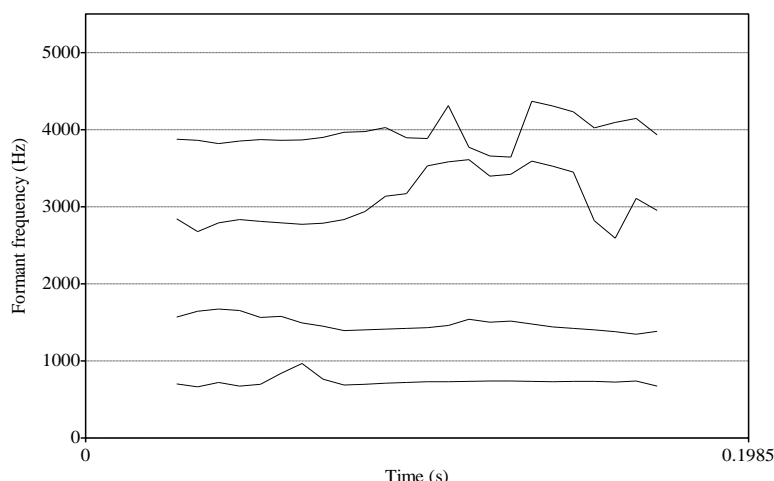

Рис.4 Спектральна картина формант для вигуку *Oh* у групі віком від шістдесяти років і старше

Після проведеного аналізу вигуку *Oh*, у групі мовців понад 60 років, виявлена наступна тенденція про те, що посилення звучання відбувається у п'ятій форманті з ймовірністю 78,9% (тобто у 78,9% від всіх вживаних вигуків посилення звуку зафіксовано у п'ятій форманті, а в інших випадках (21,1%) вживання вигуку *Oh*, посилення звучання визначено у четвертій форманті). Значення частоти варіюється від 44,3 Hz до 321,1 Hz. Кількісне вживання вигуку *Oh* у групі мовців старше 60 років та їх кількісний розподіл за формантною структурою відображено в Табл. 5

Табл. 5

Кількісне вживання вигуку *Oh* групою мовців старше 60 років

ОН	
Форманти	
f4	f5
8	30

Висновки дослідження. Таким чином, можна стверджувати, що в усіх групах, які поділено за віковою приналежністю, вигук *Oh* вимовляється рівним тоном, а посилення звучання відбувається у п'ятій форманті. У групі мовців до двадцяти років з ймовірністю 81,8 %, у групі з віковими межами від двадцяти до сорока років з ймовірністю 62,6%, у групі з віковими межами від сорока до шістдесяти років з ймовірністю 70,0%, та з ймовірністю 78,9% відповідно у групі мовців від шістдесяти років і старше. У групах мовців вікових груп від 20 до 40 років та від 40 до 60 років варіювання максимальних значень частоти більше, а мовлення експресивніше.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрович М.В. Новітні тенденції дослідження експресивного мовлення в зарубіжній лінгвістиці / М.В. Александрович // «Мовні і концептуальні картини світу»: Зб. Наукових праць. Випуск 26. – ВПЦ «Київський університет», 2009. – С. 4-7.
2. Алексієвць О.М. Просодичні засоби інтенсифікації висловлювань сучасного англійського мовлення [монографія] / О.М. Алексієвць. – Тернопіль: «Економічна думка», 2002. – 200 с.
3. Наумов В.В. Лингвистическая идентификация личности / Наумов В.В. – М.: Изд-во «КомКнига», 2006. – 240 с.
4. Палагіна Н.Н. Психология развития и возрастная психология: Учебное пособие для вузов / Н. Н. Палагіна. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. – 288 с.
5. Трубецкой К.С. Основы фонологии / К. С. Трубецкой – М.: Изд-во «Аспект-Пресс», 2000. – 352 с.
6. Henton C.G. Creak as a Sociophonetic Marker / C.G. Henton, R.A.W. Bladon // Language, Speech and Mind: Studies in Honor of Victoria Fromkin. – London : Routledge, 1987. – P. 3-29.
7. The Break-Up [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.krevedkofilm.ru/film/...The_-Break_-Up.html.
8. P. S. I Love You [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.watch-free.tv.../watch-PS-I-Love-You-movie-online-free-2007/html>.

Бабчук Ю. Особенности тембральной окраски междометия ОН в различных возрастных группах

В статье выяснены возрастные особенности звучания междометия "Oh" как фактора влияния на просодические характеристики слова в квазиспонтанной речи представителей разных возрастных групп, а именно: до 20 лет, 20-40 лет, 40-60 лет и старше 60 лет. Основное внимание автор акцентирует на иллюстрации спектральных картин формант для разных возрастных категорий с привлечением к экспериментальному анализу многофункциональной компьютерной программы Praat. Статья связана с анализом тембра, как компонента просодии, с помощью которого наглядно продемонстрировано усиление звучания в той или другой форманте, показаны значения вибрации частоты звучания, которые были измерены в герцах. Автор статьи указывает на количественное распределение употребления междометия "ОН" с помощью формантной структуры звучания. Автором отмечены наиболее ярко выраженные возрастные группы дикторов в возрастных категориях от 20 до 40 лет и от 40 до 60 лет с воссозданием максимальных значений частоты и экспрессивности звучания указанных возрастных групп дикторов.

Ключевые слова: тембр, форманта, спектральная картина, междометие, звучание, возрастная группа.

Babchuk J. Timbre Peculiarities of the Interjection OH in Different Age Groups.

In article age features of sounding of an interjection "Oh" as factor of influence on prosodic characteristics of the word in the quasispontaneous speech of representatives of different age groups are found out, namely: till 20 years, 20-40 years, 40-60 years 60 years are also more senior. The author focuses the main attention on an illustration of spectral pictures a formant for different age categories with attraction to the experimental analysis of the multipurpose computer program Praat. The article is connected with the analysis of a timbre as prosody component by means of which strengthening of sounding in this or that formant is visually shown, values of vibration of frequency of sounding which were measured in hertz are demonstrated. The author of article points to quantitative distribution of the use of an interjection "OH" by means of formant structure of the sounding. The author noted the most pronounced age groups of speakers in the age categories from 20 to 40 years and from 40 to 60 years with a reconstruction of the maximum values of frequency and expressivity of the sounding of the specified age groups of the speakers.

Key words: timbre, formant, spectral picture, interjection, sounding, age group.

Людмила Бороденко
(Маріуполь)

УДК81'276.2

ЛЕКСЕМНІ ГРАФІКО-ОРФОГРАФІЧНІ ІНШОМОВНОСТІ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ ІДІОСТИЛІВ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

У сучасних лінгвістичних студіях ідіостиль інтерпретується як сукупність мовно-виражальних засобів, що виконують естетичну функцію та вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших; як феномен, що належить до царини естетики, як єдність змістових і формальних лінгвальних характеристик, притаманних творам письменника, що створюють унікальний, втілений у цих творах авторський спосіб мовної реалізації. Одним із таких засобів постають графіко-орфографічні іншомовності, які у статті позиціоновано як репрезентанти ідіостилів українських письменників Ю. Андруховича, О. Забужко, І. Карпи, І. Роздобудько та ін. представників української пострадянської літератури. У статті простежено основні вектори інтерпретації терміна «ідіостиль», схарактеризовано специфіку функціонування лексемних графіко-орфографічних іншомовностей в ідіостилі українських письменників пострадянського періоду.

Ключові слова: ідіостиль, графіко-орфографічні іншомовності, лексемні графіко-орфографічні іншомовності.

Постановка проблеми. Індивідуальність авторського стилю полягає в наявності специфічного набору авторських стилістичних прийомів, характеризується наявністю певного принципу відбору і комбінації різних мовних засобів та їхніх трансформацій у запропонованій автором концепції. Індивідуальний авторський стиль письмового мовлення передбачає вербальну форму вираження індивідуально бажаних автором мовних засобів і їхніх граматичних і лексичних значень. Вивчення індивідуальної авторської стилістики – це дослідження авторського вибору мовних засобів, задуму і його виконання, втілених у текст. Значну роль у формуванні ідіостиліописьменників пострадянського періоду в Україні відіграють графіко-орфографічні іншомовності, що і зумовлює актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування терміна *ідіостиль* у науковій літературі опрацьовували М. Бахтін, В. Виноградов, Л. Гаспарова, В. Григор'єв, Б. Ейхенбаум, В. Жирмунський, А. Жовківський, М. Караваєва, Ю. Караулов, В. Лютікова, Н. Макарова, Д. Поцепня, Ю. Тинянов, Ю. Щеглов, Р. Якобсон та інші.

Мета статті: виявити специфіку функціонування лексемних графіко-орфографічних іншомовностей ідіостиліукраїнських письменників пострадянського періоду. Для успішної реалізації мети вирішено такі завдання: 1) схарактеризовано основні вектори інтерпретації терміна *ідіостиль* у сучасних лінгвістичних студіях; 2) опрацьовано структурну класифікацію графіко-орфографічних іншомовностей. Джерельна база дослідження становить 634 лексемних графіко-орфографічних іншомовностей, дібраних шляхом суцільного обстеження з художніх творів Ю. Андруховича, О. Забужко, І. Карпи, І. Роздобудько та інших українських письменників пострадянського періоду.

Традиційно виділяють широке і вузьке розуміння цього терміна: у широкому розумінні ідіостиль – це сукупність глибинних механізмів створення текстового простору певним автором, які відрізняють його від інших; у вузькому розумінні ідіостиль пов'язаний з системою мовностістичних засобів, характерних для творчої манери певної мовної особистості автора.

Досліджуючи зв'язок між автором і структурою створюваного ним тексту як словесно-художнього цілого, В. Виноградов зауважує, що стиль письменника створює та відтворює індивідуально-виразні якості та співвідношення речей-образів, типові для творчої системи саме цього митця. Поряд із цим особистість письменника відображається у неповторності й оригінальності асоціацій, вербально матеріалізованих у лексичній структурі тексту. Асоціативні перегукування та паралелі, найбільш характерні для автора типи асоціацій, пронизують усю його творчість, стають важливою ознакою ідіостилі, відображуючи сприйняття навколишнього світу письменником.

Особливо інтенсивно впродовж ХХ століття у стилістиці художньої мови проводилося дослідження ідіостилі з орієнтацією на окремі елементи художньої системи письменника, перш за все, на розгляд мовних засобів (частіше лексичних) з послідовним «укрупненням» одиниць аналізу та поступовим посиленням уваги до змістових форм і структури. ЗаН.С. Болотовою, для цього періоду вивчення ідіостилі характерним постає увага дообразної трансформації слів, естетичної модифікації виразних засобів в ідіостилі письменника, динаміки мовних форм, композиційних прийомів і структури, універсальних змістів, що по-різному реалізуються у творчості різних авторів; слововживання і словотворчості, вивчення внутрішньо зумовленої системи засобів словесного вираження (див. праці В. Виноградова, Т. Винокура, Є. Гончарової, А. Домашнева, Л. Ставицької, І. Шишкіна та ін.).

Дослідження ідіостилі фокусуються також на аналізі різних структурних і змістових форм організації мовного матеріалу (передусім лексичного) у замкненому цілому та виявленні характеру їх співвіднесеності на рівні стилістичного узусу або ідіостилі. Для цього напряму також характерний лексикоцентризм та орієнтація на виявлення загальних закономірностей у слововживанні одного або кількох письменників.

Н. Фатєєва інтерпретує ідіостиль як сукупність глибинних текстопороджувальних доміант і констант. Дослідниця виділяє чотири типи структурних елементів ідіостилі, що розрізняються за рівнем формалізації: ситуативні, концептуальні, операційні та композиційні «метатропи». Утворюючи ієрархічно впорядковану, але при цьому замкнену систему, «метатропи» ідіостилі становлять його каркас.

Ю. Боров, говорячи про структуру стилю лiтератури загалом, видiляє рiзнi шари стилю: нацiонально-стилiстична спiльнiсть, яка спирається на життєвий досвiд народу; нацiонально-стадiальна спiльнiсть, що вiдображає нацiональний стиль народу на певному iсторичному етапi тощо. На рiвнi окремого письменника дослiдник виокремлює такi шари: iндивiдуальний стиль автора, що вiдображає особливостi його художнього мислення протягом усiєї творчостi, стиль перiоду творчостi, стиль твору, стиль елемента твору.

За В. Григор'євим, «опис iдiостилю має бути спрямований на виявлення глибинної семантичної та категорiйної зв'язностi його елементiв, що втiлюють у мовi творчий шлях поета, сутi його явної та неявної рефлексii над мовою» [7, с. 55]. Усi характеристики мовної особистостi автора дослiдник називає «образом автора iдiостилю».

Згiдно з функцiйно-домiнантим пiдходом (див. працi Ю. Тинянова, Л. Виготського, С. Золяна) iдiостиль тлумачиться як чинник тексту i характеристика стилю, що змiнює звичайнi функцiйнi вiдносини мiж елементами й одиницями тексту. Передбачається, що поетичний iдiолект може бути описаний як система пов'язаних мiж собою домиант та iх функцiйних областей.

Отже, термiн *iдiостиль* пов'язується, перш за все, з певним вибором мовних засобiв i способами iх комбiнування, взаємодiї. З iншого боку, дуже важливим є теза про те, що, хоча не iснує унiкальних способiв репрезентацiї особистiсних змiстiв, легко виявити переважне iх використання, тобто можна пов'язувати iдiостиль не лише з вибором слiв, але i з частотнiстю iх уживання.

Характеризуючи поняття iдiостилю, важливо також зазначити, що у творчостi певного автора видiляються твори або тексти, мiж якими встановлюється вiдношення семантичної еквiвалентностi за рiзними текстовими параметрами: способом структурування ситуацiї, єднiстю концепцiї, композицiйними принципами, звуковою i ритмiко-синтаксичною органiзацiєю. Зв'язок, який виникає мiж ними, за аналогiєю з тим, що виникає мiж текстами рiзних авторiв, може бути названо автоiнтертекстуальним. Зазвичай серед рiзних текстiв перебуває один зв'язок, який виступає в ролi метатексту, або автоiнтертексту по вiдношенню до решти; в деяких iнших випадках цi тексти становлять текстово-метатекстовий ланцюжок, взаємоiнтегруючи значення один одного. Iншими словами, один текст пояснює iншi тексти. Очеvidно, що за такими текстами стоїть певний iнварiантний код змiстопородження, який притягує в єдиний трансформацiйний комплекс як одиницi тематичного i композицiйного рiвня, так i троповi, i граматичнi засоби, що визначають смислове розгортання тексту.

На думку Д. Псурцева, наявнi три рiвнi стилю художнього тексту, якi утворюють iєрархiю (зверху вниз): стиль – iдiостиль – мiкроiдiостиль. Стиль – це узагальнений тип, що спiввiдноситься з загальними рисами художньої лiтератури, iдiостиль – iндивiдуальна реалiзацiя цього типу, що спiввiдноситься з текстами певного автора, а мiкроiдiостиль – унiкальна реалiзацiя iндивiдуального, пов'язана з конкретним текстом певного автора [14]. Також автор вводить сумiжне з мiкроiдiостилем поняття змiстостилю, що вiдображає такий бiк стилiстичної унiкальностi як адаптованiсть стилiстичних засобiв тексту до передачi його конкретного змiсту. Основа змiстостилю – конфiгурацiя образно-асоцiативних компонентiв, вклад яких у змiстоформування викладається у межах лiнгвостилiстичної моделi. Сприйняття надлiнiйної структури образно-асоцiативних компонентiв – важливий чинник адекватної iнтерпретацiї, а її максимальне вiдтворення в перекладi (без порушення норм цiльової мови) – суттєвий критерiй адекватностi перекладу художнього тексту.

Проте не завжди суб'єктивно-iндивiдуальний чинник розглядається як головний в органiзацiї мовного простору й особистостi автора, iдiолектною парадигмою його iдiостилю. Так, Р. Будагов обгрунтовував необхiднiсть розглядати естетичну функцiю стилю художньої лiтератури як результат iманентного узагальнення мовою стилiв окремих письменникiв у стилях лiтературних напрямiв (класицизм, реалiзм, романтизм i т. iн.).

Згiдно з психолiнгвiстичним вектором iнтерпретацiї термiна *iдiостиль* типове й iндивiдуальне в стилi нерозривно пов'язанi. Мовлення адресанта завжди складається з типового й iндивiдуального. Стиль як модель мовлення слугує базою для iснування iндивiдуальних особливостей стилю кожного iндивiда. Представник цього напрямку Г. Пауль стверджує, що на

світі стільки ж окремих мов, скільки й індивідів. Формула термінологічно зафіксована в понятті індивідуального різновиду мови – «діалекту індивіда».

Наприкінці XX століття – початку XXI століття актуальності набуває когнітивно-дискурсивний підхід до інтерпретації терміна *ідіостиль*, який акцентує розуміння мовної діяльності як одного із модусів когніції, що становить вершину айсберга, в основі якого лежать когнітивні здібності особистості. Дослідження втілення у художньому дискурсі концептуальної картини світу творчої особистості автора, його ідіодискурсу наразі стає все більш популярним. Цей підхід базується на основі моделювання «можливих світів» різних авторів. При цьому виявляються «домінантний особистісний зміст», вивчаються окремі концепти та форми їхньої репрезентації, система концептів-домінант, семантичні, асоціативні та лінгвокультурологічні поля (див. праці С. Анохіної, Є. Барінової, О. Дойчик, В. Піщальникової та інші).

В останні роки із широким використанням квантитативних методів і застосуванням комп'ютерних технологій у мовознавстві спостерігається намагання дослідників виявити певні чіткі й конкретні параметри, якими можна було б повно і ненадлишково описати певний лінгвістичний об'єкт, у тому числі ідіолект (див. праці С. Бук, О. Марчук та ін.). У лексикографії ця тенденція спричинила появу словників письменників інтегрального типу, що поєднують у своїй макроструктурі тлумачення, конкорданс, частотні показники, а також окремі елементи типу епітетів, порівнянь, метафор тощо із широким застосуванням засобів наочності у вигляді малюнків, таблиць, схем, графіків, діаграм.

Підсумуємо, що індивідуальній стиль інтерпретується як єдність змістових і формальних лінгвальних характеристик, притаманних творам певного письменника, що створюють унікальний, втілений у цих творах авторський спосіб мовної реалізації. З-поміж численних мовних засобів у творах пострадянських письменників активно вживаються графіко-орфографічні іншомовності, які можна з упевненістю назвати ознакою ідіостилу аналізованих творів.

У дослідженні опрацьовано структурну класифікацію графіко-орфографічних іншомовностей з виділенням: літерних, лексемних, словосполученнєвотвірних, абрєвіатурних графіко-орфографічних іншомовностей графіко-орфографічних іншомовностей-речень. З огляду на проблематику статті розглянемо лексемні графіко-орфографічні іншомовності.

Лексемні графіко-орфографічні іншомовності функціонують у творах як окремі слова. Найчастіше вони вживаються для позначення осіб і предметів, явищ, якостей і властивостей тощо. Лексемні графіко-орфографічні іншомовності є найбільш вживаним структурним типом іншомовностей у художніх текстах сучасної прози, оскільки слово – одиниця мови, зручна для сприйняття, легко запам'ятовується та відтворюється. Під час дослідження зафіксовано:

1) слова, які зберігають написання мови-джерела (*Лазуровий берег, соки «fresh», піца з анчоусами, парфуми «Kenzo»* (5, с. 182); *Це відбувалося під час таких заходів – презентацій, фуршетів, party* (9, с. 94); *Курили з ним і Стронціцького Растаман в vibration* (10, с. 54);

2) слова, які зберігають написання мови-джерела + адаптація до специфіки української мови, зокрема наявність української флексії (*Це можна було побачити в статтях, книжках чи sms-ax* (1, с. 218);

3) складні слова, що пишуться через дефіс і зберігають написання мови-джерела (*Над моїм lap-topom небезпечно бігають мурахи.* (1, с. 45); *Але люди там справжні, без make-any, та ще й інколи гарні* (1, с. 132);

4) складні слова, що пишуться через дефіс і запозичений компонент зберігає написання мови-джерела, а другий компонент є українським словом і зберігає кириличне написання (*Воістину, DV-камера із flash-картою – велетенське досягнення в психології* (3, с. 102); *Не намагалася відрізнити, не включала двірників, відрізняючи вогні світлофорів і citi-лайтис* (1, с. 98); *Найпотворнішим видавалося on-лайнове спілкування з зіркою російського шоу-бізнесу* (3, с. 54); *Він наголосив на garden-angel, як я його деколи кличу* (4, с. 234); *Бо тільки там я їм смажену картоплю з телевізором, перетравивши перед тим мамині hip-xon читки на різні теми* (4, с. 202); *Де мав стояти за пультом той самий mega-star* (3, с. 67). Частина слова, зберігає написання мови-джерела, може розташовуватися як в препозиції, так і в постпозиції: *Тільки ж*

простiше було би скористатися internet-каталогами «Баба он лайн» (2, с. 132); Її величнiсть экс-wife ступлять грацiйно нiжкою на хохляцькi землi (1, с. 12);

5) складнi слова, що пишуться через дефiс, одним компонентом яких постає абрeвiатура, що зберiгає написання мови-джерела, а другий компонент є українським словом i зберiгає кириличне написання (*Воiстину, DV-камера iз flash-картою – велетенське досягнення в психологiї* (3, с. 167).

Лексеми з комбiнованим написанням зафiксовано в сучаснiй українськiй прозi з метою привернути увагу читачiв або надати слову емоцiйного забарвлення. Графiчна трансформацiя актуалiзує два смисли: українського й англiйського слова, якi взаємодiють, доповнюючи один одного та створюючи нову, iндивiдуальну семантику, яка iснує тiльки за умови такого способу написання. Лексеми з графiчною трансформацiєю повиннi виправдовувати своє вживання. Ще однiєю пiдставою для графiчної трансформацiї слова може бути бажання позначити властивостi поняття в його назвi, тобто мiнiмальними засобами. У цьому випадку прийом графiчної трансформацiї ґрунтується на живих асоцiацiях, якi повиннi виникнути пiд час сприйняття українського й англiйського компонентiв слова. Але створюючи i вживаючи такi слова у тестi, необхiдно враховувати, що живi англiйськi асоцiацiї можуть виникнути тiльки за умови вiльного сприйняття не тiльки українського (графiчно трансформованого), але й англiйського слова, його семантики.

Частотними i повторюваними є слова комп'ютерної сфери i галузi реклами, якi характеризуються моментом упiзнавання.

Серед лексемних графiко-орфографiчних iншомовностей, якi зустрiчаються один раз, переважають назви кафе, модельєрiв, парфумiв тощо: *Не знимаючи черевикiв прийшла на кухню й виставила на стiл велику пляшку мартiнi «Bianko» (6, с. 90); Свiтське життя розпочалося в новому бутiку «Dior» (9, с. 146); Ми сидiли в кафе «Jam», що на другому поверсi другої лiнii «Глобуса» (9, с. 48); Сама панi виявилася вiдомим модельєром i власницею марки «McNamara».* (9, с. 136). Використання таких слiв повнiстю визначається певною ситуацiєю, тому вони майже не зустрiчаються в текстах вдруге.

Зафiксовано також передача iншомовних слiв кирилицею: *Гадаю, це буде дуже популярним серед нiмецьких экс-патiв (1, с. 89); Як там поживає твоя ексгьорл-френд i дiти? (1, с. 112); Попри всю нелюбов до гeппi-ендiв я все одно не певна що менi буде недобре.* (1, с. 24). Як можна бачити, iншомовнi слова, написанi українським варiантом являють собою стилiстичний засiб, створюючи незвичайнi конотацiї звичайних слiв.

Висновки дослiдження та перспективи подальших наукових розвiдок. Iдiостиль iнтерпретується у сучаснiй лiнгвiстицi як вияв рефлексiї автора над мовою, що становить сукупнiсть глибинних текстоутворювальних констант i доминант художньої особистостi. Поняття iдiостилю розглядається у зв'язку з iдiолектом, семантичними iграми, поверхневими i глибинними структурами тексту. Репрезентантами iдiостилiв українських письменникiв пострадянського перiоду виступають графiко-орфографiчнi iншомовностi, якi за структурним параметром класифiковано на лiтернi, лексемнi, словосполученнєвотвiрнi, абрeвiатурнi графiко-орфографiчнi iншомовностi та графiко-орфографiчнi iншомовностi-речення. Лексемнi графiко-орфографiчнi iншомовностi становлять майже 50% зiбраних одиниць, з них 80% є запозиченнями з англiйської мови, 60% є iменниками, що належать здебiльшого до рекламної сфери та сфери розваг, комп'ютерних технологiй.

Перспектива дослiдження. Перспективним видається створення лiнгвiстичної бази даних графiко-орфографiчних iншомовностей (на матерiалi творiв українських письменникiв пострадянського перiоду).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бороденко Л.М. Проблема запозичень у сучаснiй українськiй мовi / Л.М. Бороденко // Лiнгвiстичнi студii : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Вип. 19. – С. 115-119.
2. Бороденко Л.М. Позицiя закрiплення iншомовних слiв у сучаснiй українськiй мовi / Л.М. Бороденко // Лiнгвiстичнi студii : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Вип. 25. – С. 105-108.
3. Бук С. Корпус текстiв Iвана Франка: спроба визначення основних параметрiв / С. Бук // Прикладна лiнгвiстика та лiнгвiстичнi технологiї: MegaLing-2006 : зб. наук. праць за ред. В. А. Широкова. – К., 2007. – С. 72-82.

4. Волошук В. Індивідуальний авторський стиль, ідіолект, ідіостиль: питання термінології / В. Волошук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/philology/2008/92-79-1.pdf>.
5. Гаспаров Л.М. Художественный мир писателя: тезаурус формальный и тезаурус функциональный / Л. М. Гаспаров // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1988. – С. 125-137.
6. Глушкова Т. Ідіостиль газетного видання / Т. Глушкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://knowledge.allbest.ru/journalism/2c0a65635a3ac68a4d53b89521316c370.html>.
7. Григорьев В.П. Грамматика идиостиля: В. Хлебников/В. П. Григорьев. – М., 1983. – С. 54-75.
8. Дідух Х. І. Ідіостиль як відображення авторської картини світу / Х. І. Дідух [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_NNM_2012/Philologia/2_111114.doc.htm.
9. Єрмоленко С.Я. Лінгвостилістика: основні поняття, напрями й метод дослідження / С.Я. Єрмоленко // Мовознавство. – № 3-4. – 2005. – С. 112-125.
10. Золян С. Т. От описания идиолекта – к грамматике идиостиля / С.Т. Золян. – В кн. : Языки русской поэзии XX в. : сб. научных трудов. – М., 1989. – С. 63.
11. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
12. Марченко М.О. До питань про ідіостиль / М.О. Марченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://xn-e1aajfpcds8ay4h.com.ua/pages/view/710>.
13. Марчук О. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М.М. Коцюбинського / О. Марчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.disslib.org/strukturno-typolohichni-parametry-porivnjalnykh-konstruktsiy-v-idiostyli-m-m.html>.
14. Псурцев Д.В. Перевод и дискурс / Д.В. Псурцев. // Вестник МГЛУ. – М., 2002. – Выпуск 463 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.thinkaloud.ru/sciencelr.html>.
15. Северская О.И., Преображенский С.Ю. Функционально-доминантная модель эволюции художественных систем: от идиолекта к идиостилю / О.И. Северская, С.Ю. Преображенский // Поэтика и стилистика 1988-1990. – М.: Наука, 1991. – С. 146-156.
16. Ставицька Л.О. Про термін ідіолект / Л. О. Ставицька // Українська мова. – Київ, 2009. – №4. – С. 3-17.
17. Фёдоров А.В. Язык и стиль художественного произведения / А.В. Фёдоров. – М.-Л.: ГосЛитИздат, 1963. – С. 137.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Карпа І. Перламутрове порно [Текст] / І. Карпа. – Київ : «ПП Дуліби», 2005. – 215 с.
2. Карпа І. Піца «Гімалаї» [Текст] / І. Карпа. – Харків : «Клуб сімейного дозвілля», 2011. – 398 с.
3. Карпа І. Фройд би плакав [Текст] / І. Карпа. – Харків : «Фоліо», 2006. – 238 с.
4. Карпа І. 50 хвилин трави [Текст] / І. Карпа. – Харків : «Фоліо», 2006. – 238 с.
5. Роздобудько І. Амулет Паскаля [Текст] / І. Роздобудько. – Харків : «Фоліо», 2008. – 473 с.
6. Роздобудько І. Гудзик [Текст] / І. Роздобудько. – Харків : «Фоліо», 2008. – 472 с.
7. Роздобудько І. Він ранковий прибиральник [Текст] / І. Роздобудько. – Київ : «Нора-друк», 2007. – 310 с.
8. Роздобудько І. Все що я хотіла сьогодні [Текст] / І. Роздобудько. – Харків : «Фоліо», 2008. – 472 с.
9. Роздобудько І. Я знаю, що ти знаєш, що я знаю [Текст] / І. Роздобудько. – Харків : «Фоліо», 2013. – 184 с.
10. Прохасько Т. Лексикон Таємних знань [Текст] / Т. Прохасько. – Л. : «Кальварія», 2004, 2006. – 187 с.

Бороденко Л. Лексемные графико-орфографические иноязычия как репрезентанты идиостилей украинских писателей постсоветского периода.

В современных лингвистических студиях идиостиль интерпретируется как совокупность языко-выразительных способов, которые выполняют эстетическую функцию и отличают язык отдельного писателя среди других; как феномен, который принадлежит царству эстетики, как единство содержательных и формальных лингвальных характеристик, характерных произведениям писателей, которые создают уникальный, воплощённый в этих произведениях авторский способ языковой реализации. Одним из таких способов являются графически-орфографические иноязычия, которые в статье позиционируются как репрезентанты идиостилей украинских писателей Ю. Андруховича, О. Забужко, И. Карпы, И. Роздобудько и других представителей украинской постсоветской литературы. В статье рассмотрены основные векторы интерпретации термина «идиостиль», охарактеризована специфика функционирования лексемных графико-орфографических иноязычий в идиостиле украинских писателей постсоветского периода.

Ключевые слова: идиостиль, графико-орфографические иноязычия, лексемные графико-орфографические иноязычия.

Borodenko L. Graphic and Spelling Foreign Language Lexis as Representants Idiostyle Post-Soviet Ukrainian Writers Period.

In modern linguistic studios idiostyle interpreted as a set of language-expressive ways that performan aesthetic functionand feature a separate language writer among others; as a phenomenon that belongs to the realm of aesthetics, as the unity of content and formal lingual characteristics typical of the works of writers who create a unique, embodied in these works, the author's method of language implementation. One such method this is of graphic and spelling foreign language lexis that art iclepositioned as representants idiostyle Ukrainian writers Yu. Andrukhovich, O. Zabuzhko, I. Karpa, I. Rozdobudkoand other representatives of the Ukrainianpost-soviet literature. The article viewed the main vectors of the interpretation of the term "idiostyle" are characterized in the specificity of functioning of graphic and spelling foreign language lexisidio style Ukrainian writers in the post-soviet period.

Key words: *idiostyle, of graphic and spelling foreign language, lexis of graphic and spelling foreign language.*

Виолетта Вуколова
(Винниця)

УДК 811.161.1'42

**РОЛЬ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫХ ВКЛЮЧЕНИЙ КАК
МАРКЕРОВ АДРЕСОВАННОСТИ В РОМАНЕ В. НАБОКОВА «МАШЕНЬКА»**

В статье анализируется категория интертекстуальности, которая рассматривается как средство объективации картины мира автора художественного произведения. Понятие интертекстуальности, основанное на идее диалогичности М. М. Бахтина, не имеет однозначного определения. Это многогранное явление обнаруживает себя в разнообразных видах межтекстовых отношений. В данной работе интертекстуальность рассматривается как включение в текст «чужого слова», других текстов, прецедентных феноменов. Интертекстуальные включения, выделенные в романе В. Набокова «Машенька», анализируются как репрезентанты авторской картины мира и как единицы, несущие дополнительную смысловую или эмотивную нагрузку в художественном тексте. Интертекстуальные включения систематизированы в зависимости от их функций в тексте романа, определена их роль для адекватной интерпретации романа и описания особенностей авторского мировосприятия. Являясь маркерами адресованности, они составляют часть заложенной автором в текст интерпретационной программы, способствуя более глубокому пониманию художественного произведения и собственно личности писателя. В статье определены перспективы дальнейших научных исследований в этой области.

Ключевые слова: *интертекстуальность, интертекстуальные включения, прецедентный феномен, прецедентный текст, авторская оценка, картина мира автора.*

Постановка проблемы. Проблема множественности связей текста с другими текстами давно стала предметом исследований как лингвистических и литературоведческих, так и философских. Неоднократно отмечалось, что текст существует в окружении других текстов, взаимодействует с ними, включает в себя следы предшествующих произведений и накладывает свой отпечаток на произведения других авторов. Помимо этого текст обладает динамическим характером – это непрерывно движущаяся, развивающаяся система, которая направлена на динамическую реализацию замысла автора и на установление отношений между адресантом и реципиентом. В дискурсе категория интерсемиотичности реализуется на основе диалогического взаимодействия модулей коммуникантов и текста с семиотическим универсумом – кодом культуры, науки, литературы и т. д. [6, с. 236].

Термин «интертекстуальность», введенный в 1967 году теоретиком постструктурализма Ю. Кристевой, стал одним из основных в анализе художественного произведения. Нам представляется актуальным обращение к изучению феномена интертекстуальности в контексте основных приоритетов современной лингвистики, основанных на субъектном характере современной научной парадигмы и проявляющихся в интересе к проблеме картины мира, в том

числе картини мира автора художественного текста. Важность осмысления понятия интертекстуальности обусловлена его связью с аксиоматичными для современной науки идеями диалогизма и смысловой открытости текста.

Анализ последних исследований и публикаций. Интертекстуальные концепции разрабатываются отечественными и зарубежными лингвистами в течение нескольких последних десятилетий. Интертекстуальность описывается как свойство различных типов текста: научного (С. А. Казаева, В. Е. Чернявская), поэтического (И. В. Толочин), текста массовой коммуникации (И. П. Смирнова), художественного прозаического текста (Н. В. Петрова); как особенность идиостиля (Е. Г. Воскресенская). Широко известны работы по теории интертекстуальности И. В. Арнольд, Е. Ю. Вагановой, И. В. Гюббенет, З. Я. Тураевой, Н. А. Фатеевой, L. Hutcheon, G. P. Landow. Однако некоторые положения и понятия теории интертекстуальности в силу своей сложности и многомерности до сих пор остаются дискуссионными, а проблемы – недостаточно изученными. К их числу относится проблема связи интертекстуальности с проблемой интерпретации художественного текста, отличительной особенностью описания которой является переключение исследовательского интереса с объекта познания на субъект, его мировидение и мироощущение: в фокусе анализа оказывается автор, «говорящий субъект», и использование им системы языка.

Целью статьи является выявление, описание и систематизация интертекстуальных включений (ИТВ) как репрезентантов авторской картины мира и как единиц, несущих дополнительную смысловую или эмотивную нагрузку в художественном тексте.

Поставленная цель предполагает решение следующих **задач**:

- 1) выявить и систематизировать ИТВ, репрезентирующие прецедентные феномены;
- 2) охарактеризовать ИТВ как сигналы (маркеры) адресованности;
- 3) определить значимость ИТВ для адекватной интерпретации художественного текста и описания особенностей авторского мировосприятия.

Материалом исследования служит роман В. Набокова «Машенька». Это произведение, относящееся к раннему периоду творчества писателя, безусловно, несет на себе отпечаток «влияния» других текстов, других авторов, что позволяет выделить ИТВ, которые характеризуют авторское мироощущение и являются маркерами адресованности, т. е. требуют необходимого запаса знаний у читателя, чтобы быть правильно интерпретированными.

Изложение основного материала исследования. Ю. Кристева сформулировала свою концепцию интертекстуальности на основе переосмысления работы М. Бахтина «Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве», где автор, описывая диалектику существования литературы, отметил, что помимо данной художнику действительности он имеет дело также с предшествующей и современной ему литературой, с которой он находится в постоянном «диалоге». Теория исследователя нашла свое продолжение в работах теоретиков структурализма и постструктурализма (Р. Барт, А.-Ж. Греймас, Ж. Лакан). Сознание человека было отождествлено с текстом, следовательно, все стало рассматриваться как текст: литература, культура, общество, история, сам человек. Положение, что история и общество являются тем, что может быть «прочитано» как текст, привело к восприятию человеческой культуры как единого «интертекста», который, в свою очередь, служит своеобразным предтекстом любого вновь появляющегося текста: «перспектива множества цитаций, мираж, сотканный из множества структур... Единицы, образуемые этим кодом, суть не что иное, как отголоски чего-то, что уже было читано, видано, сделано, пережито: код является следом этого уже» [1, С. 39]. Отмечалось, что те или иные фрагменты знакомых текстов или даже целые тексты прямо отражаются в новых производимых текстах с осознанным или неосознанным представлением о том, что они улучшат способ передачи мыслей в производимом тексте и будут способствовать его адекватному пониманию и большей эффективности [8, с. 17].

Отсутствие общего фонда знаний у коммуникантов исключает возможность общения и понимания. Ученые подчеркивают, что «чем больше «коллективных» когнитивных структур, тем лучше понимание, вплоть до того, что называется «пониманием с полуслова» [3, с. 63]. Таким образом, «то или иное использование готового текста не только воспроизводит точную и привычную формулировку, напоминает уже имеющийся образ, но и устанавливает определенное

соотношение производимого текста с предшествующими, то есть включает его в вертикальный контекст текстового универсума, в тот словесный мир, который создается языком и в котором мы живем» [8, с. 17]. Е. А. Селиванова, вслед за М. Бахтиным и К. Леви-Строссом, отмечает, что вовлеченность дискурса в семиотический универсум имеет рекурсивную (связь с тем, что уже создано) и прокурсивную природу (связь с тем, что будет создано) [6, с. 236-237].

Каноническую формулировку понятиям интертекстуальность и интертекст дал Р. Барт: «Каждый текст является интертекстом; другие тексты присутствуют в нем на различных уровнях в более или менее узнаваемых формах: тексты предшествующей культуры и тексты окружающей культуры. Каждый текст представляет собой новую ткань, сотканную из старых цитат. Обрывки культурных кодов, формул, ритмических структур, фрагменты социальных идиом и т. д. – все они поглощены текстом и перемешаны в нем, поскольку всегда до текста и вокруг него существует язык» [7, с. 36-37].

Понятие интертекстуальности неразрывно связано с понятием «прецедентный феномен», которое прочно вошло в лингвистическую терминологию (Д. В. Багаева, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко, В. В. Красных и др.). Для определения самого общего понятия «прецедентный феномен» исследователи предлагают использовать дефиницию Ю. Н. Караулова, которую он дал прецедентному тексту. Такое замещение терминов можно считать приемлемым, так как Ю. Н. Караулов трактует «текст» достаточно широко. Подобное понимание «текста» мы встречаем и в трудах Ю. М. Лотмана: «Культура в целом может рассматриваться как текст. Однако исключительно важно подчеркнуть, что это сложно устроенный текст, распадающийся на иерархию «текстов в тексте» [4, с. 121]. Таким образом, под прецедентными феноменами (ПФ) понимаются феномены «(1) значимые для той или иной личности в познавательном и эмоциональном отношении, (2) имеющие сверхличностный характер, т. е. хорошо известные и широкому окружению данной личности, включая ее предшественников и современников, и, наконец, такие (3), обращение к которым возобновляется неоднократно в дискурсе данной языковой личности» [2, с. 216]. Общее понятие прецедентного феномена включает феномены вербальные (тексты в самом широком смысле этого слова) и невербальные (произведения живописи, скульптуры и архитектуры, музыкальные произведения и т. д.), хорошо известные членам того или иного социума (от семьи до национально-культурного сообщества), что входят в коллективное когнитивное пространство коммуникантов и являются прецедентными [3, с. 63-64].

В тексте художественного произведения прецедентные феномены актуализируются при помощи прецедентных имен и прецедентных высказываний. Выделенные в романе В. Набокова «Машенька» маркеры прецедентных феноменов мы разделили на группы в зависимости от их функций в тексте:

- 1) ИТВ, выполняющие содержательно-прогнозирующую функцию, предназначенную для характеристики персонажа или места действия, а также вероятного развития событий в произведении;
- 2) ИТВ, выполняющие локализирующую функцию, служащую для соотнесения фабулы произведения с определенными пространственно-временными координатами;
- 3) маркеры, выполняющие социологическую функцию, состоящую в указании на среду, общественную и национальную принадлежность персонажа;
- 4) ИТВ, выполняющие аллюзивную функцию, т. е. более или менее зашифрованные намеки, связанные с конкретными лицами, местами или событиями.

Охарактеризуем выделенные нами маркеры.

В группе ИТВ, выполняющих содержательно-прогнозирующую функцию, в первую очередь мы выделяем эпиграф. Эпиграф относится к предикативным цитатам, которые характеризуются высокой степенью информативной насыщенности и играют важную роль в выполнении общего коммуникативного задания текста. Как отмечает З. Я. Тураева, эпиграф – это «тот компонент художественного текста, который отсылает читателя к исходному тексту и программирует сеть ассоциаций, тот знак художественного текста, который способен установить интрасемиотические соответствия» [9, с. 54]. Эпиграф является двуплановой единицей, принадлежащей одновременно двум семантическим планам – тексту-источнику и новому тексту. Прагматическая функция эпиграфа зачастую состоит в том, чтобы создать в восприятии читателя

ассоциативный фон, который необходим для понимания особенностей изображаемых событий и характеров, восходящий к другим культурным текстам.

Текст романа «Машенька» предваряет строка из поэмы А. С. Пушкина «Евгений Онегин»: *...Вспомня прежних лет романы, Вспомня прежнюю любовь...* (В. Набоков, с. 21). Главным предназначением цитаты является формирование читательской установки, указание на основной мотив фабулы предлагаемого произведения, прогнозирование возможного развития событий в романе. Цитирование «Евгения Онегина» изначально указывает на невозможность счастливого финала для главного героя, его удел – воспоминания о прежних счастливых и безмятежных днях и осознание невозможности изменить существующий порядок вещей, вернуть возлюбленную и снова пережить волнующие моменты.

Содержательно-прогнозирующую функцию выполняет и упоминание в тексте романа литографии «Тайная Вечеря» при описании пансиона, где проживали герои «Машеньки»: *В конце первой части коридора была столовая, с литографической «Тайной Вечерью» на стене...* (В. Набоков, с. 24). Экспликация концепта Тайной Вечери – последней трапезы Иисуса Христа и двенадцати апостолов предвещает читателя о прощальном ужине в пятницу, после которого Ганин исчезнет из пансиона.

Локализирующую функцию в тексте романа выполняет ИТВ, содержащее в своем составе прецедентные имена: *Они встретились под той аркой, где – в опере Чайковского – гибнет Лиза* (В. Набоков, с. 71). Такой описательной конструкцией В. Набоков указывает место в Петербурге, где происходили свидания Ганина и Машеньки. Но это только первый, поверхностный слой функционирования ИТВ как географического маркера, так как четко прослеживается и определенная прогнозирующая направляющая. Намекая на историю отношений Лизы и Германа из «Пиковой дамы» А. С. Пушкина, автор указывает на невозможность счастливой развязки. Кроме того, упоминание прецедентного имени *Чайковский* призвано эксплицировать авторскую иронию относительно изменения финала в оперной «Пиковой даме», где по либретто брата композитора Лиза бросается в воду. Таким образом, можно утверждать, что анализируемое ИТВ содержит несколько смысловых и коннотативных слоев, соотносящихся как с фабулой произведения, так и с личностью автора.

Упоминание прецедентного феномена – картины швейцарского живописца А. Беклина – выполняет в романе социологическую функцию: репродукция с «Острова мертвых» была настолько популярна, что превратилась в обязательную деталь интерьера. В. Набоков «помещает» ее в комнату Клары: *... на стене была копия с картины Беклина «Остров мертвых»...* (В. Набоков, с. 47), что служит маркером имплицитной характеристики героини как ординарной мешанки, следящей за последними модными веяниями, и в то же время эксплицирует авторскую иронию.

К ИТВ, выполняющим аллюзивную функцию, относится описание танцовщика Колина: *...сам он думал, что похож на верленовского «полу-ньеро, полу-гаврош»...* (В. Набоков, с. 66). Намек на сложные отношения дружбы-любви между французскими поэтами Полем Верленом и Артюром Рембо является имплицитной характеристикой отношений между героями романа Колиным и Горноцветовым, а также выступает маркером, указывающим на некоторые особенности образа жизни представителей творческой богемы. Таким образом, авторская характеристика выходит за рамки романа, охватывает определенную общественную прослойку, с которой был знаком автор произведения.

Аллюзивную функцию выполняет высказывание, вложенное в уста поэта Подтягина: *Запропасть паспорт. Облако в штанах, нечего сказать* (В. Набоков, с. 81). Самоирония героя несет дополнительную оценочную коннотацию. Кроме того, здесь мы видим авторскую отсылку к поэме «Облако в штанах». В. Набоков пристально и пристрастно интересовался творчеством В. Маяковского, поэтому совмещение в одном контексте заглавной метафоры поэмы с образом нелепого и беспомощного поэта прежде всего отражает набоковскую литературоведческую оценку В. Маяковского.

Выводы исследования и перспективы дальнейших научных поисков. В картине мира автора художественного текста, как и в картине мира любого человека, органически сочетаются универсальная, национальная и индивидуально-личностная составляющая, последняя из которых

отражает уникальность авторского мировидения. «Моя голова говорит по-английски, сердце – по-русски, а ухо предпочитает французский», – любил говорить о себе В. Набоков. Такое совмещение различных языков и культур не могло не отразиться в творчестве писателя, которое представляет собой богатый материал для изучения феномена интертекстуальности. Призывая читателя обращать внимание прежде всего на мелочи, забыть о банальных обобщениях, В. Набоков щедро насыщал свои тексты такими деталями. Средствами объективации авторского мировосприятия, представляющими непосредственный интерес для исследования, выступают, в частности, интертекстуальные включения. Являясь маркерами адресованности, они составляют часть заложенной автором в текст интерпретационной программы, способствуя более глубокому «проникновению» в художественное произведение и пониманию личности автора.

Изучение феномена интертекстуальности – одно из перспективных направлений лингвистики текста. Как языковое явление и текстовая категория интертекстуальность представляет собой результат работы сознания по переработке и хранению знаний о мире, реализует многомерные связи в картине мира. Конкретизируя диалогичность и открытость текста, интертекстуальность в многообразии своих проявлений является предметом новых лингвистических и междисциплинарных теорий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Ролан Барт. - М.: Прогресс, 1989. - 616 с.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. - М.: Наука, 1987. - 263 с.
3. Красных В. В. Система прецедентных феноменов в контексте современных исследований / В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация: Сборник статей. - М.: Филология, 1997. - Вып. 2. - С. 5-12.
4. Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. - М.: Гнозис, 1992. - 271 с.
5. Набоков В. В. Романы / В. В. Набоков. - М.: Современник, 1990. - 542 с.
6. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. - К.: Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2002. - 336 с.
7. Степанов Ю. С. В мире семиотики / Ю. С. Степанов // Семиотика: Антология [сост. Ю. С. Степанов]. - М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. - С. 5-42.
8. Супрун А. Е. Текстовые реминисценции как языковое явление / А. Е. Супрун // Вопросы языкознания. - 1995. - № 6. - С. 17-29.
9. Тураева З. Я. Лингвистика текста: (Текст: структура и семантика) / З. Я. Тураева. - М.: Просвещение, 1986. - 127 с.

Вуколова В. Роль інтертекстуальних включень як маркерів адресування в романі В. Набокова «Машенька».

У статті проаналізовано категорію інтертекстуальності, яка розглядається як засіб об'єктивації картини світу автора художнього твору. Поняття інтертекстуальності, що ґрунтується на концепції діалогічності М. М. Бахтіна, не має однозначного визначення. Це багатогранне явище реалізується в різних видах міжтекстової взаємодії. У поданій роботі інтертекстуальність розглянуто як включення в текст «чужого слова», інших текстів, прецедентних феноменів. Інтертекстуальні включення, які були виділені в романі В. Набокова «Машенька», розглядаються як репрезентанти авторської картини світу і як одиниці, що несуть додаткове смислове або емотивне навантаження в художньому тексті. Інтертекстуальні включення систематизовано залежно від їхніх функцій у тексті роману, визначено їх роль для адекватної інтерпретації твору та аналізу особливостей авторського світосприйняття. Як маркери адресування вони є частиною закладеної автором у текст інтерпретаційної програми, сприяють глибшому розумінню художнього твору й особистості письменника. В роботі визначено перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямку.

Ключові слова: інтертекстуальність, інтертекстуальні включення, прецедентний феномен, прецедентний текст, авторська оцінка, картина світу автора.

Vukolova V. The Role of Intertextual Inclusions as Markers of Addressing in V. Nabokov's Novel «Mashen'ka».

The article analyzes the category of intertextuality, which is studied as the means of the author's worldview objectivation. There is no unambiguous, unique definition of the concept of intertextuality, which

is based on M. Bakhtin's idea of dialogue. This multi-faceted phenomenon realizes in different forms of intertextual interaction. The article examines intertextuality as inclusions of other words, other texts, precedent phenomena found in the literary text. Intertextual inclusions, discovered in V. Nabokov's «Mashen'ka», are distinguished as representatives of the author's worldview and as unites with additional meaningful and emotive impact. Intertextual inclusions are classified according to their functions in the text of the novel; their role for understanding and appropriate interpretation of the novel as well as for the author's worldview analysis is researched. As markers of addressing intertextual inclusions are the part of the author's interpretational program laid in the literary text; they contribute to deeper understanding the novel and the author's personality. The article defines future trends in scientific development of this problem.

Key words: *intertextuality, intertextual inclusions, precedent phenomenon, precedent text, author's evaluation, author's worldview.*

Людмила Герасименко
(Кiровоград)

УДК 811.111'276.6:656.7

СЦЕНАРIЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ РАДІООБМІНУ

У статті висвітлено лінгвістичні особливості сценаріїв комунікативної взаємодії в англomовному дискурсі радіообміну. Визначено, що англomовний дискурс радіообміну є інституціональною професійною комунікацією, що здійснюється пілотом та авіадиспетчером за допомогою радіотехнічних засобів з метою підвищення ефективності проведення польотних операцій і безпеки польотів. Автором підкреслюється значення дослідження лінгвістичних особливостей професійної комунікації пілота та диспетчера, оскільки передана інформація й вказівки за допомогою радіотелефонного зв'язку мають життєво важливе значення для забезпечення надійної експлуатації повітряних суден. Виокремлено два типи сценаріїв комунікативної взаємодії між пілотом та диспетчером: «мовлення в нестандартних ситуаціях» (crises talk) та «мовлення в стандартних ситуаціях» (non-crisis talk). Описані мовні засоби, які використовуються у сценаріях діалогу типу «мовлення в нестандартних ситуаціях». Визначено компоненти комунікативних сценаріїв: комунікативні кроки, мовні ходи та діалогічні єдності. Зазначено, що добрі знання комунікативних сценаріїв відіграють важливу роль у здатності легко й точно розуміти та продукувати висловлювання у процесі діалогу пілота та диспетчера.

Ключові слова: *англomовний дискурс радіообміну, авіаційний дискурс, сценарії комунікативної взаємодії, комунікація, професійне спілкування, стандартна фразеологія радіообміну.*

Постановка проблеми. Спілкування є невід'ємною частиною життя й діяльності людини та головним чинником формування, розвитку та становлення особистості. В умовах глобалізації, інтеграції України в європейський простір та динамічного розвитку інформаційних технологій особливого значення набуває професійне спілкування іноземною мовою. Взаємодія й обмін інформацією у діловій, освітній, виробничій, професійній, науковій та інших сферах людської діяльності є безперервним процесом, який має свої мовні особливості.

Професійне спілкування диспетчера та пілота здійснюється за допомогою радіотелефонного зв'язку. Передані інформація та накази мають життєво важливе значення для забезпечення безпечної та швидкої експлуатації повітряних суден. Скорочення числа авіаційних подій унаслідок механічних несправностей обумовило нижчий показник небезпеки під час польоту, однак на перший план вийшов інший чинник – людський, який згідно з даними розслідування останніх авіакатастроф становить від 70 % до 90 % від усіх авіаційних пригод на міжнародних повітряних трасах. Зауважимо, що лінгвістичні помилки учасників радіообміну (пілотів і диспетчерів) становлять 33% із зазначених даних.

Статистика констатує, що більше ніж 800 людей загинули в результаті трьох великих авіаційних катастроф (одне зіткнення на землі, одна аварія внаслідок повного вироблення палива

та одне зiткнення iз землею), в яких одним iз сприяючих факторiв було неправильне ведення дiалогу. Саме тому iснує потреба у детальнiму вивченнi професiйного спiлкування пiлота та диспетчера, одним iз аспектiв якого є комунікативна взаємодія, особливо в екстремальних умовах.

Аналіз останнiх досліджень i публікацій. Лінгвістичнi особливостi авіаційного дискурсу досліджувалися зарубіжними (Д. Гіббон, Дж. Мелл, К. Сассен) та вiтчизняними (О. В. Акімова, І. М. Луцихіна, Т. О. Мальковська, М. І. Солнишкіна та ін.) лінгвістами. Іноземна мова як один з чинникiв безпеки польотiв вивчалася низкою дослідникiв (Д. Макмілан, Є. В. Кміта, С. Кушинг, Н. Мод). В. А. Колосов, А. Ф. Пчелінов у своїх працях зосередили увагу на процесі спiлкування в авіації та особливостях мовленнєвої взаємодії екіпажу та диспетчера. Сценарний фрейм як предмет досліджень вивчався Дж. Лакоффом, М. Л. Мінським, Р. Шенком. Проте у зазначених роботах відсутнє цілісне уявлення про сценарії комунікативної взаємодії пiлота та диспетчера.

Мета статті – визначення особливостей сценаріїв комунікативної взаємодії в англomовному дискурсі радіообміну.

Виклад основного матеріалу дослідження. Англomовний дискурс радіообміну (АДР) є інституціональною професiйною комунікацією, що здійснюється пiлотом та авіадиспетчером за допомогою радіотехнічних засобів з метою підвищення ефективності проведення польотних операцій i безпеки польотiв. АДР є одним iз складникiв авіаційного дискурсу, який, у свою чергу, є рiзновидом професiйного дискурсу, iснування якого є історичним закономірним явищем: прогрес сучасної науки та техніки обумовлює його функціонування для забезпечення спiлкування у специфічній комунікативній сфері [5, с. 3].

Авіаційний дискурс має специфіку, пов'язану з вживанням професiйної фразеології й авіаційних технічних термiнiв та поєднанням елементiв технічної, професiйної та розмовної англійської мови. Аналіз досліджень О. В. Акімової [1], Т. О. Мальковської [3], А. Ф. Пчелінова [4] дав змогу з'ясувати сутнісні характеристики англomовного дискурсу радіообміну, якими є: лаконічність; однозначність; відносна свобода побудови висловлювань; типова фразеологія; максимальне використання стандартних слів i фраз; чітка та зрозуміла вимова; уникання багатослів'я в стандартних умовах; використання нестандартних мовних одиниць у нестандартних ситуаціях; суворе тематичне спрямування змісту.

Імовірність виникнення непорозумiнь iстотно знижується завдяки фразеології, яка визначається Міжнародною організацією цивільної авіації ІКАО (від англ. ICAO - International Civil Aviation Organization). Стандартну фразеологію ІКАО iноді називають свого роду жаргоном, спеціальним кодом, що використовується диспетчерами УПР та членами льотних екіпажiв. Фразеології ІКАО притаманна специфічна технічна функція, яка виявляється у забезпеченні ефективного i безпечного зв'язку.

Правила авіаційної мови радіообміну містяться в томі II Додатка 10 та документі Doc 4444. Використання фразеології радіообміну додатково освітлюється в документі Doc 9432. Ці документи служать основою «регламентованої» підмови, яка використовується в штатних ситуаціях. У них містяться правила та рекомендації, які зауважують, коли й що слід говорити (слова й зразки інструкцій), як їх розуміти, як вимовляти окремі слова й підтримувати темп мови у процесі передачі повідомлення. Враховуючи серйозність потенційних наслідкiв непорозуміння повідомлення в контексті авіаційного радіообміну, слід дотримуватися чіткої послідовності у процесі комунікації, яку можна досягти за допомогою вживання сценаріїв комунікативної взаємодії.

Одним iз засновникiв теорії сценарного фрейму є Л. М. Мінський. Учений зазначає, що процеси мислення ґрунтуються на багаточисленних структурах, які зберігаються в нашій пам'яті; вони є засобом представлення стандартної ситуації й забезпечують її адекватну комунікативну обробку. М. Л. Макаров розглядає сценарій (сценарний фрейм) як такий, що містить стандартну послідовність подій, зумовлену якоюсь рекуррентною ситуацією. Учений зазначає, що сценарії організують поведінку та її інтерпретацію. Характерними особливостями є ситуативна прив'язаність та конвенціональність. У «готовому вигляді» сценарії в пам'яті не зберігаються, людина сама будує сценарій, коли в цьому виникає необхідність [2, с. 99].

У комунікації пілота та диспетчера сценарії обміну повідомленнями ґрунтуються на моделях мовного спілкування, які найчастіше зустрічаються в тому чи іншому контексті. Зокрема, вони несуть інформацію про те, хто починає процес обміну, та яким чином він завершується. Окрім того, зі сценаріїв ми дізнаємося про різні стадії цього процесу від його початку до завершення, а також смисловий зміст повідомлень, якими обмінюються учасники комунікації.

Добрі знання сценаріїв для конкретної ситуації відіграють важливу роль у здатності легко й точно продукувати та розуміти висловлювання у процесі діалогу пілота та диспетчера. З'являється можливість заздалегідь планувати свою участь у розмові, залежно від очікуваного сценарію її розвитку. Від точності й своєчасності розуміння авіаційним оператором повідомлення, що міститься в комунікативному сценарії, ефективності його перероблення та надання відповіді залежить швидкість, точність і надійність усієї системи «людина – машина».

Головними компонентами комунікативних сценаріїв є «комунікативні кроки» (окремі мовні повідомлення одного з мовців), «мовні ходи» (складне поєднання комунікативних кроків) та «діалогічні єдності» (комбінації з кількох тематично пов'язаних мовних ходів обох учасників діалогу, здійснених з моменту ініціації до завершення певної частини діалогу) [6, с. 3-11].

Сценарії комунікативної взаємодії у процесі ведення радіотелефонного зв'язку були описані лінгвістами [8, 9]. Згідно цих досліджень існує три основних типи моделей обміну повідомленнями:

- а) два комунікативні кроки, ініційованих диспетчером УПС: *Maintain flight level 270 / Maintaining 270;*
- б) три комунікативні кроки, ініційованих диспетчером УПС: *Say heading/173/173 roger;*
- в) три комунікативні кроки, ініційованих пілотом: *Requesting descent/Descend flight level 130/Descend flight level 130.*

У наведених вище прикладах діалог складається з «простих» мовних кроків, тобто коротких поодиноких висловлювань, що виражають одну комунікативну функцію.

К. Сассен зазначає, що сценарії комунікативної взаємодії між пілотом та диспетчером можна розподілити на «мовлення в нестандартних ситуаціях» (crises talk) та «мовлення в стандартних ситуаціях» (non-crisis talk). Мовлення в стандартних ситуаціях добре організоване, часто треноване та повторюване, взаємне. Мовлення в нестандартних ситуаціях виникає у загрозованих обставинах з непередбачуваними наслідками та з незрозумілим виходом з цієї ситуації, потребує спонтанного рішення, нестандартних стратегій та нетренованих дій. В авіаційній комунікації цей тип мовлення зазвичай виникає під час зльоту та посадки, тому що саме ці фази польоту є найбільш складними. Зв'язок може бути рівним та досить професійним, у таких випадках комунікація зводиться лише до мовленнєвих актів наказу (order, request) та підтвердження (confirm), оскільки ці типи мовленнєвих актів є у алгоритмі дій пілота [9, с. 1-2].

Проте зазвичай у таких ситуаціях спілкування пілота та диспетчера не є зв'язним. Незв'язність мовлення знаходить відображення у вживанні різних мовних засобів. Наприклад, можуть вживатися повтори слів, які вже були вимовлені, що призводить до усічення слів або вислову (restart):

Pilot: What? more aft... What was damaged?

Почерговий повтор реплік (within-turn repetitions) може застосовуватися на рівні слова та на рівні висловлювання або речення з директивними та підтверджуючими мовленнєвими актами. Важливо зазначити, що у нестандартних ситуаціях повтори директивів часто набувають експресивності:

Pilot: basic instrument, let's go to basic instrument.

ATC: go up, go up, if it indicates pull up.

Pilot: I have it, I have it.

Механізми розуміння (uptake mechanisms) допомагають точному розумінню учасниками діалогу. Одним зі спеціальних типів цього механізму є «петля розуміння» (uptake loop), яка складається з вербального зворотного зв'язку між співрозмовниками: спочатку мовець продукує негативне розуміння чогось, потім іде запит іншого учасника розмови, за допомогою якого слухач просить повтор, роз'яснення або підтвердження правильності висловлювання, та останній

крок – вiдповiдь першого мовця. Д. Гiббон розробив канонiчну форму такого механiзму, яка може бути виражена фразою: WHAT? – THAT! – OH... [7] «Петлi» можуть повторюватися так часто, як потрiбно для забезпечення розумiння, але в той же час, як зазначає К. Сассен, «петлi» можуть обумовити зрив комунiкацiї. Частим явищем є незавершенiсть «петлi», коли пiсля етапу перевiрки та з'ясування немає пiдтвердження. Приклад «петлi розумiння»:

ATC: Did you ever taken out of there?

Pilot: Huh?

ATC: Did you ever taken out of there?

Pilot: Hadn't till now.

Одна з особливостей комунiкацiї в нештатних ситуацiях полягає в тому, що на змiну простим мовним крокам приходять бiльш складнi структурнi одиницi дiалогу, так званi «мовнi ходи».

Розглянемо, наприклад, наступний фрагмент рiдiообмiну:

Pilot: I've got an emergency, short on fuel, and I'm steering to the beacon on 112.3, and I've been told to tune onto the ILS to get me into an airfield. I have less than 15 minutes fuel supply sir. Have you copied? Over.

Лiнгвiстична складнiсть мовних ходiв полягає в тому, що слухачу необхідно виокремити iх основну комунiкативну функцiю. Частина висловлювання, яка виражає головну комунiкативну функцiю: «*I've been told to tune onto the ILS*».

Бiльш того, базовi сценарiї обмiну пoviдомленнями iнодi розширюються через включення субдiалогiв, що призводить до породження складнiших дiалогiчних єдностей. Розглянемо, наприклад, наступний дiалог:

ATC: Are you direct BRC?

Pilot: Yes sir. Do we need to come right a little?

ATC: I think you proceed initially to ABB, if you wish ABB by the right.

Pilot: Understand turn right. We could go to ABB VOR, BRC.

ATC: Negative. Proceed ABB, BRC or if you prefer BRC direct.

Pilot: Direct to the BRC.

Знання базових сценарiїв дозволяє учасникам дiалогу виокремлювати зi складних структур основнi комунiкативнi кроки i визначати головний змiст пoviдомлення. Елементи реплiк, що виражають головну комунiкативну функцiю: «...безпосередньо на BRC», «Слiдую безпосередньо на BRC».

Висновки дослiдження та перспективи подальших наукових розвiдок. Рiдiообмiн англiйською мовою є основним складником професiйно-мовленнєвої дiяльностi авiацiйних операторiв. Ефективна комунiкацiя «диспетчер – пiлот» можлива за умови досконалого володiння учасниками рiдiообмiну сценарiями комунiкативної взаємодiї, якi зберiгаються в пам'ятi, є засобом представлення стандартної ситуацiї й забезпечують її адекватну комунiкативну обробку. Отже, ми можемо констатувати, що сценарiї комунiкативної взаємодiї вiдiграють важливу роль у професiйному спiлкуванні пiлота та диспетчера, оскiльки дотримання послiдовностi та чiткостi у процесi рiдiообмiну є гарантом безпеки польотiв. Виокремленi лiнгвiстичнi особливостi сценарiїв комунiкативної взаємодiї дозволяють учасникам комунiкацiї швидко визначити основний змiст пoviдомлень та адекватно зреагувати на ситуацiю, що є особливо важливо у нестандартних ситуацiях. Перспективи подальших наукових розвiдок убачаємо в детальнiму дослiдженнi лiнгвiстичних особливостей мовлення в екстремальних ситуацiях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акимова О.В. Термин как единица терминологического поля и профессионального Незважаючи на зниження кiлькостi авiацiйних пригод за останнi роки, проблема забезпечення безпеки польотiв є надзвичайно актуальною. дискурс в різноструктурних мовних одиницях: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / О.В. Акимова. – Казань, 2004. – 254 с.
2. Макаров М. Л. Основы теории дискурса.— М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. — 280 с.
3. Мальковская Т.А. Англо-русские соответствия в языковой структуре радиообмена в режиме общения пилот-авиадиспетчер: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Т.А. Мальковская. – Пятигорск, 2004. – 163 с.

4. Пчелинов А.Ф. Профессиональное общение и безопасность полетов / А.Ф. Пчелинов // Вопросы психологии. – 1982. – № 6. – С. 127–128.
5. Щетинина Н. А. Коммуникативные особенности англоязычного дискурса радиообмена гражданской авиации (с участием пилота международных авиалиний): автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 – теория языка / Н. А. Щетинина. – Тверской государственный университет, Тверь, 2013. – 19 с.
6. Doc 9835-AN/453 Manual on the Implementation of the ICAO Language Proficiency Requirements. – Second edition. – 2010. – 150 p.
7. Gibbon D. Idiomaticity and functional variation. A case study of international amateur radio talk / Dafydd Gibbon // Language in society. – 10. – P. 21-42.
8. Mell J. “Etude des Communications Verbales entre Pilote et Controleur en Situation Standard et Non-Standard.” Doctoral dissertation in linguistics. Universite du Mirail, Toulouse, France (and Ecole Nationale de l’Aviation Civile, Centre d’Etudes de la Navigation Aerienne), 1992.
9. Sassen C. Linguistic dimensions of crisis talk: formalising structures in a controlled language / Claudia Sassen. – Amsterdam: Benjamins, 2005. – 230 p.

Герасименко Л. Сценарии коммуникативного взаимодействия в англоязычном дискурсе радиообмена.

В статье освещены лингвистические особенности сценариев коммуникативного взаимодействия в англоязычном дискурсе радиообмена. Определено, что англоязычный дискурс радиообмена является институциональной профессиональной коммуникацией, которая осуществляется пилотом и авиадиспетчером с помощью радиотехнических средств с целью повышения эффективности проведения полетных операций и безопасности полетов. Автором подчеркивается значение исследования лингвистических особенностей профессиональной коммуникации пилота и диспетчера, поскольку передаваемая информация и указания с помощью радиотелефонной связи имеют жизненно важное значение для обеспечения безопасной и быстрой эксплуатации воздушных судов. Выделены два типа сценариев коммуникативного взаимодействия между пилотом и диспетчером: «речь в нестандартных ситуациях» (crises talk) и «речь в стандартных ситуациях» (non-crisis talk). Представлены языковые средства, используемые в сценариях диалогов типа «речь в нестандартных ситуациях». Определены компоненты коммуникативных сценариев: коммуникативные шаги, языковые ходы и диалогические единства. Отмечено, что хорошие знания сценариев играют важную роль в способности легко и точно понимать, а также производить высказывания в процессе диалога пилота и диспетчера.

Ключевые слова: англоязычный дискурс радиообмена, авиационный дискурс, сценарии коммуникативного взаимодействия, коммуникация, профессиональное общение, стандартная фразеология радиообмена.

Gerasymenko L. Communicative Interaction Scenarios in English Radiotelephony Discourse.

The article deals with the linguistic features of communicative interaction scenarios in English radiotelephony discourse. English radiotelephony discourse has been determined as the institutional professional communication, carried out by a pilot and an air traffic controller using radio equipment with the aim to improve the efficiency of flight operations and safety. The author emphasizes the importance of this issue as transmitted information and instructions via radio communication are vital to ensure safe and fast operation of aircraft. Two types of communicative interaction scenarios have been distinguished between a pilot and an air traffic controller, such as «crises talk» (talking in nonstandard situations) and «non-crisis talk» (talking in standard situations). The linguistic means used in communicative scenarios of crisis talk have been described. The components of communicative scenarios have been pointed out, such as: communicative moves, exchanges and dialogical unities. It has been highlighted that good knowledge of scenarios plays an important role in the ability to produce and understand utterances quickly and accurately in the radio communication between a pilot and an air traffic controller.

Key words: English radio exchange discourse, aviation discourse, communication interaction scenarios, communication, professional communication, standard radiotelephony phraseology.

Ірина Гуменна
(Львів)

УДК 811.111'373.612.2 : 070

АСОЦІАТИВНО-ЕКСПРЕСИВНІ ЗАСОБИ АНГЛІЙСЬКОГО МАСМЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ

У статті зроблено короткий огляд особливостей та мети вживання мовних тропів у сучасному англійському масмедійному дискурсі. В аспекті когнітивної теорії метафори доведено, що уже наявні мисленнєві структури беруть безпосередню участь у формуванні нових концептів. На мовному рівні це виражається семантичним зсувом на основі порівняння та знаходження спільної ознаки між двома відмінними явищами або в аспекті суміжності понять в межах однієї концептосфери. Найбільш використовуваною є метафора. Особливим «етапом» утворення нового поняття є катахреза. В її основі – метафоричне перенесення однієї лексеми на іншу для заповнення лакуни у вокабулярі англійської мови. Метонімія із її різновидами застосовує заміну найменувань за суміжністю. Перифраз описує поняття експресивним дескриптивним шляхом замість денотативного значення. Евфемізм «маскує» негативний конотат поняття, натомість дисфемізм відновлює імпліцитний пейоративний смисл. Лексико-семантичний рівень аналізу дозволяє простежити процес накладання значень на основі спільної семи. Концептуально-прагматичний аспект дає змогу побачити конотативне забарвлення та прихований вплив тропів масмедійного дискурсу на цільову аудиторію. Зроблено висновок, що тропеїзація мови сприяє її образності, точності найменувань, оцінності явищ та формуванню свідомості читачів.

Ключові слова: семантичний зсув, метафора, метонімія, тропи, масмедійний дискурс, експресивність, прагматична спрямованість.

У сучасному глобалізованому суспільстві 21 століття на фоні процесів уніфікації та інформаційної експансії, на противагу, простежуються тенденції боротьби за збереження унікальності традицій і зміни тактик поведінки та впливу на окремі сфери соціуму. Масмедійні ресурси також зазнають докорінних модифікацій у плані засобів, способів та мети передачі інформації. Це і відео трансляції наживо, миттєві фото, PR - технології дизайну, креативна реклама, креолізовані тексти, залучення впливових критиків, популярних блогерів і т. д. Що стосується безпосередньо тексту медіа (статті, блоги, ревію, інтерв'ю, скрипти програм), то беззаперечним засобом привернення уваги читачів, досягнення експресивності та формування бажаного висновку після прочитаного/побаченого є саме мовні засоби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед уже давно вживаних засобів вирізняються графічні (шрифти, виділення), граматично-синтаксичні (інклюзивні особові конструкції, звороти, еліптичні та підрядні речення) і т. д. На даному етапі функціонування англійська мова активно залучає стилістичні засоби у публіцистичні та наукові дискурси. Мова масмедійних ресурсів, за участю її творців – оглядачів, журналістів, відомих публічних людей з їх промовами, коментарями, участю у теле- та радіо програмах, – насичується новими лексемами, стає образно-експресивною, або ж, – тропеїзованою.

У певний час мовні тропи (метафору, метонімію) у своїх монографіях описували за певними ознаками вітчизняні науковці О. Хорошун, І. Кобзар, О. Худолій, М. Жулінська, О. Крилець і т. д. Зміні ракурсу дослідження тропів сприяла розроблена у 80 - их роках концептуальна теорія метафори Дж. Лакоффа, М. Джонсона, Е. МакКормака, П. Рікера, та її аналіз у працях відомих лінгвістів – А. Вежбицької, Н. Гудмена, Н. Арутюнової, В. Телії, В. Гака, Г. Баранова, Д. Шмельова, Г. Скляревської і т. д. [22; 18; 19; 7; 17].

Постановка проблеми. У дослідженнях тропеїзації лексики і мовлення загалом виникли нові припущення та класифікації, що значно модифікували розуміння базисних понять теорії метафори. Метафора, з одного боку, залишається результатом лексико-семантичних змін у слові, а з іншого, – виступає як процес появи нових складних концептів та як засіб вираження думок, що можуть впливати на інших. Отже, за відсутності комплексного підходу до пояснення утворення та функціонування метафори зокрема та уніфікації трактування процесів, що лежать в основі тропеїзації, питання, що розглядається у даній статті залишається відкритим для

дослiджень. Актуальнiсть доповнюється ще й мовним чинником – активним поповненням вокабуляру англiйської мови новими за структурою та значенням лексемами, що потребують аналізу.

Мета статтi: дослiдити асоцiативно-експресивнi засоби англiйського дискурсу медiйних джерел, простежити механiзми лексемного комбiнування та семантичнi модифiкацiї у словах, накладання значень, особливостi функцiонування та впливу тропiв у дискурсi i видiлити основнi позицiї прагматичного застосування тропеїзованих лексичних одиниць.

Виклад основного матерiалу дослiдження. Аналiз теоретичних положень здiйснюватиметься на основi нових лексем вокабуляру, що були зафiксованi методом суцiльної вибiрки iз англiйськомовних друкованих видань:

Sandwich generation
Trojan horse deal
Fur kid
Sheeple
Peanut-butter
Old Lady of Threadneedle Street
Vertically challenged
Alpha-earner
Cutting-edge mom
Barefoot luxury
Bifocular
Delia dish
Boomeranger
Britney
Stress puppy
People of pallor
Cappuccino economy
Frankenfood
Bling-bling
Silver ceiling

На першiй погляд про смисли даних лексем можна лише здогадуватись. Наприклад, слово *Britney* може бути пов'язане з будь-якою дiвчиною на iм'я Брiтнi, чи вiдомою спiвачкою Брiтнi Спiрс. *Bifocular* – має вiдношення до бiфокальних окулярiв, *boomeranger* – хтось, хто запускає бумеранг, або повертається. Iншi ж лексеми, навiть на основi мовної здогадки, усвiдомлення мотивованого значення не викликають. Якщо розглядати цi слова iз позицiї когнiтивної теорiї, то очевидно, що iх значення пояснюються iмплицитно вираженою модифiкацiєю.

На основi аналізу монографiй, було з'ясовано, що базисною категорiєю для образного значення є метафоро-метонiмiчний зсув [1, с. 3]. Це процес поєднання чи накладання значень двох рiзнорiдних слiв, якi за звичайної дистрибуцiї не поєднуються; набуття словом вторинної номiнацiї за певних контекстних умов [9, с. 254; 5, с. 88; 18, с. 167]. Розглянемо це на прикладi лексикографiчно фiксованого слова, а отже стертої уже метафори.

Наприклад, *frankenfood* є телескопним словом вiд *Frankenstein* та *food*. Аналiз словникових дефiнiцiй пiдтверджує, що Франкенштейн – вчений, що «штучно» створив iстоту, яка в результатi ж йому i «нашкодила». При перенесеннi цього значення у концептосферу їжi утворено лексему «штучно» створенi продукти, котрi несуть «негативнi наслiдки» здоров'ю тих, хто iх споживає (*genetically engineered food*) [23, с. 640]. Така лексична одиниця уже якiсно iнша, яка може бути елементом нових парадигматичних та синтагматичних зв'язкiв.

В основi її утворення лежить явище, що базується на когнiтивнiй властивостi мислення аналізувати, порiвнювати та знаходити спiльнi, схожi, сумiжнi та полярно iншi риси у явищах дiйсного свiту [18, с. 71]. Для спрощення процесу пiзнання соцiального середовища мова фiксує та вербалiзує помiченi асоцiацiї та подiбностi саме у накладаннi семантичних полiв рiзних лексем [22, с. 8].

Вибiр найменування вiдбувається на основi збiгу двох гетерогенних об'єктiв за ключовою ознакою, яка є спiльною для обох полiв i є суттєвою у пiзнаннi нового об'єкта на конкретному етапi. Далi йде процес закрiплення нового чи уже вiдомого смислу за вибраною одиницею номiнацiї i розведення семантичних планiв на тiй пiдставi, що новий смисл найменування отримує «автономну направленiсть» на дiйснiсть. У зв'язку з цим одиниця номiнацiї набуває «самостiйної нової образної номiнативної цiннiстi» [10, с. 2]. Отже, викладене свiдчить, що на основi семантичного зсуву утворюються неологiзованi лексичнi одиницi – мовнi тропи, котрi класифiкуються в залежностi вiд типу перенесення та полiв, що залучаються [4, с. 139].

Метафора, вважають лiнгвiсти, є найбільш використовуваною, тому що вона застосовується у порiвняннi двох вiдмiнних явищ за певною ознакою схожостi. У зв'язку з цим фактом будь-який семантичний зсув iнколи зводять до метафоричного.

Свого часу класифiкацiї метафори розробляли рiзнi вченi. Дж. Лакофф та М. Джонсон запропонували такий подiл:

1) онтологiчнi метафори, якi дозволяють бачити подiї, емоцiї, дiї як певну iстоту, субстанцiю;

2) орієнтуючі метафори, якi не визначають один концепт у межах iншого, а організують всю систему концептiв по вiдношенню один до одного, оскiльки мають справу з просторовою орієнтацiєю;

3) концептуальнi метафори, якi формують особливи iнформативнi структури, організують iнформацiю про галузi знань та визначають її репрезентацiю у пам'ятi [22, с. 34].

Л. А. Лiпiнiна подає класифiкацiю за схожiстю зовнiшнього вигляду, розмiрiв, форми, розташування, консистенцiї i т. д. [8, с. 60]. Г. М. Скляревська розрiзняє мотивовану (на основi однiєї спiльної семи для порiвняння – *silent sheep*), синкретичну (на основi схрещення вiдчуттiв – *sweet melody*) та асоцiативну метафору (*as on fair* у значеннi *as noisy as it is on a fair*) [17, с. 57].

Иншi мовознавцi доповнюють класифiкацiю метафори персонiфiкацiєю – перенесення дiї з неживої природи на живу, алегорiєю – метафора на рiвнi тексту [2, с. 106].

Особливим видом метафори є катахреза (в аспектi неологiчних процесiв мови). Вона призначена для «заповнення лакуни \ прогалини» у вокабулярi на позначення нового феномена суспiльства. Наприклад, свого часу, таким чином, з'явився комп'ютерний термiн *surf the Net*. Оскiльки нова сфера потребувала негайного термiну для позначення дiї на сторiнках Інтернету, використали слово *surf* з морської пiдмови, щоб назвати схожу дiяльнiсть людей, лише в iншiй сферi [21, с. 12]. Ще однiєю катахрезою стало слово *spam*, що запозичилось тим же комп'ютерним сленгом на позначення надокучливих i непотрiбних листiв на електронну адресу з сфери гастрономiї. Дана лексема означала непотрiбнi вiдрiзки вiд м'яса. З часом новизна виразiв стирається i такi лексеми стають полiсемантичними, додаючи до свого смислу ще одне фiксоване значення, або ж взагалi омонiмiчними, якщо поля розводяться i важко прослiдкувати зв'язок двох лексем без етимологiчного зрiзу.

Метонiмiю дослiджують дотично до метафори, проте механiзм асоцiювання дещо iнший – при метонiмiї не порiвнюються два якiсно вiдмiннi концепти, а тi, що iснують у зв'язку сумiжностi.

Цей троп також мiстить в собi рiзнi види: антономазiя – заміна власної назви найбільш яскравою її характеристикою (*the Smoke для London*); архетипне iм'я (archetypal name) (зворотнiй процес) – використання власної назви для асоцiюваної з нею загальної характеристики чи особливостi предмета за сумiжностю (*a Tex (from Texas) для a cowboy*); синекдоха – називання предмета за його частиною – *the crown asked* у значеннi *the queen*; за матерiалом, з якого виготовлений предмет замість самого виробу – *an iron asked* (замість *robot*); контейнер на противагу вмісту – *the hall applauded (people)* i т. д. [18, с. 31; 4, с. 146; 11, с. 23].

Перифраз – стилiстичний троп, який базується на основi заміни назви предмета дескриптивним шляхом, iнодi у формi вiльного словосполучення чи складної синтаксичної структури, з урахуванням його характерних ознак. Це метамовна операцiя, яка заключається в тому, щоб у межах контексту створити дискурсивну одиницю, семантичний еквiвалент iншiй, ранiше створенiй лексичнiй одиницi [13, с. 5]. Наприклад, *foggy Albion (Great Britain)*, *windy city (Chicago)*.

Евфемiзми – емоцiйно нейтральнi слова або вирази, що замiнюють лексеми iз негативним конотативним значенням. Полiткоректнi лексичнi одиницi пом'якшують у мовленнєвому контекстi вiкову, майнову, расову, етнiчну, фiзичну, соцiальну дискримiнацiю. Наприклад, *the third age (age from 65), the needy (the poor)*.

Протилежним значенням до евфемiзмiв є дисфемiзми – псевдокоректнi лексичнi одиницi, що виражають звичнi поняття у бiльш грубiй формi. Наприклад, *processed animal carcasses (meat), cruelty free products (milk, meat, honey)* [6, с. 3].

Аналіз зазначених на початку статті прикладів дає змогу прослідкувати особливості «роботи» метафоро-метонімічного зсуву. *Sandwich generation* – метафора на основі асоціацій двох половинок бутерброда та покоління людей, котрі, з одного боку, вимушені піклуватись про старіючих батьків, а з іншого – про ще недостатньо самостійних дітей. *Trojan horse deal* – застосування архетипної назви на основі виокремлення значення «небезпечний, неочікуваний» від алюзії на троянського коня та підступний задум греків розгромити противників [3, с. 38]. Метонімічна модифікація утворює значення ризикованої угоди чи переговорів у сфері бізнесу. *Fur kid* – перифраз на *a pet*, домашня «хутряна дитина».

Sheeple (sheep + people – телескопія) – метафоричне означення осіб, на основі асоціації стада овець та натовпу людей, котрі виконують все, що скажуть. *Peanut-butter* – перенесення значення дешевизни горіхового масла у сферу економіки для того, щоб означити дуже ощадливий розподіл і витрати фінансових ресурсів компанії чи особи (метафора).

Old Lady of Threadneedle Street – метафтонімія на позначення банку Англії, котрий в 19 столітті знаходився на вулиці Треднідл (метонімія) та алюзивної метафори, асоційованої з карикатурою прем'єр-міністра Піта, який намагався добратись до скрині із золотом, на якій сидить стара леді. *Vertically challenged* – евфемізм, що описує низьку людину чи карлика на основі коректної заміни прямого слова бiльш нейтральним.

Alpha-earner – троп на основі використання ознаки букви Альфа, як першої в алфавіті, для характеристики члена сім'ї, чий заробіток складає найбільшу (найпершу) долю, хто кормить родину (brings the bacon home). *Cutting-edge mom* – (метафора) означення матері, котра «округлює гострі кути», слiдкує за сучасними смаками дітей і не доводить до конфліктів у сім'ї. *Barefoot luxury* метафорично використовує значення слова *barefoot* як «простий», «босоногий» щодо «шику у простоті».

Bifocular – метафоричне перенесення особливості біфокальних окулярів, котрі мають подвійну функцію – для читання і для далекого розрізнення предметів у просторі – на позначення людини, яка виконує кілька дій одночасно. *Delia dish* – метонімічна архетипна назва, що стосується будь-якої страви із книги кулінарних бестселерів англійського повара Делії Сміт. *Boomeranger* – метафорична персоніфікація на основі асоціації ефекту бумерангу та повернення дорослої дитини назад у батьківський дім.

Britney – вид метонімічної архетипізації при суміжності явища будь-якої відверто одітої дівчини з легковажною поведінкою Брітні Спірс, котра у народі зажила такої слави. *Stress puppy* – метафора, на основі асоціації беззахисної людини у стресовому світі із маленьким цуценям. *People of pallor* – перифраз на позначення «білих» людей європейської раси.

Cappuccino economy – асоціація швидкого темпу розвитку конкретної галузі економіки та напою швидкого приготування, особливо на робочому місці (метафора). *Bling-bling* – метонімія на основі ономапоєї, на позначення «celebrities», котрі зазвичай носять дорогі прикраси, що бряжчать (to bling-bling). *Silver ceiling* – метафтонімія, що характеризує перешкоди, бар'єри, стіни (із ceiling – метафора), щоб розпочати власний бізнес чи свою справу для літніх людей чи людей похилого віку (silver heads – метонімія) [24; 26].

Як результат проведеного аналізу можна помітити деякі закономірності. При метафорі порівнюються два диферентні явища, виокремлюються їх спільні ознаки (одна чи кілька), що в подальшому дозволяють застосувати уже відомий концепт-поняття для позначення іншого, актуального сучасному суспільству.

У випадку метонімії перенесення відбувається у межах одного концепту, де одна конкретна сема денотату застосовується на позначення цілого концепту (сема частини на

позначення цiлого, сема наслiдку на позначення причини i т. д.). Таким чином, можна спостерiгати що при метафорi новий концепт утворює своє значення пiд впливом уже вiдомоi досвiдноi структури, а при метонiмiї певний концепт передається по-новому своєю ж iмплiцитно вираженою семою [25, с. 171].

Очевидно, що про функцiонування тропiв можна говорити лише в синхронiї контексту, тому для iлюстративностi потрібен певний дискурс, в якому i виявляється експресивна спрямованiсть та iншi прихованi функцiї тропiв зокрема у масмедiйних ресурсах [16, с. 8].

«*The sandwich generation is being chewed on at both ends.*» Novelli said. «*The boomer generation is struggling to help support aging parents and pay college tuition for their children*», (Pittsburgh Post-Gazette, Nov., 2002). Вираз вжито для дефiнiцiї поняття сучасного соцiуму, що ранiше позначалось дескриптивним шляхом. Прошарок населення середнього вiку описаний як такий, що страждає пiд тягарем багатьох обов'язкiв.

«*My name is Brenda Mejia and I'm owned by two Australian cattle dogs. I don't have kids, so my dogs are my «furkids». They keep me as busy as a soccer mom*», (The Desert Sun Apr., 2004). Очевидно, що заміна нейтрального слова позитивним конотатом додає поняттю бiльшi експресивностi та вагомостi домашнiм улюбленцям за вiдсутностi власних дiтей.

«*Speaker Finneran informed his sheeple, I mean people, of their impending «voluntary» pay cuts at a caucus Wednesday afternoon*», (The Boston Herald, Mar., 2002). Дана асоцiативнiсть додає лексемi негативного конотату та виражає применшення цiнностi пiдлеглих людей та нiвелювання важливостi iхньої роботи.

«*Still, a former Google executive observed, «Google could do fewer products and make fewer investments. They are doing too many and peanut-buttering everything»*», (The New Yorker, Oc., 2009). Вираження необгрунтованоi ощадливостi яскраво вiдображається за допомогою гастрономiчного поняття, близького та зрозумiлого усiм жителям Америки.

«*It's not working is it? Or as the huge banner draped over the steps of the Old Lady Of Threadneedle Street said: «So Many Battles Against The System And Finally It Ends By Itself.» The Square Mile didn't feel like the nerve-centre of our banking system yesterday...»*», (The Mirror, Apr., 2009). Замiна Банку Англiї на персонiфiкований образ робить дискурс образнiшим та додає iронiчного забарвлення.

«*Ronan is not the only vertically challenged husband who is left in the shade by the wife's heels. In her flats, Ali Hewson is the perfect match for her pop star husband Bono.*», (The Mirror, Mar., 2009). Евфемiзм нейтралiзує некоректну образу гiдностi людини, що є чоловіком зiрки.

«*Women are beginning to rise steadily to the top in the workplace all over the developed world, but in the US they are forging ahead. They call them the new alpha earners. They are women, they bring home America's bacon and they are set to take over...*», (The Observer, M., 2003). Вираз значно експресивнiший та влучнiший нiж його дескриптивне означення, що додає величезноi значущостi жiнкам.

«*Ideal for the couple wanting a taste of the high life for their post-nuptial break with boutique holidays in India, Morocco and Sri Lanka on offer. Couples can stay in first-class hotels, secluded beach hideaways or experience barefoot luxury in their own seafront villa.*», (Aberdeen Press and Journal, Apr., 2007). Вираз захоплює увагу читачiв своєю експресивнiстю i дозволяє уявити прекраснi умови, що пропонує вишуканий курорт, який дозволить почуватись на висотi навiть у простому одязi.

«*My husband made it up when I was walking at a beach picking up stones while not trying to be hit by waves. We now use it at work when multitasking, – «Maybe if you were bifocular, you could have gotten two jobs done!»*», (Paulette Bures, M., 2006) [26]. Вираз дає стилiстично зрозумiти, що виконувати двi роботи – це цiлком реально. Дана жартiвлива асоцiацiя дозволяє чiткiше уявити запропоновану ситуацiю та комунiкативну спрямованiсть мовця.

«*The millionaire cookery writer Delia Smith today wins a distinction money cannot buy. The noun Delia – as in the phrases «a Delia dish» or «doing a Delia» – earns an entry in the edition of Collins English Dictionary*», (The Guardian, Dec., 2001). Масмедiйне джерело швидко реагує на змiни словникового складу мови та констатує явище у своїй статтi як загальний, зрозумiлий усiм iменник.

«*One in five 18 to 24-year-olds admit they have either returned to the family home or put on hold plans to move out to save towards a deposit, according to high street bank Abbey. The group has dubbed this generation of boomerangers because of their inability to leave home*», (Daily Post, Feb., 2009). Метафоричний вираз, що виконує номiнатиwну функцiю, чiтко та яскраво позначає актуальний феномен суспiльства – неспроможнiсть молодих людей все ще «прогодувати» себе самостiйно.

«*Today's person who seems to thrive on being stressed out and whiny is a real stress puppy*», (The Birmingham Post, Jan., 2006). Жартiвлиwвiсть, применшення цiнностi працiвника та орiєнтацiя на позамовнi фоновi знання – цiль wживання виразу у пресi, де кожен читач обов'язково знайде щось дотичне для себе.

«*«White» only describes what a few people look like, and it needs a dignified euphemism, like «People of pallor»*», (San Francisco Chronicle, Mar., 2001). У самому контекстi вказано на жартiвливе та iронiчне значення, зважаючи на «схибленiсть» людей щодо асоцiацiї особистостей iз кольором шкiри.

«*We've flirted with Absolut Bling Bling, posed with Absolut Disco – and now we're partying with Absolut Masquerade! The classic outline of the Absolut bottle has been dressed up for a decadent night on the town*», (Birmingham Mail, Oc., 2008). Iронiчно-позитивне означення вiдомої людини увиразнює прагматику дискурсу.

«*Our society's bias toward attractiveness is exacerbated by its cult of youth...one in four employees expressed concern that their boss viewed them as less capable than younger employees. Boomers in particular are finding it painful as they crash into «the silver ceiling»*», (The New Republic, Mar., 2002). Завуальованiсть соцiального феномена все ж дає можливiсть читачам чiтко усвiдомити дилему для старшого поколiння.

Висновки дослiдження та перспективи подальших наукових розвiдок. У пiдсумку зазначимо, що у масмедiйному дискурсi метафоризованi лексичнi одиницi виконують спецiальнi функцiї. Вони призначенi для точного i образного означення нових реалiй глобалiзованого свiту за допомогою власне внутрiшнiх ресурсiв мови [21, с. 5].

На це впливає низка чинникiв, як позамовних так i мовних. До перших вiдносимо активне поширення та актуальнiсть певних феноменiв у суспiльствi, пришвидшенi темпи розвитку наук та технiки, глобалiзацiю, i т. д. [15, с. 2].

Тропеiзованi лексеми доповнюють внутрiшньомовну прагматику англiйського вокабуляру за рахунок експресивностi, уточнення, завуальованостi соцiально негативних термiнiв, iронiчностi, iнтенсифiкацiї образностi виразiв. Всi цi особливостi слугують для заохочення, захоплення уваги цiльової аудиторiї та впливу на неї для формування певних висновкiв про подiї, що аналізуються [20, с. 55].

Активне поповнення англiйськомовної преси новими експресивними одиницями, а заразом i їх лексикографiчна фiксацiя у словниковому складi мови не випадковi. Вони дозволяють на абстрактному рiвнi чiтко усвiдомити новi феномени за допомогою уже засвоєних досвiдних структур та дещо переоцiнити вже iснуючi реалiї за рахунок семантичного зсуву, що відбувається у твореннi виразiв.

Є усi пiдстави погодитись iз твердженням провiдних лiнгвiстiв та фiлософiв, що наше мислення аргiогi асоцiативне, що не може не виразитись у мовi. На основi сумiжностi або схожостi поєднуються чи накладаються рiзнорiднi лексеми, якi утворюють низку метафоричних та метонiмiчних модифiкацiй, що дозволяють судити про тенденцiю до тропеiзацiї мови.

Масмедiйний дискурс – яскраво виражений медiатор-контекст для простеження цих мовних явищ, оскiльки журналісти та публiчнi люди на даному етапi активно використовують мовнi експресивнi засоби задля захоплення уваги читачiв та впливу на формування їхнiх суджень не лише сюжетом дискурсу, а й манерою та мовою висловлення.

На прагматичному рiвнi це виражається за допомогою рiзних видiв метафоро-метонiмiчного перенесення, що уточнює, доповнює, увиразнює, маскує, пiдсилює, надає iронiчну, позитивну\негативну оцiнку феноменам сучасного суспiльства.

Отже, тропеїзовані лексичні одиниці – субститути денотативних чи дескриптивних лексем для досягнення більше ніж інформативної функції висловлення, а ще й скеровуючої та орієнтованої на певний потрібний для мовця результат комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій І. Роль художніх означень у складі дескриптивно-образних номенів (на матеріалі малої прози кінці ХХ – початку ХХІ століття) / І.Бабій // Наукові записки ВДПУ ім. М.Коцюбинського. Серія : Філологія. – Вінниця : ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 2009. – Вип. 11. – С. 280-284.
2. Валігура О.Р. Стилiстика англійської мови : навчальний посiбник для студентів вищих навчальних закладів / О.Р. Валігура, О.Ю. Борецька. – Тернопіль : Лібра Terra, 2009. – 200 с.
3. Воробйова О.П. Міжпредметні зв'язки у контексті поглиблення соціокультурного компонента навчання іноземних мов / О.П. Воробйова // Іноземні мови в навчальних закладах : Науково-методичний журнал. – К., 2008. – № 1. – С. 36-45.
4. Гальперин І.Р. Стилiстика англійського язика / І.Р. Гальперин. – М. : Высшая школа, 1981. – 316 с.
5. Жулінська М.О. Когнітивні особливості англійських комп'ютерних неологізмів утворених шляхом метафоризації / М.О.Жулінська // Науковий вісник ВНУ ім. Л.Українки. Розділ ІІІ. Когнітивна лінгвістика. – Луцьк : ВНУ ім. Л. Українки, 2007. – №4. – С. 87-90.
6. Зайко Л.В. Політкоректна англійська номінація : семантичний зсув від евфемізмів до дисфемізмів. [Електронний ресурс] / Л.В. Зайко / Режим доступу:<http://www.stationline.org.ua/index.php/filologiya/31/1866-politkorektna-anglijska-nominaciya-semantichnij-zsuv-vid-efemizmiw-do-disfemizmiw.html>
7. Зацний Ю.А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття : англо-український словник / Ю.А.Зацний, А.В.Янков. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 360 с.
8. Ігнатенко В.В. Особенности производственной метафоры в контексте специальной литературы / В.В. Ігнатенко // Вестник Челябинского государственного университета. Серия Филология. Искусствоведение. – Челябинск : ЧГУ, 2011. – Вып. 60. – С. 59-61.
9. Коломієць С.С. Переклад метафоричних термінів у науково-технічному дискурсі / С.С. Коломієць, Г.В. Шрам // Науковий вісник ВНУ ім. Л.Українки. Розділ ІV. Теорія і практика перекладу. – Луцьк : ВНУ ім. Л. Українки, 2010. – №9. – С. 253-257.
10. Костюк Н.Г. Метафора як один із засобів утворення термінів у радіоелектроніці / Н.Г. Костюк // Вісник ЖДУ ім. І. Франка. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 1998. – Вип.1. – С. 79-83.
11. Кухаренко В.А. Практикум з стилістики англійської мови: Підручник. / В.А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2000. – 160 с.
12. Лазебна Н. Проблема визначення припустимої межі образності в семантиці комп'ютерної термінології / Н. Лазебна // Наукові записки ЗНТУ. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Запоріжжя : ЗНТУ, 2010. – Випуск 89(3). – С. 408-411.
13. Лисовская Е.Т. Именные перифразы в современном английском языке и их текстовый статус : дис. на соискание науч. степ. канд. филол. наук : 10.02.04 / Е.Т. Лисовская. – Минск, 1984. – 199с.
14. Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – Київ : Вища школа, 2003. – 311 с.
15. Островська Ю.К. Дослідження семантики оцінних неологізмів: засади добору мовного матеріалу [Електронний ресурс] / Ю.К. Островська / Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/tmz/2009_19/Ostrovskaj.pdf
16. Самигуллина А.С. Метафора в когнітивно-семиотическом освещении : автореф. дис. на соискание науч. степ. доктора филол. наук : 10.02.04, 10.02.19 / А.С. Самигуллина. – Уфа, 2008. – 41 с.
17. Скляревская Г.Н. Метафора в системе языка / Г.Н. Скляревская. – Санкт-Петербург : Наука, 1993. – 152 с.
18. Теория метафоры: Сборник: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой; Общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.
19. Худолій А.О. Динаміка функціональних змін у мові американської публіцистики кінця ХХ □ початку ХХІ століття : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / А.О. Худолій. – К., 2004. – 20с.
20. Adaci Sana. La Neologie Journalistique. Analyse des néologismes de la presse écrite francophone / Sana Adaci. – Republique Algerienne : Université Mentouri. Constantine. Ecole Doctorale de Français, 2008. – 178 p.
21. Jamet D.L. What do Internet metaphors reveal about the perception of the Internet / Denis L. Jamet. – University of Lyon. – 2010. – №18. – P. 7-32.
22. Lakoff G. Metaphors we live by / G.Lakoff, M.Johnson. – London : The university of Chicago press, 2003. – 276 p.
23. Longman Dictionary of Contemporary English. 4th edition / [edited by Stephen Bullon, directed by Della Summers]. – UK : Addison-Wesley Longman Limited, 2007. – 1949 p.
24. Oxford Advanced Learner's Dictionary [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://oald8.oxfordlearnersdictionaries.com/>
25. Ruiz J.H. The Role of Metaphor, Metonymy, and Conceptual Blending in Understanding Advertisements : The Case of Drug-prevention Ads / Javier Herrero Ruiz // University of La Rioja. Revista Alicantina de Estudios Ingleses. – 2006. – №19. – P. 169-190.
26. The Merriam-Webster Dictionary [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com/>

Гуменная И. Ассоциативно-экспрессивные средства английского массмедийного дискурса.

В статье сделан краткий обзор особенностей и цели употребления языковых тропов в современном английском массмедийном дискурсе. В аспекте когнитивной теории метафоры доказано, что уже имеющиеся мыслительные структуры принимают непосредственное участие в формировании новых концептов. На языковом уровне это выражается семантическим сдвигом на основе сравнения и поиска общего признака между двумя отличными явлениями или в аспекте смежности понятий в пределах одной концептосферы. Наиболее используемой является метафора. Особым «этапом» образование нового понятия является катахреза. В ее основании – метафорический перенос одной лексемы на другую для заполнения лакуны вокабуляра английского языка. Метонимия с ее разновидностями использует замену наименований по смежности. Перифраз описывает понятие экспрессивным дескриптивным путем вместо денотативного значения. Эвфемизм «маскирует» отрицательный коннотат понятия, дисфемизм наоборот восстанавливает имплицитный пейоративный смысл. Лексико-семантический уровень анализа позволяет проследить процесс наложения значений на основе совместной семы. Концептуально-прагматический аспект дает возможность увидеть коннотативную окраску и скрытое воздействие тропов массмедийного дискурса на целевую аудиторию. Сделан вывод, что тропеизация языка способствует ее образности, точности наименований, оценочности явлений и формированию сознания читателей.

Ключевые слова: семантический сдвиг, метафора, метонимия, тропы, массмедийный дискурс, экспрессивность, прагматическая направленность.

Humenna I. Associative and Expressive Means of English Mass Media Discourse.

A brief overview of the features and purpose of use of linguistic tropes in modern English mass media discourse is presented in the article. With regard to the cognitive theory of metaphor it is proved that existing thinking patterns are directly involved in the new concepts' formation. On the level of the language it is represented by the semantic shift based on comparing and finding common features between two different phenomena or in terms of adjacent concepts within one conceptual domain. The most used trope is the metaphor. A special «stage» of new concept formation is catachresis. A metaphorical transfer of one lexeme to another is in its basis to fill the gap in the English vocabulary. Metonymy with its kinds uses the name replacement by contiguity. Periphrasis describes the concept in expressive and descriptive way instead of giving a denotative meaning. Euphemism «masks» negative connotative meaning of concepts, whereas dysphemism restores pejorative implicit meaning. Lexical-semantic level of analysis allows to trace the process of meaning imposition on the basis of common feature. Conceptual and pragmatic aspects reveal connotative colouring and hidden influence of tropes in mass media discourse on the target audience. It is concluded that language tropeisation promotes to its imagery, naming accuracy, phenomena reevaluation and forming the readers' consciousness.

Key words: semantic shift, metaphor, metonymy, tropes, mass media discourse, expressiveness, pragmatic charge.

Ганна Колосова
(Київ)

УДК 81'42

**ТЕКСТОТВІРНІ ФАКТОРИ ТА ОДИНИЦІ
ТЕКСТОТВОРЕННЯ В СИСТЕМІ МЕМУАРІВ**

У статті розглянуто специфіку та сутність текстотворення мемуарного тексту, що є досить широким та не до кінця дослідженим питанням. Для ефективнішого розуміння такого процесу було виділено та описано базову одиницю текстотворення, яка втілюється в тексті через різні мовні та позамовні засоби, що функціонують як зв'язне ціле, наповнюючи та скріплюючи мемуарний твір. В центрі уваги автора знаходяться фактори текстотворення, що обумовлюють відбір та комбінацію мовного інструментарію наповнення мемуарів. Такі фактори було поділено на об'єктивні (ті, що можна застосувати до будь-якого тексту) та суб'єктивні (ті, що діють при створенні окремих текстів). Прийом діалогічності було виділено як один із найефективніших методів текстотворення, що відображає зв'язок між частинами тексту, цілими текстами,

культурними контекстами. В мемуарах дiалог може проявлятись через зв'язок автора з читачем, через надання додаткових пояснень, коментарiв, внутрiшнiх монологiв та iн. Вiдбуваючись мiж окремими текстами, дiалог стає ефективним методом систематизацiї таких творiв.

Ключовi слова: мемуари, об'єктивнi фактори текстотворення, суб'єктивнi фактори текстотворення, лексiя, онiм, дiалогiчнiсть.

Постановка проблеми. В сучаснiй лiнгвiстицi текстотворення займає мiцне положення, що зумовлює актуальнiсть даної теми в наукових дослiдженнях. Звiдси впливають наступнi **задачi** даної статтi: формування уявлень про фактори створення тексту, який складається з окремих будiвних елементiв або одиниць текстотворення; виявлення складу таких одиниць та iх взаємодiї; характеристика даних одиниць.

Метою статтi є аналіз мемуарного твору через розкриття природи процесу створення тексту, його особливостей та одиниць текстотворення. **Матеріалом** дослiдження виступають мемуари Вiнстона Черчилля «My early life».

Виклад основного матерiалу дослiдження. Аналіз останнiх джерел та публiкацiй показав, що на думку деяких науковцiв текстотворення є однiєю з категорiй тексту, проте, бiльшiсть з них виводить дане поняття в окремий розряд, що використовує текстуальнiсть для свого повноцiнного функцiонування. Питання про сутнiсть та специфіку текстотворення ще не є до кiнця розкритим науковцями. Про це свiдчить нерозрiзнення чи нерозмежування тектопородження та текстотворення, текстотворення та структури текста, текстотворення як дiяльностi i як продукту дiяльностi, нерозробленiсть питання про зв'язок текстотворення i деривацiї, текстотворення та iнтерпретацiї та iн.

Теорiя текстотворення тiсно пов'язана з рiзноманiтними аспектами лiнгвiстики тексту:

–з визначенням типiв зв'язностi тексту, що розглядається у структурно-граматичному аспекті;

–у структурно-семантичному проявляються особливостi членування тексту з рiзних семіотичних позицiй;

–типологiзацiя способiв вираження основних змiстових категорiй тексту, пiдтексту та встановлення мовних засобiв, дотичних до лiнгвiстики тексту проявляється через стилістико-композицiйний аспект;

–з описом рiзних повiстувальних жанрiв та типiв оповiдача i потенцiйного читача як програму iнтерпретацiї, вписаної у художнiй текст, розглядають з точки зору наратологiчного аспекти.

Зважаючи на всi вищезазначенi аспекти, пiд принципом текстотворення розумiємо «спiсiб структурно-семіологiчної, лiнгвостилістичної та наративної органiзацiї простору тексту». Сам процес текстотворення розумiють як «позаструктурний, нелiнійний спiсiб органiзацiї цiлiсностi повiсткування», що ґрунтується на поєднаннi «кодiв» (художнiх, фiлософських, соціологiчних, культурологiчних) [1, с. 12-13]. Поєднання таких кодiв для органiзацiї тексту з точки зору рiзних параметрiв є результатом як самостiйного функцiонування текстових категорiй, так i iх взаємодiї всерединi окремого твору.

Пiд теорiєю текстотворення розумiють коло iдей, якi визначаються лiнгвiстичною теорiєю тексту i є ключовими для лiнгвiстики тексту та формують центральне поняття теорiї текстотворення – категорiю одиниць текстотворення [5, с. 21]. Процес текстотворення є пов'язаним з деривацiйними процесами як типом мiжтекстових вiдносин, головною задачею яких є створення текстiв на базi вже iснуючих сукупностей текстiв. Так в сферi текстотворення розрiзняють три основнi деривацiйнi процеси:

1)Розгортання, при якому вихiдний текст отримує формально-семантичнi додавання.

2)Згортання, при якому вихiдний текст отримує формально-семантичнi упушення.

3)Ускладнення, при якому вихiдний текст отримує не формально-семантичнi, а функцiональнi змiни [9, с. 23-24].

Пiдчас текстотворення конкретних творiв, перелiчені процеси в багатьох випадках сумiщаються, модифікуються та iн., а самi утворенi тексти мають деяку множиннiсть вихiдних текстiв та вiльно функцiонуючих текстових фрагментiв (висловiв-кліше, прецедентних iмен,

назв iсторичних подiй та iн.), якi складають текстотворчу базу даного конкретного мемуару [8, с. 108].

Текст як цiльний мовленнєвий твiр має свої закономірностi творення. Текстотворення здiйснюється пiд впливом самого тексту та встановлення мети конкретного автора тексту. Перше диктується самим текстом, його типом, жанром, задачами, якi вiн реалiзує. Друге цiлком пов'язане з авторською модальностю, адже будь-яке повiдомлення включає в себе не тiльки iнформацiю, але i ставлення автора до iнформацiї, що повiдомляється. Останнє є особливо важливим у встановленнi прагматики тексту оскiльки є пов'язаним з iнтерпретацiйною стороною тексту. Автор не тiльки формує власне текст, але i направляє читача до його iнтерпретацiї. Прагматична установка тексту виходить iз самого тексту – його призначення, виду, жанру... Перед початком роботи над текстом автор встановлює мету - iнформування, навчання, iнструктування, декларування i т.д. Таким чином, кожен текст має свою прагматичну установку. Вона визначає i форму тексту, i вибiр матерiалу, i загальну стилiстику i т.д. Однак автор, як конкретний суб'єкт, пiдкорюючись загальним правилам побудови тексту певної направленостi, вносить свої, особистiснi корективи в побудовi твору, тобто, отримує свою, авторську прагматичну установку. Обидвi установки сумiщаються, можуть накладатись одна на одну, але через певнi причини можуть розходитись i навить вступати в суперечностi [4, с. 24]. В мемуарах В. Черчилля авторська мета полягає в iнформуваннi читача: надання фактiв про власне життя, що отримують значну долю суб'єктивностi. Так реципiєнт може ознайомитись з молодiстю видатної людини з точки зору самого письменника, тобто, лише пiд певним кутом. Таким чином, прагматична настановка помагає у передачi iсторiї перiоду життя у досить суб'єктивнiй формi пiд впливом зовнiшнiх, об'єктивних факторiв.

При визначеннi механiзмiв текстотворення перш за все вибирається модель комунiкацiї, тобто враховуються конструктивнi ознаки мовленнєвого акту, сукупностю яких формує модель:

1)комунiкативне встановлення мети (в мемуарах «My early life» – iнформування);

2)предмет (зiмст) комунiкацiї (30 рокiв з життя автора);

3)ознаки ситуацiї, в якiй здiйснюється комунiкацiя (дитинство, вiйна, полiтика та iн.);

4)соцiальна характеристика учасникiв комунiкацiї (титулованi особи, вiйськовi, полiтики та iн.).

Сукупностi даних ознак створює систему мовленнєвих ситуацiй, а тип мовленнєвої ситуацiї визначає конкретну модель комунiкацiї i форму її втiлення [8, с. 97].

Розгляд тексту на основi його комунiкативної природи i визнання центральної ролi категорiї автора передбачає знаходження такої одиницi текстотворення, яка стає суттєвою i в дiяльностi того, хто говорить при створеннi тексту, i в дiяльностi того, хто слухає при сприйняттi i розумiннi тексту. Така одиниця не прив'язується жорстко до матерiального носiя (одиницi мови чи комбiнацiї одиниць мови). Автор бачить зв'язок лише як правило [7, с. 281].

Отже, одиницею текстотворення може ставати лексiя, яку було видiлено Р. Бартом як одиницю читання, що не є прив'язаною до певного матерiального оформлення; вона виконує функцiю змiстового наповнення [2, с. 424]. Лексiя представляється в тексті рiзними мовними та позамовними засобами. Це можуть бути одиницi та комбiнацiї одиниць рiзних рiвнiв мови, мовленнєвi комплекси (слово, комбiнацiя слiв, речення, бiльш складне лексичне об'єднання, текстовий блок рiзної природи, прецедентне iм'я та прецедентний текст, iм'я iсторичне, позначення важливого для культури символу та iн.), а також позамовнi засоби (пiктограми, засоби парамови та iн.) [8, с. 108]. В нашому дослiдженнi центральною одиницею текстотворення або лексiєю є онiми, що можуть комбiнувати навколо себе рiзнi мовнi та позамовнi засоби в контекстi та поза ним, стаючи словесним втiленням позначуваного об'єкту реальної дiйсностi, передаючи символ культури, iсторичну назву, вмищаючи в собi цiлий iнформацiйний блок.

Зважаючи на те, що мемуарний твiр – унiкальне поєднання, взаємодiя мовного iнструментарiю, фактори текстотворення стимулюють перетворення розрiзних засобiв мови в зв'язне цiле, скрiпляючи текст. Текстотворчi фактори обумовлюють вибiр та комбiнацiю мовних iнструментiв тексту. Фактори текстотворення можна подiлити на об'єктивнi – тi, якi

дiють при твореннi будь-якого тексту та суб'єктивнi – тi, якi дiють при твореннi окремих текстiв.

Об'єктивнi текстотворчi фактори:

- 1) лiнгвiстичнi: форма мовлення, функцiональний стиль, тип викладу
- 2) екстралiнгвiстичнi: ситуацiя (фрагмент реального свiту, який вiдображається в текстi), жанр, асоцiативнi норми, пресупозицiя (фоновi знання)

Суб'єктивнi текстотворчi фактори:

- 1) характер ситуацiї (реальна, умовна);
- 2) особистiсть автора, його свiтогляд;
- 3) характер персонажiв;
- 4) iдейно-естетична направленiсть твору [6, с. 210].

Перелiченi фактори є позалiнгвiстичними, зовнiшнiми. Можна видiлити внутрiшнi текстотвiрнi фактори. В ролi iндивiдуальних внутрiшнiх факторiв текстотворення можуть виступати окремi мовнi iнструменти тексту в певних комбiнацiях (фонетичнi, морфологiчнi, лексичнi, словотворчi, синтетичнi, лексико-синтаксичнi та iн.). Так, кожен наступний змiст речення мемуарного тексту мiстить в собi натяк на змiст попереднiх речень. Мовнi сигнали, якi вказують на такий зв'язок, виступають в ролi текстотворчих факторiв. Прослiдуємо на конкретному прикладi, як скрiплюють текст лексичнi та парафрастичнi елементи всерединi конкретного цiлого: «*But even as a schoolboy I questioned the aptness of the Classics for the prime structure of our education. So they told me how Mr. Gladstone read Homer for fun, which I thought served him right, and that it would be a great pleasure to me in after life. When I seemed incredulous, they added that classics would be a help in writing or speaking English. They then pointed out the number of our modern words which are derived from the Latin or Greek. Apparently one could use these words much better, if one knew the exact source from which they had sprung.*» [1, с. 23]. Показано зв'язок мiж словом *Classics* в першому реченнi та *Homer* в другому: антропонiм *Гомер* є прикладом до поняття «класики». В другому реченнi займенник *him* виступає в ролi синонiмiчної замини для антропонiму *Mr. Gladstone*. В третьому реченнi знову зустрiчається слово *classics*, що пiдтверджує думку автора, про те, що *Homer* є представником даного класу. Iменник *English* розвиває своє значення через четверте речення, в якому розкривається iдея про походження англiйських слiв iз латини та грецької мов (*derived from the Latin or Greek*). Наступне речення продовжує дану думку через вживання займенника *these*, який вказує на те, що поняття, вживане пiсля займенника, використовувалось ранiше у даному фрагментi тексту. Видiленi мовнi засоби створюють мiжфразовий зв'язок. Крім того, з iх допомогою з рiзних точок зору оцiнюється центральний об'єкт фрагменту (ставлення автора до вивчення англiйської мови через латину та грецьку шляхом прочитання класикiв, таких, як наприклад, Гомер) з позицiї оповiдача, створюється цiлiсний образ, який сприяє створенню iдейно-тематичної єдностi тексту.

Можна зробити попереднi висновки про те, що слово в текстi здатне:

- а) оповiщати про денотат, позначаючи його i характеризує певним чином
- б) вiдображати елемент мiкротеми та мiкротему
- в) втiлювати елемент ситуацiї чи її фрагмент
- г) бути емотемою
- д) створювати мiкрообраз [6, с. 211].

Текстотвiрну функцiю можуть виконувати ключовi (опорнi) слова фрагменту тексту. Виключення цих слiв призводить до його розпаду. Ключовi слова можуть повторюватись, як правило, пiдпадаючи пiд семантичну трансформацiю, вживаючись у рiзних значеннях: «*At this point I was joined by my new colleague in the fight. His accession was deemed to be a master stroke of the Central Office. He was none other than Mr. James Mawdsley, a Socialist and the much respected secretary of the Operative Spinners' Association. Mr. Mawdsley was the most genuine specimen of the Tory working-man candidate I have ever come across.*» [1, с. 222]. Ключовим словом в даному фрагментi виступає антропонiм *Mr. Mawdsley*, який вживаючись в уривку вдруге, набуває бiльш широке значення, отримуючи додаткову iнформацiю через такi описовi слова та фрази *Socialist* та *secretary of the Operative Spinners' Association*. Тобто, якщо вперше вживаючись в текстi, iм'я

Mr. Mawdsley не несе ніякого фонового повідомлення, то вже при другому використанні, такий антропонім надає досить докладну інформацію про носія даного номену, тобто, змінює своє значення від «*містер Модслі*» до «*соціаліст, секретар Союзу робочих-прядильників містер Модслі*». Семантичні трансформації сприяють формуванню основ образного змісту даного тексту. Ключові слова виконують важливу роль та конструюють композиції основних мікротем.

У ролі факторів текстотворення можуть виступати тематичні групи слів, наприклад: «*My father instructed his bookseller Mr. Bain to send me any books I might require for my studies. So I ordered Hamley's "Operations of War", Prince Kraft's "Letters on Infantry", "Cavalry and Artillery", Maine's "Infantry Fire Tactics", together with a number of histories dealing with the American Civil, Franco-German and Russo-Turkish wars, which were then our latest and best specimens of wars.*» [1, с. 43]. В даному уривку тексту можна виділити дві основні тематичні групи слів: назви творів – хрестоніми (“*Operations of War*”, “*Letters on Infantry*”, “*Cavalry and Artillery*”, “*Infantry Fire Tactics*”) та прізвища авторів – антропоніми (*Hamley, Prince Kraft, Maine*). Такі слова групуються навколо основної ідеї фрагменту (книги, які замовив письменник), підсилюючи та розкриваючи детальніше авторський задум. В даному випадку тематичні групи слів складаються виключно з ВН та виконують функцію змістового насичення та розширення меж тематичного центру уривку твору.

Текстотвірними можливостями можуть володіти більш складні елементи тексту, такі як речення та висловлювання:

1) Семантика речення пов’язана зі структурою відповідної ситуації, яка при «накопиченні» та «укрупненні» семантичних ознак формує поетапне змістове розгортання тексту та його змістової структури.

2) Семантична ознака може відображати:

а) одну зі сторін елемента, який описується в ситуації (на рівні сем)

б) елемент в цілому (на рівні слів, фразеологізмів)

в) координацію елементів (на рівні висловлень його частин).

3) Вербально висловлені семантичні ознаки різних реалій текстового світу зв’язуються: стосунками доповнення, стосунками підсилення та стосунками контрасту, що мають комунікативну значимість на різних етапах змістового розгорнення тексту: від висловлювань до тексту.

4) Висловлювання, яке є елементом тексту, відображає загальну картину фрагментарно і неповно. Воно може включатись в проспекцію та ретроспекцію всього тексту.

5) Текстотворчі потенції речення визначаються наступними факторами:

а) структурно-семантичною організацією речення

б) ініціальністю позиції речення

в) семантичною співвіднесеністю речення з наступною композиційно-змістовою ланкою тексту.

6) Існують два способи семантичного впливу речення на текст: контактено-когезійний вплив та асоціативно-преривна взаємодія.

7) Як і текст, висловлювання має поверхневий і глибинний зміст.

Складне синтаксичне ціле (або комунікативний блок висловлювання) проявляє наступні текстотворчі можливості:

1) Тема і рема виконують текстотворчу функцію.

2) Стройові одиниці текстотворення також виконують цю роль (складне синтаксичне ціле, вільне висловлювання першого типу, вільне висловлювання другого типу, лінійно-синтаксичний ланцюг).

3) У текстотворенні бере участь комунікативний блок висловлювання [6, с. 212].

Одним з ефективних методів текстотворення стає прийом діалогічності, який значною мірою впливає на формування текстової тканини. Діалогічність виступає в ролі однієї з текстових категорій та характеризує спрямованість твору на адресата: адже, діалог в даному випадку відбувається не в традиційному його розумінні, але і між частинами тексту, цілими текстами, культурними контекстами (М.М. Бахтін, О.П. Воробйова, Т.Ф. Плеханова, О.О. Селіванова). У цьому випадку, діалогічність як прийом текстотворення, проявляється

через встановлення зв'язку між автором i читачем, надання авторських коментарiв та пояснень до основного змісту тексту, внутрішнi монологи [1, с. 13]. В своїх мемуарах В. Черчилль надає власнi коментарі, що містять уточнення та пояснення, до того, про що він говорить. Наприклад: «*General French and his staff, which included both Haig and Herbert Lawrence¹, had just slipped through under artillery fire in the last train out of Ladysmith on his way to the Cape Colony, where the main cavalry forces were to be assembled.*» [1, с. 242]. Тут же автор надає пояснення у формі виноски до невідомого для читача носія власного імені, розкриваючи особу позначуваного: «*¹Commander-in-Chief, and Chief of the Staff respectively in 1917-18.*» [1, с. 242]. Таким чином, відбувається діалог між автором та читачем, що матиме наступну примітивну форму: 1. Автор називає особу. 2. Читач ставить німе питання: *хто ця особа?* 3. Автор відповідає на питання, надаючи роз'яснення у формі виноски.

Якщо ж мова йде про діалог між текстами, то найефективнішим методом є передусім відселення споріднених текстів. Зручним способом систематизації споріднених текстів є гніздо таких текстів, яке формується на основі відношень між текстами. В такому гнізді тексти об'єднуються в парадигми та ланцюги. Текстотворчий ланцюг складають тексти, які знаходяться у стосунках послідовної похідності [3, с. 107–118].

Отже, нами було описано процес текстотворення та виділено низку об'єктивних та суб'єктивних текстотвірних факторів, що є доцільними для аналізу породження мемуарного твору. Базовим параметром створення тексту є лексія, яка представляє собою одиницю читання та змістового наповнення. Функції лексії може виконувати як окреме слово, так і групи слів, речень та ін. Для мемуарів В. Черчилля такою одиницею стає онім, що потенціально здатен виконувати ряд текстотвірних функцій, без яких текст не буде повним та детальним. Нас цікавить виконання функцій створення текстів через ВН, а тому, можна зробити попередні висновки про те що окреме слово в творі здатне надавати певну характеристику позначуваного денотату, бути елементом мікротеми або окремою мікротемою, створювати мікрообраз та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабелюк О.А. Поетика постмодерністського художнього дискурсу: принципи текстотворення (на матеріалі сучасної американської прози малої форми) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. філол. наук. : спец. 10.02.04. «Германські мови» / О.А. Бабелюк. – К., 2010. – 33с.
2. Барт Р. С/Z. / Р. Барт. – М., 1994. – С. 424.
3. Василенко Т.Н. Гнездовой принцип систематизации текстов (на материале оригинального художественного текста и его переводов) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Т.Н. Василенко. – Барнаул, 2008. – С. 107-118.
4. Волгина Н.С. Теория текста / Н.С. Волгина. – М., 2003. – С. 24.
5. Дымарский М. Я. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале русской прозы XIX-XX вв.) / М. Я. Дымарский. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 328 с.
6. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов / Т.В. Жеребило – Назрань: Изд-во "Пилигрим", 2010. – 486 с.
7. Звегинцев В.А. Мысли о лингвистике / В.А. Звегинцев. – М., 1996. – С. 281.
8. Земская Ю.Н. Теория текста: учеб. пособие / Ю.Н. Земская, И.Ю. Качесова, Л.М. Комиссарова, Н.В. Панченко, А.А. Чувакин. – М.: Флинта, Наука, 2010. – 132 с.
9. Чувакин А.А. Деривационные отношения как тип межтекстовых отношений (к предмету текстодериватологии) // Актуальные проблемы дериватологии, мотивологии, лексикографии / А.А. Чувакин. – Томск, 1998. – С. 23-24.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Churchill Winston S. My early life: a Roving Commission / Churchill Winston S. – NY: Charles Scribner's Sons, 1930. – 434 p.

Колосова Г. Текстоброаующие факторы и единицы текстоброаования в системе мемуаров.

В статье были рассмотрены специфика и сущность текстоброаования мемуаров, которые являются широким и не до конца исследованным вопросом. Для более эффективного понимания такого процесса было выделено и описано базовую единицу текстоброаования, которая воплощается в тексте через разные языковые и внеязыковые средства, функционируя как связное целое, наполняя и скрепляя мемуарное произведение. В центре внимания автора находятся факторы текстоброаования, которые обуславливают отбор и комбинацию языкового

инструментария наполнения мемуаров. Такие факторы были поделены на объективные (те, которые можно применить к любому тексту) и субъективные (те, которые действуют при создании отдельных текстов). Прием диалогичности было выделено как один из наиболее эффективных методов текстообразования, который отображает связь между частями текста, целыми текстами, культурными контекстами. В мемуарах диалог может проявляться через связь автора с читателем, через предоставление дополнительных разъяснений, комментариев, внутренних монологов пр. Происходя между отдельными текстами, диалог стает эффективным методом систематизации таких произведений.

Ключевые слова: мемуары, объективные факторы текстообразования, субъективные факторы текстообразования, лексия, оним, диалогичность.

Kolosova G. Text Forming Factors and Units of Text Formation in the Memoirs System.

This article shows specificity and nature of memoirs text formation, which is wide and not deeply investigated question. For more effective understanding of such process we have singled out basic unit of text formation, which shows up in the text with the help of different linguistic and extralinguistic methods, performing function of coherency, filling and fastening memoirs text. The author concentrates her attention on the text forming factors, which result in selection and combination of linguistic tools for memoirs construction. Such factors were divided into objective (which can be applied to any type of text) and subjective (can be applied to specific text types). Method of dialogue usage was highlighted as one of the most effective for text forming, showing connection between parts of the text, between different texts and cultural contexts. In memoirs, dialogue can be shown with the help of additional explanations, commentaries, inside monologues etc. Dialogue becomes very effective instrument for systematization of different texts.

Key words: memoirs, objective text forming factors, subjective text forming factors, lexia, proper names, method of dialogue.

Андрій Манзій
(Хмельницький)

УДК 811.111'373.23

**ЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОГО
НІМЕЦЬКОМОВНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ**

У статті здійснено аналіз сучасного політичного дискурсу, наведено модель політичної комунікації, на основі якої представлений процес мовного впливу, вербальної сугестії з метою отримання підтримки політичними діячами з боку громадськості. Також автор звертає увагу не лише на мовні, але і на позамовні фактори, що дає можливість адекватно описати цей феномен у всій його гетерогенності з урахуванням його ситуативної та контекстуальної зумовленості. Розглянуто семантичну структуру окремих лексем, які, відповідно, додають емоційного навантаження тексту, що, в свою чергу, можна визначити виключно у зв'язку з іншими мовними стратегіями, наприклад, такими як використання специфічних метафор, зміни стилю спілкування, перехід з орфоепічної норми вимови на діалект і навпаки, інтонаційне виділення найбільш вагомих елементів повідомлення тощо.

Ключові слова: політичний дискурс, політична комунікація, мова політики, мовний вплив, текст.

Постановка проблеми. Розвиток суспільства, зростання рівня політичної свідомості завжди визначали посилений інтерес до політичних процесів не лише простих громадян, але і науковців – представників різних наук: філософів, політологів, соціологів, психологів і не в останню чергу лінгвістів, що, в свою чергу, зумовило появу нових напрямків у мовознавстві, зокрема соціолінгвістики та політичної лінгвістики.

Політична мова або ж мова політики, її функціональні особливості, специфіка використання, способи і засоби, які використовуються урядовцями, депутатами, представниками

партій та організацій в своїх промовах, дебатах та офіційних заявах із метою отримання підтримки від електорату, маніпуляції однопартійців або ж громадськості загалом останнім часом все частіше стають об'єктом досліджень мовознавців. Проте приналежність науковців до тієї чи іншої мовознавчої школи, сфера наукових інтересів зумовлює виділення різних предметів дослідження, а, відповідно, і вибір методики їх проведення. Отримані результати стають надалі предметом запеклих дискусій, що свідчить як про відсутність єдиної точки зору щодо розуміння цього поняття, так і про актуальність подальших розвідок в цій сфері з метою систематизації та визначення спільного у вже існуючих теорій, що в свою чергу, дасть змогу виявити нові складові елементи структури, сутності цього феномена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про актуальність досліджуваної проблеми, що зумовлено потребами науки і нинішнім етапом розвитку громадянського суспільства як в Україні так і за її межами. Вагомі теоретичні й практичні напрацювання з проблем політичної мови, політичного дискурсу загалом стосувалися різних аспектів, що дозволяє розділити вітчизняних і іноземних мовознавців на умовні групи за сферами їх наукових інтересів, а саме:

- теоретичні основи політичної лінгвістики (О.Алексієвець, Г.Бек, А.Буркхардт, Т.Ващук, Н.Кондратенко, Л.Нагорна, В.Петренко, Л.Синельникова);
- вплив революційних подій, тоталітарного режиму на функціонування і розвиток мови (Х.Друбе, Я.Кеслер, П.Крючкова, П.Лафарг, О.Рехе, О.Семенюк, У.Фікс, Б.Харшав);
- комунікативно-прагматичний та комунікативно-дискурсивний підхід (В.Бандхауер, М.Діденко, Й.Кляйн, А.Тільманн, В.Холлі);
- дослідження окремих рівнів мови (Ю.Васік, В.Дікманн, Г.Лассуел, Г.Мюллер).

Мета статті. Попри значну кількість наукових розвідок, присвячених проблемам політичної комунікації і політичного дискурсу, деякі аспекти дослідження в цій сфері все ще потребують системного висвітлення, що, у свою чергу, зумовлює мету статті, а саме, детальний розгляд характеристики політичного дискурсу, аналіз технік мовного впливу на прикладі промов німецькомовних політиків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значна кількість науковців як в Україні, так і за її межами розглядаючи різні аспекти використання та функціонування мови в сфері політики використовують для позначення цього явища термін «політичний дискурс», в якості синонімів часто використовуються такі терміни як: терміни «політична комунікація», «мова політики», «політична мова», «мова публічної сфери». Така велика кількість термінів на позначення одного явища, в які кожен дослідник вкладає своє розуміння цього поняття, звісно не сприяє порозумінню щодо цього феномена.

Вживання терміну «дискурс» і зокрема «політичний дискурс» попри значну кількість публікацій присвячених цій темі все ще залишається яблуком розбрату серед науковців, тому варто зупинитися на цьому детальніше.

Так, запозичене з латинської мови поняття «discursus», яке на початку означало «бесіду», «розмову», з плином часу все більше розвивається отримує додаткове значення «аргумент», «логічне струнке міркування», надалі відбувається ще більше розширення семантичного наповнення слова аж доки дискурс не стає синонімом слову текст. [5, с. 33]. Т.А. ван Дейк визначає дискурс як складне комунікативне явище, вагомим елементом якого окрім тексту є також екстралінгвістичні фактори, як наприклад: світогляд, цілі адресата, які необхідні для розуміння і сприйняття тексту [2, с. 8]. З останньою точкою зору погоджується також Ф.Бацевич, який розуміє дискурс як сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних із пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем і осмисленням мовної картини світу адресантом [1, с. 138]. Г. Ціфонун бачить у дискурсі таку усну форму мовної комунікації, яка пов'язана з конкретною мовною ситуацією, з присутністю та співпрацею слухача і мовця [14, с. 161].

Враховуючи викладене вище стає зрозумілим, чому останнім часом все більше досліджень присвячених лексиці і тексту, проводяться в контексті як мовних, так і позамовних зв'язків, без яких неможливо повною мірою зрозуміти окремі лексеми або ж навіть тексти в їх справжньому значенні та з урахуванням їх обумовленості, що, в свою чергу, унеможливує і

адекватну реакцію на повідомлення. Таким чином, лінгвістичний аналіз дискурсу не може обмежуватись виключно текстом і має враховувати також фонову інформацію, яка впливає як на кодування інформації комунікантом, так і на її декодування реципієнтом.

На важливості знання всіх факторів наголошує також і І.Сусов, який виділяє в контексті дискурсу такі складові елементи:

- 1) оцінка партнерами по спілкуванню один одного як «своїх» або ж «не своїх»;
- 2) збіг або ж суперечність інтересів;
- 3) явні і приховані комунікативні і практичні цілі;
- 4) соціальні статуси та функціональні ролі;
- 5) подібність або розбіжність у фонових знань, рівня інтелекту, психологічних характеристик співрозмовників;
- 6) характер комунікативної активності;
- 7) стиль спілкування;
- 8) дотримання/недотримання норм спілкування;
- 9) рівень мовної компетентності;
- 10) сприятливі / несприятливі умови реалізації дискурсу [7, с. 233-234].

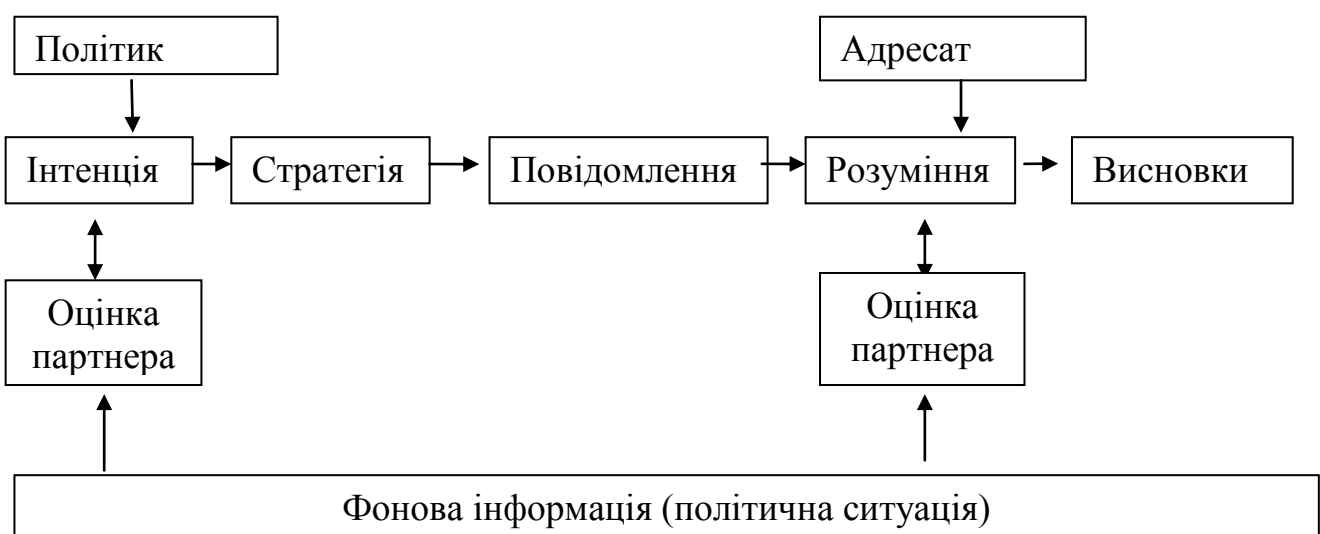
Схожої позиції дотримується і В.Демьянков, який наводить три можливі, на його думку, точки зору щодо розгляду політичного дискурсу, а саме:

- філологічна (де дискурс розглядається як будь-який інший текст, але з урахуванням політичних і ідеологічних концепцій);
- соціопсихолінгвістична (з урахуванням ефективності досягнення цілей мовця);
- індивідуально-герменевтична (для встановлення особистісних смислів автора та/або інтерпретатора за певних обставин [3, с. 32].

Що ж стосується особливостей використання мови в політиці, то на думку А. Буркхарда, до них слід віднести значну роль апелятивів, які визначають реалізацію комунікативно-прагматичної настанови – переконання громадян зробити правильний вибір під час голосування, що, в свою чергу, слугує реалізації інтересів зацікавлених політичних та громадських рухів або ж окремих діячів, урядовців тощо [8, с. 340].

Для унаочнення моделі політичної комунікації та факторів, що на неї впливають, використаємо графічне зображення.

Рис. 1. Модель політичної комунікації

У представленій моделі інтенція та ситуація утворюють основу – вихідний пункт комунікації. Політик має низку намірів, які представляють його плани та цілі, а отже, основною інтенцією тут можна назвати отримання підтримки з боку громадськості. Такий намір може

реалiзуватися у конкретнiй ситуацiї з метою переконання опонентiв прийняти ту чи iншу позицiю щодо окремого випадку або подiї шляхом iх вiдповiдної iнтерпретацiї на користь полiтика. У межах конкретної комунікативної ситуації політик так само як і адресант/и висувають певні гіпотези щодо оцінки один одного, очікувань, що, в свою чергу, впливає на вибір стратегії. Під стратегією розуміємо низку способів і засобів, мовних технік, які використовуються у висловленні, тексті, наприклад, промові, задля досягнення власних цілей. Про успішність обраної стратегії можна говорити, якщо публіка правильно зрозуміла, вiдповiдно, позитивно сприйняла iнтенцiю полiтика та проголосували за його пропозицiю, партiю тощо. Таким чином, йдеться про мовний вплив на слухача, тобто про маніпуляцію, де останню визначають як «вид психологічного впливу, майстерне використання якого призводить до виникнення у реципієнта намірів, які не збігаються з його актуальними бажаннями» [4, с. 59].

Політичний дискурс на думку Х.Гірта має певні характерні ознаки, які відрізняють її від інших типів комунікації, зокрема:

- публічність, що зумовлює вибір стилю спілкування;
- зв'язок з групою, де кожний політичний діяч є представником установи, партії, громадського руху тощо;
- багатодресність, оскільки промова перед одною групою людей може транслюватись по радіо, телебаченню, з'явитися в онлайн-доступі в мережі Інтернет;
- орієнтація на консенсус [11, с. 33–35].

Враховуючи специфіку випадків використання мови політики М.Едельман виділяє вiдповiдно до функцiй 4 форми притаманних цьому феномену, зокрема:

- мова переконання (*hortatory language*);
- мова переговорів (*bargaining language*);
- мова управління (*administrative language*);
- мова закону (*legal language*) [10, с. 130–151].

З огляду на організацію системи комунікації за своїми внутрішніми правилами, сукупність прийомів мовного впливу на реципієнта з метою вирішення певних завдань, досягнення цілей, подальшої успішної інтеракції та наявності певних комунікативно-ситуативних зв'язків Л.Вітгенштайн вводить поняття «мовні ігри» [13, с. 29]. Г.Штраус доповнює це визначення і наголошує, що «мовні ігри» пов'язані з конкретною соціальною дійсністю, яка в свою чергу, зумовлена історичним розвитком соціуму. Так, характерними для теперішньої Німеччини він вважає такі «мовні ігри»:

1. «Формування політичної позиції громадськості»;
2. «Подолання внутріпартійних непорозумінь»;
3. «Політична реклама»;
4. «Формування політичної позиції в установах»;
5. «Політична освіта» [12, с. 33].

Звичайно, що наведені вище типи мовних ігор є комбінаціями специфічних проблемних ситуацій, їх учасників із певними ролями, фонові інформації, цілей і комунікативних стратегій для їх досягнення. Все це зумовлює домінування у мови політики таких функцій:

1. *регулятивна*, яка представляє в мові відносини між владою та підлеглими. Типовими текстами, де реалізується ця функція є закони, постанови та накази;
2. *функція вимоги*, яка є протилежністю регулятивній і відображує ставлення підлеглих до влади. Основними типами текстів тут є заклики і маніфести;
3. *інформативно-персуазивна* слугує аргументації, обґрунтуванню, мотивації, аналізу, критиці та виправданню певних дій політичних діячів, об'єднань або державних установ, реалізується переважно в текстах з політичної теорії, дебатах, передвиборчих промовах або гаслах;
4. *інтегративна* стабілізує, об'єднує певну групу зсередини, впливає на самоідентифікацію кожного її члена і зв'язок з партією, організацією, притаманна промовам або партійним програмам.

Задля успішної реалізації власних інтересів політик часто має виразити своє ставлення до політичного опонента або події. Такі оцінки часто утворюються на основі протиставлення

характерних для конкретного соціуму норм або моралі певним діям, процесам. Звісно ж лексикон кожної мови дає достатньо можливостей для осуду чужих і вихвалення своїх героїв, вчинків або планів за допомогою стилістичних засобів, як наприклад: *politische Krähen, Kalte-Kriegs-Armee, Amerika-Freunde, Lügensumpf, Spendenmorast* тощо. Загалом слід відзначити також притаманну політичній мові наявність великої кількості символічних слів на кшталт: *Freiheit, Gerechtigkeit, Solidarität, Frieden, Völkerverständigung*.

З метою вагомiшої аргументації та, відповідно, полегшення сприйняття інформації адресатами в політичній комунікації часто використовуються також невербальні, паралінгвістичні і екстралінгвістичні засоби. Активна жестикуляція або міміка без слів допомагає реципієнту легше зрозуміти ставлення оратора до конкретних подій або осіб. Виділення за допомогою наголосу або пауз певних слів в промові також слугує кращому розумінню інформації слухачами. Зміна темпу і стилю мовлення можуть бути досить дієвими інструментами, які використовуються задля надання більшої вагомості своїм словам, наприклад для урочистої промови характерними є повільний темп та чітка артикуляція. В розмові ж з виборцями політик часто задля отримання симпатій потенційних виборців може відповідно до ситуації та контингенту слухачів (робітники/селяни) пришвидшувати темп свого мовлення, що властиве розмовам між друзями, відхилитися від орфоепічних норм вимови звуків, може використовувати специфічну фахову лексику або ж перейти на властивий для цього регіону діалект, що, в свою чергу, мало б засвідчити майбутньому електорату приналежність кандидата до цього регіону або колективу, розуміння його проблем тощо.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Досліджуючи дискурс, зокрема політичний, необхідно одночасно звертати увагу не лише на мовні, але і на позамовні фактори, що дасть можливість адекватно описати цей феномен у всій його гетерогенності з урахуванням його ситуативної та контекстуальної зумовленості. Семантичну структуру окремих лексем, а, відповідно, й емоційне, смислове навантаження тексту можна визначити виключно у зв'язку з іншими мовними стратегіями, наприклад, таких як використання специфічних метафор, зміни стилю спілкування, перехід з орфоепічної норми вимови на діалект і навпаки, інтонаційне виділення найбільш вагомих елементів повідомлення тощо. Як перспективу для подальших досліджень в області політичної лінгвістики і, зокрема, політичного дискурсу можна зазначити більш детальний розгляд взаємодії вербальних, невербальних і паравербальних факторів у комунікації, а саме у виступах та промовах політиків, їх компаративний аналіз на прикладі різних країн, партій тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник. / Ф.С. Бацевич. – К.: Центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк. – Б.: БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
3. Демьянков В.З. Политический дискурс как предмет политологической филологии / В.З. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс: история и современные исследования. – 2002. – №3. С. 32–43.
4. Доценко Е. П. Психология манипуляции. Феномены, механизмы, защита / Е. П. Доценко – М.: ЧеРо, 1997. – 344 с.
5. Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л.П. Нагорна. – К.: Світогляд, 2005. – 315 с.
6. Петренко В. Особливості визначення політичної мови / Вікторія Петренко // Політичний менеджмент. – 2007. – №2. С. 16–24.
7. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / Иван Павлович Сусов. – Винница: Нова Книга, 2009. – 272 с.
8. Burkhardt A. Sprache in der Politik. Linguistische Begriffe und Methoden / Armin Burkhardt // Englisch-Amerikanische Studien. – 1988. – Nr. 10. S. 333–358.
9. Duez D. Silent and non-silent pauses in three speech styles / D. Duez // Language and Society, – 1982, vol. 25, – № 1. P. 11–28.
10. Edelman M. The Symbolic Uses of Politics. / Murray Edelman. Urbana : University of Illinois Press , 1964. – 232 p.
11. Girth H. Sprache und Sprachverwendung in der Politik / Heiko Girth. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2002. – 127 S.
12. Strauß G. Der politische Wortschatz. Zur Kommunikations- und Textsorten spezifisch / Gerhard Strauß. – Tübingen : G. Narr, – 1986. – 280 S.

13. Wittgenstein L. Philosophische Untersuchungen / Ludwig Wittgenstein. – Auflage 6. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, – 2003. – 300 S.
14. Zifonun G. Grammatik der deutschen Sprache : Band 1 / Gisela Zifonun, Ludger Hoffman, Bodo Strecker . – Berlin : Walter de Gruyter, 1997. – 952 S.

Манзій А. Лінгвістическа характеристика современного немецкоязычного политического дискурса.

В статье проведен анализ современного политического дискурса, приведена модель политической коммуникации, на основании которой представлен процесс языкового влияния, вербальной суггестии с целью получения поддержки политическими деятелями со стороны общественности. Также автор обращает внимание не только на лингвистические, но и на экстралингвистические факторы, что дает возможность адекватно описать данный феномен, учитывая всю его гетерогенность, ситуативную и контекстуальную обусловленность. Рассмотрена семантическая структура отдельных лексем, которые дополняют эмоционально-экспрессивную и смысловую нагрузку текста, что, в свою очередь, можно определить лишь во взаимосвязи с другими языковыми стратегиями, например, такими как использование специфических метафор, смена стиля общения, переход с орфоэпической нормы на диалект и наоборот, интонационное выделение наиболее важных элементов сообщения, текста и т.д.

Ключевые слова: политический дискурс, политическая коммуникация, язык политики, языковое влияние, текст.

Manziy A. Linguistic Characteristics of a Modern German Language Political Discourse.

In the article there has been carried out the analysis of the political discourse, there has been given the model of a political communication, on the basis of which there is presented the process of language influence, verbal suggestion with the purpose of gaining the support of political figures from the public. Also the author pays attention not only to the lingual but also to the paralingual factors, which make it possible to adequately describe this phenomenon in all its heterogeneity taking into account its situational and contextual conditionality. There has been examined the sematic structure of a separate lexemes, which accordingly can add to the emotional and significative load of the text, which in its turn can be only defined exceptionally in connection with the other language strategies, for instance, such as the use of specific metaphors, change of the communication style, transition from the orthoepic pronunciation norm to the dialect and vice versa, singling out of the most important elements of the message with intonation etc.

Key words: political discourse, political communication, language of politics, language influence, text.

Маркіян Тхір
(Івано-Франківськ)

УДК: 811.111:81

**ПРЯМІ НОМІНАЦІЇ В КОНТЕКСТІ МІКРОСТРУКТУРИ ДИСКУРСУ
ПОЛІТИЧНОЇ ПРОМОВИ ПРЕЗИДЕНТА США БАРАКА ОБАМИ**

У статті проаналізовано лексичний склад політичних промов президента США Барака Обами. Визначено, що являє собою мікроструктура дискурсу політичної промови, виділено прямі номінативні засоби у промовах президента залежно від наявності / відсутності семантичної транспозиції у їхньому значенні, за допомогою методів лінгвостилістичної абстракції та стилістичного аналізу з урахуванням стилістичної забарвленості номінативних засобів їх поділено на формальну та неформальну лексику, за допомогою сучасних версій електронних словників Macmillan Dictionary, Multitran, Lingvo x5 та Інтернет-форумів розпізнано слова високого і низького тону у промовах та визначено мету їх вживання президентом, проаналізовано та систематизовано вербальні засоби на рівні мікроструктури дискурсу політичної промови президента США Барака Обами, застосовуючи процедуру кількісних підрахунків, порівняно кількісні параметри уживання вербальних засобів і визначено пріоритети Барака Обами у застосуванні тих чи інших номінативних одиниць.

Ключові слова: мікроструктура дискурсу політичної промови, прямі номінативні засоби, дискурсивний топiкально-маркований контекст, формальна лексика, неформальна лексика, стилістичне забарвлення.

Постановка проблеми. Аналіз лексичного складу політичних промов президента Б. Обама є важливим у визначенні шляхів формування його іміджу, оскільки лексика – це «барометр» суспільних змін, який віддзеркалює суспільну свідомість, з одного боку, та впливає на цінності й переконання мовців, з іншого [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні прямих (буквальних, нетранспонованих) лексичних засобів президента Б. Обама, спираємося на різноманітні наукові праці, присвячені аналізу лексичного складу текстів у різних типах політичного дискурсу [4; 7; 10; 11; 12; 14; 16; 17; 19], а також розгляду семантичної структури лексичних одиниць [1; 3; 5; 6; 7; 8; 9; 15; 18; 20].

Мета статті полягає у систематизації засобів прямої номінації на рівні мікроструктури дискурсу політичної промови президента США Барака Обама.

Досягнення поставленої мети зумовило розв'язання таких завдань:

- виділити прямі номінативні засоби залежно від наявності / відсутності семантичної транспозиції у їхньому значенні;
- згрупувати прямі номінативні засоби з урахуванням їхньої стилістичної забарвленості (формальна й неформальна лексика), застосовуючи стилістичний аналіз та метод лінгвостилістичної абстракції;
- за допомогою сучасних версій електронних словників *MacmillanDictionary*, *Multitran*, *Lingvo x5* та Інтернет-форумів розпізнати слова високого та низького тону у промовах Б. Обама та визначити мету вживання президентом таких слів;
- систематизувати вербальні засоби, порівняти кількісні параметри їх уживання і визначити пріоритети Б. Обама у застосуванні тих чи інших номінативних одиниць, застосовуючи процедуру кількісних підрахунків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мікроструктура дискурсу політичної промови – це окремі номінативні одиниці, які актуалізують змістово-сміслову інформацію в макротексті промови і сприяють нав'язуванню адресатові (американському виборцю) певної ідеологічної оцінки, яку постулює адресант (американський президент). Аналіз мікроструктури дискурсу політичних промов президента Б. Обама передбачав розгляд номінативних засобів президента Б. Обама, реалізованих у 1047 проаналізованих дискурсивних топiкально-маркованих контекстах у 152 політичних промовах президента.

Залежно від наявності / відсутності семантичної транспозиції у значенні лексичних одиниць, виявленої шляхом застосування семантичного аналізу, лексичні номінативні засоби розподілено на пряму (буквальну, нетранспоновану) й непряму (фігуральну, транспоновану) топiкальні номінації. Стилiстична забарвленість прямих номінативних засобів стає критерієм їх розподілу на формальну і неформальну лексику, а тип семантичної транспозиції у семантично непрямої топiкальної номінації уможливорює виокремлення метафоричної, метонімічної, гіперболічної тощо непрямої топiкальної номінації відповідно до типу семантичного зсуву.

Прямі (буквальні, нетранспоновані) лексичні засоби президента Б. Обама у його політичних промовах диференціюються залежно від їхньої стилістичної забарвленості й розподіляються у дві групи: формальна й неформальна лексика.

Для визначення мовних засобів президента інтерес представляють будь-які прояви саме стилістичної забарвленості лексичних одиниць, що розглядаємо як спосіб реалізації адресантом своїх прагматичних інтенцій, які полягають у нав'язуванні адресату певної точки зору на ситуацію з метою переконання правильності саме такої позиції. Тому увагу ми концентруємо лише на стилістично маркованій топiкальній лексиці – формальній і неформальній, виключаючи з аналізу нейтральну лексику.

У ході аналізу характеру стилістичної забарвленості формальної і неформальної лексичної номінації поєднуємо семантичний і стилістичний аналізи з прагматичним, який передбачає вивчення мовних одиниць із точки зору їх впливу на адресата.

У результатi розгляду семантичної структури прямих стилiстично маркованих (формальних i неформальних) лексичних засобiв президента Б. Обами у його полiтичних промовах (проаналiзовано 5427 лексичних одиниць) виокремлено 8 груп слiв, якi формують вербальну базу дискурсивної реалiзацiї пiдтем (топiкiв) дискурсу полiтичної промови[12].

Формальна лексика становить найбiльшу групу в лексичному складi дискурсивних топiкально-маркованих контекстiв – 3356 лексичних одиниць, що становить 62 % (табл. 1). За характером стилiстичної забарвленостi вербальнi засоби формальної топiкально-маркованої номiнацiї розподiляються в чотири групи: термiнологiчна лексика (2893 лексичнi одиницi, що становить 53 %), книжна лексика (234 лексичнi одиницi – 4 %), запозичена лексика (183 лексичнi одиницi – 3 %), архаїчна лексика (46 лексичних одиниць – 1 %) (табл. 1).

Таблиця 1

Стилiстичне розшарування прямої топiкально-маркованої номiнацiї у полiтичних промовах президента Б. Обами

Тип прямої топiкально-маркованої номiнацiї	Згрупування лексичних засобiв прямої топiкально-маркованої номiнацiї за характером стилiстичної забарвленостi	Кiлькiсть лексичних засобiв прямої топiкально-маркованої номiнацiї	Вiдсоткове співвiдношення (%) лексичних засобiв прямої топiкально-маркованої номiнацiї
Формальна лексика	термiнологiчна лексика	1893	35
	книжна лексика	1234	23
	запозичена лексика	183	3
	архаїчна лексика	46	1
Неформальна лексика	розмовна лексика	754	14
	сленг	873	16
	професiйна лексика	450	7,996
	жаргонна лексика	24	0,004
Усього		5427	100

Термiнологiчна лексика утворює найбiльшу групу слiв у лексичному наповненнi дискурсивних топiкально-маркованих контекстiв – 1893 лексичнi одиницi, що становить 35 %. Термiни в полiтичних промовах Б. Обами «використовуються двояко: з одного боку – для позначення понять науки, виконуючи iнформативну функцiю, а з iншого, – з метою внесення додаткових вiдтiнкiв значення, виконуючи функцiю соцiальної оцiнки» [12, с. 72]. Наприклад, в однiй зi своїх промов щодо збiльшення кiлькостi робочих мiсць для американцiв президент Б. Обама використовує економiчну лексику: *to extend the payroll tax cut, to extend that middle tax hike: So that's why I pushed Congress to extend the payroll tax cut this year, so that 160 million working Americans weren't hit with a tax hike. Now is the time to extend that middle class tax hike for* –

tax cut for all of this year. It's the right thing to do, and we need to get that done [Remarks by the President on Insourcing American Jobs, East Room, Washington, D.C., January 11, 2012].

Книжна лексика притаманна передусiм писемному мовленню, – 1234 лексичнi одиницi, що становить 23 % вiд усiх одиниць у промовах Б. Обама. Наприклад, у своїй другiй iнавгурацiйнiй промовi президент використовує книжну лексику: *todefend, toughholdourvalues, strengthofarms, ruleoflaw: We will defend our people and uphold our values through strength of arms and rule of law* [Inaugural Address by President Barack Obama, United States Capitol, Washington, D.C., January 21, 2013].

Серед лексичних засобiв у 152 промовах Б. Обамає в наявностi i запозичення (183 лексичнi одиницi, що складає 3 %). Одним iз прикладiв використання Б. Обамою запозичень є *gaschambers* (термiн, запозичений iз реалiй Другої свiтової вiйни) та *regime* (запозичений iз французької мови), якi президент ужив, звертаючись до Генеральної Асамблеї ООН: *It is strength ened by the searing memories of soldiers suffocating in the trenches; Jews slaughtered in gas chambers; Iranian spoiled in the many tens of thousands. The evidence is overwhelming that the Assad regime used such weapons on August 21st* [Remarks by President Obama in Address to the United Nations General Assembly, United Nations, New York, New York, September 24, 2013].

Архаїчна, тобто застарiла лексика рiдко зустрічається у промовах президента, – 46 лексичних одиниць, що становить 1 %. Здебiльшого Б. Обама використовує її, коли посилається на стародавнiй вiрш, псалом тощо. Так, у своїй промовi за Нацiональним молитовним снiданком президент згадав «золоте правило», яке розповсюджене у багатьох релiгiях *to love thy neighbor as thyself: But I also do it because I know that far too many neighbors in our country have been hurt and treated unfairly over the last few years, and I believe in God's command to "love thy neighbor as thyself." I know the version of that Golden Rule is found in every major religion and every set of beliefs – from Hinduism to Islam to Judaism to the writings of Plato* [Remarks by the President at the National Prayer Breakfast, Washington Hilton, Washington, D.C., February 02, 2012].

Неформальна лексика утворює меншу, порiвняно з формальною, групу лексичного складу дискурсивних топiкально-маркованих контекстiв – 2071 лексична одиниця, що становить 38 % (табл. 1).

За характером стилiстичної забарвленостi вербальнi засоби неформальної топiкально-маркованої номiнацiї розподiляються на п'ять груп: розмовна лексика (754 лексичнi одиницi, що становить 14 %), сленг (873 лексичнi одиницi – 16 %), професiйна лексика (450 лексичних одиниць – 7,996 %), жаргонна лексика (24 лексичнi одиницi – 0,004 %) (табл. 1).

Розмовна лексика. Оскiльки у Б. Обама нараховується чимало неформальних виступiв, то вiдповiдно у його промовах поширена розмовна лексика. Прикладом такої лексики може бути вживання президентом слова “willy-nilly” (як-небудь): *And if, in fact, this information ends up just being dumped out willy-nilly without regard to risks to the program, risks to the people involved – in some cases, on other leaks, risks to personnel in a very dangerous situation – then it's very hard for us to be as effective in protecting the American people* [Remarks by the President at a DSCC Event, Private Residence, Palo Alto, California, June 07, 2013].

Сленг значно поширений у промовах президента (873 лексичнi одиницi, що становить 16 %). Прикладом вживання сленгової лексики є застосування австралiйського сленгу *chinwag* ‘дружня бесiда’ у звертаннi до парламентарiв у Канберрi: *I want to thank the Prime Minister for a very productive meeting that we had today. I think she'll agree it was a real chinwag* (Laughter) [After Dinner Remarks by President Obama at Parliamentary Dinner, Parliament House, Canberra, Australia, November 16, 2011].

Професiйна лексика у промовах президента поширена здебiльшого в тих промовах, якi присвячено вшануванню рiзних видiв дiяльностi. Так, звертаючись до солдат гiрської дивiзiї як головнокомандувач збройних сил США, Б. Обама використовує вiйськову лексику: *The only reason I was able to make that decision was because I knew that we had the finest fighting force in the world, and that if I gave a command to our troops, they would be able to accomplish that mission. If we were focused and if we were clear in terms of what we were going to try to accomplish, I knew that we could get it done* [Remarks of the President to Soldiers of the 10th Mountain Division in Fort Drum, New York, 10th Combat Aviation Brigade Dining Facility, Fort Drum, New York, June 23, 2011].

Жаргонізм спостерігаються у промовах президента рідко. Одним із прикладів жаргонної лексики є прикметник *trifling*, розповсюджений лише в певному афро-американському середовищі, що в перекладі означає «неадекватний» або «лінивий»: *Was it that library book you lent to that trifling room mate who didn't return it?* (Laughter) [Remarks by the President at Morehouse College Commencement Ceremony, Century Campus, Morehouse College, Atlanta, Georgia, May 19, 2013].

Висновки дослідження. Отже, пряма (буквальна, нетранспонована) топiкальна номiнація характеризується різними відтінками стилістичної забарвленості, що уможливило її розподіл на формальну лексику (термінологічну, книжну, запозичену йархаїчну) і неформальну лексику (розмовну, професійну, жаргонну лексику і сленг), – 3356 і 2071 одиниця відповідно, водночас створюючи передумови для формування іміджу президента як політичного лідера, який зважає на офіційність / неофіційність події або ситуації, у якій відбувається промова.

Перспективи подальших наукових розвідок даному напрямі полягають у дослідженні лексико-семантичних стилістичних прийомів як засобів дискурсивної реалізації іміджу президента в його промовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданов В. В. Речевоеобщение: прагматические и семантические аспекты / В. В. Богданов— Л.: ЛГУ, 1990. — 88 с.
2. Брейтер М. А. “Киллер” или “убийца”? (попытка системного подхода к описанию современной русской лексики) [Электронный ресурс] / М. А. Брейтер // Вестник ЦМО МГУ, 1998. — №1. — Режим доступа : <http://www.cie.ru/vestnik>.
3. Гудавичюс А. И. Когнитивизм и сопоставительная семасиология / А. Й. Гудавичюс // Проблемы зiставної семантики : зб. наук. пр. — К.: Київськ. держ. лiнгв. ун-т, 2001. — С. 8—11.
4. Иссерс О. С. Что говорят политики, чтобы нравиться своему народу / О. С. Иссерс // Вестник Омского университета. — Омск, 1996. — № 1. — С. 71—74.
5. Капелюшний А. О. Стилiстика і редагування [Електронний ресурс] / А. О. Капелюшний // Практичний словник-довiдник журналіста. — Львів : ПАІС, 2002.— Режим доступу : kovalenko.ucoz.ru/Kapeliushnyi_Stylistyka_i_redahuvannia_Prakt_.
6. Кильдибекова Т. А. Когнитивный поход к исследованию лексической системы языка // Germanica. Slavika. Turcica : сб. науч. тр. / Т. А. Кильдибекова. — Уфа : Башкирск. гос. пед. ун-т, 2000. — С. 160—170.
7. Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе : некоторые особенности языка современных газет / В. Г. Костомаров. — М.: И-во Моск. ун-та, 1971. — 267 с.
8. Мухарьямов Н. М. Политическая лингвистика как научная дисциплина : сб. науч. тр. / Н. М. Мухарьямов, Л. М. Мухарьямова ; отв. ред. и сост. И. В. Герасимов, М. В. Ильин // Политическая наука. Политический дискурс : История и современные исследования. — М., 2002. — № 3. — С. 44—60.
9. Рахилина Е. В. Основные идеи когнитивной семантики / Е. В. Рахилина // Фундаментальные направления современной американской лингвистики.— М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1997. — С. 370—389.
10. Селиверстова О. Н. Когнитивная семантика на фоне общего развития лингвистической науки / О. Н. Селиверстова // Вопросы языкознания. — 2002. — № 6. — С. 12—26.
11. Солганик Г. Я. Лексика газеты : учеб. пособ. / Г. Я. Солганик. — М.: Высшая школа, 1981. — 112 с.
12. Стриженко А. А. Роль языка в системе средств пропаганды / А. А. Стриженко. — Томск : Изд-во ТГУ, 1980. — 210 с.
13. Тхір М. Б. Створення іміджу президента в американському політичному дискурсі : лiнгвокогнітивний та комунікативно-когнітивний аспекти (на матеріалі політичних промов Барака Обама) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Маркіян Богданович Тхір. — Херсон, 2014. — 295 с.
14. Холявко І. В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років ХХ ст. (семантико-функціональний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / І. В. Холявко. — Кіровоград, 2004. — 20 с.
15. Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике : сходства и различия в теориях и целях (Лакофф, Лангакер, Джакендофф) / А. Ченки // Вопросы языкознания. — 1996. — № 2.— С. 68—78.
16. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : монография / Е. И. Шейгал. — М.: Волгоград : Перемена, 2000. — 368 с.
17. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. — М.: Гнозис, 2004. — 326 с.
18. Dijk T. A. van Discourse Semantics and Ideology / Teun A. van Dijk // Discourse and Society. — University of Amsterdam, 1995. — Vol. 6, no. 2. — P. 243—285.
19. Fowler R. Language in the News. Discourse and Ideology in the Press / Roger Fowler. — L. and N. Y.: Routledge, 1991. — 254 p.
20. Graber D. A. Political Languages / Doris A. Graber // Handbook of Political Communication.— Beverly Hills, London : Sage Publications, 1981. — P. 195—224.

Тхир М. Прямые номинации в контексте микроструктуры дискурса политической речи президента США Барака Обамы.

В статье проанализирован лексический состав политической речи президента США Барака Обамы. Определено, что представляет собой микроструктура дискурса политической речи, выделены прямые номинативные средства в речи президента в зависимости от наличия / отсутствия семантической транспозиции в их значении, с помощью методов лингвостилистической абстракции и стилистического анализа с учетом стилистической окрашенности номинативных средств их разделено на формальную и неформальную лексику, с помощью современных версий электронных словарей Macmillan Dictionary, Multitran, Lingvo x5 и Интернет-форумов выделено слова высокого и низкого тона в речи и определено цели их применения президентом, проанализированы и систематизированы вербальные средства на уровне микроструктуры дискурса политической речи президента США Барака Обамы, применяя процедуру количественных подсчетов, сравнены количественные параметры применения вербальных средств и определены приоритеты Барака Обамы в применении тех или иных номинативных единиц.

Ключевые слова: *микроструктура дискурса политической речи, прямые номинативные средства, дискурсивный топикально-маркированный контекст, формальная лексика, неформальная лексика, стилистическая окраска.*

Tkhir M. Direct Nominations in the Framework of the Discourse Microstructure in the U.S. President Barack Obama's Speeches.

The article analyzes the lexical stock of President Barack Obama's political speeches, defines the microstructure of the political speech discourse, classifies the direct nominative means in the President's speeches depending on the presence / absence of semantic transposition in their meaning. By means of the lingual stylistic abstraction method and stylistic analysis and considering the stylistic coloring of the nominative means the author divides the units under study into formal and informal vocabulary; using modern versions of the electronic dictionaries Macmillan Dictionary, Multitran, Lingvo x5 and Internet forumshe describes the words of high and low tone and defines the purpose of their usage, systemizes and analyses the verbal means on the microstructure level of political speech discourse of US President Barack Obama, compares the quantitative parameters of the vocabulary, and defines Barack Obama's priorities in using certain nominative units.

Key words: *microstructure of political speech discourse, direct nominative means, discursive topically marked context, formal lexicon, informal lexicon, stylistic coloring.*

Інна Файнман
(Кіровоград)

УДК 811.111+656.7

**АНГЛОМОВНИЙ АВІАЦІЙНИЙ РАДІОТЕЛЕФОННИЙ ДИСКУРС
ЯК РІЗНОВИД ІНСТИТУЦІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ**

У статті протиставлено поняття «текст» та «дискурс». Визначено особливості інституційних видів дискурсу у порівнянні з персональним дискурсом. Виокремлено та охарактеризовано англомовний авіаційний радіотелефонний дискурс за сукупністю параметрів, визначених професором В. І. Карасиком для аналізу будь-якого галузевого дискурсу. Визначено та описано учасників, хронотон, цілі, цінності, принципи, матеріал, тематику та комунікативні стратегії такого дискурсу. З'ясовано, що учасниками радіообміну є командир екіпажу та диспетчери взаємодіючих пунктів управління повітряним рухом, а хронотон характеризується відсутністю зорового контакту між комунікантами. Метою ж такого мовленнєвої взаємодії визначено як інформування щодо обставин в районі польоту та забезпечення безпеки пересування повітряного транспорту. Основними принципами реалізації мовлення в межах дискурсу є лаконічність (concision), ясність (clarity) та однозначність або унеможливлення різнотлумачень (non-ambiguity).

Ключові слова: *дискурс, авіаційний радіотелефонний дискурс, текст, комунікативна стратегія, мова-код.*

Постановка проблеми. В другiй половинi ХХ столiття мовознавство звернулося до дiяльнiсного аналізу реально функцiонуючої мови у широкому соцiально-культурному контекстi [7, с. 24]. Інтереси мовознавства у сферi мовної комунікації перемістились від аналізу структурних особливостей мови в собі до мови в спілкуванні. Якщо раніше лінгвістику цікавило питання „Як побудована мова” (таксономічна парадигма), то вже в другiй половинi ХХ ст. i надалі все більше уваги приділяється питанню „Як функціонує мова?” (комунікативно-функціональна парадигма). Такий підхід тлумачить мову як дiяльність людини. Продуктом же комунікативної дiяльності вважається мовлення як цілеспрямована соціальна дiя, або дискурс. Зi свого боку, прогрес сучасної науки та техніки обумовлює виникнення все нових сфер спілкування. Цивільна авіація не є винятком, а сувора регламентованість правил професійного спілкування в цій галузі Міжнародною організацією цивільної авіації та визначення нею в 1947р., що міжнародна радіотелефонна комунікація пілотів та авіадиспетчерів повинна відбуватися англійською мовою, поглиблюють інтерес мовознавців до вивчення такого нового явища як англomовний авіаційний радіотелефонний дискурс.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Англійську авіаційну підмову досліджено в різних аспектах: як один з чинників безпеки польотів (С. В. Кміта, В. А. Колосов), як окрему терміносистему (О. В. Ковтун, Д. Г. Бабейчук), як структурне явище (Г. Емері, Дж. Мелл, М. Міцутомі). Проте, дослідження англomовного авіаційного радіотелефонного спілкування за сукупністю стандартних параметрів саме як дискурсивного явища не знайшло детального відображення в сучасній лінгвістичній науці.

Мета нашої статті – описати та охарактеризувати англomовний авіаційний радіотелефонний дискурс за сукупністю традиційних параметрів для аналізу галузевого дискурсу як основи для його подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін „дискурс” запропонував Зелліг Харріс на початку 1950-х років, який таким чином назвав метод аналізу зв’язного мовлення, „призначений для розширення дескриптивної лінгвістики за межі одного речення в даний момент часу і для співвіднесення культури і мови” [9, с. 1-2].

На відміну від лінгвістики тексту, яка зосереджується на суто мовних аспектах побутування тексту, аналіз дискурсу передбачає перенесення акцентів із формально-лінгвістичних характеристик дискурсу на позалінгвальні чинники його породження в тому чи іншому комунікативному середовищі, за тих чи інших обставин комунікації як соціальної дії. Дискурс є текстом у сукупності з екстралінгвістичними (прагматичними, соціокультурними, психологічними й іншими) факторами, текст як цілеспрямована соціальна дiя, компонент взаємодії людей та механізмів їхньої свідомості, „мова в житті” [2, с. 136-137].

Тлумачення дискурсу як складного комунікативного явища, складниками котрого є текст і екстралінгвістичні чинники дозволяє означити текст як елементарну (тобто базову, мінімальну й основну) зриму одиницю дискурсу [9, с. 10]. Поняття “дискурс” пов’язується з аналізом мовного відрізка як *процесу* з урахуванням учасників цієї події, їхніх знань, ситуації спілкування, а поняття “тексту” - з аналізом мовного відрізка як *продукту*, і тут до уваги беруться головним чином формальні засоби зв’язку між його частинами [4, с. 81-82]. Текст – ніби „застиглий” дискурс, дискурс, з якого вилучили живі обставини, учасників з їхніми психологічними, психічними, когнітивними, соціальними особливостями, часом, місцем, обставинами спілкування [3, с. 147].

Дискурс, який розуміється як текст, занурений в ситуацію спілкування, допускає значну кількість вимірів: прагмалінгвістичний, психолінгвістичний, лінгво-стилiстичний, лінгвокультурний, когнітивно-семантичний, соціолінгвістичний тощо [5, с. 11]. З позицій соціолінгвістики можна виокремити 2 види дискурсу: персональний (особистісно-орієнтований) та інституційний (галузевий) [там же]. У межах персонального дискурсу комуніканти – адресант і адресат - спілкуються в координатах міжособистісної комунікації і виступають як особистості у всьому багатстві свого внутрішнього світу. Однак, у парадигмі інституційного дискурсу ролі адресанта і адресата розгортаються в заданих координатах статусно-рольових відносин; один із комунікантів виконує роль представника певного соціального інституту, наприклад, освітнього (викладач), медичного (лікар), юридичного (юрист) тощо, а інший комунікант виступає як клієнт,

котрий користується послугами соціального інституту [5, с. 12]. Виходячи з сучасного суспільства, В. І. Карасик говорить про можливість виокремлення таких інституційних дискурсів як політичний, дипломатичний, адміністративний, юридичний, педагогічний, воєнний, релігійний, медичний, спортивний, науковий, масово-інформаційний тощо. Проте, цей список може змінюватись і розширюватись, бо суспільні інститути значно відрізняються один від одного і не є однорідними, а крім того, вони історично мінливі, зливаються один з одним або виникають у якості різновидів в межах одного типу.

Слід відмітити, що поділ на персональний та інституційний дискурс є дослідницьким прийомом. В дійсності, ми дуже рідко маємо справу з абсолютно безособистісним спілкуванням, проте разом з тим, кожному виду інституційного дискурсу притаманна своя міра співвідношення між статусними та особистісними компонентами. Так, наприклад, в педагогічному дискурсі частка особистісного компонента досить значна, а в науковому та діловому він виражений значно менше.

Повертаючись до об'єкта нашого дослідження, слід зазначити, що цивільна авіація — це взаємодія та співіснування значної кількості дискурсів, що об'єднані спільною метою забезпечення безпеки авіаційного руху. Одним з найбільш усталених різновидів авіаційного дискурсу є радіотелефонний дискурс. Радіообмін цивільної авіації є різновидом професійного дискурсу, існування якого є історично закономірним явищем: різні групи людей, об'єднані спільною практичною діяльністю, мають притаманні лише їм знання та інтереси, для вербалізації яких виникають відповідні форми існування мови.

Авіаційний радіотелефонний дискурс можна виокремити як інституційний дискурс на основі двох системоутворюючих факторів: цілей та учасників спілкування. Однак, для опису інституційних типів дискурсу професором В.І. Карасиком визначено цілий ряд характеристик. Так, представимо опис англомовного авіаційного радіотелефонного дискурсу за схемою аналізу, запропонованою В.І. Карасиком (з незначними модифікаціями), який охоплюватиме наступні параметри: 1) учасники; 2) хронотоп; 3) мета та ключові концепти; 4) жанрова стратифікація; 5) матеріал (тематика) та прецеденти тексти; 6) комунікативні стратегії; 7) мовно-риторичні особливості.

Радіообмін цивільної авіації є актом мовленнєвої взаємодії, обміном професійною інформацією між екіпажем повітряного судна та наземними диспетчерськими службами та/або іншими повітряними суднами, що здійснюється за допомогою високоякісних каналів зв'язку. Зміст такому спілкуванню задають реальні обставини у зоні УВД, що виражаються у графічній та аудіовізуальній наочній формі на екранах приборів та пультів. Таким чином, радіообмін передбачає наявність двох сторін – *учасників* радіообміну, якими з боку повітря виступає командир екіпажу, а з боку землі – диспетчери взаємодіючих пунктів управління повітряним рухом. Відносини між учасниками-комунікантами визначаються встановленими правилами ведення радіообміну. Серед двох комунікантів представник диспетчерської служби є головним, оскільки саме ним здійснюється передача вказівок на борт літака і ведеться контроль за рухом повітряного судна; так, комуніканти відрізняються власними функціями у діалозі. Тому, диспетчер займає дещо вищу позицію у порівнянні з екіпажем в ієрархічних зв'язках комунікантів, а комунікація будується на вертикальних відносинах [1, с.254].

Щодо *хронотопу*, то діалог радіообміну не передбачає зорового контакту між учасниками комунікації, відповідно поруч з мовним повідомленням у ньому відсутні невербальні коди жестів, рухів та міміки. Крім того, можливі ще й радіоперешкоди, які не завжди дозволяють сприйняти інтонацію мовлення. Таким чином, смислове навантаження повністю лягає лише на текст і слово як його одиницю, тому останні вимагають особливої уваги. Інші ж умови, пов'язані з особливими характеристиками праці операторів особливо складних систем управління, а саме: гіподинамічним режимом діяльності, перевантаженням, великою емоційною та інформаційною напруженістю, дефіцитом часу, складністю прийняття рішень в особливих ситуаціях, теж мають значний вплив на процес протікання радіообміну та продукування та сприйняття інформації її учасниками.

Говорячи про *мету*, слід зазначити, що радіообмін між диспетчером та пілотом здійснюється для того, щоб диспетчерські служби інформували екіпаж ПС про обставини в районі

польоту, стан аеродрому, про радiотехнiчне забезпечення польотiв та посадки, екстренi випадки, а також контролювали дiї ПС, а екипаж зi свого боку iнформував про виконання польотної ситуацiї, доповiдав про стан ПС, одержав дозвiл для виконання того чи iншого етапу польоту [6, с. 8]. Отже, таким чином у процесi взаємодiї пiлот, знаходячись у повітрі, отримує iнформацiю про польотнi обставини та умови прийому його ПС на землi, а диспетчер, перебуваючи на землi, - про те, що відбувається у повітрі на кожному конкретному ПС та про положення та стан лiтакiв у певнiй повітрянiй зонi. На основi цього зв'язку у системi „земля” - „повiтря” відбувається управлiння повітряним рухом та запобiгання небезпечним зближенням та зiткненням ПС одне з одним i з перешкодами на аеродромi та в польотi, тобто забезпечується впорядкований та ефективний рух лiтакiв. *Ключовим же поняттям та цiннiстю у процесi радiообмiну є безпека людей.*

Вiдповiдно до вище зазначеного i будується вербальна взаємодiя пiлота та диспетчера. Комунікативна ситуацiя, обумовлена умовами безпечностi польоту i вiдсутностю загроз для життя i здоров'я людей, вiдображається у стандартному радiообмiнi. Комунікативна ситуацiя, обумовлена виникненням непередбачуваних ситуацiй польоту, веде до нестандартного радiообмiну [1]. Таким чином, радiообмiн ЦА передбачає наявнiсть *текстiв стандартних переговорiв*, якi характеризуються *заданiстю тематики* (необхiднi етапи польоту та обов'язковi сходинок радiообмiну, наприклад Start-up, Push-back, Taxiing, Line-up, Climb, Descent, Approach тощо), особливою побудовою мовленнєвих форм згiдно з правилами та стандартною фразеологiєю, та *текстiв, що вiдображають нестандартнi ситуацiї ведення радiообмiну* [1].

Для текстiв стандартних переговорiв характерним є процес редуцiї, який змушує слухача вiдновити усе повiдомлення. Передається лише логiко-семантична частина повiдомлення, а аспектно-темпоральнi данi можуть бути вiдновленi пiлотом за допомогою екстралiнгвiстичних знань про ситуацiю. Тобто, такi упущення направленi на зменшення морфологiчних та синтаксичних характеристик, концентруючи увагу лише на значеннi. Так, характерним є вживання обмеженого вокабуляру, переважно термiнiв та професiйних понять, спрощена граматика, простi та еліптичнi речення, чiткий порядок слiв, повтори. Наприклад: P: *Beijing Ground CCA 101 Gate 3 to Hong Kong, Information B ready for pushback and start-up.* C: *CCA 101 stand by.* P: *Standing by CCA 101.* C: *CCA 101 pushback and start-up approved, expect runway 36L, D08 Departure, squawk 3123.* P: *Pushback and start-up approved, runway-in-use 36L, D08 Departure, squawk 3123 CCA 101.* C: *Readback correct, call me back when ready for taxi.*

В умовах нестандартного радiообмiну, коли стандартної фразеологiї не вистачає, значної ролi набуває природна мова, яка заповнює прогалини у комунікацiї. Проте, навiть у цьому випадку лексика обмежується ситуацiєю, а регiстр визначається соціальним статусом пiлота та диспетчера. Тому, у нестандартних ситуацiях радiообмiн передбачає вибiркове використання природної мови. Так, наприклад: C: *CCA 981 cleared for take-off wind 340° 8 m/s.* P: *Taking off CCA 981.* C: *CCA 981 Stop immediately, I say again, stop immediately, flames coming from right main gear.* P: *Stopping CCA 981.* P: *CCA 981 we are standing at the stopway, executing emergency evacuation, request emergency services.* C: *CCA 981 fire engines and ambulance will be available in a few minutes.*

Вiдповiдно до мети та завдань радiообмiну мiж його учасниками застосовуються рiзнi *стратегiї комунікативної взаємодiї*, а саме iнформування, запит, контроль (що реалiзується в дозволi чи заборонi), вказiвка тощо. Вiдповiдно, використовуються рiзнi види мовленнєвих актiв, якi виражаються у питальних, розповiдних та спонукальних/iмперативних реченнях, а саме такi як: 1) квестиви (запити, уточнення) – C: *CSN 310 are you able to cross LM at 25?* - P: *Affirm.* 2) констативи (диспетчерськi рекомендацiї, пiдтвердження прийому iнформацiї, нерегламентованi форми) – C: *Qantas 55, be advised: construction works in progress to the left of runway 27.* 3) директиви (команди, розпорядження) – C: *CCA 101 hold short of runway 36L, report MD-11 on final in sight.* 4) перформативи (доповiдi про виконання) – C: *CAG 4016 expedite climb, report 7000 feet.* – P: *Expediting, call you 7000 feet CAG 4016.*

Радiообмiн ґрунтується на принципах стислостi та лаконiчностi (concision), ясностi (clarity) та однозначностi або унеможливлення рiзностлумачень (non-ambiguity). Процедура радiотелефонного зв'язку чiтко визначається законодавством України (Правила ведення радiотелефонного зв'язку та фразеологiї радiообмiну в повітряному просторi України) та

нормативними документами IКАО (Мiжнародної організації цивiльної авіації). Вiдповiдно до перших, передача ведеться у стислiй формi, звичайним розмовним тоном з використанням стандартної фразеології, пiд час здiйснення радіопередачі повинно забезпечуватися чiтке приймання повiдомлень.

Для реалізації цiлей, принципiв, стратегiй ведення радіотелефонного обміну використовується певний *набiр мовних форм*, що представлені широким рiзноманiттям лексичних, граматичних, синтаксичних, стилістичних та фонетичних засобiв. Так, вербальна складова, а саме мова-код, що включає дискурсивнi формули, є важливою складовою авіаційного радіотелефонного дискурсу. Мова-код радіообміну передбачає використання специфічної закодованої мови i мовленнєвих клiше, що зрозумілі лише цiй спiльнотi та вiдповiдають основним вимогам радіообміну, тобто чiткостi, зрозумiлостi, лаконiчностi [8, с. 56]. Визначення ж та детальний аналіз мовних особливостей є досить змiстовним етапом дослiдження англійського авіаційного радіотелефонного дискурсу, тому стане окремим об'єктом нашого наступного вивчення цього явища.

Висновки дослiдження та перспективи подальших наукових розвiдок. Англomовний авіаційний радіотелефонний дискурс є актом мовленнєвої взаємодії мiж екіпажем повiтряного судна та наземними диспетчерськими службами, змiст якому задають реальнi обставини у зонi УВД. Основною метою такого спiлкування є безпека авіаційного перевезення, задля досягнення якої використовуються комунікативнi стратегiї iнформування, запиту, контролю, вказiвок. Перспективи подальших наукових розвiдок на цьому етапi вбачаємо в ретельному аналізi мовних особливостей дослiджуваного дискурсу вiдповiдно до окреслених принципiв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акімова О. В. Типология дискурса в профессиональной коммуникации / О. В. Акімова, М. И. Солнышкина // Актуальные проблемы теории коммуникации. – СПб.: Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 253–270.
2. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д.Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 136-137.
3. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики / Бацевич Ф.С. – К.: Видавн.центр „Академія”, 2004. – 344 с.
4. Бисималиева М.К. О понятиях «текст» и «дискурс» / М.К. Бисималиева // Филологические науки. – 1999. – №2. – С. 78-85.
5. **Карасик В. И. О типах дискурса** / В.И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. - Волгоград, 2000а. - С. 5-20.
6. Ковтун О. В. Сутнiсть професійно-мовленнєвої дiяльностi авіаційних операторiв / О. В. Ковтун // Гуманізація навчально-виховного процесу: науково-методичний збiрник. – Слов'янськ, 2010. – Випуск LI. – С. 3–14.
7. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / Макаров М.Л. – М.: ИТГДК «Гнозис», 2003. – 280 с.
8. Прохожай И.Н. Радиообмен как особый вид институционального дискурса / И. Н. Прохожай // Известия Саратовского университета. Новая серия. Сер.: Филология. Журналистика. - 2011. - Вып. 3. - С. 52-59.
9. Harris Z. Methods in structural linguistics / Z.Harris. – Chicago: Chicago University Press, 1951. – 384 p.

Файнман И. Англоязычный авиационный радиотелефонный дискурс как разновидность институционального общения.

В статье противопоставлены понятия «текст» и «дискурс». Определены особенности институциональных видов дискурса в сравнении с персональным дискурсом. Выделен и охарактеризован англоязычный авиационный радиотелефонный дискурс за совокупностью параметров, определенных профессором В.И.Карасиком. Определены и описаны участники, хронотоп, цели, ценности, принципы, материал, тематика и коммуникативные стратегии такого дискурса. Выяснено, что участниками радиообмена являются командир экипажа и диспетчеры взаимодействующих пунктов управления воздушным движением, а хронотоп характеризуется отсутствием зрительного контакта между коммуникантами. Целью такого речевого взаимодействия является информирование об обстоятельствах в районе полета и обеспечение безопасности передвижения воздушного транспорта. Основными принципами реализации речи в пределах дискурса являются краткость и лаконичность, ясность и однозначность.

Ключевые слова: дискурс, авиационный радиотелефонный дискурс, текст, коммуникативная стратегия, язык-код.

Fainman I. English Aviation Radiotelephony Discourse as a Type of Institutional Communication.

The paper distinguishes the notions of text and discourse. The peculiarities of the institutional types of discourse in contrast to personal discourse are defined. English aviation radiotelephony discourse is characterized according to the parameters defined by prof. V. I. Karasyk for analyzing any institutional discourse. The paper describes the participants, chronotope, aims and principles, themes and communication strategies of the researched discourse. It has been found out that the participants of radiotelephony communication are the crew captain and ATC controllers, and the chronotope is characterized by the absence of visual contact between the speakers. The purpose of this communication is defined as informing about the conditions in the flight region and providing safety of air transportation. The main principles of realizing communication are concision, clarity and non-ambiguity.

Key words: *discourse, aviation radiotelephony discourse, text, communication strategy, code language.*

Людмила Царьова
(Кiровоград)

УДК 811.111:551.5

**ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ
РАДІОМОВНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ATIS**

У статті проаналізовано лінгвістичні особливості англійських радіомовних повідомлень ATIS цивільної авіації, що передбачає виокремлення їхніх граматичних і лексичних особливостей. З'ясовано, що радіомовлення авіаційних спеціалістів, яке здійснюється під час виконання управління повітряним рухом і визначається більшістю українських дослідників англійською підмововою радіообміну, мовою-посередником, науковці називають англійським авіаційним радіотелефонним дискурсом. Англійським авіаційним повідомленням ATIS властива тенденція до скорочень, усічень й аббревіатур, які переважно застосовуються для забезпечення екіпажів повітряних суден необхідною метеорологічною і аеронавігаційною інформацією стосовно погодних умов на аеродромі. Спостерігається помітна кількість дієприкметників минулого та теперішнього часу, незначна кількість герундіїв, за допомогою яких здійснюється передача інформації щодо діючих ЗПС й режимів їх використання. Тенденція мови радіообміну до лаконічності, яка реалізується у насиченості аббревіатурами й усіченнями, пояснюється тим фактом, що у процесі передачі й прийому метеоповідомлень радіомовлення повинно відповідати вимогам ІКАО.

Ключові слова: *лінгвістичні особливості, підмова, радіообмін цивільної авіації, повідомлення ATIS.*

Постановка проблеми. Цивільна авіація є потужною силою прогресу сучасного глобалізованого світу. Зростаюча система цивільної авіації створює робочі місця для мільйонів людей з різних країн, що сприяє їхньому економічному розвитку. Крім економічної сфери суспільства система цивільної авіації збагачує соціальну й культурну галузі, сприяє зміцненню миру і добробуту у всьому світі.

Ефективна взаємопов'язана робота всіх систем цивільної авіації забезпечується дотриманням стандартів, зазначених у Правилах польотів повітряних суден та обслуговування повітряного руху, відомих як Стандарти та Рекомендації (Standards and Recommended Practices, or SARPs) [9]. Рекомендації та Стандарти стосуються аспектів управління й технічних аспектів міжнародної цивільної авіації, управління повітряним судном, аеродромів, ліцензування спеціалістів, служб управління повітряним рухом, розслідування нещасних випадків. Без них вся системи цивільної авіації стане хаотичною й небезпечною, тому постає важлива проблема підготовки авіаційних спеціалістів, що здатні працювати відповідно до Стандартів та Рекомендацій міжнародної цивільної авіації.

Дотриманню цих вимог сприяє високий професійний рівень українських авіаспеціалістів, їхнє вміння ефективно здійснювати управління повітряним рухом та повітряними суднами, враховуючи особливості англійських радіомовних повідомлень ATIS.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми авіаційної англійської мови вирішували Є. Кміта, С. Кушинг, Д. Макмілан, Н. Мод. Просодія усного висловлення в умовах телефонної реалізації стала об'єктом дослідження Л. С. Шустер. Вивченню професійного дискурсу «Радіообмін цивільної авіації», його функціональному й лінгвістичному аспектам присвятили свою роботу О. В. Акімова, Т. О. Архарова, А. Г. Кириченко, О. В. Ковтун, С. Б. Лебедєв, Т. О. Мальковська, М. М. Рибалко, Н. О. Щетініна. Романченко А. А. вивчав лінгвістичні особливості авіаційної термінології у різних мовах світу. Ягупов В. В. досліджував поняття, сутність і зміст професійної компетентності диспетчерів управління повітряним рухом. Проте лінгвістичні особливості англійських радіомовних повідомлень ATIS не отримали належного висвітлення у науковій літературі.

Мета і завдання статті. Мета дослідження полягає у виявленні лінгвістичних особливостей англійських радіомовних повідомлень ATIS, що передбачає виокремлення їхніх граматичних і лексичних відмінностей, оскільки ІКАО висуває до мови радіообміну такі вимоги як лаконічність, чіткість й однозначність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до постанов ІКАО й вимог ATIS радіомовлення на Україні та у міжнародному суспільстві здійснюється англійською мовою. Науковці Г. Емері, Дж. Мелл, М. Міцутомі розрізняють загальнозживану англійську мову (Plain English, General English, Common English), поряд з цим учені Е. Джонсон, Л. Лівсон, М. Касс, Ф. Робертсон визнають існування підмови радіообміну, а саме – Radiotelephony, Aviation English, English for Aviation, Skytalk, Airspeak. Більшість українських дослідників, визнаючи англійську підмову радіообміну мовою-посередником, називають її англійським авіаційним радіотелефонним дискурсом і дають таке визначення: «мовлення авіаційних спеціалістів, мета якого полягає у вербальному обміні засобами англійської мови професійною інформацією під час польоту за допомогою радіотелефонного зв'язку» [4, с. 63].

Науковці виокремлюють такі характерні особливості мовних засобів радіообміну цивільної авіації: фонетичні, лексичні й граматичні [4; 5; 7].

Згідно постанов й вимог ІКАО усі радіомовні повідомлення ATIS містять інформацію про назву аеродрому, що класифікується як власна назва. Наприклад: «*Kyiv Boryspil' ATIS, Simferopol' ATIS, L'viv ATIS*» [3, с. 4]. Для забезпечення екіпажів повітряних суден необхідною метеорологічною і аеронавігаційною інформацією стосовно аеродрому широко застосовуються аббревіатури, скорочення, усічення, що містяться майже у кожному метеоповідомленні. Так, спостерігаються повтори ключових понять, висловлених засобами ініціальних літерних аббревіатур, зокрема

RVR – Runway Visual Range, дальність видимості на ЗПС;

ATC – Air Traffic Control, управління повітряним рухом;

UTC – Universal Time Coordinated, всесвітній скоординований час;

FC – Funnel cloud, смерч [3, с. 22].

Широко вживаними є й ініціальні звукові аббревіатури:

ATIS – Automatic Terminal Information System, автоматична система передачі повідомлень про метеорологічну й аеронавігаційну ситуацію у районі аеродрому;

ILS – instrument landing system, глісадний радіомаяк (радіотехнічна система посадки повітряних суден метрового діапазону хвиль);

PAR – Precision Approach Radar, посадковий радіолокатор [3, с. 6].

Поряд з широким вживанням аббревіатур у метеоповідомленнях спостерігається наявність усічень по перших буквах словосполучення: *NOTAM – Notice to Airmen, повідомлення пілотам про складні умови на території аеродрому.*

Найбільшого застосування скорочення й усічення по перших літерах слів зазнали у фразеології описання погодних умов, наприклад: *RA – Rain, дощ; SN – Snow, сніг; SA – Sand, пісок; SQ – Squall, шквал та інші.* Якщо механізм створення цих аббревіатур цілком зрозумілий,

то такі абрeвіатури потребуєть подальшого вивчення: *GR – Hail, град; FU – Smoke, дим; BR – Mist, димка тощо* [3, с. 23].

Засобами слів кодового алфавіту передається індекс повідомлення ATIS. Так, першому англomовному повідомленню ATIS після опівночі за UTC повинен надаватися індекс «ALPHA». Наступним повідомленням ATIS індекси повинні надаватися за алфавітом.

У повідомленнях ATIS час спостереження повинен надаватися у 24-годинному численні у форматі години (ГГ), хвилини (ХХ). Числа у повідомленні вимовляються повністю: 0000 – *Zero zero* □ *pause* □ *ero zero*; 0059 – *Zero zero* □ *pause* □ *fivenine*; 2359 – *Two three* □ *pause* □ *fivenine* [3, с. 5].

Вивчення фразеології радіообміну свідчить про невелику кількість антонімічних атрибутів, що вживаються для позначення місця знаходження аерoдромного навігаційного обладнання: *outer locator* (дальня привідна радіостанція), *middle locator* (ближня привідна радіостанція); *outer marker* (дальній маркерний радіомаяк), *middle marker* (ближній маркерний радіомаяк), *inner marker* (внутрішній маркерний радіомаяк), *upward tendency* (тенденція вверх), *downward tendency* (тенденція униз) [3, с. 7].

Граматичний аналіз англійських повідомлень ATIS показав, що вони майже не містять повних часових (Tense) форм дієслова, крім Present, Future Simple Passive – «*Aerodrome (name) is closed (or will be closed)*»; але «*No delay (is) expected*», «*Visibility (is) less than (number) meters*». Переважно застосовуються еліптичні конструкції: *Available for emergency landing in (number) minutes after request* <*pause*> *Advise information (index) on first contact* [3, с. 19]. Така лаконічна побудова повідомлень створює умови для чіткої і швидкої передачі повідомлень ATIS.

Спостерігається помітна кількість дієприкметників минулого (*withdrawn deactivated, treated, covered, rolled*) та теперішнього (*operating on reduced power*) часу, незначна кількість герундіїв (*emergency landing, operating frequency, sanding in progress, braking coefficient*), за допомогою яких здійснюється передача інформації щодо діючих ЗПС й режимів їх використання, тому авіаційні спеціалісти повинні їх розрізняти й довести вживання до автоматизму [3, с. 10].

Відрізнєння особливостей радіомовлення під час передачі повідомлень ATIS зумовлено тим, що передача авіаційних радіомовних повідомлень ATIS здійснюється у два формати – усний та іноді друкований, який отримують авіадиспетчери перед початком їхньої зміни.

Висновки дослідження. Таким чином, англійським авіаційним повідомленням ATIS властива тенденція до скорочень, усічень й абрeвіатур. Тенденція мови радіообміну до лаконічності відбивається у насиченості абрeвіатурами й усіченнями, дієприкметниками та герундіями, застосуванні кодового способу передачі інформації. **Перспективи подальших наукових розвідок.** Перспективами вивчення особливостей англійських радіомовних повідомлень ATIS при оперативному польотно-інформаційному обслуговуванні є застосування результатів дослідження на практичних заняттях у вищих авіаційних закладах, створення сучасного словника авіаційної метеoтермінології, що стане у нагоді під час підготовки майбутніх висопрофесійних авіаспеціалістів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акімова О. В. Типологія дискурса в професійній комунікації / О. В. Акімова, М. І. Солнышкіна // Актуальні проблеми теорії комунікації: Сборник наукових трудов. – СПб : Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 253–270.
2. Єнчева Г. Г. Лінгвокогнітивне моделювання процесу перекладу авіаційних термінів (на матеріалі англо-українських версій нормативно-технічної документації ІСАО): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.16 / Г. Г. Єнчева ; Державний заклад «Південно-український національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2011. – 24 с.
3. Інструкція щодо ведення ДВЧ-радіомовних передач ATIS при оперативному польотно-інформаційному обслуговуванні. – Державне підприємство обслуговування повітряного руху України, 2005. – 37 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uksatse.ua>
4. Кириченко А. Г. Мовні особливості англійського авіаційного радіотелефонного дискурсу / Анна Кириченко // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – 2013. – Вип. 21. – С. 63–68.
5. Ковтун О. В. Формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі : монографія / О. В. Ковтун; наук. ред. док. пед. наук, проф., дійсний член НАПН України Богуш А. М. – К.: Освіта України, 2012. – 448 с.

6. Лебедев С. Б. Основы теоретической подготовки диспетчеров по обеспечению полетов: учебное пособие / Сергей Борисович Лебедев. – Киев, 2005. – 796 с.
7. Мальковская Т. А. Англо-русские соответствия в языковой структуре радиообмена в режиме общения пилот-авиадиспетчер: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Т. А. Мальковская. – Пятигорск, 2004. – 163 с.
8. Emery H. Plane English, Plain English / Henry Emery // English Teaching Professional. – 2008. – № 56. – P. 46–47.
9. ICAO Manual of Radiotelephony (Doc 9432 AN/925) / International Civil Aviation Organization. – Montreal, 2006. – 106 p.
10. Mell J. Language training and testing in aviation need to focus on job-specific competencies / Jeremy Mell // ICAO Journal. – 2004. – № 1. – P. 12–14.
11. Mitsutomi M. / Marjo Mitsutomi, Kathleen O'Brien // ICAO Journal. – 2004. – № 1. – P. 7–9.

Царёва Л. Лингвистические особенности английских радиотелефонных сообщений ATIS.

В статье проанализированы лингвистические особенности английских радиотелефонных сообщений ATIS гражданской авиации, которые подразумевают выявление их грамматических и лексических особенностей. Выяснено, что радиопереговоры авиационных специалистов, совершаемые во время выполнения управления воздушным движением, определяется большинством украинских исследователей английским подъязыком радиообмена, языком-посредником, называемым лингвистами авиационным радиотелефонным дискурсом. Английским авиационным сообщениям ATIS свойственна тенденция к сокращениям, усечениям и образованию аббревиатур, которые в большинстве используются для обеспечения экипажей воздушных судов необходимой метео и аэронавигационной информацией относительно погодных условий на аэродроме. В них наблюдается заметное количество причастий настоящего и прошедшего времени, небольшое количество герундиев, с помощью которых совершается передача информации относительно действующих ВПП и режимов их использования. Тенденция языка радиообмена к лаконичности, которая реализуется в насыщении аббревиатурами и сокращениями, объясняется тем фактом, что в процессе передачи и приема метеосообщений радиотелефонное общение должно соответствовать требованиям ICAO.

Ключевые слова: лингвистические особенности, подъязык, радиообмен гражданской авиации, сообщения ATIS.

Tsaryova L. Linguistic Peculiarities of English Radiotelephony Messages ATIS.

The article analyzes linguistic peculiarities of English Radiotelephony messages ATIS, which suppose singling out its grammatical and lexical specific character. It was found out that Radio Exchange conducted by aviation specialists during Air Traffic Control maintenance is named by major Ukrainian researchers as English Sublanguage of Civil Aviation Radio Exchange, Lingua Franca or English Aviation Radiotelephony Discourse. A variety of shortenings, abbreviations, which are mainly used to supply aircrew with necessary meteorological information of the aerodrome, is common for Aviation Messages ATIS. A noticeable number of Present and Past Participles, some Gerunds were found in ATIS messages. The language tendency to provide efficient, clear, concise and unambiguous communication, which comes into fruition through linguistic peculiarities of English Radiotelephony messages ATIS, meets the ICAO language proficiency requirements.

Key words: linguistic peculiarities, Sublanguage, Civil Aviation Radio Exchange, ATIS messages.

Оксана Щенка
(Маріуполь)

УДК 81'366

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС У СУЧАСНИХ МАС-МЕДІА УКРАЇНИ

У статті розглянуто особливості воєнно-політичного дискурсу українських засобів масової інформації про конфлікт на сході України 2014 року. З'ясовано структурні і функціональні особливості воєнно-політичного дискурсу сучасних українських мас-медіа. Подано прагмалінгвістичний і соціокогнітивний аналіз текстів українських засобів мовної інформації, тематично пов'язаних із конфліктом на сході України 2014 року. Запропоновано системний опис

дискурсивних характеристик гіперконцепту «війна» як центрального поняття воєнно-політичного дискурсу. Розглянуто способи номінації субконцептів: «конфлікт», «збройні дії», «учасники воєнних дій», «зброя». Простежено вияв орієнтувальної та маніпулятивної функцій воєнно-політичного дискурсу сучасних українських ЗМІ, акцентовано на воєнно-політичному дискурсі як на комунікативній технології впливу на масову свідомість, потужній зброї інформаційної війни, невід'ємній складовій інформаційних і психологічних операцій, що проводяться паралельно з бойовими діями.

Ключові слова: воєнно-політичний дискурс, засоби масової інформації, орієнтуюча функція, маніпулятивна функція, масова свідомість.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних векторів сучасної когнітивної лінгвістики є опис дискурсу й аналіз його системотвірних ознак. Уперше термін «дискурс» до наукового обігу ввів американський лінгвіст З. Харріс у 1952 році. Проте на межі ХХ – ХХІ століть цей термін набуває широкої наукової інтерпретації і термінологічної багатозначності. Наприклад, швейцарський дослідник П. Серіо подає вісім дефініцій дискурсу [12, с. 26 – 27]. Російський лінгвіст М. Макаров виокремлює три типи координат визначення сутності дискурсу: з позицій формально або структурно орієнтованої лінгвістики – це утворення більш високого рівня, ніж речення, із боку функціональної інтерпретації – це вживання мови у всіх її різновидах, з точки зору ситуаційної інтерпретації – це втілення засобів мови в оточенні соціальних, психологічних і культурних обставин спілкування особистостей [6, с. 85]. У лінгвістиці тексту 70-их рр. термін дискурс уживався як синонімічний терміну текст. У 80-ті рр. з метою розмежування тексту та дискурсу використовувалось розрізнення аспектів: мовного і соціального, статичного і динамічного відповідно. [10, с. 250]. Нині текст і дискурс диференціюють, розуміючи під текстом об'єднану смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність, а під дискурсом — різні види актуалізації тексту, розглянуті з погляду ментальних процесів і у зв'язку з екстралінгвальними чинниками [5, с. 162]. О. Селіванова подає такі дефініції терміна дискурс: 1) зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників – онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо; текст, занурений у життя; 2) замкнена цілісна комунікативна ситуація (подія), складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посередник, зумовлена різними чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними і т. ін.); 3) стиль, підмова мовного спілкування; 4) зразок мовної поведінки в певній соціальній сфері, що має певний набір змінних [11, с. 119]. Отже, чіткого та загально визнаного визначення поняття дискурс не існує. Нам видається більш прийнятним визначення цього складного поняття, запропоноване Ю. Степановим: «Дискурс – це «мова в мові»... Дискурс реально існує не у вигляді своєї «граматики» і свого «лексикона», а як мова взагалі. Дискурс існує переважно в текстах, проте в таких, за якими постає особлива граматика, особливий лексикон, особливі правила слововживання і синтаксису, – врешті-решт – особливий світ. У світі кожного дискурсу діють свої правила синонімічних заміन, свої правила істинності, свій етикет. Це «можливий (альтернативний) світ» у повному смислі цього логіко-філософського терміна. Кожен дискурс – це один із «можливих світів». Саме явище дискурсу, його можливість і є доказом тези «Мова – будинок духу» та, певною мірою, тези «Мова – будинок буття» [13, с. 44– 45]. Як зазначає В. Карасик, «дискурс – це багатозначний термін низки гуманітарних наук, предмет, який прямо або опосередковано передбачає вивчення функціонування мови» [3].

Ми розглядаємо дискурс у широкому розумінні як складне комунікативне явище, як усну мовленнєву дію, що має як соціальний контекст, який дає уявлення про учасників комунікації та їх характеристики, так і процеси створення і сприйняття повідомлення. У вузькому ж значенні дискурс – це зв'язана послідовність мовних одиниць, що створюється для слухача / читача в певний час, у певному місці, з певною метою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дискурс, дискурсивний аналіз стали предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних мовознавців. Визначальні риси дискурсу виділяють В. Дем'янков, Дж. Кук, П. Серіо та ін., категорійний аспект дискурсу аналізують В. Карасик, М. Макаров і т.д., диференціацію типів дискурсу відстежуємо в роботах Г. Почепцова, Ф.Бацевич, О.Шейгал та ін. Крім того, на сьогодні досліджено такі типи

дискурсiв, як педагогiчний [3], релiгiйний [4], полiтичний [14, 1], PR-дискурс [9], рекламний дискурс [15] тощо. Воєнний дискурс студiюється в роботах I. Жука (дослiджено воєнний дискурс преси про Кавказьку вiйну 1998 – 2000 рр.), А. Олянича (розглянуто презентацiйнi стратегiї у воєнно-полiтичному дискурсi), Н. Акульшиної (проаналiзовано проблеми номiнацiї та сфери застосування понять вiйськовий та воєнний дискурси з комунiкативно-прагматичної точки зору), Н. Денисової (виявлено систему комунiкацiї у воєнному дискурсi), Л. Виговського (охарактеризовано вiйськовий дискурс як комунiкативну сферу функцiонування вiйськових омофраз.) i т. д. Проте на сьогоднi воєнно-полiтичний дискурс сучасних українських засобiв масової iнформацiї залишається поза увагою лiнгвiстiв. Вiдсутнiсть системного вивчення воєнно-полiтичного дискурсу сучасної української преси i зумовлює **актуальнiсть** нашого дослiдження.

Мета статтi – аналіз воєнно-політичного дискурсу, репрезентованого в текстах української преси 2014 року.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) системне вивчення воєнно-політичного дискурсу сучасної української преси;
2) вияв структурних i функцiональних особливостей заявленого дискурсу: прагмалiнгвiстичний, соцiокогнiтивний аналіз текстiв ЗМІ, тематично пов'язаних iз конфлiктом на сходi України 2014 р.

3) систематизацiя опублiкованого в українській пресi матерiалу про конфлiкт на сходi України 2014 р.

Матерiалом нашого дослiдження став дискурс української преси про конфлiкт на сходi України 2014 р.: статтi, iнтерв'ю, заяви уряду, виступи полiтикiв i вiйськових, надрукованi в газетах «Україна молода», «День», «Експрес», «Український тиждень» (перiод виходу: травень – серпень 2014 року).

Виклад основного матерiалу дослiдження. Воєнний дискурс належить до iнституцiйного (статусно-орiєнтованого) дискурсу, тобто такого, що передбачає спiлкування у заданих рамах статусно-рольових вiдносин. У нашiй роботi аналізуємо воєнно-полiтичний дискурс, який деякi науковцi називають воєнним дискурсом [2, 16]. Ми слiдом за А. Оляничем надаємо перевагу поняттю воєнно-полiтичний дискурс, оскiльки воєнний дискурс – це передусiм комунiкацiя вiйськових фахiвцiв, що передбачає вживання мiлiтаристської пiдмови, натомiсть воєнно-полiтичний дискурс передбачає звiти вiйськових перед пресою, iхнi вiдповiдi на питання мас-медiя iнформування населення про перебiг конфлiкту / операцiї з урахуванням полiтичних iнтересiв чинної влади. Воєнно-полiтичний дискурс являє собою комбiнацiю мовлення мiлiтаристського i полiтичного / евфемiнiзованого, мета якого полiтично обгрунтувати / виправдати проведення вiйськової операцiї.

Розглянемо особливостi воєнно-полiтичного дискурсу сучасних українських ЗМІ, оскiльки останнiм часом засоби масової iнформацiї в освiтленнi конфлiкту на сходi України посiдають одне iз цiльних мiсць в манiпуляцiї громадською думкою, суспiльною свiдомiстю, в iнформацiйних i психологiчних операцiях. Мовна комунiкацiя дедалi частiше стає сучасним, вiдносно недорогим та достатньо ефективним видом зброї. Тому дослiдження воєнного дискурсу ЗМІ дає можливiсть не тiльки описати його структурнi, функцiйнi та iншi особливостi, а й розкрити дискурсивнi характеристики манiпуляцiї суспiльною свiдомiстю, описати семантику та риторику iнформацiйних операцiй. Ставлення читачiв до учасникiв конфлiкту i до самого конфлiкту часто залежить вiд оцiнки, вiд версiй подiй, якi першими подали засоби масової iнформацiї, оскiльки останнi мають потужний манiпулятивний вплив на читача. Крім того, дискурс преси, зокрема воєнно-полiтичний, має й iнформацiйний, психологiчний та iдеологiчний, орієнтуючий вплив, проте, компонент манiпулятивностi є провiдним в орієнтуваннi суспiльної думки, що робить цiкавим опис мовної структури дискурсу преси про вiйну.

У воєнно-політичному дискурсi центральним поняттям виступає гiперконцепт «вiйна», який структурується системою таких субконцептiв, як 1) конфлiкт, 2) збройнi дiї, 3) учасники воєнний дiї; 4) зброя [16, с. 157]. Розглянемо способи, форми i прийоми номiнацiї й репрезентацiї кожного iз субконцептiв у текстах української преси.

Щодо субконцепту «конфлікт» важливо підкреслити, що події на сході України, описувані у сучасних ЗМІ не називають війною (лише в поодиноких публікаціях з'являється сполука *гібридна війна*), послуговуючись такими номінатами, як *антитерор*, *військова операція*, *збройний конфлікт*, *бої за незалежність України*, *АТО (антитерористична операція)*. Такі назви – це воєнно-політичні евфемізми, що лежать в основі воєнного дискурсу. Наприклад, *Щасливими нареченими стали десантники 79-ї окремої повітряно-десантної бригади Збройних сил України: 23-річний Руслан Ярош та 24-річний Олександр Пономарьов. Обидва хлопці повернулися в рідний Миколаїв із важкими пораненнями, отриманими під час проведення АТО під Червоним Лиманом.* (Україна молода, № 099 за 11. 07. 2014); *На думку Петра Порошенка, операція на Донбасі стала народженням справжньої української армії, а бої, що відбуваються зараз на сході країни, є боями за незалежність України* (Україна молода, № 098 за 10. 07. 2014); *Учора відновлено антитерористичну операцію на Донбасі* Україна молода, № 093 за 02. 07. 2014); *Утім наразі у всіх на вустах інша дефініція — гібридна війна. Саме до неї Росія вдалася на українському Донбасі* (Україна молода, № 094 за 03. 07. 2014). Отже, воєнно-політичні евфемізми – це не просто заміна слів чи понять, це, як видно із наведених прикладів, мовні конструкції із заданими ефектами впливу на масову свідомість. У таких конструкціях замість лексики з негативною конотацією вводиться нейтральна лексика, пор. *війна* → *військова операція*, *бої за незалежність України*, *АТО (антитерористична операція)*.

Субконцепт «учасники воєнних дій» відображає загальну соціальну поляризацію (ми / вони; свої / чужі), ілюструючи позицію автора статті та видавництва. Учасники воєнних дій на сході України – це МІ: *українські військовослужбовці*, *українська сторона*, *українська армія*, *воїни-визволителі*, *сили антитерору*, *українські вояки*, *наші бійці*, *сили АТО* (на приналежність до СВОЇ вказують прикметник «український», займенник «наші», експресивна лексика тощо); ВОНИ (наділені негативною характеристикою): *бандити*, *російські найманці*, *банда*, *ворог України*, *ворог демократичного способу життя*, *диверсанти*, *терористи*, *сепаратисти*, *бойовики*, *незаконні збройні формування (НЗФ)*, *терористична зараза*, *російські окупанти*, *загарбники*. Наприклад: *Українська сторона змогла дати відсіч терористам. Втрат серед українських військовослужбовців не було* (Україна молода, № 099 за 11. 07. 2014); *Бойовики мінували автомобільні та ґрунтові дороги, по яких, імовірно, пересуватимуться підрозділи сил АТО* (Україна молода, № 099 за 11. 07. 2014); *Російські найманці також продовжують диверсії, підриваючи залізничні колії, мости та навіть контактні лінії. Але роблять це, швидше, від безсилля і відчуття близької поразки.* (Україна молода, № 097 за 09. 07. 2014); *Одним із головних завдань українських військ у зоні антитерористичної операції (АТО) є блокування та ізоляція району, де діють незаконні збройні формування (НЗФ) терористів. Адже зупинити розповсюдження терористичної зарази, а в подальшому і гарантовано знищити її можливо лише тоді, коли вона надійно локалізована* (Народна армія №34 (5267) 24 липня 2014 р.); *Російські окупанти роблять усе можливе задля того, щоб зірвати домовленості про припинення вогню на Донбасі і звинуватити у цьому українську сторону* (Україна молода, № 132 за 10. 09. 2014). Наведені приклади є наочною ілюстрацією того, що воєнний дискурс структурується за принципом бінарної опозиції. Підтвердженням цього є також позиція О. Селіванової, яка стверджує, що «мова воєнного дискурсу театралізована, навіть карнавалізована, насичена знаками вербальної агресії, міфологемами, серед яких найголовніша *свій – чужий*: свій – позитивний, правильний; чужий – поганий, неправильний, ворожий і небезпечний [9, с. 258–259]. Наведена лексика на позначення учасників конфлікту ВОНИ (*бандити*, *російські найманці*, *ворог України*, *ворог демократичного способу життя*, *диверсанти*, *терористи*, *сепаратисти*, *бойовики*, *російські окупанти*, *незаконні збройні формування*) сприяє формуванню у читача певного стереотипу: *терористи*, *сепаратисти* – це або росіяни, або проросійськи налаштовані українці, а також «підводить» читача до висновку – росіянин – це ворог, усе російське – вороже.

Субконцепт «збройні дії» номінується у сучасних українських ЗМІ також з урахуванням опозиції МІ – ВОНИ. Наприклад, *А в ніч на суботу 80-та окрема аеромобільна бригада львівських десантників знищила велику колону бойовиків, що рухалась від Суходольська до Луганська* (Україна молода, № 112 за 05. 08. 2014); *Кільце навколо міста шахтарів*

стискається: за останні дні сили антитерору звільнили Новий Світ, Мар'їнку та Ясинувату (Україна молода, № 112 за 05. 08. 2014); Відтак учора речник інформаційного центру РНБО Андрій Лисенко заявив, що силовики повідомлять про операцію щодо звільнення Луганська і Донецька лише після її завершення. Тим більше що для **«зачистки»** цих обласних центрів від терористів потрібна велика **підготовча робота** (Україна молода, № 114 за 07. 08. 2014); **Прикордонники збили ще два безпілотники**, що вели розвідку дислокації сил АТО (Голос України № 140 (5890) 25 липня 2014 р.); До речі, минулої п'ятниці за кілька годин до оголошеного перемир'я бійці «Азова» разом із підрозділами ЗСУ та прикордонниками **героїчно відстояли** Маріуполь, адже ворог **намагався захопити** побільше території до початку припинення вогню (Україна молода, № 132 за 10. 09. 2014); Бойовики на Донбасі **викрадають** медиків, **грабують і нищать** медичне обладнання в лікарнях **та ставлять під загрозу** можливість отримання цивільним населенням медичного обслуговування, повідомляє Міжнародна правозахисна організація Human Rights Watch (HRW) (Україна молода, № 114 за 07. 08. 2014). Відповідно **«збройні дії» українських військових – МИ – знищили, визволили, зачистили, збили, героїчно відстояли; збройні дії бойовиків – ВОНИ – викрадають, грабують, нищать. Через опозицію МИ – ВОНИ у заявлених субконцептах реалізується стратегія контрасту. Така стратегія реалізує дві функції: риторичну, тобто привертає увагу до учасників контрасту, та семантичну – підкреслює позитивні та негативні оцінки людей, їхніх дій і т. д.**

Воєнно-політичний дискурс, представлений у сучасних українських ЗМІ, є потужною зброєю інформаційної війни, яку Г. Почепцов визначає, як «комунікативну технологію впливу на масову свідомість з короткочасними та тривалими цілями» [8, с. 20]. Розглянуті нами субконцепти доводять, що воєнний дискурс, представлений в українських ЗМІ репрезентує образ захисника Вітчизни, який, застосовуючи таку ж зброю, як і ворог, захищає, звільняє, «зачищає» рідні землі. Натомість ворог, внутрішній і зовнішній, захоплює, знищує, грабує, провокує, несе зло і смерть. Таким чином реалізується комунікативна функція воєнно-політичного дискурсу: формується ненависть до ворога, страшний гнів читача, народних мас. Цей гнів спрямовується на супротивника і допомагає отримати перемогу, оскільки поряд з традиційними формами війни (атаки, штурми, маневри і т. д.) існують ще й інформаційні та психологічні війни, які виявляються дуже ефективними для перемоги.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, робимо висновок, що сучасні українські мас-медіа певною мірою контролюють воєнний конфлікт на сході України, пропускаючи його крізь себе й акцентуючи увагу на окремих елементах, моментах, подіях, надаючи перевагу одним та знижуючи цінність інших. Саме ЗМІ обирають пріоритетні, «необхідні» для читача теми, погляди, позиції. Відтак на читача впливає саме той воєнно-політичний дискурс, з яким він «знайомиться» у засобах масової інформації. Це і є орієнтуюча функція воєнно-політичного дискурсу мас-медіа. Сьогодні воєнно-політичний дискурс українських ЗМІ концентрує увагу на подіях, що відбуваються на Донбасі, визначаючи пріоритетність цих подій, орієнтуючи українців на підтримку, допомогу сходу задля перемоги. Відповідно народ зорієнтований на боротьбу з ворогом (терористами, сепаратистами, російськими найманцями), пряму й непряму (від безпосередньої участі в боях до відмови купувати «ворожі» російські товари). У цьому полягає маніпулятивна функція воєнно-політичного дискурсу сучасної української преси.

Перспективи дослідження полягають у подальшому систематичному вивченні воєнно-політичного дискурсу українських/іноземних мас-медіа у порівняльному аспекті, а також у простеженні кваліфікаційних ознак воєнно-політичного дискурсу як невід'ємної складової інформаційних і психологічних операцій, що проводяться паралельно з бойовими діями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демьянков В.З. Политический дискурс как предмет политологической филологии / В.З. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. № 3. – М. : ИНИОН РАН, 2002. – С.32 – 43.
2. Жуков И.В. Война в дискурсе современной прессы [Электронный ресурс]. URL: http://www.teneta.ru/rus/ii/iliazhukov_war.htm
3. Карасик В.И. Характеристики педагогического дискурса // Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики: Сб. науч. трудов / ВГПУ. Волгоград, 1999а. – С. 3 – 18

4. Карасик В.И. Религиозный дискурс // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: Сб. науч. трудов / ВГПУ. Волгоград, 1999б. – С. 5 – 19
5. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. Підручник [вид. 2-ге, виправл і доп.] / М.П. Кочерган. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. – 464 с.
6. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
7. Олянич А.В. Презентационная теория дискурса : Монография / А.В. Олянич. — Волгоград : Парадигма, 2004. — 507 с.
8. Почепцов Г.Г. Теорія комунікацій / Г.Г. Почепцов. – 2-ге вид., доп. – К.: ВЦ "Київський університет", 1999. – 308 с.
9. Русакова О. Ф. PR-Дискурс: Теоретико-Методологический Анализ / О. Ф. Русакова, В. М. Русаков. Екатеринбург: Институт философии и права УрО РАН-Институт международных связей, 2008. – 282 с.
10. Селіванова О.О. Основы теорії мовної комунікації: Підручник / О.О. Селіванова. – Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. – 350 с.
11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 119 с.
12. Серю П. Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса: Пер. с фр. и португ. / Общ. ред. и вст. статья П. Серю; предсл. Ю.С. Степанова. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 1999. – 416 с.
13. Степанов Ю.С. Альтернативный мир, дискурс, факт и принципы причинности / Ю.С. Степанов // Язык и наука конца XX века : Сб. статей. – М.: РГГУ, 1995. – С.35 – 73.
14. Шейгал Е.И. Политический дискурс в России / Е.И. Шейгал. – М. : Диалог-МГУ, 1999.– 245 с.
15. Шукало І.М. Англомовний комп'ютерний рекламний дискурс (мовознавчий аспект) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І.М. Шукало. – Київ. нац. лінгв. ун-т. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – 113 с.
16. Юсупова Т. С. Структурные особенности военного дискурса // Известия Самарского научного центра РАН. Выпуск «Педагогика и психология», «Филология и искусствоведение» – Самара: Изд-во СамНЦ РАН, Том 11, Номер 4 (4), 2009. – С. 1055 – 1057

Щенка О. Военно-политический дискурс в современных масс-медиа Украины.

В статье рассмотрены особенности военного-политического дискурса украинских средств массовой информации о конфликте на востоке Украины 2014 года. Определены структурные и функциональные особенности военного-политического дискурса современных украинских масс-медиа. Представлен прагмалингвистический и социокогнитивный анализ текстов украинских средств массовых информации, тематически связанных с конфликтом на востоке Украины 2014 года. Предложено систематическое описание дискурсивных характеристик гиперконцепта «война» как центрального понятия военного-политического дискурса. Рассмотрены способы номинации субконцептов «конфликт», «участники военных действий», «оружие». Исследовано проявление ориентирующей и манипулятивной функций военного-политического дискурса современных украинских СМИ, акцентировано внимание на военно-политическом дискурсе как на определённой коммуникативной технологии воздействия на массовое сознание, мощном оружии информационной войны и неотъемлемой составляющей информационных и психологических операций, проводимых параллельно с боевыми действиями.

Ключевые слова: *военно-политический дискурс, средства массовой информации, ориентирующая функция, манипулятивная функция, массовое сознание.*

Shchepka O. Military-Political Discourse in Modern Mass Media in Ukraine.

The article considers the features of military-political discourse Ukrainian media about the conflict in the east of Ukraine, 2014. It is identified structural and functional features of the military-political discourse of modern Ukrainian media reports, and presented pragmalinguistic and socio-cognitive analysis of texts Ukrainian mass media thematically related to the conflict in the east Ukraine, 2014. We propose systematic description of the discursive characteristics of hyperconcept «war» as the central concept of the military-political discourse, and examine ways of nomination of subconcept «conflict», «combatants», «weapon». The manifestation of the orienting and manipulative functions of the military-political discourse of modern Ukrainian media is investigated. The attention is focused on the military-political discourse as a certain communicative technology which influences on the mass consciousness, as a powerful weapon of the information war and an integral part of information and psychological operations conducted in parallel with combat operations.

Key words: *military-political discourse, media, orienting function, manipulative function, mass consciousness..*

V. ЗІСТАВНЕ ВИВЧЕННЯ МОВ. ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Ольга Блашків, Любов Ковальчук
(Тернопіль)

УДК 81'373.7:81'253=161.2+811.111

СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

У статті досліджено основні способи перекладу фразеологічних одиниць з англійської мови на українську мову; виявлено, що відтворення фразеологізмів першотвору в перекладі здійснюється різними способами, виходячи із тієї ролі, яку вони відіграють, та враховуючи контекст, а також ідіому в кожному конкретному випадку; велика кількість фразеологізмів містить в собі власні назви і власні імена. Вибір адекватних шляхів перекладу зумовлюється походженням, функціонуванням та структурною будовою фразеологічних одиниць, що розглядаються у нерозривній єдності з їх стилістичними особливостями. Доведено, що однією з помилок перекладу фразеологічних одиниць є сприйняття фразеологізму у мові першотвору як вільного словосполучення із самостійним, прямим значенням слів-компонентів, що входять до його складу. Попри досить велику кількість відповідних лексикографічних джерел прослідковується недостатня база перекладацьких відповідників компаративної фразеології української та англійської мов, що ускладнює роботу викладачів іноземної мови та перекладачів. Перспективним видається подальше складання словників-довідників, методичних розробок та навчальних посібників з фразеології.

Ключові слова: способи перекладу, проблема перекладу, фразеологізми, фразеологічні одиниці, фразеологічний еквівалент, фразеологічний аналог

Постановка проблеми. Англійська мова має тисячолітню історію. За цей час у ній накопичилася велика кількість фразеологічних висловів, які люди визнали вдалимими та влучними. Як в англійській, так і в українській мові існує велика кількість фразеологічних одиниць, які мають яскраве національне та емоційно-експресивне забарвлення і перекладаються на українську мову шляхом підбору адекватного еквівалента.

Актуальність нашого дослідження полягає в необхідності повного виявлення та всебічного вивчення способів перекладацьких трансформацій, використовуваних у перекладі фразеологізмів для досягнення адекватності. У процесі перекладу часто виявляється неможливим використати відповідність слів та словосполучень, які нам дає словник. У таких випадках звертаємося до трансформаційного перекладу, що полягає в перетворенні внутрішньої форми слова або словосполучення, або ж її повній заміні для адекватної передачі змісту висловлювання. Саме такі труднощі є причиною виникнення проблем, які, незважаючи на інтенсивність досліджень у фразеології, викликають постійний інтерес мовознавців.

Таким чином, актуальність даної теми зумовлена практичними труднощами, з якими зустрічаємось, перекладаючи англомовний матеріал з використанням фразеологічних одиниць.

Мета статті – дослідити основні способи перекладу фразеологічних одиниць з англійської мови на українську мову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що проблема перекладу фразеологічних одиниць ґрунтовно розглянута у роботах Виноградова В.С. [4], Комісарова В.Н. [8]. Такі науковці, як Шанський Н.М. [15, 16], Кунін А.В. [10,11], Сміт Л.П. [12], Амосова Н.Н. [1, 2] широко досліджували питання класифікації фразеологізмів. Проблемою визначення поняття фразеологічних одиниць займалися Баллі Ш. [4], Кунін А.В. [9], Телія В.Н. [14], Арнольд І.В. [3]. Не дивлячись на те, що фразеологія широко вивчалась на матеріалі як англійської, так і української мов, способам перекладу фразеологічних одиниць не приділялось належної уваги. Без розв'язання даної проблеми неможливим є забезпечення якісного перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи способи перекладу фразеологічних одиниць, зауважимо, що більшість авторів, серед яких Ш. Баллі, В.В. Виноградов, Б. О. Ларін, М. М. Шанський, використовують лінгвістичні класифікації, побудовані в основному на критерії нерозкладності фразеологізму, злитості його компонентів, залежно від чого визначається місце фразеологічних одиниць в одному з наступних розділів: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення та фразеологічні вирази.

Так, першим способом перекладу фразеологічних одиниць є переклад англomовного матеріалу за допомогою фразеологічних еквівалентів. Під фразеологічним еквівалентом розуміють такі фразеологізми, "які мають однаковий денотативний зміст, сигніфікативне значення, однакову стилістичну характеристику, схожі за лексичним наповненням і граматичною побудовою" [13, с. 28].

Як правило, між співвідносними фразеологічними одиницями не повинно бути розходжень відносно змісту, метафоричності та емоційно–експресивного фарбування. Вони повинні мати приблизно однаковий компонентний склад, володіти однаковими лексико–граматичними показниками. Зауважимо, що є декілька типів фразеологічних еквівалентів: повний, неповний, відносний та індивідуальний.

До групи фразеологічних одиниць, що перекладаються за допомогою еквівалентів відносяться насамперед так звані інтернаціональні вислови, тобто фразеологічні одиниці, що існують у більшості європейських мов і пов'язані спільністю походження з одного джерела. Зазвичай ці вирази носять біблійно–міфологічний чи літературний характер.

Джерелами подібних фразеологічних еквівалентів є:

1. антична міфологія (Achille's heel – Ахіллесова п'ята, слабка, легко вразливе місце);
2. історичні події (meet one 's Waterloo – бути розгромленим, понести остаточної);
3. літературні твори (Лампа Аладдіна – Aladdin's lamp – чарівна лампа Аладдіна);
4. подібні ситуації (rob Peter to pay Paul – підтримувати одного на шкоду іншому).

Іншим різновидом перекладу фразеологічних одиниць є переклад за допомогою неповного (часткового) еквіваленту. Неповним (частковим) фразеологічним еквівалентом називають таку одиницю мови на яку перекладаємо, що є еквівалентом, повної й абсолютної, співвідносної багатозначної одиниці в мові першотворі, але не у всіх її значеннях. При цьому зміст обох фразеологічних одиниць є тотожним, але форма частково схожа.

Що стосується відносного фразеологічного еквіваленту або фразеологічного аналогу – це такі міжмовні фразеологічні відповідники, які є однаковими за змістом, стилістичною характеристикою, але відрізняються лексичним наповненням і граматичною структурою [6, с. 74]. Доцільно зауважити, що при використанні відносного фразеологічного еквіваленту потрібно спочатку визначити значення фразеологічних одиниць у мові першотвору, а потім віднайти у мові друготвору тотожне за змістом, але відмінне за формою висловлення.

До фразеологічного можна умовно віднести й переклад за допомогою індивідуальних еквівалентів. Не знаходячи у мові друготвору повної відповідності, ми змушені вдаватися до словотворчості, оформляючи в дусі перекладної одиниці новий, свій фразеологізм, що максимально відповідає «природньому».

У сучасній англійській мові існує безліч фразеологізмів, основна функція яких – посилювати естетичний аспект мови. Багато фразеологічних одиниць відбулися у зв'язку зі звичаями, реаліями, історичними фактами, але більша частина англійського фразеологічного фонду так чи інакше виникла завдяки художньо–літературним творам.

Також значно частіше доводиться використовувати українські фразеологізми, аналогічні за змістом англійським, проте засновані на іншому образі, як, наприклад: *make hay while sun shines* – куй залізо, поки гаряче; *to get out of bed on the wrong side* – встати не з тієї ноги; *out of the frying pan into fire* – з вогню та в полум'я і т. д. Такі українські фразеологізми називаємо фразеологічними аналогами англійським висловам, оскільки вони по змісту співпадають в двох мовах. Увагу звернемо на те, що використання відповідного аналога забезпечує настільки ж адекватний переклад англійського фразеологізму, як і у випадку існування фразеологічного еквівалента. Поряд з цим, відзначимо, що значно частіше використовуємо український фразеологізм, аналогічний по змісту англійському, але, який базується на іншому об'єкті, як,

наприклад: every family has a black sheep – у бочці з медом – ложка дьогтю; a friend in deed is a friend indeed – у горі та в лиху годину пізнаєш вірну людину; he laughs best who laughs last – почав сміхом, а закінчив слізьми; seeing is believing – краще раз побачити, ніж сто разів почути; it is the first step that costs – початок завжди найдорожчий.

Використання відповідного аналогу забезпечує такий же адекватний переклад англійського фразеологізму, як і у випадку існування фразеологічного еквівалента.

Нерідко трапляються англійські фразеологічні одиниці, яким відповідає не один, а кілька українських фразеологізмів з аналогічним значенням. Наприклад, англійському вислову not for love or money аналогічні українські фразеологізми: ні за які гроші, ні за що на світі, які відрізняються ступенем експресивності. У цьому випадку перекладач вибирає один з аналогів, враховуючи особливості контексту.

При аналізі відібраних з фразеологічного словника фразеологічних еквівалентів, до складу яких входять власні імена, виявилось, що аналоги в українській мові існують для наступних фразеологічних одиниць: I 'm all right, Jack! – було б мені добре; Jack of all trades – майстер на всі руки; the land of Nod – країна сновидінь

З прикладів бачимо, що за наявності українського аналога власні назви в складі англійських фразеологічних одиниць не мають прямих відповідників і не передаються.

Для збереження образності оригіналу при перекладі фразеологізму, який немає ні аналогу, ні еквіваленту в рідній мові, використовуємо дослівну передачу образу в іноземній фразеології. Такий спосіб використовуємо тоді, якщо в результаті калькування отримаємо вираз, образність якого легко сприймається українським читачем і не створює враження непридатності загальноприйнятим нормам української мови. Зазначимо, що дослівний переклад не є фразеологічним перекладом, бо він не використовує готові фразеологічні одиниці, які є у мові перекладу, а кожного разу створює новий образний зворот, чужий рідній мові, хоча і зрозумілий (наприклад, one swallow does not make a summer – одна ластівка не робить літа).

Передумовою для калькування є достатня вмотивованість значення фразеологічної одиниці значеннями її компонентів. Тобто калькування можливе лише тоді, коли дослівний переклад може довести до читача зміст усього фразеологізму, а не значення його частин складових. Такий переклад використовується, по-перше, у відношенні образних фразеологічних одиниць, головним чином фразеологічних едностей, що зберегли метафоричність; калькувати можна, по-друге, ряд прислів'їв, у першу чергу таких, які не мають підтексту. Цим прийомом можна також передати і деякі стійкі порівняння, але тільки переконавшись, що носій мови друготвору сприйме їх правильно. Як приклад наведемо фразеологічні одиниці, компонентом яких є власні назви і для передачі яких використовується калькування: Rome was not built in one day – Рим будувався не один день; the curse of Scotland – прокляття Шотландії, дев'ятка бубон; the Admirable Crichton – незрівнянний Крайтон, вчений, освічена людина; the Little Corporal – маленький капрал; according to Cocker – як за Кокером, правильно, точно, за всіма правилами; all shall be well, Jack shall have Jill – все буде добре, і Джилл дістанеться Джеку; Brown, Jones and Robinson – Браун, Джонс і Робінсон, прості, пересічні англійці.

Якщо англійські фразеологізми не мають в рідній мові еквіваленту або аналогу, а дослівний переклад може призвести до непорозуміння, в такому випадку потрібно використовувати описовий переклад – з поясненням змісту фразеологічної одиниці за допомогою вільного сполучення слів (наприклад, one man's meat is another man's poison – про смаки не сперечаються).

Описовий переклад фразеологічних одиниць зводиться до перекладу не самого фразеологізму, а його тлумачення, як це часто буває з одиницями, що не мають еквівалентів у мові, на яку перекладаємо. Це можуть бути пояснення, порівняння, описи, тлумачення – всі засоби, що передають у максимально ясній і короткій формі зміст фразеологічної одиниці.

Так, фразеологізм to cut somebody off with a shilling більш експресивний, ніж просте позбавити спадщини, тому описовий переклад завжди пов'язаний з певною втратою. Ту ж тенденцію можна відзначити і при описовому перекладі фразеологізмів з власними назвами: not to know somebody from Adam – не мати ні найменшого уявлення про будь-кого, не знати когонебудь в обличчя; the Augustan Age – золотий вік літератури і мистецтва; the Arab of the gutter – вуличний хлопчисько, дитя вулиці, безпритульний; it bangs Banagher – це перевершує все, це

неймовірно; Billy Bunter – ненажерливий, товстий, незграбний підліток; to fight like Kilkenny cats – боротися до взаємного знищення, боротися не на життя, а на смерть; put on the Ritz – шикарно одягатися.

На основі вище зазначених прикладів можна зробити висновок, що при описовому перекладі фразеологічних одиниць власні назви, що входять до їх складу, на українську мову не передаються.

Таким чином, якщо український переклад передає значення англійського фразеологізму не повністю або має інший колорит, дається калькований переклад, а потім описовий і український аналог. Комбінований переклад є найбільш поширеним при перекладі фразеологічних одиниць з компонентом власних назв (наприклад, when Greek meets Greek, then comes the rug of war – «коли зустрічаються гідні один одного суперники, бою не минути», найшла коса на камінь; patient as Job – терплячий як Іов, володіє ангельським терпінням; Johnny on the spot – людина, що завжди готова діяти. завжди на місці, людина, на яку можна покластися; паличка-виручалочка).

Як бачимо із вище дослідженого, відтворення фразеологізмів першотвору в перекладі здійснюється різними способами, виходячи із тієї ролі, яку вони відіграють, та враховуючи контекст, а також ідіому в кожному конкретному випадку. Тому, добре знаючи переваги і недоліки кожного з можливих способів перекладу, ми в кожному конкретному випадку вибираємо той, який найкраще відповідає умовам контексту. Поряд з цим, велика кількість фразеологізмів містить в собі власні назви, власні імена, вони є зрозумілими лише англійцям і потребують додаткового пояснення перекладача.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Дослідження показало, що однією з помилок перекладу фразеологічних одиниць є сприйняття фразеологізму у мові першотвору як вільного словосполучення із самостійним, прямим значенням слів-компонентів, що входять до його складу. Щодо аспекту перекладу фразеологічних одиниць англійської мови на українську, зауважимо, що, попри досить велику кількість відповідних лексикографічних джерел, ми досі маємо недостатню базу перекладацьких відповідників компаративної фразеології української та англійської мов, що ускладнює роботу викладачів іноземної мови та перекладачів. Перспективним видається подальше складання словників-довідників, методичних розробок та навчальних посібників із фразеології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева М. Н., Афонова Л. Э., Волкова Ж. А. и др. Теория маркированности на разных уровнях языка: межвузовский сборник научных трудов. – М., 1985. – 150 с.
2. Алёхина А.И. Идиоматика современного английского языка. – Минск: Высшая школа, 1982. – 279 с.
3. Антрушина Г. Б., Афанасьева О. В., Морозова Н. Н. Лексикология английского языка: Учеб. пособие для студентов. — М.: Дрофа, 1999. — 288с.
4. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Лексикология и лексикография: Избр. тр. – М., 1977 – С. 140–161.
5. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов. – М.: Просвещение, 1990. – 160с.
6. Зарицький М.С. Переклад: створення та редагування. – К.: Парламентське вид-во, 2004. – 120 с.
7. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. – Л., 1983, – 172 с.
8. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 448 с.
9. Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании // Серия "Лингвистические наследия XX века". – 2–е изд. – М., 2004 – 104 с.
10. Нікітченко О. В. Особливості перекладу фразеологічних одиниць англійською мовою в поемах Т. Г. Шевченка „Сон" і „Кавказ" // Культура народів Причорномор'я. Міжкультурна комунікація і комунікативна лінгвістика. – 2004. – №49. – С. 103 – 105.
11. Пастушенко Л.П. Английские фразеологические единицы в составе фразеологического поля. Дис. ... канд. филол. наук. – Киев, 1982. – 289 с.
12. Телия В.Н. Фразеология в контексте культуры. Научное издание / Отв. Ред. – М.: "Языки Русской культуры", 1999. – 115 с.
13. Шадрин Н.Л. Перевод фразеологических единиц и сопоставительная лингвистика. – Саратов, 1991. – 237 с.
14. Шляхова В. В. Навчання перекладу фразеологізмів // Актуальні проблеми менталінгвістики. — Черкаси, 2001. — Ч.1. — С. 194–197.
15. Чанышева З.З. Этнокультурные основания лексической семантики: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19/ – Башкирский государственный университет. – Уфа, 2006. – 44 с.

16. Collins V. N. A book of English idioms. – Л.: Учпедгиз, 1950. – С. 115 – 121.

17. Англо-український фразеологічний словник / Укл. К. Т. Баранців. – К.: Радянська школа, 1969. – 1052 с.

О. Блашків, Л.Ковальчук. *Способы перевода фразеологических единиц с английского на украинский.*

В статье исследованы основные способы перевода фразеологических единиц с английского языка на украинский язык; обнаружено, что воспроизведение фразеологизмов подлинника в переводе осуществляется различными способами, исходя из той роли, которую они играют, и учитывая контекст, а также идиому в каждом конкретном случае; большое количество фразеологизмов включает в себя имена и имена. Выбор адекватных путей перевода обуславливается происхождением, функционированием и структурным строением фразеологических единиц, рассматриваются в неразрывном единстве с их стилистическими особенностями. Доказано, что одной из ошибок перевода фразеологических единиц является восприятие фразеологизма в языке подлинника как свободного словосочетания с самостоятельным, прямым значением слов-компонентов, входящих в его состав. Несмотря на достаточно большое количество соответствующих лексикографических источников прослеживается недостаточная база переводческих соответствий компаративной фразеологии украинского и английского языков, что затрудняет работу преподавателей иностранного языка и переводчиков. Перспективным представляется дальнейшее составление словарей-справочников, методических разработок и учебных пособий по фразеологии.

Ключевые слова: *способы перевода, проблема перевода, фразеологизмы, фразеологические единицы, фразеологический эквивалент, фразеологический аналог.*

O.Blashkiv, L.Kovalchuk. *Ways of Translation Phraseological Units from English into Ukrainian.*

Basic methods of translation of phraseology units are investigated from English into Ukrainian language in the article; it is found that the reproduction of the original phraseology is carried by various ways, a number of phraseology contains and proper names. Choosing appropriate ways of translation predetermined origin, functioning and structure of structural idioms considered in indissoluble unity with their stylistic features. One of the errors of translation idioms is found - the perception phraseologism in the original language as a free expression of independent, direct meaning component. Despite the fairly large number of relevant lexicographical sources evident lack directory of translation equivalents comparative phraseology Ukrainian and English languages, which complicates the work of foreign language teachers and translators. Promising is further compiling dictionaries, reference books, teaching materials and textbooks phraseology.

Key words: *methods of translation, problem of translation, phraseological units, phraseology equivalent, phraseology analogue.*

Олена Бірюкова
(Вінниця)

УДК 811.111'25:811.1612'25

МІЖМОВНА АСИМЕТРІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ МОВИ

Висвітлено проблему міжмовної асиметрії як перекладацького феномену (на матеріалі художнього тексту англійською та українською мовами). Автор визначає інтердисциплінарний характер зазначеного феномена, простежує його динаміку в ракурсі позитивних перетворень, єдності, тотожності та відмінності, пов'язаних із декомпресією мовного знаку. Представлені явища декомпресивної асиметрії в англо-українському художньому перекладі проілюстровано прикладами.

Ключові слова: *міжмовна асиметрія, дисиметрія, декомпресія, комплементарні перетворення, перекладацькі трансформації.*

Постановка проблеми. Питанням міжкультурної комунікації не випадково приділяється останнім часом велике місце, оскільки через розбіжності культур люди, що володіють однією і тією ж мовою, не завжди можуть зрозуміти один одного.

Факти міжкультурної асиметрії, які спостерігаються при порівняльному аналізі мов у перекладацькій практиці, численні і різноманітні. Особливе місце дослідники відводять зіставленню самих екзотичних, експресивних реалій, які відображають національний колорит і відрізняються найскладнішим ступенем вибору для них відповідних еквівалентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення структурних співвідношень і міжмовної еквівалентності в межах теорії та практики перекладу дедалі набуває чинності та пов'язана з категоріями симетрії та асиметрії в мові. В сучасних мовознавчих студіях ці поняття виступають в якості найважливіших методологічних категорій, віддзеркалюючи фундаментальні риси структури та функціонування будь-якої мови. Наразі парадигма симетрії / асиметрії є надзвичайно актуальною через зростання інтересу до міжкультурної комунікації, сучасних можливостей трансформації знаку однієї мовної системи в іншу.

У зв'язку з цим з'явився ряд наукових праць, присвячених різноманітним аспектам вивчення зазначеної проблеми, а саме: культурологічні проблеми перекладу художнього тексту (Ж. Мунен, М. Снелл-Хорнби, Ю. Хольц-Мянттері, О.Д. Швейцер та ін.), аналіз художнього тексту та його змісту в перекладі (М. Ледерер, А. Нойберт, І. Ревзін, В. Розенцвейт, М. Снелл-Хорнби та ін.), компаративні аспекти художнього перекладу (М. Лановик, Р. Гейбуллаєва, О. Павленко, А. Топуз), лексико-фразеологічні проблеми відтворення художнього тексту (Р. Зорівчак, І. Ковальська, Т. Шмігер), вивчення асиметрії мовних знаків (Ш. Баллі, В. Гак, С. Карцевський, Ф. Соссюр), дослідження білінгвізму й інтерференції (В. Алімов, Л. Баранніков, Л. Бархударов, У. Вайнрайх, Ю. Караулов, Н. Мечковська, Д. Розенталь, Е. Хауген та ін.).

Метою нашої розвідки є порівняльний аналіз міжмовної асиметрії як перекладацької категорії на матеріалі художнього тексту англійською та українською мовами, визначення типів міжмовної асиметрії, що виникають під час перекладу.

Поняття симетрії / асиметрії із категорії окремої науки перетворилося в одну з загальних категорій пізнання, що може застосовуватися у найрізноманітніших площинах наукового знання: інформатиці, кібернетиці, психології, соціології, лінгвістиці тощо. Такий інтердисциплінарний характер зазначеного феномена сприяв формуванню низки загальнометодологічних понять. Так, терміни «система», «парадигматика», «синтагматика» вперше були розроблені на матеріалі мовознавства, після чого вони перейшли в загальнометодологічні категорії. Простежуючи еволюцію наукового феномену симетрії / асиметрії, можна помітити, як з переходом у нові царини знання змінювалося та поглиблювалося розуміння безпосередньо самого терміну.

В. Вернадський, розглядаючи найбільш важливі досягнення наукової думки людства, зазначав, що принципово новим у науці стало не виявлення принципу симетрії, а визнання його загальності [4]. Сьогодні ідея загальності симетрії набула чинності й не викликає сумнівів: симетрія не просто оточує нас, вона є універсальною основою навколишньої природи, частиною якої ми є. Зазначена категорія встановлює зовнішні та внутрішні зв'язки між об'єктами й явищами, що можуть бути непов'язаними між собою.

У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне визначити сутність поняття «симетрія». Словник іншомовних слів фіксує наступну дефініцію цього терміну: «Симетрія (з грецької – співмірність) – поняття, що характеризує перехід об'єктів у самих себе або одного в інший у здійсненні над ними певних перетворень; у широкому сенсі властивість незмінності (інваріантності) деяких сторін, процесів і стосунків об'єктів відносно перетворень» [10, с. 524].

У філософському плані симетрія виступає як особливий вид структурної організації об'єктів. Опозицією симетрії виступає інша загальнометодологічна категорія – асиметрія. Між цими пограниччями симетричної шкали лежать ще два синонімічних поняття: антисиметрія й диссиметрія. Перша передбачає збереження однієї властивості об'єкту і заміну іншої протилежною. Асиметрію слід відрізнити від диссиметрії, яка розуміється як кількісне зниження симетрії, відсутність деяких її елементів. Диссиметрія, таким чином, розглядається як часткова відсутність симетрії, її розлад, виражений в наявності одних симетричних властивостей та відсутності інших.

У лінгвістичних дослідженнях симетрія / асиметрія виступає суттєвою текстовою категорією, функцією яких дослідники вважають скріплення окремих частин, досягнення їх рівноваги в тексті, ритмічну організацію окремого твору [5]. Отже, художній текст можна представити як особливий тип структурної організації – єдність тотожності і відмінності (симетрія/асиметрія), завдяки чому симетрія в тексті включає не лише правильність і повторюваність одних і тих самих елементів художнього цілого, але і відмінність їх частин.

Дослідження лексико-семантичного й текстового простору може здійснюватися методом виявлення в його структурі зазначеної бінарної опозиції, яка зумовлена симетричними характеристиками самого тексту, що виявляються в закономірностях формо- і змістотворення та дисиметричних рядах; симетричною будовою мовних знаків, що входять у текст; лексичних одиниць та синтаксичних конструкцій; інваріантним змістом вторинних текстів, створених на основі тексту-джерела (переклади, інтерпретації).

Кожен художній текст є потенційним об'єктом художнього перекладу. У контексті універсальної категорії симетрії / асиметрії можна стверджувати, що оригінальний (первинний) текст симетричний тому тексту, який було перекладено (вторинному), у разі успішності перекладу, і асиметричний за наявності неякісного перекладу.

У теорії перекладу найбільшу значущість має симетрична будова мовних знаків та інваріантний зміст вторинних текстів. Оскільки у разі перекладу ми маємо справу з мовними об'єктами, то встановлення стосунків симетрії / асиметрії між текстом оригіналу і текстом перекладу передбачає, передусім, викриття мовних симетричних / асиметричних елементів. Подібні елементи традиційно встановлюються за принципом приналежності до мовних ярусів. Тому можна говорити про фонетичну, морфологічну, синтаксичну та лексичну (найбільш очевидну) симетрію/асиметрію оригінального і перекладеного текстів.

Згідно з В. Гаком, асиметрія не обмежується парадигматичним аспектом лише в двох його проявах: варіативність означувального за незмінного означуваного (аломорфія) і варіативність означуваного за незмінного означувального (полісемія) та виявляється також в синтагматичному і семіотичному плані. Синтагматичний аспект асиметрії містить вираження однієї змістової одиниці поєднанням двох і більше формальних елементів (розгорнуте позначення, аналітичні конструкції, фразеологізми); вираження однієї формальної одиниці поєднанням двох і більше змістовних одиниць (конденсація, згорнуте позначення, амальгамування, кумуляція тощо).

Асиметрія в семіотичному плані охоплює такі явища, як відсутність очікуваної формальної одиниці за наявності відповідної змістової (спрощене позначення, нульовий знак, еліпсис, умовчання) і відсутність очікуваної змістової одиниці за наявності відповідної формальної одиниці (десемантизація, вживання порожніх знаків, семіотична надмірність знаку тощо). При цьому типи асиметрії тісно взаємопов'язані історично і функціонально: еліпсис призводить до конденсації (скороченого позначення), розгорнуте (аналітичне) позначення пов'язане з десемантизацією одного з членів конструкції.

О. Харіна вводить поняття міжмовної асиметрії через зіставлення декількох мовних систем і виокремлення в них трьох типів міжмовної симетрії: *статична симетрія окремого об'єкту*; *гомологічна симетрія – відношення двох об'єктів*; *динамічна симетрія у розвитку об'єктів*.

У вітчизняному перекладознавстві поняття асиметрії, як результат незбігу систем різних мов (на рівнях фонетики, граматики, лексики, семантики, стилістики), уперше викладено Т. Некряч в праці «Види асиметрії при перекладі драматичного діалогу» (2010) сучасного дослідника-перекладача, в якій авторка вводить в активний перекладознавчий обіг поняття асиметрії у перекладі драматичних творів.

Дослідниця зауважує, що неспівмірність систем різних мов у перекладі призводить до так званої асиметрії – розбіжності мовних знаків, яке, в свою чергу, зумовлює необхідність пошуку такого відповідника, який найповніше віддзеркалює авторський задум. Т. Некряч стверджує, що для створення рівноцінного оригіналу у жанрово-стильовому вимірі тексту, перекладач має брати до уваги величезну низку лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, які частково збігаються з загальними вимогами до повноцінного художнього перекладу, але мають і свої онтологічні риси, притаманні тільки окремому літературному типу. В ідеалі перекладач повинен максимально зрозуміти автора, практично перетворитися на його alter ego у процесі декодування

змісту оригіналу та авторських образів і передачі їх засобами мови перекладу. За відсутності еквівалента може виникнути перекладацька асиметрія, якщо вона сприяє повнішому відтворенню змісту та образу [8, с. 124]. На думку дослідниці, перекладачеві художнього твору доволі часто доводиться вдаватися до трансформаційних та компенсаційних тактик, в той час коли в творі іншого жанру чи стилю можна знайти «симетричне» рішення.

Грунтовним, на нашу думку, є також підхід до розгляду проблеми міжмовної асиметрії в перекладі В. Ювенко; в своєму трактаті на позначення міжмовної асиметрії дослідник використовує поняття «конверсивна міжмовна асиметрія» [7, с. 62-63], що є результатом незбігу двох мов на рівні системи (одного з елементів тріади мовного варіювання – «система-норма-узус»). Унаслідок появи асиметрії в перекладі, за спостереженнями дослідника, мова перекладу змушена накладати так звані «перекладацькі фільтри», що простежується в появі у тексті перекладу певних перебудов і перетворень.

Сучасний російський перекладознавець М. Гарбовський оперує терміном «міжмовна асиметрія» і розглядає зазначене явище в контексті проблематики перекладу плану змісту діалексем, тобто лексем двох мов, що схожі між собою за зовнішньою формою. Таким чином, розглядається проблема передачі асиметрії змісту за аналогією форм одиниць перекладу, прикладом яких, на думку М. Гарбовського, є «хибні друзі перекладача». Дослідник звертає увагу на те, що в процесі перекладу необхідно враховувати невідповідність – асиметрію змісту за симетрії форми таких «друзів». Отже, феномен міжмовної асиметрії розглядається вченим, як певна константа, стала мовна традиція, тобто мовне явище, а не процес вибору перекладачем власного рішення.

М. Гарбовський характеризує асиметрію як міжмовне явище, а деформацію як засіб перекладу, його можливий варіант або перекладацький прийом. При цьому характер асиметричних явищ у міжмовному просторі визначається історичною традицією й має об'єктивний характер, поява ж деформацій у перекладі викликана виключно суб'єктивними факторами.

В. Матюша розглядає явище асиметрії як засіб збереження авторського задуму в перекладі та результат застосування перекладачами різнотипних трансформаційних операцій, розрізняючи такі типи асиметрії:

1. системна, що пов'язана з неспівмірністю мовних систем і зустрічається в будь-якому перекладацькому дискурсі;
2. ситуативна асиметрія, що передбачає широкий спектр змін, здатних викликати в цільовій аудиторії реакцію, аналогічну сприйняттю того чи іншого елемента у вихідній аудиторії;
3. експлікативна асиметрія – допустимі стислі внутрішньотекстові коментарі й пояснення з метою повнішого розуміння авторських інтенцій.

На наш погляд, такий ґрунтовний підхід до проблеми асиметрії дозволяє чітко структурувати інтерпретаційні перекладацькі стратегії та пояснити доречність чи небажаність певних відхилень від тексту оригіналу.

Порівнюючи явище асиметрії з феноменом перекладацької деформації, зазначимо, що асиметрія є незбігом формальних і змістових ознак у тексті оригіналу й тексті перекладу. У той же час, деформація виступає в якості свідомого вибору перекладача, стратегією перекладу, характерною рисою особистості майстра, особливістю його індивідуальності, що призводить до незбігу формальних і змістових ознак у тексті оригіналу і тексті перекладу. Отже, феномен деформації розглядається в ракурсі позитивних перетворень, бо в такому разі не порушується цілісність першотвору та не руйнується авторська інтенція, а також й як прийом, зумовлений свідомим вибором перекладача. При цьому, зауважує О. Павленко, – «перекладач не «перемонтовує» твір на свій лад, а відтворює текст як цілісну знаково-семантичну систему» [9].

Явище асиметрії в англо-українському перекладі пов'язано з вивченням феномену декомпресії мовного знаку (Ю. Камінський), серед основних типів якої виокремлюємо наступні:

- 1) відновлення (реконструкція) і поява (вставка) слова або сполучення, що зумовлює лінійну лексико-синтаксичну декомпресію англійського речення в українському перекладі;
- 2) лінійна декомпресія монолексеми у словосполучення;
- 3) лінійна декомпресія словосполучення у речення;
- 4) лінійна декомпресія речення у групу речень.

Проілюструємо представлені явища декомпресивної асиметрії в англо-українському художньому перекладі прикладами, взявши за основу прозові твори англійських та американських письменників:

«*But he has been most pleasant*» [18, р. 134]. – «Але він дуже приємний співрозмовник» [3, с. 154] є свідченням «нульового виявлення» певного елемента речення (або ж групи його елементів), які, свідомо автором, або ж завдяки виявленню закону мовної економії, зазнають вилучення в тексті оригіналу, й при перекладі, відповідно, відновлюються або реконструюються.

Наступні приклади демонструють, як значимі частини мови подаються словником у вигляді найчастотніших регулярних та опціональних декомпресем. Саме вони у мовленні зазнають найчастотнішої декомпресації: *...elephant hunters are a rough set of men* [15, р. 221]... – *...мисливці на слонів – грубі, неотесані люди* [12; с. 45]; *I glared at them both and in my haughty red shirt crossed to the window and looked toward Alton* [17, р. 46]. – *Я презирливо глянув на кожного зокрема, промаршував у своїй визивно-червоній сорочці до вікна і став, дивлячись у бік Олтона* [1; с. 67]; *In pursuance of this determination, little Oliver, to his excessive astonishment, was released from bondage, and ordered to put himself into a clean shirt* [14, р. 65]. – *На виконання ухваленого рішення малого Олівера, вкрай здивованого, випустили з карцера й наказали надіти чисту сорочку* [6; с. 86]; *Moreover, I will arrange in the event of anything untoward happening to us or to you, that your son shall be suitably provided for.* [15, р. 89]. – *Одночасно з цим, на випадок нашої загибелі, я вживу заходів, щоб ваш син був відповідним способом забезпечений* [12, с. 109].

Інколи в межах одного речення спостерігається декомпресація різних частин мови, наприклад, прикметника і дієслова: *I am, as I think I have said, a cautious man, indeed a timid one, and this suggestion frightened me.* [15, р. 54] – *Мені здається, що я вже казав, що я обережна людина і, крім того, людина тиха і скромна, і мене приголомшила і злякала ця пропозиція...* [12, с. 78].

Численні праці відомих науковців досить повно, на наш погляд, висвітлюють декомпресацію зазначеного типу, тому акцентувати на ній увагу не вважаємо за доцільне, адже йдеться насамперед про різноманітні інфінітивні та віддієслівні конструкції, які зумовлюють у тексті перекладу появу підрядного речення і відповідають, таким чином, визначенню третього типу декомпресії (перетворення сполучення на речення): *Finally, he felt the blood begin to flow* [13]. – *Нарешті він відчув, як по плечах заструменіла кров* [2, с. 196].

Інколи можна спостерігати розчленування одного речення тексту оригіналу на два чи декілька самостійних речень у тексті перекладу. Саме перетворення такого типу Ю.І. Камінський відносить до четвертого типу декомпресії: *When I had finished reading the above, and shown the copy of the map, drawn by the dying hand of the old Dom with his blood for ink, there followed a silence of astonishment* [15, р. 74]. – *Коли я закінчив читати документ і показав копію карти, намальованої його власною кров'ю замість чорнила ослаблю рукою старого португальця, – запала глибока мовчанка. Мої слухачі були вражені* [12, с. 76].

Проте, варто зазначити, що зазначений тип не є досить розповсюдженим у вторинному тексті, хоча інколи можна виявити перетворення одного речення тексту оригіналу на три у тексті перекладу: *As soon we came to the inn, Ransome led us up the stairs to a small room, with a bed in it, and heated like an oven by a great fire of coal* [16, р. 34]. – *Як тільки ми підійшли до заїзду, Рейсом провів нас сходами нагору, в маленьку кімнату з ліжком. У коминку горіло яскравим полум'ям вугілля. Було так жарко, як у печі* [11, с. 36].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати дослідження та класифікація типів декомпресії, що простежуються в українських перекладах, досить повно відображають складність і важливість подальшого дослідження зазначеного явища. Проте, висвітлюючи особливості вираження міжмовної міжрівневої асиметрії, зауважимо, що в межах навіть кількох речень перекладач через об'єктивні або суб'єктивні причини використовує не лише один із вищезазначених типів: здійснюється ціла низка комплементарних перетворень, які часто зумовлюють появу кількох із вищезазначених типів у межах мікротексту: *Almost immediately, a heavy fist pounded on Langdon's door. Uncertain, Langdon slid off the bed, feeling his toes sink deep into the savonnerie carpet. He donned the hotel bathrobe and moved toward the door* [13, р. 306]. – *Майже миті ж миті в двері хтось голосно постукав. Не знаючи, що робити,*

Ленгдон тихо встав із ліжка. Відчув, як ноги глибоко занурюються у розкішний старовинний килим. Накинув халат із монограмою готелю і підійшов до дверей [2, с. 38].

Отже, міжмовна асиметрія, що передбачає різні перекладацькі трансформації та здійснюються за допомогою ізоморфних та аломорфних засобів мови оригіналу і перекладу, сприяє здійсненню перекладачем адекватної перекладацької версії. Зазначена проблема потребує подальшого розгляду та більш детального аналізу з метою виокремлення певних прийомів перекладу, притаманних художньому поетичному та прозовому перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апдайк Дж. Кентавр. Ферма / Пер. з англ. / Дж. Кентавр Апдайк. – К.: Дніпро, 1988. – 448 с.
2. Браун Ден. Код да Вінчі / Пер. з англ./ Ден Браун. – Х: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2006. – 480 с.
3. Вайлд Оскар. Портрет Доріана Грея / Пер. з англ. / Оскар Вайлд. – К.: Школа, 2003. – 255 с.
4. Вернадский В.И. Избранные труды по истории науки / Владимир Вернадский – М.: Наука, 1981.
5. Гарбовский Н. К. Теория перевода: Учебник / Николай Гарбовский – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 2004. – 544 с.
6. Діккенс Ч. Пригоди Олівера Твіста / Пер. з англ. / Чарльз Діккенс. – К.: Дніпро, 1987. – 423 с.
7. Иовенко В.А. Лексико-грамматические трансформации при переводе высказываний каузативного смысла (на материале лексики русского языка) // Тетр. переводчика: Научно–теор. сб. / Валерий Иовенко. – М.: Высш. школа, 1987. – Вып. 22 (Под ред. С.Ф. Гончаренко). – С. 57-65.
8. Некряч Т.Є. Перекладацькі стратегії відтворення власних імен як форманту сюжету у драматичних творах (на матеріалі автоперекладів) // Проблеми семантики слова, речення та тексту / Тетяна Некряч. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2008. – Вип. 15. – С. 123-127.
9. Павленко О. Г. Реценсія прози І. Качуровського в англомовному світі (на матеріалі англомовних перекладів романів «Шлях невідомого», «По той бік безодні») : Дис... канд. наук: 10.01.05 / Павленко Олена Георгіївна. – 2007. – 188 с.
10. Современный словарь иностранных слов. – М.: Изд-во русс.яз., 2001. – 740 с.
11. Стівенсон Р.Л. Викрадений / Пер. з англ. / Роберт Стівенсон. – Львів: Піраміда, 2006. – 350 с.
12. Хаггард Г. Копальні царя Соломона / Пер. з англ. / Генрі Хаггард. – К.: Мистецтво, 1992. – 432 с.
13. Brown Dan. Da Vinci code/ Dan Brown. – L.: Gorgi books, 2004. – 606 p.
14. Dickens Ch. The adventures of Oliver Twist / Ch. Dickens. – М.: FL, 1955. – 552p.
15. Haggard H. King Solomon's Mines / H. Haggard. – М.: Progress, 1974. – 224 p.
16. Stevenson R.L. Kidnapped / R.L. Stevenson. – Chicago: The Goldsmith Publishing Company, 1937. – 249 p.
17. Updike J. The Centaur / J. Updike. – N. Y.: Fawcett publications, 1986. – 222 p.
18. Wild Oscar. The picture of Dorian Gray / Oscar Wild. – К.: Знання, 2006. – 293 с.

Бирюкова Е. Межъязыковая асимметрия как источник развития языка.

Статья рассматривает проблему феномена межъязыковой асимметрии в переводе (на материале художественного текста на английском и русском языках). Автор определяет интердисциплинарный характер указанного феномена, отслеживает его динамику в ракурсе положительных преобразований, единства, тождества и различия, связанных с декомпрессией языкового знака. Представленные явления декомпрессионной асимметрии в англо-украинском художественном переводе проиллюстрировано примерами.

Ключевые слова: *межъязыковая асимметрия, диссимметрия, декомпрессия, комплементарные преобразования, переводческие трансформации.*

Biryukova O. Cross-lingual Asymmetry as a Source of Language Development.

The article highlights the problem of cross-lingual asymmetry as a translation phenomenon based on the texts in English and Ukrainian. The author determines an interdisciplinary character of the phenomenon in question, analyses its dynamics in the frameworks of positive transformations as well as unity, equality and difference related to decompression of linguistic sign. The phenomena of decompressive asymmetry in English-Ukrainian artistic translation are illustrated by examples.

Key words: *crosslingual asymmetry, dissymmetry decompression, complementary transformations, translation transformations.*

Оксана Герасімова
(Хмельницький)

УДК 81'25'373:811.111:811.161.2

АДЕКВАТНІСТЬ ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ТА ІДІОМАТИЧНИХ ВИРАЗІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

Статтю присвячено особливостям перекладу фразеологічних одиниць та ідіоматичних виразів з англійської на українську мову на основі аналізу статей сучасних періодичних видань, матеріалів художніх творів англійських письменників та лексикографічних джерел. Під час дослідження було з'ясовано, що фразеологічні одиниці та ідіоми порівняно широко використовуються в усному і писемному мовленні (публіцистичних текстах, художніх творах), але, незважаючи на це, їхні структурно-семантичні особливості є недостатньо вивченими. Автором досліджено джерела походження фразеологізмів у сучасній англійській мові, подано їхню класифікацію з погляду семантичної злитості їхніх компонентів, а також визначено різні перекладацькі прийоми в перекладі публіцистичних матеріалів та художніх текстів. У процесі дослідження було вивчено, проаналізовано наукову літературу, статті, реферати з вищезазначеної теми, а також художні твори англійських письменників.

Ключові слова: фразеологія, ідіоми, фразеологічні одиниці, структурно-семантичні особливості, класифікація, основні способи перекладу.

Постановка проблеми. Фразеологічні одиниці (ФО), безсумнівно, відіграють важливу роль у формуванні стилю твору. Вони значною мірою впливають на сприйняття тексту читачем, створюючи складну систему прямих і переносних значень, образів, асоціацій тощо.

Переклад фразеологічних одиниць являє собою одну з найбільш складних і цікавих проблем, що розробляються в рамках сучасної теорії перекладу. Труднощі перекладу ФО, пояснюються складністю їх семантичної структури. Фразеологізми – це своєрідні «мікротексти», які вбирають в себе різноманітну інформацію про об'єкти реальної дійсності. Вони не лише називають предмети реальності, але, і передають емоційне відношення до предмета промови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема перекладу ФО досить повно розглянута у роботах В. Виноградова, В. Комісарова. Такі науковці як Н. Шанський, А. Кунін, Л. Сміт, Н. Амосова, широко досліджували питання класифікації ФО. Проблемою визначення поняття ФО займалися Ш. Баллі, А. Кунін, В. Телія, В. Гак.

Мета статті - дослідити походження фразеологічних одиниць, визначити їхню класифікацію, звернути увагу на національну своєрідність компаративних фразеологізмів у англійській та засоби їхньої передачі українською мовою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожна високорозвинена мова є засобом достатньо могутнім для того, щоб передати зміст, виражений іншою мовою. При цьому стилістичні засоби мови, на яку перекладають, служать не для копіювання формальних особливостей мови оригіналу, а для передачі стилістичних функцій, які виконуються елементами оригіналу – часто при всій їх формальній відмінності. [4, ст. 215]

Фразеологія – надзвичайно складне явище, вивчення якого потребує свого методу дослідження, а також використання даних інших наук: лексикології, граматики, стилістики, фонетики, історії мови, історії, філософії, логіки і країнознавства. [1, ст. 4]

Фразеологія – це скарбниця мови. У фразеологізмах знаходить відображення історія народу, своєрідність його культури та побуту. Фразеологізми часто носять яскраво національний характер. Поряд з чисто національними фразеологізмами в англійській фразеології є багато інтернаціональних фразеологізмів. [1, ст. 4]

Фразеологія як наука продовжує розвиватися і привертати увагу все ширшого кола дослідників. Постають нові проблеми, уточнюються або ж по-новому висвітлюються питання, що досліджувалися досі. Серед мовознавців немає однастайності щодо визначення центральної одиниці предмета, його природи, значення тощо. Деякі аспекти залишаються недостатньо вивченими, як, наприклад: зіставне дослідження фразеології, фразеотворення, фразеологія і контекст, перекладознавчі рівні фразеології. Наукові досягнення у сфері фразеології окремих мов

дають підставу увиразнювати у ній наявність різних універсалій, а звідси постає можливість виділити явища загальної фразеології. Таким чином, все це – складові фразеології не лише як науки, але й як навчальної дисципліни. [1, ст. 5]

Фразеологія як наука сформувалася порівняно недавно. Йдеться про самостійний розділ мовознавства. Кілька десятиліть тому були опрацьовані основні засади фразеології, що дало можливість відокремити її від лексикології, стилістики та синтаксису. Посутня роль у вивченні фразеологізмів і в цілому стійких словосполучень належить лексикографічній практиці, що охоплює досить великий відрізок у часовому плані. Стійкі словосполучення привертали увагу дослідників з давніх давен.

Першопрохідцями тут по праву можна назвати лексикографів, які вивчали мовні скарби різних народів. Вони ставили перед собою мету зібрати і зберегти для майбутніх поколінь народні перлини: прислів'я, приказки, максими, влучні образні вирази тощо; чітко визначити й пояснити їхнє значення (зі стилістичних міркувань); вказати на джерело виникнення і т. д. [1, ст. 7]

Класифікація фразеологізмів з точки зору семантичної злитості їх компонентів належить академіку В.В. Виноградову. Як відомо, фразеологізми виникають з вільного поєднання слів, яке вживаються в переносному значенні. Поступово переносність забувається, стирається, і поєднання стає стійким. В залежності від того, наскільки стираються номінативні значення компонентів фразеологізму, наскільки сильно в них переносне значення, В.В.Виноградов і ділить їх на три типи: «фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення». Розглянемо ж ці типи фразеологічних одиниць з точки зору сучасної англійської мови. [2, ст. 146]

Фразеологічні зрощення, або ідіоми – це абсолютно неподільні, нерозкладні стійкі поєднання, загальне значення яких не залежить від значення складових їх слів: *send smb. to Coventry* – бойкотувати кого-небудь, припинити спілкування з ким-небудь; *at bay* – загнаний, в безвихідному становищі; *be at smb.'s beck and call* – бути завжди готовим до послуг; *to rain cats and dogs* – лити як з відра (про дощ). [2, ст. 148]

Фразеологічні єдності – це такі стійкі поєднання слів, в яких за наявності загального переносного значення чітко зберігаються ознаки семантичної роздільності компонентів: *to let the cat out of the bag* – видати секрет; *to burn bridges* – спалювати мости; *to have other fish to fry* – мати справи важливіші; *to throw dust into smb.'s eyes* – заговорювати зуби; *to put a spoke in smb.'s wheel* – вставляти палиці в колеса. [2, ст. 149]

Фразеологічні сполучення – це усталені звороти, до складу яких входять слова і з вільним, і з фразеологічно пов'язаним значенням: *a bosom friend* – щирий друг, *a pitched battle* – запекла сутичка, *(to have) a narrow escape* – врятуватися дивом, *to frown one's eyebrows* – насупивши брови, *Adam's apple* – адамово яблуко, *a Sisylean labor* – сізіфову працю, *to pay attention to smb.* – звернути на когось увагу, і т.д. [2, ст. 150]

На відміну від фразеологічних зрощень і фразеологічних єдностей, що володіють цілісним нерозкладним значенням, «фразеологічні сполучення характеризуються смисловою цілісністю». В цьому відношенні вони зближуються з вільними словосполученнями.

Джерела походження фразеологізмів в сучасній англійській мові дуже різноманітні. За походженням англійські фразеологізми можна розділити на два класи: суто англійські ФО та запозичені ФО. Запозичені фразеологізми в свою чергу розділяються на міжмовні та внутрішньомовні. В особливу групу виділяють запозичення в іншомовній формі.

Таким чином, можна виділити чотири групи:

- 1) суто англійські ФО;
- 2) міжмовні запозичення, тобто ФО, запозичені з іноземних мов шляхом того, чи іншого виду перекладу;
- 3) внутрішньомовні запозичення, тобто ФО, запозичені із американського варіанта англійської мови;
- 4) ФО, запозичені в іншомовній формі. [5, ст. 110]

Фразеологізми в англійській мові здебільшого являються суто англійськими зворотами, автори котрих невідомі: *bite off more than one can chew* – «взяти в рот більше, ніж можеш проковтнути», *have a bee in one's bonnet* – носитися з якоюсь ідеєю; *pay through the nose* – платити шалені гроші, та багато інших.

Суто англійські фразеологізми пов'язані з традиціями, звичаями та повір'ями англійського народу, а також із реаліями, легендами, історичними фактами. [4, ст. 251]

1. Фразеологічні одиниці, які відображають традиції і звичаї англійського народу: *good wine needs no bush* – «хороше вино не потребує ярлика»; *хороший товар сам себе хвалить* (за старим звичаєм, трактирщики вивішували гілки плюща в знак того, що в прдажу є вино).

2. Фразеологічні одиниці, пов'язані з англійськими реаліями: *blue stocking* (презир.) – *синя панчоха* («зібранням синіх панчох» назвав в Англії 111 голандський адмірал Босковен один з літературних салонів середини XVIII ст. в Лондоні, оскільки вчений Бенджамін Спеллінгфліт з'явився в цьому салоні в синіх панчохах); *carry coals to Newcastle* – «возити вуголь в Ньюкасл» (тобто возити щось туди, де цього і так достньо).

3. Фразеологічні одиниці, пов'язані з іменами англійських письменників, вчених, королів та ін.: *according to Cocker* – «як за Кокером», *правильно, точно, за всіма правилами* (Є. Кокер, 1631 -1675, автор англійського підручника арифметики, широко розповсюдженого в XVII ст.); *a Sally Lunn* – *солодка булочка* (по імені жінки-кондитера кінця XVIII ст.); *a Sherlock Holmes* – *Шерлок Холмс, сищик-любитель*.

4. Фразеологічні одиниці, пов'язані з повір'ями: *a black sheep* – *паршива вівця, позор в сім'ї* (за старим повір'ям, чорна вівця відмічена печаттю диявола); *lick into shape* – *придавати форму, вид; зробити людину з когось; відпрацьовувати* (твір і т.д.).

5. Фразеологічні одиниці, пов'язані з астрологією: *be born under a lucky star* – *народитись під щасливою зіркою*; *be born under an unlucky star* – *народитись під нещасною зіркою*.

6. Фразеологічні одиниці, взяті із казок та байок: *Fortunatus's purse* – *невичерпний гаманець* (Fortunatus – казковий персонаж); *the whole bag of tricks* – *весь арсенал хитрощів, фокусів*.

7. Фразеологічні одиниці, пов'язані з карикатурами: *drop the pilot* – *відмовитись від розумного та відданого радника* (вираз виник в зв'язку з розміщеною в англійському гумористичному журналі «Punch» в 1890 г. карикатурою на відставку Бісмарка за вимогою Вільгельма II).

8. Фразеологічні одиниці, пов'язані з легендами: *halcyon days* – *спокійні, мирні дні, спокійний час* (halcyon – зимородок; за давньою легендою, зимородок виводить пташенят в гнізді, яке плаває в морі, в період зимнього сонцестояння, і в цей період, біля двох тижнів, море буває зовсім спокійним); *have kissed the Blarney stone* – *бути підлесником*.

9. Фразеологізми, пов'язані з історичними фактами: *as well be hanged (або hung) for a sheep as a lamb* – *якщо судилося бути повішаним за вівцю, то чого б не вкрасти і ягняти за одно* (відголосок старого англійського закону, згідно якому крадіжка вівці каралась смертною карою через повішання).

10. Шекспіризми: *the be-all and end-all* («Macbeth») – *те, що заповнює життя, все в житті*; *eat somebody out of house and home* («King Henry IV») – *розорити людину, живучи за його рахунок*.

11. Інші літературні джерела фразеологічних одиниць. Джефрі Чосер: *murder will out* – *шла в мішку не сховати*; *through thick and thin* – *рішуче, стійко, не дивлячись ні на які переешкоди*. Джонатан Свіфт: *quarrel with one's bread and butter* – *кинути заняття, яке дає засоби для існування*; *rain cats and dogs*; Вальтер Скот: *beard the lion in his den* – *напасти на небезпечного ворога в його особистому домі* («Marmion»); *a foeman worthy of smb.'s steel* – *вартий супротивник, суперник* («The Lady of the Lake»).

12. Біблеїзми: *at the eleventh hour* – *в останню мить*; *can the leopard change his spots?* – «чи може барс змінити свою плямисту шкуру?» (под. *горбатого могила виправить*); *a wolf in sheep's clothing* – *вовк в овечій шкурі* та ін.

13. Фразеологічні одиниці американського походження: *bark up the wrong tree* – *гавкати на дерево, на якому немає здобичі, напасти на фальшивий слід, помилитися, звернутись не за адресою*; *cut no ice* – *не мати впливу, значення*; *do one's level best* – *зробити все можливе*; *face the music* – *стійко переносити неприємності; їсти кашу*; *a/the green light* – *зелена вулиця, свобода дій*;

14. XIX ст. А. Лінкольн: *swap horses while crossing a stream* – *менять коней під час переправи*, тобто здійснювати важливі зміни в несподіваний час (із виступу Лінкольна після обрання його президентом США («Reply to National Union League»)).

15. XX ст: Джек Лондон: *the call of the wild* – *зов природи*; *the iron heel* – «залізна п'ята», імперіалізм (за назвою роману). Теодор Рузвельт (президент США): *the big stick* – *політика великого дрючка, політика сили* (в письмі 1900 г. та пізніше в численних виступах). [4, ст. 262]

16. Фразеологізми, запозичені в іншомовній формі: *ad hoc* – *для даного випадку*; *bel esprit* – *гостра на язик людина*; *bon ton* – *хороший тон, вихованість*; *coup d'etat* – *державний переворот*; *qui pro quo* – *непорозуміння*. [4, ст. 268]

Перекладу фразеологізмів також приділяється багато уваги в теоретичних роботах, в кожному посібнику з перекладу, особливо з перекладу художньої, публіцистичної, суспільно-політичної літератури, в багатьох публікаціях з теорії фразеології та порівняльній лінгвістиці.

В «шкалі того, що не перекладається» або «важко перекладається» фразеологізми займають чи не перше місце: «неперекладність» фразеології відмічається усіма спеціалістами в числі характерних ознак стійких одиниць; з труднощами перекладу ФО на кожному кроці зустрічається перекладач-практик; на ній шанобливо зупиняється теоретик перекладу. [3, ст. 179]

Для досягнення максимальної адекватності при перекладі фразеологізмів з англійської мови на українську перекладач повинен вміти скористатися різними «способами перекладу».

Фразеологічний переклад передбачає використання в тексті перекладу стійких одиниць різного ступеня близькості між одиницею іноземної мови і відповідної одиницею перекладного мови – від повного і абсолютного еквівалента до приблизно фразеологічної відповідності.

Фразеологічний еквівалент – це фразеологізм однієї мови, що за всіма показниками рівноцінний одиниці перекладу, наприклад: *почивати на лаврах* – *rest on one's laurels*; *грати з вогнем* – *to play with fire*; *час настав (пробив)* – *one's hour has struck*; *немає диму без вогню* – *there is no smoke without fire*; *працьовитий як бджола* – *busy as a bee*. [3, ст. 189]

Нефразеологічний переклад передає дану фразеологічну одиницю за допомогою лексичних, а не фразеологічних засобів. До нього зазвичай вдаються при відсутності фразеологічних еквівалентів або варіантів. Такий переклад не є абсолютно повноцінним: завжди є деякі втрати (образність, експресивність, конотації, відтінки значень).

•**Еквівалент**, тобто наявний в українській та російській мовах адекватний фразеологічний зворот, що збігається з англійським зворотом за змістом, і за образної основи, наприклад: *as cold as ice* – *холодний як лід*; *Aegean stable (s)* – *авгієві стайні*; *the salt of the earth* – *сіль землі*; *swallow the pill* – *проковтнути (гірку) пілюлю*.

•**Аналог**, тобто такий стійкий зворот, який за значенням адекватний англійській, але за образною основою відрізняється від неї повністю або частково. Наприклад: *a drop in the bucket* – *крапля в морі*; *a fly in the ointment* – *ложка дьогтю в бочці меду*; *it is raining cats and dogs* – *лє, як з відра*.

•**Описовий переклад**, тобто переклад шляхом передачі змісту англійського звороту вільним словосполученням. Описовий переклад застосовується тоді, коли в мові відсутні еквіваленти та аналоги, наприклад: *to rob Peter to pay Paul* – *віддати одні борги зробивши нові (взяти в одного, щоб віддати іншому)*; *to burn the candle on both ends* – *працювати з раннього ранку і до пізнього вечора*.

•**Антонімічний переклад**, тобто передача негативного значення за допомогою стверджувальної конструкції або навпаки, наприклад: *to keep one's head* – *не втрачати голови*; *to keep one's head above water* – *не впасти в борги*; *to keep one's pecker up* – *не падати духом*.

•**Калькування** застосовується в тих випадках, коли перекладач хоче виділити образну основу фразеологізму, або коли англійський зворот не може бути перекладений за допомогою інших видів перекладу, наприклад: *the moon is not seen when the sun shines (прислів'я)* – *коли світить сонце, місяця не видно*.

•**Комбінований переклад** застосовується в тих випадках, коли український або російський аналог не повністю передає значення англійського фразеологізму або ж має інший специфічний колорит місця й часу, то дається калькований переклад, а потім іде описовий переклад і російський аналог для порівняння, наприклад: *to carry coals to Newcastle* – *возити*

вугілля в Ньюкасл, тобто возити що-небудь туди, де цього і так достатньо. [3, ст. 193]

Висновки дослідження. Для адекватного перекладу фразеологічної одиниці перекладачеві необхідно враховувати і по можливості повністю передати всі її компоненти, а саме: образний, наочний, емоційний, стилістичний і національно-етнічний. Найбільші труднощі для перекладу становлять англійські фразеологічні одиниці, що не мають еквівалентів в українській мові. Для їх передачі використовуються прийоми лексичного, дослівного і описового перекладу. При цьому перекладач повинен намагатися за можливості зберегти образний характер вихідної одиниці. Отже, існують такі способи перекладу фразеологічних одиниць: переклад фразеологічним еквівалентом, фразеологічним аналогом, описовим перекладом, контекстуальними замінами та калькуванням, але найкращим способом перекладу образної фразеології, без сумніву, є використання відповідного фразеологізму в рідній мові. Застосування цього способу перекладу забезпечує не тільки передачу змісту, але й відтворення образності та експресивності англійського виразу. **Перспективи подальших наукових розвідок.** Дослідження способів перекладу фразеологічних одиниць та ідіоматичних виразів та розробка практичних рекомендацій щодо їхньої передачі українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран Я.А., Зимомря М.І., Білоус О.М., Зимомря І.М. Фразеологія: знакові величини: [навч. посібник для студентів факультетів іноземних мов] / – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 256 с.
2. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография: Избранные труды/ В.В Виноградов - М.: Наука, 1977. – 312с.
3. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе/ под ред. Вл. Россельса. - М.: Международные отношения, 1980. – 342с.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: учебное пособие для институтов и факультетов иностранных языков/ А.В. Кунин. - 3-е изд. - Дубна: Феникс +, 2005. – 488с.
5. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Для институтов и факультетов иностр. языков. Учеб. пособие. – 5-е изд. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: ООО «Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ»», 2002. – 416 с.

Герасимова О. Адекватность перевода фразеологических единиц и идиоматических выражений с английского на украинский язык.

Данная статья посвящена особенностям перевода фразеологических единиц и идиоматических выражений с английского на украинский язык на основе анализа статей современных периодических изданий, материалов художественных произведений англоязычных писателей и лексикографических источников. В ходе работы было определено, что фразеологические единицы и идиомы сравнительно широко используются в устной и письменной речи (публицистических текстах, художественных произведениях), но несмотря на это их структурно-семантические особенности еще недостаточно изучены. В работе автор статьи выяснил основные источники происхождения фразеологизмов в современном английском языке, подал их классификацию с точки зрения семантической слитности их компонентов, а также совершил попытку проанализировать целесообразность использования разных перекладаческих приемов, оценить степень сохранения экспрессивности и образности оригинала в переводе. В ходе работы было изследовано, проанализировано научную литературу, статьи, рефераты из вышеупомянутой темы, а также художественные произведения англоязычных писателей.

Ключевые слова: *фразеология, идиомы, фразеологические единицы, структурно-семантические особенности, классификация, основные способы перевода.*

Herasimova O. Adequacy of Translation of Phraseological Units and Idiomatic Expressions from English into Ukrainian.

The current article examines the peculiarities of translation of phraseological units and idiomatic expressions from English into Ukrainian on the basis of the analysis of the newspaper articles, belles-lettres texts and lexicographical sources. In the course of investigation it was ascertained that the phraseological units and idiomatic expressions are widely used in oral and written speech but notwithstanding this, their structurally-semantic peculiarities were studied not enough. The author has investigated the main sources of the origin of phraseological units in Modern English, presented their semantic classification from the point of view of their semantic linking as well as has determined different ways of their translation in newspaper

articles and belles-lettres texts. Within the research, the articles, summaries and belles-lettres texts on the current topic were studied.

Key words: *phraseology, idioms, phraseological units, structurally-semantic peculiarities, classification, basic ways of translation.*

Олег Деменчук
(Рівне)

УДК 81'372

КОГНІТИВНА МОДЕЛЬ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ПЕРЦЕПТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ (на матеріалі англійської, польської та української мов)

У статті обґрунтовуються когнітивні засади фразеологічної перцептивної номінації та описується когнітивна модель семантичної деривації перцептивних фразеологізмів в англійській, польській та українській мовах. З'ясовуються особливості семантичного потенціалу перцептивних фразеологізмів та визначається динаміка розвитку їхньої семантичної парадигми. Розширення семантичного потенціалу перцептивних фразеологізмів розглядається в аспекті базових когнітивних стратегій (basic cognitive abilities), основу яких становлять перцептивні стратегії (виокремлення, виділення, фокусування уваги і т. ін.) та власне когнітивних стратегій (прототипна категоризація, порівняння, абстрагування і т. ін.). З'ясовуються особливості реалізації когнітивної (фреймової) моделі семантичної деривації фразеологічних перцептивів в англійській, польській та українській мовах. Встановлюються подібності та відмінності в способі і характері концептуалізації перцептивної ситуації, відображеної в семантиці фразеологічних перцептивів зіставлюваних мов.

Ключові слова: *перцептивна лексика, фразеологічна одиниця, семантична деривація, концептуальна схема, фрейм, когнітивна модель, семіозис.*

Постановка проблеми. Перцептивні номінації були об'єктом численних досліджень у мовознавстві. Загальну орієнтацію цих досліджень можна охарактеризувати як таку, що спрямована виключно на семантику перцептивних назв, які позначають феномени чуттєвого сприйняття (О. М. Григор'єва, А. Х. Мерзлякова, І. Г. Рузін). При цьому часто ігнорувалась або взагалі не бралася до уваги ідея загального перцептивного семіозису, в основі якого, як вважається, лежить єдиний семантичний механізм, що забезпечує та координує перцептивну номінацію.

Поступова зміна пріоритетів у бік аналізу ментальних і мовленнєвих процесів проголошує когнітивно орієнтований напрям лінгвістики чуттєвого сприйняття, основним завданням якої стає з'ясування гносеологічної природи перцептивної номінації, концептуальне моделювання семантики перцептивної лексики, розкриття механізмів розширення її семантичної структури тощо.

Концептуальне моделювання семантики перцептивної лексики доцільно розробляти на матеріалі декількох мов, оскільки виокремлення когнітивної моделі мови досить часто спирається на природні та універсальні поняття, які мають виявлятися в багатьох (якщо не у всіх) мовах світу, попри їх генетичну та культурну відмінність [4].

Мета розвідки — обґрунтувати когнітивні засади фразеологічної перцептивної номінації та описати когнітивну модель семантичної деривації перцептивних фразеологізмів в англійській, польській та українській мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із постулатів когнітивної лінгвістики є твердження про те, що три основні складники людської когніції — сприйняття, мислення та мова — нерозривно пов'язані між собою, утворюючи єдиний когнітивний континуум. Стверджується, що дійсність проектується в семантику природної мови внаслідок взаємодії людини з довкіллям [10, с. 28]. Розширена характеристика такої взаємодії може бути представлена в аспекті базових когнітивних стратегій (basic cognitive abilities), основу яких становлять перцептивні стратегії (виокремлення, виділення, фокусування уваги і т. ін.) та власне

когнітивні стратегії (прототипна категоризація, порівняння, абстрагування і т. ін.) [12, с. 2—3]. Зазначені аспекти базових когнітивних стратегій слугують не лише необхідною передумовою, а й основою формування семантики мовної одиниці. “Тлумачення семантичних характеристик того чи іншого мовного явища з точки зору когнітивної семантики передбачає врахування не тільки і не стільки об’єктивних характеристик ситуації, що описується, скільки врахування специфіки її сприйняття, наявності відповідних знань, інтенцій, виділення конкретних одиниць і вибору точки зору (перспективи), концентрації уваги на певних епізодах” [3, с. 18].

Слід зазначити, що в основі будь-якої когнітивної стратегії лежить певна «схема поведінки», яка специфікує (уточнює) розвиток когнітивної стратегії. Наприклад, специфікаторами стратегії «фокусування уваги» можуть бути когнітивні операції: сканування — «зчитування» інформації у певній послідовності, перспективізації — спостереження об’єкта з певної «точки огляду», зумінгу — споглядання об’єкта в його наближенні або віддаленні тощо. Поза тим, будь-яка з когнітивних операцій реалізується на тлі такої когнітивної та психічної структури, як «фігура — фон» [14]. Зазначена структура визначає сприйняття диференційного поля, в якому ідентифікація (відбір) об’єктів здійснюється на основі порівняння з іншими об’єктами та подальшим відмежуванням від цих об’єктів [7, с. 16]. Відмежовані об’єкти становлять обов’язкову альтернативу відібраним об’єктам, створюючи той самий фон, на основі якого відібрані об’єкти стають фокусом концентрації нашої уваги. Поняття «обов’язкова альтернатива» корелює з поняттям пріоритетної категоризації, представленій в «теорії перспектив» (*vantage theory*) Р. МакЛурі. Згідно з цією теорією пріоритет розглядається як природна здатність людини до виокремлення та фіксації скоріше відмінностей, аніж подібностей сутностей, що пізнаються [13].

Для моделювання семантичної деривації перцептивних фразеологізмів скористаємося номінаціями укр. *показати червону картку*; пол. *pokazać czerwoną kartkę*; англ. *be shown the red card*, які описують ситуацію «вилучення гравця з поля у футболі», пор.: *czerwona kartka* — “*czerwony kartonik, który sędzia piłkarski pokazuje zawodnikowi jako znak usunięcia go z boiska za poważne złamanie przepisów gry*” [17]: *гравець порушує правила* > *арбітр кваліфікує вид порушення та сигналізує про це карткою червоного кольору* > *гравця вилучають з поля* — використовується перцептивна стратегія «фокусування уваги на перцептивному (колірному) об’єкті». Зазначена стратегія специфікується через когнітивну операцію сканування: підняття руки догори — інформація про призупинення матчу (альтернатива: стандартна жестикуляція, природний (невимушений) рух) > пред’явлення картки — інформація про порушення (альтернатива: арбітр може підняти руку догори з метою завершити (тайм) матч) > пред’явлення картки червоного кольору — інформація про характер порушення (альтернатива: жовта картка — попередження) > гравця видаляють з поля — інформація про наслідки порушення (альтернатива відсутня — гравець перестає брати участь у матчі). Відсутність обов’язкової альтернативи відібраному об’єкту (ідентифікація червоної картки) свідчить про остаточну зупинку процесу обробки інформації відповідного фрагмента та завершення концентрації всіх когнітивних зусиль для його виокремлення.

Когнітивна операція сканування фіксує послідовність епізодів, які динамічно розгортаються в часі. Такі епізоди концептуалізуються у форматі прототипного сценарію, розвиток якого визначають принаймні три етапи. “Сценарій складається з декількох етапів — у ньому є зав’язка, кульмінація сюжету та розв’язка” [1, с. 59]. Транспонуючи літературознавче поняття «сценарій» на «концепт-сценарій» у когнітивній лінгвістиці, доцільно номінувати інформаційні блоки прототипного сценарію у порядку їх розгортання в часі: початковий етап (порушення правил) > серединний етап (демонстрація червоної картки) > кінцевий етап (вилучення з поля).

Мовне втілення прототипного сценарію «вилучення гравця з поля у футболі» здійснюється у первинній фразеологічній номінації *show the red card* — “*to be sent off during a game*”, в якій номінатема *show the red card* фіксує серединний етап актуального розвитку події (співвіднесеність з інформацією про характер порушення), а значення *to be sent off during a game* — її кінцевий етап (співвіднесеність з інформацією про наслідки порушення ‘*to be barred from playing*’), пор.: *But he said that the amnesty would not cover players who had been shown the red card and sent off for serious offences during qualifying games* [15]. Додаткова інформація,

виокремлена в досвіді сценарію, концептуалізується у форматі фрейму — структурі знань, яка є показником стандартної ситуації розвитку подій. Позиції фрейму заповнюють інформаційні блоки (див. табл. 1, блок «Football»), які несуть імпліцитну інформацію про порушення, ступінь якого власне вивершує ситуацію «пред’явлення червоної картки — вилучення», пор.: *Ганець у тому матчі заробив слухину червону картку — спершу ледь не відірвав ноги одноклубникові Безуса Ахмеду Янузі, а потім ударив в обличчя самого Романа* [6]; *Myślę, że sędzia jeszcze raz Chilijczyków skrzywdził, bo tam był taki faul ewidentny, że sędziowie mają tak tego typu zagrania karać czerwoną kartką* [11].

Табл. 1. Концептуальна схема номінації показати червону картку

Етапи прототипного сценарію	Інформаційні блоки		
	Football	Fast-food restaurant	Job
Початковий етап гра не за правилами	Інформація про порушення — пресупозиція		
	а) негідна поведінка під час матчу	a1) <i>“immoral” behaviour; decadent behaviour</i>	
Серединний етап демонстрація червоної картки	Інформація про характер порушення		
	а) серйозне порушення правил; б) агресивна поведінка; в) плювання в суперника; г) навмисна гра рукою; г) образливі або нецензурні висловлювання (жести); д) друге попередження в одному матчі	d1) <i>repeat offenders</i>	a2) <i>defrauding</i> a2) <i>пропуск</i> б2) <i>chcę sprowadzić politykę do propagandy</i>
Кінцевий етап видалення гравця з поля	Інформація про наслідки порушення		
	а) видалення з поля	a1) <i>are sent off</i> b1) <i>have been closed</i> — імплікація	

Зазначимо, що фреймова структура може містити будь-яку інформацію про характер порушення, враховуючи як індивідуальні (суб’єктивні) асоціації, так і наукові (енциклопедичні) дані. Все залежить від того, наскільки людина обізнана з тим або іншим фрагментом досвіду, є вона фахівцем чи аматором у цій галузі. Широта обізнаності відповідно визначатиме обсяг знань, а отже, і глибину та розгалуженість концептуальної структури, яка репрезентує ці знання. Проте нагадаємо, що когнітивний підхід пропагує ідею насамперед чуттєвого сприйняття, зумовленість пізнавальних процесів (категоризації та концептуалізації), у тому числі, й перцептивним

досвідом людини: рекурентна фіксація спостерігачем факту видалення за повторне порушення напевно залишає певний інформаційний «відбиток» у його концептуальній системі. До речі, ця інформація має об'єктивне джерело (Правило 12 “Про процедуру пред’явлення червоної картки арбітром”, встановлене Міжнародною футбольною асоціацією, фіксує видалення за таке правопорушення) [5]. Проте цей факт відомий лише окремій групі людей, а тому не може претендувати на роль культурно-гносеологічного чинника фразеологічної номінації.

Крім того, наголосимо, що фрейм як «робочий майданчик» процесу вербалізації знань слугує підґрунтям не лише первинної, а й вторинної фразеологічної номінації. На думку В. М. Телія, вторинне фразеотворення здійснюється не за рахунок значення сполучення слів, а того, що це значення шляхом вивідного знання стає складником нового фрейму [8, с. 143]. Така думка є цілком слушною, оскільки прототипом фразеологізму (у термінах О. В. Куніна) можуть бути не лише змінні сполучення слів, а й додаткова фоновіа категоризація як “вторинне осмислення сутності або ситуації, яка описується в ідіомі” [2, с. 374].

Питання про вторинний фразеологічний семіозис зводиться до з’ясування особливостей механізму розширення семантичної структури фразеологічної одиниці. Таке розширення передбачає залучення семантичного потенціалу фразеологічного прототипу та реалізацію цього потенціалу вторинною фразеологічною номінацією.

Концептуальна схема, що визначає семантичний потенціал фразеологічного прототипу *be shown the red card*, містить такі компоненти: а) сценарій, який подає інформацію про актуальну ситуацію «вилучення гравця з поля у футболі»; б) фрейм, який містить інформацію про стандартну ситуацію «вилучення гравця з поля у футболі»; в) пресупозиції та імплікації, які фіксують інформацію про передумови та наслідки актуального перебігу події «вилучення гравця з поля у футболі»: ‘порушення правил’ — пресупозиція; ‘тимчасове відсторонення гравця від наступних матчів’, ‘розгляд питання про можливість подальшої участі гравця у футбольних матчах’, ‘можливість накладення штрафних санкцій на гравця’ тощо — імплікації.

Подана вище концептуальна схема є основою моделювання вторинного семіозису, при якому мовний знак (перцептив) використовується на позначення не-перцептивних об’єктів. Зазначимо, що семантична структура мовної одиниці в когнітивній лінгвістиці характеризується стосовно концептуальної сфери, яка, у свою чергу, може набувати будь-якого виду концептуалізації: перцептивного досвіду, концептуального комплексу, складної системи знань тощо [9, с. 357]. Це означає, що концептуальна сфера є швидше гетерогенною системою, формат якої демонструє ієрархічну упорядкованість концептів. Основним, однак, є те, що мовна одиниця може залучати інформацію будь-якого рівня концептуальної ієрархії. Тому повний і остаточний опис семантичної структури повинен об’єднати повний опис її сфери та ієрархічні рівні найосновніших уявлень, від яких вона залежить [там само, с. 358].

Вторинна фразеологічна номінація *be shown the red card* — “to be dismissed from one’s job” [16, с. 16] формується на основі метафоричного розширення первинного змісту фразеологічного прототипу, що передбачає перенесення знака донорської зони ФУТБОЛУ на ситуацію ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ (ЗВІЛЬНЕННЯ). Механізм такого розширення передбачає залучення концептуальної схеми, яку за собою закріплює первинна номінація *be shown the red card*. Інтегруючи у сферу ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ (ЗВІЛЬНЕННЯ), знак донорської зони «прописує» у концептуальну схему аналогову інформацію з реципієнтної зони, створюючи когнітивний (мисленнєвий) прецедент нового сценарію: ‘серйозна провина на роботі’ (початковий етап) — ‘порушення дисципліни’ :: ‘невміле, погане виконання своїх обов’язків’ :: ‘службовий злочин’ (серединний етап) — ‘звільнення’ (кінцевий етап), пор.: *The accountant was shown the red card for defrauding the company* [там само]; *Формально і те, й інше — пропуск, і реально обидва депутати отримують червону картку у графі «відвідування парламенту»* [6]; *W tych wyborach trzeba pokazać czerwoną kartkę Tusкови, trzeba pokazać czerwoną kartkę tym wszystkim, którzy chcą sprowadzać politykę do propagandy* (див. табл. 1, блок «Job»).

Однак, на відміну від первинної номінації, яка спрямована лише на прототипний сценарій, вторинне фразеотворення додатково орієнтується на певну імпліцитну інформацію, яка представляє етапи сценарію в структурі фрейму. Така інформація формує смислову структуру окремого фрагмента сценарію, наповнюючи його конкретними даними про відповідний етап порушення. Тим самим вторинна фразеологічна номінація *be shown the red card* фіксує зсув

фокуса уваги на рівні серединного етапу прототипного сценарію в спосіб залучення імпліцитної інформації про характер порушення.

Повну реалізацію семантичного потенціалу фразеологізму *be shown the red card* та відтворення його цілісної концептуальної схеми можна спостерігати у випадку дискурсивної номінації «Fast-food younger generation are shown red card», в якій на основі концептуальної метафори YOUNGER GENERATION IS A FOOTBALL PLAYER виділені номінатами експлікують елементи концептуальної схеми *be shown the red card* у текстовому макрорознаці (див. табл. 1, блок «Fast-food restaurant»), пор.: *Iran's fast-food restaurants are said to be so nervous of the latest attack by hard-line clerics on "immoral" behaviour that they are issuing football-style penalties to customers. Girls deemed to be improperly dressed or men flirting too openly with the opposite sex may receive a "yellow card" on their table, and repeat offenders receive a "red card" and are sent off. But clearly there is a move by some clerics against American-style restaurants and social clubs which they accuse of encouraging decadent behaviour. Some businesses have been closed* [15]. Порівняймо подібну реалізацію семантичного потенціалу перцептивів в українському та польському дискурсах: *Третій тун реакції я б назвав ілюзорним: мовляв, Україна отримала жовту картку, й разом із недавньою доганою єврокомісара це має означати, що Європа не терпить порушень демократії, утисків опозиції, наступу на свободу слова, селективного застосування законів* [6]; *Kościół katolicki w Brazylii dał organizatorom zbliżających się mistrzostw świata w piłce nożnej czerwoną kartkę za to, że kraj wydał miliardy dolarów na stadiony, lecz nie zadbał o poprawę cieszących się złą opinią usług w sektorze publicznym* [11].

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Безпосередньою умовою семантичної деривації фразеологічних перцептивів є застосування базових когнітивних стратегій. Такі стратегії, як виокремлення перцептивного об'єкта, фокусування уваги на перцептивному об'єкті, ідентифікація об'єкта за перцептивною ознакою, слугують неодмінною передумовою формування семантичного потенціалу первинної фразеологічної перцептивної номінації та необхідним засобом вторинного фразеологічного семіозису. Будь-яка додаткова інформація, отримана з сенсорно-перцептивного досвіду, вивершує семантичний потенціал фразеологічного прототипу у форматі концептуальної схеми. Концептуальна схема слугує підґрунтям семантичного розширення фразеологізму, механізм якого передбачає «прописування» в концептуальну схему знака донорської сфери аналогової імпліцитної інформації з реципієнтної сфери первинної фразеологічної номінації. Зіставлявані мови виявляють подібність у реалізації когнітивної моделі семантичної деривації фразеологічних перцептивів, що зумовлено чинником реалізації базових когнітивних стратегій людини. Розбіжності стосуються використання (залучення) різних типів концептів-сценаріїв, які відображають особливості культурних, соціальних та поведінкових стратегій представників англійської, польської та української мовних спільнот.

Перспективним є системний аналіз динамічних семантичних моделей перцептивних фразеологізмів, які відображають спосіб і характер кодування інформації про перцептивні, ідентифікаційні, асоціативні та оцінні стратегії людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. — Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. — 104 с.
2. Баранов А. Н. Аспекты теории фразеологии / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. — М. : Знак, 2008. — 656 с. — (Studia Philologica).
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. — Тамбов : Изд-во Тамбовского государственного университета, 2000. — 123 с.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая / Отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой. — М. : Русские словари, 1996. — 416 с.
5. Вікіпедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://uk.wikipedia.org>
6. Корпус текстів української мови [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.mova.info/corpus.aspx>
7. Кубрякова Е. С. Внимание / Е. С. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е. С. Кубряковой. — М. : Филол. ф-т МГУ, 1997а. — С. 15—17.
8. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. — М. : Языки русской культуры, 1996. — 288 с.

9. Ченки А. Семантика в когнитивній лінгвістическій / А. Ченки // Современная американская лінгвістическая: Фундаментальные направления / Под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой и И. А. Секериной. — Изд. 2-е, испр. и доп. — М. : Едиториал УРСС, 2002. — С. 340—369.
10. Jackendoff R. S. Semantics and cognition / R. S. Jackendoff. — Cambridge, MA : The MIT Press, 1986. — 297 p.
11. Korpus języka polskiego [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://korpus.pwn.pl/>
12. Langacker R. W. Grammar and conceptualization / R. W. Langacker. — Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 1999. — 427 p.
13. MacLaury R. E. Color and cognition in Mesoamerica: Constructing categories as vantages / R. E. MacLaury. — Austin : University of Texas Press, 1997. — 616 p.
14. Talmy L. Figure and ground in complex sentences / L. Talmy // Universals of Human Language. — Stanford : Stanford Univ. Press, 1978. — Vol. 4. — P. 625—649.
15. The British National Corpus [Електронний ресурс]. Режим доступу к ресурсу : <http://www.natcorp.ox.ac.uk>
16. The Penguin Dictionary of English Idioms / [Ed. by M. G. Gulland, D. Hinds-Howell]. — L. : Penguin Books, 1994. — 305 p.
17. Uniwersalny słownik języka polskiego [Електронний ресурс] / [Pod redakcją S. Dubisza] : Płyta CD. — Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2004. — Wers. 1.0.

Деменчук О. Когнитивная модель семантической деривации перцептивных фразеологизмов (на материале английского, польского и украинского языков).

В статье обосновываются когнитивные характеристики фразеологической перцептивной номинации и описывается когнитивная модель семантической деривации перцептивных фразеологизмов в английском, польском и украинском языках. Выясняются особенности семантического потенциала перцептивных фразеологизмов и определяется динамика развития их семантической парадигмы. Расширение семантического потенциала перцептивных фразеологизмов рассматривается в аспекте базовых когнитивных стратегий (basic cognitive abilities), основу которых составляют перцептивные стратегии (выделение, фокусирование внимания) и собственно когнитивные стратегии (прототипическая категоризация, сравнение, абстрагирование и т. п.). Выясняются особенности реализации когнитивной (фреймовой) модели семантической деривации фразеологических перцептивов в английском, польском и украинском языках. Устанавливаются сходства и различия в способе и характере концептуализации перцептивной ситуации, отраженной в семантике фразеологических перцептивов сопоставляемых языков.

Ключевые слова: перцептивная лексика, фразеологическая единица, семантическая деривация, концептуальная схема, фрейм, когнитивная модель, семиозис.

Demenchuk O. A Cognitive Model of Semantic Derivation of Perception Phraseological Units (based on the English, Polish, and Ukrainian languages).

The paper focuses on the cognitive fundamentals of semantic derivation of phraseological perception naming, as well as a cognitive model of semantic derivation of perception phraseological units in the English, Polish, and Ukrainian languages. The peculiarities of semantic potential of perception phraseological units are ascertained and the dynamics of their semantic paradigm development is determined. The extension of a perception phraseological unit semantic potential is viewed in the aspect of the basic cognitive abilities, embracing the perception strategies (prominence, focusing, perspective etc.) and the cognitive strategies proper (categorization, comparison, abstracting etc.). The peculiarities of a cognitive (frame) model of phraseological perception vocabulary semantic derivation in the English, Polish, and Ukrainian languages are ascertained. The similarities and differences in the conceptualization of a perception situation, reflected in the semantics of the contrasted phraseological perception vocabulary are established.

Key words: perception vocabulary, phraseological unit, semantic derivation, conceptual schema, frame, cognitive model, semiosis.

Лариса Дробаха
(Вінниця)

УДК 81'371(811.161.2, 811.112.2, 811.111.2, 811.133.1)

ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ ВЖИВАННЯ ВЛАСНИХ ІМЕН У ДЖЕРЕЛАХ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ ЄВРОПЕЙЦІВ

У статті розглядаються питання, пов'язані з відображенням національного світосприйняття у мовах. На основі зіставного дослідження проведено аналіз уживання власних імен у пареміях української, німецької, англійської та французької мов. Виявлено спільні та національно-специфічні особливості вживання лексичних одиниць у зіставлюваних мовах. Розглянуто вживання власних імен із позитивною та негативною конотаціями і описано фактори вживання паремій, що мають передусім повчальний характер. Досліджено специфіку та виявлено особливості вживання жіночих і чоловічих імен у пареміях зіставлюваних мов. Проведено кількісний аналіз вживання досліджуваних імен у зіставному аспекті в українській, німецькій, англійській та французькій мовах.

Ключові слова: зіставний аналіз, власне ім'я, позитивна та негативна конотація, паремія, національне світосприйняття.

Постановка проблеми. Паремії як стійкі фразеологічні одиниці залучають до свого складу лексичні одиниці, що належать до різних галузей життєвого устрою і семантично відображають уявлення про певні предмети чи явища об'єктивного світу. Власні імена не випадково потрапили і продовжують вживатися у фразеологічних зворотах. Деякі імена людей, а також і видатних особистостей узагальнювалися в мові, породжуючи той чи інший афоризм у різних народів. Безперечним твердженням є те, що власні імена є «повноправним смисловим, експресивним компонентом численних фразеологічних одиниць» [3, с. 43].

Мета статті: зіставний аналіз уживання власних імен у прислів'ях та приказках української, німецької, англійської та французької мов. Характер вживання власних імен може охоплювати широке смислове поле, починаючи від інформативного і сягаючи повчального спрямування. Відповідний відбір власних імен відбувається і у мові, зокрема, в процесі створення й подальшого вживання певного значення слова. «Особове ім'я вживається у поєднанні з якісними прикметниками, присвійними та означальними займенниками, в ролі звертання, внаслідок чого воно стає еквівалентом загальної назви».

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи прислів'я та приказки українського, німецького, англійського та французького народів, слід відмітити, що зазвичай українські прислів'я та приказки характеризуються наявністю рими. Наприклад: **укр.** *На тобі, Даниле, що мені не миле* [9, с. 128], *Коли не Кирило, не пхай своє рило* [9, с. 131], *Ярьома, Ярьома, посидь краще дома* [9, с. 142], *Засмісь, Матвійку, дам копійку* [9, с. 149], *Усі одарочки люблять подарочки* [9, с. 149].

Дуже часто центральною темою прислів'їв та приказок є чесноти або недоліки людей, оскільки вони часто вживаються у мовленні і уможливають вираження ставлення людини до себе та до інших. Можна погодитися з думкою, що немає ідеальних людей, оскільки кожна людина має свій характер, виховання та освіту. Про людську натуру українці часто говорять: **укр.** *У Сидора звичай, у Петра свій, У всякого Мирона свої нориви, У всякого Мусія своя затія* [5, с. 52]; *У всякої Пашки свої замашки* [5, с. 52]; *У всякої Федорки свої одговорки* [5, с. 192], *Яка Настя, таке й щастя* [5, с. 205].

Стосовно позитивної конотації паремій, в яких вживаються антропоніми, виявляємо, що вони в переважній більшості відображають стосунки між чоловіком та жінкою, надають вагоме значення сімейним цінностям. Про стосунки чоловіка і дружини представники різних народів одностайно твердять, що це дві половинки, які неподільні, будують своє життя разом і впливають безпосередньо один на одного. Наприклад, українські прислів'я містять такі вислови: **укр.** *Кожна птиця знайде свого Гриця* [9, с. 164], *Чий ти? – Гапчин. А Гапка чия? – Жінка моя* [5, с. 205]. Також в українців зустрічаємо пораду: **укр.** *Молоду шукай сам собою, а не Федоркою та Хомою* [5, с. 142].

Англійське прислів'я твердить: **англ.** *every Jack has his Gill (every Jack has his Gill (або Jill))* – для кожного Джека знайдеться своя Джилл; $\approx$ у кожного голуба своя горлиця [11], *Caesar's wife is above suspicion* присл. Дружина Цезаря (повинна бути) поза підозрою [1, с. 187]. При цьому англійці наголошують, що з добрим чоловіком і дружині живеться добре: **англ.** *A good Jack makes a good Gill* – Який чоловік, така і жінка; Який пастир, такі і вівці. У гарного Джека і Джилл гарна [11]. У німців головними особами найчастіше виступають *Hans* та *Grete*. Отже, зустрічаємо наступне: **нім.** *Jeder Hans findet seine Grete* – кожна птиця знайде свого Гриця [6, с. 135], *Hans ist seiner Grete wert* – Ганс гідний своєї Грети [2, с. 125]. В інших випадках зустрічаємо: **нім.** *Jeder Hans tanzt mit seiner Trine* – кожен Ганс танцює зі своєю дурепою; *Wie der Topf, so die Pfanne; wie der Hans, so die Hanne* – досл. який горщик, така і сковорідка; який Ганс, така і Ганна [2, с. 125].

Якщо люди кохають один одного, то їх тішить все, що стосується дорогої людини. В німецькій мові зустрічаємо: **нім.** *Wer Hans liebt, liebt auch Hansens Hand* – досл. хто любить Ганса, той любить також руку Ганса [2, с. 125], а французи скажуть: **фр.** *qui aime Martin, aime son chien, qui aime le cavalier, aime l'écuier* – піклуєшся про мене, то піклуйся і про коня; досл. хто любить Мартіна, той любить і його собаку, хто любить кавалера, той любить і вершника [11]. Але буває і навпаки, коли людині приписують забагато вмінь та талантів, то завжди знайдеться той, хто скаже правду про неї. Українці, зокрема, твердять: **укр.** *Не буде Галя, то буде другая* [5, с. 155]. У французькій мові, зокрема, зустрічаємо таке твердження: **фр.** *il y a plus d'un âne à la foire qui s'appelle Martin* – досл. він більше віслук з базару, якого звать Мартін; він не один такий, на ньому світ клином не зійшовся [11].

У прислів'ях та приказках англійського народу спостерігаємо піклування про дозвілля людини, яка не лінива, старанно працює, але нехтує відпочинком. Порівняймо: **англ.** *All work and no play makes Jack a dull boy* – Робота без відпочинку шкідлива для здоров'я; Треба не тільки працювати, але й відпочивати; (досл. Суцільна праця без розваг перетворює Джека в засмученого хлопця) [11].

У своїй переважній більшості антропоніми вживаються у прислів'ях та приказках з негативною конотацією. Важливу роль відіграє повчальний фактор, який викриває ті чи інші негативні риси або поведінку людини. Найчастіше засудження стосується таких вад людини як дурість та обмеженість. В українській мові на позначення дурня вживаються різні антропоніми типу: **укр.** *Ростом за Івана, а розумом з болвана. Мудрий Іван по шкоді: коні вкрали, тоді він стайню зачинив* [9, с. 137], *Дурному Гаврилці усе чорнобривці* [7, с. 71], *Хто про Хому, а він про Ярему* [7, с. 75], *Масти Федя медом, а Федь усе Федем* [7, с. 76], *Наш Фадей ні на себе, ні на людей, Вискочив як Фадей з конопель* [5, с. 115]. В німецькій мові дурень отримав у прислів'ях ім'я *Hans*: **нім.** *ich will Hans heißen, wenn das anders ist* – назвіть мене дурнем, якщо це не так [11]. В англійській мові у вислові про недалеку людину вживається антропонім *Tom*: **англ.** *more know Tom Fool than Tom Fool knows; (more (people) know Tom Fool than Tom Fool knows)* – багато хто знає дурня Тома, а він – лише небагатьох [11].

Українці та французи вважають, що якщо людина не розвиває свої здібності з дитинства, то вона залишається обділеною знаннями і розумом: **укр.** *Чого Івась не навчиться, того й Іван не буде знати* [9, с. 90], *Нашому Івану нема Талану* [8, с. 22]; **фр.** *ce que Jeannot n'apprend pas, Jean ne l'apprendra jamais* – хто молодим не навчився, залишиться неуком назавжди [11]. А про мудрих і розумних людей українці та французи говорять наступне: **укр.** *Розумна Парася на все здалася* [9, с. 90], *Всяк Яремій про себе розумій* [5, с. 110]; **фр.** *laissez faire à Georges, c'est un homme d'âge* – нехай зробить Жорж, він людина мудра [11].

Основи виховання закладаються в сім'ї батьками і тому не дивно, коли через прогалини у вихованні діти виростають лінивими і дурними: **укр.** *Їж, Мартине, мати ще підкине* [9, с. 140]; **нім.** *Gutes Günslein, böse Gans; faules Hünslein, dummer Hans* – досл. гарне гусеня, а зла гуска; лінивий малий Ганс, а згодом дурний Ганс; *Hans ist des alten Hansen Sohn* – досл. Ганс старого Ганса син [2, с. 125]. Антропонім *Hans* виявляє в німецькій мові крім негативної конотації недалекої людини, також і зневажливе ставлення, як до ледачої людини: **нім.** *Hans Unfleiß wird niemals weis* – Ліні Ганса ніколи не помітиш [2, с. 125]. При цьому французи наголошують, що треба поважати старших та прислухатися до їхніх порад: **фр.** *c'est Gros-Jean qui en remontre à son*

curé (c'est Gros-Jean [или gros Jean] qui en remontre [или qui veut en remontrer] à son curé) – яйця курку не вчать [11].

В українській мові для засудження ледачої людини широко вживаються як чоловічі, так і жіночі імена. Наприклад, **укр.** *У всякої Федорки свої одговорки. Стій, Векло, бо ще не смеркло. Сиди, Тетяно, бо ще рано! Уляна йде, колись та буде* [9, с. 139], *Як у поле, Анцю в боці коле, як до танцю, вже не коле Анцю* [9, с. 183], *Посидь, Уляно, бо ще рано, Пішла Настя в поле жати та й забула серп узяти. Серп узяла – хліб забула, так-то Настя вдома була* [7, с. 84], *Ні сюди Микита, ні туди Микита* [7, с. 87], *Товчеться, як Марко по пеклу, а все без толку* [7, с. 89], *Пішов Вавило по мотовило, та мабуть його там лісом придавило* [5, с. 127], *Іван на дуду грає, а Марія з голоду на кутні співає* [5, с. 127]. Як бачимо, таке звертання стосується в українській мові представників жіночої та чоловічої статі і наголошує на тому, що всі повинні працювати, а не ледарювати. В українській та англійській мовах, зокрема, зустрічаємо добре ставлення до працелюбної людини: **укр.** *Для нашого Федота не страшна робота* [7, с. 28], *Який Сава, така йому і слава* [5, с. 40]; **англ.** *Richard is himself again* живий курилко, має ще козак силу [1, с. 819].

Стосовно неохайних та базікуватих людей слід відмітити, що тут в українських прислів'ях та приказках в основному фігурує жінка. Зокрема, зустрічаємо: **укр.** *Впізнайте Явдоху у місті, що в неї фартух в місті* [9, с. 141], *Чотири свічки спалила, поки Гриця умила, а п'ятий каганець – такий Грицько поганець!* [9, с. 141], *Знати Кулину, що пироги пекла: усі двері в місті* [9, с. 142]. А базікуватим людям українці дають наступну характеристику: **укр.** *Леська та Хвеська хоч якого дзвона не перегудуть* [9, с. 147], *Розказав Мирон рябої кобили сон, Говорили про Химині кури* [8, с. 93], *Торохтить Солоха, як діжка з горохом* [8, с. 95]. Байдужість теж не прикрашає людину і є однією з її вад: **укр.** *У нашої Параски ні серця, ні ласки* [8, с. 120], *Про мене, Семене, а я Іван*, [5, с. 126], *Про мене, Семене, як Гапка скаже* [5, с. 125].

Тема грошей представлена в українських прислів'ях в першу чергу як відображення заможності людини. Найчастіше мова йде про бідну та незаможну людину: **укр.** *Казав Хома, що в нього грошей нема. Навряд, чи є в Кузьми гроші, хіба який чорт підкинув* [9, с. 120], *Не для Гриця паляниця* [9, с. 125], *Якби Хомі гроші, був би й він хороший, а нема – всяк мина, Як Микита воли мав, то Микита й кумував* [7, с. 116], *Поганий і Роман, як порожній карман* [5, с. 66], *Увесь Хвесь – голова та ноги, На бідного Макара всі шишки летять* [5, с. 67], *Збагатів Кіндрат – забув, де його брат* [7, с. 106]. Оскільки раніше однією з важливих подій у житті селян був ярмарок, де можна було заробити грошенят, то відповідно зустрічаємо наступні вислови: **укр.** *Не зівай, Химко, – на те ярмарок* [9, с. 125], *Заробив, як Хома на качалках: одну продав, а дев'ять на плечах баби побили. Оце виграв, як Хома на булках!* [9, с. 125].

Про людину, яка чекає на ману небесну, англійці скажуть: **англ.** *Jack would be a gentleman if he had money* – Якби у Джека були гроші, він був би джентельменом [4, с. 169]. А українці такій людині дадуть настанову: **укр.** *Не надійся, Роман, на чужий карман, а раніш вставай та свій наживай* [5, с. 65]. При цьому в німецькій мові *Matthäi* пов'язано з характеристикою людини, яка не має або грошей, або знаходиться у скрутному становищі. Наприклад, **нім.** *bei jmdm. ist Matthäi am letzten (bei jmdm. ist [es ist] Matthäi am letzten) (jmd. hat [es ist] das Schlimmste zu erwarten, jmd. ist am Ende)* – з кимось все кінчено; чиясь пісенька проспівана, у нього в кишені порожньо; *bei ihm ist Matthäi am letzten* – у нього в кармані пусто, у нього закінчилися всі гроші; *mit ihm ist (es) Matthäi am letzten* – його справи кепські, він не довго протягне, він доживає останні дні; *das ist Matthäi am letzten* – доволі цього не можна, це крайній термін [11]. Але оптимістичним на противагу наведеним висловам є наступний: **нім.** *es ist noch nicht Matthäi am letzten* – не все ще пропало [11], де є надія на вирішення проблеми чи справи.

Коли людина намагається все встигнути, але робить всі справи з поспіхом, то у такої людини немає ніде ладу. Німці про таких говорять: **нім.** *Wer Hans in allen Gassen ist, der ist in keiner zu Hause* – Хто прожогом скаче, той частенько плаче [6, с. 224]. Антропонім *Jack* поряд з переважно позитивною конотацією в англійській мові вживається також і для засудження неорганізованої та лінивої людини: **англ.** *Jack of all trades and master of none* – Джек, на всі руки майстер, не володіє добре жодним ремеслом [4, с. 240]. У французів за все береться *Martin*, але толком не знає жодної справи: **фр.** *c'est le prêtre Martin qui chante et qui répond* – і швець, і жнець, і в дуду гравець [11]. Також у прислів'ях зустрічаємо засудження зарозумілої людини,

яка багато на себе бере: **укр.** *Не по Семенові шапка* [5, с. 92], **фр.** *faire comme saint Jean qui donnait le baptême sans l'avoir reçu* – навчати інших тому, що сам не знаєш або не вмієш [11].

Людина, яка не визначила чітко мету, також засуджується: **фр.** *c'est Jean qui pleure et Jean qui rit* – він то плаче, то сміється [11], *c'est Jean de Lagny qui n'a point de hâte* – він страшенний зволікальник [11]. Коли будь-яку справу роблять неухважно, то наслідки ніколи не бувають успішними або результативними. Французи кажуть: **фр.** *faute d'un point, Martin perdit son âne* – досл. помилка у крапці, і Мартін втрачає свого віслюка; навіть маленький недолік може змарнувати справу [11]. А українці повчають: **укр.** *Не микайся, Грицю, на дурницю, бо дурниця боком вилізе* [7, с. 43].

Українці зневажливо ставляться до безсовісних, нахабних та хитрих людей: **укр.** *Без Гриця і вода не освятиться, Прилип, як до тіста сліпий Пилип, Не твоє діло, Самійло! Про те Гапка зна, На тобі, Данило, що мені не мило* [5, с. 90]; *Не те в Кузьми на умі, Дмитер хитер: з їв курку та сказав, що полетіла* [9, с. 136], *По бороді – Аврам, а по ділам – хам, Будто не Хома, а місця нема* [5, с. 130, 131]. А французи засуджують людину, яка в потрібний момент «зникає», ухилиючись від відповідальності: **фр.** *c'est le chien de Jean de Nivelles, il s'enfuit quand on l'appelle (c'est [ули il est comme] le chien de Jean de Nivelles, il s'enfuit quand on l'appelle)* – коли він потрібен, його нема; він зникає як раз тоді, коли він потрібен (походження виразу пов'язано з втечею Жана де Нивель, сина герцога Монморансі, в той момент, коли він почув звуки труб глашатаїв, які викликали його в суд за скоєний злочин) [11].

Суттєвою рисою українських прислів'їв та приказок є гумор, що свідчить про веселу вдачу українців. Наприклад, зустрічаємо: **укр.** *Ваша Катерина нашої Орині двоюрідна Одарка, Його мати моєї матері двоюрідна Параска* [7, с. 52], *За що бити Хому за Яремину вину, Взяло Фоку ззаду й з боку, Наш Тарас не хуже вас, Отже Лука: рукавиці за пазухою, а він їх шука* [5, с. 195, 197]; *Казала Ганна, що надія марна, Казала Настя, як удасться, Скільки, скільки, через попів тік, та до Гапки в горох. Ох, як гарно вдвох!* [5, с. 195, 196].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. У французькій мові порівняно з аналізованими мовами не було виявлено вживання жіночих імен, які в українській мові в прислів'ях і приказках отримують позитивну та негативну конотації, а в німецькій та англійській – позитивну. Стосовно чоловічих імен слід зазначити, що більшість випадків їхнього вживання тяжіє до негативної конотації у досліджуваних мовах, крім англійської, де позитивне та негативне ставлення корелюють. Отже, аналіз прислів'їв та приказок зіставлюваних мов засвідчив, що більша їх частина з власними іменами людей належить українській мові, що становить 72 % (83 одиниці), в німецькій – 13 % (15 одиниць), у французькій 9 % (11 одиниць), в англійській – 6 % (8 одиниць). Характерною рисою українських аналізованих висловів із власними іменами є рима та гумористичне забарвлення, а їхня кількість свідчить про широку розповсюдженість і вживаність у розмовній мові українців. У німців, англійців та французів у прислів'ях і приказках вживається небагато аналізованих імен, що свідчить про особливості світосприйняття зазначених етносів і залучення інших лексичних одиниць до складу прислів'їв та приказок. Перспективою подальшого дослідження є вивчення вживання антропонімів у народних оповідках, які відображають національні культурні надбання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К.Т. Баранцев. – К.: Знання, 2005. – 1056 с.
2. Байер Х. Немецкие пословицы и поговорки: Сборник / Х. Байер, А. Байер. – М.: Высшая школа, 1989. – 392 с.
3. Герасимчук В. Власні імена в українських фразеологізмах / В. Герасимчук // Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах. – 2005. – № 4. – С. 43-47.
4. Григорьева А.И. 1000 русских и английских пословиц и поговорок / А.И. Григорьева. – М.: АСТ; СПб.: Сова, 2010. – 608 с.
5. Збірка українських приказок та прислів'їв / Упоряд. А.Багмет [та ін.]; авт. передм. О. Ветухов. – К.: Техніка, 2002. – 218 с.
6. Кудіна О. Перлини народної мудрості німецькі прислів'я та приказки / О. Кудіна, О. Пророченко. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2005. – 320 с.
7. Народ скаже – як зав'яже: Українські народні прислів'я, приказки, загадки, скоромовки / Упоряд. та передм. Н.С. Шумади; Іл. Ю.І. Криги. – К.: Веселка, 1985. – 173 с.
8. Українські прислів'я, приказки та загадки / Упоряд. та передм. Н. Сойко. – К.: Школа, 2001. – 176 с.

9. Усі крилаті вислови, прислів'я, приказки, загадки/ Укладач Н.В. Курганова. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 320 с.
10. Хома Н. Функції антропонімів в українських пареміях / Н. Хома // Літературознавство. – 2007. – С. 41-45.
11. АБВУД Lingvo 12.

Дробаха Л. Фразеологическое употребление собственных имен в народном творчестве европейцев.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с отображением национального мировосприятия в языках. На основе сопоставительного исследования проведен анализ употребления собственных имен в паремиях украинского, немецкого, английского и французского языков. Установлены общие и национально-специфические особенности употребления лексических единиц в сопоставляемых языках. Рассмотрено употребление собственных имен с позитивной и негативной конотациями и описаны факторы употребления паремий, которые прежде всего имеют поучительный характер. Исследована специфика и установлены особенности употребления женских и мужских имен в паремиях сопоставляемых языков. Проведен количественный анализ употребления исследуемых имен в сопоставительном аспекте в украинском, немецком, английском и французском языках.

Ключевые слова: сопоставительный анализ, собственное имя, позитивная и негативная конотация, паремия, национальное мировосприятие.

Drobakha L. The Phraseological Usage of Proper Names in the Sources of Folk Work of Europeans.

The article deals with the questions of the national mentality reflection in languages. The usage of proper names in proverbs of Ukrainian, German, English and French was analysed through the help of the contrastive-comparative method of investigation. There have been found some common and specific peculiarities of usage of lexical units in the comparable languages. The usage of the proper names is considered with positive and negative connotations and the factors of the usage of proverbs that have instructive character foremost are described. A specific and the features of the usage of the woman and masculine names are investigated in the proverbs of the compared languages. The quantitative analysis of the usage of investigated names in comparative aspect in Ukrainian, German, English and French is carried out.

Key words: comparable analysis, proper name, positive and negative connotation, proverb, national perception of the world.

Наталя Іваницька
(Вінниця)

УДК 81'367.625(161.2=111):81-115

СПЕЦИФІКА ДІЄСЛІВНОЇ МІКРОКАТЕГОРІЇ «ФІЗІОЛОГІЧНИЙ СТАН» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

Здійснено міжмовне зіставлення мікрокатегорії «фізіологічний стан» субкатегорії «процесуальність-стан» в українсько-англійській дієслівній паралелі. Доведено доцільність використання двобічного міжмовного контрастивного аналізу, за якого обраний об'єкт дослідження спроектовано на tertium comparationis, яким обрано теоретично обґрунтовану категорію «процесуальність». Визначено онтологічне підґрунтя ідентифікації фізіологічних станів, яке формує мікрокатегорію «фізіологічний стан». Виокремлену мікрокатегорію параметризовано диференційними ознаками: 1) «життєво невід'ємні фізіологічні стани» та 2) «можливі функціональні стани організму». На основі виділених диференційних ознак вибудовано співвідносні лексико-семантичні поля з чітко вираженими центральними та периферійними частинами. Виявлено низку спільних та специфічних тенденцій побудови таких лексико-семантичних полів. Доведено спільну тенденцію центральних частин зіставляваних полів до заповнення їх дієсловами на позначення життєво необхідних фізіологічних станів. З'ясовано, що некорелятивними є дієслова на

позначення фізіологічного стану сну та споживання їжі. Вказано на неспіввідносність віддалених периферій лексико-семантичних полів, заповнених дієсловами фізіологічного стану болю.

Ключові слова: міжмовне зіставлення, дієслівні системи української та англійської мов, мікрокатегорія «фізіологічний стан», лексико-семантичне поле.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна лінгвістика тяжіє до виокремлення власне зіставного (контрастивного) аспекту міжмовних досліджень. Це створює нові можливості для теоретичного осмислення мовних одиниць та системних відношень незалежно від спорідненості та кількості мов, як і кількості диференційних ознак, за якими проводять аналіз. Одним із об'єктів міжмовного опису, що вважають достатньо дослідженим і водночас проблемним та до кінця не вичерпаним в контрастивному плані, зокрема в українсько-англійській паралелі, виступають дієслівні системи. Попри вагомий напруження в лінгвальній інтерпретації цих систем, особливо в межах внутрішньосистемних описів у славістиці та германістиці (О.О. Потебня, Ю.Д. Апресян, І.В. Арнольд, В.М. Русанівський, Ю.О. Жлуктенко, Л.М. Васильєв, І.І. Мещанінов, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова, Г.Г. Почепцов, О.І. Смирницький, Т.Є. Масицька, Ф.С. Бацевич, В.Д. Каліущенко, Ш.Р. Басиров, І.В. Корунець, М.І. Калько, О.І. Леута, Н.М. Мединська, І.М. Арібжанова, С.М. Сухорольська, О.С. Ванівська, В. Levin, Ch. Fries, R. Quirk, T. Rappoport, A. McMillion, G. Leech, F. Palmer), коло проблемних питань, так чи інакше дотичних до зіставного аналізу української та англійської дієслівних систем, залишається доволі обсяговим. Зокрема, **актуальним** для двобічного зіставлення виступає білатеральне дослідження їхньої лексико-семантичної парадигматики, проведене в проекції на обрану *tertium comparationis* (основу зіставлення), якою в наших роботах виступає теоретично обґрунтована категорія «процесуальність» [3-5].

Нагадаємо, що семантичне наповнення цієї категорії сформоване відповідними суб- та мікрокатегоріями [4]. Такі мікрокатегорії проектують релевантні для зіставлення лексико-семантичні поля зі структурованим центром, ближньою, віддаленою та крайньою периферіями, наповненість яких спирається на онтологічні диференційні ознаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлення мікрокатегорії «фізіологічний стан» ґрунтується на здатності суб'єкта перебувати в стані, зумовленому механізмами і закономірностями життєдіяльності організму, його органів, тканин, клітин і т. ін. Онтологічним підґрунтям ідентифікації фізіологічних станів виступає сукупність життєво необхідних та функціонально можливих потреб істоти для забезпечення роботи біологічної системи загалом та таких її складників, як дихання, кровообіг, травлення та ін., зокрема. Безсумнівно, що такі життєво важливі та невід'ємні від існування істоти функціональні стани знайшли відповідне вербальне відтворення в кожній із зіставлюваних мов. Дієслівні одиниці, репрезентовані мікрокатегорією «фізіологічний стан» були об'єктом внутрішньосистемних аналізів, переважно в славістичних розвідках, присвячених семантиці, валентнісним та функціональним особливостям виокремлених дієслів [2, с. 192–193; 6; 7 та ін.], а також в англійських працях вітчизняних та зарубіжних лінгвістів [10], у зіставному аспекті такі одиниці не знайшли системного вивчення.

Мета та завдання статті. У пропонованій статті **об'єктом** дослідження виступають дієслівні мікросистеми, сформовані мікрокатегорією «фізіологічний стан». **Мета** дослідження полягає у встановленні спільного та особливо відмінного в лексико-семантичній організації дієслівної мікрокатегорії «стан-фізіологічний стан» як складника субкатегорії «стан» узагальненої дієслівної категорії «процесуальність» у межах вибудованих нею співвідносних лексико-семантичних полів (ЛСП). **Матеріалом** дослідження слугували дієслівні лексико-семантичні варіанти (ЛСВ), вилучені із тлумачних словників зіставлюваних української та англійської мов, а також матеріали словників синонімів, частотних словників та почасти перекладних лексикографічних джерел [1; 8; 9; 11].

Виклад основного матеріалу дослідження. Зіставлювані ЛСП мікрокатегорії «фізіологічний стан» параметризуємо диференційними ознаками, що вказують на: 1) «життєво невід'ємні фізіологічні стани» та 2) «можливі функціональні стани організму».

Центральні частини зіставлюваних полів вибудовують конституенти із семантикою основних (базових) фізіологічних станів, перебування в яких є життєво необхідними для забезпечення роботи біологічних систем організму, найсуттєвішими з-поміж яких виступають

харчування та сон. Найбільш абстрактними, позбавленими додаткового денотативного чи конотативного маркування, у цьому плані виступають укр. *харчуватися, їсти, спати* та англ. *to eat, to sleep*.

Показовим є відбиття додаткових диференційних ознак основних фізіологічних станів у дієслівній семантиці зіставляваних мов, на основі яких сформовані периферійні частини українського та англійського ЛСП. Так, зокрема, конкретизація диференційної ознаки «сон» в обох мовах має спільну тенденцію до одієслівлення напівсонного стану, однак в англійському ЛСП такий стан виражають дієслівні ЛСВ, до значення яких інкорпоровані не характерні для українських одиниць розрізнявальні ознаки. Тоді як в укр. *дрімати, куняти* основним є акцентування саме на неповноті охоплення суб'єкта станом сну, в англійських дієсловозначеннях кваліфікаційною виступає вказівка на короткочасність сну, яка, крім того, може зазнавати подальшої параметризації (пор.: англ. *to nap* 'to sleep for a short time' [11] та *to catnap* 'to sleep for a very short time' [9]). Натомість для української дієслівної системи характерною є констатація довгочасності сну, супроводжуваної цільовою настановою (пор.: укр. *відсиплятися, відсипатися* 'довго спати, відновлюючи сили після перевтоми, недосипання' [8, I, с. 637] і англ. *to have a long sleep, to sleep off, to make up for lost sleep*), а також вказівка на меншу від фізіологічної потреби тривалість перебування в стані сну (пор.: укр. *недосипати* і англ. *not to sleep enough, not to have enough sleep*). Для англійської мови суттєвою виявилася також параметризація напівсонного стану такими ознаками, як «локалізація суб'єкта поза ліжком» (пор.: англ. *to doze* і укр. *дрімати, куняти*), «денний сон» (пор.: англ. *to nap* і укр. *дрімати, здрімнути, подрімати*), «пограничний стан між сном та активністю» (пор. англ. *to drowse* і укр. *дрімати, напівдрімати*).

Специфічні риси було помічено і в периферійних частинах, заповнених одиницями на позначення тих чи інших аспектів, співвідносних із споживанням їжі. З-поміж додаткових диференційних ознак денотативної природи найпершим упадає в око неоднакове онтологічне розмежування прийомів їжі в часі, що відбивають імпліковані семи «підвечірок» в українських *підвечіркувати, полуднувати*, «середина дня» в англійському *to lunch* та «середина дня або вечір» в англійському *to dine*. Лакунарними щодо англійських виступають також онтологічно співвіднесені, проте семантично некорельовані близькопериферійні укр. *снідати* та *вечеряти*.

В обох ЛСП зафіксовано дієслівні ЛСВ із вказівкою на фізіологічний стан, супроводжуваний недостатньою кількістю спожитої їжі протягом тривалого часу. Такий стан може бути осмислений як нейтральний щодо інших ознак (пор.: укр. *голодувати*; англ. *to starve*), так і такий, що спричинений певними обставинами, зокрема віросповіданням (пор.: укр. *постити* і англ. *to fast*). Для української дієслівної системи типовим є акцентування на систематичності фізіологічного стану голоду (пор. укр. *недоїдати* «систематично не наїдатися») і англ. *not to eat enough (sufficiently)*).

Ізоморфізм простежено в здатності зіставляваних дієсловозначень до імплікації денотативних сем, що вказують на кількість, переважно невелику, проте достатню для життєдіяльності, спожитої їжі (пор.: більш кількісні укр. деривати *перекушувати, перехоплювати, під'їдати, підснідувати, підобідувати, підвечерювати, закушувати* та англ. *to snack*), як і сем конотативної природи, які підкреслюють жадобу до їжі, супроводжувану надмірністю та швидкістю її споживання (пор.: укр. *жертити, напихатися, об'їдатися, обжиратися, наїдатися*; англ. *to glut, to guzzle, to gorge, to devour*). Щоправда, кількість таких дієслівних одиниць в англійському ЛСП є значно меншою в зіставленні з українським, у формуванні якого беруть участь численні словотвірні деривати. Названі складники як українського, так і англійського ЛСП набувають статусу крайньопериферійних, виразно відмежовуючись від центральних та близькопериферійних конститuentів із вказівкою на відносно "нейтральне" споживання їжі.

Вибудовування зіставляваних ЛСП мікрокатегорії «фізіологічний стан» забезпечують також дієслівні ЛСВ, семантично зорієнтовані на називання певних функціональних станів організму, які здебільшого виникають унаслідок порушення нормальної (оптимальної) життєдіяльності організму. Із-поміж обстеженого матеріалу найбільш нейтральними щодо вираження конкретних хвороб чи ознак недомагання виявилися укр. *хворіти, нездужати* (вони тяжіють до центру ЛСП) та близькопериферійні *слабувати, недугувати*. Помічено, що для англійського дієслівного ЛСП однослівне вираження таких фізіологічних станів є

нехарактерним, що утворює відповідні лакунарні зони, компенсовані аналітичними лексеми на кшталт *to be ill, to be sick, to be ailing, to be down with* та різного роду описовими конструкціями на зразок *to suffer from, to be out of sorts* тощо.

Подальша конкретизація хворобливого стану не знаходить системного представлення в англійському дієслівному ЛСП, пор.: укр. *виснажуватися* і англ. *to be (become) exhausted*; укр. *непритомніти* і англ. *to lose consciousness*. При цьому українську лексико-семантичну парадигму поповнюють дієслівні ЛСВ, здатні конкретизувати недужий стан організму через акцентування на причинах його виникнення. Найбільш системними в називанні таких причин стали диференційні ознаки: «утома» (укр. *виснажуватися, стомлюватися, зморюватися, знесилюватися, знемагати, вимотуватися, хлянути* і под.); «утрата свідомості» (укр. *непритомніти, мліти, зомлівати, обімлівати, обмирати, марити*); «інфекційні та запальні хвороби» (укр. *грипувати* 'хворіти на грип' та семантично похідне *кашляти* 'хворіти на кашель'); "порушення температурного режиму тіла" (укр. *температурити, лихоманити*); «нестача повітря» (укр. *задихатися* та лабільні англ. *to choke, to suffocate, to stifle* у значенні 'to be unable to breathe comfortably, to be prevented from breathing' [11]).

Як українське, так і англійське ЛСП містять одиниці, що вказують на хворобливий чи відхилений від нормального стан певної частини тіла чи органа або ж увиразнюють функціональну характеристику останнього. Дієслівну репрезентацію хворобливого фізіологічного стану в зіставлюваних мікросистемах характеризує спільність у маркуванні аналізованих дієсловозначень субстанційними семами, які окреслюють суб'єкт у межах тіла істоти чи його частин, органів, співвідносних із тим чи іншим недужим чи паранормальним станом. Субстанції окреслені номінаціями «частина тіла», а також «певний орган» (в українських одиницях), напр.: укр. *сльозоточити* (про очі), *терпнути* (про тіло або його частину), *стугоніти*₃ (про серце, кров); англ. *to throb* (of a part of the body), *to smart* (a part of your body), *to itch* (part of your body), *to twitch* (a part of someone's body).

Віддалена периферія українського ЛСП, заповнена дієслівними одиницями, семантично зорієнтованими на вираження відхилених від норми або ж характеристичних, функціональних станів певних частин чи органів тіла, виявилася місткішою в зіставленні з англійською, однак не абсолютно специфічною в одієслівленні таких процесуальних ситуацій. Характерною ознакою обох ЛСП стало наповнення аналізованих частин їхніх віддалених периферій як первинними, так і семантично деривованими значеннями на кшталт укр. *стугоніти*₃, *стукати*₂; англ. *to beat*₆, *to bump*₅. Найбільш типовими субстанційними семами виступають: "серце" (укр. *битися, калататися, колотитися, стугоніти*₃, *стукати*₂; англ. *to beat*₆, *to thump*₃, *to throb, to flutter*₃); «судини» (укр. *пульсувати, судомити*; англ. *to convulsive, to pulse, to pulsate, to throb*); «очі» (укр. *западати, злипатися, сипатися, сльозоточити*; англ. *to twitch*); «пошкоджені ділянки шкіри» (укр. *гноїтися, гоїтися, кривавити, наривати, рубцюватися, ятритися*; англ. *to fester, to suppurate*); «кінцівки» (укр. *німіти, терпнути*).

Своєрідне місце в українській та англійській лексико-семантичних парадигмах мікрокатегорії «фізіологічний стан» посідають конституенти, охоплені диференційною ознакою «відчуття болю», які заповнюють віддалені периферії досліджуваних ЛСП. Одієслівлення фізіологічного стану болю в українській та англійській мовах має спільність у введенні до семантики дієслівних ЛСВ диференційних несубсанційних ознак, які розмежовують охоплення суб'єкта нехарактеризованими, «нейтральними» больовими відчуттями (пор.: укр. *боліти* та англ. *to hurt, to pain*) та пролонгованими, хронічними болями (пор.: укр. *нити* та англ. *to ache*). Можливі різновиди больових відчуттів чи види болю, дістаючи системну репрезентацію у віддаленопериферійних дієсловозначеннях зіставлюваних мов, виявляють некорелятивне представлення в досліджуваних парадигмах. Англійське ЛСП характеризує виразна розмежованість фізіологічних станів болю такими характеристичними ознаками, як «гострота» (пор.: англ. *to sting*₂ і укр. *почувати гострий біль*); «раптовість+гострота» (пор.: англ. *to pang* і укр. *відчувати раптовий гострий біль*); «раптовість+короткочасність» (пор.: англ. *to twinge* і укр. *відчувати приступ болю*); «раптовість+пощипування» (пор.: англ. *to smart* і укр. *відчувати пекучий біль*).

Подібність у формуванні зіставлюваних ЛСП мікрокатегорії «фізіологічний стан» забезпечує здатність обох мов до вираження дієслівною семантикою певних больових відчуттів,

які реалізовані введенням додаткових денотативних сем «різкий гострий біль, що створює відчуття уколу» (укр. *колоти*; англ. *to prick, to tingle*), «пощипування» (укр. *щипати*₅; англ. *to tingle*), «хворобливо-лоскотливе подразнення шкіри, слизової оболонки» (укр. *свербіти*; англ. *to itch*). При цьому українське ЛСП виступає більш деталізованим щодо називання дієслівних станів специфічного болю, осмисленого як за характеристичними, вирізнявальними ознаками денотативного характеру, так і за субстанційною векторністю, напр.: укр. *крутити, ламати, ломити, тягнути* (звичайно про кістки, суглоби, кінцівки), *тріщати, розколюватися, розриватися, розламуватися* (про біль у голові) тощо.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Зіставний аналіз українського та англійського ЛСП мікрокатегорії «фізіологічний стан» виявив низку співвідносних та специфічних тенденцій в облаштуванні цих лексико-семантичних парадигм, найпоказовішими з-поміж яких вважаємо: а) спільну тенденцію центральних частин зіставлених ЛСП до заповнення їх дієсловозначеннями, що вказують на життєво необхідні фізіологічні стани (з характерною відмінністю українських одиниць указувати на систематичність перебування в таких станах) та несхожість заповнення таких частин лакунарними відносно англійської мови українськими конститuentами на позначення загального хворобливого стану; б) неспіввідносність у конкретизації фізіологічного стану сну через неоднакову актуалізацію розрізнявальних диференційних ознак, системний вияв яких характеризує налаштованість українських дієсловозначень на осмислення неповноти охоплення таким станом, а також його цільову довгочасність і фізіологічну нестачу, та специфічність англійських одиниць у параметризації виокремленої процесуальної ситуації ознаками «короткочасність», «локалізація суб'єкта поза ліжком», «денний сон», із можливістю їхньої одночасної імплікації; в) специфічність віддаленопериферійних українських, як і англійських конститuentів на позначення співвідносного з добовими фазами розмежування споживання їжі, неоднаковість позамовного осмислення якого відбито в уведенні таких диференційних ознак несубстанційної денотативної природи, як «ранок», «середина дня», «підвечірок», «вечір»; г) спільність у заповненні віддалених периферій складниками на позначення характеристичних станів, співвіднесених з оптимальним та паранормальним функціонуванням певних частин чи органів тіла, та більша специфічність української парадигми до імплікації конкретизованих субстанційних суб'єктних сем; г) неспіввідносність віддалених периферій, заповнених дієслівними ЛСВ, маркованими диференційною ознакою «біль» через неоднакове розмежування фізіологічних станів болю, осмислення якого в англійському ЛСП виступає більш містким у межах характеристичних ознак «раптовість», «гострота», «короткочасність», тоді як в українській лексико-семантичній парадигмі його деталізацію, крім указаних параметрів, простежено в указівці на тривалість та ампліудність загострення больових відчуттів, а також локалізацію в організмі. Перспективним залишається міжмовний аналіз співвідносних ЛСП українських та англійських дієслів, сформованих іншими складниками субкатегорії «процесуальність-стан».

ЛІТЕРАТУРА

1. *ВСАУУАС*: Великий сучасний англо-український, українсько-англійський словник / [уклад. А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк]. — Донецьк : ТОВ ВКФ „БАО”, 2006. — 1008 с.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. — Донецьк : Вид-во ДонНУ, 1996. — 1996. — 435 с.
3. Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : монографія / Н. Б. Іваницька. — Вінниця : СПД Главацька, 2011. — 636 с.
4. Іваницька Н. Б. Лексико-семантична парадигматика в міжмовному зіставленні української та англійської дієслівних систем / Н. Б. Іваницька // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. статей / відп. ред. О. О. Тараненко. — Вип. 9. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2009. — С. 333—338.
5. Іваницька Н. Б. *Tertium comparationis* у міжмовному зіставленні дієслівних систем / Н. Б. Іваницька // Мовознавство. — 2009. — №1. — С. 46—59.
6. Каленич В. М. Двоскладні речення з одновалентними дієслівними предикатами в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / В. М. Каленич. — К., 2007. — 19 с.

7. Леута А. И. Семантико-синтаксическая структура предложений с глагольными предикатами состояния в современном украинском литературном языке : дис. ... кандидата филол. наук : спец. 10.02.02 "Украинский язык" / Леута Александр Иванович. — К., 1988. — 178 с.
8. СУМ: Словник української мови : в 11т. — К. : Наук. думка, 1970–1980. — Т. 1—11.
9. LDCE: Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс]. — Third ed. — Edinburgh Gate : Longman, 2001. — CD-ROM. — System requirements: PC – 486 66 MHz, Windows 95/98, NT 16 Mb RAM. — Назва з титул. екрану.
10. Levin B. English Verb Classes and Alternations / Beth Levin. — Chicago : University of Chicago Press, 1993. — 348 p.
11. OALDCE: Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English [Електронний ресурс] : dictionary / [chief ed. S. Wehmeier]. — Seventh ed. — 110 MB. — Oxford : Oxford University Press, 2006. — CD-ROM. — System requirements: Windows 98 / NT/ ME /2000/ XP; 350 MHz. — Назва з титул. екрану.

Иваницкая Н. Специфика глагольной микрокатегории «физиологическое состояние» в украинском и английском языках: лексико-семантический аспект.

Осуществлено межъязыковое сопоставление реализации микрокатегории «физиологическое состояние» субкатегории «процессуальность-состояние». Доказана целесообразность использования двустороннего межъязыкового контрастивного анализа, при котором выбранный объект исследования проецируется на *tertium comparationis*, в роли которого выступает теоретически обоснованная категория «процессуальность». Определены онтологические основания идентификации физиологических состояний, формирующие микрокатегорию «физиологическое состояние». Выделенную микрокатегорию параметризуют дифференциальные признаки: 1) «жизненно неотъемлемые физиологические состояния» и 2) «возможные функциональные состояния организма». На основе выделенных дифференциальных признаков выстроены соотносимые лексико-семантические поля с четко выраженными центром и перифериями. Выявлен ряд общих и специфических тенденций построения таких лексико-семантических полей. Доказана общая тенденция центральных частей сопоставляемых полей к заполнению их глаголами для обозначения жизненно необходимых физиологических состояний. Выяснено, что некоррелятивными являются глаголы для обозначения физиологического состояния сна и еды. Указано на алломорфности отдаленных периферий лексико-семантических полей, заполненных глаголами для обозначения физиологического состояния боли.

Ключевые слова: межъязыковое сопоставление, глагольные системы украинского и английского языков, микрокатегория «физиологическое состояние», лексико-семантическое поле.

Ivanytska N. Specificity of the Microcategory "Physiological State" in Ukrainian and English: Lexical-Semantic Aspect.

The paper focuses on the cross-language study of the verb microcategory "physiological state" as a part of the subcategory "process-state". The using of two-sides analysis with the deductively chosen *tertium comparationis* is believed to be the most effective for cross-language researches. The verb category "verbality" is conceded to be such *tertium comparationis*. The ontological background of this microcategory causes the basic distinct indications: (1) physiological state vital for life, and (2) possible functional physiological state. The comparable lexical-semantic fields with distinct central and peripheral parts based on the selected differential features are built. A number of common trends and allomorphic construction of lexical-semantic fields were found. A common for central parts tendency to be filled with the verbs denoting vital physiological state was determined. The verbs denoting the physiological state of sleep and eating are believed to be uncorrelative. The verbs nominating the physiological state of pain are assumed to have a lot of differences in the contrastive Ukrainian and English verb systems.

Key words: cross-language comparisons, Ukrainian and English verbs, microcategory "physiological state", lexical-semantic field.

Лілія Калитюк
(Київ)

УДК 81:811.11-112

ПОРІВНЯННЯ РІВНОЗНАЧНОСТІ В ГОТСЬКІЙ ТА ДАВНЬОІСЛАНДСЬКІЙ МОВАХ

У статті на матеріалі готської та давньоісландської мов досліджено мовні засоби, що вживають для порівняння рівнозначних об'єктів і дій. Описаний арсенал одиниць, причетних до оформлення таких порівнянь, і встановлено їхню праїндевропейську генетичну спорідненість. Виявлено найбільш частотні сполучники, що залучаються до аранжування порівнянь рівнозначності, окреслено лексико-семантичні відмінності між порівняннями готської та давньоісландської мов. Зокрема встановлено, що обидві мови зберегли архайчне (дистантне) розміщення сполучників, що конструюють порівняння рівнозначності. Готські порівняння не дозволяють встановити специфіку світосприйняття готів, оскільки містять біблеїзми. Давньоісландські порівняння містять мовні одиниці, пов'язані з довкіллям (флорою, фауною). Аналіз мовних фактів проведено із залученням даних інших давньогерманських мов.

Ключові слова: готська мова, давньоісландська мова, порівняння, рівнозначні порівняння, об'єктів і дій порівняння

Постановка проблеми. Ця наукова розвідка є спробою зіставити принципи організації та семантичного наповнення порівнянь у готській та давньоісландській мовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що мовне явище може бути задовільно пояснене лише у діяхронічному контексті. Попри постійний інтерес до проблеми порівнянь у сучасних лінгвістичних студіях [4 – 6], спостерігається брак історичних розвідок, які б торкалися цієї проблеми. Якісний виняток представляють праці І.Р.Буніятової та Л.М.Ікалюк. Утім, у першій праці порівняння відстежуються у контексті еволюції гіпотаксису, а в другій – на матеріалі однієї мови (давньоанглійської) [1; 3]. Для германського мовознавства обидві мови представляють надзвичайний інтерес, оскільки цінність готської мови полягає у тому, що вона є репрезентативним еталоном, точкою відліку у германістиці завдяки своїй ранній писемній фіксації. Давньоісландська ж, попри свою значну хронологічну віддаленість від готської мови, відома своєю архайчністю, відсутністю помітних граматичних інновацій та збереженням рис, успадкованих від прагерманського періоду [1, с. 122]. Багата і самобутня література (ісландські саги IX – середини XIст., записані здебільшого в XIIIст.) якої дозволяє відстежити специфіку світобачення усіх давніх германців.

Завдання дослідження продиктовані метою і полягають в окресленні структури і семантики готських та давньоісландських мовних засобів, причетних до оформлення порівнянь рівнозначності дій та об'єктів. У мовознавчих студіях існує загальна згода стосовно такого типу порівнянь, як рівнозначності (*equatives*), які по суті, передають сему «щонайменше такий як» *at least as Adj as*. Підтримкою до цієї тези є вживання у його структурі апроксиматорів (*nearly, almost*), кратних числівників (*twice, three times*). **Об'єктом** цієї розвідки є порівняння рівнозначності готської та давньоісландської мов з погляду структури та лексико-семантичного наповнення таких одиниць, що становить предмет дослідження. Будучи основою пізнавальної діяльності людини, порівняння скорочує шлях отримання нового знання, оскільки невідоме пізнається шляхом зіставлення з відомим людині, пізнаним поняттям, об'єктом, досвідом тощо. Відтак звернення до різноаспектного вивчення порівнянь є багатообіцяючим і прогнозовано плідним, оскільки такий підхід дозволить реконструювати багатогранну діяльність людини, не лише мовленнєву [4, с.23]. Йдеться, до прикладу, про побут, соціокультурні стереотипи, моральні стандарти мовної спільноти. Отже, цілком зрозумілим і самоочевидним є звернення до найдавніших пам'яток писемності з метою відстеження витоків цього мовного явища та лінгвальних засобів, причетних до аранжування порівняння. Окремішність, унікальність та цінність обраних для зіставлення мов полягає в їхній архайчності, що дозволяє використовувати факти цих мов для відстеження певних спільних та відмінних рис, еволюційних зрушень та світоглядних особливостей давніх германців. До того ж проблемі аранжування порівнянь цих

двох мов не приділялося належної уваги [2, с. 66], що зумовлює актуальність та новизну такої розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У готській мові порівняння доцільно розглядати вузько, власне з погляду залучених мовних засобів, полишаючи поза увагою соціокультурний аспект. Таке міркування зумовлено об'єктивними причинами, а саме: пам'ятки готської мови передусім є перекладами з грецької, що передбачає точність відтворення перекладеного тексту і не дозволяє впевнено розглядати особливості мовної картини світу готів. Приклади порівнянь готської мови відносять до біблеїзмів, які за своєю природою позбавлені інформації про особливості світобачення носіїв мови друготвору: порівняння віри з гірчичним зерном *galaubein swe kaurno sinapis* (CA Mark 4:31; CA Luke 17:6); або ж духа з голубом *ahman swe ahak* (CA Mark: 1:10), *ahma <...> swe ahaks* (CA Luke 3:22); натовпу з отарою овець без пастуха *swe lamba ni habandona hairdeis* (CA Matthew 9:36); чи диявола з блискавкою, що впала з неба *Satanan swe lauhmunia driusandan us himina* (CA Luke 10:18); людей з вівцями та вовками *swe lamba in midumai wulfe* (CA Luke 10:3); послідовників Бога з улюбленими дітьми *galeikondans guda swe barna liuba* (Ephesians 5:1); єпископів із служителями Божими *skalub-þan aipiskaupus ungafairinops wisan, swe gudis fauragaggja* (Titus 1:7); старших чоловіків з батьками *andbeitais <...> swe attin* (Timothy I 5:1); старших жінок з матерями *sineigos swe aiþeins* (Timothy I 5:2). Така неперспективність відстеження особливостей побуту, світобачення готів через вживання порівнянь все ж не позбавляє дослідника обґрунтовано припустити, що перекладений матеріал Біблії таки містить відомі для готів поняття, що закладають підвалини їхнього повсякденного життя: *barna liuba, attin, ahaks, kaurno sinapis, swistruns, aiþens*. Іншими словами, немає підстав упевнено говорити про світоглядну унікальність готів, але є можливість окреслити широкий позамовний контекст, екзофору, спільну для них (готів) та інших мовних спільнот, для яких є зрозумілою Біблія. Це міркування є суголосним із спостереженням про те, що сприйняття світу людиною є антропоцентричним, оскільки продуктивним і не складним є процес порівняння відомих понять, величин [3, с. 14]. Тож видається корисним співставити готські порівняння з давньоісландськими.

Давньоісландська мова представлена насамперед піснями про богів та героїв «Старшої Едди» (друга половина XIIIст.), які імовірно кілька століть існували в усній формі, допоки отримали писемну фіксацію. Корисність вибору «Старшої Едди» вбачається у її різноманітності та тематичній суголосності з готською Біблією у сенсі апелювання до суспільно важливих речей, об'єктів, чеснот, (по)дій, виражених такими порівняннями. Відверта дидактичність багатьох пісень «Старшої Едди» чергується зі спокійною об'єктивністю розповідної прози.

При побіжному аналізі давньоісландського епосу впадає у вічі висока питома вага порівнянь нерівнозначності, порівняно з фактичним матеріалом готської мови. Порівняння рівності, у свою чергу, містять зіставлення сухої ялини з людиною, яку ніхто не любить: *Hrømar þoll/sūs stendr þorpi ā, hlýr b q r k r n ē b a r r ; svā es maþr/sās manngi ann* (Hovamol, 50); швидкоплинність багатства з кліпанням ока *svā es auþr/sem augabragþ* (там само, 76); самотність з лісовою осикою *Einstöþ emk orþin/sem Qsp ī holti* (Hamthesmol, 5); крик короля з ревом ведмеда *Þā hraut víþ ræsir /enn reginkunngi, ballr ī brynju, /sem björn hryti* (Hamthesmol, 26), битви людей з боротьбою орлів над гілками *Vel hqfum vegit, /stQndum ā val Gotna standofan eggmōþum, /sem ernir ā kvisti* (там само, 31). Отже, не важко помітити, що у давньоісландській мові порівняння розкривають важливі поняття для давніх германців (самотність, боротьба, багатство), природний ландшафт (лісова місцевість), фауну (ведмеді, орли), флору (ялина, осика).

У синхронних мовознавчих студіях зазначається про наявність сталого стандартного арсеналу мовних засобів, причетних до оформлення порівняльних конструкцій (Rett, J.). Таке спостереження повною мірою можна застосувати до діахронічних студій, оскільки так само у давніх мовах (у нашому випадку, у готській та давньоісландській) наявні сталі мовні одинці, що забезпечують архітектоніку таких структур. Сталість таких мовних одиниць є характерною і для інших давньогерманських мов (давньоанглійська, алеманський та (східно)франкський діалекти давньовірхньонімецької мови, баварський діалект давньосаксонської мови). Різниця полягає лише у взаємному розміщенні таких одиниць, а саме контактного положення корелятивних пар

при порівнянні об'єктів (давньоанглійська *swa swa*, давньверхньонімецька, південно-рейнський франкський діалект *sama sō*) чи дистантного (більш поширеного) (готська *swe ... jah*, давньосаксонська *sō sama...sō*, давньоісландська *sva ... sem*, давньосаксонська, баварський діалект *sama so ...sama*, давньверхньонімецька, алеманський діалект *so...sosa*, давньверхньонімецька, східно-франкський діалект *sō ... sō*). Побіжного погляду достатньо, щоб зазначити матеріальну схожість наведених вище одиниць, що може бути зумовлено спільністю їхнього походження, архаїчністю. Приклад готської мови свідчить про те, що дистантне розміщення таких корелятивних пар є більш давнім. Давньоісландська мова не зазнала позиційних інновацій на відміну від давньоанглійської та давньверхньонімецької (південно-рейнський франкський діалект) мов. Отже, для оформлення порівнянь об'єктів германські мови мають фіксований арсенал успадкованих мовних засобів. По-друге їхнє взаємне розміщення може зазнавати змін від дистантного до контактного (більш новітнього).

При порівнянні рівноцінних дій у давньгерманських мовах застосовуються або ж контактено розташовані пари (готська *swaswe*, давньоанглійська *swa swa*, давньверхньонімецька, південно-рейнський франкський діалект *sama sō*, давньосаксонська *al sō*, давньосаксонська, баварський діалект *sama so*), або ж одна матеріальна одиниця (давньоісландська *sem*, давньверхньонімецька, алеманський діалект *so*, давньверхньонімецька, східно-франкський діалект *sō*). Мовні засоби, причетні до порівняння рівнозначних дій у давньгерманських мовах, таким чином, дещо відмінні від таких, що застосовуються для зіставлення об'єктів.

Рівнозначні дії, об'єкти у готській мові порівнюються із залученням, по-перше, якісних відзайменникових прислівників, як-от: *swa* «так», *swe* «як», *galeiko* «подібно», *galeiks* «схожий, подібний» і, по-друге, вказівних займенників на зразок: *so* «ця», *sa* «цей», *sama* «самий», *sa sama* «той самий», *samo* «той самий»; аглютинативно приєднаних *sa*, *þata*, *so* до відносної частки *ei*: *saei*, *þatei soei*, *þatei ... þata*. Найпоширенішою мовною одиницею, що вводить порівняння рівнозначності є сполучник *swa*, дериват від займенника третьої особи **s(w)e*. Етимологічна розвідка свідчить на користь спільноіндоєвропейського походження досліджуваної одиниці. Пор.: PIE **swō-* «so», PG *swa, OE *swa*, *swæ*, OSaxon, Middle Dutch, OHG *so*, ONorse *sva*, Danish *saa*, Swedish *så*, OFrisian *sa*, Dutch *zo*, German *so* «so»). У готській мові порівняння може вводитися із залученням дистантно розташованої корелятивної пари *swa ... (ni) swe* «так...як»: (1) <...> *jah swa managai swe attaitokun imma, ganesun* (CA Mark 6:56) – «і стільки, скільки торкнулося його, були зцілені»; (2) *swa ufta swe* (A Corinthians I 11:25) – «так часто, як»; (3) *swa managai swe* (A, B Timothy I 6:1) – так багато, скільки; (4) *swa lagga swe* (A Romans 11:13); (5) *swa managai auk swe* (A Galatians 3:27); (6) *apþan ik nu swa rinna, ni <swe> du unwis<s>amma; swa jiuka, ni swe luftu bliggwands*; (A Corinthians I 9:26) – «Я тому так біжу, не як невпевнено, так б'юся я, не як хтось б'є повітря».

Сполучник *swaswe* вводить не лише підрядні наслідкові, а й підрядні порівняльні. На відміну від *swe*, якому властиво сполучатися з іменниками, *swaswe* переважно вводить (не)повні речення: (7) *gamotidedun imma twai daimonarjos us hlaiwasnom rinnandans, sleidjai filu, swaswe ni mahta manna usleipþan þairh þana wig jainana*. (CA Matthew 8:28) – «зустріли його двоє одержимі дияволом, вийшовши з могил, <такі> переповнені злістю, що жодна людина не могла пройти тим шляхом». Але трапляються випадки, коли вказана одиниця входить до складу структури [*swaswe* [NP [NAdj]]]: (14) *swaswe malma mareins* (A Romans 9:27) – «як піску в морі».

Swaswe може бути конститuentом корелятивної пари із дистантно розташованими *swah* (8) *swa* (9), (10) та *samo*: (8) *jah swaswe warþ in dagam Nauelis, swah wairþiþ jah in dagam sunaus mans* (CA Luke 17:26) – «як було в дні Ноя, так буде і в дні Сина людського»; (9) *swaswe raihtis lauhmoni lauhatjandei us þamma uf himina in þata uf himina skeiniþ, swa wairþiþ sunus mans in daga seinamma* (CA Luke 17:24) – «як блискавка, що блискає з однієї частини неба, освітлює іншу частину під небесами, так має і син людський у його дні»; (10) *unte swaswe ufarassus ist þulaine Xristaus in uns, swa jah þairh Xristu ufar filu ist jah gaþrafsteins unsara*. (B Corinthians II 1:5) – «як і страждання Христа присутні в нас, так і ми знайдемо заспокоєння в Христі».

Засвідчено непоодинокі випадки дистантно розташованих корелятивних пар *swe ... galeikai* «як ... як» (11), *swe ... swa* «як ... так» (12), *swe ... swaswe* «як ... як» (13): (20) *Saudauma þau waurþeima jah swe Gaumaurra þau galeikai waurþeima* (A Romans 9:29) – «ми були як Содом, і як для Гоморри

створені». (12) *swe þiubs in naht swa quimip* (Thessalonians I 5:2) – «як злодій вночі так приходить». (13) *þizai laiseinai is; unte was laisjands ins swe waldufni habands jah ni swaswe þai bokarjos* (CA Mark 1:22: CA Matthew 7:29) – «Їх навчав так, ніби мали владу, а не як скрибів».

Зрідка для порівняння вживається мовна одиниця *samo* «такий самий» (14), когнати якої засвідчені не лише в германських мовах, а й у більш широкій ІЄ мовній площині: О Norse *same, samr* «такий же», PG **sama-* «такий самий» (cf. О Saxon, OHG *samant*, German *samt* Gothic *samana* «разом», Dutch *zamelen* «збирати», German *zusammen* «разом»), PIE **samos* «той самий», від кореня **sem-* (1) «один», «як один» (adv.), «разом з». (14) *þata samo taujand* (CA Luke 6:33) – «так само з грішниками». *Sama* або *swa* можуть вживатися як перша частина складеного слова з елементом *-laud*: (15) *ni in Israela swalauda galaubein bigat*. (CA Luke 7:9) – «ні, не в Ізраїлі не знаходив я такої великої віри»; (16) *ei andnimaina samalaud* (там само, 6:34) – «отримати стільки ж».

Для порівняння рівнозначності дій у давньоісландській мові вживаються одиниці *sem, mannlkun, sã*: (17) *sem Durinn sagþi* (Voluspo, 10) – «як Дурінн сказав»; (18) *sem gott kveþa* (Novamol, 12) – «як вважає більшість»; (19) *hefr eyrindi sem erfipi* (Thrymskvitha, 9) – «чи дізнався новини, як <знайшов> проблеми?»; (20) *Hann er matniþingr sã, at hann kvelr gesti sþna* (Grimnismol, c. 126) – «Він такий підлий, що знуцається над своїми гостями».

Висновки: по-перше, мовні засоби, причетні до аранжування порівнянь рівнозначності у готській давньоісландській мовах, успадковані від праіндоевропейської мови-основи. По-друге, порівняння рівнозначності у корелюючих мовах реалізується за допомогою сталого набору мовних засобів, які можуть вживатися як самостійно, так і в складі корелятивних пар. По-третє, лексичне наповнення порівнянь свідчить про те, що вони покликані узгодити нову інформацію з позамовним контекстом, мінімально впливаючи на світосприйняття реципієнта і є відображенням екзофоричного контексту. Подальші дослідження **перспективно** зосередити на вивченні особливостей порівнянь нерівнозначних дій, об'єктів на матеріалі (не)споріднених мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV – XIII ст.) : монографія / І.Р. Буніятова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с. – Бібліогр. : с. 244 – 325.
2. Дубинин С.И., Бондаренко М.В., Тетеревёнков А.Е. Готский язык: Учебное пособие / С.И. Дубинин, М.В. Бондаренко, А.Е. Тетеревёнков 2-е изд., доп. Самара: Изд-во «Самарский университет», 2006. – 148 с.
3. Ікалюк Л.М. Порівняльні конструкції в текстах давньоанглійської мови: структурний і функціонально-семантичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови / Л.М. Ікалюк. – Київ, 2010. – 20 с.
4. Харитончик З.А. Сравнение в процессах языковой номинации // Очерки о языке. Теория номинации. Лексическая семантика. Словообразование : Избр. труды. – Минск, МГЛУ, 2004. – С. 22 – 31.
5. Gajewski, Jon More on Quantifiers in comparative clauses : Інтернет-ресурс. – Режим доступу : http://www-bcf.usc.edu/~pancheva/Gajewski_QiC.pdf
6. Heim, Irene Remarks on comparative clauses as generalized quantifiers : Інтернет-ресурс. – Режим доступу : : Інтернет-ресурс. – Режим доступу : <http://www.semanticsarchive.net/Archive/mJiMDBIN/comparatives%20as%20GQs.pdf>
7. Online Etymology Dictionary : Інтернет-ресурс. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com/>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. The Gothic Bible : Інтернет-ресурс. – Режим доступу : <http://www.wulfila.be/gothic/browse/>
2. Poetic Edda : Інтернет-ресурс. – Режим доступу : <https://ru.scribd.com/doc/40146250/Poetic-Edda-Old-Norse-English-diglot>

Калытюк Л. Сравнения равнозначности в готском и древнеисландском языках.

На материале готского и древнеисландского языков исследуются языковые средства, употребляющиеся для сравнения равнозначных объектов и действий. Описан арсенал единиц, причастных к оформлению сравнений равенства, установлены лексико-семантические различия между сравнениями готского и древнеисландского языков. Установлено, что оба языка сохранили архаическое (дистантное) расположение союзов, привлекаемых к конструированию сравнений равенства. определено их праиндоевропейское генетическое родство. Описаны наиболее часто встречаемые союзы, привлекаемые к аранжировке сравнений, обозначены лексико-семантические отличия между сравнениями готского и древнеисландского языков. Готские сравнения включают библезмы, таким образом препятствуя выделению особенностей мировоззрения готов.

Древнеисландские сравнения имеют в своей структуре языковые единицы, относящиеся к окружающей среде (флоре, фауне). Анализ языковых фактов проведен с привлечением данных других древнегерманских языков.

Ключевые слова: готский язык, древнеисландский язык, объектов и действий сравнение, равнозначные сравнения.

Kalytyuk L. Comparisons of Equity in Gothic and Old Norse.

The article seeks to explore the means of the Gothic and Old Norse languages used in comparisons of equity. The detailed analysis of language data reveals that comparisons of equal objects and actions in the languages are carried out by a set of conjunctions. The conjunctions in question trace their origin back to PIE, having cognates in IE languages. Both languages retain archaic position of conjunction pairs, being the distant one as opposed to innovative contact position of OE conjunctions. The choice of language means is often determined by the object of comparison (action / object(s)). The article holds that Gothic comparisons of equity, being Biblical expressions, do not allow to trace the worldview of the Goths, Old Norse comparisons contain language units having to do with environment (flora, fauna). The data from other old Germanic languages are included.

Key words: comparison, comparison of objects and actions, equaty comparisons, Gothic language, Old Norse.

Юлія Колядич
(Вінниця)

УДК 81'25–051

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ПЕРЕКЛАДАЧА: ГЕНЕЗА ТА ЕВОЛЮЦІЯ

У статті досліджено поняття мовної особистості перекладача, висвітлено стратегії його мовленнєвої поведінки, визначено екстралінгвістичні чинники, що впливають на формування його мовної особистості. Автор розкриває причини, що зумовлюють інтерферентні явища у межах мовної свідомості білінгва (перекладача), узагальнює філософські концепти, пов'язані з осмисленням феномена картини світу у широкому мовному просторі, що надає можливості глибше проникнути у сутність явища білінгвізму. Дослідниця акцентує увагу на відмінності просто мовної особистості, що володіє двома мовами, від мовної особистості перекладача, спрямованої на національну мовну особистість носіїв мови перекладу. У статті наголошено також, що мовна особистість перекладача максимально наближена до національної мовної особистості реципієнта. Таким чином, мовна особистість перекладача є одним із функціональних аспектів загальнолюдської мовної особистості. Слугуючи засобом аналізу людської діяльності, мовна особистість перекладача розкриває контекст своєї культури з притаманними їй рисами.

Ключові слова: мовна особистість перекладача, вербальна комунікація, генезис, екстралінгвістичні чинники, мовна картина світу.

Постановка проблеми. Антропоцентричний характер сучасних мовознавчих досліджень у галузі перекладу передбачає вивчення питань вербальної комунікації, серед яких проблема формування мовної особистості перекладача виступає на перший план. Проте функціонування зазначеного феномена не обмежується рамками термінологічного апарату лінгвістичної науки – цей термін є міждисциплінарним та постає предметом вивчення в психології, філософії, літературознавстві, культурології, теорії комунікації, когнітивістики та герменевтики.

У поєднанні з проблемою «мова і суспільство» питання мовної особистості перекладача набуває додаткового наповнення, оскільки зазначене явище, що виникає у процесі міжкультурної комунікації, призводить до інтерференції мовних картин світу у межах мовної свідомості окремого носія мови (перекладача). Цим зумовлюється актуальність запропонованої розвідки.

Мета статті визначається необхідністю дослідження мовної особистості перекладача як комплексного явища, з визначенням стратегій його мовленнєвої поведінки, екстралінгвістичних чинників, що впливають на генезис його мовної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етимологічно поняття мовної особистості є «похідним від поняття особистості в психології та соціології й утворено розширенням терміну «особистість» і звуженням об'єму поняття», що позначається ним» [1, с. 33]. Зазначене поняття, уперше запропоноване В.В. Виноградовим в роботі «Про художню прозу» (1930), ще й досі виступає об'єктом чисельних наукових дискусій, в яких запропоновано нові підходи до категорії мовної особистості, представлено її дефініційні характеристики, що відкриває можливості для розвитку антропоцентричного напрямку в мовознавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Енциклопедичний словник російської мови фіксує мовну особистість як багатозначний термін: 1) будь-який носій тієї або іншої мови, що характеризується здійсненням аналізу створених ним текстів з точки зору використання в них системних засобів певної мови для відображення бачення їм навколишньої дійсності (картини світу) та для досягнення певної мети у цьому світі; 2) найменування комплексного засобу опису мовних здібностей індивіда, що об'єднує системне уявлення про мову з функціональним аналізом текстів [8].

Сучасне розуміння зазначеного терміну висвітлюється в дослідженнях Ю. Караулова, який наповнив його особливим теоретичним змістом, завдяки чому ця категорія набула особливого незмінного статусу в лінгвістиці: «мовна особистість – тип повноцінного уявлення особистості, що вміщує в себе психічні, етичні, соціальні та інші компоненти, але заломлений через її мову та дискурс» [4, с. 86]. Саме на такому розумінні мовної особистості ґрунтуються сучасні лінгвістичні дослідження щодо її структурних рівнів, серед яких виокремлюємо: *вербально-семантичний (вербально-граматичний) або лексичний, лінгвокогнітивний (тезаурус) та мотиваційний (прагматикон)*.

«Кожен із цих рівнів, – як слушно зазначає Ю. Караулов, – характеризується певним набором одиниць, які в сукупності охоплюють усі використані у вивченні мови одиниці відповідно до специфіки зазначених рівнів» [5, с. 672].

Лексичний рівень містить «фонд лексичних і граматичних засобів, що використовуються індивідом у створенні текстів» [4, с. 87), при цьому на перший план виступають інтелектуальні здібності людини. Таким чином, нижчий, вербально-семантичний рівень, що вимагає від носія досконалого володіння мовою, визнається нульовим, хоча і складає необхідну передумову становлення та функціонування мовної особистості.

Когнітивний рівень передбачає «картину світу мовної особистості, що втілена в її тезаурусі» з визначенням домінант, пов'язаних з національною культурою, традиціями й прийнятою в суспільстві ідеологією. Таким чином, перший рівень вивчення мовної особистості виокремлює в її картині світу варіативну частину на основі знання її ядерної складової [5, с. 672].

Мотиваційний рівень охоплює «комунікативно-діяльнісні потреби індивіда», із співвіднесенням мотивів, установок, цілей, «інтенціональності», що обумовлені інваріантою мовної поведінки особистості (уявлення про сенс буття, мову, індивідуальні цілі, мотиви тощо).

Мовна особистість перекладача також обумовлюється зазначеними рівнями й визначається як засіб опису мовної діяльності індивіда, що оперує двома мовами. У зв'язку з цим розглянемо характер співіснування двох мовних систем мислення аналізованої мовної особистості. При цьому зазначимо, що формування усіх трьох рівнів вторинної мовної особистості не відбувається синхронно, шляхом поступового збільшення кількості одиниць на кожному рівні. Першим у вивченні іноземної мови формується вербально-семантичний рівень: відбувається накопичення словникового запасу, засвоєння сполучуваності слів та лексико-семантичних стосунків між ними.

На більш розвиненому етапі починають функціонувати вищі рівні вторинної мовної особистості, адже «якщо мовний бар'єр абсолютно очевидний, то бар'єр культурний стає таким тільки при зіткненні (зіставленні) рідної культури з чужими, відмінними від неї» [7, с. 33].

Особливого розвитку ці рівні отримують у процесі безпосереднього зіткнення культур в умовах реальної комунікації, успіх якої певною мірою залежить від того, наскільки учасники комунікативного акту знайомі зі звичаями та традиціями, властивими іншій культурі. Цілеспрямоване формування вторинної картини світу спостерігається за допомогою відбору і вивчення прецедентних текстів та інших мовних одиниць, що несуть інформацію про відмінності культур.

Таким чином, проникнення в іншу мову та культуру розширює світогляд мовної особистості, збагачуючи її новими елементами, формами й мотивами, що надають певні перспективи її виокремлення від особистості, що була сформована рідною мовою. При цьому, заакцентуємо, що не завжди можна говорити про можливість їх досконалого та остаточного розмежування у свідомості людини, але в дослідницьких цілях ця диференціація є доцільною.

У процесі вивчення іноземної мови не лише додається друга (вторинна) мовна особистість, а відбувається розвиток, розширення існуючої мовної особистості, що супроводжується ускладненням її структури. Еволюціонує й та частина мовної особистості, яка реалізується в процесі комунікації рідною мовою. Аксиоматичним є те, що мовна особистість людини змінюється упродовж її життя, що дає підстави говорити про вивчення іноземної мови як потужного каталізатора цього процесу, виводячи його на принципово новий рівень.

Одночасно відбувається розвиток самої людини як особистості в психологічному розумінні – адже мовна особистість є її продовженням. Із цього приводу Вільгельм фон Гумбольдт зазначав: «Через розмаїття мов для нас відкривається багатство світу і розмаїття того, що ми познаємо в ньому, й людське буття постає для нас ширшим, оскільки мови у виражальних та дієвих рисах надають нам різні засоби мислення та сприйняття» [2, с. 349]. Це відноситься як до загального світобачення людини, так і до його знань відносно мови як системи.

Вивчення другої мови надає можливість проникнути в сутність мовних явищ, в закони функціонування людської мови взагалі та рідних мов, що вивчаються, зокрема. Це не може не відбитися на мовній особистості індивіда, оскільки «істотні особливості мов і тим більше культур розкриваються у зіставленні, порівняльному вивченні мов і тим більше культур» [7, с. 33].

Іноземна мова, як відомо, має у володінні два мовних коди, результатом чого є прагнення білінгва включати у свою мову іншомовні слова та вирази з метою більш об'ємнішого позначення того чи іншого явища дійсності, користуючись поняттями іноземної мови, об'єм та структура яких не збігаються об'ємом та структурою схожих понять в рідній мові, і які тому надають додаткову можливість для точної передачі думки.

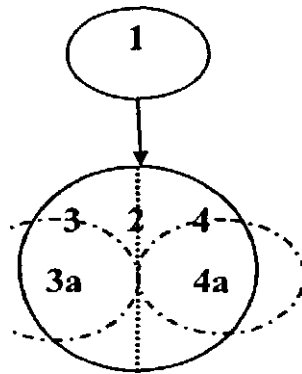
З цього приводу С. Тер-Мінасова зауважує: «Порівняльний опис норм двох мов розкриває існуючі в кожній мові словникові прогалини, «білі плями» на семантичній карті мови, непомітні зсереди, наприклад, людині, що володіє тільки однією мовою» [7, с. 120].

Знайомство з іншою мовою та культурою, – продовжує цю думку дослідниця, – допомагає людині усвідомити наївність картини світу в тому вигляді, в якому вона «нав'язується» рамками рідної мови. Якщо людина погоджується з тим, що «непорухливі» й «істинні» цінності в кожній культурі свої, і з'являється бажання зрозуміти й, по можливості, прийняти інші культурні цінності та елементи картини світу, вони можуть стати надбанням і його мовної особистості [7, с. 120].

Таким чином, мовна особистість зазнає змін на усіх рівнях й трансформується в іншу форму, збагачуючись за рахунок засобів нової мови й накопиченого в ній людського досвіду. Поряд із цим для успішної комунікації як в середовищі носіїв рідної, так і іноземної мови білінгв (перекладач) вимушений дещо абстрагуватися від багатств іншої лінгвокультури.

Спілкуючись іноземною мовою, він повинен орієнтуватися на середнього носія цієї мови для того, щоб, з одного боку, зрозуміти своїх співрозмовників, а з іншого – бути зрозумілим і не викликати реакції відчуження. Так само орієнтація у своїй мовленнєвій діяльності на чужі для носіїв рідної мови цінностей (використання іншомовних вкраплень) може стати перешкодою для здійснення адекватної комунікації.

Та форма, яку мовна особистість білінгва отримує під дією таких різноспрямованих впливів, може бути представлена у вигляді схем, де рідною для білінгва мовою є українська мова, а другою виступає англійська:

1 - вихідна (одномовна) особистість; 2 - двомовна особистість (мовна особистість білінгва); 3 - мовна особистість, що реалізується в комунікації рідною мовою; 3a - загальноукраїнський мовний тип; 4 - мовна особистість (вторинна), що реалізується в комунікації іншою мовою; 4a - загальноанглійський мовний тип.

Як зазначено на схемі, мовна особистість людини, що володіє двома мовами (2), включає подвійний набір елементів. Перший із них утворює українську мовну особистість (3), яка реалізується в умовах комунікації з носіями цієї мови. Базовою складовою її є одиниці, що визначають вихідну мовну особистість (1). Українська мовна особистість зорієнтована на загальноукраїнський мовний тип (3a), який складає ядро її змісту. Периферію утворюють неповторні особові характеристики мовної особистості (власні, улюблені слова та граматичні конструкції, власні погляди на світ тощо). На схемі їм відповідає галузь, позначена цифрою 3, за винятком – 3a.

Аналогічно англійська мовна особистість (4) реалізується у спілкуванні з тими, що говорять англійською мовою і так само зорієнтована на англійський загальнонаціональний тип (4a), що становить його основу і має периферію (4-4a).

У свідомості самого білінгва ці дві системи не є наскрізь автономними: одиниці відповідних рівнів двох систем (3 та 4) в мисленні людини виступають як взаємовпливові категорії. З цим пов'язано явище інтерференції як неусвідомленої та небажаної заміни одиниць однієї мови одиницями іншої, проте, удосконалюючись в оволодінні другою мовою та її культурою, людина вчиться чітко розмежовувати ці два рівні, звільняючись від впливу інтерференції.

Тому відмінність між англійською та українською мовними особистостями (особливо на вищих рівнях) залежить певною мірою від того, наскільки досконало засвоєна картина світу представниками іншої лінгвокультури. Максимального вираження мовна особистість білінгва отримує в ситуації спілкування з іншими білінгвами, оскільки він може користуватися перевагами обох мовних кодів і розраховувати на розуміння з боку партнера з комунікації.

В цілому мовна особистість в процесі оволодіння системою засобів вираження думки і пізнання інших можливостей розмежування дійсності стає більш розвинутою, насиченою в загальномовному та загальнокультурному планах (це є однією з передумов формування мовної особистості елітарної мовної культури перекладача). У перспективі вторинна мовна особистість прагне набути самостійності й насиченості мовної особистості носія мови, що вивчається.

На відміну від просто мовної особистості, що володіє двома мовами, мовна особистість перекладача спрямована на національну мовну особистість носіїв мови перекладу. Основне завдання перекладача на відміну від просто людини, що володіє іноземною мовою, полягає в тому, що перший віддзеркалює чужі думки засобами іноземної мови. Отже, здійснюючи переклад, він має орієнтуватися на потенційного середнього одержувача інформації.

Таким чином, мовна особистість перекладача максимально наближена до національної мовної особистості реципієнта (одержувача інформації), віддаляючись від першого як індивіда, оскільки, як було зазначено вище, особисті асоціації перекладача повинні мати мінімальне відображення в продукті його діяльності.

В ідеалі виконання перекладацької діяльності передбачає дуже високий рівень володіння як рідною, так і іноземною мовами, а також високу лінгвістичну компетентність, знання порівняльної типології мов, лінгвокультурну компетентність, що зводить до мінімуму явище

виявлення інтерференції мов, а також обумовлює приналежність мовної особистості перекладача до вищих шаблів мовної культури.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, мовна особистість перекладача виступає одним із функціональних аспектів загальнолюдської мовної особистості. Як засіб аналізу людської діяльності, спрямованої на трансляцію текстового змісту, породженого чужою культурою і втіленого в одиницях чужої мови, вона розкриває контекст своєї культури з властивими їй рисами абстрактності, еталонності та прагматичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воркачев С.Г. Две ипостаси языковой личности в лингвистике / С.Г. Воркачев // Языковая личность: проблемы обозначения и понимания: Тез. докл. науч. конф. Волгоград, 5-7 февр. 1997/ВГПУ. – Волгоград: Изд-во Волгогр. пед. ун-та «Перемена», 1997. – С. 33-34.
2. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / В.фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. - 450 с.
3. Караулов Ю.Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности / Ю.Н. Караулов // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. Доклады советской делегации на VI конгрессе МАПРЯЛ. – М.: Русский язык, 1986. – С. 105-126.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н.Караулов. – М.: Наука, 1987. – 261 с.
5. Караулов Ю.Н. Языковая личность / Ю.Н.Караулов // Русский язык. Энциклопедия / Гл. ред. Ю.Н.Караулов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Большая Российская энциклопедия; Дрофа, 1997. – С. 671-672.
6. Караулов Ю.Н., Гинзбург, Е.Л. Модели лексического строя языковой личности мастера слова / Ю.Н.Караулов, Е.Л.Гинзбург // Изменяющийся языковой мир: тез. докл. междунар. науч. конф. – Пермь, 2001: <http://language.psu.ru>.
7. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: (Учеб. пособие) / С.Г.Тер-Минасова. – М.: Слово / Slovo, 2000. – 624 с.
8. Стилистический энциклопедический словарь русского языка. / Под ред. М. Н. Кожинной – М.: Наука. [Электронный ресурс], 2003. URL: <http://enc-dic.com/stylistic/Jazkovaja-lichnost-162/> (Дата обращения: 28.01.2014).

Колядич Ю.В. Языковая личность переводчика: генезис и эволюция.

В статье исследуется понятие языковой личности переводчика, освещаются стратегии его речевого поведения, определяются экстралингвистические факторы, влияющие на формирование языковой личности. Автор раскрывает причины, обуславливающие интерферентные явления в пределах языковой сознании билингва (переводчика), обобщает философские концепты, связанные с осмыслением феномена картины мира в широком языковом пространстве, что дает возможность глубже проникнуть в сущность явления билингвизма. Исследовательница акцентирует внимание на различия просто языковой личности, владеющего двумя языками, от языковой личности переводчика, направленной на национальную языковую личность носителей языка перевода. В статье отмечено также, что языковая личность переводчика максимально приближена к национальной языковой личности реципиента. Таким образом, языковая личность переводчика является одним из функциональных аспектов общечеловеческой языковой личности. Служа средством анализа человеческой деятельности, языковая личность переводчика раскрывает контекст своей культуры с присущими ей чертами.

Ключевые слова: языковая личность переводчика, вербальная коммуникация, генезис, экстралингвистические факторы, языковая картина мира.

Koliadych Yu. Linguistic Personality of Translator: Genesis and Evolution.

The article highlights the concept of translator's linguistic personality, determines the strategies of his linguistic behavior as well as extralinguistic factors that influence his linguistic personality. The author reveals the reasons that cause interference phenomena in bilingual's (translator's) linguistic consciousness, summarizes philosophical concepts related to comprehension of world image phenomenon in a wide linguistic space. All these open an opportunity to penetrate in the essence of the phenomenon mentioned. The researcher accentuates on the differences between ordinary bilinguals and the ones in national and cultural context. The author also assumes that linguistic personality of translator is coming close to the linguistic personality of recipient. Thus, the concept of linguistic personality of translator proves to be one of the functional aspects of linguistic personality of humanity, and is an instrument of analysis of human activities that highlights cultural features of translator.

Key words: translator's linguistic personality, verbal communication, genesis, extralinguistic factors, linguistic world image.

УДК 811'42

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

У статті інтертекстуальність визначено як вкраплення в текст інших текстів у вигляді цитат, алюзій та ремінісценцій. Доведено, що оскільки інтертекстуальність є однією з провідних ознак постмодернізму, то характер її відтворення у перекладі зазнає впливу таких визначальних рис постмодерністської поетики, як гра та іронія. Зазначено, що постмодерністський текст використовує сакральний статус фольклору і забарвлює його іронічною тональністю шляхом вкраплення фольклорних цитат у занижений контекст. Автор розглядає постмодерністський текст як багатомірний простір, складений із цитат, що відсилають до багатьох культурних джерел. Із урахуванням цього сформульовано принципи перекладу інтертекстуальних одиниць у постмодерністському творі.

Ключові слова: інтертекстуальність, цитата, постмодернізм, переклад, текст-джерело, цитатні імена, цитати з національних літератур, фольклорні цитати.

Постановка проблеми. Тенденція сучасної лінгвістики до проведення комплексних досліджень зумовлює величезну зацікавленість до досліджень інтертекстуальності. Існуючи як універсальна текстова категорія та водночас основний принцип сучасної культури постмодернізму, інтертекстуальність при цьому все ще не отримала повного та несуперечного висвітлення у роботах лінгвістів. У лінгвістичному дослідженні інтертекстуальності на перший план виходить комунікативний аспект тексту, тобто, яким чином адресат, здійснюючи інтертекстуальний акт, апелює до адресата. Найчастіше таке апелювання є грою з читачем, випробовуванням його інтелектуальних можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи лінгвістичних досліджень інтертекстуальності були закладені працями представників постструктуралістської школи Ю. Крістевою і Р. Бартом та семіотичної школи М. Риффатером і Дж. Калером. Підґрунтям для перекладознавчого аналізу інтертекстуальних одиниць, які мають характер реалій (фольклорних цитат, цитат із тоталітарної мови радянського періоду), є концепція перекладу національних слів-реалій Р. Зорівчак, С. Влахова, С.Флоріна. Аналіз способів перекладу цитатних імен базується на дослідженнях В.Виноградова, А. Гудманяна, О. Смирнова, С. Влахова, С.Флоріна та ін.

Метою статті є узагальнення основних підходів до розуміння терміну „інтертекстуальності” на даному етапі розвитку мовознавчої науки, виявлення та обґрунтування оптимальних перекладацьких рішень, які зумовлюються специфікою постмодерністських художніх текстів.

Виклад основного матеріалу. Проявами інтертекстуальності у творах письменників-постмодерністів на мовному рівні є: заголовки та імена, що відсилають до іншого твору; цитати (з атрибуцією чи без атрибуції) у складі тексту; алюзії, ремінісценції; епіграфи; переказ чужого тексту, вміщений у новий твір; пародіювання іншого тексту; ритміко-синтаксичні паралелі.

Існує багато визначень поняття інтертекстуальності.

Ю. Крістев зазначає, що інтертекстуальність – це текстова інтеракція у межах того ж тексту [1].

Т. Єщенко стверджує, що інтертекстуальність – текстова категорія, що полягає у властивості словесного витвору відтворювати чуже мовлення у формі цитувань, алюзій, ремінісценцій тощо [5]. Інтертекстуальність, тобто вкраплення в текст інших текстів у вигляді цитат, алюзій, ремінісценцій, є найвиразнішою ознакою постмодернізму, невідтворення якої в перекладі порушує постмодерністську поетику.

Інтертекстуальність тексту зумовлена, по-перше, його знаковою природою та, звідси, існуванням у системі аналогічних знаків, і водночас його антиреференційністю. Останню слід розуміти у тому сенсі, що текст як позначення знаходиться у набагато тісніших відносинах з іншими позначеннями, ніж з відповідним позначеним, та створює навколо себе інтертекстуальний простір і існує як точка перетину багатьох міжтекстових зв'язків. Текст, що

розглядається як знак, більше не повинен вважатися контейнером ізольованого смислу, зараз це вузол потенційно нескінченної мережі міжтекстових відносин, системна відносна одиниця, для розуміння якої необхідно підключитися до широкої мережі відносин подібності та відмінності, котра складає мовну синхронію [1].

На переклад інтертекстуальних одиниць впливає багатозначність постмодерністського тексту, яка породжує множинність інтерпретацій. Це надає перекладачеві широкі повноваження відтворювати інтертекстуальні одиниці відповідно до власної інтерпретаційної позиції.

Домінантою відтворення інтертекстуальних одиниць у перекладі є передача смислової напруги між „своїм” і „чужим” словом, сплетіння яких створює ігрове поле постмодерністського тексту, забезпечення впізнаваності „чужого” слова як „чужого” на цільовому інтертекстуальному полі, що призводить до виникнення у читача перекладу асоціативних вібрацій і складає основу для „генерування” смислів.

Спосіб перекладу інтертекстуальних одиниць залежить від їх належності до універсальної, національної й індивідуальної енциклопедій.

Інтертекстуальні одиниці, що належать до універсальної енциклопедії, входять до спільного інтертекстуального простору як читача оригіналу, так і читача перекладу. Їх доцільно перекладати шляхом цитування канонічного перекладу, що функціонує в рамках культури-реципієнта, або, якщо цитата належить до текстів національної літератури культури-реципієнта, – шляхом відтворення відповідника безпосередньо з цитованого джерела.

Інтертекстуальні одиниці, що належать до національної та індивідуальної енциклопедій, доцільно перекладати так:

- шляхом точного відтворення лексичного матеріалу з коментарем (детерміновані культурною пам'яттю окремої особистості цитатні імена, цитати з творів маловідомих авторів, автоцитати, а також імена національних реально-історичних осіб та літературні імена національної літератури);

- шляхом підбору функціонального аналога у культурі-реципієнті (цитати з національної літератури та фольклорні цитати);

- шляхом експлікації змісту усічених інтертекстуальних одиниць (цитати із тоталітарної мови радянського періоду).

Постмодерністський текст розглядається як багатомірний простір, складений із цитат, що відсилають до багатьох культурних джерел. Наголошується на ролі читача як співавтора, рівноправного партнера, для якого розкодування постмодерністського тексту перетворюється на гру з літературою. Ця гра не зводиться до безкінечного пошуку джерел цитат, а функціонує в просторі перегуку цих цитат, які, актуалізуючи свої джерела, пробуджують генетичну пам'ять твору і породжують множинність інтерпретацій.

Багатозначність постмодерністського тексту створює велику проблему для перекладу, оскільки дає підстави для безкінечної множинності перекладацьких інтерпретацій. Тому виникає необхідність напрацювання критеріїв орієнтації для перекладача в постмодерністській інтерпретаційній сваволі. Це завдання вирішується в дисертації з позицій інтерпретативної теорії перекладу, яка вмотивовує свободу перекладача і розглядає процес перекладу як такий, що спирається на розумові процеси інтерпретації тексту.

На сучасному етапі вивчення інтертекстуальності розрізняють як вузьке, так і широке її тлумачення, відтак різняться й класифікації інтертекстуальних елементів.

Широке застосування теорії інтертекстуальності різними філологічними дисциплінами і різними методами гуманітарного аналізу спричинило розмитість основних понять, що функціонують як мовні механізми інтертекстуальності (цитати, ремінісценції, алюзії), а також понять, що з ними корелюються (чуже слово, прецедентний текст). У своїй роботі, керуючись принципом доцільності застосування цих термінів як інструментарію перекладознавства, Л. Грек зробила спробу їх уніфікації.

Дослідниця як основну структурну одиницю інтертекстуальності розглядає цитату, за якою закріплює статус родового поняття. В такому розумінні цитата включає в себе власне *цитату* – точне відтворення будь-якого фрагмента чужого тексту, *алюзію* – натяк на історичну подію, побутовий або літературний факт, що мають бути відомими читачу, та *ремінісценцію* – небуквальне відтворення, несвідоме або свідоме, чужих структур, слів, що наводять на спогад

про інший твір. Отже, цитата виступає синонімічним поняттям до поняття „чуже слово” і є мовним механізмом апеляції до корпусу прецедентних текстів, які, слідом за А. Кремневою, розуміємо як набір текстових структур, що зберігаються в довгочасній пам’яті письменника та / або читача і використовуються ними для породження та інтерпретації нових смислів [3].

Питання відтворення інтертекстуальності у перекладі найбільш повно розглянуте в роботах П. Торопа і Г. Денисової. Модель передачі інтертекстуальних елементів П. Торопа має високотеоретичний характер і навряд чи може бути плідотно використана на практиці. Концепція Г. Денисової має більшу практичну спрямованість і включає комплексний аналіз функціонування інтертекстуальних зв’язків у перекладі, проте широке розуміння дослідницею інтертекстуальності, яка включає власне інтертекстуальність, що створює конструкції „текст у тексті”, паратекстуальність, метатекстуальність, гіпертекстуальність та архітекстуальність, дозволяє лише окреслити перекладацькі підходи і зробити узагальнені висновки.

Основою прийому одомашнення щодо інтертекстуальних одиниць є заміна інтертекстуальної одиниці функціональним аналогом культури-реципієнта. Так, М.Царинник та М. Горбань передають назву некрасівського вірша в оповіданні С.Кас’янової „Авітодрузін” як „Tom Thumb”. Пор.: *„Дети. Сегодня мы будем учить стих Некрасова „Мужичок с ноготок”. Хором. „Нет, дети. „Однажды в студеную зимнюю пору...” – „Children. Today we are going to learn Nekrasov’s poem “Tom Thumb”. All together now: “Once upon a cold winter day...”*

Приєм очуження щодо інтертекстуальних одиниць полягає у дослівному перекладі інтертекстуальної одиниці та супроводженні її коментарем. Зокрема, у „Перверзії” Ю. Андруховича М. Найдан відтворює лексичний матеріал Шевченкової цитати і вказує її джерело. Порівн.: *„Я свою н’ю, а не кров людськую, - процитував у відповідь Перфецький, можливо, й не зовсім доречно.” – „But not human blood,” Perfetsky quoted in answer, perhaps not entirely appropriately.* (Коментар перекладача: „From Shevchenko’s poem “The Dream”).[4]

З точки зору перекладацьких підходів цитати з національних літератур доцільно згрупувати таким чином: 1) цитати з творчості „сильних,” або „хрестоматійних”, авторів; 2) цитати з творчості менш знаних авторів.

Цитати з творчості „сильних” авторів розраховані на масового читача і спрацьовують як „готові блоки”, що миттєво впізнаються.

Цитати з творчості менш знаних авторів спрямовані на „втаємниченого” читача, читача-поціновувача, потребують більших зусиль в їх розшифруванні, але й дарують більшу „радість відкриття”.

Перекладацькі підходи мають враховувати це розрізнення. Проте на практиці чіткої перекладацької позиції стосовно передачі цитат із національних літератур не спостерігається. Цитати в основному передаються способом точного відтворення лексичного матеріалу, що може супроводжуватися поясненням у коментарі джерела цитати та інколи – її художнього навантаження, зокрема: *„Від брудної, каламутної води пливе між ногами, спалахують блискавки, благодатна пора настає, гримить” – „The ground beneath their feet flows with muddy water, lightning flashes, blessed times are coming, there’s thunder”* (Коментар: *„The last two phrases are a quote from Ivan Franko’s well-known poem “Грмьт”: “Thunder! A blessed time is approaching.” The poet speaks metaphorically about a revolution”).*

Втім, при перекладі постмодерністського тексту спосіб точного відтворення лексичного матеріалу, як з наданням коментаря, так і без нього, має суттєві недоліки. Лише точне відтворення лексичного матеріалу цитати, вкоріненої в національну культуру, часто не сприймається читачем перекладу як цитування, відповідно, не відбувається смислобудування, що базується на зіставленні цитати із текстом-джерелом. Супровід цитати коментарем заохочує читача до інтерпретаційних зусиль та до співтворчості, але в світлі постмодерністської поетики коментар виглядає як штучний спосіб активізації читачів, що руйнує „радість впізнавання”, або „відкриття”, даровану читачам тексту оригіналу, – одну з головних приваб постмодерністського тексту [2].

З огляду на такі застереження в набагато вигіднішому світлі постає теорія пошуку функціональних відповідників цитат у культурі-реципієнті. Одним зі шляхів пошуку таких відповідників може бути застосування теорії архетипів та національного позасвідомого, в основі якої лежить віднайдення спільних точок у двох художніх системах, які можуть підняти переклад

до рівня світового позасвідомого. Можливості практичної реалізації цієї гіпотези простежені на прикладі Шевченкових цитат у романі Ю. Андруховича „Московіада”, в якому вони не є хаотично вкрапленими, а послідовно розвивають мікротему „Україна – Російська імперія”, а ширше – „дім” – „чужина”, і розглядаються в рамках архетипної моделі подорожі. Отже, найбільш придатним варіантом їх перекладу міг би бути пошук функціонально аналогічних цитат у царині культури-реципієнти, які б сприймалися читачем перекладу як складові архетипної моделі подорожі.

Спосіб точного відтворення лексичного складу цитати без надання коментаря може вважатися придатним при передачі цитат із творчості сучасних письменників авторів. Зокрема, Ю. Андрухович маркує такі цитати неточною атрибуцією „як сказав поет”. Тому сам факт маркування доносить до читача перекладу інформацію про цитатний статус інтертекстуального елемента, а розмитість атрибуції заохочує читача перекладу в намірі ідентифікувати джерело цитати і водночас не обмежує розгортання його асоціативних пошуків [2].

Складність перекладу фольклорних цитат полягає в їх глибокому зануренні в національну культуру, здатності викликати широке коло асоціацій, пов'язаних зі складеним у даній культурі уявленням про національний фольклор з усією його образністю та символікою. Постмодерністський текст використовує сакральний статус фольклору і забарвлює його іронічною тональністю шляхом вкраплення фольклорних цитат у занижений контекст.

Народнопісенні цитати в перекладі передаються такими способами:

- способом дослівного відтворення лексичного матеріалу: „*Бо наші предки – славні козаченьки – горілкою будь-яку хворість виганяли*” – „*For our ancestors, the glorious Cossacks, used vodka to chase away any sickness*”;

- способом використання поетичних кліше (постійних епітетів тощо) / готових поетизмів з додаванням коментаря: „*Наші славні пращури інтенсивно зривали з себе й своїх нащадків чорні брови, карії очі, ніженькі білії, вустонька медовії й тому подібне націоналістичне причандалля*” – „*Our glorious ancestors intensively tore off themselves the black eyebrows, brown eyes, lily-white feet, honey-sweet lips and other nationalist paraphernalia*” (Коментар: „*An allusion to the traditional signifiers of beauty in Ukrainian folk songs*”);

- способом відтворення деминутивності фольклорних форм лексичними засобами: „*пливіть лебедики – пливіть*” – „*float little swans – float*”, „*ось так ми її голубоньку – лебідоньку,*” – „*here this way we pull out our little pigeon – our little swan*”.

Порівняльний аналіз показує, що найбільш придатний спосіб відтворення фольклорних цитат є передача їх за допомогою поетичних кліше. Такий спосіб сприяє виникненню асоціацій у цільового читача, а також свідчить про високий статус цитати, що часто контрастує зі зниженим контекстом. Прислів'я головню перекладаються за допомогою точного відтворення їх лексичного складу, але це не зменшує їх експресивності в перекладі, зате вказує на приналежність до іншого культурного простору.

Висновки. Отже, інтертекстуальність є однією з найбільш помітних властивостей постмодерністського твору, не відтворення якої в перекладі порушує постмодерністську поетику. Постмодерністська інтертекстуальність існує у просторі тотальної гри та іронії, які впливають на формулювання принципів перекладу інтертекстуальних одиниць постмодерністського твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Грек Л.В. Інтертекстуальність роману Дж. Джойса „Улісс” як перекладознавча проблема // Мандрівець: Видання Національного університету „Києво-Могилянська академія”. – 2002. – № 6 (41). – С. 29-32.
3. Літературознавчий словник - довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. - К. : ВЦ «Академія», 1997. - 752 с.
4. Л.В. Грек. Передача цитат з творів Тараса Шевченка в перекладі роману Ю. Андруховича „Московіада” // Мова і культура. Наукове видання. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 7. – Т.8. – С. 157 -164.
5. Єщенко Т.А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. / Т.А.Єщенко. – К. : ВЦ «Академія», 2009 . – С. 182-187.

Мельник Л.В. Інтертекстуальність як проблема перекладу.

Інтертекстуальність определяється как включение в текст других текстов в виде цитат, аллюзий и реминисценций. Доказано, что, поскольку интертекстуальность является одним из основных свойств постмодернизма, то характер ее передачи в переводе подвержен влиянию таких

ключевых черт постмодернистской поэтики, как игра и ирония. С учетом этого факта сформулированы принципы перевода интертекстуальных единиц в постмодернистском тексте.

Ключевые слова: интертекстуальность, цитата, постмодернизм, текст-источник, цитатные имена, цитаты из национальных литератур, фольклорные цитаты.

Melnyk L.V. Intertextuality as the Problem of Translation.

Intertextuality is defined as interspersing a text with other texts in the form of quotations, allusions and reminiscences. It has been proved that as far as intertextuality is one of the significant traits of postmodernism, the character of its rendering in translation depends on such considerable features of postmodernist poetics as play and irony. With reference to this fact, there have been formulated principles of translation of intertextual units in postmodernist literary works.

Key words: intertextuality, quotation, postmodernism, translation, source-text, quotation names, quotations from national literatures, folklore quotations.

Костянтин Мізін
(Кременчук)

УДК 81'25:811.111

**СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ФІЛЬМІВ
УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ: ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ**

Пропонована стаття присвячена встановленню особливостей перекладу англomовних художніх фільмів українською мовою на основі застосування граматичних трансформацій. Аналіз фактичного матеріалу виявив, що граматичні трансформації слугують першочерговій меті перекладу – досягненню адекватності перекладного тексту. Грамотно застосовані граматичні трансформації усувають перешкоди при передачі смислу тексту оригіналу, які виникають тоді, коли укладач намагається вкласти переклад під артикуляцію героїв і зберегти цим самим принцип еквівалентності довжини. Установлено, що найбільш продуктивні граматичні трансформації, які використовуються для попередження інтерференції мови оригіналу при перекладі художніх кінофільмів, є різноманітні зміни (порядку слів, частин мови, членів речення, його структури). Рідше застосовуються такі прийоми, як додавання та вилучення, оскільки вони спричиняють зміни в обсязі перекладного тексту, що не допустимо, оскільки це не книга, а фільм, тобто такий вид мистецтва, який сприймається тоді, коли адитивний ряд збігається з відеорядом. З огляду на це навіть слова, що потребують експлікації при перекладі, не можуть бути перекладені описово.

Ключові слова: граматичні трансформації, переклад, художні фільми, адекватність, трансформація.

Постановка проблеми. Проблема перекладу англomовних художніх фільмів українською мовою постала останнім часом з особливою гостротою з огляду на вимогу часу забезпечити україномовного глядача якісним продуктом. При цьому найпоширенішим способом перекладу фільмів є дубляж, де одним з основних постає питання раціонального співвідношення зорової і звукової інформації [8, с. 72], бо точність перекладу фільму при дубляжі, коли готовий переклад фільму надходить до так званого укладача, який його переробляє, часто порушується. Це відбувається переважно тоді, коли укладач намагається вкласти переклад під артикуляцію героїв і зберегти цим самим принцип еквівалентності довжини. Однак фрази мови оригіналу й перекладу, як правило, не збігаються, тому укладач вимушений підбирати інші, скорочуючи довжину фраз, що порушує смисл того тексту, який має бути донесений до українського глядача. Щоб усунути цю проблему, перекладач має грамотно застосовувати передусім граматичні й лексичні перекладацькі трансформації.

Відомо, що коли контактують дві мови, іноземна та рідна для перекладача, у перекладі може простежуватися інтерференція мови оригіналу – часто несвідомий вплив вихідної мови на вживання перекладачем елементів і конструкцій мови перекладу за аналогією з мовою оригіналу, що призводить до порушення норм мови перекладу та різного роду помилок у тексті перекладу.

Головними причинами такої інтерференції є недостатнє знання перекладачем мови перекладу та його недостатня уважність до мови перекладу й тексту оригіналу. Одним з ефективних шляхів усунення буквалізмів та інтерференції мови оригіналу при перекладі є застосування лексичних і граматичних трансформацій, що усувають буквалізми та вплив іноземної мови [1, с. 9–11]. Оскільки граматична будова української та англійської мов досить відмінна, то граматичні трансформації відіграють значну роль у перекладі.

Проте застосування різноманітних трансформацій є не лише засобом усунення буквалізмів, а й одним із найважливіших способів подолання лінгвоетнічного бар'єра. У зв'язку з цим постає питання про міру їхньої необхідності й радикальності. Узагалі, непотрібні та надлишкові трансформації традиційно називаються вільностями; незастосування трансформації там, де вона необхідна, призводить до так званого «буквалізму» [2, с. 20]. Через це при перекладі, зокрема й художніх кінофільмів, слід притримуватися правила «золотої середини» – застосовувати трансформацію лише там, де вона потрібна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному вітчизняному перекладознавстві перекладу кінофільмів присвячені лише поодинокі дослідження [див., напр.: 3; 4]. Хоча роль кінематографа у житті як окремого індивіда, так і суспільства в цілому важко перебільшити. Кіно міцно вкоренилося і в житті людей, далеких від мистецтва, і в житті людей, які уважають себе мистецькою елітою [див. про це: 7]. При цьому твори художнього кіномистецтва наштовхуються часто на значні перешкоди на шляху до свого глядача, якщо цей глядач є представником чужої лінгвокультури. Усунути ж ці перешкоди допомагає переклад, що зумовлює актуальність пропонованої розвідки, яка присвячена висвітленню специфіки передачі англійських художніх фільмів українською мовою.

Мета статті. Метою нашої статті є встановлення особливостей перекладу англійських художніх фільмів українською мовою на основі застосування граматичних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Говорячи про еквівалентність перекладу, слід зазначити, що вона буває синтаксичною, семантичною та прагматичною. Синтаксична еквівалентність означає структурну схожість вихідного й цільового тексту. Якщо синтаксична схожість відсутня, то мова йде про трансформацію [9, с. 78]. Існує два види граматичних трансформацій – постійні та випадкові:

1) постійні синтаксичні (граматичні) трансформації – це правила узгодження граматичних систем мов, пов'язаних перекладом;

2) випадкові трансформації є справою індивідуального вибору перекладача, і залежать, в основному, від стилістичних особливостей вихідного тексту [9, с. 79].

Постійні трансформації не являють собою серйозної проблеми для перекладу через свою закономірність і передбачуваність: для їх застосування необхідно лише знати відповідне правило та застосовувати його на практиці. Випадкові трансформації та випадкові еквіваленти вимагають індивідуальних, а іноді й унікальних рішень.

Системні розбіжності двох мов безумовно позначаються на оформленні речень в оригіналі та перекладі. Оскільки не існує двох ідентичних мов ні за значенням, які виражають ті чи інші символи, ні за правилами організації цих символів у реченнях, то не викликає сумніву той факт, що між мовами не може бути точних відповідників [5, с. 114].

Граматичні трансформації полягають у перетворенні структури речення при перекладі згідно з нормами мови перекладу. Трансформація може бути повною / частковою. Залежно від цього змінюється структура речення – повністю чи частково. Як правило, коли змінюються головні члени речення, відбувається повна трансформація, якщо змінюються лише другорядні – часткова. Окрім зміни членів речення можуть змінюватися і частини мови [6, с. 84].

Граматичну трансформацію – повну або часткову – іноді необхідно застосувати при перекладі безособових форм дієслів і дієслів у пасивному стані [6, с. 64]. Так, переклад речень з дієсловом-присудком у пасивному стані часто потребує зміни конструкції, оскільки в англійській мові пасивні конструкції можуть уживатися інакше, ніж в українській, відповідно, часто відбувається заміна пасивного стану дієслова на активний, напр.:

Where I come from when a person gets woken up in the middle of the night, they get answers [12]. – У тому місці, звідки я, коли людину будять уночі, то добиваються відповіді.

Українській мові не властиве вживання дієслова *будити* у пасивному стані, тому при перекладі речення перетворюється на неозначено-особове, а дієслово вживається в активному стані. Наведімо ще один приклад заміни стану дієслова:

*We are under the jurisdiction of the king's governor of Port Royal and you will tell us **what we are charged with*** [10]. – *Ми під юрисдикцією губернатора Порт-Рояля, і ви скажете **в чому нас звинувачують***.

Знову ж таки, для української мови більш традиційним є вживання дієслова в активному стані: *у чому нас звинувачують*, аніж у пасивному: *в чому ми звинувачені*.

Попри те, що вибір певних перекладацьких прийомів залежить від типу тексту, жанру та стилю так само, як і від виду перекладу (усний, письмовий, послідовний, синхронний) та його напрямку (на іноземну чи з іноземної мови), основний набір перекладацьких прийомів охоплює, як правило, (1) розчленування (partitioning) та інтеграцію (integration) речень, (2) транспозицію (transposition) частин речень, (3) перестановку (replacement), (4) додавання (addition) та вилучення (omission) слів і словосполучень [9, с. 90].

До наведеної вище класифікації граматичних трансформацій належить і антонімічний переклад. Цю трансформацію можна назвати граматичною, оскільки часто при її застосуванні стверджувальне речення змінюється заперечним, і навпаки. Проте такий переклад не є алгоритмом, тому цей прийом Я.Й. Рецкер відносить до лексичних трансформацій, які базуються на формально-логічних категоріях (антонімічний переклад ґрунтується на категорії контрадикторності).

Розчленування – це заміна при перекладі речення вихідної мови на два чи більше речень цільової, або перетворення простого речення тексту оригіналу на складносурядне чи складнопідрядне речення тексту перекладу. Слід відрізнити внутрішнє розчленування (перетворення простого речення на складнопідрядне / складносурядне) та зовнішнє розчленування (поділ речення на два та більше) [9, с. 91], напр.:

*Remember, ladies and gentlemen, that the \$5.000 grand prize is awarded to **the couple scoring the highest** in any single round* [12]. – *Пам'ятайте, панні та панове, що головний приз 5000 доларів отримає **пара, що набрала найбільше очок** у кожному раунді*.

При цьому перекладі застосовано трансформацію внутрішнього розчленування, оскільки в українській мові означення у постпозиції може бути представленим лише у вигляді означального речення. Подібна ситуація і в такому прикладі:

*By your efforts, Jack Sparrow was set free. I would like you to go to him and recover **a certain property in his possession*** [11]. – *Вашими стараннями Джек Спароу здобув волю. Тож вирушайте до нього і відберіть **одне майно, яке в нього перебуває***.

У наведеному нижче прикладі застосовано зовнішнє розчленування, що пояснюється нормами української мови. Очевидним також є застосування прийому транспозиції, який буде розглянуто далі.

Hide my purse so when somebody tries to steal it, at least they have to work for it [12]. – *Заховай сумочку. Нехай працюють, якщо хочуть її вкрасти*.

Протилежним до прийому розчленування є інтеграція, яка полягає в об'єднанні двох або більше речень вихідного тексту в одне речення цільового тексту, напр.:

What you here for? A funeral or somethin' [12]? – *Ти що сюди на похорони прийшов?*

Так запитав учень у містера Дюлейна, який прийшов до школи одягненим у фрак. Нагодою для того, щоб одягнути фрак в оточенні, у якому зростає цей учень, може стати лише весілля або похорон. Дослівний переклад не зміг би передати розмовний стиль репліки.

Транспозиція є специфічним варіантом внутрішнього розчленування при перекладі, що означає зміну порядку синтаксичних елементів речення цільової мови порівняно з реченням вихідної мови внаслідок особливостей синтаксису мови перекладу або з комунікативних міркувань [9, с. 92], напр.:

– *Let's get away from this island and head out to open sea.*

– *Yes to the first. Yes to the second, **but only insofar as we keep to the shallows as much as possible*** [11].

– *Треба відійти найдалі від острова, і вийти у відкрите море.*

– «Відійти» на перше, «вийти» на друге, **але стараємось триматись на мілководді**.

У наступному прикладі служниця нахваляє Елізабет Свон коменданта Норінгтона як гідну партію для вступу в шлюб. Елізабет погоджується на її слова. Тут при перекладі також застосовується транспозиція:

It is a smart match. He's a fine man. He's what any woman should dream of marrying [10]. – Так, прекрасна партія. Справжній джентльмен. **Мрія будь-якої жінки**.

Перестановка – це будь-яка зміна в цільовому тексті на морфологічному, лексичному й синтаксичному рівнях мови, коли елементи певних парадигм вихідної мови замінюються різними елементами цільових парадигм [9, с. 93]. Заміна частин мови є частою та найбільш важливою перестановкою, напр.:

This is my school. I decide what is or is not a priority [12]. – Це – моя школа. Я сама вирішую, що **важливо**, а що – ні.

Зміна іменника *priority* (першість, перевага, пріоритет, старшинство) на прислівник *важливо* є доцільною з точки зору норм української мови.

Особові й безособові форми англійських дієслів часто замінюються українськими іменниками. Заміни можуть бути обов'язковими, коли в українській мові немає відповідного дієслова, або коли в контексті неможна вжити українське дієслово [6, с. 63], напр.:

Mr. Dulaine, I want to dance more than anything. It's just ... I know I suck. – М-р Дюлейн, я хочу танцювати понад усе. Просто я знаю, що я **нездара**.

Дієслово *suck* має у цій репліці сленгове значення, яке часто використовується у розмовному мовленні. Словник не дає чіткого визначення саме сленговому значенню слова – «викликати сильну відразу», але з прикладів наведених у ньому видно, що в цьому значенні дієслово перекладається іменником. Тому заміна дієслова на іменник є у цьому випадку цілком вдалим перекладацьким рішенням. Наведімо ще приклад:

Maybe you love different than we do [12]. – Може в тебе **кохання** інакше, ніж у нас.

Учні школи невдоволені музикальним супроводом занять і, на відміну від свого вчителя, не вважають, що ці пісні про кохання. У цьому прикладі заміна дієслова іменником факультативна, оскільки продиктована стилістичними міркуваннями. Менш природно, але можливо, було б сказати: *кохаєш по-іншому, ніж ми*. Така ж сама ситуація виникає і в наступних прикладах:

Just be careful of what you're promising [12]. – Будьте обережні з **обіцянками**.

Переклад *будьте обережні з тим, що ви обіцяєте* є можливим, але не найкращим з точки зору нормативності мовлення варіантом.

Life, for these kids, is like a fight to stay alive and a hustle to make ends meet, not ballroom dancing. – Життя для цих дітей – це боротьба за **виживання** і морока, щоб звести кінці з кінцями, а не бальні танці.

Заміна іменника дієсловом може бути застосована через відсутність відповідного дієслова в українській мові, або через необхідність замінити побудову речення згідно з нормами української мови [6, с. 82]. Елізабет Свон переймається тим, як її наречений збирається знайти пірата Джека Спароу:

I have faith in you. Both of you. Where will you find him [11]? – Я в тебе **вірю**. У вас обох. Де ти його знайдеш?

Я маю віру в тебе було б дослівним перекладом, і звучало б занадто урочисто, що не підтверджується візуально, оскільки сама Елізабет промовляє ці слова, перебуваючи за ґратами у в'язниці.

Також може мати місце зміна числа (однини на множину, і навпаки), напр.:

I try to prevent crime from happening, but once it does, the police are who you want to talk to [12]. – Я намагаюсь запобігати **злочинам**. Але, якщо таке вже трапилось, Вам слід говорити з поліцією.

В англійській мові, саме в контексті цієї репліки, слово *crime* має абстрактне значення, а при перекладі на українську мову йшлося б про якийсь конкретний злочин. Тому зміна однини на множину є виправданою, оскільки Міс Джеймс проти злочинів узагалі.

*I think I just discovered the **cure** for cutting class, and for cheating, and for any number of miscreant behaviors* [12]. – Гадаю, я щойно винайшла **ліки** від прогулів і від обманів, і від численних порушень.

Якщо застосовану в попередньому прикладі трансформацію заміни числа можна назвати випадковою, то в цьому випадку, коли з варіантних відповідників слова *cure* обрали слово *ліки*, заміна однини на множину пояснюється відсутністю в українській мові однини цієї лексичної одиниці.

Аналіз фактичного матеріалу виявив також заміну множини на однину:

Yes to the first. Yes to the second, but only insofar as we keep to the shallows as much as possible [11]. – «Видіями на перше, «вийми на друге, але стараємось триматись на **мілководді**».

Для англійської мови вживання слова *shallows* у множині вказує на те, що воно вживається у значенні «мілина, мілководдя», а в українській мові це слово вживається переважно в однині. Утім, в англійській мові існують слова, вживання яких у множині змінює їх значення. Так, *gallow* – «1) дуга; 2) поміст козла; 3) надшахтний копер», а *gallows* – «шибениця, ешафот»; *colour* – «1) колір, відтінок; 2) фарба, пігмент; 3) рум'янець; 4) кольоровий, яскравий одяг»; а *colours* – «прапор (корабля)», напр.:

*Even if Will succeeds, do not ask me to endure the sight of my daughter walking to the **gallows**. Do not* [11]. – Навіть, якщо Вілл його знайде, я не хочу, дивитись як мою дочку ведуть на **ешафот**. Не хочу.

Наведемо приклад зі словом *colours*:

- *Captain! A ship's been spotted.*
- **Colours?**
- *She isn't flying any* [11].
- *Kapitanе! На обрії судно.*
- **Прапор?**
- *Ніякого нема.*

Додавання при перекладі є прийомом, що застосовується для компенсації структурних елементів, присутність яких у вихідній мові є імпліцитною, або форми парадигм котрих відсутні в цільовій мові [9, с. 95]. Так, навіть при перекладі назви фільму доводиться вдаватися до прийому додавання:

Pirates of the Caribbean – *Пірати Карибського моря*.

Оскільки фільм вийшов у прокат у США, а Карибське море розташоване в Атлантичному океані, що омиває Америку, то американському глядачеві зрозуміло, що мова йде про море. Для глядачів інших країн, віддалених від США, додавання лексеми *море* є цілком доцільним.

У наступному прикладі мова йде про скриню, яку всі бажають прибрати до рук. У той час, коли Джек Спароу, Вілл Тернер та Джеймс Норінгтон борються за право володіти скринєю, два «недотепкуватих» пірати вирішують втрутитися:

- *That chest must be worth more than a shiny penny.*
- *Terrible temptation.*
- *If we was any kind of decent, we'd remove temptation from their path* [10].
- *Ця скринька, мабуть, доволі дорогенька.*
- *Спокуса страшна.*
- *І ми, як достойні **люди**, змушені їх спокуси позбавити.*

У цьому випадку додається лексема *люди*, оскільки мова йде про характеристику особистості, що вживається, як правило, разом зі словом, яке вона характеризує. А в прикладі наведеному нижче вартіві на пристані обговорюють кораблі, тому при перекладі додається слово *судно*, для конкретизації того, про що саме йдеться:

I've heard of one. It's supposed to be very fast. Nigh uncatchable. The Black Pearl [10]. – А я чув про одне таке **судно**. Кажуть майже невловиме. Чорна Перлина.

У наступному прикладі, капітан Норінгтон, піймавши Джека Спароу, глузує з його воєнного спорядження:

No additional shot nor powder. A compass that doesn't point North. And I half expected it to be made of wood. You are without doubt the worst pirate I've ever heard of [10]. – **Пістолет** без запасу

набоїв і пороху. Компас, який не вказує на північ. Дивно, що **ship** не дерев'яна. Ти найгірший пірат з усіх про кого я чув.

Для передачі комічності моменту йде перерахування речей Джека Спароу, кожна з яких несправна. В оригіналі на них робиться звуковий акцент, тому в українській мові наголос буде чіткіше виділятися, якщо ці слова будуть виражені однією частиною мови. При перекладі це досягається за допомогою прийому додавання.

Вилучення – це скорочення елементів вихідного тексту, які є надлишковими з точки зору стилістики та синтаксичних конструкцій цільової мови [9, с. 96], напр.:

*We've got names on this **piece** of paper of parents who have decided to terminate your class* [12]. – *На цьому папері імена батьків, які вирішили відмінити ваші уроки.*

Оскільки за змістом слово *piece* є надлишковим, то при перекладі на українську мову ми його вилучаємо. З таких же міркувань у наступному прикладі вилучається слово *time*:

*I'm not giving up my math club **time** to baby-sit a bunch of delinquents* [12]. – *Я не кидатиму математичний клуб, щоб няньчити злочинців.*

Учитель математики відмовляє директорці школи у проведенні позаурочних занять з дітьми, які не встигають з низки предметів, зокрема і з математики. Слово *time* вилучається при перекладі з тієї причини, що у словосполученні *math club time* воно є головним, тобто присудок виражений дієсловом *to give up* відноситься передусім до нього. Словники дають такі варіанти перекладу дієслова: «1) залишити, відмовитися; кинути; 2) здатися, поступитися; 3) здати, скласти; 4) присвятити; віддатися, поринути; 5) розкривати, обнародувати; 6) порвати з ким-небудь; 7) перестати чекати; 8) перестати вірити». Як бачимо, жодне з цих дієслів у сполученні зі словом *час* не може вживатися у такому контексті, тому його вилучення є цілком доречним.

*Well, then, I confess. It is my intention to commander one of these ships, pick up a crew in Tortuga, **raid, pillage, plunder**, and otherwise **pilfer** my weaselly black guts out* [10]. – *Що ж, зізнаюся. Я хочу експропріювати корабель, набрати на Тортузі команду і з нею грабувати всіх і все поки не остогидне.*

А ось у цьому прикладі вилучення зумовлене тим, що всі слова виділені жирним курсивом мають одне значення «грабувати, красти». У наступному випадку слово *jar* вилучається через те, що допомогти Джеку Спароу може тільки земля, а не банка, у якій ця земля знаходиться. Ще однією передумовою вилучення у розглянутому прикладі є необхідність співвіднесення адитивного ряду з відеорядом, напр.:

*Is the **jar** of dirt going to help* [11]? – *І що, ця земля мені допоможе?*

На основі аналізу фактичного матеріалу ми встановили, що всі різновиди граматичних трансформацій можна звести до (1) зміни порядку слів, (2) зміни структури речення (повної / часткової), (3) зміни частин мови та членів речення, (4) додавання слів, (5) вилучення слів.

Слід зазначити, що при перекладі фільмів прийом описового перекладу зовсім не застосовується. Це зумовлено необхідністю тримати аудитивний ряд у межах відеоряду, а, як відомо, опис є завжди набагато більшим за обсягом, ніж слово, до якого він відноситься. Через це можуть виникати непорозуміння. Наприклад, у фільмі «Тримай ритм» часто зустрічається слово *detention*. Суть його полягає в тому, що дітей залишають після уроків у школі як покарання за незадовільну поведінку, чи погану успішність, де вони займаються під наглядом представника навчального колективу. За український відповідник перекладачі обрали слово *затримка / затримання*, що наведене у словнику як один із варіантів, але навряд чи воно дає зрозуміти українському глядачеві, що саме мається на увазі.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Пропонована стаття присвячена встановленню особливостей перекладу англомовних художніх фільмів українською мовою на основі застосування граматичних трансформацій. Аналіз фактичного матеріалу виявив, що граматичні трансформації слугують першочерговій меті перекладу – досягненню адекватності перекладного тексту. Грамотно застосовані граматичні трансформації усувають перешкоди при передачі смислу тексту оригіналу, які виникають тоді, коли укладач намагається вкласти переклад під артикуляцію героїв і зберегти цим самим принцип еквівалентності довжини. Установлено, що найбільш продуктивні граматичні трансформації, які використовуються для попередження інтерференції мови оригіналу при перекладі художніх кінофільмів, є різноманітні зміни (порядку слів, частин мови, членів речення, його структури).

Рідше застосовуються такі прийоми, як додавання та вилучення, оскільки вони спричиняють зміни в обсязі перекладного тексту, що не допустимо, оскільки це не книга, а фільм, тобто такий вид мистецтва, який сприймається тоді, коли адитивний ряд збігається з відеорядом. З огляду на це навіть слова, що потребують експлікації при перекладі, не можуть бути перекладені описово.

Перспектива нашого дослідження вбачається у подальшому висвітленні специфіки передачі англомовних художніх фільмів українською мовою, зокрема в аспекті відтворення їхнього прагматичного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карабан В.І. Попередження інтерференції мови оригіналу в перекладі / В.І. Карабан, О.В. Борисова, Б.М. Колодій, К.А. Кузьміна. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2003. – 208 с.
2. Латышев Л.К. Структура и содержание подготовки переводчиков в языковом вузе / Латышев Л.К., Провоторов В.И. – М.: НВИ – ТЕЗАУРУС, 2001. – 136 с.
3. Мельник А.П. Лінгвокультурні особливості перекладу сучасних анімаційних фільмів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / А. П. Мельник. – К., 2013. – 20 с.
4. Мізін К.І. Специфіка перекладу англомовних художніх фільмів українською мовою : лексичні трансформації / К.І. Мізін // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2014. – Вип. 18. – С. 86–93.
5. Найда Ю.А. К науке переводит / Ю.А. Найда // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М. : Международные отношения, 1978 – 238 с.
6. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Яков Иосифович Рецкер. – М. : «Международные отношения», 1974. – 216 с.
7. Яновський М.І. Механізми психологічного впливу кінематографічного відеоряду на глядача : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Михайло Іванович Яновський. – Х., 2005. – 230 с.
8. Яхнюк Т. О. Використання фрагментів художніх відеофільмів для навчання студентів мовних спеціальностей соціокультурної англійської лексики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Тетяна Олександрівна Яхнюк. – К., 2002. – 203 с.
9. Miram G.E. Basic translation / G.E. Miram, V.V. Daineko, L.A. Taranukha, M.V. Grischenko, A.M. Gon. – K. : Elga, Nika-Center, 2002. – 247 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Pirates of the Caribbean : The Curse of the Black Pearl [directed by G. Verbinsky ; Walt Disney Pictures]. – USA, 2003.
11. Pirates of the Caribbean II : Dead Man's Chest [directed by G. Verbinsky ; Jerry Bruckheimer Films]. – USA, 2006.
12. Take the Lead [directed by L. Friedlander ; New Line Cinema]. – USA, 2006.

Мизин К. Специфика перевода англоязычных художественных фильмов на украинский язык: грамматические трансформации.

Предлагаемая статья посвящена установлению особенностей перевода англоязычных художественных фильмов на украинский язык на основе применения грамматических трансформаций. Анализ фактического материала выявил, что грамматические трансформации служат первоочередной цели перевода – достижению адекватности переводного текста. Грамотно примененные грамматические трансформации устраняют препятствия при передаче смысла текста оригинала, которые возникают тогда, когда укладчик пытается вложить перевод под артикуляцию героев и сохранить этим самым принцип эквивалентности длины. Установлено, что наиболее производительными грамматическими трансформациями, которые используются для предупреждения интерференции языка оригинала при переводе художественных кинофильмов, являются разнообразные изменения (порядка слов, частей речи, членов предложения, его структуры). Реже применяются такие приемы, как добавление и исключение, поскольку они влекут изменения в объеме переводного текста, что не допустимо, поскольку это не книга, а фильм, то есть такой вид искусства, который воспринимается тогда, когда адитивный ряд совпадает с видеорядом. Учитывая это, даже слова, которые нуждаются в экспликации при переводе, не могут быть переведены описательно.

Ключевые слова: грамматические трансформации, перевод, художественные фильмы, адекватность, трансформация.

Mizin K. Peculiarities of Translating English Feature Films into Ukrainian: Grammatical Transformations.

The article deals with ascertaining the peculiarities of translating English feature films into Ukrainian on the basis of the usage of grammatical transformations. The analysis of facts has disclosed that grammatical transformations serve the immediate aim of translation – attaining adequacy of the text being translated. Correct application of the grammatical transformations removes obstacles while transmitting the meaning of the source text which appear when the lip-synched script writer tries to sync translation to the articulation of the characters and thus to save the principle of the length equivalence. It is established that the most productive grammatical transformations used for preventing interference of the source language during the translation of the feature films are various changes (of the word order, parts of speech, parts of the sentence, its structure). Such methods as addition and omission are applied rarely since they cause changes in the length of the text being translated which is not acceptable as it is not a book but a film, that is, such kind of art which is perceived when the additive picture coincides with the picture. Seeing this, even the words which require explication in translation cannot be translated descriptively.

Key words: *grammatical transformations, translation, feature films, adequacy, transformation.*

Наталія Назаренко, Тетяна Щегольова
(Хмельницький)

УДК 81'255:34

ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРОВОГО ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

У статті проаналізовано сучасні дослідження в галузі жанрового перекладу, зроблено аналіз та розглянуто особливості жанрового перекладу, систематизовано деякі принципи збереження жанрової специфіки оригіналу, які пропонуються дослідниками. У ході дослідження зроблено висновок, що саме поняття літературного роду і визначення характерних для конкретного твору родових рис епосу, драми або лірики з метою подальшого їх збереження в перекладі, а також створення єдиної методики жанрового перекладу художніх текстів, яка відповідала б нормам сучасного літературознавства та компаративістики, є надзвичайно суттєвим для сучасного перекладознавства.

Ключові слова: *жанровий переклад, художній переклад, жанрово-родова домінанта, літературно-художній твір*

Постановка проблеми. Переклад художніх текстів ставить перед перекладачем специфічні завдання та утворює певні труднощі: дати зрозуміти сучасному читачеві часову віддаленість, зберегти атмосферу часу написання твору, відтворити максимально точну картину світу, характерну для сучасників автора, не архаїзувати надмірно твір. Кожний художній твір кидає перекладачеві свої унікальні виклики: жанр, стиль автора, соціокультурні фактори, підтексти чужої мови. Це викликає постійну увагу та науковий інтерес сучасних вчених і спонукає до нових досліджень у сфері філології. Безумовно, що серйозний науковий інтерес до художнього перекладу зумовлений цілою низкою обставин: передусім активним розвитком перекладознавства в Україні, інтенсифікацією міжмовних, міжлітературних та міждержавних зв'язків нашої країни. У поле особливої уваги українського перекладознавства все частіше потрапляють проблеми взаємодії цієї галузі знань з літературознавством, культурологією, театрознавством, естетикою тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні теорія і практика перекладу в Україні розвиваються завдяки науковим дослідженням перекладознавців, кожен з яких займається окремою галуззю цієї науки. Так, наприклад, особливостям поетичного перекладу присвячені різні теоретичні та практичні дослідження професора І.В.Корунця. Проблеми перекладу наукової і технічної літератури розглядають професор В.І.Карабан та професор Л.М. Черноватий. Дослідженнями творчості відомих українських перекладознавців та перекладачів займається професор Р.П. Зорівчак. Специфіку роботи перекладача-синхроніста вивчає у численних

підручниках професор Г.Є. Мірам. Питаннями функціонування мови в соціокультурному просторі та дослідженням перекладу як міжкультурної комунікації займається професор О.І. Чередниченко. До досягнень у галузі перекладознавства долучаються розвідки багатьох учених, які розглядають стосунки цієї дисципліни з лінгвістикою (Н.Ф. Клієнко, А.Г. Гудманян), літературознавством (А.Д. Белова, І.С. Шевченко), поетикою, стилістикою, психологією творчості (М.О. Новікова, О.М. Кагановська), термінологією (Т.Р. Кияк, В.Д. Радчук). Наведені приклади свідчать про міждисциплінарний характер художнього перекладу. Але на теперішній час бракує робіт, які були б присвячені жанровому перекладу художніх текстів, де досліджувалися б питання збереження жанрової своєрідності оригіналу.

Актуальність дослідження визначається тим фактом, що наслідки жанрової взаємодії між оригіналом та текстом перекладу потребують теоретичного осмислення, оскільки окремі твори класичної літератури мають декілька перекладів і повинні бути оцінені. Але критика цих перекладів ще не вийшла на рівень створення диференційованої відповідно до особливостей літературних родів і водночас узагальненої методики аналізу перекладної літератури.

Тому основна **мета статті** – дослідити особливості жанрового перекладу художніх текстів. Це вимагає вирішення наступних **завдань**: проаналізувати сучасні дослідження в галузі жанрового перекладу, з'ясувати стан вивчення проблеми, зробити аналіз та систематизувати деякі принципи збереження жанрової специфіки оригіналу, які пропонуються дослідниками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед новітніх досліджень зазначеної проблеми – кандидатські дисертації: В. Грицютенка, в якій розглядається специфіка перекладу драматичного твору з позицій прагматичної лінгвістики, Є. Макаренко, в якій зроблено спробу зробити систему жанроутворюючих ознак для кожного досліджуваного жанру в перекладознавстві, та М.Лукінової, в якій з'ясовується специфіка перекладу драми у віршах [5]. Вважаємо також за необхідне виділити окремо докторські дисертації М. Новікової, В. Мізецької та Л. Коломієць, де досліджуються особливості перекладу окремих літературних родів [8]. Слід також відзначити підручник «Вступ до перекладознавства», створений професором І.В. Корунцем, де зроблено спробу систематизувати основні перекладацькі поняття, у тому числі й перекладу текстів, що належать до різних функціональних стилів, а саме «стилю художніх текстів (Belles-LettresStyle) [2], та посібник «Через терни до зірок: труднощі перекладу художніх творів» під редакцією Т.Є. Некряч та Ю.П. Чалої, де робиться спроба надати характерні ознаки художньому перекладу на основі родового поділу літератури [7, 8].

У низці найбільш вагомих у науковому плані робіт слід виділити навчальний посібник «Стиль автора і стиль перекладу» (1988 р.) [9], в якому розглядається питання про жанрову специфіку перекладу, в тому числі і перекладу драми. Авторський колектив, що працював над згаданим посібником, пропонує розглядати особливості перекладу творів того чи іншого літературного роду або жанру, використовуючи поняття «ЖСД» (жанрово-стилістична домінанта, термін Є.І. Макаренко) як інваріанта вихідного тексту відносно всіх можливих його перекладів. Жанрово-стилістична домінанта перекладного твору поєднує в собі такі поняття, як хронотоп, композиція, система персонажів, способи вираження авторської позиції, образно-експресивні засоби, а також фонетичний, лексичний, морфологічний контексти. Наприклад, проаналізувавши російськомовний переклад відомої п'єси В. Шекспіра «Річард III», здійснений М. Донським, і декілька його редакцій і зіставивши їх з україномовним перекладом Б. Тена, автори посібника виділяють такі жанрові домінанти перекладу драми, як:

- в аспекті вимовляння – легковимовність і синхронність сприйняття;
- в аспекті стилю – стилізованість мови;
- в аспекті контакту з глядачами – емоційний вплив на реципієнта.

Окрім наведених ознак, дослідники виокремлюють ще й такі питання, як особливості драматичних перекладених текстів, призначених не лише для читання, а й для постановки, а також співробітництво перекладача й театру [7, с. 193].

Запропонована в згаданому посібнику методика аналізу перекладної драми близька до деяких положень книги І. Левого, але наукова значущість роботи, про яку йдеться, від цього аніскільки не зменшується: в ній розроблено досить чіткі орієнтири для подальших досліджень не лише віршованої драми, а й інших драматичних форм. Однак невеликий обсяг практичного матеріалу (як матеріал дослідження вчені використали в основному віршові тексти) не дозволяє

зробити остаточні висновки щодо специфіки перекладу драми. Крім того, в посібнику не розмежовані поняття жанру й роду, замість яких, як зазначалося, пропонується використовувати поняття ЖСД. На нашу думку, розгляд перекладу драматичного твору лише під таким кутом зору є мало продуктивним, оскільки не націлює перекладача і критика на виявлення родових ознак драми в повномуобсязі та оцінку відповідного відтворення їх у перекладі.

Таким чином, незважаючи на наявність різнобічних і плідних досліджень, їх наслідки неможливо систематизувати і покласти в основу практичної методики, оскільки в кожному конкретному випадку вчені вирішували локальні завдання, але узагальнюючих висновків не запропонували. На сьогодні можна стверджувати, що не існує єдиного посібника, який би закрив у методичному просторі лакуну з викладання художнього перекладу, враховуючи ознаки окремих жанрів та видів літератури. Видається доцільною саме така постановка проблеми, оскільки дослідження особливостей конкретних жанрів і уточнення характерних для них ознак та термінології, яка застосовується при описі художнього перекладу, дозволить розв'язати деякі сучасні проблеми перекладознавства, зокрема, питання про критерії оцінки перекладу, про межі припустимих відхилень від вихідних текстів і мотивації таких відхилень.

Так, наприклад, деякі дослідники для описання особливостей художнього перекладу використовують «стильовий чи жанровий підхід і поділ, за яким текст класифікується за наявністю в ньому характерних лексичних, граматичних чи образних ознак з одного боку та відповідної термінології й струнких логічних структур і повної відсутності емоційності та майже суцільної відсутності тропів з іншого» [3, с. 198]. З цього приводу видно, що в авторському розумінні поняття «стиль» та «жанр», а іноді і «літературний рід», які самі по собі є окремими літературознавчими явищами, що мають різні характеристики та принципи існування, збігаються: «під стилями чи під мовами художнього стилю є стиль прози, стиль поезії та стиль драматургічних творів, зрештою, публіцистичний підстиль. Аналогічно виділяються і підстили/підмови науково-технічного тексту: підстиль/підмова математики, фізики, хімії, лінгвістики тощо» [4, с. 258].

Інші дослідники, надаючи характеристику літературним родам та загальним особливостям їх перекладу, не розмежовують поняття «літературний рід» та «літературний вид», що є складовими один до одного, і взагалі розглядають специфіку перекладу художніх текстів з точки зору мовної організації текстів («особливості перекладу прозових творів, драматичних та перекладу поезії») [4]. Але, на нашу думку, при описі художнього перекладу слід розмежовувати такі літературознавчі поняття, як «літературний рід, жанр та вид» і «літературний стиль», як це роблять літературознавці [1,6]. Саме тоді при створенні загальної методики жанрового перекладу не з'явиться такої розбіжності з вживанням різної перекладознавчої термінології.

Загально визнаною у сучасному літературознавстві є теза про те, що кожний літературно-художній твір має певну жанрово-родову доміную. Належність твору до епосу, драми або лірики значною мірою зумовлює його художньо-естетичну сутність і відповідний стиль. У сучасній теорії перекладу актуалізоване питання про відповідність жанрової природи оригіналу, тобто вихідного тексту (ВТ) перекладному тексту (ПТ). Інтенсивно розробляючи цю проблему, М.О. Новікова, зокрема, зазначає, що «будь-який переклад потребує відтворення тих жанрових особливостей оригіналу (ВТ), які є основними, особливо важливими для певного жанру» [5, с. 5]. Для того, щоб переклад «відбувся» і був максимально адекватним першотвору, перекладачеві передусім слід з'ясувати жанрові особливості оригіналу і намагатися зберегти їх у процесі перекладу. З'ясовуючи жанрову природу конкретного твору, необхідно враховувати авторське визначення жанру цього твору, а також ті моменти, що пов'язані з авторською інтерпретацією традиційних, загально відомих жанрів.

Така «розмитість» щодо розуміння жанрової природи оригіналу вносить певні корективи в роботу перекладача: не жанрова чистота і ясність мають переважати в перекладі, навпаки, жанроутворюючі елементи можуть бути загостреними спонтанно або суб'єктивно.

Висновки дослідження і перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Отже, в результаті дослідження ми визначили, що кожний літературно-художній твір має певну жанрово-родову доміную. Належність твору до епосу, драми або лірики значною мірою зумовлює його художньо-естетичну сутність і відповідний стиль. Ознайомившись з існуючими теоретичними концепціями і практичними методиками художнього перекладу, ми

дійшли висновку, що відповідь на питання про специфіку жанрового перекладу слід шукати шляхом виявлення основних родових та жанроутворюючих ознак кожного окремого жанру. Саме поняття літературного роду і визначення характерних для конкретного твору родових рис епосу, драми або лірики з метою подальшого їх збереження в перекладі, а також створення єдиної методики жанрового перекладу художніх текстів, яка відповідає б нормам сучасного літературознавства та компаративістики, є надзвичайно суттєвим для сучасного перекладознавства. Видається доцільною саме така постановка проблеми, оскільки дослідження особливостей перекладу окремих видів та жанрів літератури і уточнення характерних для них ознак дозволить розв'язати деякі сучасні проблеми перекладознавства, зокрема, питання щодо критеріїв оцінки художнього перекладу, ступеня відповідності перекладу першотвору, меж припустимих відхилень від вихідного тексту та мотивації таких відхилень, прийомів і засобів передачі авторської позиції, особливостей реалізації індивідуальної творчої установки перекладача тощо.

Водночас проведене дослідження не вичерпує всіх питань окресленої проблеми, важливість і актуальність якої визначає необхідність її подальшого вивчення. Особливої уваги потребує, зокрема, проблема смислової структури художнього контексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисова С.П. Етнолінгвістична специфіка полікультурних суспільств / С.П. Денисова // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. – К: КНУ, 2003. – С. 74–78.
2. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози). / Р.П. Зорівчак. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1989. – 216 с.
3. Клименко Н.Ф. Словотвірні-лексичні значеннєві зв'язки слів, що належать одному концепту в мові / Н.Ф. Клименко // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. – К: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 11., Ч. 1. – С. 196–201.
4. Коломієць Л.В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії): монографія / Л.В. Коломієць. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2004. – 522 с.
5. Копильна О.М. Відтворення авторської аллюзії в художньому перекладі (на матеріалі українських перекладів англійської прози ХХ століття): автореф. ... дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.16 / О.М. Копильна. – К., 2007. – 20 с.
6. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні / Л. Лисиченко // Зб. Харк. істор.- філол. товариства. Нова серія. – Х., 1998. – Т.6. – С. 129–144.
7. Некряч Т.Є. Види асиметрії при перекладі драматичного діалогу / Т.Є. Некряч // Проблеми семантики, прагматики, та когнітивної лінгвістики: зб. наук. праць. – К: КНУ, 2006. – Вип. 9. – С. 191–196.
8. Чала Ю.П. Відтворення культурно-маркованих знаків Вікторіанської доби в українських перекладах: автореф. ... дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.16 / Ю.П. Чала. – К., 2006. – 20 с.
9. Чердиченко О.І. Про мову і переклад / О.І. Чердиченко. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.

Назаренко Н.С., Щеголева Т.Л. Особенности жанрового перевода художественных текстов.

В статье проанализированы современные исследования в области жанрового перевода, сделан анализ и рассмотрены особенности жанрового перевода, систематизированы некоторые принципы сохранения жанровой специфики оригинала, которая предлагается исследователями. В ходе исследования сделан вывод о том, что именно понятие литературного рода и определение характерных для конкретного произведения родовых особенностей эпоса, драмы или лирики с целью дальнейшего их сохранения в переводе, а также создание единой методики жанрового перевода художественных текстов, соответствующей нормам современного литературоведения и компаративистики, чрезвычайно существенны для современного переводоведения.

Ключевые слова: жанровый перевод, художественный перевод, жанрово-родовая доминанта, литературно-художественное произведение.

Nazarenko N.S., Shchegoleva T.L. The Peculiarities of Genre Translation of the Artistic Texts.

The latest researches in the sphere of genre translation and the peculiarities of genre translation have been analyzed. Some principles of specific original genre have been systematized. In the course of research the conclusion as for the concept of literary origin and determination of characteristic for certain work generic features of epos, drama or lyric with the purpose of their further preserving in translation has been done. In the framework of modern theory of translation the single method of genre translation of the

artistic text is suggested to be created in order to avoid differences in the usage of translation terminology in accordance with the standard of modern literary studies and comparative linguistics.

Key words: *genre translation, artistic translation, genre and generic dominant, literary and artistic work.*

Марія Онищук
(Тернопіль)

УДК УДК 81'44'37

ОКАЗІОНАЛІЗМИ В АСПЕКТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРАДИГМАТИЧНОЇ ЛАКУНАРНОСТІ (на матеріалі української та англійської мов)

У статті розглядається питання належності okazіоналізмів до лакунарної лексики. Виявлено критерії okazіонального вживання лексем, за якими їх можна кваліфікувати як лакунарні одиниці: словотвірна похідність, контекстуальна залежність та експресивність. Запропоновано системно-структурну типологію okazіональних утворень як безеквівалентних одиниць на матеріалі української та англійської мов у зіставному аспекті. Перший тип репрезентований іменниками та прикметниками, утвореними шляхом словоскладання та афіксації. Другий тип – компресивами, утвореними за допомогою модифікації синтаксичних конструкцій. З'ясовано, що okazіональні утворення виникають у результаті актів індивідуально-мовленнєвої лінгвоімпровізації. Виявлено, що усі словотвірні okazіональні значення, представлені лакунарними одиницями, репрезентують контекстуальні лексичні специфікації. Через складну структуру для інтерпретації таких лакун важливим визнається макроконтекст, а також знання тематики, стилю та жанру джерела аналізованої okazіональної лакуни. Доведено також доцільність застосування парадигматичної лакунарності для елімінації okazіоналізмів як безеквівалентів, яка трактується як система засобів відтворення відсутнього однослівного відповідника за допомогою одиниць різних мовних рівнів.

Ключові слова: *афіксація, відповідник, компресив, лакуна, okazіоналізм, парадигматична лакунарність, словоскладання.*

Постановка проблеми. Сучасне зіставне мовознавство пропонує всебічний розгляд нових номінативних одиниць лексичного рівня. Особлива увага надається дослідженню безеквівалентної лексики, що передбачає наявність лакун, які трактують як відсутність однослівного еквівалента у зіставлюваній мові. Проблема лакунарності не обмежується розглядом регулярних закономірностей лакунарних одиниць у міжмовному ракурсі. У плані змісту реальному предмету дійсності (денотату) зазвичай властиві важливі для мовної особистості індивідуальні риси, які не складають обсяг сигніфіката в системі мови, внаслідок чого отримують вербальне вираження в okazіоналізмах. У запропонованій науковій розвідці актуальності набуває питання належності okazіональних утворень до лакунарної лексики. На нашу думку, за критерієм амбівалентності (незвичність, незрозумілість, відсутність словникового еквівалента) такі незафіксовані в лексикографічних джерелах новотвори становлять лакунарну лексику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різномасштабне дослідження okazіональних слів – позасистемних мовленнєвих явищ – є предметом зацікавлення лінгвістів. Детальний розгляд okazіональної номінації здійснено в працях І.О. Нефляшевої, Б.Ю. Нормана, Ф. де Соссюра, Н.І. Фельдман [9; 10; 14; 17], словотвірний потенціал okazіоналізмів розглянуто в наукових розвідках С.М. Єнікєєвої, О.А. Земської, О.В. Ребрія, Л.А. Шеляховської [2; 3; 13; 19]. Їхніми характерними ознаками визначено абсолютну новизну, контекстуальну зумовленість та відсутність фіксації у словниках [16; 17]. Okазіональним словам як похідним одиницям властиво виражати особливим чином уявлення про світобачення, світовідчуття та світосприйняття народу [9, с. 388]. Застосування традиційного підходу до аналізу структури okazіоналізма, який полягає у словотвірному аналізі "готового" слова, вважаємо недостатнім. На необхідності динамічного підходу, який передбачає аналіз явища в ракурсі статистичного (опис ознак як наявного мовного факту), так і динамічного, коли аналізується процес утворення чи трансформації лексичних

одиниць під час їхнього становлення у мові) наголошує Д.І. Квеселевич [5; 6].

Важливим аспектом okazіональної лакуарності визнається також її формальна характеристика, оскільки авторські індивідуальні новотвори, побудовані за законами мови, вписуються в її структуру, хоча не цілком відповідають їй [8, с. 275]. Більшість з них сконструйовані за існуючими у певній мові словотвірними моделями або за аналогією з конкретним словом. До основних ознак okazіонального слововживання належать словотвірна похідність, контекстуальна залежність та експресивність аналізованих лакуарних одиниць. Такий підхід дозволяє розглядати okazіоналізми як явища мовленнєвої діяльності, які у зіставлюваній мові вважаються лакуарними мовними одиницями.

Мета статті – розглянути питання можливості віднесення okazіоналізмів до лакуарної лексики і довести доцільність застосування парадигматичної лакуарності для елімінації okazіоналізмів як безеквівалентних одиниць на матеріалі далекоспоріднених української та англійської мов. Для досягнення мети у статті окреслено такі **завдання**: 1) розглянути природу okazіональних утворень та обґрунтувати можливість віднесення останніх до лакуарної лексики; 2) виявити критерії okazіонального вживання лексем, за якими їх можна кваліфікувати як лакуарні одиниці; 3) здійснити зіставно-типологічну характеристику аналізованих okazіональних утворень на матеріалі української та англійської мов; 4) простежити способи елімінації лакун на перекладному матеріалі українською та англійською мовами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дослідження парадигматичної лакуарності визначальною визнаємо властивість okazіоналізма виступати у формі моделі відповідної конструкції, яка поєднує його із системою мови. Парадигматичну лакуарність розглядаємо як систему засобів відтворення відсутнього однослівного відповідника за допомогою одиниць різних мовних рівнів [11, с. 5]. Парадигматичний аналіз лакуарних okazіоналізмів підтверджує наше припущення про те, що вони не відображають нових понять, оскільки слугують відображенням чи уточненням старого значення у новій формі. Відбувається переосмислення відомої номінацією, в яку автор вкладає нову якість, визначення. Опис відомих об'єктів чи дій з метою привернути увагу читача, надати колориту ситуації, виражаючи негативну чи позитивну конотацію у значенні лакуарної одиниці.

Структурний аналіз, здійснений на основі вибірки лакуарних okazіональних одиниць з художніх текстів та їхніх перекладів українською та англійською мовами, виявив незафіксовані у лексикографічних джерелах зіставлюваних мов номінації, серед яких виокремлюються два основні структурні типи. *Перший* репрезентований іменниками та прикметниками, утвореними шляхом словоскладання та афіксації за такими продуктивними моделями, як *N/Adj + Part.I/II; N + N/Adj*, наприклад: англ. *no-goods (men), chicken-feather (period), long-leggedness (of the colt)*; укр. *отченаші, півкультура, закобзарена (психіка), загайватизований (капітал)*. *Другий* тип представлений компресивами, утвореними за допомогою модифікації синтаксичних конструкцій, *putting-in-your-place (light), come-to-bad-ends (men), blots-on-the-town (men), fly-by-night (cheap), Chicken-in-the-Rough (place); "від верстата" (appearance)* тощо. На наше переконання, аналізовані типи okazіональних новотворів цілком можна пояснити з огляду на функціональний підхід

як приклади дії функціональної переорієнтації (термін А.Е. Левицького) – процесу поступового перетворення мовних одиниць з різним ступенем реалізації конкретного значення [7, с. 296], що відбувається при okazіональному утворенні та вживанні слова чи словосполучення.

У рамках дослідження лакуарності okazіональний характер функціональної переорієнтації набуває таких виявів. Серед простих номінацією простежуються факти okazіонального вживання слова, які демонструють вербокративні можливості афіксів. Зокрема, суфікс *-ness* було використано для утворення okazіональної лексеми *long-leggedness*, що у вторинному тексті зазнає деграматикалізації, функціонально переорієнтовуючись із субстантива на модифікатор, пор.: англ. [...] *Already he had lost the long-leggedness of the colt; his mane was getting longer and blacker* (J. Steinbeck); укр. [...] *Габілан піс хутко. Це вже не був довгоногий жеребчик. Грива його стала довга й зовсім потемніла* [15, с. 86]. Аналогічний словотвірний процес відбувається з орієнтацією на готовий зразок, причому зазнає функціональної переорієнтації в два етапи, як-от: *long-leg (1)+ed(2)+ness*.

У результаті дослідження виявлено, що до лексемної категорії зі значенням неповної відповідності нормі, позірної схожості об'єктів або їхніх ознак, а також вказівки на їхню погану якість належать словотвірні ряди композитів з основами *псевдо-*, *квазі-*, *лже-*, та *напів-/нів-*, префіксом *недо-* та суфіксоїдом *-оїд*. Завдяки неозначеності семантики афіксальні лексеми можуть розвивати спеціалізовані або переносні значення, стаючи внаслідок цього неповним віддзеркаленням семантики протиставлюваного члена опозиції, вираженого твірною основою, наприклад, пор.: укр. [...] *Звичайно, воно промовляє ще до нашої відсталості, до нашої неорганізованості, що ми взяли в спадок від минулої півкультури і що в нас цілком зрозуміла й виправдана, як я й казав вам, Ірен.* (В. Підмогильний); англ. [...] *Of course, it appeals to our backwardness, to the lack of organization which we have inherited from the pseudo-culture of the past. Isn't that so, Irene?* [21, с. 34]. В аналізованому прикладі реалізується актуалізація форманта-категоризатора *нів-* для вираження значення "погана, непатріотична культура", що у вторинному тексті отримує англломовний контекстуальний корелят *pseudo-culture*, який демонструє форманти-категоризатори *недо-* і *полу-* для реалізації значення "поганий".

Проаналізований матеріал okazіональних утворень дозволяє констатувати характерну особливість останніх – належність мовленню. За цією ознакою okazіоналізм протистоїть неологізмам як фактам мови [3, с. 95]. Саме в індивідуально-авторських, експресивно-оцінних новотворах виразно виявляється незбіг лексичної норми мови з нормою словотвірною. Остання не висуває заборон на творення схожих дериватів, проте саме через непрямий характер їхньої лексичної семантики вони часто не затребувані лексичною загальномовною нормою [5, с. 43]. Завдяки цьому незбігові численні лексеми залишаються надбанням живомовної словотвірної практики. Okazіоналізми, структурно складені за допомогою об'єднання декількох компонентів, здебільшого слугують для номінації нових концептів і несуть значне прагматичне навантаження [7, с. 277]. В аспекті лакунарності їхня поява пояснюється законом економії лінгвальних засобів.

Дослідження okazіональних лакунарних одиниць синтаксичного типу підтверджує тезу про властивість останніх запобігати монотонності, тавтології, слугуючи таким чином засобами мовної економії [18]. Оточення лакунарних одиниць okazіонального типу розкриває їхню імплікацію, виступає ключем їхнього семантичного наповнення. Прикладом okazіонального слова, утвореного шляхом інтеграції словосполучення з метою економії, прагнення цільності номінації, є лексикалізація словосполучення, пор.: укр. [...] *На обличчі Дружиніна світиться щось випрацьоване, вигорюване, щось справді робітниче – "від верстата"* (Б. Антоненко-Давидович); англ. [...] *Druzhynin 's face beamed with something of hard work and grief, something truly working-class – "from the workbench"* [20, с. 67]. Конституенти аналізованої опозиції можна вважати еквівалентами лише умовно, як потенційні. Передаючи на аналогічному рівні плану вираження усі релевантні компоненти значення вихідної лакунарної одиниці, їм, на відміну від постійних та варіантних відповідників, не властивий регулярний характер і саме через це вони не мають повного статусу системного еквівалента.

Дослідження виявило, що часто появу okazіональних лакунарних одиниць спричинює порушення статусу категоризатора, його перепрофілювання в специфікатор семантики лексеми. Такі okazіоналізми виконують роль своєрідних обмежників дії певних категоризаторів та їхніх словотвірних маркерів [4], пор.: укр. [...] *Гарасименко стукнув по столу й на хвилину перекричав усіх: – Ніяких отченашіє!* (Б. Антоненко-Давидович); англ. [...] *Harasymenko slammed his fist down on the table and for a moment his voice rose above the din: "No paternosters here!"* [20, с. 89].

Доходимо висновку про те, що синтаксичні одиниці – словосполучення та речення – часто слугують базою для формування okazіональних номінацій, отримуючи в зіставному аспекті статус лакунарних. У результаті стягнення синтаксичних конструкцій у єдину лексему, на думку С.М. Єнікеєвої, утворюються так звані складні слова синтаксичного типу або слова-фрази на кшталт *out-of-doors* [2, с. 154]. Їхня відмінність від звичайних композитів полягає в тому, що вони утворюються шляхом об'єднання синтаксично незалежних слів-основ, а складні слова синтаксичного типу – на базі готових словосполучень шляхом інтеграції синтаксично залежних одне від одного компонентів. Зазначене вище дозволяє визначити лакуни такого виду словотвірними корелятами одиниць синтаксичного рівня, пор.: англ. [...] *Jody looked quickly into the old man's face to see whether his feelings should be hurt, but there was no will to injure, no punishing nor putting-in-your-place light in the keen blue eyes* (J. Steinbeck); укр. [...] *Джоді зиркнув*

на дідуся, чи той кепкує з нього. Але в ясних і щирих очах не було й натяку на *глум* [15, с. 97]. Формування нової лексичної одиниці *putting-in-your-place* ґрунтується на цілісній конструкції, а не на його окремих компонентах *put sb. in one's place*. Таким чином, у результаті лексикалізації синтаксичної одиниці зв'язки підрядності, які існують між її компонентами, втрачають актуальність як граматичні показники, але впливають на семантику похідного слова [2, с. 158]. Це дозволяє допустити, що поширеність таких okazіональних лакунарних новотворів детермінована існуванням номінативних одиниць зі складною семантикою або для синтаксичної зручності. Виявлено, що при okazіональному вживанні лакунарні одиниці змінюють свою функціональну орієнтацію та закріплюють цю зміну в межах певного контексту, реалізуючи специфічні системні та структурні мовні потенції.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Okazіоналізми виникають в результаті актів індивідуально-мовленнєвої лінгвоімпровізації. Через складну структуру для інтерпретації таких лакунарних одиниць необхідний макроконтекст, а також знання тематики, стилю та жанру джерела аналізованої okazіональної лакуни. Безеквівалентність таких лінгвістичних одиниць визначається фактом їх появи безпосередньо в момент мовлення. Зазначена складність об'єктивної властивості спричинена відсутністю в українській мові необмеженої можливості поєднання різних основ у похідному слові, значно обмеженою для англійської та зіставлюваної в ній безмежними можливостями комбінації слів та синтаксичних словосполучень.

Отже, okazіоналізми як лакунарні одиниці допускають декодування на основі значення їхніх компонентів та словотвірної моделі. Контексту належить лише функція уточнення, оскільки здебільшого інтерпретація таких слів поза контекстом та у ньому співпадала, але одиницю не перекладали через незнання значень компонентів новотвору.

На основі здійсненого статистичного аналізу можна зробити такі висновки: 1) серед основних мовних факторів, які впливають на необхідність створення okazіональних утворень, їхню семантику і функції, окреслюється тенденція до економії мовних засобів; 2) розподіл лексичних одиниць за семантичними полями дав змогу виокремити царини, серед яких створення okazіоналізмів виявилось найбільш частотними, зокрема, *діяч, процес, почуття та стан людини*. Усі словотвірні okazіональні значення, які представлені лакунарними одиницями, репрезентують контекстуальні лексичні специфікації.

Okazіоналізми належать до лакунарних одиниць, елімінація останніх у зіставлюваній мові відбувається переважно шляхом синтаксичної об'єктивації, тобто за допомогою словосполучення чи назви-дескрипції.

Питання типології okazіональних утворень на матеріалі інших далекоспоріднених мов, а також зіставні дослідження з виявлення системної та функціональної специфіки okazіоналізмів у творах різних жанрів вважаємо перспективним для подальших наукових розвідок з лакунології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко-Давидович Б. Смерть [повість] / Борис Антоненко-Давидович. – Лондон : Укр. видав. спілка, 1954. – 140 с.
2. Єнікєєва С. М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця ХХ – початку ХХІ століть) : дис. ... доктора філол. наук. : 10.02.04 / Єнікєєва Санія Маратівна. – Запоріжжя, 2011. – 438 с.
3. Земская Е. А. Активные процессы современного словопроизводства. Русский язык в конце ХХ столетия (1985-1995) / Елена Андреевна Земская. – Москва : Языки рус. к-ры, 2000. – С. 90–141.
4. Карпіловська Є. А. Приховані (згорнуті) та відкриті вибірні лексемні категорії: динаміка словотвірних маркерів / Є. А. Карпіловська // *Sprachliche Kategorien und die slawische Wortbildung*. — Hildesheim–Zürich–New York, 2007. – С. 45–59.
5. *Квеселевич Д. І. Інтеграція словосочетания в современном английском языке* / Дмитрий Иванович Квеселевич. – К. : Вища школа, 1983. – 84 с.
6. Квеселевич Д. І. Про питання про інтеграцію словосполучень у складне слово (на матеріалі англійської мови) / Д. І. Квеселевич // *Мовознавство*. – 1981. – №1. – С. 60–65.
7. Левицкий А. Э. Функциональные изменения в системе номинативных единиц современного английского языка: дис. ... доктора филол. наук : 10.02.04 / Левицкий Андрей Эдуардович. – К., 1999. – 396 с.
8. Левицкий А. Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка: [монография] / Андрей Эдуардович Левицкий. – К. : КГЛУ, 1998. – 362 с.

9. Нефляшева И.А. Окказиональные слова как экспоненты картины современной жизни / И.А. Нефляшева // Язык и национальные образы мира. Материалы междунар. науч. конф. (20-21 марта 2001). – Майкоп : Изд-во АГУ, 2001. – С. 388–390.
10. Норман Б. Ю. Окказиональная (метафорическая) номинация и контекст Б.Ю. Норман // Языковая номинация: Общие вопросы / [отв. ред. Б.А. Серебренников, А.А. Уфимцева]. – Л. : Наука, ЛО, 1977. – 359 с.
11. Онищук М.І. Парадигматична лакунарність в англійській та українській мовах: системно-структурний та контрастивно-типологічний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук / М.І. Онищук. – К., 2014. – 21 с.
12. Підмогильний В. П. Невеличка драма. Романи. / Валер'ян Петрович Підмогильний. – Д. : Промінь, 1990. – 326 с.
13. Ребрий А. В. О преимущественно окказиональных способах английского словообразования / А. В. Ребрий // Вісник Харківського державного університету. Серія : Романо-германська філологія. – Х., 1999. – № 435. – С. 130–135
14. Соссюр Ф де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Соссюр; [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
15. Стейнбек Дж. Оповідання різних років / Джон Стейнбек; [пер. з англ. К. Короткова і С. Нікіташенко; М. Пінчевський; О. Терех; І. Шмарук] // Всесвіт / – 1964. – №5. – С. 71–119.
16. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / [уклад. О. О. Селіванова]. – Полтава : Довкілля – К, 2006. – 716 с.
17. **Фельдман** Н. И. Окказиональные слова и лексикография / Н. И. **Фельдман** // Вопросы языкознания. – 1957. – № 4. – С. 32–37.
18. Швачко С. О. Синтаксичні та семантичні лакуни в діалогічному дискурсі: лінгвокогнітивні аспекти [Електронний ресурс] / С. О. Швачко – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apfil/2011_2/Shvachko.pdf
19. Шеляховская Л. А. Словообразовательный аспект изучения некоторых групп окказионализмов / Л. Шеляховская, Н. Богданов // Новые слова и словари новых слов. – Л, 1983. – С. 82–92.
20. Antonenko-Davydovych V. Duel / Borys Antonenko-Davydovych; [transl. from Ukrainian by Yuri Tkach]. – Melbourne : Lastivka Press, 1986. – 136 p.
21. Pidmohylny V. A little Touch of Drama / Valerian Pidmohylny ; [transl. from Ukr. by G.S.N. Luckyi]. – Littleton, Colorado: Ukr. acad. press, 1972. – 191 p.
22. Steinbeck J. Cannery Row / John Steinbeck. – New York : Bantam Books, 1988. – 123 p.

Онищук М. Окказионализмы в аспекте изучения парадигматической лакунарности (на материале украинского и английского языков).

В статье рассматривается вопрос о принадлежности окказионализмов к лакунарной лексике. Выявлены критерии окказионального употребления лексем, за которыми их можно квалифицировать как лакунарные единицы: словообразовательная производность, контекстуальная зависимость и экспрессивность. Предложена системно-структурная типология окказиональных образований как безэквивалентных единиц на материале украинского и английского языков в сопоставительном аспекте. Первый тип представлен существительными и прилагательными, образованными путем словосложения и аффиксации. Вторым типом – компрессивами, образованными с помощью модификации синтаксических конструкций. Выяснено, что окказиональные образования возникают в результате актов индивидуально-речевой лингвоимпровизации. Выявлено, что все словообразовательные окказиональные значения, репрезентированные лакунарными единицами, представляют контекстуальные лексические спецификации. Из-за сложной структуры для интерпретации таких лакун важным признается макроконтэкст, а также знание тематики, стиля и жанра источника анализируемой окказиональной лакуны. Доказана также целесообразность применения парадигматической лакунарности для элиминации окказионализмов как безэквивалентов, которая представляет собой систему средств воссоздания отсутствующего однословного соответствия с помощью единиц разных языковых уровней.

Ключевые слова: аффиксация, компрессив, лакуна, окказионализм, парадигматическая лакунарность, словосложение, соответствие.

Onyschuk M. Occasional Words in terms of Paradigmatic Lacunarity Research (the Ukrainian - English languages study).

The article investigates the issue of the occasional words implementation to lacunary lexics. The criteria of lexemes' occasional use according to which they can be characterized as lacunary units are exposed, i.e. word-forming derivation, contextual dependence and expressivity. Systemic-structural typology of occasional words as units with no direct equivalent in the target language has been suggested on the

Ukrainian and English languages material in the contrastive aspect. The first type is presented by nouns and adjectives, formed via compounding and affixation. The second type is presented by compressives, formed via syntactic construction modifications. It has been found out that occasional word meanings arise up as a result of individual linguoimprovising acts. It has been revealed that all derivational occasional meanings, expressing lacunary units, present contextual lexical specifications. Because of difficult structure for such lacunas interpretation, it is important to acknowledge a macrocontext, alongside with the subject, style and genre awareness of an analysed occasional lacuna source. Expedience of paradigmatic lacunarity application to occasional words elimination has been proved, which is the system of missing one-word equivalent recreation facilities via units of different linguistic levels.

Key words: *affixation, compounding, compressive, equivalent, lacuna, occasional word, paradigmatic lacunarity.*

Олександр Петров
(Вінниця)

УДК 81'364:81'255.4:811

ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНИЙ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ І МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ ПАРАМЕТРИ КОНЦЕПТУ СКУПІСТЬ У БРИТАНСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

У статті встановлено філософсько-релігійний, психологічний й морально-етичний параметри концепту СКУПІСТЬ у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах. Виявлено, що у релігійно-моральному контексті скупість розглядається, як людський порок, який протиставляється щедрості й милосердю і є тісно пов'язаним з алчністю (жадібністю). Проаналізовано філософський підхід до розуміння скупості, яка визначається як причина внутрішнього конфлікту особистості, що виникає у процесі соціального досвіду взаємодії та розвитку людини. На основі аналізу наукових праць, зокрема лінгвокультурологічних, виявлено, що сучасний погляд на скупість (жадібність) часто відрізняється від традиційного тлумачення як одного з основних людських пороків. Визначено дуалістичну природу скупості (жадібності) та досліджено позитивну іпостась останньої як чинника, що стимулює, з одного боку, особистість до високих соціальних результатів, а з другого боку, прогрес людства у цілому.

Ключові слова: *лінгвокультурологія, бінарний концепт, пряма номінація, мовний соціум.*

Постановка проблеми. На початку ХХІ століття виокремився новий напрям мовознавчої науки – зіставна лінгвокультурологія [1; 4; 11; 16], об'єктом вивчення якої є втілення культур різних етносів у мовних одиницях, категоріях і відношеннях між ними, а предметом – репрезентація та інтерпретація втілення певної культури в системі мови на тлі зіставлення з іншими культурами й мовами для встановлення спільних і відмінних рис цих лінгвокультур у синхронії [11, с. 7]. Саме тому аналіз бінарних морально-етичних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ ми здійснюємо на основі методології зіставної лінгвокультурології, що визначає актуальність нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні висвітлено лише деякі аспекти концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ переважно у монологічних студіях, зокрема їхній діахронічний вимір у російській мові [5], особливості актуалізації зазначених концептів в економічній свідомості українців [17], етнічну специфіку досліджуваних концептів крізь призму німецько-шведського зіставлення [24] та особливості їхньої об'єктивації на основі різних діалектів [29].

Мета статті. Метою пропонованої статті є встановлення філософсько-релігійного, психологічного й морально-етичного параметрів концепту СКУПІСТЬ у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах. Вивчення цього концепту, з одного боку, на матеріалі близькоспоріднених мов (пари: німецька – англійська; українська – російська), а з другого боку, – віддаленоспоріднених (англійська, німецька – германські мови; українська, російська – східнослов'янські) в аспекті зіставної лінгвокультурології становить наукову новизну цього дослідження.

Вибір такого об'єкта вивчення саме у межах дихотомічно-опозиційної пари концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ зумовлений передусім тим, що словниковий склад аналізованих мов, який передає семантику морально-етичної соціологізації людини, виявляє певну системність, коли чеснота протиставляється, як правило, пороку (гріху). Цю системність і структурованість морально-етичних абстрагованих понять відзначали ще в античні часи [24, с. 13]. Основна лінгвістична проблема тут простежується саме у найбільш адекватному й чіткому визначенні лексичних (фразеологічних) одиниць, які номінують і кваліфікують подібні морально-етичні дихотомії, бо науковці зазначають, що не завжди тому чи іншому пороку можна однозначно відшукати відповідну дихотомічну пару-корелят [31, с. 13], а тим більше при міжмовному зіставленні. Не менш важливим при цьому є встановлення не лише поняттєвого, а й перцептивно-образного та ціннісного обсягу бінарних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ, оскільки, наприклад, ціннісний складник останніх зазнає нині значних змін аж до зміни полярності «позитивне» – «негативне» [30; 33].

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що будь-який аналіз національних особливостей мови є прямим або опосередкованим порівнянням з іншою культурою. Але кожне порівняння повинно мати певну основу для зіставлення (*tertium comparationis*) [3, с. 45]. Стосовно мовної картини світу таку спільну платформу створюють універсальні уявлення, що базуються на єдності: 1) глобального середовища проживання зі спільними законами природи; 2) фізіологічної будови людини як біологічного виду; 3) нейропсихічної організації людини, яка зумовлює подібність чуттєвих переживань і моделей соціальної поведінки у носіїв абсолютно різних культур. Останній момент і створює спільну платформу для аналізу фразеологічних засобів об'єктивації концепту СКУПІСТЬ у нашому дослідженні.

У пропонованій розвідці ми солідарні з науковцями, які тлумачать фразеологію у широкому сенсі, тобто включають до останньої пареміологію, афористику та крилатологію, оскільки, відштовхуючись від уявлення про культуру як про специфічне для людини нормативно-спадкове програмування поведінки, слід визнати, що прислів'я, приказки, афоризми, крилаті вирази як жоден інший мовний матеріал відображають спадковість, традиції, історичний досвід нації. Як результат колективної багатовікової рефлексії народу про моральні категорії, паремії, окрім селективної і кумулятивної функцій, виконують соціально-регулятивну функцію, схвалюючи одні та засуджуючи інші людські практики [6, с. 77–78].

Лінгвістичне обґрунтування актуалізації концепту СКУПІСТЬ та формування оцінного аспекту останнього значною мірою мотивоване соціокультурними передумовами, що склалися історично. Тут важливу роль зіграли релігійні писання. Так, у релігійно-моральному контексті скупість розглядається, як людський порок, бо скупість – це бунт проти Бога, внутрішня або зовнішня непокора Богу, яка неминуче веде до страждання [13]. Підґрунтям цьому слугує, очевидно, той факт, що скупість протиставляється щедрості та милосердю як благодатей Бога. До того ж, скупість має тісний зв'язок з іншим поняттям – алчність (жадібність), яке є одним із семи основних гріхів. Інколи науковці навіть не диференціюють ці поняття у словникових дефініціях [40, с. 189], хоча, звичайно, певна семантична межа між ними є.

Канонічний список основних гріхів був складений у VI столітті Римським Папою Григорієм Великим, включаючи *Superbia* (чванливість, пихатість, гордість), *Avaritia* (алчність, жадібність, скупість), *Gula* (ненажерливість), *Luxuria* (пристрасть до розкоші; хтивість), *Ira* (гнів), *Invidia* (зздрість) та *Acedia* (лінощі). Уже на той час кожен гріх пов'язувався з певним демоном, що чітко визначив єпископ єзуїтів П. Бінсфельд у XVI ст. [18]. Так, скупість уособлювалася з демоном Мамоном, що зафіксовано і в наївній (мовній) картині світу британців, німців, українців і росіян, напр.: англ. *mammon (Mammon) of unrighteousness* (досл.: Мамон порочності (неправедності)) – «гроші, багатство»; нім. *der schnöde Mammon* (досл.: огидний (нікчемний) Мамон) – «нікчемний метал (гроші)»; *dem Mammon dienen* (досл.: служити Мамону) – «поклонятися золотому тельцю»; укр. *Не можна разом служити богу й мамону* – «не можна служити двом богам»; рос. *набить мамон* – «набити шлунок, нажертися через міру» [34, с. 659; 35, т. 2, с. 40; 38, т. 4, с. 615; 41, с. 415]. У німецькій мові, зокрема, арамейська назва розкоші й заможності «*мамона*», яка походить від імені бога багатства Мамона, з'явилася завдяки перекладу Біблії М. Лютером [25].

Зауважимо, що поняття «основні, або порочні, гріхи» часто підмінюють поняттям «смертні гріхи», що є не зовсім коректно, оскільки теологія, особливо католицька, досить чітко розмежовує ці поняття. Так, смертними гріхами вважаються три найважчих – убивство, подружня зрада та зрада вірі, бо вони ведуть до духовної смерті та, відповідно, до пекла. Ці гріхи виокремлені не тому, що вони є особливо важкими з усіх гріхів, а тому, що вони неминуче тягнуть за собою інші гріхи. Відповідно, вони призводять до загибелі безсмертної душі, яка потрапляє до пекла.

Скупість, позначаючи хиже, хворобливе прагнення до збагачення, збільшення власності (майна) та непоборне бажання утримати багатство (майно), заняла другу позицію серед основних гріхів, що вказує на її важливу роль. Це пов'язано з тим, що скупість руйнує душу людини, забираючи в неї радість до життя. Підтвердження цьому знаходимо і в біблійних текстах: «Скупе око висушує душу» [19]. Однак скнара шкодить не лише собі, а й людям, оскільки він є, як правило, немилосердним (у німецькій мові функціонує навіть композита *engherzig* (досл.: вузькосердний), про яку ми згадаємо у подальших розвідках при аналізі універсального когнітивно-категоризаційного каркасу: «ЩЕДРІСТЬ – це відкритість, широчінь», «СКУПІСТЬ – це замкненість, вузькість»), егоїстичним (скупий не здатен зрозуміти потреби інших людей). Саме через це скупість провокує злість, незадоволення (досаду), агресивність, нечесність. Тому скупість має тісний зв'язок фактично з усіма основними гріхами – пихатістю (гордістю), ненажерливістю, пристрастю до розкоші, гнівом, заздрістю, що чітко унаочнює німецька пареміологія, напр.: *Wenn alle Laster alt werden, wird Geiz jung* (досл.: Коли всі пороки (гріхи) зістаряться, то скупість стане молодю) [42, с. 200]. Це прислів'я свідчить про те, що скупість не лише пов'язана з іншими гріхами, а й «підживлюється» ними.

У тексті Біблії скупість значною мірою засуджується (див., напр., англomовну Біблію: *A greedy man brings trouble to his family* [47, Proverbs 15:27]; *A greedy man stirs up dissension, but he who trusts in the LORD will prosper* [47, Proverbs 28:25]; *By justice a king gives a country stability, but one who is greedy for bribes tears it down* [47, Proverbs 29:4]). Як бачимо, жадібність і, відповідно, скупість не лише порочать душу людини, але й приносять нещастя для близьких їй людей. Віра в Бога припускає відсутність скупості, яка неминуче призводить до суперечок і заперечує покору (смиренність), оскільки скупа людина уподібнюється ненажерливій собаці (тварині), для неї існує лише власна вигода та власні бажання, які пригнічують бажання інших людей. Порівняння з ненажерливою твариною особливою мірою підкреслює генетичний зв'язок концепту СКУПІСТЬ із концептом НЕНАЖЕРЛИВІСТЬ, оскільки на початку зародження людського суспільства саме їжа (харчі) являла собою єдину цінність (багатство), тому жадібність до їжі, до накопичення харчових запасів окремих представників тогочасної спільноти стала поступово тим підґрунтям, на якому зародилося непереборне бажання – скупість – до втримання цих запасів. Отже, скупість сформувалася в людині на рівні інстинкту до виживання як риса / властивість (на початку, очевидно, навіть емоція, базою для якої слугувала емоція жадібності), яка допомагала людині вижити у голодні часи.

Подібне до церковного розуміння скупості зустрічаємо і в працях філософів, де вона визначається як причина внутрішнього конфлікту особистості, виникаючи у процесі соціального досвіду взаємодії і розвитку людини. Тому лише шляхом розуміння себе уможливується перетворення пороків у чесноти та подолання внутрішнього конфлікту, що сприяє правильному розвитку й удосконаленню особистості. Без такого себе-осмислення скупість стає соціальним інгібітором успішної соціалізації та адаптації особистості [15, с. 197].

Викладене вище церковне тлумачення скупості як основного гріха часто не збігалось зі сприйняттям скупості представниками тогочасного суспільства щодо ступеня її тяжкості. Прикладом може слугувати той факт, що один із найвідоміших поетів Відродження Д. Аліг'єрі у «Божественній комедії» склав свою ієрархію гріхів залежно від їхньої загрози любові, яку автор поставив як вище благо для людини. У його оцінній інтерпретації скупість (жадібність) знаходяться у кінці списку, а це свідчить про те, що цей гріх є не таким тяжким, як, наприклад, пихатість, заздрість або гнів, тобто Д. Аліг'єрі вважав скупість (жадібність) найменш серйозним гріхом.

Це ж саме можна стверджувати і про сучасний погляд на скупість (жадібність), який часто відрізняється від традиційного її тлумачення як одного з основних гріхів. Підкреслимо при

цьому, що мова йде не лише про преставників західноєвропейської спільноти – британців і німців, де концепт СКУПІСТЬ тісно корелює з концептом ОЩАДЛИВІСТЬ, надаючи першому певного позивного заряду, а й про східних слов'ян – українців і росіян, де скупість, особливо в російській лінгвокультурі, споконвічно засуджувалася.

Так, в англomовній пресі можна зустріти думку, що нині у британській спільноті список порочних гріхів скоротився до шести, ураховуючи вилучення з цього списку скупості (жадібності). Це пов'язано передусім з тим, що скупість під час правління М. Тетчер була офіційно виправдана та перейменована у стимул до роботи (англ.: *incentive*). Проте стимулом вона стала лише для заможних людей, а для менш забезпечених цей стимул перетворився в надію на те, що плоди скупості багатих коли-небудь отримають і бідні. Ця ідея поширена також в американській лінгвокультурі, де свого часу актуальним був девіз антигероя фільму «Wall Street» (1987) Г. Гекко: жадібність (скупість) – це добре [22; 30, с. 5], або слова популярного у США ведучого Дж. Стоссея на телеканалі ABC-TV: «My brain's convinced that greed has made America better» (досл.: Мій мозок переконав, що жадібність (скупість) зробила Америку кращою) [30, с. 4]. Ці слова свідчать про зміну ставлення до скупості у представників американської спільноти, що підтверджує книга Ф.А. Тіккла [33], де автор описує досліджуване нами явище від часів Святого Павла до сьогоднішніх днів, називаючи жадібність (скупість) основним джерелом гордості, заздрості, ліні, ненажерливості, хтивості та злості, тобто вона – як найважчий гріх – призводить до породження решти гріхів. При цьому Ф.А. Тіккл демонструє зміни у сприйнятті цього гріха від середньовічного розуміння скупості як духовного ворога до соціологічної концепції XIX ст., психологічної вади у XX ст. і нового погляду на скупість, який переконливо передав у своїх творах сучасний італійський художник М. Доніцетті, де вона є чимось трагічним, але водночас привабливим. Попри це Ф.А. Тіккл підкреслює необхідність засудження скупості, закликає відмовитися від розуміння останньої як позитивної і стимулювальної якості та взяти за основу засудження її як основного гріха.

Зміну негативного ставлення до скупості простежуємо в німецькій лінгвокультурі, прикладом чого може слугувати німецькомовний слоган *Geiz ist geil!* (досл.: Скупість – це круто!) як результат вдалого рекламно-маркетологічного ходу в мережі супермаркетів електроніки «Сатурн». Значного ефекту від цього слогану, що міцно закріпився у свідомості споживачів, було досягнуто за рахунок імпульсу, який покликаний дати старт новому способу життя в Німеччині, що полягає у представленні ощадливості (концепт SPARSAMKEIT) як однієї з основних тенденцій розвитку суспільства, а це передбачає, у свою чергу, фокусування свідомості споживачів на вигідних цінах шляхом редукування порочних почуттів.

Показово, що у германських лінгвокультурах, зокрема британській і німецькій, де на концепт СКУПІСТЬ значною мірою впливає позитивно маркований у цих лінгвоспільнотах концепт ОЩАДЛИВІСТЬ, існують свої авто- і гетеростереотипи хворобливої ощадливості, тобто скупості, напр.: «економний шотландець», «ощадливий голландець» [7, с. 56]. Особливу лінгвокультурну значущість ощадливості представляє саме для носіїв німецької мови, напр.: нім. присл. *Sparen ist verdienen* (досл.: Заощаджувати – це заробляти); *Wer spart, der gewinnt* (досл.: Хто заощаджує, той виграє) (пор. укр. *Бережливість – краще прибутку* [ППЩ]). Дослідники, зокрема П. Мюнх, який вивчав формування німецьких цінностей протягом XV–XIX століть [27, с. 9], називають концепт SPARSAMKEIT серед чотирьох базових німецьких чеснот – *Ordnung* (порядок), *Fleiß* (старанність), *Disziplin* (дисциплінованість), *Sparsamkeit* (ощадливість), які міцно закріпилися у німецькому менталітеті до середини XVIII ст. (пор. афоризм Й. Гете: *Ordnung und Klarheit vermehrt die Lust zu sparen und zu erwerben* (досл.: Порядок і чіткість (зрозумілість) збільшують бажання заощаджувати та заробляти [46, с. 10741]). Утім, у німців існує і автостереотип скупості – шваби. Саме через це у період економічної кризи німецька преса назвала Ангелу Меркель «типовою швабською домогосподаркою»: *Angela Merkel – die schwäbische Hausfrau* (досл.: Ангела Меркель – швабська домогосподарка) [45, с. 40–42], оскільки відомою є швабська ощадливість, яка в інших регіонах Німеччини сприймається навіть як скупість, про що свідчать численні анекдоти. Відповідно, характерними рисами швабської домогосподарки є ощадливість, економність і надійність, а це є саме ті якості, які повинні стати основою для боротьби з фінансовою кризою.

Таке позитивне ставлення германців до ощадливості, яка межує зі скупістю, створює значний лінгвокультурний контраст зі щедрістю східних слов'ян, яка часто трансформується у марнотратство, що особливо типово для росіян. Цей контраст підсилюється комунікативною / некомунікативною поведінкою носіїв певної мови, що ускладнює сприйняття такої поведінки представниками чужої лінгвокультури. Так, росіяни сприймають як вияв скупості той факт, що німецька господиня прибирає, як правило, зі столу вино, яке принесли гості. Хоча в німецькомовному соціумі вино у цьому випадку розглядається як сувенір. Навпаки, німці вважають росіян марнотратними, бо вони не підбирають на вулиці дрібні гроші, носять гроші у кишенях, а не в гаманці, часто не беруть у магазинах здачу дріб'язком, у транспорті можуть заплатити за супутника / супутницю тощо [14, с. 115–117]. Аналіз фактичного матеріалу виявив, що марнотратство значною мірою засуджується носіями німецької мови, напр.: *sein Geld auf die Straße werfen* (досл.: викидати гроші на вулицю) – «розтринькувати гроші»; *das Geld zum Fenster hinauswerfen* (досл.: викидати гроші у вікно) – «бути марнотратним» [35, т. 1, с. 252–253]. Натомість однією з актуальних ідей у німецькій лінгвокультурі є ощадливе, бережливе ставлення до грошей [9, с. 127], напр.: *jeden Pfennig zehnmal umdrehen* (досл.: десять раз повертати (крутити) кожен пфеніг) – «берегти кожну копійку» [35, т. 2, с. 103].

Українські науковці також виявили зміну ставлення до скупості в сучасному українському суспільстві, наголошуючи на безпосередній зумовленості змін у концептній системі нації (зміни поведінкових стратегій, системи морально-етичних норм тощо) особливостями економічної свідомості у певній культурній формації. Зокрема Г.С. Яроцька [17, с. 171–172], аналізуючи економічну свідомість сучасного українця з метою вивчення впливу економічної системи влаштування суспільства на сферу морально-етичних правил і норм, притаманних індивіду й нації, встановила, що ключовими поняттями сьогоденного суспільства споживання є індивідуальний успіх, накопичення матеріальних благ, прагматичне ставлення до речей, а в міжособистісних відносинах між людьми – приватна власність. Це пов'язано, на думку дослідників [2, с. 48], з широкою експансією в європейське суспільство системи протестантського світогляду, що, власне, й зумовило в українській лінгвокультурі, яка перебуває нині на шляху до європейської інтеграції, наповнення концепту СКУПІСТЬ такими позитивними смислами, як «ощадливість» і «розсудлива економність».

Утім, дослідники українського менталітету, зокрема лінгвоконцептологи й етнопсихологи [8; 12], відзначаючи індивідуалізм і поміркованість (розсудливість) українців, стверджують, що економність, ощадливість, і навіть певною мірою скупість, є рисами національного характеру останніх (прикметно, що «Словник фразеологізмів української мови» містить лише одну позицію із заголовним словом «скупий», де наведено фразеологізм із позитивною семантикою *скупий на слова* – «1) який не любить багато говорити; небагатослівний, небалакучий; 2) стислий (про лист, звіт і т. ін.)» та його синоніми – *скупий на мову* і *скупий на слові* [39, с. 661]). Це створює значний лінгвокультурний контраст навіть у межах близькоспоріднених мовних спільнот – української і російської, оскільки ці ж дослідники протиставляють згаданим якостям українців широчінь душі, марнотратство та щедрість росіян.

Однак подібні висновки, особливо у наш час тотальної глобалізації, потребують ще додаткового доведення, бо відповідні зміни у концептосистемі простежуються і в російській лінгвокультурі, де сучасний стан концептів СКУПІСТЬ і ЩЕДРІСТЬ характеризується змішуванням традиційних уявлень (типових для першої половини XIX ст.) та уявлень, що властиві західному менталітету. Це змішування надає російським лінгвоконцептологам [7, с. 62] достатньо підстав, щоб стверджувати про наявність позитивних смислів у концептів СКУПОСТЬ і ЖАДНОСТЬ. Під впливом західного менталітету відбувається поступова переоцінка таких компонентів концепту СКУПОСТЬ як «ощадливість» і «економність». «Розрахунок» як компонент цього концепту стає знову актуальним, набуваючи нових відтінків значення. Опосередковано, значною мірою через рекламу, формується «бережливе ставлення до грошей», яке полягає у раціональному їх використанні, про що чітко свідчить рекламний слоган у бутику, який торгує сучасним молодіжним одягом провідних світових марок: *Для модных и жадных!*. Цей слоган дуже наочно демонструє розвиток позитивних конотацій не лише в таких мовних репрезентантів концепту СКУПОСТЬ, як *экономный*, але і *жадный* [5, с. 6–7].

Попри позитивні зміни у сприйнятті скупості у межах зіставляваних лінгвокультур, аналіз психологічних праць, де аналізуються проблеми морального виховання, засвідчує, що психологи переважно притримуються думки про скупість як негативний феномен, оскільки скупість – це невміння (небажання) відпускати що-небудь від себе, стан дисгармонії і незадоволення, потайність, недовірливість, лицемірство, егоїзм та засудження будь-яких виявів щедрості (важливо наголосити, що психоаналітики пов'язують проблему «скупість – щедрість» безпосередньо з етапами психофізіологічного розвитку людини: етап привчання малюка до горшка може стимулювати або скупість, або щедрість залежно від того, чи дитина із задоволенням «віддає» / «дарує» батькам екскременти, чи ні. У першому випадку малюк виросте нескупим, а в другому – скупим, бо екскременти у дорослому віці трансформуються психікою в гроші [23]. Отже, психоаналітики вивели аналізовану проблему на архетипну опозицію «давати» – «брати»). Такі характеристики скупості зафіксовані в мовній картині світу представників зіставляваних лінгвокультур, напр.: англ. *Covetousness, as well as prodigality, brings a man to a morsel of bread* (досл.: Скупість, як і марнотратство, ведуть людину до шматочка хліба (зубожіння)); нім. *Der Geizhals hat den Knopf auf dem Beutel* (досл.: Скупердяй має гудзика на гаманці); укр. *У скупого посеред зими льоду не випросиш*; рос. *Что скупому в руки попало, то и пропало* [43, с. 35–36; 35, т. 1, с. 251; 37]. Проте соціальні психологи, особливо західноєвропейські, відзначаючи дуалістичну природу скупості / жадібності, усе частіше досліджують саме позитивну природу її сутності, яка стимулює, з одного боку, особистість до високих соціальних результатів [20; 32], а з другого, – прогрес людства у цілому (згадаймо слова А.Ф. Робертсона: «Are we greedy because we are modern, or are we modern because we are greedy?» (досл.: Ми жадібні (скупі), бо ми сучасні, чи ми сучасні, бо ми жадібні (скупі)?) [30, с. 4]).

Наївні уявлення про скупу людину, зафіксовані у картині світу представників різних лінгвокультур, відобразилися у художній літературі, де поступово склався узагальнений психологічний портрет скнари. Зауважимо при цьому, що образ скупого відомий у світовій літературі з античних часів (Евлігон у «Жовтій водяній лілії» Плавла). Потім подібні образи зустрічаємо у В. Шекспіра (Шейлок із «Венеціанського купця»), К. Марло (Варрава із «Мальтійського єврея»), Ж.Б. Мольєра (Гарпагон із п'єси «Скупий»), О.С. Пушкіна («Скупий лицар»), О. Бальзака («Гобсек») та ін. Аналіз таких творів дає змогу синтезувати узагальнений образ скупі людини: це, як правило, чоловік середніх років, у якого відсутні моральні принципи та чітко виражена потайність, замкнутість (відлюдність) та самотність. Найяскравіший образ скнари простежуємо в О. Бальзака на прикладі його антигероя Гобсека [44]: зовнішність цього персонажа неприємна, огидна; риси обличчя нерухомі, безпристрасні (холодні), такі, ніби відлиті з бронзи, тому в його зовнішньому вигляді відбився колір грошей – золота й срібла; очі у нього маленькі й жовті, як у тхора (тхір часто виступає образом-еталоном негативних характеристик людини), вони не переносять яскравого світла (потайливий спосіб життя); голос пискливий і тихий, а за допомогою носа, схожого на свердлик, скнара проникав у всі приховані від інших таємниці.

Дещо іншої точки зору стосовно скупості притримуються психофізіологи й біологи, які розкривають фізіологічне підґрунтя її виникнення. Так, біолог Дж. Медіна пояснює походження людських пороків, зокрема скупості (жадібності), особливостями людської природи та наявністю певних генів. У своїй праці він висловлює думку [26], що супротив гріхам є марним і не приведе до позитивного результату, бо в наших вчинках присутні певною мірою тваринні інстинкти, які досі живуть у людській свідомості. Це стосується і скупості, яку вчений тлумачить як нав'язливу, але природну боротьбу за право власності. Виявлено навіть гени, які визначають два чинники, що лежать в основі цього гріха, – страх і тривогу, а також основні відділи головного мозку, які відповідають за появу «скупих» почуттів: таламус, амігдала, гіпокамп, кора головного мозку та мигдалевидне тіло. Експерименти інших дослідників підтвердили висновки Дж. Медіни, уточнивши місцезнаходження «центрів скупості», якою виявилася ділянка головного мозку під назвою «нуклеус акумбенс» [21; 28], та наявність гена «щедрості» AVPR1, який відповідає за продукування рецепторами гормону аргініну вазопресину, що впливає на клітини мозку (цей гормон відповідає і за здатність людини до соціальної комунікації) [28].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. У пропонованій розвідці ми встановили філософсько-релігійний, психологічний і морально-

етичний параметри концепту СКУПІСТЬ у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах. Виявлено, що у релігійно-моральному контексті скупість розглядається, як людський порок, внутрішня / зовнішня непокора Богу, оскільки скупість протиставляється щедрості й милосердю як благодатей Бога. При цьому скупість має тісний зв'язок з поняттям алчність (жадібність), тобто є одним із семи основних гріхів. Подібне до церковного розуміння скупості висловлюють і філософи, які визначають її як причину внутрішнього конфлікту особистості, що виникає у процесі соціального досвіду взаємодії та розвитку людини.

На основі аналізу наукових праць, зокрема лінгвокультурологічних, встановлено, що сучасний погляд на скупість (жадібність) часто відрізняється від традиційного її тлумачення як одного з основних гріхів. Тут мова йде не лише про преставників західноєвропейської спільноти – британців і німців, де концепт СКУПІСТЬ тісно корелює з концептом ОЩАДЛИВІСТЬ, надаючи першому певного позивного заряду, а й про східних слов'ян – українців і росіян, де скупість, особливо в російській лінгвокультурі, споконвічно засуджувалася. Підтвердженням цьому слугують висновки соціальних психологів, особливо західноєвропейських, які, відзначаючи дуалістичну природу скупості (жадібності), усе частіше досліджують саме позитивну іпостась останньої як чинника, що стимулює, з одного боку, особистість до високих соціальних результатів, а з другого боку, прогрес людства у цілому.

Перспективу цього дослідження ми вбачаємо у встановленні філософсько-релігійного, психологічного й морально-етичного параметрів концепту ЩЕДРІСТЬ у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алимжанова Г.М. Сопоставительная лингвокультурология : сущность, принципы, единицы : автореф. дис. на соиск. науч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Г.М. Алимжанова. – Алматы, 2010. – 50 с.
2. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – С. 44–271.
3. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Анна Вежбицкая ; [пер. с англ. А.Д. Шмелева]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
4. Воробьев В.В. Сопоставительная лингвокультурология : генезис, перспективы развития / В.В. Воробьев // Язык и межкультурные коммуникации. – Уфа : Изд-во БГПУ, 2002. – С. 40–48.
5. Долевец С.Н. Динамика морально-этических концептов СКУПОСТЬ и ЩЕДРОСТЬ в русском литературном языке XIX – начала XXI веков : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / С.Н. Долевец. – Ростов-на-Дону, 2008. – 22 с.
6. Карачина О.Е. Ассоциативно-когнитивная семантика жадности в русских и английских поговорках / О.Е. Карачина. – Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2014. – № 6 (36), Ч. II. – С. 77–79.
7. Клевцова В.М. Репрезентация концепта GREED в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Вероника Михайловна Клевцова. – Белгород, 2009. – 179 с.
8. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика / В.А. Маслова ; [учеб. пособ. ; 2-е изд.]. – Мн. : ТетраСистемс, 2005. – 206 с.
9. Медведева Т.С. К вопросу о сопоставлении лингвокультурных концептов / Т.С. Медведева // Вестник Удмуртского университета. – 2009. – Вып. 1 : История и филология. – С. 120–132.
10. Медведева Т.С. Ключевые концепты немецкой лингвокультуры : монография / Т.С. Медведева, М.В. Опарин, Д.И. Медведева ; под ред. Т.И. Зелениной. – Ижевск : Изд-во «Удмуртский университет», 2011. – 160 с.
11. Мізін К.І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора филол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / К.І. Мізін. – К., 2012. – 32 с.
12. Пасічник І.Д. Систематизація в контексті психології мислення / І.Д. Пасічник. – К. : Наукова думка, 1997. – 188 с.
13. Питерская С.Э. Категория скупости в мировой литературе. Художественное наполнение понятия / С.Э. Питерская // Филология и литературоведение. – 2014. – № 6. – Режим доступа : <http://philology.snauka.ru/2014/06/768>
14. Прохоров Ю.Е. Русские : коммуникативное поведение / Ю.Е. Прохоров, И.А. Стернин ; [2-е изд. испр. и доп.]. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 328 с.
15. Скрипкарь М.В. Понятие и классификация социальных регуляторов / М.В. Скрипкарь // Вопросы управления. – 2011. – № 16. – С. 197–201.

16. Чубур Т.А. Теоретические основания лингвокультурологических сопоставительных исследований : автореф. дис. на соиск. науч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Т.А. Чубур. – Воронеж, 2011. – 46 с.
17. Яроцька Г.С. Концепт «марнотратність / бережливість / скупість / щедрість» як фрагмент економічної свідомості українців / Г.С. Яроцька // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки : Мовознавство. – 2009. – № 16. – С. 170–175.
18. Abgrenzung vom Laster. – Режим доступу : http://de.wikipedia.org/wiki/Sieben_Hauptsünden
19. Bibel. – Режим доступу : http://bibel-online.net/buch/luther_1912/matthaeus/6/#19
20. Chugh D. Bounded Ethicality as a Psychological Barrier to Recognizing Conflicts of Interest / D. Chugh, M.R. Banaji, M.H. Bazerman // Conflicts of Interest : Challenges and Solutions in Business, Law, Medicine, and Public Policy / eds. D.A. Moore, D.M. Cain, G. Loewenstein, M. Bazerman. – N.Y. : Cambridge University Press, 2005. – P. 74–95.
21. Dubner S.J. This Is Your Brain on Prosperity : Andrew Lo on Fear, Greed, and Crisis Management / Stephen J. Dubner. – Режим доступу : <http://freakonomics.com/2009/01/09/this-is-your-brain-on-prosperity-andrew-lo-on-fear-greed-and-crisis-management/comment-page-6/>
22. Ezard J. We love sound of napalm in the movies / John Ezard. – Режим доступу : <http://www.theguardian.com/uk/2004/jan/01/filmnews.film>
23. Freud S. Character and Anal Eroticism / S. Freud. – L. : Hogarth, 1908. – 207 p.
24. Malmqvist A. SPARSAMKEIT und GEIZ, GROSSZÜGIGKEIT und VERSCHWENDUNG. Ethische Konzepte im Spiegel der Sprache / Anita Malmqvist. – Umeå : Umeå universitet, 2000. – 186 S.
25. Mammon. – Режим доступу : <http://de.wikipedia.org/wiki/Mammon>
26. Medina J. The Genetic Inferno. Inside the Seven Deadly Sins / John Medina. – Cambridge ; N.Y. : Cambridge University Press, 2012. – 341 p.
27. Münch P. Ordnung, Fleiß und Sparsamkeit. Texte und Dokumente zur Entstehung der «bürgerlichen Tugenden» / P. Münch. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1984. – 376 S.
28. Oakley B. Pathological Altruism / B. Oakley, A. Knafo, G. Madhavan, D.S. Wilson. – N.Y. : Oxford University Press, 2012. – 496 p.
29. Piirainen E. Phraseologie der westmünsterländischen Mundart. Teil I : Semantische, kulturelle und pragmatische Aspekte dialektaler Phraseologismen. Teil II : Lexikon der westmünsterländischen Mundart / Elisabeth Piirainen. – Baltmannsweiler : Schneider Verlag, 2000. – Teil I. – 535 S. ; Teil II. – 464 S.
30. Robertson A.F. Greed : Gut Feelings, Growth, and History / A.F. Robertson. – Cambridge, UK : Polity Press ; Oxford, UK ; Malden, MA : Blackwell Publishers, 2001. – 277 p.
31. Stedje A. Zur Versprachlichung von Höflichkeit / A. Stedje, D. Stoeva-Holm // Ethische Konzepte und mentale Kulturen 2. Sprachwissenschaftliche Studien zur Höflichkeit als Respektverhalten / hrsg. M. Skog-Södersved. – Vaasa : Vaasan yliopiston julkaisuja, 2000. – Tutkimuksia 237, Philologie 39. – S. 13–50.
32. Steinel W. Social motives and strategic misrepresentation in social decision making / W. Steinel, C. De Dreu // Journal of Personality and Social Psychology. – 2004. – № 3. – P. 419–434.
33. Tickle Ph. Greed : The Seven Deadly Sins / Phyllis Tickle. – N.Y. : Oxford Univ., 2001. – 120 p.

Довідкова література

34. АУФС Баранцев К.Т. Англо-український фразеологічний словник / К.Т. Баранцев. – К. : Т-во «Знання», 2005. – 1056 с.
35. НУФС Німецько-український фразеологічний словник / [укл. В.І. Гавриць, О.П. Пророченко]. – У 2 т. – К. : Рад. школа, 1981. – Т. 1. – 416 с. ; Т. 2. – 382 с.
36. ППЩ Прислів'я та приказки про щедрість. – Режим доступу : <http://dovidka.biz.ua/prisliv-ya-ta-prikazki-pro-shhedrist/>
37. ППЩС Пословицы и поговорки о щедрости и скупости. – Режим доступу : http://allforchildren.ru/kidfun/proverb_liberality.php
38. СУМ 4 Словник української мови. – Т. 4. – К. : Видавництво «Наукова думка», 1973. – 840 с.
39. СФУМ Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В.М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
40. ТСРЯ Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова ; [изд-е 4-е, доп.]. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
41. ЭСКСиВ Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений : более 4000 статей ; [авт.-сост. В. Серов ; 2-е изд.]. – М. : Локид-Пресс, 2005. – 880 с.
42. Beyer H. Sprichwörterlexikon : Sprichwörter u. sprichwörtl. Ausdrücke aus dt. Sammlungen vom 16. Jh. bis zur Gegenwart / H. Beyer, A. Beyer ; [2., unveränd. Aufl.]. – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1985. – 712 S.
43. Walz G. Das Sprichwort bei Göwer mit besonderem Hinweis auf Quellen und Parallelen / Gotthard Walz : Inaugural-Dissertation zur Erlangung der philosophischen Doktorwürde an der Universität München. – Ostern : C.H. Beck'sche Buchdruckerei in Nördlingen, 1907. – 84 S.

Джерела ілюстраційного матеріалу

44. Бальзак О. Гобсек : роман / Оноре де Бальзак ; [пер. с фр. Н. Немчиновой, Б. Грифцова]. – СПб. : Азбука, 2013. – 198 с.
45. Der Spiegel. – 2009. – № 39. – S. 40–42.
46. Goethe J. Unterhaltungen deutscher Ausgewanderten [Електронний ресурс] / J. von Goethe. – Електрон. дан. – Digitale Bibliothek Sonderband : Meisterwerke deutscher Dichter und Denker. – Berlin : DirectMedia Publishing GmbH. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM). – Систем. вимоги : IBM PC 486.
47. HB The Holy Bible. – Grand Rapids : Zondervan Pub. H., 2005. – 1546 p.

Петров А. Философско-религиозный, психологический и морально-этический параметры концепта СКУПОСТЬ в британской, немецкой, украинской и русской лингвокультурах.

В статье установлены философско-религиозный, психологический и морально-этический параметры концепта СКУПОСТЬ в британской, немецкой, украинской и русской лингвокультурах. Выявлено, что в религиозно-моральном контексте скупость рассматривается, как человеческий порок, который противопоставляется щедрости и милосердию и является тесно связанным с алчностью (жадностью). Проанализирован философский подход к пониманию скупости, которая определяется как причина внутреннего конфликта личности, который возникает в процессе социального опыта взаимодействия и развития человека. На основе анализа научных трудов, в частности лингвокультурологических, установлено, что современный взгляд на скупость (жадность) часто отличается от традиционного её толкования, как одного из основных человеческих пороков. Определена дуалистическая природа скупости (жадности) и исследовано позитивную ипостась последней как фактора, который стимулирует, с одной стороны, личность к высоким социальным результатам, а с другой стороны, прогресс человечества в целом.

Ключевые слова: лингвокультурология, бинарный концепт, языковой социум.

Petrov O. The Philosophic-Religious, Psychological and Moral-Ethical Parameters of the Concept STINGINESS in the British, German, Ukrainian and Russian Linguocultures.

The philosophic-religious, psychological and moral-ethical parameters of the concept STINGINESS in the British, German, Ukrainian and Russian linguocultures are elucidated in the article. It is detected, that stinginess, in its religious-moral context, is considered as a human vice, which is opposed to generosity and charity and is closely connected with avidity (greediness). The philosophic approach to the understanding of stinginess is analyzed in the article, where stinginess is defined as the reason for the inner conflict of a person, which appears in the process of his/her social experience of the interaction and development. On the basis of the analysis of scientific works, particularly of linguoculturological ones, it was determined, that the modern understanding of stinginess (greediness) differs from its interpretation as one of the main human vices. The dual nature of stinginess (greediness) is elucidated and the positive side of it is analyzed, as the factor, which stimulates a person to high social results, on the one hand, and to the progress of humanity in general, on the other.

Key words: linguoculturology, binary concept, direct nomination, lingual society.

*Лілія Рабійчук, Ольга Лемешко
(Хмельницький)*

УДК 81'25

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

У статті розглянуто способи перекладу неологізмів з англійської мови на українську, узагальнено основні закономірності виконання адекватного перекладу. Уточнено поняття неологізму та неології як науки про неологізми. Проаналізовано підходи науковців до проблеми перекладу неологізмів, які можуть стати в нагоді перекладачам. Описано метод транскодування як один із найчастіше вживаних способів перекладу неологізмів при відсутності відповідного еквіваленту в мові перекладу. Автори також розглядають такі способи перекладу як калькування та описовий переклад. У процесі перекладу використовуються аналогії, які знаходяться шляхом аналізу синонімічного ряду, в результаті чого зупиняються на слові, що

найбільш відповідає контексту. Для успішної діяльності перекладача йому надаються певні рекомендації щодо розуміння значення неологізму, а саме: використання словників у процесі перекладу, врахування особливостей контексту для перекладу неологізмів, аналіз структури нового слова та застосування пошукових систем Інтернету. Перекладач має самостійно приймати перекладацьке рішення з урахуванням цих рекомендацій.

Ключові слова: неологізм, процес перекладу, адекватний переклад, транскодування, описовий переклад, калькування.

Постановка проблеми. У будь-якій мові словниковий запас змінюється дуже швидко. Це пояснюється сучасним темпом життя людей. Розвиток новітніх інформаційних технологій, науки та техніки, поява нових літературних творів постійно збагачують мову новими лексичними одиницями, що означають сучасні поняття, яких раніше не існувало. Це призводить до розвитку мови. Розвиток мови значною мірою зумовлений розвитком її словотвірної системи, становленням нових словотвірних моделей слів, зміною існуючих, збільшенням або зменшенням їх продуктивності. Кожна мова розвивається в залежності від потреб суспільства, а слова, що з'являються в мові відображають розвиток тієї чи іншої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поява великої кількості нових слів у мові та необхідність їх опису та систематизації зумовили створення особливої галузі лексикології – неології – науки про неологізм [4 с. 37]. Інтенсифікація інноваційних процесів зумовлює підвищення інтересу лінгвістів до проблем неології взагалі (Е.І. Ханпіра, О.Г. Ликов, В.В. Лопатін, М.О. Бакіна, О.А. Габінська, О.А. Земська, А.О. Брагіна, А.В. Березовенко та ін.) та англійської мови зокрема (Ю.А. Зацний, В. І. Заботкіна, С.М. Єнікеєва, О.Л. Клименко, Г.І. Емірсуїнова, І.В. Андрусак), спонукає до осмислення природи неологізмів і до систематизації неологічного матеріалу.

Серед останніх найвідоміших робіт у галузі англійської неології можна назвати Webster's College Dictionary [12], який описує нові слова англійської мови, які з'явилися в мові на зламі століть. Заслуговують на увагу також "Оксфордський словник нових слів" С.Туйлоча [13], "Словник нових слів і значень в англійській мові" З.С.Трофімової [10]. Неологізми англійської мови включені у та «Англо-український словник» у 2-х томах за редакцією М.І.Бала [1;2] та "Новий великий англо-російський словник" у 3-х томах за редакцією Ю.Д. Апресяна [9].

Лінгвісти, а особливо перекладачі повинні слідкувати за появою нових слів або нових значень тих слів, які вже є в мові. Незнання змін в мові призводить до труднощів у процесі перекладу, а іноді і до помилок. Словниковий запас мови необхідно вивчати та слідкувати за його збагаченням.

Актуальність статті зумовлена тим, що в процесі перекладу нові слова та вирази, які постійно з'являються в мові, викликають труднощі в роботі перекладачів. Це свідчить про те, що дане питання потребує поглибленого розгляду. Досить складно дати однозначні підказки щодо перекладу тих чи інших слів та виразів без систематизації закономірностей появи нових слів та особливостей їх перекладу. Тому в нашій статті розглядаються основні способи перекладу неологізмів з англійської мови на українську, узагальнюються закономірності здійснення адекватного перекладу.

Дослідженнями питань перекладу неологізмів займалися такі вітчизняні та зарубіжні лінгвісти як П.С. Алексеева, О.В. Борисова, Е. Гіденс, Н.Ф. Гладуш, Ю.О. Жлуктенко, В.І. Карабан, В.Н. Коммісаров, Л.К. Латишева, Е.А. Мисуну, Я.І. Рецкер, М.Л. Рильський, М.Я. Цвіллінг.

Метою статті є систематизація теоретичного матеріалу щодо особливостей перекладу неологізмів з англійської мови на українську, уточнення передачі значення нового слова в контексті та узагальнення способів і методів перекладу, що можуть використовуватися в практичній діяльності перекладачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переклад безеквівалентної лексики, тобто таких слів, які позначають предмети, процеси та явища, які не мають еквівалентів на даному етапі розвитку мови, викликає значні труднощі. Як приклад безеквівалентної лексики можуть бути: *trolley* — стіл на коліщатах; *syncom* — геостационарний супутник зв'язку.

Систематизація неологізмів вимагає насамперед конкретизації, уточнення самого поняття «неологізм», що в переважній більшості випадків ототожнюється з «новим словом».

Мовні неологізми створюються головним чином для позначення нового предмета або поняття. І найчастіше вони є термінами, які не мають еквівалентів у мові перекладу. Вони входять в пасивний словниковий запас. Неологізмом є слово до тих пір, поки воно зберігає наліт свіжості. Якщо поняття актуальне, а слово, що його називає, добре зв'язане з іншими словами, то це слово скоро перестане бути неологізмом.

У свою чергу Ю. Зацний вважає головним прийомом перекладу будь-якого терміну переклад за допомогою лексичного еквіваленту. Хоча не всі перекладачі виділяють такий спосіб перекладу неологізмів.

Процес перекладу — своєрідна мовна діяльність, спрямована на найбільш повне відтворення змісту і форми іншомовного тексту іншою мовою.

Еквівалент — це постійна лексична відповідність, яка точно співпадає із значенням слова. Терміни, які мають еквівалент в українській мові, грають важливу роль при перекладі. Від них залежить розкриття значень інших слів. Тому необхідно вміти знаходити відповідний еквівалент в українській мові. Для цього перекладачеві слід постійно доповнювати свою базу термінів-еквівалентів. Наприклад: *keyboard* — клавіатура, *mode* — режим, *bar* — панель [11, с. 312].

Різні науковці по-різному підходять до питання перекладу неологізмів. Так, наприклад, В.Н. Комісаров, Я.І. Рецкер і В.І. Тархов вважають, що особливості перекладу кожного нового слова залежать від типу, до якого це слово належить (терміни, назви, синоніми до вже існуючих слів). Однак, характерною особливістю англійських неологізмів є те, що вони, як правило, не мають відповідників у іншій мові. Виняток становлять неологізми не англійського походження. Перекладаючи нові слова, різні перекладачі іноді дають різні варіанти перекладу. Однак, поступово з різних варіантів перекладу залишається один найбільш вживаний, який згодом входить у мову [6].

У залежності від типу неологізмів перекладач використовує різні способи перекладу, які характерні для сучасного перекладознавства. Крупнов В.Н. виділяє три найбільш поширені варіанти перекладу неологізмів. В першу чергу — це переклад шляхом підбору існуючого аналогу, транскрипція або транслітерація та калькування [7].

В.Н. Комісаров і Я.І. Рецкер основними способами перекладу неологізмів вважають:

- 1) знаходження фіксованого адекватного перекладного еквівалента;
- 2) транскодування (транслітерування чи транскрибування);
- 3) дослівний переклад (калькування);
- 4) описовий переклад [6].

Як уже було зазначено, транскодування є одним із найчастіше вживаних варіантом перекладу. Тому варто розглянути його детальніше. За визначенням В. Крупнова, *транскодування* - це такий спосіб перекладу, коли звукова та/або графічна форма слова вихідної мови передається засобами абетки мови перекладу [10].

В. Карабан розрізняє 4 види транскодування:

- 1) транскрибування (коли літерами мови перекладу передається звукова форма слова вихідної мови, наприклад, *resistor* - резистор);
- 2) транслітерування (коли слово вихідної мови передається по літерах, як от *marketing* - маркетинг);
- 3) змішане транскодування (переважне застосування транскрибування з елементами транслітерування: *altimeter* - альтиметр);
- 4) адаптивне транскодування (коли форма слова у вихідній мові дещо адаптується до фонетичної та/або граматичної структури мови перекладу, наприклад, *occlusion* - оклюзія) [8].

Застосовуючи метод транскодування, інколи варто додавати до перекладеного слова (у дужках або у виносках) пояснення. Якщо ж нова лексична одиниця повністю закріпилась у мові, можна давати переклад без пояснень. Як зауважує В.І. Карабан, транскодування неологізмів відбувається при перекладі у тих випадках, коли в культурі країни мови перекладу відсутнє поняття і відповідний перекладний еквівалент, а перекладач не може підібрати слово або слова у мові перекладу, які адекватно передавали б зміст поняття і задовільняли б вимоги терміноутворення. Оскільки при транскодуванні слово має одне значення, то такий спосіб

перекладу доцільно застосовувати в тих випадках, коли в мові перекладу необхідно створити чітко однозначний термін. Перш, ніж застосовувати цей спосіб перекладу, наголошує В.І. Карабан, перекладач повинен переконатися, що в мові перекладу точно відсутній відповідник слова, що перекладається, інакше, через транскодування у мові перекладу можуть виникнути дублетні (синонімічні) терміни, а це порушує чіткість та стрункність терміносистеми [5].

Не менш цікавим для перекладу є такі способи перекладу як калькування та описовий переклад.

Калькування (дослівний) переклад, за визначенням В.Н. Крупнова, - це прийом перекладу нових слів (термінів), при якому відповідником простого чи, частіше, складного слова (терміна) вихідної мови у мові перекладу, як правило, обирається перший за порядком відповідник у словнику. Часто такий спосіб перекладу застосовується при перекладі складних слів або нових виразів, що складаються із відомих нам слів [7]. Дослівний переклад В.І. Карабан радить застосовувати при передачі термінів-неологізмів тільки тоді, коли утворений таким чином перекладний відповідник не порушує норми вживання та сполучуваності слів в українській мові [5]. Калькування – є особливою формою запозичення шляхом перекладу. Це є слова або словосполучення, які створенні із мовного матеріалу мови перекладу під впливом морфологічної структури індивідуального слова чи словосполучення.

За визначенням В.М. Крупнова, описовий переклад - це такий вид перекладу нових лексичних елементів вихідної мови, коли слово чи словосполучення замінюється на словосполучення (інколи більше за кількістю компонентів словосполучення), яке адекватно передає зміст цього слова або словосполучення.

За В.І. Карабаном, описовий переклад:

- 1) повинен чітко відображати основний зміст поняття, яке позначене неологізмом;
- 2) не повинен бути надто досконалим;
- 3) синтаксична структура словосполучення не повинна бути складною: *telebanking* – фінансова служба, яка дозволяє клієнту проводити банківські операції через домашній комп'ютер.

Перед використанням будь-якого з вище наведених способів перекладу неологізмів перекладач повинен уявити значення нової лексичної одиниці. Для цього він може:

а) використовувати англо-англійські тлумачні словники найсучасніших видань. Якщо нове слово відсутнє в англо-українському чи англо-російському словнику, варто спробувати пошукати його значення в англійських тлумачних словниках. Як відомо, у словниках Вебстера та деяких інших англо-англійських словниках є розділи “Нові слова” (New Words Section), однак у подібних словниках можна виявити лише незначну кількість неологізмів [12];

б) усвідомити значення неологізму в контексті. Іноді для правильного розуміння неологізму необхідно враховувати історію його виникнення, різноманітні літературні та фактичні асоціації, пов’язані з новим словом;

в) проаналізувати структуру неологізму;

г) скористатися електронними словниками, пошуковими системами мережі Інтернету.

Лексичні заміни використовуються при передачі значення безеквівалентного слова в контексті за допомогою одного з видів перекладацьких трансформацій, які лінгвістична теорія використовує під час опису процесу перекладу. При цьому відповідник утворюється шляхом семантичних перетворень значення безеквівалентного слова. Наприклад, при перекладі на українську мову англійського слова *exposure*, яке не має прямого відповідника в мові перекладу, в реченні – *He died of exposure*, залежно від контексту можуть бути використати різні лексичні трансформації конкретизації або модуляції (сислового розвитку): „Він помер від застуди”, „Він помер від сонячного удару”, „Він замерз у снігах” і т. д.

Для полегшення процесу перекладу використовуються аналогії. Переклад за допомогою аналогії – це переклад шляхом вибору одного із деяких варіантів, слово або словосполучення доволі близьке або навіть дуже близьке слову оригіналу. Аналог знаходять шляхом аналізу синонімічного ряду, в результаті чого зупиняються на слові, що найбільш відповідає контексту. Слово або словосполучення в тексті на який робиться переклад, яке має в даному контексті те ж значення, що і в нееквівалентне слово або словосполучення в вихідному тексті [11]. Аналогії

утворюються шляхом підбору найближчої за значенням одиниці, на яку робиться переклад для безеквівалентних одиниць мови оригіналу, наприклад, *drugstore* – аптека.

Як і в багатьох інших випадках використання оказіональних відповідників, близькість значень еквівалентних одиниць в оригіналі і в перекладі тут далеко не повна, і такий переклад використовується лише в певному контексті, наприклад: „Аптека – це теж саме, що *drugstore*; в наших аптеках продаються тільки ліки і засоби гігієни, а в американських – „драгсторах” продаються також предмети першої необхідності, газети, журнали, безалкогольні напої, кава, морозиво, закуски та інше. Тому для перекладу речення: *Food is awful in drugstores* – варіант „аптека” видається недоцільним.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, ми бачимо, що існує чимало способів перекладу неологізмів, якими може користуватись кожен перекладач. Але при перекладі тих чи інших лексичних одиниць, які несуть у собі новизну значення, перекладач часто натрапляє на труднощі вибору способу перекладу. Іноді доводиться поєднувати різні способи передачі неологізмів (два або більше) для перекладу однієї лексичної одиниці. Спеціальних способів перекладу неологізмів немає. Перекладачеві доводиться співставляти існуючі прийоми перекладу і обирати той, що найбільше відповідає контексту.

Сам процес перекладу здійснюється у два етапи. Спочатку перекладач з'ясовує значення нового слова (звертається до останніх видавництв тлумачних словників чи з'ясовує значення слова, приділяючи увагу його структурі і контексту), потім робить власний переклад засобами української мови, застосовуючи при цьому вище зазначені способи перекладу. Що стосується вибору того чи іншого способу передачі неологізмів, то він залежить від багатьох суб'єктивних факторів: особистість перекладача, його досвід, інтелект, здатність оперувати абстрактними поняттями, обставини під час процесу перекладу, а також від стилю тексту (публіцистичного, наукового, художнього, тощо), стилю конкретного автора тощо. Однак кінцевий варіант перекладу перекладач пропонує на основі власних висновків.

На жаль, перекладачі допускають велику кількість лексичних помилок. Тому в залежності від ситуації рекомендуються різні прийоми та методи перекладу. Основними критеріями, які повинні бути взяті до уваги перекладачем при пошуку відповідності англійському неологізму в українській мові, є стислість і однозначність тлумачення. Запропонований перекладачем варіант перекладу повинен бути зрозумілий читачу.

Дослідження ще раз підтверджує той факт, що проблема перекладу неологізмів є досить актуальною на сьогоднішній день. Незважаючи на численні дослідження в цій галузі лінгвістики, перед нами постає ряд питань, які пов'язані з особливостями перекладу нових слів в різних сферах суспільного життя. Тому наші подальші дослідження будуть пов'язані з перекладом неологізмів прикордонної термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бала М.І. Англо-український словник / М.І. Бала. – К.: Освіта, 1996. – Т. 1. – 120 000 слів. – 752 с., Т. 2. – 120 000 слів. – 712 с.
2. Гладуш Н.Ф. Прагматичні модифікації при перекладі / Н.Ф. Гладуш // Вісник Сумського державного університету. – Суми, 2003. – №4. – С. 50-53.
3. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка / В.И. Заботкина. – М.: ВШ, 1989. – 126 с.
4. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури / В.І. Карабан // Частина II. Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі: навчальне видання. – Вінниця: “Нова книга”, 2001. – 302 с.
5. Комиссаров В.Н. Пособие по переводу с английского языка на русский / В.Н. Комиссаров, Я.И. Рецкер, В.И. Тархов // Часть I. Лексико-фразеологические основы перевода. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1986. – 175 с.
6. Крупнов В.Н. В творческой лаборатории переводчика / В.Н. Крупнов. – М.: “Международ. Отношения”, 1976. – 192 с.
7. Крупнов В.Н. Курс перевода. Английский язык: общественно-политическая лексика / В.Н. Крупнов [Под ред. проф. Л.С. Бархударова]. – М.: Международ. отношения, 1979. – 232 с.
8. Апресян И. Новый большой англо-русский словарь / И. Апресян, Э.М. Медникова. – М.: Русский язык, 1993-1994. – 2496 с.
9. Трофимова З.С. Словарь новых слов и значений в английском языке / З.С. Трофимова. – М.: «Павлин», 1993. – 304 с.

10. Флинта М. Толковый переводческий словарь / М. Флинта, Л. Нелюбин // 3-е издание, переработанное. – М. : Наука, 2003. – 320 с.
11. Random House Webster's College Dictionary / Random House Reference. – 2nd edition, Random House Reference, 1997. – 1600 p.
12. Tulloch S. The Oxford Dictionary of New Words / S. Tulloch. – New York : Oxford University Press, 1998. – 375 p.

Рабийчук Л., Лемешко О. Особенности перевода английских неологизмов на украинский язык.

В статье рассматриваются основные способы перевода неологизмов с английского языка на украинский, обобщаются основные закономерности выполнения адекватного перевода. Уточняются понятия неологизма и неологии как науки о неологизмах. Анализируются взгляды ученых на проблему перевода неологизмов, которые могут пригодиться переводчикам. Описывается метод транскодирования как один из наиболее часто употребляемых способов перевода неологизмов при отсутствии соответствующего эквивалента в языке перевода. Авторы также рассматривают такие способы перевода как калькирование и описательный перевод. В процессе перевода используются аналогии, которые подбираются с помощью анализа синонимического ряда, в результате чего останавливаются на слове, которое наиболее соответствует контексту. Для успешной работы переводчика ему даются рекомендации, касающиеся понимания значения неологизма, а именно: использование словарей во время перевода, принятие во внимание особенностей контекста для перевода неологизмов, анализ структуры нового слова и применение поисковых систем Internet. Переводчик должен самостоятельно принимать переводческое решение с учетом этих рекомендаций.

Ключевые слова: неологизм, процесс перевода, адекватный перевод, транскодирование, описательный перевод, калькирование.

Rabiichuk L., Lemeshko O. Peculiarities of Translation of English Neologisms into the Ukrainian Language.

The article concerns the main ways of translation of neologisms from English into Ukrainian, it generalizes the main regularities of conducting an adequate translation. The notion of neologism and neology as a science which studies neologisms are specified. Views of scientists on the problem of translation of neologisms are analyzed. It can be useful for translators/interpreters. The transcoding method is described as one of the most frequently used way of the translation of neologisms if the corresponding equivalent is absent in the target language. The authors also analyze such ways of translation as loan translation and descriptive translation. In translation process analogies are used. They are selected from synonymic row and helps pick up the very word which corresponds to the context. In order the work of translator to be successful some recommendations as to realizing the meaning of neologisms are given. They should use dictionaries during the translation, take into account the peculiarities of the context in the process of translation, analyze the structure of new words and involve Internet resources. A translator himself has to use these recommendations to do the correct translation.

Key words: neologism, the process of translation, transcoding, descriptive translation, loan translation.

Ольга Сеньків
(Дрогобич)

УДК 81'373.7: 82-84: 81-115

**ЗООСЕМІЧНИЙ КОМПОНЕНТ У ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ:
ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ (на матеріалі англійської та української мов)**

У статті розглядається універсальність і етноспецифіка оцінковості англійських і українських прислів'їв та приказок із зоосемічним компонентом. Зроблено спробу їх класифікувати, спираючись на їхню семантику за тематичним принципом та на базі життєвих понять. Встановлено, що універсальні риси становлять багаторівневу структуру семантики оцінковості. Досліджено семантику образів тварин в англійських та українських прислів'ях та приказках,

проведено компаративний аналіз. Виділено групи паремій, об'єднаних певними узагальненими конотаціями та концептами. Виокремлено позитивно, негативно та нейтрально марковані паремії з зоосемічним компонентом в англійській та українських мовах. Пояснено причини виникнення спільних та відмінних конотацій у проаналізованих пареміях зі згаданим компонентом. Виявлено найбільш чисельну групу паремій із зоосемічним елементом у порівнюваних мовах. Показано зв'язок між паремійними одиницями досліджуваних мов та мовною картиною світу цих етносів. Накреслено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: прислів'я, приказка, паремія, зоосемічний елемент, оцінка, універсальність, етноспецифіка, концепт, конотація.

Постановка проблеми. Сучасні лінгвістичні дослідження зорієнтовані на вивчення особливостей мовних картин світу та виявлення національної специфіки, що в свою чергу передбачає аналіз міжмовних аналогій у семантиці лексичних одиниць [17]. Так як останнім часом в лінгвістиці популярна компаративістика, яка дозволяє побачити національну специфіку більш ясно. Найбільш виразно національна специфіка сприйняття дійсності представлена у пареміях, так як саме в них відображається історія народу, устрій життя людей, їх уявлення, пов'язані з трудовою діяльністю, побутом і культурою. Досліджуючи специфіку семантики паремій, в тому числі й приказок і прислів'їв, як їх невід'ємних складових, вчені мають змогу вивчити мовну картину певного народу [19, с. 54]. В прислів'ях і приказках поєднуються відомості про світ і про ставлення суб'єкта мовлення до дійсності, бо вони – «дзеркалом культури» [8]. Однак варто також відмітити, що одне з їх призначень – не просто називати, а називаючи, характеризувати об'єкт реальної дійсності, висловлювати ставлення до нього мовця.

На початку нашого дослідження ми виокремлемо наступні дефініції: паремія, прислів'я та приказка. **Паремія** (від грец. *parēimia* – прислів'я або лат. *proverbium* – приказка, прислів'я) – це видове позначення фольклорних малих жанрів афористичного спрямування, котре включає прислів'я, приказки, загадки, прикмети, скоромовки, замовляння, повір'я, головоломки, небилиці, нісенітниці, одномоментні анекдоти, казкові формули тощо. **Прислів'я** (короткий, ритмізований вислів, що несе узагальнену думку, висновок, іносказання з дидактичним ухилом) та **приказки** (короткий сталий образний вислів констатуючого характеру, що має одночленну будову, нерідко становить частину прислів'я, але без висновку, і вживається в переносному значенні) становлять до трьох чвертей – усього паремійного фонду. У більшості випадків під терміном «паремія» розуміють власне прислів'я і приказки, тому саме їх ми обрали для нашого аналізу. І надалі у нашому дослідженні вживатимемо ці два поняття як синонімічні. Для прислів'їв і приказок характерні метафоричність, лаконічність та влучність викладу змісту і вживаються мовцями в якості маркера мовної ситуації з різними мовними цілями. Це забезпечує процес повноцінної комунікації між носіями мови.

В основі концептів, що визначають оціночні сутності в пареміях, лежить ціннісна картина світу, в результаті чого паремії, що містять зоосемі, містять й оціночні конотації. Крім цього, прислів'я та приказки, спрямовані на передачу емоційних переживань, містять в собі «відгомін» емоційності. У плані експресивно-оцінного потенціалу вельми виразними можна вважати паремії, в яких мотивуючим компонентом виступають **зоосемізми** [9]. Останні складають значний прошарок **пареміологічної** лексики та відіграють особливу роль у створенні пареміологічної картини світу. При цьому в кожного народу існує власна система кодування зоохарактеристик. **Зоосемізм** – (від грец. *зоо* – тварина, *сема* — знак) назви та символіка тварин у переносному значенні, що характеризують людину та її контакти з фауною [10, с. 136 - 137]. У деяких дослідженнях поняття «зоонім», «зооморфний» та «зоосемізм» тотожні. Однак це не зовсім так, бо «зоонім» використовується для позначення власних назв виду, віко-статевої групи або й окремої особини (клички) тварин, а «зооморфний» для зображення богів у вигляді тварин [там же]. Дослідження зоосемізмів з точки зору їх ролі в розкритті образно-номінативної природи мови є актуальною в сучасному мовознавстві, адже зоосемія номінативної системи будь-якої мови є однією з її характерних рис. Важливість тваринного світу для людини, тісний їх зв'язок, і те, що людина здавна проводила аналогії між собою і тваринами, знайшли своє послідовне відображення в мові.

Мета нашого дослідження полягає у аналізі семантичних особливостей прислів'їв та приказок із *зоосемічним елементом* в англійській та українській мовах. Порівняння прислів'їв та приказок різних народів показує, як багато спільного мають ці народи, що в свою чергу, сприяє їх кращому взаєморозумінню та зближенню. Необхідно зазначити, що багато англійських і українських паремій мають не одне значення, і це робить їх важким для порівняння (їх амбівалентність). Створені в різних історичних умовах, англійські і українські прислів'я та приказки для вираження однієї і тієї думки часто використовували різні образи. Через пошук відповідних прислів'їв та приказок в українській мові формується здатність критично-аналітичного розуміння, що проявляється в здатності розуміння смислового навантаження висловлювання [27]. Тим паче, що досконале володіння іноземною мовою передбачає вміння розмовляти, використовуючи характерні для цієї мови вирази, фразеологічні звороти, паремії. Прислів'я та приказки використовуються в мові готовими, тобто їх потрібно знати в тому вигляді, в якому вони функціонують у мові, і з тим значенням, яке закріпилося за ними.

Об'єктом дослідження послужили прислів'я та приказки з *зоосемічним* елементом англійської та української мов.

Аналіз лінгвістичних досліджень і публікацій засвідчує інтерес до проблеми етнічних особливостей мовних картин світу [6] і паремій як їх складових, що відображається у працях багатьох дослідників. Серед них слід виділити такі імена як: О. Кунін, котрий включив паремії у свій словник фразеологічних одиниць [15], В. Виноградов досліджував російську фразеологію [5], З. Коцюба [12], Т. Лучечко [18], В. Пирогов [21], В. Прутчикова [23], Г. Садова [24] займаються проблемою паремій у міжмовному зіставному аспекті, О. Корень [11] досліджує системно-функціональні особливості паремій. Серед іноземних учених, які займаються питаннями пареміології, слід відзначити: К. Grigas [1] та W. Mieder [2]. Дослідження номінативних одиниць з зоонімним компонентом проводилися як на матеріалі окремих мов, так і в компаративному аспекті з метою висвітлення етимології зоонімів (Л. Булаховський, О. Никончук, J. Rosenthal) [11] та принципів їхньої мотивації (М. Гінатулін, Г. Богуцька, D. French) [там же]. Привертали увагу вчених питання переносного значення назв тварин у складі фразеологізмів, які розглядали типові конотації (М. Черемісіна, Ю. Лясота, О. Парій) [там же], номінативно-прагматичні особливості (Л. Жердева, В. Тимофеева) [там же]. Проблемою дослідження переносних назв тварин у лінгвокультурному аспекті займаються: І. Голубовська, Т. Гончарова, Н. Петрова. Однак у більшості наукових робіт з даної проблематики не вистачає звернення до внутрішньої форми паремій з аналізом семантики зоосемізмів.

Виклад основного матеріалу. Фігурування у прислів'ях та приказках назв ЛСГ зоосемічної лексики пояснюється давнім співіснуванням людини і тварини. Це і спричинило метафоричне перенесення рис тварин на поведінку людини. При цьому увага звертається на характерні ознаки будь – якої тварини, зокрема, зовнішність, поведінку. Ми погоджуємось із думкою Л. Гриченко, що в найзагальніших рисах універсальність паремій порівнюваних мов (у даному випадку англійської та української мов) проявляється, перш за все, в наявності зоосемічних культурних кодів [7, с. 108]. Протипоставивши певні конотації зоосемізмів в межах паремій англійської та української народної творчості можна виявити ряд спільних узагальнено-образних значень. У англійському та українському фольклорі найбільшими виявилися групи оцінних назв свійських тварин (концепт «собака», «кішка», «кінь»), у яких зоосемічні образи посідають одне з головних місць. За допомогою них порівнюються, протиставляються й оцінюються різні прикмети, риси, почуття, ознаки тощо [14, с. 116]. Необхідно відмітити, що багато англійських і українських приказок і прислів'їв мають не одне значення, і це робить їх важким для порівняння. Створені в різних історичних умовах, англійські і українські прислів'я та приказки для вираження однієї і тієї думки часто використовували різні образи (напр., конотація «підступність» *The leopard can't change its spots. – Вовк лине, а натури не міняє.*)

Виникає закономірне питання чому прислів'я та приказки різних народів світу збігаються за значенням. Вчені-пареміологи по-різному відповідають на це питання. Одні пояснюють схожість прислів'їв і приказок етнічною і мовною спорідненістю народів; інші – запозиченнями, зумовленими господарськими та культурними контактами; треті – схожістю історичного досвіду [4]. У нашому дослідженні ми дотримуватимемось думки, що джерелами етноспецифіки одиниць з зоосемою (в тому числі і паремій) слугують відмінності тваринного світу, особливості способу

життя, характеру трудової діяльності, системи цінностей, історичних умов формування мови певного етносу і т. д. Одні й ті ж тварини можуть відігравати різну роль в житті певних етносів і відповідно оцінюватися ними неоднаково. В результаті чого у кожного народу формується власна пареміологічна картина світу.

Зоосемічні пареміологічні одиниці мають комплексну семантику. Комплексність семантики паремій полягає в тому, що вони містять у собі певні важливі категоріальні ознаки пареміологічної семантики. Серед них виокремлюють наступні: 1) узагальненість значення; 2) сюжетна багатшаровість внутрішньої форми; 3) знижена денотативна референція лексичних компонентів; 4) прагматична обумовленість значення; 5) емоційність передачі; 6) етнічна специфіка [25, с. 163]. Слід також зауважити, що саме поняття пареміологічної семантики нерідко залишається малоінформативним через те, що не враховуються внутрішньовидові семантичні властивості народних афоризмів, які вимагають не тільки окремого дослідження, але і корелятивного співвіднесення. Також саме поняття «семантика» не завжди є самодостатнім для характеристики паремій, оскільки їх план змісту не зводиться до суми мовних значень, які висловлюються входять до їх складу словами [там же]. Вважаємо, що важливою є проблема дослідження внутрішнього змісту паремій (пошук джерел їх походження, еволюції форми і змісту, вивчення історичного підґрунтя, тематична характеристика, семантика, визначення жанрових різновидів та ін.). Особисто нас зацікавила семантика прислів'їв та приказок, що містять зоосемічний елемент. Це зумовило пошук критеріїв їх класифікації. Ми розділяємо класифікацію І. Дюкаревої на основі різних життєвих понять, яка складається з восьми пунктів: *соціальна сфера, характер та моральні якості, життєвий досвід, праця, фізичні якості, зовнішність, сімейний добробут і матеріальні цінності та власне приказки* [8].

До першої групи належать зоосемічні паремії, що відносяться до *соціальної сфери*: *To live cat-and-dog life. – Жити як кішка з собакою.; One must howl with the wolves. – З вовками жити, по вовчому вити.*

Другу групу складають паремії, що містять **зоосемічний** елемент з концептом *характер, моральні якості*. Цю групу можна умовно поділити на підгрупи позитивно-маркованих і негативно-маркованих паремій [8]. На наш погляд, у контексті негативно-маркованих паремій варто виокремити такі конотації:

«підступність / лицемірство» *An ass in lion's skin.; – Віслюк в овечій шкурі.; Dump dogs are dangerous. – Потайного собаки гірш треба боятися.; The leopard can't change its spots. – Вовк линяє, а натури не міняє.; All is fish that comes to his net. – Він нічим не гребує.*

«хвалькуватість» *Good words without deeds are rushes and reeds. – Хвалилася вівця, що в неї хвіст, як у жеребця, та ніхто тому не вірив; As brave as lion with a lamb. – Молодець серед овець, а на молодця і сам вівця.; Each bird loves to hear himself sing. – Кожна пташка свою пісню співає (Кожна жаба своє болото хвалить).*

«легковажність» *It's a bold mouse that nestles in the cat's ear. – Не клади вовку пальця в рот.*

«упертість» *You cannot make a crab walk straight. – Став, як окунь проти води.; You can take a horse to the water, but you cannot make him drink. – Силуванним конем не поїдеш; He is an obstinate pig. – Впертий, як осел.*

«пихатість» *A fly on the wheel – Сказано: велика птиця – горобець; Proud as a peacock. – Надувся як індик.; Every dog is a lion at home. – Всякий півень на своєму смітті гордий.*

«нерішучість» *Don't change horses in the middle of the stream. – Коней на переправі не міняють.*

«жадібність» *Too much pudding will choke the dog. – Заліз кіт на сало та кричить: «Мало!».; Dogs that put up many hares kill nothing. – За все братись, нічого не зробити.; If you run after two hares, you'll catch none. – За двома зайцями поженешся – жодного не піймаєш.*

«хитрість» *As slippery as an eel. – Слизький як вузор; A fox is not taken twice in the same snare. – Лисицю двічі не зловиш.*

«нахабство» *What can you expect from a hog but a grunt? – Ти йому по-свійськи, він тобі по-свинськи.; Don't teach fishes to swim. – Не вчи рибу плавати; Don't teach your grandmother to suck eggs. – Яйця курку не вчать.*

«лінь» *A cat in gloves catches no mice. – Любиш кататися – люби і саночки возити.*

«**боягузство**» *As a sheep among the shearers.* – Як вівця, яка віддає себе на заклання.; *Rats desert a sinking ship.* – Щурі втікають з потопуючого корабля.; *Hares may pull dead lions by the beard.* – Мертвого лева і зайці за бороду смикати можуть.

«**дурість**» *It's a silly fish that is caught twice with the same bait.* – Дурна та риба, яка двічі попадає на одну приманку.

«**допитливість**» *Curiosity killed the cat.* – Багато будеш знати – швидко зістарієшся. / *Надмірна цікавість до добра не доведе.*

«**поспіх**» *Don't count your chickens before they hatch.* – Курчат восени лічать.

Серед позитивно маркованих паремій, що містять зоосемічний компонент вважаєм доречними виокремити наступні конотації:

«**оптимізм**» *Every dog has its day.* – Буде й на нашій вулиці свято.; *There is life in the old dog yet.* – Є ще порох в порохівниці.; *There are plenty more fish in the sea.* – Світ клином не зійшовся.

«**працьовитість**» *The early bird catches the worm.* – Хто рано встає, тому Бог дає.; *He who would catch fish must not mind getting wet.* – Без труда не виловиш і рибки з пруда.; *All lay loads on a willing horse.* – Хто везе, того ще й підганяють.; *Go to bed with the lamb and rise with the lark.* – Лягай з курями, а вставай з півнем.

«**розсудливість**» *A close mouth catches no flies.* – Добрий собака на вітер не гавка.;

Old dog barks not in vain. – Стара ворона задарма не карка.

«**цілеспрямованість**» *The dogs bark but the caravan moves on.* – Собака гавкає, та караван йде далі.

У другій групі також можна виділити нейтрально марковані зоосемічні паремії, що відображають сприйняття певної події: *The great fish eat the small.* – Велика риба з'їдає маленьку.; *A bird may be known by its flight.* – Видно птаха по польоту.; *It is a good horse that never stumbles.* – Кінь на чотирьох ногах та спотикається.; *One must howl with the wolves.* – З вовками жити, по-вовчому вити.

Отож кількість негативно маркованих паремій, що містять зоосемічний компонент, є більшою ніж позитивно чи нейтрально маркованих паремій.

Третю групу зоосемічних паремій становлять прислів'я та приказки з концептом життєвий досвід:

There are as good fish in the sea as ever came out of it. – Волом зайця не доженеш.; *One swallow does not make a summer.* – Одна ластівка не робить весни.

Четверту групу складають паремії з концептом праця:

Care killed a cat. – Діло – не ведмідь, в ліс не втече.; *The best fish swim near the bottom.* – Без труда не виловиш і рибки з пруда.

До п'ятої групи входять паремії з відображенням фізичних якостей:

A cat with nine lives. – Живучий як кішка.; *The great fish eats up the small.* – Велика риба маленьку цілою ковтає.

Шоста група паремій включає прислів'я і приказки з концептом зовнішність:

A bird may be known by its song. – Птаха пізнати по пір'ю, а пана по халявах.; *Fine feathers make fine birds.* – Пташка красна своїм пір'ям, а людина своїми знаннями.

До сьомої групи входять паремії з концептом сімейний добробут та матеріальні цінності:

Better a big fish in a little pond than a little fish in a big pond. – Не нашого пера пташка у Івашка.; *Кожна птиця знайде свого Гриця.*

І нарешті восьму групу складають приказки:

A fly in the ointment. – Муха в мазі.; *When pigs fly.* – Коли рак свисне; *Слово не горобець.*

Іншим критерієм класифікації обираємо тематичний принцип, опираючись на приналежність основних зоосемічних образів-символів до різних категорій фауни. Це дає можливість виокремити такі групи прислів'їв та приказок:

•із зоосемами-тваринами;

Прислів'я та приказки з назвами свійських тварин – кіт, собака, кінь, корова, бик, вівця, свиня, віслик.

з концептом «**собака**» – *A good dog deserves a good bone.* – По заслугах і честь. *An old dog barks not in vain.* – Старий собака на порожнє дерево гавкати не буде. *The dogs bark but the*

caravan passes on. – Собаки гавкають, а караван іде.; Barking dogs seldom bite. – Бійся не того пса, що кусає. / Котра собака багато бреше – мало кусає.; You can't teach an old dog new tricks. – На старості літ пізно вчитися.

з концептом «**кіт**» – *A cat in gloves catches no mice. – Без труда нема плода.; A shy cat makes a proud mouse. – У боязкої кішки миші по голові ходять.; All cats are grey in the dark. – Вночі всі кішки сірі.*

з концептом «**кінь**» – *All lay load on the willing horse. – Завязаному коню завжди роботи удвічі, а корм все той же.; Don't look a gift horse in the mouth. – Дарованому коню в зуби не дивляться.; If wishes were horses, beggars might ride. – Якби сивому коню чорну гриву, був би вороним.; Don't change horses in midstream. – Коней на переправі не міняють.; A horse stumbles that has four legs. – Кінь на чотирьох ногах – і то спотикається.*

з концептом «**корова/бик**» – *A curst cow has short horns. – Битливій корові бог ріг не дає.; If you sell the cow, you sell her milk too. – У лісі дрова рубають, а до села тріски літають.; An ox is taken by the horns, and a man by the tongue – Язик – ворог мій.*

з концептом «**вівця**» – *As well be hung far a sheep as for a lamb. – Сім бід – один одвіт. ; There is a black sheep in every flock / One scabby sheep will mar the whole block. – Паршива вівця все стадо запоганить.*

з концептом «**віслик**» – *Every ass loves to hear himself bray. – Всяка лисиця свій хвіст вихваляє. – If an ass (donkey) bray at you, don't bray at him. – Зв'яжися з дурнем, сам дурень будеш.; Jest with an ass and he will flap you in the face with his tail. – Пожартуй з осликом, так він тебе хвостом в обличчя ударить.*

з концептом «**свиня**» *When pigs fly. – Коли рак свисне.; – Коли рак свисне.; He is an obstinate pig. – Впертий, як осел. Не кидай перлів свиням, бо потопчуть їх ногами.; Посади свиню за стіл, вона й ноги на стіл.*

Прислів'я та приказки з назвами диких тварин – вовк, лев, ведмідь, заєць, лисиця.

з концептом «**вовк**» – *A wolf in sheep's clothing. – Вовк в овечій шкурі.; Give never the wolf the wether to keep. – Погано тим вівцям, де вовк настухом.; A wolf doesn't steal where he lives. – Там вовк не бере, де сам живе.*

з концептом «**лисиця**» – *A fox is not taken twice in the same snare. – Стару лисицю двічі не зловиш.*

з концептом «**заєць**» – *If you run after two hares, you will catch neither. – За двома зайцями поженешся – жодного не піймаєш.; You can't run with the hare and hunt with the hounds. – І нашим, і вашим.*

з концептом «**ведмідь**» – *Catch the bear before you sell his skin. – Не діли шкуру неубитого ведмедя.*

•із зоосемами-птахами;

Прислів'я та приказки на позначення концепту «**птиця**» – *A bird may be known by its song. – Видно птаха по польоту.; A bird in the hand is worth two in the bush. – Краще синиця в руках, ніж журавель в небі.; Birds of a feather flock together. – Рибак рибача бачить здалеку.; A little bird told me. – Сорока на хвості принесла.; Every bird likes his own nest. – Всяк кулик до свого болота звик.*

Прислів'я та приказки з назвами свійської птиці:

з концептом «**курка**» – *A black hen lays a white egg. – Від чорної курочки та біле яєчко.; Fussy as a hen with one chick. – Носиться, як курка з яйцем.*

з концептом «**півень**» – *As the old cock crows, so does the young. – Молодий півень співає так, як від старого почув.; That cock won't fight. – Цього не буде.*

з концептом «**качка**» *Like water of a duck's back. – Як з гуски вода.*

з концептом «**гуска**» – *Geese with geese and women with women. – Знайся кінь з конем, віл з волом, свиня з свинею, рівня з рівнею.; What's good for the goose is good for the gander. /What is sauce for the goose is good for gander.; Kill the goose that lays the golden egg – Вбити курку, що несе золоті яйця. Особливим статусом в українських прислів'ях та приказках користується концент «зозуля», який як правило є негативно маркованими передає конотацію «безвідповідальність» – Зозуля свого гнізда не в'є.*

Прислів'я та приказки з назвами диких (лісових) птахів – *One swallow does not make a summer – Одна ластівка не робить весни.; Hawk will not pick out hawks' eyes. – Ворон ворону ока*

не виключ.; – *Little pigeons can carry great messages.* – *Маленька пташка, та гострий дзьобик.* / *Мале тілом, та велике духом.*; *It is a strong bird that can take what an eagle has in his claws.* – *Не вчи орла літати, а рибу плавати.*

•із зоосемами-гризунів.

Прислів'я та приказки з видовими назвами гризунів (мишей, пацюків) – *It is a poor mouse that has only one hole.* – *Погана та миша, у якої тільки одна нора.* – *Rats desert a sinking ship.* – *Щури покидають тонучий корабель.*

•із зоосемами-комахами;

Прислів'я та приказки з видовими назвами комах – *Where bees are there is honey.* – *Де ж бджоли, там є мед.*; *Bees that have honey in their mouths have stings in their tails* – *Дивиться лисицею, а думає вовком.* / *Добре говорить, а зле творить.*; *A fly in the ointment.* – *Ложка дьогтю в бочці меду.*; *Take not a musket to kill a butterfly.* – *Не стріляй по горобцях з гармат, не роби з лемеша швайку.*

•із зоосемами-рибами.

Прислів'я та приказки на позначення концепту «риба» – *All is fish that comes to the net.* – *Нічим не гребувати.*; *He who would catch fish must not mind getting wet.* – *Хоче рибку з'їсти, треба в воду лізти.*; *Neither fish nor flash* – *Ні риба ні м'ясо*; *Fish begins to stink at the head* – *Риба починає псуватися з голови*; *Don't teach fishes to swim.* – *Не вчи риб плавати.*

Прислів'я та приказки з видовими назвами риб – *Packed like herrings.* – *Набилися, як оселедці в бочку.*; *Every herring must hang by its own gill.* – **Чужим розумом жити – добра не нажити.**

Проаналізувавши матеріал словників та довідників, ми дійшли висновку, що в англійській мові практично не має прислів'їв та приказок із зоосемами-рептиліями чи зоосемами-амфібіями, на відміну від української мови, де є безліч паремій з цими зоосемами. Наприклад, *Вигрій гадину за пазухою, а вона тебе вкусить.*; *Малий хробак і великого дуба підточить.*; *Аби озеро, а жаба найдеться, що буде квакати* і т.п.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На матеріалі прислів'їв та приказок, що містять **зоосемічний** елемент порівнювальних мов ми проаналізували та визначили спільні риси і особливості. Основним аспектом, на який ми зосередили нашу увагу, був семантичний. Серед 1000 проаналізованих нами паремійних одиниць, найбільш чисельну становить група на позначення свійських тварин, зокрема назв собак і котів – близько 24%, назв коней – 8%, назв корів – 7%, назв курей і віслюків – 6%.

У ході дослідження ми прийшли до наступних висновків: 1) наявність в аналізованих пареміях однакових денотатів для вираження однієї тієї ж думки; 2) присутність повних відповідників як за зоосемою так і за конотацією. Ці паремії збігаються в порівнюваних мовах, що також відображається в їхніх перекладах. Англійська й українська пареміологічна концептуалізація світу характеризується значною подібністю пареміологічною картиною світу обох мов і містить в значній мірі однакове знання про одні і ті ж сторони дійсності. Це спричинено рядом наступних обставин: наявності спільної релігії християнства, тобто перенесення біблійних істин у пареміологічні одиниці порівнювальних мов, запозиченням «перлин мудрості» з античної літератури; 3) присутності етноспецифічних паремій з зоосемічним компонентом. У цій групі можна виділити 3-и підтипи: а) паремії зі спільною конотацією, але відмінною зоосемою; б) паремії зі спільною конотацією, але відмінною семою (не зоосемою); в) паремії зі спільною зоосемою, але відмінною конотацією.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в структурному аналізі паремій англійської та української мов, в укладанні компаративного (багатомовного) словника паремій та фразеологізмів для домінування спільних денотатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Grigas K. Einige Probleme der modernen Parömiographie und Parömiologie / K. Grigas // Acta Ethnographia Hungarica. – № 45. – 2000. – p. 365 - 369.
2. Mieder W. American Proverbs as International, National and Global Phenomenon / Mieder // Patarlės fenomenas : Tarpautiškas ir tautiškas. Prof. habil. dr. K. Grigo (1924-2002) aštuoniasdešimas / Tautosakos darbai / Folklore Studies 30. – 2005. – p. 57 - 72.

3. Англо-український фразеологічний словник Уклад. К.Т. Баранцев. 3-те вид., випр. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – 1056 с.
4. Бичер Омер. Пословицы и поговорки с компонентом-зоонимом в системе языка и лингвострановедческого знания // *Universum : Филология и искусствоведение : электрон. научн. журн.* 2014. – № 6 (8). URL: <http://7universum.com/en/philology/archive/item/1399>
5. Виноградов В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // В. Виноградов. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С. 140 - 161.
6. Голубовська І. Етнічні особливості мовних картин світу / І. Голубовська : Монографія, 2-е вид., випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
7. Гриченко Л. Русские и английские пословицы с зооморфной метафорой: универсальность и этноспецифика оценочности / Л. Гриченко // *Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Филология и искусствоведение.* – 2013. – Вып. 1. – С. 107 - 114.
8. Дюкарева І. Семантична класифікація англійських та українських паремій / І. Дюкарева. URL: http://www.rusnauka.com/3_ANR_2013/Philologia/7_126478.doc.htm
9. Касаева Т. Семантическая структура фразеологических единиц с зоонимами / Т. Касаева, А. Нырко. URL: http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2010/VII/uch_2010_VII_00005.pdf
10. Кирилук О. Зоосемізи у сучасній авторській пісні / О. Кирилук // *Література фольклор проблеми поетики література фольклор проблеми поетики* Випуск 37. – Частина 1. – К., 2012. – С. 136 - 142.
11. Корень О. Системно-функціональні особливості англійських прислів'їв: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / О. Корень ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2000. – 19 с.
12. Коцюба З. Універсальне і національне в паремійних фондах мов європейського ареалу (лінгвокультурологічний аспект) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15 / З. Коцюба ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філології. – К., 2010. – 32 с.
13. Кривенко Г. Зоосемізи в англійській та українській мовах: семантико-когнітивний і функціонально-прагматичний аспекти : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.17 / Г. Кривенко ; Київський національний лінгвістичний ун-т. – К., 2006. – 20 с.
14. Крижко О. Образно-номінативна та оцінна характеристика фольклорних зоосемізмів української мови / О. Крижко // *Вісн. Запорізьк. ун-ту. Філол. науки.* – 2008. – № 1. – С. 114 – 120.
15. Куковська В. Особливості зооморфних метафор у паремійних одиницях англійської мови / В. Куковська // *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики.* – 2011. – № 1. – С. 46 - 52.
16. Кунин А. В. Большой англо-русский фразеологический словарь. Изд. 4-е, переработанное и дополненное. Около 20 тыс. фразеологических единиц. — М.: «Русский язык», 1984. – 944 с.
17. Кравчук І. Етнокультурна специфіка зоонімічної лексики для характеристики людини в аспекті перекладу / І. Кравчук: http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Philologia/68883.doc.htm
18. Лучечко Т. Вербальне кодування образу в загадках української та англійської мов : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Т. Лучечко ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2012. – 19 с.
19. Магомедова У. Структурно-семантичний аналіз зоонімічних фразеологізмів англійського мови // *Вестник университета образования / У. Магомедова // Вестник университета российской академии образования.* – 2011. – № 1 (54) . – С. 54 - 56.
20. Нечаева Е. Соотношение понятий «концепт» и «предельное понятие культуры / Е. Нечаева // *Известия Южного федерального университета. Филологические науки.* – 2008. - N 4. – С. 40 - 47.
21. Пирогов В. Структура і семантика паремійних одиниць японської, англійської, української та російської мов : типологічний та лінгвокультурологічний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / В. Пирогов ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2003. – 19 с.
22. Прислів'я, прикмети та повір'я українського народу / Уклад. Н. Кусайкіна. – Х.: ВД Школа, 2008. – 128 с.
23. Прутчинова В. Семантико-функціональні особливості німецьких висловлень-прислів'їв : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10. 02. 04 / Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2003. – 20 с.
24. Садова Г. Семантико-синтаксична організація компаративних паремій : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Г. Садова; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. – К., 2006. – 19 с.
25. Семененко Н. Парадигматические свойства и иерархическая структура паремий в когнитивно-прагматическом аспекте / Н. Семененко // *Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Филология и искусствоведение.* – 2010. – Вып. 4 (70). – С. 163 - 169.
26. Фразеологічний словник української мови: У 2-х томах / Уклад. В. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. Т. 1. – 528 с., Т. 2. – 984 с.
27. Чміль А. Вживання назв тварин в українських та англійських приказках / А. Чміль. URL : http://www.psyh.kiev.ua/Чміль_А.С._Вживання_назв_тварин_в_українських_та_англійських_приказках
28. Шарова А. Зооморфизмы как средство репрезентации гендерных концептов в английской лингвокультуре / А. Шарова // *Ярославский педагогический вестник : сб. научных трудов.* – Ярославль, 2010. – № 3. – С. 144 - 148.
29. Юдина И. Оценка в пословицах английского языка / И. Юдина // *Филологические науки. Вопросы теории и практики.* Тамбов: Грамота, 2013. – № 7 (25): в 2-х ч. Ч. I. – С. 215 - 217.

Сеньків О. Зоосемичний компонент в пословицах и поговорках: сопоставительный аспект (на примере английского и украинского языков)

В статье рассматривается универсальность и этноспецифика оценочности английских и украинских пословиц и поговорок с зоосемическим компонентом. Сделана попытка их классифицировать, основываясь на их же семантику по тематическому принципу и на базе жизненных понятий. Установлено, что универсальные черты составляют многоуровневую структуру семантики оценочности. Исследовано семантику образов животных в английских и украинских пословицах и поговорках, проведено компаративный анализ. Выделены группы паремий, объединенных определенными обобщенными коннотациями и концептами. Выделены положительно, отрицательно и нейтрально маркированные паремии с зоосемическим компонентом в английском и украинском языках. Объяснены причины возникновения общих и отличительных коннотаций проанализированных паремий с указанным компонентом. Выявлено наиболее многочисленную группу паремий с зоосемическим элементом в сравнительных языках. Показана связь между паремийными единицами исследуемых языков и языковой картиной мира этих этносов. Намечены перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: пословица, поговорка, паремия, зоосемический элемент, оценка, универсальность, этноспецифика, концепт, коннотация.

Olha Sen'kiv. Zoosemic component in proverbs and sayings: comparative aspect (in English and Ukrainian languages).

The article focuses on the common and diverse (ethnic) features of English and Ukrainian proverbs and sayings with zoosemic component. In this study an effort has been made to classify them due to their semantics on the thematic and life concept principle. It has been stated that universal features are of multilevel semantic structure. The comparative analysis has been done so as to find out the semantics of animal images in English and Ukrainian proverbs and sayings. The article shows groups of proverbs and sayings, united with common connotations and concepts. The author has pointed out positive, negative and neutrally marked paremias with zoosemic component in English and Ukrainian languages. It has been outlined the reasons of common and diverse connotations of analysed paremias. It has been also outlined the largest group of proverbs with zoosemic element in compared languages. The article shows the connection between paremical units of the compared languages and the linguistic picture of the world of these ethnic groups. The prospects for further research are depicted.

Key words: proverb, sayings, paremias, zoosemic element, evaluation, universality, ethnical speciality, concept, connotation.

Валентина Ямкова
(Хмельницький)

УДК 81`25`36:811.111:811.161.2

**ХАРАКТЕРНІ РИСИ ПАРЕМІОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД
З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ**

У статті розкрито сутність поняття «паремія» як народного висловлювання повчального характеру, визначено різновиди пареміологічних одиниць та виокремлено їхні характерні риси. Автором було проаналізовано тематичні групи пареміологічних одиниць. Визначено труднощі, що постають перед перекладачем під час перекладу паремій, зокрема прислів'їв та приказок, а також охарактеризовано групи паремій. Здійснено аналіз способів перекладу пареміологічних одиниць згідно з класифікацією О. В. Куніна та визначено їхні характерні особливості. Зроблено висновок, що найбільш вдалим способом перекладу паремій є переклад повним еквівалентом, проте не завжди перекладач в змозі підібрати потрібний відповідник у мові перекладу, тому головна мета перекладача – це переклад зі збереженням змісту та стилістичного наповнення паремії.

Ключові слова: *паремія, прислів'я, приказка, переклад повним еквівалентом, переклад частковим еквівалентом, калькування, «обертональний» переклад, описовий переклад, мова оригіналу, мова перекладу.*

Постановка проблеми. Одним з найголовніших аспектів вивчення іноземної мови є ознайомлення з культурою народу, що говорить цією мовою. Цінним відображенням культури є фольклор, це важливий історико-лексичний пласт кожної мови. Він відображає звичаї, традиції та дух суспільства за допомогою різноманітних мовних засобів, в тому числі паремій (прислів'їв та приказок). Прислів'я та приказки – широко поширений стародавній жанр усної народної творчості. Вони супроводжують людей з давніх часів. Такі виразні засоби, як точна рима, проста форма, стислість, зробили прислів'я та приказки стійкими, тому вдалий переклад пареміологічних одиниць є досить складним, проте важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема паремій, зокрема історія їх виникнення й походження, функціонування та класифікація, будова та способи перекладу, здавна привертала увагу дослідників. Дослідженням паремій, з'ясуванням їх історії та значення, займалися багато дослідників різних країн серед яких В. В. Виноградов, Л. А. Булаховський, В. Л. Архангельський, В. М. Мокієнко, В. П. Жуков, О. М. Мелерович, В. Г. Гак, Л. Г. Скрипник, М. Ф. Алефіренко, Л. Г. Авксентьєв, М. Т. Демський, такі лінгвісти, як О. І. Смирницький, О. В. Кунін, Н. М. Амосова, А. І. Альохіна та інші.

Питанню перекладу паремій приділяється значна увага мовознавців, особливого значення набуває вивчення специфіки відтворення в українській мові англійських паремій як національно-специфічної форми клішованих текстів малої форми, що вирізняється частотним вживанням у повсякденній комунікації. Проте, на жаль, у перекладознавстві ще не має повних теоретичних уявлень про структурно-семантичні особливості і характер взаємодії мовних засобів під час перекладу англійських пареміологічних одиниць українською мовою.

Мета статті полягає у визначенні основних способів перекладу пареміологічних одиниць з української мови на англійську, базуючись на їхніх структурно-семантичних особливостях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Паремії, як влучні лаконічні висловлення фольклорного походження, давно потрапили в коло наукової уваги фольклористів, літературознавців, істориків, етнографів, лінгвістів та інших дослідників. З'явилася спеціальна галузь науки – *пареміологія*, об'єктом дослідження якої є паремії як широке коло малих фольклорних жанрів, що охоплює прислів'я, приказки, прикмети, побажання. Під терміном *паремія* розуміємо прислівні народні висловлення повчального характеру, оформлені за зразком синтаксично замкнених, відтворюваних і семантично цілісних речень, поетичних за формою [4].

На сьогодні лінгвісти вирізняють понад десять різновидів паремій. Першим видом є вітання, тобто сталі вислови-кліше, які вживаються при зустрічі знайомої людини. Окрему групу становлять святкові вітання, або усталені фрази, якими вітають один одного лише у певні свята. Крім того, до паремій належать прикмети, народні порівняння, народний календар тощо.

Деякі інші лінгвісти відносять також до паремій афоризми, оскільки вони є короткими влучними оригінальними висловами з узагальненою, глибокою думкою висловленою у стислій лаконічній формі, інколи несподівано парадоксальній. Окрім того існують і гумористичні види пареміологічних одиниць, до яких належать стягнені анекдоти та каламбури [3, с. 396].

Паремії (прислів'я та приказки) – це невід'ємна складова духовної культури народу, вони вражають близькістю життєвих поглядів, точністю, влучністю, проникливістю та мудрістю виразів. Вони втілюють багатство мови і культури і відображають філософські та психологічні поняття: сутність людського буття, думки людей про світ, любов, життя, зраду та ін. [5].

Правильне та доречне використання людиною прислів'їв і приказок надає мові неповторну своєрідність та особливу виразність.

Прислів'я та приказки можна умовно поділити на кілька тематичних груп, де значення змісту паремій можна зрозуміти лише після переосмислення окремих її компонентів [6, с. 12]. Найбільшу увагу заслуговують такі тематичні групи, що представляють:

1. Риси характеру людини, її вчинки та відносини у сім'ї, колективі, чи суспільстві. Наприклад, *to have egg on one's face* – бути в неприємному становищі; *Each bird loves to hear*

himself sing. – Гречана каша сама себе хвалить; *to put all eggs in one basket* – поставити усе на карту тощо.

2. Прислів'я, що представляють моральні цінності та побутові реалії. Наприклад, *He whose belly is full believes not him who is fasting* – Ситий голодного не розуміє; *Life is not a bed of roses* – Життя пережити – не поле перейти; *Lazy sheep thinks its wool heavy* – Лінивій кобилі і хвіст важкий; *Good dog deserves a good bone* – По заслугі і честь тощо.

3. Прислів'я, що вказують на тісний зв'язок народу з середовищем перебування. Наприклад, *Take care of the pence and the pounds will take care of themselves* – Копійка гривню береже; *When Queen Anne was alive* – За царя Гороха тощо.

4. Прислів'я, що відображають відносини у сім'ї. Наприклад, *like father like son* – яблуко від яблуні недалеко падає; *there is no escaping fate* – від долі не втечеш; *to go through fire and water, to go through thick and thin* – пройти вогонь, воду та мідні труби; *to pour oil on the flames, to add fuel to the fire* – підливати масла в вогонь; *out of sight, out of mind* – як з очей, так і з думки тощо.

Що стосується перекладу, то варто виділити такі види прислів'їв, як **інтернаціональні** та **етноспецифічні** прислів'я, а також **образні** та **необразні** прислів'я. Наприклад, інтернаціональні прислів'я: *The end justifies the means.* – Мета виправдовує засоби; *Appetite comes with the eating.* – Апетит приходить під час їжі; образні прислів'я: *Misfortunes never come alone* – Біда не сама ходить, а з собою ще й горе водить; *The cow knows not the worth of her tail till she loses it* – Що маємо – не бережемо, а втративши – плачемо; необразні прислів'я: *There is many a slip between the cup and the lip* – Не говори “гоп”, поки не перестрибнеш; *Revenge is sweet* – Помста солодка.

Під час перекладу паремій перед перекладачем постають певні труднощі, серед яких можна виокремити такі:

- 1) відсутність відповідного прислів'я у мові перекладу.
- 2) розбіжності в емоційному забарвленні та образності англійських і українських прислів'їв, або випадки, коли пареміологічна одиниця однієї мови належить до групи образних прислів'їв, а паремія іншої – до групи необразних прислів'їв.
- 3) етноспецифічність прислів'їв та відмінності прислів'їв у національній забарвленості, тобто перекладачеві, з одного боку потрібно зберегти національний колорит мовця, а з іншого – досягти певної локалізації, щоб вона не була занадто значною.
- 4) контекстуальна багатозначність прислів'їв і можливість неточного визначення значення прислів'я.

Переклад необразних прислів'їв є легшим, ніж образних прислів'їв, адже образні прислів'я більш етноспецифічні. Варто також зазначити, що необразні англійські прислів'я, зазвичай, мають такі ж необразні відповідники в українській мові. Наприклад, *A bad wound is cured, not a bad name.* – Краще втратити життя, ніж добре ім'я; *Adversity is a good discipline.* – Біда всьому навчить; *The end justifies the means.* – Мета виправдовує засоби та ін.

У випадку якщо у мові перекладу немає відповідника, то деякі необразні прислів'я можуть перекладатися калькуванням, тобто передаватися дослівно: *A woman does not deserve her name if she does not cheat a man less than seven times every day* – То й не жінка, як сім раз на день не обмане чоловіка.

Під час здійснення перекладу паремій перед перекладачем можуть постати труднощі у відсутності відповідної за значенням та образністю пареміологічної одиниці у мові перекладу. Тому М. Кочерган розділяє їх на три групи, згідно з наявністю відповідника у мові перекладу [1, с. 41]:

1) паремії, які повністю збігаються з українськими і за змістом, і за формою, наприклад: *My house is my castle* – Мій дім – моя фортеця; *A black hen lays a white egg* – Чорна курка несе білі яйця; *All is well that ends well* – Все добре, що добре закінчується. Прислів'я, що повністю співпадають у мові оригіналу та мові перекладу найлегше зрозуміти та розтлумачити, граматична структура, лексичне наповнення та стилістична забарвленість є однаковими.

2) паремії, які збігаються за змістом, але відрізняються за образом, який лежить в їх основі, наприклад: *As pale as a ghost* – Блідий, як смерть; *Dont quarrel with your bread and butter* – Не плюй в криницю – доведеться води напитися; *Neck or nothing* – Або пан, або пропав; *He cant say “boo” to a goose* – Він і мухи не образить; *To buy a pig in a poke* – Купити kota в мішку; *The*

early bird catches the worm – Хто рано встає, тому Бог дає. При перекладі такого типу прислів'їв варто підібрати найбільш вдалий варіантний відповідник у мові перекладу. Найважливіше в цьому випадку – це вдало передати зміст та емоційність паремії.

3) паремії, які не мають відповідників в українській мові ні за змістом, ні за образом. Під час перекладу такого типу паремій найчастіше застосовується прийом калькування, для якого є характерним буквальний переклад.

Зазвичай, такі паремії є специфікою етнічних надбань лиш одного народу світу. Наприклад, етнічні англійські прислів'я: *When a heart is on fire, sparks always fly out of the mouth* – Коли серце в огні, іскри вилітають ротом; *Truth gives wings to strength* – Істина силі крила дає; *Every heart has a pain* – У кожного серця свій біль.

Тобто такі паремії перекладаються або описово, або за допомогою приказки, створеної перекладачем.

Адекватна передача паремій є важливим аспектом, адже неправильний переклад може спотворити зміст та призвести до непорозуміння між мовцями. Згідно з класифікацією О. В. Куніна, можна виділити такі способи перекладу паремій, як [2, с. 312]:

1) Переклад повним еквівалентом. Такий спосіб перекладу використовується тоді, коли в мові перекладу наявне прислів'я, що є рівнозначним за змістом, функцією та стилістичними характеристиками прислів'ю в мові оригіналу. Таких відповідностей небагато, до цієї групи належать

- грецька або інша міфологія: *Cassandra warning* – Застереження Кассандри;
- древня історія або література: *I came, I saw, I conquered.* – Прийшов, побачив, переміг;
- Біблія або вислови за біблійним сюжетом: *The ten commandments* – десять заповідей;
- сучасна література або історичні джерела, які відносяться до різних мов: *My house is my castle* – Мій дім – моя фортеця;

2) Переклад частковим еквівалентом. Використання такого типу перекладу доречно тоді, коли зміст, функція та стилістичне забарвлення прислів'я мови оригіналу збігається з прислів'ям мови перекладу, проте наявні певні лексичні, граматичні, або лексико-граматичні розбіжності.

Існують такі групи часткових еквівалентів:

- частковий лексичний еквівалент. Наприклад, прислів'я: *hawks will not pick hawks' eyes out* – ворон ворону око не виклює; *don't count your chicken before they are hatched* – курчат по осені рахують.

- частковий граматичний еквівалент. Наприклад, *catch old birds with chaff* – старого горобця на полові не впіймаєш; *a hungry fox dreams about chicken* – голодній лисиці всі кури сняться.

3) Калькування або дослівний переклад паремій при наявності повного або часткового еквівалента. Навіть у випадку наявності повного, або часткового еквіваленту у мові перекладу, паремії іноді варто перекладати методом калькування, тобто прислів'я відтворюється майже дослівно. Це потрібно тоді коли образ, який лежить в основі паремії, необхідний для розуміння тексту, а заміна його іншим чином не дає достатнього результату. Наприклад: *A man is a wolf to a man* – Людина людині вовк; *Fish begins to stink at the head* – Риба починає псуватися з голови; *A black hen lays a white egg* – Чорна курка несе білі яйця; *Better late than never* – Краще пізно, ніж ніколи; *Don't teach fishes to swim* – Не вчи риб плавати; *Forbidden fruit is sweetest* – Заборонений плід – найсолодший; *It is never too late to learn* – Вчитися ніколи не пізно; *Love is blind* – Любов сліпа; *Money has no smell* – Гроші не пахнуть.

4) «Обертональний» переклад. Такий тип перекладу є найбільш важким для перекладача, адже він потребує творчого бачення. У випадку застосування обертонального типу перекладу паремій перекладачеві доводиться шукати псевдоеквівалент, що може бути використаний для перекладу лише в даному контексті. Перекладач, зберігаючи сенс прислів'я мови оригіналу, «винаходить» прислів'я мови перекладу для відтворення його оригінального змісту. Наприклад: *An ass is but an ass, though laden with gold* (дослівно: осел так і залишиться ослом, навіть якщо він завантажений золотом) – На свиню хоч і сідло одягни, то все конем не буде; *The cat would eat fish and would not wet her feet* (дослівно: кіт з'їсть рибку та не замочить її ноги) – Щоб рибку з'їсти, треба в воду лізти.

5) Описовий переклад. Даний тип перекладу використовується тоді, коли використання інших типів є неможливим. При описовому перекладі відбувається тлумачення пареміологічної одиниці, тобто пояснення, порівняння, опис тощо. Використовуються всі засоби, що в максимально зрозуміло та коротко передають зміст паремії. Наприклад, *like a bat out of hell* – наче за ним чорти женуться; *to be on high horse* – зарозуміло триматися.

Висновки дослідження. Прислів'я та приказки відображають життєвий досвід багатьох поколінь, віддзеркалюють самотність національних понять та уяви про навколишній світ, тому адекватний переклад паремій складає особливу перекладацьку проблему. Згідно з О. В. Куніним існують такі способи перекладу пареміологічних одиниць, як переклад за допомогою повного або часткового еквівалента, переклад за допомогою калькування, «обертональний» та описовий переклад. Варто зазначити, що найбільш вдалим способом перекладу паремій є переклад за допомогою повного еквівалента. За допомогою цього способу перекладачеві вдається передати не тільки зміст, а й граматичну структуру, лексичне наповнення та стилістичну забарвленість паремії. Проте часто трапляється, що в українській мові немає повного відповідника англійської пареміологічної одиниці. В цьому випадку перекладач знаходить інший, більш доречний спосіб перекладу, що вдало передає зміст та стилістичне наповнення паремії мови оригіналу.

Перспективи подальших наукових розвідок. У подальшому планується детально проаналізувати особливості перекладу пареміологічних одиниць з української мови на англійську.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 368 с.
2. Кунин А. В. Курс фразеології англійського мови / А. В. Кунин. – М. : Вища школа, 1986. – 403 с.
3. Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2006. – 591 с.
4. Мацак Ж. Г. Паремія як перекладацька проблема [Електронний ресурс] / Ж. Г. Мацак // Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_DNI_2008/Philologia/33540.doc.htm.
5. Новосадська О. Б. Поннятево-оцінні ознаки концепту «приватність» в англійських прислів'ях [Електронний ресурс] / О. Б. Новосадська // Науковий блог НаУ «Острозька академія». – 2012. – Режим доступу. : <http://naub.ua.edu.ua/2012/ponnyatevo-otsinni-oznaky-kontseptu-pryvattnist-v-anhlijkskyh-pryslivyah/>
6. Пирогов В. Л. Структура і семантика паремійних одиниць японської, англійської, української та російської мов: типологічний та лінгвокультурологічний аспекти. Автореф. – К. : Київський Національний Лінгвістичний Університет, 2003. – 22 с.

Ямкова В. Характерные черты пареміологіческих единиц и их с англійського мови на українській.

В статті розкрито сутність поняття «паремія» як народного висловлювання поучительного характеру, визначені різновидності пареміологічних одиниць і виділені їх характерні риси. Автором були проаналізовані тематичні групи пареміологічних одиниць. Визначені труднощі, що виникають перед перекладачем при перекладі паремій, зокрема прислів'я та поговори, а також охарактеризовані групи паремій, що базуються на наявності відповідності в мові перекладу. Здійснено аналіз способів перекладу пареміологічних одиниць згідно з класифікацією А. В. Куніна і визначені їх характерні особливості. Зроблено висновок, що найбільш вдалим способом перекладу паремій є переклад повним еквівалентом, однак не завжди перекладач в змоззі вибрати потрібний аналог в мові перекладу, тому основна мета перекладача – це переклад з збереженням змісту та стилістичного наповнення паремії.

Ключові слова: паремія, прислів'я, поговорка, переклад повним еквівалентом, переклад частковим еквівалентом, калькування, «обертональний» переклад, описовий переклад, мовний оригінал, мовний переклад.

Yamkova V. Characteristic Features of Paremiological Units and their Translation from English into Ukrainian.

The article characterizes the concept of “paroemia” as a national saying of an educative character. Types of paremiological units have been defined and their characteristics have been singled out. The author has analyzed the paremiological thematic groups. Difficulties, which an interpreter or a translator may face while translating paroemias, have been differentiated. Analysis of paremiological units translation ways according to Kunin’s classification has been made and their characteristic features have been determined. It is concluded that the most appropriate way to render paremiological units is to use the full equivalent translation, but an interpreter is not always able to find the necessary proverb in a target language. Thus, the main aim of an interpreter or a translator is to render a paremiological unit preserving its meaning and stylistic peculiarities.

Key words: *paroemia, proverb, saying, full equivalent translation, partial equivalent translation, descriptive translation, source language, target language.*

Андрій Янковець, Олена Янковець
(Хмельницький)

УДК 811.11:37.04

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ У КУРСАНТІВ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЯК ОДНОГО З КОМПОНЕНТІВ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті розкривається поняття «лінгвокраїнознавча лексична компетенція» та розглядаються особливості її формування в процесі вивчення англійської мови курсантами Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. На основі аналізу наукової літератури було з’ясовано, що для формування лінгвокраїнознавчої компетенції, яка є необхідною складовою для здійснення перекладу, потрібні фонові знання, тобто знання про країну, її культуру, побут та традиції її народу. Фонові знання реалізуються за допомогою певних мовних засобів, таких як фонові лексика та національні реалії. Опанування певним багажем реалій набуває особливого значення для курсантів, які навчаються за спеціальністю «Переклад». Розуміння та переклад культурно-специфічної лексики є однією з найголовніших якісних характеристик, що визначають фаховий рівень перекладача. Отже, в процесі вивчення нової лексики у курсантів формується не лише іншомовна компетенція, а також формується вміння виконання адекватного перекладу з урахуванням лінгвокраїнознавчого аспекту.

Ключові слова: *лінгвокраїнознавча лексична компетенція, фонові знання, фонові лексика, національні реалії, адекватний переклад.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Лінгвокраїнознавча лексична компетенція – це сукупність знань про географічне положення, історію, державний устрій та культуру країни, мова якої вивчається, а також соціокультурні особливості розвитку країни на сучасному етапі та вміння підпорядковувати свої мовленнєві поведінку цим особливостям. Лінгвокраїнознавча компетенція є невід’ємним компонентом професійної іншомовної компетентності, що й визначає значний науково-практичний інтерес до вивчення особливостей її формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Як показує аналіз наукових праць поняття «лінгвокраїнознавча лексична компетенція» вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники-лінгвісти (А. Федоров, Г. Томахин, С. Верещагин, В. Костомаров, М. Вуган та ін.). У своїх працях вони окреслили поняття «лінгвокраїнознавча лексична компетенція» та з’ясували її роль у вивченні іноземних мов.

Метою статті є дослідити роль та особливості формування лінгвокраїнознавчої лексичної компетенції як одного з компонентів іншомовної професійної компетентності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідеалом виховання молоді особистості в Україні є гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна й національно свідомою людиною, що наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними

якостями, родинними й патріотичними почуттями, яка є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатна до саморозвитку і самовдосконалення.

Іноземна мова виступає і метою, і засобом навчання, тому для успішної реалізації її навчально-виховного потенціалу необхідно, щоб процес залучення курсантів до вивчення дисципліни одночасно розширював їхній світогляд, давав змогу глибше розуміти власну культуру та її роль у духовному й моральному розвитку людства, пізнати культуру англомовних країн та розвивати рівень володіння іноземною мовою.

При вивченні іноземної мови слід враховувати, що людина, спілкуючись з представниками іншої культури, на початковому етапі розуміє і сприймає поведінку співрозмовника виключно з позицій своєї культури і свого менталітету. Лінгвокраїнознавча компетенція – сукупність знань про країну, мова якої вивчається, а також здатність використовувати національно-культурний компонент мови з метою спілкування, – зазначає М. Нефедова. Лінгвокраїнознавча компетенція є складовою професійної іншомовної компетентності, адже процес формування лінгвокраїнознавчої компетенції – це не просто інформування про певну англомовну країну, а використання мовного матеріалу для формування уявлення про народ, його культуру, звичаї та традиції. Тобто, саме в мові певною мірою закодований менталітет народу. І саме лінгвокраїнознавча компетенція забезпечує повніше засвоєння національної та іншомовної культури; розвиток іншомовних комунікативних навичок і умінь; розширення загального кругозору; формування більш зрілого світобачення, орієнтованого на сучасний полікультурний простір; підвищення інтересу у процесі вивчення англійської мови; розвиток стимулу до самостійної роботи над мовою.

На думку В. Сафонові, країнознавчу компетенцію утворює комплекс знань про специфіку культури країни, вмінь і навичок оперувати ними. Специфіка реалізується в організованій та дібраній сукупності відомостей про культуру народу певної країни: соціальні цінності, норми, традиції, звичаї; спосіб життя; соціокультурний портрет країни, її народ та мова; історичний та культурний фон, особливості історичної пам'яті народу; ментальність тощо.

На противагу Л. Голованчук вважає за доцільне ввести замість терміна “країнознавча компетенція” термін “культурно-країнознавча компетенція”, яка передбачає не лише специфічні культурно-країнознавчі знання, а й навички та уміння, що допомагають у забезпеченні здатності й готовності особистості до іншомовного міжкультурного спілкування і досягнення взаєморозуміння.

При навчанні іноземної мови викладачеві потрібно знайомити курсантів з мовними одиницями, що найбільш яскраво відображають національні особливості культури народу – носіїв мови й середовища їх існування.

Лінгвокраїнознавча компетенція розглядається В. Фурмановою як володіння особливостями вербальної та невербальної поведінки носіїв мови в комунікативних ситуаціях. До складових лінгвокраїнознавчої компетенції належить мовленнєва та немовленнєва поведінка. Мовленнєву поведінку складають знання лексичних одиниць з національно-культурним компонентом семантики, вміння і навички адекватно володіти ними в умовах міжкультурної комунікації, а також уміння використовувати фонові знання для досягнення взаєморозуміння у ситуаціях опосередкованого й безпосереднього міжкультурного спілкування. Немовленнєва поведінка передбачає володіння невербальними знаннями, уміннями і навичками. До структури немовленнєвої поведінки входить володіння наступними засобами спілкування: 1) кінесичними (жести, міміка, контакт очей); 2) проксемічними (пози комунікантів, тілесні рухи, дистанція між учасниками під час спілкування); 3) паралінгвістичними (ритміка, мелодика, інтонація, паузація, фонації, вигуки).

Для формування лінгвокраїнознавчої компетенції, яка є необхідною складовою для здійснення перекладу, потрібні фонові знання, тобто знання про країну, її культуру, побут та традиції її народу, що відомі усім жителям даної країни.

Розуміння і засвоєння реалій, культурно-специфічної лексики, стилістичних аспектів її вживання та притаманних їй асоціацій можливе лише при глибокому та ретельному дослідженню лінгвокраїнознавчого аспекту в процесі вивчення англійської мови.

Фонові знання - це знання, які є характерними для жителів конкретної країни і здебільшого невідомі іноземцям, що ускладнює певною мірою процес спілкування, оскільки

взаєморозуміння неможливе без принципової тотожності в обізнаності комунікантів із дійсністю, що їх оточує .

Фонові знання реалізуються за допомогою певних мовних засобів, таких як фонові лексика та національні реалії.

За визначенням Є. Верещагіна і В. Костомарова, існує три види фонових знань: загальнолюдські (наприклад, всім відомі поняття ”сонце”, “вітер”, “час”, “народження”), регіональні (не всі мешканці тропіків, наприклад, знають, що таке “сніг”) та країнознавчі (різдвяний обід, День Св. Валентина) [2].

Безеквівалентні лексичні одиниці, абрєвіатури, назви подій суспільного й культурного життя країни виучуваної мови, імена історичних осіб тощо називають фоною лексикою.

Найпоширенішим видом фонової лексики є реалії – це назви фактів історії, державних інститутів, імен національних і фольклорних героїв, міфологічних істот , прислів'я, крилаті вирази, лексико-фразеологічні одиниці, а також правила мовленнєвого етикету, жести та інші засоби невербального спілкування, предметів матеріальної культури, що властиві тільки певним націям і народам.

Г. Томахін виділяє дві великі групи реалій: денотативні (назви предметів матеріальної культури, фактів історії, державних інститутів, імен національних та фольклорних героїв тощо, які притаманні певній культурі) та конотативні (слова, які означають предмети, які нічим не відрізняються від предметів іншої культури, але отримали додаткові значення, що базуються на культурно-історичних асоціаціях, притаманних даній культурі). Для того, щоб соціокультурні знання стали фундаментом діяльності міжкультурного спілкування, у курсантів та студентів мають сформуватись певні навички вживання лексичних одиниць з соціокультурним компонентом [4].

Денотативна лексика зазвичай пояснюється в словниках-довідниках, якими все частіше супроводжуються нові підручники та посібники з іноземної мови. Наприклад: *kilt* – кілт (клітчаста спідниця в складку, національний одяг шотландців); *Bunker Hill* – історична подія, битва при Банкерхіл. Конотативна лексика – це слова, які збігаються за денотатом, але мають певні відмінності за своїми культурно-історичними асоціаціями.

Культурно-конотативний зміст лексичної одиниці, як правило, існує в підсвідомості носія мови, який знає історію та культуру країни. Наприклад: слово *mistletoe* – омела, рослина, що асоціюється із святкуванням Різдва у Великобританії .

У лінгвокраїнознавстві існує ще безеквівалентна лексика, під значенням якої розуміють лексичні одиниці, план вираження яких неможливо порівняти з якими-небудь іншомовними лексичними поняттями, так-як слово оригінала означає виключно місцеве явище [5]. Безеквівалентні слова в точному значенні не перекладаються, і їхнє значення розкривається шляхом тлумачення (*double-decker, Boxing Day*).

Деякі лінгвісти виділяють ще одну групу лексики, яка викликає труднощі при перекладі – так-звані екзотизми. Так, І. Алексєєва визначає екзотизми як слова, які позначають специфічні поняття даного етнічного ареалу [1, с. 32]. Практично завжди вони передаються на мову перекладу з допомогою міжмовної транскрипції (транслітерації). Сюди належать назви установ, назви професій, назви грошових одиниць, населені пункти і будівлі, одяг, їжа, напої, явища культури, звертання до людей, побутові речі, імена.

Реалії, як одиниці безеквівалентної лексики викликають значні труднощі під час перекладу. Складність полягає в тому, що для перекладу їх не існує відповідників, які б разом з передачею специфічної інформації відображали національний колорит, мали б ті самі конотації емоційного, смислового та стилістичного характеру, що супроводжують реалії в оригінальному тексті. Разом з тим роль слів-реалій у процесі міжкультурної комунікації доволі важлива. Сучасний розвиток методики викладання іноземних мов передбачає поєднання вивчення іноземної мови з одночасним вивченням культури країни, мова якої вивчається. Завдання викладача – залучаючи курсанта до іншої культури, іншої цивілізації, привернути його увагу до національно-маркованої лексики, вказати, що вона несе певні фонові країнознавчі знання, викликає у реципієнта певні асоціації.

Опанування певним багажем реалій набуває особливого значення для курсантів, які навчаються за спеціальністю «Переклад». Розуміння та переклад культурно-специфічної лексики

є однією з найголовніших якісних характеристик, що визначають фаховий рівень перекладача. Недостатні знання історії та культури країни, її найвидатніших політичних та історичних діячів призводить до нерозуміння порівнянь, історичних порівнянь та алюзій і, врешті-решт, до мовної некомпетентності та, відповідно, неадекватного перекладу.

При перекладі вищезгаданих лексичних одиниць використовуються такі прийоми:

1) кальки та напівкальки – запозичення шляхом дослівного перекладу цілого слова чи його частин (*a skyscraper* - хмарочос);

2) наближений переклад – максимально наближений до мови оригіналу варіант перекладу даної ЛО (*a drugstore* - аптека);

3) функціональний аналог – використання слова, яке позначає явище, близьке за функцією (*a clerk* - службовець);

4) описовий переклад або тлумачення – це метод, який полягає в розкритті значення лексичної одиниці за допомогою розгорнутих словосполучень, що розкривають істотні ознаки позначуваного даної лексичної одиницею явища, тобто за допомогою її дефініції (*landslide* - перемога на виборах з великою перевагою голосів);

5) транслітерація і транскрипція. Транслітерація - це передача засобами графічного (літерного) складу слова, а транскрипція - це передача звукової форми слова літерами (*General Motors* - Дженерал моторс).

6) Трансформаційний переклад. У ряді випадків при передачі безеквівалентної лексики доводиться вдаватися до перебудови синтаксичної структури до лексичним замінам з повною зміною значення вихідного слова або ж до того й іншого одночасно, тобто до того, що носить назву лексико-граматичних трансформацій. До трансформацій належать: диференціація, конкретизація, генералізація, антонімічний переклад, цілісне перетворення та компенсація в процесі перекладу [3].

При викладанні лінгвокраїнознавчого матеріалу завданням викладача є не просто викласти матеріал з даної теми, ввести нову лексику, навести факти і продемонструвати певні приклади культурних надбань тієї чи іншої нації, а також запропонувати курсантам чи студентам висловити свою думку, порівняти спосіб життя певної нації з способом життя українців і, звичайно, зробити відповідні висновки. Досить ефективним також є залучення курсантів та студентів до самостійної роботи: підготовка рефератів, презентацій, доповідей, стінгазет та ін. У процесі самостійного опрацювання матеріалу курсанти глибше пізнають культуру даної нації, розвиваються їхні творчі здібності, здатність до аналізу та виокремлення необхідної інформації.

Особливу цікавість в курсантів викликають цікаві факти з життя англомовних національностей («50 цікавих фактів про 50 штатів»), стереотипи щодо їх стилю життя та поведінки («Британські стереотипи»), вікторини («Що Ви знаєте про Канаду?») та інші види діяльності, які значно урізноманітнюють діяльність на занятті та розширюють світогляд, тому що саме інтерес є поштовхом до пізнавальної діяльності та подальшого вивчення теми.

Отже, в процесі вивчення нової лексики у курсантів формується не лише професійна іншомовна компетентність, складовою якої є лінгвокраїнознавча лексична компетентність, а також формується вміння виконання адекватного перекладу з урахуванням лінгвокраїнознавчого аспекту.

Висновки дослідження. Досягнення високого рівня сформованості лінгвокраїнознавчої лексичної компетентності як одного зі складових професійної іншомовної компетентності передбачає не тільки оволодіння іншомовним фонетичним, лексичним та граматичним матеріалом, а й засвоєння елементів іншомовної культури народу, мову якого вивчають. Варто зазначити, що вивчення країнознавчих тем сприятиме залученню до діалогу культур; оволодінню знаннями про культуру, історію, географію та традиції країни, мова якої вивчається; порівнянню мовних явищ, іншої системи розуміння, через яку можна сприймати дійсність; здійсненню компаративного аналізу явищ рідної мови (культури) з іноземними; умінню самостійної роботи (працювати зі словником, підручником, довідковою літературою) у процесі вивчення англійської мови.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми, тому **подальші наукові пошуки** стосуватимуться дослідження проблеми формування іншомовної професійної

компетентності та ролі лінгвокраїнознавчої лексичної компетенції в оволодіння курсантами знань з англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева И. С. Профессиональное обучение переводчика. Учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей / И. С. Алексеева. – СПб. : Институт иностранных языков, 2000. – 192 с.
2. Верещагин Е. Н. Лингвострановедческая теория слова. Лингводидактические основы / Е. Н. Верещагин, В. Г. Костомаров. – № 3. ИЯШ., М., 1980. – С. 77–80.
3. Пиввуева Ю. В. Пособие по теории перевода (на английском материале) / Ю. В. Пиввуева, Е. В. Двойнина. – М. : Филоматис, 2004. – 304 с. – (Серия «Филология»).
4. Томахин Г. Д. Теоретические основы лингвострановедения (на материале лексических американизмов английского языка) : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук / Г. Д. Томахин. – М., 1984.
5. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Для ин-тов и фак-тов иностр. языков. Учеб. пособие. – 5-е изд. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ / А. В. Федоров, М. : ООО «Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. – 416 с. – (Студенческая библиотека).

Янковец А., Янковец Е. Особенности формирования у курсантов лингвострановедческой лексической компетенции как одного из компонентов иноязычной профессиональной компетентности.

В статье раскрывается понятие «лингвострановедческая лексическая компетенция» и рассматриваются особенности ее формирования в процессе изучения английского языка курсантами Национальной академии Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого. На основе анализа научной литературе было установлено, что для формирования лингвострановедческой компетенции, которая является необходимой составляющей для осуществления перевода, необходимы фоновые знания, т.е. знания о стране, ее культуре, быте и традициях ее народа. Фоновые знания реализуются с помощью определенных языковых средств, таких как фоновая лексика и национальные реалии. Овладение определенным багажом реалий приобретает особое значение для курсантов, которые обучаются по специальности «Перевод». Понимание и перевод культурно-специфической лексики является одной из главных качественных характеристик, определяющих профессиональный уровень переводчика. Таким образом, в процессе изучения новой лексики у курсантов формируется не только иноязычная компетенция, а также формируется умение выполнять адекватный перевод с учетом лингвострановедческого аспекта.

Ключевые слова: лингвострановедческая лексическая компетенция, фоновые знания, фоновая лексика, национальные реалии, адекватный перевод.

Yankovets A., Yankovets E. Peculiarities of Cadets' Linguocultural Lexical Competence as a Component of Foreign Language Professional Competence.

The article explains the concept of "linguocultural lexical competence" and the features of its formation in the process of learning English by the cadets of the Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Based on the analysis of the scientific literature, it was found out that the formation of linguocultural competence being the necessary component to do a translation, the background knowledge is needed, i.e. knowledge about the country, its culture, lifestyle and traditions of its people. The background knowledge is implemented with the help of certain linguistic resources, such as a background vocabulary and national realities. Mastering a certain bundle of reality knowledge is particularly important for students who are trained as translators. Understanding and translation of cultural and specific vocabulary is one of the main qualitative characteristics that determine the level of a professional translator. Thus, while learning a new vocabulary not only the foreign language competence of cadets is formed but the ability to perform an adequate translation concerning the linguocultural aspect.

Key words: linguocultural lexical competence, background knowledge, background vocabulary, national realities, adequate translation.

РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

Світлана Терехова
(Київ)

Рецензія на монографію Деменчука О.В. «Лінгвістика чуттєвого сприйняття: динамічні моделі в семантиці перцептивної лексики української, польської та англійської мов», Рівне, 2014. — 384 с.

Застосування динамічних підходів у сфері лексичної семантики має, як відомо, особливе значення й актуальність, оскільки сприяє поглибленню та уточненню уявлень про національну специфіку картини світу у свідомості носіїв певної мови, розкриває особливості усвідомлення дійсності представниками певної мовної спільноти через такий об'ємний та інформативний пласт, яким є слово. Саме в руслі зазначених тенденцій і написана монографія О. В. Деменчука.

Монографія присвячена аналізу динамічних семантичних моделей перцептивної лексики — семантичного класу слів, які позначають різні аспекти перцептивно-інформаційного стану людини. Автор ставить завдання, логічно пов'язані між собою, що уможливорює досягнення основної мети описаного в ній дослідження — встановити аломорфні й ізоморфні характеристики в кодуванні та способах членування понять про перцептивно-інформаційний стан людини в семантиці перцептивів трьох індоєвропейських мов — близько- і віддаленоспоріднених (української, польської та англійської).

Розв'язання таких проблем, як установлення параметрів зіставного аналізу семантики перцептивної лексики та визначення ролі цих параметрів у перспективі розподілу ними інформації про перцептивно-інформаційний стан людини, системний зіставний аналіз семантики ознакових і предметних перцептивів, з'ясування динаміки розвитку семантичної парадигми перцептивної лексики в аспекті регулярної багатозначності та ономаціологічної похідності, а також їхня верифікація за допомогою достатньо формалізованих лінгвістичних методів — усе це переконливо засвідчує наукову новизну рецензованої праці.

Стрижневим моментом монографії О. В. Деменчука є осмислення такої метамовної проблеми, як моделювання. У перспективі побудови динамічної моделі значення перцептивної лексики автор подає ґрунтовний огляд моделей семантичного опису лексики. Це представлення динамічної моделі значення класу перцептивної лексики у вигляді концепту перцептивної ситуації багатовимірною типу, організованого за зразком комплексу ієрархічно впорядкованих семантичних репрезентацій трьох інформаційних вимірів: реляційного, що представляє граматичний тип інформації, сентенційного, що представляє словниковий тип інформації, та репрезентативного, що представляє концептуальний тип інформації.

Слід відзначити теоретично важливі висновки про необхідність проведення комплексного (на нашу думку, навіть поглибленого поліпарадигмального) аналізу класу перцептивної лексики близько- та віддаленоспоріднених мов. У перспективі міжмовних зіставлень такий аналіз, на думку автора, покликаний не лише розкрити характерні особливості в способах кодування та розподілу інформації про перцептивно-інформаційний стан людини в семантиці перцептивної лексики зіставлюваних мов, а й виявити структури репрезентації знань, що відображають особливості національно-мовної картини світу, специфіку етнічного менталітету, універсальні та унікальні характеристики предметно-пізнавальної діяльності представників різних мовних спільнот.

Практичну цінність монографії вбачаємо передусім у можливості досить широкого використання її матеріалів у викладанні курсів з зіставного мовознавства, контрастивної семантики і граматики, когнітивної лінгвістики, лінгвістичної семантики, лінгвосеміотики, при створенні навчально-методичних посібників для студентів та аспірантів спеціальностей «германські мови» та «слов'янські мови».

Не викликає заперечень системність і обґрунтованість застосування цілісного аналізу семантики перцептивів в українській, польській та англійській мовах на основі використаних у

роботі комплексного підходу, в межах якого були застосовані зіставний метод, описовий метод, метод компонентного аналізу, концептуальний аналіз, метод трансформаційного аналізу.

Разом з тим робота такого масштабу, звичайно, не може не містити дискусійних поглядів і не викликати певних запитань. Відразу ж зауважимо, що відповіді на більшість наших сумнівів ми одержали під час спілкування з автором. Але ось, наприклад, питання щодо одиниць зіставлення. У монографії зазначено, що одиницями конфронтації можуть бути пари перцептивних конструкцій (аргументних схем), сентенційних (ситуативних) виразів із вершинним дієсловом, які належить до певного тематичного класу або тематичної групи перцептивної лексики, імен учасників перцептивної ситуації. Чи означає це, що зіставлення було проведено виключно в межах зазначених пар і не передбачає міжмовних рангових зсувів — установлення відповідностей на рівні різних мовних вимірів?

У тлумаченні змісту усталених порівнянь О. В. Деменчук спирається на відповідні словники кожної з досліджуваних мов. При адекватному змісті перцептивної лексики у зіставляваних мовах автори словників можуть, однак, як відомо, звернути увагу на якийсь нюанс, унести якесь суб'єктивне уточнення, що нерідко провокує на висновок про розбіжність змісту перцептивної лексики у зіставляваних мовах. Тому хотілося б побажати авторові більше довіряти власній мовній інтуїції і використовувати більше прикладів, сконструйованих самим автором.

Попри це, відзначаємо, що монографія є оригінальною та завершеною працею, в якій отримано нові наукові дані, які в сукупності розв'язують важливу наукову проблему. В рецензованій праці розв'язано низку проблем, важливих для зіставного мовознавства, а також для теорії лінгвістичної семантики. В опорі на представлену працю відкривається перспектива для досліджень лексики інших тематичних класів.

Наталія Іваницька
(Вінниця)

Рецензія на монографію О.В. Деменчука
«Лінгвістика чуттєвого сприйняття: динамічні моделі в семантиці перцептивної лексики української, польської та англійської мов». - Рівне, 2014. — 384 с.

Рецензована монографія присвячена дослідженню динамічних семантичних моделей перцептивної лексики української, польської та англійської мов. Монографія ставить за мету описати динамічні моделі значення перцептивної лексики як семантичного класу слів, що позначають різні аспекти перцептивно-інформаційного стану людини, та встановити подібності і відмінності в кодуванні й способах розподілу інформації про перцептивно-інформаційний стан людини в семантиці перцептивів трьох індоєвропейських мов — близько- і віддаленоспоріднених (української, польської та англійської).

В аспекті міжмовних зіставлень такі дослідження, на думку автора, покликані не лише розкрити характерні особливості в способах кодування та розподілу інформації про перцептивно-інформаційний стан людини в семантиці перцептивної лексики зіставляваних мов, а й виявити структури репрезентації знань, що відображають особливості національно-мовної картини світу, специфіку етнічного менталітету, універсальні та унікальні характеристики предметно-пізнавальної діяльності представників різних мовних спільнот.

У перспективі досягнення поставленої мети автор здійснив ґрунтовний аналіз гносеологічних передумов перцептивної номінації. Природа перцептивності (чуттєвого сприйняття) досліджується в межах підходу, що ґрунтується на засадах положень філософії інтервальності: будь-який об'єкт природного або соціокультурного буття сприймається суб'єктом у контексті конкретної пізнавальної ситуації. Реалізація теоретико-емпіричного принципу на ґрунті філософії інтервальності породжує низку проблемних питань щодо співвідношення таких констант людської когніції, як сенсорно-перцептивна здатність, мислення та мова. Ці обставини й визначають безсумнівну актуальність рецензованої праці.

Методологічну основу дослідження становлять концепції: 1) зіставного підходу, який має

на меті ідею встановлення відповідностей (подібностей та відмінностей) семантичних явищ і процесів у близько- й віддаленоспоріднених мовах; 2) комбінаторного підходу, який, наголошуючи на варіативності компонентів значення слова, визнає існування різних точок зору (альтернатив) у тлумаченні слова; 3) ситуативного підходу, який обстоює ідею моделювання мовного значення в аспекті узгодження словникової та граматичної інформації; 4) топологічного підходу, який описує значення слова у форматі певної метасхеми; 5) конструкційного підходу, який визнає семантичним центром мовної одиниці конструкцію, комплекс, упорядкований у форматі пропозиції.

Рецензована праця має важливу теоретичну цінність. Вона робить вагомий внесок у граматику та лексикологію германських і слов'янських мов. Серйозне теоретичне значення складає ця робота і для порівняльно-історичних досліджень, що дозволяє глибше проникнути в характер і особливості мовної інтеріоризації дійсності представниками різних лінгвокультурних спільнот.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування його результатів у практиці контрастивних, лінгвокогнітивних і лінгвокультурологічних досліджень, у лекційних курсах із загального та зіставного мовознавства, лексикології, а також у спецкурсах з лексикографії, етнолінгвістики та міжмовної комунікації. Не можна не згадати й про таку прикладну можливість, як перекладознавство, де результати дослідження виглядатимуть особливо вагомо.

Ключовою складовою роботи є осмислення такої метамовної проблеми, як моделювання. У перспективі побудови динамічної моделі значення перцептивної лексики (на матеріалі української, польської та англійської мов) автор представляє ґрунтовний огляд динамічних моделей семантичного опису лексики, виокремлюючи чотири типи моделей значення, які відображають динамічні семантичні аспекти лексики: дискретно-комбінаторний, інтегрально-ситуативний, топологічно-схематичний та комплексно-конструкційний.

До пріоритетів монографії відносимо представлену автором розробку концепції загального перцептивного семіозису, який виявляє особливості кодування і способи розподілу інформації про перцептивно-інформаційний стан людини в семантиці перцептивної лексики близько- та віддаленоспоріднених мов. Перцептивна лексика вперше розглядається як семантичний клас слів, що позначають перцептивно-інформаційний стан людини в комплексі її сенсорно-перцептивних, диференційних, ідентифікаційних, асоціативних та оцінних стратегій. Передбачається, що семантика перцептивної лексики кодує інформацію про перцептивно-інформаційний стан людини в аспекті трьох ієрархічно впорядкованих семантичних мовних вимірів: реляційного, сентенційного та репрезентативного. Реляційний вимір характеризує перцептивну ситуацію як потенційний (не пов'язаний із конкретним дієсловом) стан справ, у якому характеристики (функції) учасників визначені семантикою заданих граматичною конструкцією синтаксичних відношень. Сентенційний вимір характеризує перцептивну ситуацію в аспекті семантики вершинного дієслова певного тематичного класу. Основним призначенням сентенційного виміру є відображення способу осмислення перцептивного учасника. Репрезентативний вимір характеризує перцептивну ситуацію в аспекті семантичної характеристики імені учасника. Основна функція виміру зводиться до відтворення інформації про пізнавальну цінність перцептивного учасника.

Заслугове на схвалення порушене питання щодо параметрів міжмовного зіставлення семантики перцептивної лексики. Такі параметри кваліфікуються не лише як показники обсягу семантичної конфігурації окремого перцептива, а й як багатовимірні осі, що регламентують семантичну сумірність мов різної структури у зіставному аспекті. Параметри виокремлюються на підставі приписаної учаснику перцептивної ситуації когнітивної (гносеологічної) та / або комунікативної (поведінкової) характеристики. Задаючи певну характеристику учасника перцептивної ситуації, параметри розкривають: характер кодування ядерних актантів; особливості процедури актантної деривації та декореляції семантичних ролей; специфіку пониження/підвищення комунікативного рангу учасника, ідентифікуючи ступінь його прагматичної значущості (виділення) у висловленні; категоріальну природу партиципанта за критерієм граматичного, лексичного та концептуального таксону; денотативний статус актанта; позиційну характеристику учасника стосовно іншого учасника ситуації. Застосування цих

параметрів дало можливість з'ясувати альтернативні способи розподілу інформації про перцептивно-інформаційний стан людини в семантиці перцептивної лексики української, польської та англійської мов.

Позатим, робота такого масштабу, звичайно, не може не викликати певних запитань. Як співвідносяться виокремлені параметри з представленими в роботі реляційним (граматичним), сентенційним (словниковим) і репрезентативним (концептуальним) мовними вимірами? Одні й ті ж параметри приписані кожному виміру чи кожний вимір використовує свої параметри? Як у такому випадку розподіляється інформація про перцептивно-інформаційний стан людини в семантиці перцептивної лексики зіставляваних мов?

Попри висловлені зауваження, відзначаємо, що монографія «Лінгвістика чуттєвого сприйняття: динамічні моделі в семантиці перцептивної лексики української, польської та англійської мов»— це науково виважене, переконливо аргументоване, підкріплене фактичним матеріалом дослідження, виконане на високому теоретичному рівні, що засвідчує належну фахову підготовку автора, його дослідницькі здібності та наукову компетентність. Ця праця, безсумнівно, збагатить і поглибить теорію когнітивної лінгвістики, теорію лінгвістичної семантики і теорію валентностей.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Артюх Світлана Василівна, старший викладач кафедри українознавства Приазовського державного технічного університету.

Бабчук Юлія Йосипівна, старший викладач кафедри англійської філології та перекладу Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Багрій Ганна Анатоліївна, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри перекладу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького.

Блашків Ольга Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Бірюкова Олена Олександрівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Інституту іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Бороденко Людмила Миколаївна, аспірантка кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету.

Вуколова Віолетта Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасних європейських мов Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Герасименко Людмила Сергіївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету.

Герасімова Оксана Миколаївна, асистент кафедри перекладу Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького.

Гирин Олег Володимирович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжкультурної комунікації та прикладної лінгвістики Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Гузій Тетяна Миколаївна, аспірантка кафедри германської та фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Гуменна Ірина Ігорівна, аспірантка кафедри французької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Гумовська Ірина Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету.

Деменчук Олег Володимирович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики англійської мови та прикладної лінгвістики Рівненського державного гуманітарного університету.

Дзюбіна Оксана Ігорівна, аспірантка кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Доля Інна Василівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Дробаха Лариса Валеріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської і слов'янської філології та зарубіжної літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Забужанська Інна Дем'янівна, аспірантка кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Іваницька Наталя Борисівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасних європейських мов Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Іваницька Ніна Лаврентіївна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, завідувач кафедри германської і слов'янської філології та зарубіжної літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Кабов Аркадій Вікторович, кандидат філологічних наук, асистент кафедри французької філології факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка.

Калитюк Лілія Петрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та романської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Каліберда Оксана Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і методики викладання Бердянського державного педагогічного університету.

Климчук Юлія Володимирівна, аспірантка кафедри германської та романської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Ковальчук Любов, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри німецької мови Тернопільського національного економічного університету.

Колосова Ганна Андріївна, аспірантка кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут».

Колядич Юлія Володимирівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Корнієнко Лариса Миколаївна, аспірантка відділу загального мовознавства Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

Лебедь Юлія Борисівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Лемешко Ольга Василівна, асистент кафедри англійської мови Національної Академії державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького.

Лященко Олеся Анатоліївна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземної філології природничих факультетів Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Манзій Андрій Михайлович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької та другої іноземної мови Національної академії Державної прикордонної служби імені Б. Хмельницького.

Мельник Людмила Вікторівна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Мельник Тетяна Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської і слов'янської філології та зарубіжної літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Мізін Костянтин Іванович, доктор філологічних наук, завідувач кафедри перекладу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

Місягіна Ірина Михайлівна, кандидат філологічних наук, завідувач кафедри української та іноземних мов Університету права імені Короля Данила Галицького.

Назаренко Наталія Степанівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького.

Никитченко Катерина Петрівна, аспірантка кафедри англійської філології і перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Норенко Ольга Михайлівна, аспірантка кафедри мов і цивілізацій Далекого Сходу Київського національного лінгвістичного університету.

Онищук Марія Іванівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов та професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету.

Петров Олександр Олександрович, старший викладач кафедри германської і слов'янської філології та зарубіжної літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Пишна Наталія Іванівна, аспірантка кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка.

Пристаї Галина Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри порівняльної педагогіки та методики викладання іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Пристаї Богдан Романович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Рабійчук Лілія Станіславівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови Національної Академії державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького.

Сеньків Ольга Михайлівна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри практики англійської мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Скрябіна Вікторія Борисівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Суїма Ірина Павлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Сукаленко Тетяна Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української словесності та культури Національного університету державної податкової служби України.

Терехова Світлана Іванівна, доктор філологічних наук, професор кафедри іноземних мов та перекладу факультету слов'янської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Тимкова Валентина Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету.

Топачевський Сергій Костянтинович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології та перекладу ім. проф. Д.І. Квеселевича Науково-навчального інституту іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Тхір Маркіян Богданович, кандидат філологічних наук (доктор філософії з германських мов), доцент кафедри української та іноземних мов Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.

Файнман Інна Борисівна, кандидат педагогічних наук, асистент кафедри іноземних мов Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету.

Царьова Людмила Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету.

Чередник Людмила, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Шутак Лариса Богданівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету.

Щегольєва Тетяна Леонідівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького.

Щепка Оксана Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін і мовної підготовки іноземних громадян Державного вищого начального закладу «Приазовський державний технічний університет».

Ямкова Валентина Олександрівна, асистент кафедри перекладу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького.

Янковець Андрій Володимирович, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови Національної академії державного прикордонної служби України імені Б. Хмельницького.

Янковець Олена Володимирівна, асистент кафедри англійської мови Національної академії державного прикордонної служби України імені Б. Хмельницького.

Януш Христина Михайлівна, аспірантка кафедри німецької філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ЗМІСТ

I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КАТЕГОРІЙНОЇ ГРАМАТИКИ.....	3
Гирич Олег. Деграмадикалізація в англійській мові: синхронний та діахронний аспекти.....	3
Лебедь Юлія. Обов'язковий придієслівний інфінітивний компонент формально-синтаксичної структури речення: параметри та особливості вживання.....	7
Пишна Наталія. Субстантиви на позначення назв піснеспівів релігійної термінологіки.....	11
Пристай Галина, Пристай Богдан. Морфологія словотвірних гнізд прикметників із двочленною субморфемою в основі.....	15
Суима Ирина. Актуалізація частини адресованої фрази в респонсивних пропозиціях.....	19
II. ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ. ТЕОРІЯ НОМІНАЦІЇ.....	24
Артюх Світлана. До питання про фразеологічний статус термінів-словосполучень.....	24
Багрій Ганна. Компаративний аналіз вживання англомовних запозичень у сучасних засобах масової інформації.....	29
Іваницька Ніна. Розширення семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів.....	33
Каліберда Оксана. Типологічні особливості західноєвропейської енциклопедичної лексикографії Середньовіччя.....	40
Корнієнко Лариса. Лексикографування полісемії в українській фразеології початку ХХІ ст.....	47
Мельник Татяна. Прозвища як особливий тип номінації героїв в розповідях В. Шукшина.....	54
Тимкова Валентина. Роль книжних фразеологізмів у формуванні професійної культури мовлення менеджерів.....	58
Чередник Людмила. Ономастичний простір роману Ліни Костенко «Маруся Чурай».....	62
Шутак Лариса. Вторинна номінація як проблема сучасного теоретичного мовознавства.....	68
Януш Христина. Вплив специфічних компонентів на розуміння національного аспекту фразеологічних одиниць німецької мови: емпіричне дослідження.....	74
III. КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ.....	79
Гузій Тетяна. Вербалізація концепту БОГ /GOD у релігійній картині світу древніх англосаксонців.....	79
Гумовська Ірина. Концептуальні теоретичні основи кореляційних процесів у термінознавстві (на прикладі правничої термінології в економічному дискурсі).	84
Дзюбіна Оксана. Концептуальна основа англомовних неологізмів.....	90
Доля Інна. Когнітивний та комунікативно-прагматичний аспекти формування оцінки.....	94
Забужанська Інна. Базові орієнтири дослідження ритмо-інтонаційного комплексу поетичного мовлення в лінгвокогнітивній парадигмі.....	99

Кабов Аркадій . Лінгвопрагматика та поліфонія суб'єктивного способу французької мови в сучасній пресі (на матеріалі видань Le Figaro, Le Monde, La Libération).....	103
Климчук Юлія . Концепт ЖІНКА в драматургічному дискурсі Венді Вассерштайн.....	109
Лященко Олесья . Роль фразеологізмів у реалізації прагматичної функції публіцистичного тексту.....	113
Місягіна Ірина . Співвідношення ухильності та суміжних понять.....	118
Никитченко Катерина . Способи оказіонального словотворення крізь призму когнітивної семантики.....	122
Норенко Ольга . Антропоцентризм як вектор розвитку сучасного мовознавства.....	128
Скрябіна Вікторія . Щирість у сучасній персуазивній комунікації.....	134
Сукаленко Тетяна . Типаж крізь призму прагмалінгвістики.....	138
Топачевський Сергій . Маніпулятивний потенціал етикетизованих синтаксичних конструкцій у текстах англомовної реклами.....	145
IV. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. СТИЛІСТИЧНІ ТА КОНТЕКСТУАЛЬНІ ВІЯВИ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ.....	152
Бабчук Юлія . Особливості тембрального забарвлення вигуку «oh» у різних вікових групах.	152
Бороденко Людмила . Лексемні графіко-орфографічні іншомовності як репрезентанти ідіостилів українських письменників пострадянського періоду.....	156
Вуколова Виолетта . Роль інтертекстуальних включень як маркерів адресованості в романе В. Набокова «Машенька».....	162
Герасименко Людмила . Сценарії комунікативної взаємодії в англомовному дискурсі радіообміну.....	167
Гуменна Ірина . Асоціативно-експресивні засоби англійського масмедійного дискурсу....	172
Колосова Ганна . Текстотвірні фактори та одиниці текстотворення в системі мемуарів.....	179
Манзій Андрій . Лінгвістична характеристика сучасного німецькомовного політичного дискурсу.....	185
Тхір Маркіян . Прямі номінації в контексті мікроструктури дискурсу політичної промови президента США Барака Обама.....	190
Файнман Інна . Англомовний авіаційний радіотелефонний дискурс як різновид інституційного спілкування.....	195
Царьова Людмила . Лінгвістичні особливості англійських радіомовних повідомлень ATIS.....	200
Щепка Оксана . Воєнно-політичний дискурс у сучасних мас-медіа України.....	203
VI. ЗІСТАВНЕ ВИВЧЕННЯ МОВ. ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	209
Блашків Ольга, Ковальчук Любов . Способи перекладу фразеологічних одиниць з англійської мови на українську.....	209
Бірюкова Олена . Міжмовна асиметрія як джерело розвитку мови.....	213
Герасімова Оксана . Адекватність перекладу фразеологічних одиниць та ідіоматичних виразів з англійської мови на українську.....	219

Деменчук Олег. Когнітивна модель семантичної деривації перцептивних фразеологізмів (на матеріалі англійської, польської та української мов).....	224
Дробаха Лариса. Фразеологічне вживання власних імен у джерелах народної творчості європейців.....	229
Іваницька Наталя. Специфіка дієслівної мікрокатегорії «фізіологічний стан» в українській та англійській мовах: лексико-семантичний аспект.....	234
Калитюк Ліля. Порівняння рівнозначності в готській та давньоісландській мовах.....	240
Колядич Юлія. Мовна особистість перекладача: генеза та еволюція.....	244
Мельник Людмила. Інтертекстуальність як проблема перекладу.....	249
Мізін Костянтин. Специфіка перекладу англійських художніх фільмів українською мовою : граматичні трансформації.....	253
Назаренко Наталя, Щеголева Тетяна. Особливості жанрового перекладу художніх текстів.....	260
Онищук Марія. Оказіоналізми в аспекті дослідження парадигматичної лакунарності (на матеріалі української та англійської мов).....	264
Петров Олександр. Філософсько-релігійний, психологічний і морально-етичний параметри концепту СКУПІСТЬ у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах.....	269
Рабійчук Лілія, Лемешко Ольга. Особливості перекладу англійських неологізмів на українську мову.....	277
Сеньків Ольга. Зоосемічний компонент у прислів'ях та приказках: зіставний аспект (на матеріалі англійської та української мов).....	282
Ямкова Валентина. Характерні риси пареміологічних одиниць та їх переклад з англійської мови на українську.....	290
Янковець Андрій, Янковець Олена. Особливості формування у курсантів лінгвокраїнознавчої лексичної компетенції як одного з компонентів іншомовної професійної компетентності.....	295
РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ.....	300
Терехова Світлана. Рецензія на монографію Деменчука О. В. «Лінгвістика чуттєвого сприйняття: динамічні моделі в семантиці перцептивної лексики української, польської та англійської мов». - Рівне, 2014. — 384 с.	300
Іваницька Наталя. Рецензія на монографію О. В. Деменчука «Лінгвістика чуттєвого сприйняття: динамічні моделі в семантиці перцептивної лексики української, польської та англійської мов». – Рівне, 2014. -384 с.....	301
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	304

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

СЕРІЯ: ФІЛОЛОГІЯ (МОВОЗНАВСТВО)

Випуск 20

Збірник наукових праць

Статті подано в авторській редакції

Головний редактор – **Н.Л. Іваницька**

Підписано до друку .

Формат 60x84/8. Папір офсетний. Друк різнографічний.

Ум. др. арк. 47,8. Обл.-видавн. арк. 50,64.

Наклад 100 прим. Замовл. №

Видавець і виготівник ТОВ «фірма «Планер»
Реєстраційне свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців серія ДК № 3506 від 25.06.2009
21050, м. Вінниця, вул. Визволення, 2
Тел.: (0432) 5208-64; 52-08-65
<http://www.planer.com.ua>
E-mail: sale@planer.com.ua